

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ДРОГОБИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА

ISSN 2312-2595 (Print)

ISSN 2664-3715 (Online)

ПРОБЛЕМИ ГУМАНІТАРНИХ НАУК

Збірник наукових праць
Дрогобицького державного педагогічного
університету імені Івана Франка

Серія Історія. Випуск 5/47 (2020)

Видавничий дім
«Гельветика»
2020

УДК 009+1+4+15+93
Д 75

Рекомендовано до друку вченою радою Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (протокол № 18 від 17.12.2020 р.)

«Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія» перереєстровано і затверджено в Переліку наукових фахових видань (категорія «Б») рішенням Атестаційної колегії Міністерства освіти і науки України від 17.03.2020 № 409. Збірник індексується у міжнародних базах даних: **Google Scholar**, **Index Copernicus** (ICV 2018-62.60).

Від 2004 р. виходять за серійним принципом.

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації КВ № 24056-13896Р від 22.07.2019 року Державного комітету інформаційної політики, телебачення та радіомовлення України.

Відповідальність за достовірність наведених у публікаціях фактів, дат, найменувань, прізвищ, імен, цифрових даних несуть автори статей. Наукові статті друкуються за авторськими варіантами. Думка редакційної колегії може не збігатися з думкою авторів.

Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія / ред. кол. Юрій Стецик (головний редактор) та ін. Дрогобич : Видавничий дім «Гельветика», 2020. Випуск 5/47. 502 с. DOI: <https://doi.org/10.24919/2664-3715.5/47>.

MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE

DROHOBYCH IVAN FRANKO STATE
PEDAGOGICAL UNIVERSITY

ISSN 2312-2595 (Print)
ISSN 2664-3715 (Online)

PROBLEMS OF HUMANITIES

a collection of scientific articles

Drohobych Ivan Franko
State Pedagogical University

History Series. Issue 5/47 (2020)

"Helvetica"
Publishing House
2020

ISSN 2312-2595 (Print)
ISSN 2664-3715 (Online)

UDC 009+1+4+15+93
D 75

Recommended for printing by Academic Council
of Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University
(17 December 2020, Minutes № 18)

"Problems of the humanities: a collection of scientific works of Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University. History Series" was re-registered and approved in the List of scientific professional editions (category "B") of Ministry of Education and Science of Ukraine No. 409 dated 17.03.2020 and registered in the international scientometric databases **Google Scholar**, **Index Copernicus** (ICV 2018-62.60).

Since 2004 they come out on a serial basis.

Certificate of state registration of the printed mass media of the CU № 24056-13896R dated July 22, 2019 of the State Committee for Information Policy, Television and Radio Broadcasting of Ukraine.

The authors of the articles are responsible for the authenticity of the facts, dates, names, surnames, names, and digital data contained in the publications. Scientific articles are published from copyright/author's texts. The opinion of the editorial board may not coincide with the views of the authors.

Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University / Yuriy Stetsyk (Editor-in-Chief) & others. Drohobych : Publishing House "Helvetica", 2020. Issue 5/47. 502 p. DOI: <https://doi.org/10.24919/2664-3715.5/47>.

РЕДКОЛЕГІЯ

Стецик Юрій, головний редактор, доктор історичних наук, доцент, професор кафедри історії України, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка.

Попп Руслана, заступник головного редактора, кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри історії України, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка.

Гриценко Галина, відповідальний секретар, кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри всевітньої історії та спеціальних історичних дисциплін, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка.

Андрсв Віталій, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри всевітньої історії та історіографії, Херсонський державний університет.

Бальбуза Катерина, доктор габілітований з історії, професор, професор кафедри історії античних суспільств, Університет Адама Міцкевича у м. Познань (Польща).

Галик Володимир, кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри всевітньої історії та спеціальних історичних дисциплін, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка.

Зашкільняк Леонід, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії країн Центральної та Східної Європи, Львівський національний університет імені Івана Франка.

Львицький Василь, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії України, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка; доцент кафедри мобілізаційної, організаційно-штатної, кадрової роботи та оборонного планування, Національна академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного.

Кондратюк Костянтин, доктор історичних наук, професор, професор кафедри новітньої історії України, Львівський національний університет імені Івана Франка.

Корсак Роман, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри туристичної інфраструктури та готельно-ресторанного господарства, ДВНЗ «Ужгородський національний університет».

Луць Іренеуш, доктор габілітований з історії, ад'юнкт з науковим ступенем доктора габілітованого кафедри історії стародавнього світу, Університет Марії Кюрі-Склодовської у м. Люблін (Польща).

Марсумов Тимур, кандидат історичних наук, доцент, Товариство історії освіти (м. Глазго, Велика Британія), доцент Набережночелнінського державного педагогічного університету (м. Набережні Челни, Росія).

Масненко Віталій, доктор історичних наук, професор, професор кафедри історії України, Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького.

Машталір Вадим, доктор історичних наук, доцент, заслужений винахідник України, заступник начальника інформаційно-аналітичного управління Головного управління персоналу Генерального штабу Збройних Сил України.

Петrenchко Олег, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри всевітньої історії та спеціальних історичних дисциплін, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка.

Прохненко Ігор, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник, доцент кафедри історії стародавнього світу та середніх віків, Ужгородський національний університет.

Ситник Олександр, доктор історичних наук, доцент, завідувач кафедри історії, археології і філософії Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького.

Слапек Даріуш, доктор габілітований з історії, професор, завідувач кафедри стародавньої історії, Університет Марії Кюрі-Склодовської у м. Люблін (Польща).

Ставнюк Віктор, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії стародавнього світу та середніх віків, Київський національний університет імені Тараса Шевченка.

Тельвак Віталій, доктор історичних наук, професор, професор кафедри всевітньої історії та спеціальних історичних дисциплін, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка.

Тимошенко Леонід, кандидат історичних наук, професор, професор кафедри всевітньої історії та спеціальних історичних дисциплін, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка.

Фугала Василь, доктор історичних наук, професор, професор кафедри історії України, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка.

Яремчук Віталій, доктор історичних наук, професор, професор кафедри історії, Національний університет «Острозька академія».

EDITORIAL BOARD

Stetsyk Yuriy, Editor-in-Chief, Doctor of Historical Sciences, Associate Professor, Professor of the Department of History of Ukraine, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University.

Popp Ruslana, Deputy Editor-in-Chief, Candidate of Historical Sciences, Associate Professor of the Department of History of Ukraine, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University.

Hrytsenko Halyna, Executive Secretary, Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of World History and Special Historical Disciplines, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University.

Andreyev Vitaliy, Doctor of Historical Sciences, Professor, Head of the Department of World History and Historiography, Kherson State University.

Balbuza Kateryna, Habilitated Doctor in History, Professor, Professor of the History Department of Ancient Societies, Adam Mickiewicz University in Poznan (Poland).

Futala Vasyl, Doctor of Historical Sciences, Professor, Professor of the Department of History of Ukraine, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University.

Halyk Volodymyr, Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of World History and Special Historical Disciplines, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University.

Ilnytskyi Vasyl, Doctor of Historical Sciences, Professor, Head of Department of Ukraine's History, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University; Associate Professor of the Department of Mobilization, Personnel and Human Resources Management and Defense Planning, Hetman Petro Sahaidachnyi National Ground Forces Academy.

Kondratyuk Kostiantyn, Doctor of Historical Sciences, Professor, Professor of the Department of Modern History of Ukraine, Ivan Franko National University of Lviv.

Korsak Roman, Doctor of Historical Sciences, Professor, Head of the Department of Tourism Infrastructure and Services Department, Uzhgorod National University.

Luts Ireneush, Habilitated Doctor in History, Adjunct of the Department of Ancient History, Maria Curie-Sklodowska University in Lublin (Poland).

Magsumov Timur, Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, Deputy head of the laboratory, Laboratory of Professional and Pedagogical Training, International Network Center for Fundamental and Applied Research (Washington, USA); Life member, History of Education Society, Glasgow, UK; Associate Professor, History and its Teaching Methods Department, Naberezhnye Chelny State Pedagogical University (Naberezhnye Chelny, Russia)

Mashtalir Vadym, Doctor of Historical Sciences, Associate Professor, Chief of Department – Deputy Head of Department of the Main Department of Personnel of the General Staff of the Armed Forces of Ukraine.

Masnenko Vitaliy, Doctor of Historical Sciences, Professor, Professor of the Department of History of Ukraine, B. Khmelnytsky Cherkassy National University.

Petrechko Oleh, Doctor of Historical Sciences, Professor, Head of the Department of World History and Special Historical Disciplines, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University.

Prokhnenko Ihor, Candidate of Historical Sciences, Senior Researcher, Associate Professor of the Department of History of the Ancient and Middle Ages, Uzhgorod National University.

Slapek Dariush, Doctor of History, Professor, Head of the Department of Ancient History, Maria Curie-Sklodowska University in Lublin (Poland).

Stavniuk Viktor, Doctor of Historical Sciences, Professor, Head of the Department of History of the Ancient and Middle Ages, Kyiv National Taras Shevchenko University.

Sytnyk Oleksander, Doctor of Historical Sciences, Associate Professor, Head of the Department of History, Archeology and Philosophy, Bogdan Khmelnytskyi Melitopol State Pedagogical University.

Telvak Vitaliy, Doctor of Historical Sciences, Professor, Professor of the Department of World History and Special Historical Disciplines, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University.

Tymoshenko Leonid, Candidate of Historical Sciences, Professor, Professor of the Department of World History and Special Historical Disciplines, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University.

Yaremchuk Vitalii, Doctor of Historical Sciences, Professor of the Department of History, National University of Ostroh Academy.

Zashkilyak Leonid, Doctor of Historical Sciences, Professor, Head of the Department of History of Central and Eastern Europe, Ivan Franko National University of Lviv.

ЗМІСТ

Тарнавський Роман. Марк Ліціній Красс та перший тріумвірат.....	15
Цюпак Василина. Династична політика Марка Аврелія.....	26
Тарасюк Ярослав. Політика Септімія Севера в Африці.....	39
Біла Світлана. Основні концепти «руського культурно-релігійного відродження» останньої третини XVII – початку XVIII століття як передумови «унійного тріумфалізму» у працях Анджея Гіля та Ігоря Скочилися.....	49
Павлишин Андрій. Чоловічі монастирі Львівської єпархії у ранньомодерному суспільстві: релігійний аспект.....	67
Смуток Леся, Лисейко Ярослав, Смуток Ігор. Поіменний перепис єврейського населення Старої Солі 1764 р.....	85
Стецик Юрій. Обіжник протоігумена Йосафата Охоцького (30.11.1784).....	96
Губицький Любомир. Контрабандна торгівля у Київській губернії першої половини XIX ст.....	110
Драган Володимир. Етнографічно-фольклорні інтереси Стефана Коваліва.....	127
Бойко-Гагарін Андрій. Справа фальшивомонетника Адама Богуша (1868–1870).....	139

- Тельвак Віталій,**
Янишин Богдан. Документи Державного архіву
Львівської області як джерело до вивчення
культурно-освітньої діяльності
Михайла Грушевського.....153
- Шандра Ірина.** Музей зразків –
мініатюрне представництво експортерів
у столиці Російської імперії
на початку ХХ ст.....167
- Цецик Світлана,**
Цецик Ярослав. Особливості розвитку
професійної освіти та підготовки
педагогічних кадрів на Волині
на початку ХХ ст.....178
- Пасічна Юлія,**
Земський Юрій. Суспільно-політична активність
селянства України в 1917 р.....193
- Ільницький Василь,**
Глібіщук Микола.
Компанієць Олексій. Аграризм
як селяноцентричний феномен
Української революції 1917–1921 років
у фокусі зарубіжної історіографії.....214
- Фуртій Володимир.** Туристичний потенціал
та інфраструктура Богемії
у період Першої республіки.....235
- Футала Василь.** Питання української державності
на міжнародній арені (1919–1923):
дослідження та інтерпретації
польських істориків.....250

Наконечний Володимир. Лемківська еміграція міжвоєнного часу у дзеркалі «Нашого лемка».....	271
Медвідь Оксана. Розвиток кредитної кооперації на Дрогобиччині (20–30-х рр. ХХ ст.).....	282
Тельвак Вікторія. «Смертельний ворог польського народу»: образи Михайла Грушевського у польській публіцистиці.....	294
Капустинський Назарій. Біоісторіографія українського національно-визвольного руху на Дрогобиччині 1930–1950-х рр.....	309
Лісіна Світлана. Теорія творення повстансько-партизанського визвольного війська у військово-історичних працях членів ОУН.....	335
Купрій Тетяна, Тиміш Лідія. Питання імплементації автономії Підкарпатської Русі в контексті Другої чехословацької кризи 1938 року.....	352
Шляхтич Роман. Мотиви місцевих поліцаїв щодо участі у Голокості в генеральній окрузі «Дніпропетровськ» (На прикладі Криворізького та Сталіндорфського районів).....	368
Стародубець Галина. Моделі фемінності в гендерній політиці сталінського режиму.....	390
Чава Ігор. Українсько-московський договір 1654 р. в інтерпретаціях польських істориків першої половини ХХ століття.....	407

- Ільницький Василь,
Ярушак Марія.** До історії діяльності
молодіжних націоналістичних організацій
у Дрогобицькій сільськогосподарській школі
та Дрогобицькому нафтовому технікумі (1950–1951)....427
- Попко Сергій.** Військово-технічна співпраця України
та НАТО: теорія, практика (1997–2004 рр.).....450
- Крилова Алла.** Історичні карти в ГІС:
науково-методичний аспект (карти
німецьких поселень Молочної як приклад).....466

РЕЦЕНЗІЇ

- Стецик Юрій.** Нове дослідження руської
релігійної культури ранньомодерного часу
(*Рецензія на монографію:* Тимошенко Л.
Руська релігійна культура Вільна.
Контекст доби. Осередки. Література
та книжність (XVI – перша третина XVII ст.).
Дрогобич : Коло, 2020. 796 с.: іл.).....486
- Гриценко Галина.** Трагічні сторінки
Береза-Картузького концтабору
(липень 1934 – вересень 1939)
(*Рецензія на монографію:* Ільїн О.Л., Мазур П.Є.
Нариси історії Береза-Картузького концтабору
(липень 1934 – вересень 1939). Тернопіль :
ТЗОВ «Тернограф», 2019. 640 с.).....496

CONTENTS

Tarnavskiy Roman. Marcus Licinius Crassus and the first triumvirate.....	15
Tsiupak Vasylyna. The Dynastic policy of Marcus Aurelius.....	26
Tarasiuk Yaroslav. The policy of Septimius Severus in Africa.....	39
Bila Svitlana. The main concepts of "Rus cultural and religious revival" of the last third of the seventeenth – early eighteenth century as a precondition for "the union triumphalism" in the scientific works of Andrzej Gil and Igor Skochilias....	49
Pavlyshyn Andriy. Male monasteries of the Eparchy of Lviv in early modern society: religious aspect.....	67
Smutok Lesia, Lyseyko Yaroslav, Smutok Ihor. Census of the Jewish population of Stara Sil in 1764.....	85
Stetsyk Yurii. Proto-Hegumen Josaphat Ohotskyj's Circular Letter (30.11.1784).....	96
Hubytsky Lyubomyr. The illicit trade in Kyiv Province at the half past of the XIX century.....	110
Drahan Volodymyr. Ethnographic-folklore interests of Stefan Kovaliv.....	127
Boiko-Haharin Andrii. The case of the counterfeiter Adam Bogusz (1868–1870).....	139

- Telvak Vitalii,**
Yanyshyn Bohdan. Lviv Region State Archive documents
as a source for the study of cultural
and educational activity
of Mykhailo Hrushevsky.....153
- Shandra Iryna.** Museum of Samples –
the miniature representation of exporters
in the capital city of Russian Empire
at the beginning of 20-th century.....167
- Tsetsyk Svitlana,**
Tsetsyk Yaroslav. Features of the development
of vocational education
and training of teachers in Volyn
at the beginning of the XX century.....178
- Pasichna Yulia,**
Zemskyi Yuriy. Socio-political activity
of the peasantry of Ukraine in 1917.....193
- Ilnytskyi Vasyl,**
Hlibishchuk Mykola,
Kompaniiets Oleksii. Agrarianism
as a Peasant-centric Phenomenon
of the Ukrainian Revolution of 1917–1921
in the Focus of Foreign Historiography.....214
- Furtiy Volodymyr.** Tourist potential
and infrastructure of Bohemia
in the period of the First republic.....235
- Futala Vasyl.** The question of Ukrainian statehood
on the international stage (1919–1923):
the study and interpretation
of Polish historians.....250

Nakonechnyi Volodymyr. Lemko emigration during the interwar period as reflected by "Nash Lemko"	271
Medvid Oksana. The Development of Credit Cooperation in Drohobych Region (1920s – 1930s).....	282
Telvak Viktoria. "Deadly enemy of the Polish people": images of Mykhailo Hrushevsky in Polish journalism.....	294
Kapustynskyi Nazarii. Biohistoriography of the Ukrainian National Liberation Movement in Drohobych Region in 1930–1950s.....	309
Lisina Svitlana. Theory of creation of the insurgent-guerrilla liberation army in the military-historical works of OUN members.....	335
Kuprii Tetiana, Tymish Lidiia. The question of implementation of autonomy of Subcarpathian Rus' in the context of the Second Czechoslovak Crisis of 1938.....	352
Shliakhtych Roman. Motives of the local police regarding participation in the Holocaust in the General district "Dnipropetrovsk" (Evidence from the districts of Kryvyi Rih and Stalindorf).....	368
Starodubets Galyna. Femininity models in gender policy of Stalin's regime.....	390
Chava Ihor. The Ukrainian-Moscow treaty of 1654 in the interpretations of Polish historians of the first half of the twentieth century.....	407

- Ilnytskyi Vasyl,**
Yarushak Maria. To the history of the activities
of youth national organizations
in the Drohobych Agricultural School
and the Drohobych Oil College (1950–1951).....427
- Popko Sergey.** Military-technical cooperation between
Ukraine and NATO: theory, practice (1997–2004).....450
- Krylova Alla.** Historical maps in GIS:
scientific and methodological aspect
(Molochna German settlement maps as example).....466

REVIEWS

- Stetsyk Yurii.** New studies of the Ruthenian
religious culture of early modern times
(*Monograph review*: Tymoshenko L.
Ruthenian religious culture of Vilna.
Context of the epoch. Hubs. Literature and book-learning
(XVI – the first third of the XVII century).
Drohobych : Kolo, 2020. 796 p.).....486
- Hrytsenko Halyna.** The tragic pages
of the Bereza-Kartuska concentration camp
(July 1934 – September 1939)
(*Monograph review*: Ilyin O.L., Mazur P.Y. Essays
on the History of Bereza-Kartuska Concentration Camp
(July 1934 – September 1939). Ternopil :
TzOV "Ternograf", 2019. 640 p.).....496

УДК 94(37)(092)

DOI: 10.24919/2312-2595.5/47.217812

Роман ТАРНАВСЬКИЙ

аспірант кафедри всесвітньої історії та спеціальних історичних дисциплін, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, Україна, індекс 82100 (romaha94romaha@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7409-0860>

Бібліографічний опис статті: Тарнавський, Р. (2020). Марк Ліціній Красс та перший тріумвірат. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 5/47, 15–25. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.5/47.217812>.

**МАРК ЛІЦІНІЙ КРАСС
ТА ПЕРШИЙ ТРІУМВІРАТ**

Анотація. Метою дослідження є проаналізувати діяльність Марка Ліцінія Красса як тріумвіра та наслідки його участі у тріумвіраті. **Методологія дослідження** базується на принципах історизму і наукової об'єктивності, загальнонаукових та спеціальних історичних методах: аналізу, синтезу, проблемно-хронологічному і методі історичної реконструкції. **Наукова новизна:** у статті вперше в українській історіографії розглянуто діяльність Марка Ліцінія Красса як тріумвіра та його здобутки від участі у тріумвіраті. З'ясовано, що підтримка Цезаря і Помпея допомогла Крассу вдруге досягти консулату і отримати в управління провінцію Сирію, що стало кульмінацією його політичної та військової кар'єри. **Висновки.** Політичне становище Красса з утворенням тріумвірату зміцнилося, однак його політичні дивіденди на перших порах були скромнішими у порівнянні з тим, що здобули Цезар та Помпей. Це призвело до загострення суперечностей між ним та іншими членами тріумвірату. Владнати розбіжності і відновити єдність вдалося на зустрічі тріумвірів у місті Лукка у 56 р. до н. е., після якої союз Цезаря, Помпея та

© Роман Тарнавський, 2020

ISSN 2312-2595 (Print) ISSN 2664-3715 (Online)

Красса став очевидним для всіх. Красс отримав запевнення щодо підтримки усіх своїх бажань, і зумів реалізувати усе намічене, як й інші члени тріумвірату. Саме участь у союзі із Цезарем та Помпеем та їхня підтримка дали змогу Крассові досягнути другого консулату, отримати в управління провінцію Сирія та організувати похід проти парфянського царства.

Ключові слова: Красс; перший тріумвірат; Помпей; Цезар.

Roman TARNAVSKIY

Postgraduate Student, Department of World History and Special Historical Disciplines, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 24 Ivan Franko Str., Drohobych, Ukraine, postal code 82100 (romaha94romaha@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7409-0860>

To cite this article: Tarnavskiy, R. (2020). Mark Litsinii Krass ta pershyi triumvirat [Marcus Licinius Crassus and the first triumvirate]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriya Istoriiia – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 5/47, 15–25.* doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.5/47.217812> [in Ukrainian].

MARCUS LICINIUS CRASSUS AND THE FIRST TRIUMVIRATE

Summary. *The article deals with the activities of Marcus Licinius Crassus as a triumvir and the consequences of his participation in the triumvirate. The methodology of the study is based on the principles of historicism and scientific objectivity, general scientific and special historical methods: analysis, synthesis, problem-chronological and the method of historical reconstruction. The scientific novelty is that for the first time in the Ukrainian historiography the article considers the activity of Marcus Licinius Crassus as a triumvir and his achievements of his participation in the triumvirate. With Caesar and Pompey's support Crassus reached the consulate for the second time taking control of the province of Syria, which was the culmination of his political and military career. The conclusions are as follows. Crassus' political position was strengthened with the foundation of the triumvirate, but his political dividends were initially the most modest compared to those received by Caesar and Pompey. This exacerbated the contradictions*

between him and the other members of the triumvirate. The triumvirs managed to settle disputes and restore unity at a conference at Lucca in 56 BC, after which the alliance of Caesar, Pompey and Crassus became obvious to all. Crassus received assurances of support for the fulfillment of all his desires and was able to implement everything planned, as well as the other members of the triumvirate. It was Crassus' participation in an alliance with Caesar and Pompey and their support that allowed Crassus to achieve a second consulate, to gain control of the province of Syria and organize a military campaign against the Parthian kingdom.

Key words: *Crassus; the first triumvirate; Pompey; Caesar.*

Постановка проблеми. У першому столітті до н. е. Римська Республіка пережила багато потрясінь. По суті, вирішувалося питання: яким саме шляхом піде подальша еволюція античної цивілізації. Очевидно, логіка історичного розвитку спрямовувала Рим у напрямку одноосібної влади. Проте цей процес був дуже болісним, адже від часів вигнання Тарквінія Гордого у Римі сформувалося вкрай негативне ставлення до царської влади. Одним з важливих моментів політичного процесу у I ст. до н. е. став так званий Перший тріумвірат. Укладена між Цезарем, Помпеем та Крассом угода не лише визначила політичну долю цих трьох видатних військових та політичних діячів, але й мала суттєвий вплив на подальший розвиток Стародавнього Риму, особливо його політичної системи. Достатньо сказати, що оформлення влади у формі тріумвірату було використано у Римі згодом Октавіаном, Антонієм та Лепідом. Щодо оформлення влади цими тріумвірами було висловлено думку про те, що «влада тріумвірів була значною мірою схожою з владою Сулли... найбільшою відмінністю було те, що для прийняття рішення потрібно було шукати консенсус» (Petrechko, 2013, p. 125). На нашу думку, ці твердження цілком справедливі і для Першого тріумвірату.

Аналіз останніх досліджень та публікацій засвідчує, що проблема Першого тріумвірату була предметом наукового зацікавлення сучасних дослідників. У 1932 р. була опублікована стаття Генрі Сандерса: «Так званий Перший тріумвірат». У висновках дослідник підкреслює: «реальним предметом цього розгляду є знання чи незнання Ціцероном таємного союзу Помпея, Красса та Цезаря, існування якого від часу консульських виборів 60 р.

до н. е. є загальноприйнятим» (Sanders, 1932, p. 58). У 1973 р. було опубліковано дослідження Томаса Мітчелла: «Цицерон, Помпей та початок Першого тріумвірату». На думку автора, формування коаліції, яка правила Римом у 59 р. до н. е., сповістило кінець республіканізму (Mitchell, 1973, p. 21). Серед іншого, автор аналізує взаємини між Цицероном та Помпеем, висловлює цікаві міркування щодо прихильності знаменитого оратора до Помпея (Mitchell, 1973, p. 24). У статті Г. Стентона і Б. Маршала «Коаліція Помпея та Красса 60–59 рр. до н. е.» автори стверджують, що термін «Перший тріумвірат» є некоректним, бо це був неофіційний союз між Помпеем і Крассом, які задля просування своїх інтересів використали Цезаря (Stanton & Marshall, 1975, p. 205). У 2016 р. присвячену Першому тріумвірату статтю опублікував А. Коваль. Дослідник присвятив увагу процесу його утворення та початковому етапу діяльності. На його думку: «Оформлення політичної угоди Помпея, Цезаря і Красса, відомої як перший тріумвірат, відбувалося поетапно» (Коваль, 2016, с. 175). Проте здебільшого питання Першого тріумвірату розглядається у ширшому контексті кризи Римської Республіки I ст. до н. е. При цьому, серед дослідників немає єдиної думки щодо того, хто був ініціатором та хто з тріумвірів відігравав роль лідера у цьому союзі трьох найвпливовіших римських політичних діячів того часу. Щодо ролі та місця у першому тріумвіраті Красса, то вони аналізуються здебільшого побіжно, у спеціальних роботах, присвячених безпосередньо постаті Марка Ліцінія Красса. Зокрема, Мацей Пієгдонь, аналізуючи наміри членів Першого тріумвірату, зазначає: «кожен з учасників розраховував, що попри укладену угоду йому вдасться реалізувати власні вимоги» (Piegdóń, 2011, s. 142). В українській історіографії ця проблема як окрема тема дослідження не розглядалася.

Метою статті є проаналізувати діяльність Марка Ліцінія Красса як тріумвіра та його здобутки від участі у тріумвіраті.

Виклад основного матеріалу. У сучасній історіографії немає єдиної думки щодо того, коли саме було укладено союз між Цезарем, Помпеем та Крассом. Фактично існує п'ять підходів до відповіді на це питання, що спираються на більш чи менш обґрунтовані аргументи, які стисло наводить Генрі Сандерс, звертаючи також увагу на проблему таємності першого тріумвірату

(Sanders, 1932, pp. 56–58). Поставити крапку у цьому питанні не видається можливим, але з великою долею ймовірності можна говорити, що союз сформувався у 60 р. до н. е. На думку С. Утченко, точне датування заснування першого тріумвірату неможливе, бо він складався поступово і таємно. Свідчення єдиного сучасника тих подій Цицерона з огляду на їхню лапідарність нічого не роз'яснюють (Утченко, 1976, с. 92). Дослідник пропонує концентрувати увагу не на датуванні укладання цього союзу, а на причинах, що його зумовили та на його історичному значенні (Утченко, 1986, с. 170).

Утворення першого тріумвірату було визначене логікою попередньої політичної боротьби у Стародавньому Римі. У 62 р. до н. е. Помпей Великий прибув із відданим йому військом у Брундізій. На радість сенаторам він це військо одразу ж розпустив, але не дочекався позитивної реакції на своє прохання, щодо наділення його ветеранів державною землею. З огляду на це Помпей шукає союзників, які допомогли б реалізувати його задуми. Союзниками Помпея стали Гай Юлій Цезар та Марк Ліціній Красс. Для Цезаря цей союз також був запорукою досягнення політичних амбіцій, зокрема отримання посади консула на 59 р. до н. е. Що ж до Помпея, то перед ним передовсім стояла проблема затвердження зроблених ним розпоряджень на Сході. Отже, для усіх трьох згаданих діячів пріоритетними були питання політики, які вони не могли реалізувати самотійно, але сподівалися на це за підтримки один одного. При цьому, ініціатором утворення першого тріумвірату був Цезар. За словами Плутарха, повернувшись з провінції, Цезар бачив, що Красс і Помпей не ладнають між собою. Він розумів, що без їх підтримки не зможе досягти своїх планів, але якщо звернеться за нею до одного, то може наразитися на ворожість від іншого. Тому Цезар вирішив домогтися їх примирення (Plut. Crass. 14.1). З цим трактуванням подій погоджується Томас Мітчелл, який вважає, що Красс і Помпей, мабуть, не змирилися до кінця 60 р. до н. е. і що саме Цезар був тим діячем, який працював над їх примиренням (Mitchell, 1973, p. 21).

Говорячи про мотивацію Красса щодо приєднання до союзу із Помпеем та Цезарем, потрібно звернути увагу на два моменти: 1 – що він міг отримати від цього союзу, і 2 – яким був його вклад у цей союз. Красс був досить здібним воєначальником,

умів твердою рукою підтримувати залізну дисципліну у своєму війську. Зокрема, щоб змусити свою армію підкорятися своїм наказам під час війни в Італії зі Спартаком, Красс покарав армію децимацією (Petrechko, 2018, p. 80). Особливо потрібно підкреслити те, що ця децимація суперечила букві закону, але Красс жодного покарання за свої дії не поніс. Більше того, у сучасній історіографії висловлено думку, що така політика Красса мала позитивний вплив на подальший розвиток римської військової справи (Faszczka, 2018, p. 98). Отже, Красс був рішучим воєначальником, який не боявся брати на себе відповідальність за важкі рішення, що потенційно могли призвести до висунення проти нього судових позовів. Важливо також наголосити на тому, що Красс вважався одним з найбагатших людей свого часу, наживши «величезний маєток у період проскрипцій Сулли» (Петречко, 2009, с. 38). Саме фінанси Красса були тим ресурсом, який він міг запропонувати як важливий вклад у спільну справу. На думку Карла Кріста, Крассу не таланило в політиці, а тому союз із Цезарем та Помпеем був для нього єдиною можливістю для досягнення якогось впливу (Крист, 1997, с. 53). Зокрема, Красс розраховував на врахування фінансових інтересів публіканів у провінції Азія, які були його політичними союзниками. Як зазначає О. Петречко: «Податки у Римській державі були прямі (tributa) та непрямі (vectigalia). Прямі податки збиралися правителем провінції та його службовцями, для збору непрямих залучалися так звані "публікани" (publicani), переважно римські вершники» (Петречко, 2018, с. 249). Очевидно, Красс, власне, й розраховував на підтримку публіканів і вершників загалом, для чого йому було потрібно продемонструвати, що він підтримує їхні прагнення та захищає їхні інтереси. На важливий аспект проблеми звертає увагу Мацей Пієдонь, який зазначає, що для Красса як для людини, яка займалася фінансовими справами, важливою була також політична стабілізація (Piegoń, 2011, s. 142–143). На думку С. Утченко, на рішення Красса приєднатися до тріумвірату мала вплинути позиція вершників (Утченко, 1986, с. 172). Отже, щодо цього питання позиція С. Утченко збігається з позицією К. Кріста і видається достатньо обґрунтованою.

Прагнучи досягти намічених цілей, члени союзу трьох спробували заручитися підтримкою Марка Туллія Цицерона – видат-

ного політика того часу, який прославився як неперевершений оратор. Про це говорить сам Цицерон у датованому груднем 60 р. до н. е. листі до Тіта Помпонія Аттика. Зокрема, він повідомляє, що до нього приїжджав друг Цезаря Бальб, який запевнив що Цезар у всьому бажає покладатися на поради Цицерона й Помпея і докладатиме зусиль для зближення Красса з Помпеем (Cic. Att. 2.3.3). Далі Цицерон говорить, що, незважаючи на його тісний союз із Помпеем та потенційний союз із Цезарем, у нього все ж є сумніви щодо усього цього (Cic. Att. 2.3.4). Результатом цих сумнівів стало те, що Цицерон не підтримав союз трьох політичних діячів, попри участь у ньому Помпея, до якого великий оратор ставився дуже прихильно.

Усе ж і без підтримки Цицерона члени тріумвірату змогли досягти реалізації своїх задумів. Цезар отримав для себе бажану магістратуру – консулат і за підтримки Помпея і Красса та їх прихильників провів аграрний закон. Важливі рішення було прийнято в інтересах Помпея. Зокрема, у травні 59 р. до н. е. було прийнято закон, за яким було схвалено усі рішення Помпея, прийняті у 66–63 рр. щодо Сходу (Piegdóń, 2011, s. 147–148). Можна погодитися з припущенням С. Утченко, що на угоду Красса було проведено закон в інтересах публіканів, з яким вони свого часу безуспішно зверталися до сенату – відкупна сума для них була зменшена на третину (Утченко, 1986, с. 177). Спроби senatorів чинити опір цим діям через народних трибунів та Марка Кальпурнія Бібула, що був колегою Цезаря по консулату, не увінчалися успіхом.

Важливою проблемою є питання, хто ж з тріумвірів отримав найбільше вигоди від укладення цього союзу. Можна погодитися з висловленою в історіографії думкою про те, що становище Красса мало в чому змінилося, а найбільш зміцнілою фігурою у політичному плані на кінець 59 р. до н. е. потрібно вважати Цезаря (Утченко, 1986, с. 179). Справді, Цезар завдяки союзові з Помпеем і Крассом здобув широкі можливості подальшої політичної діяльності, переставши бути політиком другого плану (Piegdóń, 2011, s. 150). Потрібно наголосити на тому, що розклад сил серед тріумвірів не залишався незмінним. Після того, як Цезар у 59 р. до н. е. видав свою доньку заміж за Помпея, взаємини між ними стали більш тісними, натомість становище Красса в тріумвіраті ослабло.

Зовні це проявилось у тому, як зазначає Светоній, що під час будь-яких дебатів у сенаті, Цезар почав надавати слово спершу Помпею, а не Крассу, як це було до того (Suet. Jul. 21). Посаду консула на 58 р. до н. е. не зумів здобути Квінт Аррій, якого, ймовірно, підтримував Красс. Натомість консулами були обрані кандидатури, підтримувані Цезарем і Помпеєм (Piegdóń, 2011, s. 151). Генрі Сандерс має рацію, коли стверджує, що в таємному політичному союзі учасники мають різні цілі, і ця різниця неминуче зростає (Sanders, 1932, p. 59). Зазначені обставини підштовхнули для нього до пошуку політичних союзників за межами тріумвірату. Таким союзником для нього став народний трибун Клодій, який спершу ставився позитивно до тріумвірів, але згодом починає критикувати Цезаря і Помпея. На основі цього в історіографії робиться припущення, за Клодієм стояв Красс, який ще у 61 р. до н. е. за допомогою підкупу суддів допоміг Клодію уникнути суворого покарання і продовжити політичну кар'єру. Однак важко стверджувати з певністю, чи за акціями Клодія стояв Красс і чи залежав Клодій від Красса (Piegdóń, 2011, s. 159–161).

Після від'їзду навесні 58 р. до н. е. Цезаря у Галлію взаємини між Помпеєм і Крассом стали ще більш напруженими. Розв'язати ці суперечності була покликана зустріч між тріумвірами, яка відбулася у місті Лукка у 56 р. до н. е. Окрім Помпея, Красса і Цезаря, який перебував там з військом на зимових квартирах, туди прибули двісті сенаторів, прихильних до тріумвірів. Було домовлено, що Помпей і Красс будуть добиватися консулату за сприяння Цезаря, за яким, зі свого боку, будуть закріплені провінції на наступні п'ять років (Plut. Pomp. 51.4). Як зазначає Генрі Сандерс, ця важлива зустріч, на якій домовленості було поновлено, стала точкою, після якої навіть найнерозумніший римлянин змушений був визнати, хто керує Римом (Sanders, 1932, p. 58). Зрештою досягнуті домовленості були реалізовані – Помпей та Красс були обрані консулами на 55 р. до н. е., позаяк усі інші претенденти на цю магістратуру змушені були зняти свої кандидатури. Вступивши на посаду, нові консули виконали свої зобов'язання перед Цезарем та передбачили провінції і для себе: Крассові була надана Сирія і ведення війни проти парф'ян (Plut. Pomp. 52). Отже, Красс досягнув того, що хотів, зайняв належне місце у тріумвіраті, отримав найвищу посаду у державі і після

відбуття магістратури управління Сирією, що обіцяло, як йому здавалося, велике майбутнє: військові успіхи, нові багатства, почесні та повагу римлян. Стримуючись перед сторонніми, серед своїх наближених Красс розмірковував не лише про Сирію та парфян, але й про бактрійців, індійців та море, що лежить за їхніми землями (Plut. Crass. 16.1–2). Цей момент став часом найвищого злету Красса як члена тріумвірату, а майбутній похід на Схід передчасно завершив не лише його кар'єру воєначальника та політичного діяча, але й призвів до його трагічної загибелі.

Висновки. Проведене дослідження дає підстави стверджувати, що політичне становище Красса з утворенням тріумвірату зміцнилося, однак його політичні дивіденди на перших порах були найбільш скромними у порівнянні з тим, що здобули Цезар та Помпей. Це призвело до загострення суперечностей між ним та іншими членами тріумвірату. Владнати розбіжності та відновити єдність вдалося на зустрічі тріумвірів у місті Лукка у 56 р. до н. е., після якої союз Цезаря, Помпея та Красса став очевидним для всіх. Красс отримав запевнення щодо підтримки усіх своїх бажань, і зумів реалізувати усе намічене, як і інші члени тріумвірату. Саме участь у союзі із Цезарем та Помпеем та їхня підтримка дали змогу Крассові досягнути другого консулату, отримати в управління провінцію Сирія та організувати похід проти парфянського царства. Проте омріяний ним похід на Схід закінчився повною катастрофою.

Перспективним напрямком подальшого дослідження проблеми може стати порівняння першого та другого тріумвірату: виникнення, правові підстави діяльності та історичне значення.

Джерела та література

- Коваль, А.** (2016). Перший тріумвірат: процес утворення та початковий етап діяльності. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 38, 166–179.
- Крист, К.** (1997). *Історія времен римских императоров от Августа до Константина* (Т. 1). Ростов-на-Дону: Феникс.
- Петречко, О.** (2009). *Суспільно-політичний розвиток Римської імперії в I – на поч. III ст. н. е.: від «відновленої» Республіки до сенатської монархії*: монографія. Львів: вид. центр ЛНУ імені Івана Франка.

- Петречко, О.** (2018). Податкова політика римського уряду у добу принципату. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 42, 243–256. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.42.154123>.
- Утченко, С.** (1976). *Юлий Цезарь*. Москва: МЫСЛЬ.
- Утченко, С.** (1986). *Цицерон и его время*. Москва: МЫСЛЬ.
- Faszczka, M.** (2018). The Social Perception of the Spartacus Revolt and the Decimation of Crassus' Soldiers in 71 BC. In D. Słapek (Ed.), *Spartacus, History and Tradition* (pp. 85–98). Lublin: Maria Curie-Skłodowska University Press.
- Mitchell, T.** (1973). Cicero, Pompey, and the rise of the First triumvirate. *Traditio*, 29, 1–26.
- Petrechko, O.** (2013). Political Persecution – Sulla and the Second Triumvirate. In D. Słapek & I. Łuś (Eds.), *Lucius Cornelius Sulla, History and Tradition* (pp. 117–123). Lublin: Maria Curie-Skłodowska University Press.
- Petrechko, O.** (2018). The Funeral Ceremony and Disunity in the Army of Spartacus. In D. Słapek (Ed.), *Spartacus, History and Tradition* (pp. 75–84). Lublin: Maria Curie-Skłodowska University Press.
- Piegdoń, M.** (2011). *Krassus: polityk niespełnionych ambicji*. Kraków: Historia Jagellonica.
- Sanders, H.** (1932). The So-Called First Triumvirate. *Memoirs of the American Academy in Rome*, 10, 55–68. doi: 10.2307/4238563.
- Stanton, G., & Marshall, B.** (1975). The Coalition between Pompeius and Crassus 60–59 B.C. *Historia: Zeitschrift Für Alte Geschichte*, 24 (2), 205–219.

References

- Koval, A.** (2016). Pershyi triumvirat: protses utvorennia ta pochatkovyi etap diialnosti [The First Triumvirate: the process of formation and the initial stage of activity]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriiia Istoriiia – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*, 38, 166–179 [in Ukrainian].
- Krist, K.** (1997). *Istoriya vremen rimskikh imperatorov ot Avgusta do Konstantina [The History of the Roman Emperors from Augustus to Constantine]*. (Vol. 1). Rostov-na-Donu: Feniks [in Russian].
- Petrechko, O.** (2009). *Suspilno-politychnyi rozvytok Rymaskoi Imperii v I – na poch. III st. n. e.: vid «vidnovlenoi» Respubliki do senatskoi monarkhii [Socio-political development of the Roman Empire in the first*

century – at the beginning of the third century A.D.: from "restored" Republic to the Senate monarchy]. Lviv: vydavnychyi tsentr LNU imeni Ivana Franka [in Ukrainian].

- Petrechko, O.** (2018). Podatkova Polityka Rymського Uriadu u Dobu Prynysypatu [The tax policy of the Roman government in the epoch of the Principate]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriiia Istoriiia – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*, 42, 243–256. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.42.154123> [in Ukrainian].
- Utchenko, S.** (1976). *Yuliy Tsezar [Julius Caesar]*. Moskva: Mysl [in Russian].
- Utchenko, S.** (1986). *Tsitseron i ego vremya [Cicero and his time]*. Moskva: Mysl [in Russian].
- Faszczka, M.** (2018). The Social Perception of the Spartacus Revolt and the Decimation of Crassus' Soldiers in 71 BC. In D. Słapek (Ed.), *Spartacus, History and Tradition* (pp. 85–98). Lublin: Maria Curie-Skłodowska University Press.
- Mitchell, T.** (1973). Cicero, Pompey, and the rise of the First triumvirate. *Traditio*, 29, 1–26.
- Petrechko, O.** (2013). Political Persecution – Sulla and the Second Triumvirate. In D. Słapek & I. Łuc (Eds.), *Lucius Cornelius Sulla, History and Tradition* (pp. 117–126). Lublin: Maria Curie-Skłodowska University Press.
- Petrechko, O.** (2018). The Funeral Ceremony and Disunity in the Army of Spartacus. In D. Słapek (Ed.), *Spartacus, History and Tradition* (pp. 75–84). Lublin: Maria Curie-Skłodowska University Press.
- Piegdoń, M.** (2011). *Krassus: polityk niespełnionych ambicji [Crassus: a politician with unfulfilled ambitions]*. Kraków: Historia Jagellonica [in Polish].
- Sanders, H.** (1932). The So-Called First Triumvirate. *Memoirs of the American Academy in Rome*, 10, 55–68. doi: 10.2307/4238563.
- Stanton, G., & Marshall, B.** (1975). The Coalition between Pompeius and Crassus 60–59 B.C. *Historia: Zeitschrift Für Alte Geschichte*, 24 (2), 205–219.

Стаття надійшла до редакції 01.10.2020 р.

УДК 94(37)(092)

DOI: 10.24919/2312-2595.5/47.217830

Василина ЦЮПАК

аспірантка кафедри всесвітньої історії та спеціальних історичних дисциплін, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, Україна, індекс 82100 (vasilink@i.ua)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9885-6290>

Бібліографічний опис статті: Цюпак, В. (2020). Династична політика Марка Аврелія. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 5/47, 26–38. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.5/47.217830>.

ДИНАСТИЧНА ПОЛІТИКА МАРКА АВРЕЛІЯ

Анотація. Метою пропонованої статті є проаналізувати династичну політику Марка Аврелія. **Методологія дослідження** полягає у дотриманні принципів історизму та наукової об'єктивності, використання загальнонаукових (методи аналізу та синтезу) та спеціально-історичних методів, серед яких: проблемно-хронологічний, порівняльний та ретроспективний. **Наукова новизна:** у статті вперше в українській історіографії розглянуто династичну політику Марка Аврелія та з'ясовано еволюцію його поглядів на питання спадкування імператорської влади. З'ясовано, що суть підходу Марка Аврелія до проблеми спадкування імператорської влади можна окреслити так: якщо прав на спадкування імператорської влади конкретна особа має більше, ніж будь-хто інший і немає вагомих підстав це спростувати, – ця особа повинна цю владу успадкувати. **Висновки.** Династична політика Марка Аврелія була логічною і послідовною. Її мета полягала у недопущенні внутріполітичних потрясінь, які могли б бути викликані боротьбою за імператорську владу і призвести до громадянської війни. Спершу він зробив ставку на Луція Вера, який, як

© Василина Цюпак, 2020

і він сам, був усиновлений попереднім імператором Антоніном Пієм. Він зробив Луція Вера своїм співправителем та видав за нього свою дочку. Загроза потенційного конфлікту у боротьбі за владу між сином Марка Аврелія Коммодом та Луцієм Вером зникла разом зі смертю останнього. З цього часу династична політика Марка Аврелія полягала у забезпеченні майбутнього переходу імператорської влади до його сина, Коммода. Смерть Марка Аврелія не призвела до жодних потрясінь у державі. Коммод став одноосібним правителем, не зустрівши жодного опору, отримавши державу у досить стабільному становищі.

Ключові слова: Марк Аврелій; Луцій Вер; Коммод; династична політика; Римська імперія.

Vasylyna TSIUPAK

Postgraduate Student, Department of World History and Special Historical Disciplines, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 24 Ivan Franko Str., Drohobych, Ukraine, postal code 82100 (vasilink@i.ua)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9885-6290>

To cite this article: Tsiupak, V. (2020). Dynastyczna polityka Marka Avrelia [The Dynastic policy of Marcus Aurelius]. *Problemy humanitarnych nauk: zbirnyk naukovych prats Drohobytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Serii Istorii – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 5/47, 26–38.* doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.5/47.217830> [in Ukrainian].

THE DYNASTIC POLICY OF MARCUS AURELIUS

Summary. *The article deals with Marcus Aurelius' dynastic policy. The methodology of the study is based on the principles of historicism and scientific objectivity, as well as on the use of general scientific methods (methods of analysis and synthesis) and special-historical methods, among which: problem-chronological, comparative and retrospective. The scientific novelty is that for the first time in the Ukrainian historiography the article considers Marcus Aurelius' dynastic policy as well as the evolution of his views on the problem of the succession of imperial power. It was found that in the main the approach of Marcus Aurelius to the problem of the inheritance of imperial power can be defined as follows: if a particular person had more rights to inherit*

*the imperial power than anyone else and there was no good reason to refute this, that person must inherit the power. **The conclusions** are as follows. Marcus Aurelius' dynastic policy was logical and consistent. Its goal was to prevent domestic political upheavals that may have been caused by the struggle for imperial power leading to civil war. Initially, relying on Lucius Verus who like himself, was adopted by the previous emperor Antoninus Pius, he made Lucius Verus his co-ruler and married his daughter to him. The threat of a potential conflict for power between the son of Marcus Aurelius, Commodus, and Lucius Verus disappeared with the death of the latter. Since then, the dynastic policy of Marcus Aurelius was to ensure the future transfer of imperial power to his son, Commodus. Marcus Aurelius' death did not lead to any upheavals in the Roman Empire. Virtually unopposed, Commodus became the sole rule, having received the state in a fairly stable condition.*

Key words: *Marcus Aurelius; Lucius Verus; Commodus; dynastic policy; Roman Empire.*

Постановка проблеми. Доба Марка Аврелія, якого поряд з Траяном зараховують до найбільш видатних римських цезарів (Зелинський, 2017, с. 176), стала важливим етапом правління династії Антонінів, з одного боку, демонструючи можливість функціонування імперії за наявності двох співправителів, з іншого, ознаменувавши відхід від принципу адоптивної імперії. Питання спадкування влади є наріжним для функціонування та стабільності будь-якої політичної системи. Не є винятком і система принципату, яка сформувалася у Стародавньому Римі за імператора Августа. У I–II ст. у Римі змінилося декілька правлячих династій: Юлії-Клавдіїв, Флавіїв та Антонінів, представником якої і був Марк Аврелій. Правителі перших двох династій були пов'язані між собою родинними зв'язками. Натомість династія Антонінів формувалася через усиновлення майбутнього правителя, який не був членом сім'ї діючого імператора. Цей порядок порушив Марк Аврелій, спадкоємцем якого став його рідний син Коммод. У цьому контексті династична політика Марка Аврелія видається важливою для розуміння як його внутрішньої політики, так і функціонування системи принципату загалом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій засвідчує, що питання династичної політики у Римській імперії є досить популярною темою сучасної історіографії. Увагу дослідників привер-

тають проблеми місця династичної політики у структурі системи принципату (Петречко, 2007); заснування династії окремими імператорами (Машкин, 1949, с. 535–548); особливостей спадкування влади в межах конкретної династії (Geer, 1936); династичної пропаганди тої чи тої династії (Baharal, 1992; Lusnia, 1995; Lusnia, 2004; Vasta, 2007) та ін. Зокрема, М. Машкін вказує на те, що «в часи Римської імперії не існувало якихось законодавчих актів, які б встановлювали порядок престолонаслідування, бо офіційно принципат ніколи не прирівнювався до монархії» (Машкин, 1949, с. 535). О. Петречко наголошує на тому, що «Основи династичної політики доби принципату заклав Август. Своїх потенційних спадкоємців він шукав серед родини та друзів» (Петречко, 2007, с. 130). К. Кріст вказує, що «у сучасній науковій періодизації епоха після всиновлення Траяна називається "Адоптивною" чи також "гуманітарною" імперією» (Кріст, 1997, с. 381). Р. Геер вважає, що спадкування імператорської влади у II ст. базувалося на династичному принципі так само як і у I ст. (Geer, 1936, р. 53). С. Луснія досліджує династичну політику Септімія Севера і стверджує, що до найбільш ранніх форм династичної пропаганди цього імператора потрібно віднести легенди на імперських монетах (Lusnia, 1995, pp. 119–20). Б. Гарві звертає увагу на чесноти, які допомогли визначити Марка Аврелія як такого, що вартий бути всиновленим та успадкувати імператорську владу, зокрема його «*prietas* щодо його прийомного батька та богів» (Harvey, 2004, р. 46). Водночас безпосередньо проблема династичної політики Марка Аврелія не є надто популярною темою наукових досліджень і потребує подальшого вивчення.

Метою дослідження є розглянути династичну політику Марка Аврелія та з'ясувати еволюцію його поглядів на питання спадкування влади.

Виклад основного матеріалу. Після вбивства імператора Доміціана 18 вересня 96 р. до влади прийшов Марк Кокцей Нерва, який восени 97 р. всиновив Марка Ульпія Траяна, на той час намісника Верхньої Германії. Потрібно сказати, що це не був перший випадок в історії Римської імперії, коли імператор всиновлював свого потенційного наступника. Зокрема, свого часу були всиновлені майбутні імператори Тіберій та Нерон. Але у випадку з

Траяном мова йшла про всиновлення потенційного спадкоємця, який не має жодного стосунку до сім'ї імператора. Однак і це не було цілковитою новацією для Римської імперії. Ще 10 січня 69 р. імператор Гальба усиновив Луція Кальпурнія Пізона, з яким не перебував у жодному родинному зв'язку, але якого записав у заповіті як спадкоємця свого майна та імені (Suet. Gal. 17). Тоді це було новим для Римської імперії, бо Гальба шукав спадкоємця не в межах своєї сім'ї, а в межах усїєї держави (Gas. Hist. 1.15). Можна погодитися з думкою О. Петречка, що Гальба «започаткував новий порядок спадкування імператорської влади: усиновив Пізона, віддавши йому перевагу перед своїми родичами» (Петречко, 2009, с. 291). Таким самим шляхом пішов імператор Нерва. Як доречно зазначає К. Кріст: «ідеологема "усиновлення кращого", а таким було всиновлення сильної людини, слугувала для зміцнення влади» (Кріст, 1997, с. 381). Відтак ідея пошуку спадкоємця поза межами власної сім'ї була реалізована за імператора Нерви, а Траян став першим, хто так отримав імператорську владу. Згодом відбулося ще декілька переходів імператорської влади на основі цього принципу. У 117 р. влада перейшла до усиновленого Траяном Адріана, у 138 – до усиновленого Адріаном Антоніна Пія, а у 161 – до усиновлених Антоніном Пієм Марка Аврелія та Луція Вера, які стали співправителями. Після всиновлення Антоніном Пієм повне ім'я Марка Аврелія звучало як «Marcus Aelius Aurelius Verus Caesar», а повне ім'я Луція Вера було «Lucius Aelius Aurelius Commodus» (Thomas, 1973, р. 142). Для зміцнення позицій Марка Аврелія як спадкоємця імператора залучалися засоби політичної пропаганди: «У період правління Антоніна Пія карбуються монети із зображенням усиновленого ним Марка Аврелія» (Петречко, 2006, с. 58). Е. Боуен зазначає: «Коли Антонін помер, Марк Аврелій став імператором у сорокарічному віці. Це відбулося за рекомендацією Антоніна, за схвалення сенату. Примітно, що коли Антонін оголосив Марка своїм спадкоємцем, він не згадав про Луція Вера, також усиновленого ним». Дослідник робить припущення, що «Антонін Пій вважав Луція Вера недостойним бути проголошеним співправителем... Однак Марк Аврелій, за своєю ініціативою зробив Луція Вера своїм колегою по управлінню імперією» (Bowen, 1950, р. 77).

В. Дюрант висловив думку, що «Поділ влади став поганим прецедентом, який за спадкоємців Діоклетіана та Костянтина подробиць та послабить державу» (Дюрант, 1995, с. 467). З цим можна погодитися. Але такий крок Марка Аврелія, на нашу думку, характеризує підхід імператора до розв'язання питання спадкування влади, що, зрештою, і приведе до влади Коммода. Суть цього підходу можна окреслити так: якщо прав на спадкування імператорської влади конкретна особа має більше, ніж будь-хто інший, і немає вагомих підстав це спростувати, – ця особа повинна цю владу успадкувати. У такому випадку права на спадкування імператорської влади мали дві особи – окрім самого Марка Аврелія, ще й Луцій Вер. Жодних підстав для спростування права Луція Вера на імператорську владу не було. Тому Марк Аврелій зробив його співправителем. Зміцнити союз між імператорами мав традиційний у римській політиці крок – Марк зробив Луція Вера своїм зятем. Ймовірно, у 164 р. Луцій Вер одружився з дочкою Марка Аврелія Луціллою (Dio 71.1.3). Діон Кассій характеризував Луція Вера як сильного молодого чоловіка, придатного для військових звершень (Dio 71.1.2). Ці його якості, безумовно, були взяті до уваги Марком Аврелієм, який намагався зміцнити державу, на кордонах якої посилювалися загрози з боку войовничих племен.

Хоча Марк Аврелій вчинив так, як йому видавалося правильним, справедливим і корисним для держави, Луцій Вер як його співправитель не продемонстрував тих чеснот, які мали б бути притаманні доброму імператорові. Зокрема, коли Марк Аврелій доручив йому вести війну з парфянами, він прибув у Сирію і насолоджувався там різноманітними розвагами. Ведучи розпутне життя, як стверджували, він на догоду коханці навіть поголив бороду (SHA, Verus 7.10). Згодом, коли його полководці досить успішно провели військову кампанію проти парфян, він відправився у Рим для святкування з цього приводу тріумфу. При цьому територією Римської імперії поширилася моровиця, яка завдала значної шкоди економіці держави, призвела до великих людських втрат і, можливо, стала одним з приводів до переслідування християн, про що ми писали раніше (Цюпак, 2019).

Надалі поведінка Луція Вера не змінювалася – він проявляв себе не як співправитель величезної держави, готовий нести тяготи військових походів разом зі своїми легіонами, а як особа,

схильна до банкетів та різноманітних міських утіх (SHA, Verus 8.9; 9.10). Марк Аврелій бачив, що Луцій Вер не має тих чеснот, які необхідні доброму правителю. З огляду на це та беручи до уваги факт, що Луцій Вер був майже на десять років молодший за Марка Аврелія, перед останнім згодом постала би дилема щодо того, чи допустити передачу всієї повноти влади до рук свого співправителя. Однак Луцій Вер раптово захворів і помер у лютому 169 р. (SHA, Verus 9.11). Отже, протягом 161–169 рр. у Римі були два імператори і Марк Аврелій не вчиняв жодних дій, щоб усунути від влади Луція Вера, який міг розглядатися як потенційний претендент на отримання усїєї повноти влади. Такі його дії мали забезпечити Рим від згубної боротьби за імператорську владу, прикладом якої були громадянські війни, якими супроводжувалося падіння династії Юліїв-Клавдіїв. З іншого боку, існувала загроза майбутнього конфлікту за владу між Луцієм Вером та сином Марка Аврелія Коммодом, який був проголошений у 166 р. «Цезарем», коли йому було всього 5 років. Немає сумніву, що Марк Аврелій також розглядав його як потенційного спадкоємця. Ця ситуація вирішилася зі смертю Луція Вера. Тепер у Коммода не було конкурентів у боротьбі за імператорську владу. Декому така своєчасна смерть Луція Вера видалася підозрілою. Зокрема, ходили чутки про його отруєння і про причетність до цього Марка Аврелія (SHA, Verus 11.2). Однак відсутність будь яких доказів, як і усе, що ми знаємо про моральні якості Марка Аврелія, дають підстави погодитися з думкою про невірогідність такого поголосу (SHA, Verus 11.3–4).

Потрібно зауважити, що відсутність чіткої династичної політики та неможливість однозначно визначити потенційного спадкоємця створює додаткову напругу і може спровокувати непотрібне політичне загострення, та навіть і збройний заколот. Для прикладу, в умовах відсутності представників династії Юліїв-Клавдіїв після смерті Нерона, боротьба за владу точилася між кількома претендентами, які на момент смерті імператора мали під своїм командуванням готове їх підтримати військо. Не міг імператор також легковажити опозиційними настроями, які «існували серед представників вищих прошарків суспільства» (Петречко,

2009, с. 283), що за умов нестабільності могли перерости у військовий заколот. Саме попередити ці загрози мала династична політика Марка Аврелія, яка після смерті Луція Вера була спрямована на збереження династії і на забезпечення передачі влади його рідному сину. Карл Кріст зазначає: «Вперше з часів Адріана за Марка Аврелія знову постало питання спадкування. Воно затьмарило останні роки його життя, спосіб вирішення цієї проблеми займав усі його думки» (Крист, 1997, с. 449).

Елій Лампрідій передає, що Марк Аврелій намагався виховувати Коммода на основі принципів високої моралі, залучивши до цього процесу авторитетних вчителів. Однак ці зусилля не дали бажаного результату. Уже з дитинства Коммод відзначався ганебною поведінкою, яка характеризувалася жорстокістю та розпустою (SHA, Comm. 1.5–7). Він мав схильність до того, що не надто асоціювалося в очах римлян з гідністю імператора: виготовляв з глини келихи, танцював, співав, свистів і володів мистецтвом гладіатора (SHA, Comm. 1.8). Коммод був у цьому схожий не так на свого батька, як на Луція Вера. В очах Марка Аврелія це могло бути перевагою, адже в умовах постійних війн потрібно було зважати на потенційну загрозу з боку командуючих арміями. Те, що ця загроза є реальною, підтвердив заколот Авідія Кассія у 175 р. Поштовхом до цього заколоту стала неперевірена звістка про смерть імператора. Коли з'ясувалося, що ця інформація хибна, у Авідія Кассія уже не залишалося простору для маневру, і він змушений був продовжувати боротьбу за владу (Dio 72.23.1–2). У Римі на короткий час запанував страх, але узурпатор був вбитий власними солдатами (Dio 72.27.2).

Заколот Авідія Кассія упевнив імператора в тому, що йому потрібно утвердити Коммода як безальтернативного спадкоємця імператорської влади. Уже у 176 р. Коммод був проголошений імператором, всупереч закону обраний консулом на 177 р., хоча йому було лише 15 років, і разом з батьком відсвяткував тріумф (SHA, Comm. 2.4). Отже, Коммод у 176 р. став співправителем батька. На думку В. Дюранта, Марк Аврелій «здійснив цей крок, бачачи у ньому менше зло, ніж громадянська війна, яка була би розв'язана Коммодом і його друзями у тому випадку, якби його усунули від влади» (Дюрант, 1995, с. 472). Окрім того, важко

сказати, наскільки був би добрим правителем хтось інший, кого б міг обрати Марк Аврелій замість Коммода. Адже далеко не кожна людина проходить випробовування владою, а тим більше владою абсолютною, яка була в руках римських імператорів. Характер цієї влади був монархічний, але це була «завуальована монархія» (Петречко, 2009, с. 327), яка зберігала республіканську форму.

Після того, як принцес всиновлював майбутнього спадкоємця, звичними риторичними темами ставали побажання усіляких гараздів йому та його спадкоємцю. Оратори висловлювали сподівання на довгі роки життя імператора, вихваляли його за розумний вибір спадкоємця та ін. Коли Антонін Пій всиновив Марка Аврелія та Луція Вера, на адресу імператора та його синів звучать побажання усіляких гараздів та благословення богів. Згодом схожі мотиви лунають щодо Марка Аврелія та його сина і спадкоємця Коммода (Grant, 1988, pp. 6–7).

У подальшому династична політика Марка Аврелія не знала жодних змін. Він підтримував Коммода, і усім було зрозуміло, кого імператор бачить своїм спадкоємцем. Важко захворівши, Марк Аврелій продовжував виказувати усіляку підтримку синові, що був поруч з ним і підтримував його у ці дні. Завдяки такій політиці Марка Аврелія після його смерті імперія без жодних потрясінь перейшла до рук Коммода. Тобто династична політика Марка Аврелія з точки зору транзиту влади була успішною. Діон Кассій передає, що наприкінці життя Марк Аврелій розчарувався у своєму синові (Dio 72.36.4). Якщо ці відомості відповідають дійсності, то перед Марком Аврелієм стояла дилема: шукати за межами сім'ї спадкоємця, який міг би гідно виконувати обов'язки імператора у дуже складних зовнішньополітичних умовах, але якому довелося б вести боротьбу за владу з Коммодом, який би добровільно від влади не відмовився. Другий варіант полягав у тому, щоб все ж продовжувати покладатися на Коммода, сподіваючись на його розсудливість у майбутньому. Вибір Марка Аврелія був послідовним і логічним, хоча правління Коммода не виправдало покладених на нього надій. Згодом, як зазначає С. Стертц, характерним для Діона Кассія буде: «описувати перехід від правління Марка до Коммода як моральний занепад від царства золота до царства заліза» (Stertz, 1977, p. 436).

Висновки. Проведене дослідження засвідчує, що суть підходу Марка Аврелія до проблеми спадкування влади можна окреслити так: якщо прав на спадкування імператорської влади конкретна особа має більше, ніж будь-хто інший, і немає вагомих підстав це спростувати, – ця особа повинна цю владу успадкувати. Династична політика Марка Аврелія була логічною і послідовною. Її мета полягала у недопущенні внутріполітичних потрясінь, які могли б бути викликані боротьбою за імператорську владу і призвести до громадянської війни. Спершу він зробив ставку на Луція Вера, який, як і він сам, був усиновлений попереднім імператором Антоніном Пієм. Він зробив Луція Вера своїм співправителем та видав за нього свою дочку. Загроза потенційного конфлікту у боротьбі за владу між сином Марка Аврелія Коммодом та Луцієм Вером зникла разом зі смертю останнього. З цього часу династична політика Марка Аврелія полягала у забезпеченні майбутнього переходу імператорської влади до його сина, Коммода. Смерть Марка Аврелія не призвела до жодних потрясінь у державі. Коммод став одноосібним правителем, не зустрівши жодного опору, отримавши державу у досить стабільному становищі.

Перспективним напрямом подальшого дослідження може бути питання заколоту Авідія Кассія, його причин, приводу та наслідків.

Джерела та література

- Дюрант, В. (1995). *Цезарь и Христос*. Москва: КРОН-ПРЕСС.
- Зелинский, Ф. (2017). *Римская республика*. Санкт-Петербург: Алетейя.
- Крист, К. (1997). *История времен римских императоров от Августа до Константина* (Т. 1). Ростов-на-Дону: Феникс.
- Машкин, Н. (1949). *Принципат Августа: происхождение и социальная сущность*. Москва; Ленинград: Изд-во АН СССР.
- Петречко, О. (2007). Династична політика як складова системи принципату. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія «Історія»*, 20, 128–137.
- Петречко, О. (2006). Політична пропаганда у ранній Римській імперії (від Августа до Северів). *Дрогобицький краєзнавчий збірник*, X, 52–63.

- Петречко, О.** (2009). *Суспільно-політичний розвиток Римської імперії в I – на поч. III ст. н. е.: від «відновленої» Республіки до сенатської монархії*: монографія. Львів: вид. центр ЛНУ імені Івана Франка.
- Цюпак, В.** (2019). Марк Аврелій та «моровиця Антонінів». *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 1/43, 11–22. doi: 10.24919/2312-2595.1/43.184257.
- Baharal, D.** (1992). The Portraits of Julia Domna from the Years 193–211 A.D. and the Dynastic Propaganda of L. Septimius Severus. *Latomus*, 51 (1), 110–118.
- Bowen, E.W.** (1950). The Emperor Marcus Aurelius: a Condensation of a Paper. *The Classical Outlook*, 27 (7), 77–79.
- Geer, R.** (1936). Second Thoughts on the Imperial Succession from Nerva to Commodus. *Transactions and Proceedings of the American Philological Association*, 67, 47–54. doi: 10.2307/283226.
- Grant, R.** (1988). Five Apologists and Marcus Aurelius. *Vigiliae Christianae*, 42 (1), 1–17. doi: 10.2307/1584466.
- Harvey, B.K.** (2004). Two Bases of Marcus Aurelius Caesar and the Roman Imperial Succession. *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte*, 53 (1), 46–60.
- Lusnia, S.** (1995). Julia Domna's Coinage and Severan Dynastic Propaganda. *Latomus*, 54 (1), 119–140.
- Lusnia, S.** (2004). Urban Planning and Sculptural Display in Severan Rome: Reconstructing the Septizodium and Its Role in Dynastic Politics. *American Journal of Archaeology*, 108 (4), 517–544.
- Stertz, S.** (1977). Marcus Aurelius as Ideal Emperor in Late-Antique Greek Thought. *The Classical World*, 70 (7), 433–439. doi: 10.2307/4348712.
- Thomas, J.** (1973). SEG XXIV 1110 and the Sons of Antoninus Pius. *Zeitschrift Für Papyrologie Und Epigraphik*, 11, 142–142.
- Vasta, M.** (2007). Flavian Visual Propaganda: Building a Dynasty. *Constructing the Past*, 8 (1), Article 10. Retrieved from <http://digitalcommons.iwu.edu/constructing/vol8/iss1/10>.

References

- Dyurant, V.** (1955). *Tsezar i Khristos [Caesar and Christ]*. Moskva: KRON-PRESS [in Russian].
- Zelinskiy, F.** (2017). *Rimskaya respublika [The Roman Republic]*. Sankt-Peterburg: Aleteyya [in Russian].
- Krist, K.** (1997). *Istoriya vremen rimskikh imperatorov ot Avgusta do Konstantina [History of the Roman Emperors from Augustus to Constantine]*. (Vol. 1). Rostov-na-Donu: Feniks [in Russian].

- Mashkin, N.** (1949). *Printsipat Avgusta: proiskhozhdenie i sotsialnaya sushchnost [The Principate of Augustus: origin and social essence]*. Moskva; Leningrad: Izd-vo AN SSSR [in Russian].
- Petrenchko, O.** (2007). Dynastychna polityka yak skladova systemy pryn-tsypatu [The Dynastic Policy as the Component of Principate]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobytskoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriiia «Istoriia» – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 20*, 128–137 [in Ukrainian].
- Petrenchko, O.** (2006). Politychna propahanda u rannii Rymskii imperii (vid Avhusta do Severiv) [Political propaganda of Early Roman Empire (from Augustus to the Severan dynasty)]. *Drohobytskyi kraieznavchyi zbirnyk – Drohobych Regional Studies, X*, 52–63 [in Ukrainian].
- Petrenchko, O.** (2009). *Suspilno-politychnyi rozvytok Rymskoi Imperii v I – na poch. III st. n. e.: vid «vidnovlenoi» Respubliky do senatskoi monarkhii [Socio-political development of the Roman Empire in the first century – at the beginning of the third century A.D.: from "restored" Republic to the Senate monarchy]*. Lviv: vydavnychiy tsentr LNU imeni Ivana Franka [in Ukrainian].
- Tsiupak, V.** (2019). Mark Avrelii ta «morovytsia Antoniniv» [Marcus Aurelius and the "Antonine Plague"]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobytskoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriiia Istoriia – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 1/43*, 11–22. doi: 10.24919/2312-2595.1/43.184257 [in Ukrainian].
- Baharal, D.** (1992). The Portraits of Julia Domna from the Years 193–211 A.D. and the Dynastic Propaganda of L. Septimius Severus. *Latomus, 51* (1), 110–118.
- Bowen, E.W.** (1950). The Emperor Marcus Aurelius: a Condensation of a Paper. *The Classical Outlook, 27* (7), 77–79.
- Geer, R.** (1936). Second Thoughts on the Imperial Succession from Nerva to Commodus. *Transactions and Proceedings of the American Philological Association, 67*, 47–54. doi: 10.2307/283226.
- Grant, R.** (1988). Five Apologists and Marcus Aurelius. *Vigiliae Christianae, 42* (1), 1–17. doi: 10.2307/1584466.
- Harvey, B.K.** (2004). Two Bases of Marcus Aurelius Caesar and the Roman Imperial Succession. *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte, 53* (1), 46–60.

- Lusnia, S.** (1995). Julia Domna's Coinage and Severan Dynastic Propaganda. *Latomus*, 54 (1), 119–140.
- Lusnia, S.** (2004). Urban Planning and Sculptural Display in Severan Rome: Reconstructing the Septizodium and Its Role in Dynastic Politics. *American Journal of Archaeology*, 108 (4), 517–544.
- Stertz, S.** (1977). Marcus Aurelius as Ideal Emperor in Late-Antique Greek Thought. *The Classical World*, 70 (7), 433–439. doi: 10.2307/4348712.
- Thomas, J.** (1973). SEG XXIV 1110 and the Sons of Antoninus Pius. *Zeitschrift Für Papyrologie Und Epigraphik*, 11, 142–142.
- Vasta, M.** (2007). Flavian Visual Propaganda: Building a Dynasty. *Constructing the Past*, 8 (1), Article 10. Retrieved from <http://digitalcommons.iwu.edu/constructing/vol8/iss1/10>.

Стаття надійшла до редакції 13.10.2020 р.

УДК 94(37)(092)

DOI: 10.24919/2312-2595.5/47.217808

Ярослав ТАРАСЮК

аспірант кафедри всесвітньої історії та спеціальних історичних дисциплін, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, Україна, індекс 82100 (yarik199237@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8090-977X>

Бібліографічний опис статті: Тарасюк, Я. (2020). Політика Септімія Севера в Африці. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 5/47, 39–48. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.5/47.217808>.

ПОЛІТИКА СЕПТІМІЯ СЕВЕРА В АФРИЦІ

Анотація. *Мета дослідження* полягає в аналізі та висвітленні політики Септімія Севера в Африці. **Методологія дослідження** ґрунтується на дотриманні принципу науковості, об'єктивності, використанні загальнонаукових (аналіз – синтез та індукція – дедукція) і спеціально-історичних методів. **Наукова новизна** полягає у тому, що стаття вперше в українській історіографії підтримує і обґрунтовує тезу про експедицію 203 р н. е., яка не дуже популярна в класичних дослідженнях. **Висновки.** За правління Септімія Севера римське просування в Африці набуло широкого розмаху. Основними регіонами римської експансії були Нумідія, Мавританія та Тріполітанія. Безпосередньо, Септімії Север не брав участі в африканських походах. Африканська кампанія провадилася під керівництвом легата III Августового легіону – Квінта Аніція Фауста. Римлянами були проведені масштабні прикордонні фортифікаційні роботи. Прикордонна політика в регіоні була подібною до політики в Аравії. Ці заходи дали змогу Риму контролювати торгівлю та еміграцію в регіоні. А римські володіння в Африці за часів Септімія Севера досягнули максимальних розмірів.

© Ярослав Тарасюк, 2020

ISSN 2312-2595 (Print) ISSN 2664-3715 (Online)

При аналізі джерел, які натякають про ймовірну експедицію Септімія Севера до Африки у 203 р. н. е., з'ясовано, що прямого свідчення про цю подію нема. Тому, цілком ймовірно, що римський імператор лише готувався до подорожі, яку згодом, з невідомих причин, скасував.

Ключові слова: Септімії Север; III Августів легіон; Квінт Аніцій Фауст; форт; лімес; Мавританія; Триполітанія.

Yaroslav TARASIUK

Postgraduate Student, Department of World History and Special Historical Disciplines, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 24 Ivan Franko Str., Drohobych, Ukraine, postal code 82100 (varik199237@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8090-977X>

To cite this article: Tarasiuk, Ya. (2020). Polityka Septimii Severa v Afrytsi [The policy of Septimius Severus in Africa]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriya Istoriiia – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 5/47*, 39–48. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.5/47.217808> [in Ukrainian].

THE POLICY OF SEPTIMIUS SEVERUS IN AFRICA

Summary. *The purpose of the study is to analyze and explain the policy of Septimius Severus in Africa. The research methodology is based on the principle of objectivity as well as on a scientific principle. The research is based on general scientific methods (analysis and synthesis, induction-deduction) and special historical methods. The scientific novelty is that for the first time in the Ukrainian historiography the article supports and substantiates the thesis about the expedition of 203 AD, the topic, which is not very popular in classical studies. The conclusions are as follows. During his reign Roman advancement in Africa became extensive. The main regions of Roman expansion were Numidia, Mauritania and Tripolitania. Septimius Severus personally did not take part in African campaigns. The African campaign was led by the legate of the Legio III Augusta – Quintus Anicius Faustus. The Romans carried out large-scale frontier fortification works. Frontier policy in the region was similar to that in Arabia. These measures helped Rome to control trade and emigration in the region.*

Roman possessions in Africa reached their maximum during the time of Septimius Severus. An analysis of the sources pointing to a possible expedition of Septimius Severus to Africa in 203 AD suggests that there is no direct indication to this event. Therefore, it is likely that the Roman emperor was only preparing for a trip that was later canceled for unknown reasons.

Key words: *Septimius Severus; Legio III Augusta; Quintus Anicius Faustus; fort; limes; Mauritania; Tripolitania.*

Постановка проблеми. Завоювання Північної Африки Римом здійснювалося впродовж тривалого періоду часу. Фактичне підкорення Магрибу розпочалося 146 р. до н. е., тобто з падінням Карфагену, а завершено в добу правління династії Северів. Повільний темп підкорення Африки пояснюється тим, що у цьому не було доконечної потреби (Cherry, 1998, р. 35). Царства Нумідії та Мавретанії були для Риму радше потенційними землями для завоювання, аніж становили якусь загрозу (Бембай, 2017, с. 126). Хоча африканський лімес можна вважати одним з найстаріших рубежів Риму, проте тут не було постійних гарнізонів або фортидів кінця Республіки (Никитин, 2006, с. 50).

Посилена експансія на африканські території розпочалася з часу правління Калігули та Клавдія. Останній навіть оголосив про анексію Мавританії. Передусім причинами посилення експансіоністської політики була необхідність забезпечення захисту середземноморських рубежів Нумідії, а також освоєння нових сільськогосподарських земель (Бембай, 2017, с. 128–129).

Аналіз останніх досліджень і публікацій засвідчує, що означена проблема в загальному достатньо висвітлена в історіографії античності. Однак конкретні аспекти потребують глибшого вивчення й аналізу. Річард М. Гейвуд називає експансію римлян в Африці «поступовою та консервативною» (Goodchild, 1954, р. 176). Французький історик Янн Ле Бохек зауважує, що Септімій не задовільнився утвердженням самостійної провінції Нумідія, вирішив розширити контроль Римської імперії (Le Bohec, 1995, р. 119). Девід Черрив уважає, що Септімію не вдалось реалізувати свій повноцінний задум окупації Північної Африки (Cherry, 1998, р. 52). Девід Меттінглі більш детально зупиняється на тріполітанському напрямі римського розширення. Але зауважує, що

від середини III ст. н. е. прослідковується тенденція відмови римлян від цих фортив. І відбувається поступовий відступ до прибережних регіонів (Mattingly, 2005, p. 134). Бембай Куларамбай вважає, що Септімій намагався здійснити контроль над караванними шляхами (Бембай, 2017, с. 130).

Окремою темою наукового пошуку є дослідження щодо експедиції Септімія Севера в Африку. Означена проблема була ґрунтовно досліджена німецьким істориком Йоханнесем Хасебруком (Hasebroek, 1921, pp. 132–135). Окремий розділ монографії присвячує їй Е. Бірлі. А 203 р. н. е. називає «африканським» роком у біографії римського імператора (Birley, 1999, p. 155). Прослідковується тенденція, що більшість науковців погоджуються з думкою німецького дослідника. І ця теза мало піддавалась критиці в історіографії античності.

Метою статті є висвітлення експансіоністської політики римлян в Африці у період правління Септімія Севера.

Виклад основного матеріалу. На початку III ст. територіальна експансія Риму в Африці досягнула максимального значення. Площа африканських територій становила приблизно 350 000 км². Особливо активно підкорення провадилося у період правління Септімія Севера. Початком африканської політики Септімія Севера можна вважати період його боротьби з Песценнієм Нігером. Він направив війська до Африки, щоб унеможливити ймовірність блокади Нігером поставки хліба до Риму (Haywood, 1940, p. 176). Надалі Септімій був втягнений в кампанії проти Парфії. А розширенням африканських територій керував легат *Legio III Augusta* Квінт Аніцій Фауст (Southern, 2001, p. 45). Легіон базувався у фортеці Ламбасіс від часів Траяна (Birley, 1999, p. 147). І його основними завданнями були підтримка внутрішнього порядку та прикриття підходів до сицилійського моря (Соловьянов, 2015, с. 19–20). Легіон став «улюбленим місцем для початку військово-політичної кар'єри "золотої римської молоді"» – підмітив Н. Соловьянов (Соловьянов, 2008, с. 55). Позаяк у цьому регіоні не було особливої військової небезпеки, то римські війська здебільшого здійснювали патрулювання та спостереження на кордоні.

В Африці в добу Септімія були два основні напрями просування римських військ: західний, через Нумідію – в бік Мавританії, і південний, з Триполітанії, з поступовим розширенням впливу

на оазиси Сахари. Септімій утворює самостійну провінцію Нумідія, яка півтора століття перебувала під управлінням легатів III Августового легіону (Birley, 1999, р. 147). Просування у Мавританію в основному здійснювалося через північний та південний напрями. Приблизно 197 р. н. е. було розпочато будівництво *Castellum Dimmidi*, одного з основних нумідійських фортів в добу Северів (Бембай, 2017, с. 129). Цей форт був побудований ізольовано від основного африканського лімесу і становив одну з перших прикордонних ліній, сформованих у період династії Северів (Cherry, 1998, р. 49). Його стратегічна мета полягала у створенні передових оборонних пунктів перед основною лінією африканського лімесу (Picard, 1951, р. 104). Примітно, що участь у будівництві *Castellum Dimmidi* брали учасники легіонери *Legio III Gallica*, котрий був розміщений в Сирії. Е. Бірлі вказує, що це був своєрідний обмін досвідом, адже частина легіонерів *Legio III Augusta* були направлені в Сирію (Birley, 1999, pp. 147–148). Ідеться про те, що в кінцевому результаті мав бути сформований лімес структурою уподібнений до сирійського. Адже форти *Castellum Dimmidi* та *Gemellae* в Нумідії; *Cydamus* та *Gholaia* в Тріполітанії і навіть міста (Пальміра чи *Dura Europos*) розміщувалися посеред пустелі (Cordovana, 2012, р. 465). Хоча, необхідно зазначити, африканський лімес відставав від сирійського у густоті розміщення військ.

Щодо Тріполітанії, то тут, як і в Нумідії, просувальні дії вглиб пустелі провадив III Августів легіон. Основна фаза реорганізації тріполітанського лімесу розпочалась в 198 р. н. е. На південь від форту Ремаді Аніцієм Фаустом було розпочате будівництво військового табору Сі Аюм (Mattingly, 2005, р. 129). Також за його наказом розпочалось будівництво форту *Cydamus* – останнього опорного аванпосту римлян перед пустелею та племенами гарамантів. Від форту до найближчого поселення гарамантів відстань сягала приблизно 500 км. (Birley, 1999, р. 151). Форт Цидамус (*Cydamus*), а також форти Гарбія та Голайя становили основу тріполітанського лімесу. Голайя або Бунджем був зведений у 201 р. н. е. (Birley, 1999, р. 152; Бембай, 2017, с. 130). Приблизно тоді ж був зведений форт Гарбія (Mattingly, 2005, р. 130). Ймовірно, одночасно з фортифікаційними роботами провадилась військова кампанія проти гарамантів.

Важливо зазначити, що зведення нових прикордонних укріплень відбувалось поблизу оазисів і на маршрутах основних торгових шляхів. Септімій, можливо, намагався здійснити контроль над караванними шляхами, котрі прямували в Тріполітанію (Бембай, 2017, с. 130). Адже географія торгівлі через цей регіон сягала Судану, східного Єгипту та Нумідії (Cordovana, 2012, р. 481). Також форти виконували роль спостережливих та розвідних пунктів на кордоні. А це давало можливість контролювати сезонні міграції та боротися з кочовими рейдерами (Southern, 2001, р. 45). Внаслідок цих дій римський кордон був переміщений глибоко на південь і упритул наблизився до пустелі.

Цікавим є питання про відвідування Африки самим Септімієм Севером 202 р. н. е. або 203 р. н. е. Ні Геродіан, ні Діон Кассій не надають нам відомостей про ймовірний візит імператора. Натяк на можливу подорож до Африки ми отримуємо у праці давньогрецького історика та софіста Філострата. Він повідомляє про спір Аполлонія Афінського з Гераклідом, у котрому останній заявляє, що він «зараз відправиться до Лівії – кесар-то (тобто Септімій) був уже там і звідусіль збирав найкращих» (Philostr. VS. 20.601). Також неоднозначна інформація подається Елієм Спартіаном. У своїй праці він вказує, що Септімій «... далеко відігнав войовничі племена» (SHA. Sev. 20.19). Однак тут прямо не вказується про особисту участь імператора в даних військових діях. Цю кампанію міг провести вже вищезгаданий Квінт Аніцій, одночасно з укріпленням тріполітанського рубежу Риму.

В історичній науці відповіді на запитання щодо можливої подорожі Септімія до Африки немає. Більшість науковців схиляються до того, що така подія мала місце в біографії імператора. Ця теза була започаткована німецьким істориком Йоханнесем Хасебруком. Він на основі даних нумізматичних джерел та надписів датував ймовірну поїздку Септімія 203 р. н. е. Також він провів реконструкцію можливого шляху подорожі імператора. Згідно з нею, імператор спочатку відвідав Карфаген та Утіку. Згодом направився в Ламбасіс та, можливо, у Мавританію. А вже морем дібрався до рідного міста – Лептіс Магна (Hasebroek, 1921, pp. 134–135). Як точно підмітив польський історик Тадеуш Котула, ці «аргументи були прийняті досить широко і без серйозних застережень» (Kotula, 1987, р. 70).

К. Кріст також датує поїздку римського імператора 203 р. н. е. Британський історик Пет Саутерн констатує факт поїздки як цілком очевидний, історичний. Також він розширює цю думку, зазначивши про безпосередню участь Септімія у військових діях (Southern, 2001, р. 45). Такої ж думки дотримується співвітчизник П. Саутерна, антикознавець Ентоні Бірлі. Він вказує на особисту участь імператора у походах проти гарамантів (Birley, 1999, р. 153). Про можливу участь римського правителя в тріполітанських походах вказує Девід Меттінглі. Хоча він водночас зазначає, що про таке твердження недостатньо інформації в джерелах (Mattingly, 2005, р. 93). Тому з цією думкою можна посперечатись. Адже ситуація на африканському рубежі не вимагала безпосередньої присутності імператора. Та й самі гараманти були радше кочовими скотарями, аніж грізними ворогами Риму.

Вищезгаданий Тадеуш Котула у праці «Септимій Север – Імператор з Лептіс-Магна» також приділяє увагу означеній проблематиці. Він перераховує аргументи за і проти експедиції. А у висновках до цієї проблеми він висунув цікаву гіпотезу з приводу ймовірності подорожі Септімія Севера до Африки у 203 р. н. е. На його думку, підготовка до експедиції провадилась досить активно – і не тільки при імператорському дворі, а й в самій Африці. Відбулося зведення нових споруд та присвят імператору (напр. – арка Септімія Севера в Лептіс-Магні). Тут можна зрозуміти, що саме Філострат мав на увазі своїм повідомленням про «кращих у Лівії». Однак імперські справи та підготовка до святкування ювілею Риму відклали поїздку на пізніший час. А згодом вона і зовсім була скасована через погіршення здоров'я римського правителя (Kotula, 1987, pp. 73–75). Однак, ця гіпотеза не отримала значної підтримки в античній історіографії.

Проте необхідно зазначити, що вона виглядає доволі логічною. Адже про короткочасне відвідання Септімієм Паннонії та Мезії є повідомлення у Геродіана (Hdn. 3. 9. 9). І тому виглядає дуже дивним, що немає згадок навіть про ймовірну подорож імператора до Африки в писемних джерелах. А довіряти непрямим повідомленням, які опосередковано торкаються цього питання, вкрай тяжко. Для підтвердження можна сказати, що подібні прецеденти уже були в римській історії. Це стосується повідомлень про експедиції Августа та Коммода до Африки, які так і не від-

булись (Kotula, 1987, p. 74). У нашому випадку ця гіпотеза якнайкраще пояснює парадокс наявності великої кількості нумізматичних згадок з одночасною відсутністю писемних.

Висновки. Підсумовуючи, можна сказати, що у північній Африці та Тріполітанії прослідковувалась політика поступової експансії. За часів правління Септімія Севера територіальні володіння римлян в Африці досягли максимальних розмірів. Це було пов'язано передусім з відсутністю грізних ворогів у цьому регіоні. Одночасно з розширенням римських кордонів провадилось будівництво укріплених фортів. Тактика була подібна до Арабського лімесу, де пустельні умови не вимагали високої концентрації військ. Такі заходи забезпечили стабільність в регіоні і дали змогу краще контролювати торгівлю та боротися проти набігів кочовиків.

Перспективним напрямом подальшого вивчення проблеми може бути дослідження просування римлян від зайнятих позицій у прибережні райони.

Джерела та література

- Бембай, К.** (2017). *Римская политика в Африке в I–III вв. н. э.* (Дисс. ... канд. истор. наук). Белгород.
- Крист, К.** (1997). *История времен римских императоров от Августа до Константина* (Т. 1–2; Т. 2). Н. Диденко (Ред.; Пер.). Ростов-на-Дону: Феникс.
- Никитин, А.** (2006). Этапы развития африканского лимеса. *Проблемы истории, филологии, культуры*, 16 (1), 50–54.
- Соловьянов, Н.** (2015). К истории III Августова легиона в I–III вв. *Научные ведомости БелГУ. История. Политология*, 19, 19–21.
- Соловьянов, Н.** (2008). О специфике римского военного присутствия и культурах римской армии в африканских владениях. *Проблемы истории, филологии, культуры*, 22, 54–63.
- Birley, A.** (1999). *Septimius Severus: The African Emperor*. London, N. Y.: Routledge.
- Cherry, D.** (1998). *Frontier and Society in Roman North Africa*. New York: Clarendon Press of Oxford University Press.
- Cordovana, O.** (2012). Historical Ecosystems. Roman Frontier and Economic Hinterlands in North Africa. *Historia: Zeitschrift Für Alte Geschichte*, 61 (4), 458–494.
- Goodchild, R.** (1954). Oasis Forts of Legio III Augusta on the Routes to the Fezzan. *Papers of the British School at Rome*, 22, 56–68.

- Hasebroek, J.** (1921). *Untersuchungen zur Geschichte des Kaisers Septimius Severus*. Heidelberg: C. Winter.
- Haywood, R.** (1940). The African Policy of Septimius Severus. *Transactions and Proceedings of the American Philological Association*, 71, 175–185.
- Kotula, T.** (1987). *Septymiusz Sewerus: Cesarz z Lepcis Magna*. Wrocław: Ossolineum.
- Le Bohec, Y.** (1995). La "frontière militaire" de la Numidie, de Trajan à 238. In A. Rousselle (Ed.), *Frontières terrestres, frontières célestes dans l'Antiquité* (pp. 119–142). Paris: Presses universitaires de Perpignan.
- Mattingly, D.J.** (2005). *Tripolitania*. London: Batsford.
- Picard, G.-Ch.** (1951). Castellum Dimmidi. *Revue Archéologique*, 37, 104–105.
- Southern, P.** (2001). *The Roman Empire from Severus to Constantine*. New York: Routledge.

References

- Bembay, K.** (2017). *Rimskaya politika v Afrike v I–III vv. n. e. [Roman politics in Africa in the 1st – 3rd centuries AD]*. (Candidate's thesis). Belgorod [in Russian].
- Krist, K.** (1997). *Istoriia vremen rimskikh imperatorov ot Avgusta do Konstantina [The history of the Roman Emperors from Augustus to Constantine]*. (Vols. 1–2; Vol. 2). N. Didenko (Ed.; Trans.). Rostov-na-Donu: Feniks [in Russian].
- Nikitin, A.** (2006). Etapy razvitiya afrikanskogo limesa [Development stages of the African limes]. *Problemy istorii, filologii i kultury – Journal of historical, philological and cultural studies*, 16 (1), 50–54 [in Russian].
- Solovyanov, N.** (2015). K istorii III Avgustova legiona v I–III vv. [To the history of the III Augustan Legion in the 1st – 3rd centuries]. *Nauchnyye vedomosti BelGU. Istoriya. Politologiya – Belgorod State University Scientific Bulletin. History. Political science*, 19, 19–21 [in Russian].
- Solovyanov, N.** (2008). O spetsifike rimskogo voyennogo prisutstviya i kultakh rimskoy armii v afrikanskikh vladenyakh [About specificity of Roman presence and cults of the army in African provinces]. *Problemy istorii, filologii i kultury – Journal of historical, philological and cultural studies*, 22, 54–63 [in Russian].
- Birley, A.** (1999). *Septimius Severus: The African Emperor*. London, N. Y.: Routledge.
- Cherry, D.** (1998). *Frontier and Society in Roman North Africa*. New York: Clarendon Press of Oxford University Press.

- Cordovana, O.** (2012). Historical Ecosystems. Roman Frontier and Economic Hinterlands in North Africa. *Historia: Zeitschrift Für Alte Geschichte – Journal of Ancient History*, 61 (4), 458–494.
- Goodchild, R.** (1954). Oasis Forts of Legio III Augusta on the Routes to the Fezzan. *Papers of the British School at Rome*, 22, 56–68.
- Hasebroek, J.** (1921). *Untersuchungen zur Geschichte des Kaisers Septimius Severus [Studies on the history of the emperor Septimius Severus]*. Heidelberg: C. Winter [in Germanic].
- Haywood, R.** (1940). The African Policy of Septimius Severus. *Transactions and Proceedings of the American Philological Association*, 71, 175–185.
- Kotula, T.** (1987). *Septymiusz Sewerus: Cesarz z Lepcis Magna [Septimius Severus: Emperor from Lepcis Magna]*. Wrocław: Ossolineum [in Polish].
- Le Bohec, Y.** (1995). La "frontière militaire" de la Numidie, de Trajan à 238. In A. Rouselle (Ed.), *Frontières terrestres, frontières célestes dans l'Antiquité* (pp. 119–142). Paris: Presses universitaires de Perpignan [in French].
- Mattingly, D.J.** (2005). *Tripolitania*. London: Batsford.
- Picard, G.-Ch.** (1951). Castellum Dimmidi. *Revue Archéologique*, 37, 104–105.
- Southern, P.** (2001). *The Roman Empire from Severusto Constantine*. New York: Routledge.

Стаття надійшла до редакції 30.10.2020 р.

УДК 930(477+438)(092):271.4(477-25)"16/17"
DOI: 10.24919/2312-2595.5/47.217751

Світлана Біла

кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри всесвітньої історії та спеціальних історичних дисциплін, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, Україна, індекс 82100 (bilasvitlana24@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9506-2789>

Бібліографічний опис статті: Біла, С. (2020). Основні концепти «руського культурно-релігійного відродження» останньої третини XVII – початку XVIII століття як передумови «унійного тріумфалізму» у працях Анджея Гіля та Ігоря Скочиляса. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 5/47, 49–66. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.5/47.217751>.

**ОСНОВНІ КОНЦЕПТИ «РУСЬКОГО
КУЛЬТУРНО-РЕЛІГІЙНОГО ВІДРОДЖЕННЯ»
ОСТАННЬОЇ ТРЕТИНИ XVII – ПОЧАТКУ
XVIII СТОЛІТТЯ ЯК ПЕРЕДУМОВИ
«УНІЙНОГО ТРІУМФАЛІЗМУ» У ПРАЦЯХ
АНДЖЕЯ ГІЛЯ ТА ІГОРЯ СКОЧИЛЯСА**

Анотація. *Мета статті* – проаналізувати внесок праць Анджея Гіля та Ігоря Скочиляса у дослідження передумов «тріумфу» унійної конфесії у західних єпархіях Київської митрополії у контексті розроблення цими науковцями нових концепцій та обґрунтування нових ідей. **Методологія дослідження** базується на використанні історико-порівняльного методу та методів аналізу, синтезу, узагальнення. **Наукова новизна** статті полягає у спробі дослідження інноваційних концепцій сучасних науковців на історію унійної церкви кінця XVII – початку XVIII ст. **Висновки.** Обґрунтованою значним джерельним матеріалом є кон-

© Світлана Біла, 2020

цепція авторів про те, що на межі XVII–XVIII ст. у Київській митрополії відбувається культурно-релігійне відродження та масштабні модернізаційні реформи, які призвели до формування інноваційної релігійної моделі «*Slavia Unita*». Науковці стверджують, що основними ініціаторами та промоторами реформаційних нововведень були місцева церковна ієрархія, представники василіанського чину та київські уніатські митрополити. Реалізація та контроль за нововведеннями здійснювалися під час регулярних єпископських і архимандричих візитацій, єпископських судів та кодифікувалися на місцевих єпархіяльних соборах. На переконання істориків, ця релігійна модель сприяла формуванню чіткої унійної ідентичності, тіснішому поєднанню із європейською релігійною культурою при одночасному збереженні важливих засад киевохристиянської традиції. Об'єктивними є висновки авторів про те, що безпосереднім результатом цієї моделі був «унійний тріумфалізм» та «золота доба унії» у Київській митрополії, а політичним наслідком «*Slavia Unita*» – об'єднання навколо унійної конфесії руської нації. Унійна церква у Київській митрополії стала найбільш поширеною конфесією і дієвим репрезентантом інтересів руської громадськості.

Ключові слова: унійні процеси; «*Slavia Unita*»; Київська митрополія; модернізаційні реформи.

Svitlana BILA

PhD (History), Associate Professor, Department of World History and Special Historical Disciplines, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 24 Ivan Franko Str., Drohobych, Ukraine, postal code 82100 (bilasvitlana24@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9506-2789>

To cite this article: Bila, S. (2020). Osnovni kontsepty «ruskoho kulturno-relihiinoho vidrodzhennia» ostannoï tretyni XVII – pochatku XVIII stolittia yak peredumovy «uniinoho triumfalizmu» u pratsiakh Andzheia Gilia ta Ihoria Skochyliasa [The main concepts of "Rus cultural and religious revival" of the last third of the seventeenth – early eighteenth century as a precondition for "the union triumphalism" in the scientific works of Andrzej Gil and Igor Skochilias]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seria Istorïa – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*, 5/47, 49–66. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.5/47.217751> [in Ukrainian].

**THE MAIN CONCEPTS
OF "RUS CULTURAL AND RELIGIOUS REVIVAL"
OF THE LAST THIRD OF THE SEVENTEENTH –
EARLY EIGHTEENTH CENTURY AS A PRECONDITION
FOR "THE UNION TRIUMPHALISM"
IN THE SCIENTIFIC WORKS OF ANDRZEJ GIL
AND IGOR SKOCHILIAS**

Summary. The purpose of the article is to analyze the contribution of Andrzej Gil and Ihor Skochyliias to the study of the preconditions for the "triumph" of the union confession in the western dioceses of the Kyiv metropolis in the context of development of new concepts and ideas by these scientists. The research methodology is based on the use of historical-comparative method and methods of analysis, synthesis and generalization. The scientific novelty of the article lies in an attempt to study the innovative concepts of modern scholars on the topic of the history of the union church of the late XVII – early XVIII centuries. Conclusions. The significant source material is the authors' concept that at the turn of the XVII–XVIII centuries there was a cultural and religious revival and large-scale modernization reforms in the Kyiv metropolis leading to the formation of an innovative religious model "Slavia Unita". The scholars state that the main initiators and promoters of the Reformation innovations were the uniate metropolitans of Kyiv, representatives of the Basilian order and the local church hierarchy. Implementation and control over the innovations were carried out during regular episcopal and archimandrite visits and episcopal courts. Everything was codified at local diocesan councils. According to historians, this religious model contributed to the formation of a clear union identity and a closer union with European religious culture. At the same time, it contributed to the preservation of the important principles of the Kyivan Christian tradition. There are at least two objective conclusions made by the authors. One of them is that a direct result of this model was "the union triumphalism" and the "golden age of union" in the Kyiv metropolis, and the second one is that the political consequence of "Slavia Unita" is unification around the union denomination of the Rus nation. The Union Church in the Kyiv metropolis became the most widespread confession and an effective representative of the interests of the Rus people.

Key words: union processes; "Slavia Unita"; Kyiv metropolis; modernization reforms.

Постановка проблеми. Для сучасного унієзнавства в Україні актуальним є дослідження не стільки фактографічного матеріалу, як детальний аналіз концептуальних поглядів сучасних науковців на історію унійної церкви XVIII ст. Ретельне вивчення інноваційних концепцій сучасних унієзнавців дає змогу позбавитись від недоліків позитивістської методології та виробити нові дослідницькі інструментарії, що забезпечить вагомий поступ у дослідженні історії унійної церкви. Саме такими модерними концепціями та парадигмами насичені праці істориків церкви Ігоря Сkochиляса і Анджея Гіля (Гіль & Сkochиляс, 2013; Gil & Skoczylas, 2014a). Так, вчені першими детально обґрунтували, що з 30-х рр. XVIII ст. простежується яскравий «тріумфалізм» поширення унійної конфесії у польсько-литовській державі та фактично відбувалася «золота доба унії». Київська уніатська митрополія в означений період була не тільки духовним центром для українців, але і фактично, репрезентантом інтересів української громадськості, третім рівноправним членом Речі Посполитої (Gil & Skoczylas, 2014a, с. 36, 323). Дослідники впровадили до наукового обігу та детально обґрунтували такі інноваційні концепти, як «конфесіоналізація», «цивілізування», «релігійна культура», «дисциплінування», «нова унія», «Slavia Unita», «латинські новини», «унійний тріумфалізм». Ці новаторські концепції активно поширюються у сучасній церковній історіографії та унієзнавстві. Особливо заслуговує детального розгляду авторське трактування про те, що на зламі XVII–XVIII ст. у всіх єпархіях Київської митрополії відбувається справжнє культурно-релігійне відродження, яке стало основною передумовою остаточного утвердження унійної церкви на величезних теренах Речі Посполитої.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Юрій Зазуляк одним із перших акцентував на значенні праць Ігоря Сkochиляса для розширення дослідницького інструментарію у галузі церковної та культурної історії (Зазуляк, 2011, с. 28). Учений високо оцінив концепцію Ігоря Сkochиляса про те, що еклезіальна унійна свідомість була глибоко вкорінена у середовищі руської громадськості у XVIII ст. та використовувала історичну і богословську спадщину киеворуського православ'я (Зазуляк, 2011, с. 28).

Доволі розлогі рецензії на студії Ігоря Сkochиляса та Анджея Гіля написав Л. Тимошенко, відзначаючи, що своїми дослідже-

ннями вони започаткували новий напрям церковної історіографії – інституційне вивчення історії православної та унійної церков у західних єпархіях Київської митрополії (Тимошенко, 2011, 2014). Особливо Л. Тимошенко виокремив значну наукову новизну досліджень Ігоря Скочиляса, зокрема і його монументальної монографії з історії Львівської єпархії. Рецензент позитивно охарактеризував і наполегливе впровадження науковцем в унієзнавчий дискурс нових концептів, зокрема таких, як «унійний тріумфалізм», «парафіяльна цивілізація», «географічний ізолят» та інших (Тимошенко, 2011, с. 620). Рівночасно Л. Тимошенко обґрунтовує і деякі суперечності у концепціях Ігоря Скочиляса. Зокрема він вважає, що унійна ідентичність не змогла глибоко вкорінитися у Львівській єпархії протягом XVIII ст., адже в регіоні до кінця XVII ст. зберігалася православна еклезіальна ідентичність (Тимошенко, 2011, с. 627). Саме тому, на думку Л. Тимошенка, не можна пов'язувати концепт «*Slavia Unita*» (ранньомодерної української спільноти) винятково з унійним періодом. Вона повстала лише як поступове перероблення старої (православної) релігійної та культурної моделі (Тимошенко, 2011, с. 627).

Автор цієї статті теж позитивно оцінила доробок Ігоря Скочиляса у дискурсі впровадження абсолютно нового джерельного і фактографічного матеріалу, а також новаторських концепцій у дослідженнях унійних процесів у Львівській єпархії (Біла, 2014, с. 193). Науковець відзначила, що обґрунтованою є концепція Ігоря Скочиляса «*Slavia Unita*» як безпосередній результат постмогилянського реформаційного релігійного оновлення та як нова культурно-національна і релігійна модель та ідентичність (Біла, 2014, с. 193).

Схвальну рецензію на найважливіші праці Ігоря Скочиляса подала професор Наталія Яковенко (Яковенко, 2017). До позитивів студій львівського історика науковець відносить інноваційний культурно-антропологічний аналіз церковно-історичних джерел та міждисциплінарний підхід, зокрема поєднання методологій світської і церковної історіографії. Це дало можливість історикю, як підкреслює Наталія Яковенко, дослідити протонаціональну ідентичність українців, яка поєднала в собі як киевохристиянські традиції, так і культурні зразки західноєвропейської культури (Яковенко, 2017, с. 14). Професор позитивно оцінила і

основну ідею усіх праць Ігоря Сkochиляса: «довгого тривання» єдиних традицій у Київській митрополії, незважаючи на її розподіл на православних та уніатів; латинські нововведення так і не змогли витіснити слов'янсько-візантійські засади київського християнства у Львівській єпархії (Яковенко, 2017, с. 19–20).

Поданий історіографічний огляд показує, що аналіз концепцій і парадигм Ігоря Сkochиляса та Анджея Гіля потребує детального розгляду й всебічного аналізу.

Мета статті – проаналізувати внесок праць Анджея Гіля та Ігоря Сkochиляса у дослідження передумов «тріумфу» унійної конфесії у західних єпархіях Київської митрополії у контексті розроблення цими науковцями нових концепцій та обґрунтування нових ідей.

Виклад основного матеріалу. Обидва історики, незважаючи на різне етнічне походження, пов'язані тісною співпрацею на поприщі церковної історіографії. Анджей Гіль – відомий польський професор Люблінського католицького університету, неодноразово приїздив до України читати лекції в Українському католицькому університеті у Львові («Анджей Гіль», б.р.). Саме там працює професор Ігор Сkochиляс: до 2020 р. – на посаді проректора з наукової роботи, сьогодні – завідувач кафедри історії України Гуманітарного факультету УКУ («Сkochиляс Ігор Ярославович», б.р.; Сkochиляс, 2017). Спільним науковим проектом цих істориків є дослідження історії єпархій Київської митрополії.

Аналізуючи доволі широкий спектр праць Ігоря Сkochиляса та Анджея Гіля, слід передовсім відзначити детальне обґрунтування науковцями тези про те, що в останній третині XVII – першій чверті XVIII ст. на доволі великому просторі білоруських та українських земель Речі Посполитої (від Вільно та Холму до Брацлава та Чигирини) відбуваються практично ідентичні своєрідні соціокультурні та релігійні процеси, які й були передумовами «заморського унійного тріумфалізму» та власне «золотої доби унії» (Сkochиляс, 2008; Гіль & Сkochиляс, 2013; Gil & Skoczylas, 2014a; Сkochиляс, 2007; Сkochиляс, 2006–2007; Сkochиляс, 2010; Сkochиляс, 2012b; Сkochиляс, 2016; Gil, 2005; Skoczylas, 2008; Skoczylas, 2009). Ігор Сkochиляс та Анджей Гіль першими в історіографії детально обґрунтували й інтерпретували концепцію про те, що саме в цей період ще перед Замойським собором 1720 р. у

Холмській, Володимирській, Луцько-Острожській, Перемишльській, Львівській єпархіях та частині Київської митрополії відбувається руське культурно-релігійне відродження, наслідком якого стала «Нова унія» (постзамойського періоду). Київська унійна митрополія значно розширила свої територіальні межі (за рахунок утвердження унійної конфесії у Перемишльській, Львівській, Луцькій єпархіях та Київщині) і стала однією з найбільших у Речі Посполитій (Гіль & Скочиляс, 2013, с. 44; Gil & Skoczylas, 2014a, s. 323; Скочиляс, 2011b).

Слід відзначити, що вперше концепцію «нової унії» як нового етапу і своєрідних особливостей поширення унійних процесів у Львівській та Перемишльській єпархіях кінця XVII ст. увів до наукового обігу польський історик Анджей Беньковський (Bieńkowski, 1969, s. 853). І. Скочиляс розвинув цю концепцію і акцентує, що наприкінці XVII – на початку XVIII ст. у Перемишльській, Львівській та Луцькій єпархіях, а також на Житомирщині відбуваються «персональні унії», формуються євхаристійні моделі унії, зокрема підпорядкування цих єпархій Римському апостольському престолу (Скочиляс, 2010, с. 273–318). Водночас, Ігор Скочиляс та Анджей Гіль не заперечують той факт, що саме Замойський синод 1720 р. остаточно інтегрував західні єпархії Київської митрополії в унійний простір (Nabywaniec, 1995; Gil & Skoczylas, 2014a, s. 325). Обґрунтованою науковцями є концепція про те, що синод у Замості лише узаконив ті зміни, які відбувалися у церковних структурах Київської митрополії другої половини XVII – початку XVIII ст., і власне «нова унія» утвердилася після рішень синоду (Скочиляс, 2008, с. 7).

Заслугою істориків є виокремлення спільних та відмінних рис складних процесів у західних єпархіях Київської митрополії. Спільними рисами культурно-релігійного відродження, а відтак нової унійної програми були реформаційні та модернізаційні процеси в середовищі церковної ієрархії, руського духовенства і церковних інституцій, удосконалення релігійних й обрядових практик, піднесення статусу і соціополітичних прав кліру, процеси конфесіоналізації, дисциплінування як духовної, так і світської спільноти, врегулювання міжконфесійних відносин (Скочиляс, 2006–2007, с. 336; Скочиляс, 2014, с. 138; Скочиляс, 2012a). Науковці обґрунтовано довели, що у єпархіях нова унійна програма

та релігійне оновлення реалізовувалася за допомогою потужних реформ місцевих єпископів, діяльності василіянського чину та заходів київських митрополитів Кипріяна Жоховського, Лева Заленського, Юрія Винницького, Лева Кішки (Гіль & Скочиляс, 2013, с. 46).

Особливо високо Ігор Скочиляс оцінив реформаційну діяльність львівського єпископа Йосифа Шумлянського, який намагався піднести статус руського духовенства (спочатку православного, а після 1700 р. – унійного) (Скочиляс, 2011a; Скочиляс, 2012b; Скочиляс & Пидгайко, 2011; Gil & Skoczylas, 2014b). Так, історик відзначає, що єпископ провів метричну реформу, намагався уніфікувати богослужбові практики та обряди, врегулювати й узаконити повноваження, обов'язки, права, навіть зовнішній вигляд різних груп духовенства, застосовувати нові практики евангелізації та позбавлення язичницьких звичаїв світської спільноти (Скочиляс, 2011a, с. 12–22). Основною метою діяльності єпископа, на думку вченого, як у православний, так і в унійний період було збереження особливого статусу та піднесення прерогатив місцевої церкви (Скочиляс, 2011a, с. 15). Власне, церковна ієрархія у Львівській, Перемишльській, Холмській, Володимиро-Берестейській єпархіях ініціювала і втілювала широку програму модернізації руської церкви у напрямі посттриденських реформ західного християнства та реформ постмогилянського відродження (Gil & Skoczylas, 2014a, s. 235–321; Скочиляс, 2010, с. 690).

Обидва дослідники у низці своїх праць, на основі аналізу джерельного матеріалу, обґрунтовують твердження про те, що кардинальні зміни у західних єпархіях Київської митрополії, спрямовані на завершення християнізації, модернізацію, дисциплінування та конфесіоналізацію кліру, активно обговорювалися на місцевих єпархіальних соборах. Саме на єпархіальних соборах здійснювалася регламентація та узаконення нововведень (Скочиляс, 2008, с. 25; Скочиляс, 2011a, с. 12; Гіль & Скочиляс, 2013, с. 99–109; Скочиляс, 2006–2007; Скочиляс, 2014; Skoczylas, 2008). Реалізація та контроль за нововведеннями здійснювалися під час регулярних єпископських та архимандричих візитацій, єпископських судів (Скочиляс, 2004; Скочиляс, 2012a; Скочиляс, 1999a; Скочиляс, 1999b; Гіль & Скочиляс, 2012; Гіль & Скочиляс, 2013, с. 70–85). Активно, на погляд науковців, формували нову унійну

ментальність та забезпечували засвоєння кращих зразків західної релігійної культури василіяни (Гіль & Скочиляс, 2013, с. 46; Gil & Skoczylas, 2014a, s. 235).

Історики акцентують, що основною метою та водночас безпосереднім наслідком цих масштабних модернізаційних процесів на єпархіальному рівні є формування «нової культурної й релігійної моделі – *Slavia Unita*, як визначального елементу унійної ідентичності й у ширшому розумінні, еклезіальної програми з'єднаної з Римом Руської церкви» (Скочиляс, 2010, с. 686; Гіль & Скочиляс, 2013, с. 45; Skoczylas, 2009; Скочиляс, 2006–2007; Скочиляс, 2016; Skoczylas, 2008). Найбільшим проявом «*Slavia Unita*» у культурному дискурсі, на думку науковців, є засвоєння руською громадськістю цивілізаційних здобутків культури європейського бароко та рококо (Gil & Skoczylas, 2014a, s. 236; Скочиляс, 2010, с. 690). У Львівській єпархії, на переконання Ігоря Скочиляса, ця модель забезпечувала певну рівновагу між слов'янсько-візантійською спадщиною та європейською культурою, можливістю культурно і ментально належати до українсько-білоруської Русі та одночасно усвідомлювати належність до римського християнства (Скочиляс, 2010, с. 686). Обґрунтованими й виваженими є висновки авторів про те, що «унійний тріумфалізм» – це безпосередній наслідок нової унійної програми та моделі «*Slavia Unita*» (Скочиляс, 2010, с. 689). Саме остання, на переконання науковців, сприяла формуванню в уніатів регіонального і державного патріотизму, визнання Речі Посполитої як «великої батьківщини», а власне Русі – як «малої вітчизни» (Скочиляс, 2010, с. 689).

Слід відзначити, що дослідники сміливо оцінюють і поступові «латинські нововведення», підкреслюючи, що вони сприяли збереженню унійної, власне руської ідентичності і протидіяли асиміляції руської громадськості у Речі Посполитій (Скочиляс, 2006–2007, с. 345; Скочиляс, 2010, с. 689; Gil & Skoczylas, 2014a, s. 283, 286). Спростовуючи основні постулати церковної історіографії православного спрямування, історики роблять висновки про «мирний», ненасильницький характер впровадження унійної конфесії у всіх єпархіях Київської митрополії (Скочиляс, 2010, с. 282; Гіль & Скочиляс, 2013, с. 53–54; Gil & Skoczylas, 2014a, s. 255). Дослідники акцентують, що у першій половині XVIII ст. унійна конфесія сприймалася руською громадськістю як своя

національна релігія, основна засада збереження «руської старовини». Єднання з латинською церквою для частини церковної ієрархії було єдиним способом зберегти традиції київського християнства (Gil & Skoczylas, 2014a, s. 471). Як доказ цього, науковці наводять приклади застосування церковно-слов'янської мови у богослужбових практиках та збереження традицій «співаної служби Божої» у церквах, «культу Холмської Матері Божої» (Скочиляс, 2010, с. 687; Гіль & Скочиляс, 2013, с. 59–60; Gil & Skoczylas, 2014a, s. 285). Обґрунтованими значним фактографічним матеріалом є твердження дослідників про те, що в означений період не існувало виразних конфесійних та законодавчих перешкод для перманентних контактів між православним і унійним духовенством, а також світською громадськістю обидвох конфесій (Скочиляс, 2010, с. 688; Gil & Skoczylas, 2014a, s. 290).

Висновки. Підсумовуючи аналіз праць Ігоря Скочиляса та Анджея Гіля, слід відзначити, що дослідники виробили об'єктивний та цілісний підхід до трактування складних релігійних процесів, які проходили у західних єпархіях Київської митрополії. Обґрунтованою значним джерельним матеріалом є концепція авторів про те, що на межі XVII–XVIII ст. у Київській митрополії відбуваються культурно-релігійне відродження та масштабні модернізаційні реформи, які привели до формування інноваційної релігійної моделі «Slavia Unita». Науковці стверджують, що основними ініціаторами та промоторами реформаційних нововведень (у руслі «модернізації», «конфесіоналізації», «дисциплінування» як православного та унійного духовенства) були місцева церковна ієрархія, представники василіанського чину та київські уніатські митрополити. Реалізація та контроль за нововведеннями здійснювалися під час регулярних єпископських і архимандричих візитацій, єпископських судів й кодифікувалися на місцевих єпархіальних соборах. На переконання істориків, означена релігійна модель сприяла формуванню чіткої унійної ідентичності, тіснішому поєднанню із європейською релігійною культурою при одночасному збереженні важливих засад києвохристиянської традиції. Об'єктивними є висновки авторів про те, що безпосереднім результатом цієї моделі був «унійний тріумфалізм» та «золота доба унії» у Київській митрополії, а політичним наслідком «Slavia Unita» – об'єднання навколо унійної конфесії руської нації.

Унійна церква у Київській митрополії стала найбільш поширеною конфесією і дієвим репрезентантом інтересів руської громадськості. Науковці спростували погляди попередньої історіографії про насильницький характер впровадження унії у регіоні та негативні наслідки латинізації, стверджуючи, що «латинські нововведення» сприяли збереженню унійної, власне руської ідентичності, і протидіяли асиміляції руської громадськості у Речі Посполитій. «Нова унія» мала яскраво виражене «українське обличчя», відновилася конфесійна єдність Київської митрополії у межах Речі Посполитої.

Перспективним напрямом дослідження, на наш погляд, є порівняльний аналіз праць вітчизняних та польських науковців про прогресивний вплив унійної церкви на формування національної свідомості українців у XIX–XX ст.

Джерела та література

- Анджей Гіль. (б.р.). *Вікіпедія – вільна енциклопедія*. Взято з https://uk.wikipedia.org/wiki/Анджей_Гіль.
- Біла, С.** (2014). Унійні процеси у західних єпархіях Київської митрополії в сучасній українській історіографії. *Дрогобицький краєзнавчий збірник*, XVII–XVIII, 187–196.
- Гіль, А., & Скочиляс, І.** (2012). Пастирські візитації володимирських владик кінця XVII – початку XVIII століть. *Дрогобицький краєзнавчий збірник*, XVI, 204–228.
- Гіль, А., & Скочиляс, І.** (2013). *Володимиро-Берестейська єпархія XI–XVIII століть: історичні нариси*. Львів: Вид-во Львівської політехніки.
- Зазуляк, Ю.** (2011). [Рец.] Ігор Скочиляс. Галицька (Львівська) єпархія XII–XVIII століть: організаційна структура та правовий статус / наук. ред. Я. Дашкевич. Львів: Вид-во УКУ, 2010. *Критика*, XV, 1–2 (159–160), 28.
- Скочиляс Ігор Ярославович. (б.р.). *Вікіпедія – вільна енциклопедія*. Взято з https://uk.wikipedia.org/wiki/Скочиляс_Ігор_Ярославович.
- Скочиляс, І.Я., & Пидгайко, В.Г.** (2011). Іосиф (Шумлянський Іван; ок. 1643–16.07.1708, Львов). *Православная енциклопедия*. Т. 25: *Іоанна деяння – Іосиф (Шумлянський, 1643–1708)* (с. 682–694). Москва: Церковно-научний центр «Православная енциклопедия».
- Скочиляс, І.** (1999а). Акти духовних судів українських церковних установ XVII–XVIII ст. (За матеріалами виїзних засідань єпископсько-консисторського суду Львівської єпархії 1700–1725 років). *Вісник Львівського університету. Серія історична*, 34, 425–438.

- Скочиляс, І.** (1999b). Генеральні візитації в українсько-білоруських єпархіях Київської уніатської митрополії. 1596–1720 роки. *Записки НТШ. Т. 238: Праці Історично-філософської секції* (с. 46–94).
- Скочиляс, І.** (2004). *Генеральні візитації Київської унійної митрополії XVII–XVIII століть: Львівсько-Галицько-Кам'янецька єпархія. Т. 2: Протоколи генеральних візитацій*. Львів: Вид-во УКУ.
- Скочиляс, І.** (2006–2007). Біля джерел унійного триумфалізму: релігійна програма Холмської єпархії як *Slavia Unita* (друга половина XVII ст.). *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Вип. 15: Confraternitas: Ювілейний збірник на пошану Ярослава Ісаєвича* (с. 334–345).
- Скочиляс, І.** (2007). Біля джерел замойського тріумфалізму: «*Synodus Dioeciesana Vladimiriensis*» 1715 р. та його релігійна програма. *Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej*, 5, 139–201.
- Скочиляс, І.** (2008). *Релігія та культура Західної Волині на початку XVIII ст.: за матеріалами Володимирського собору 1715 року*. Львів.
- Скочиляс, І.** (2010). *Галицька (Львівська) єпархія XII–XVIII століть: організаційна структура та правовий статус*. Львів: Видавництво Українського католицького університету.
- Скочиляс, І.** (2011a). Етноарх некозацької України: Йосиф (Шумлянський), єпископ львівський, галицький і кам'янецький (1668–1708). *Генеалогічні записки*, 9, 5–32.
- Скочиляс, І.** (2011b). Політичні, соціальні та еклезіальні обставини поширення унії на Брацлавщині й Київщині в першій третині XVIII століття. *Архів Української Церкви. Вип. 1: Історія Унії на Київщині 1596–1839 рр. Серія 1: Дослідження* (с. 103–119). Львів: Свічадо.
- Скочиляс, І.** (2012a). *Генеральні візитації церков і монастирів Володимирської унійної єпархії кінця XVII – початку XVIII століть: Книга протоколів та окремі описи = Wizytacje generalne cerkwi i monasterów unickiej eparchii i włodzimierskiej końca XVII – początku XVIII wieku: księga protokołów oraz inne opisy*. А. Гіль, І.Я. Скочиляс (Ред.); А. Гіль, І. Макевич, І.[Я.] Скочиляс, І.[Б.] Скочиляс (Упоряд.). Львів – Люблін.
- Скочиляс, І.** (2012b). Постмогилянські реформи у Львівській єпархії в другій половині XVII століття: модернізація й «цивілізування» по-православному? М.В. Дмитриев (Ред.), *Православие Украины и Московской Руси в XV–XVII веках: общее и различное* (с. 322–341). Москва: Индик.

- Скоциляс, І.** (2014). Собори духовенства Холмсько-Белзької унійної єпархії XVII століття (типологія, внутрішня організація та склад учасників). *Дрогобицький краєзнавчий збірник, XVII–XVIII*, 126–142.
- Скоциляс, І.** (2016). Київська митрополія та її Холмсько-Белзька єпархія як *Slavia Unita* (XVII–XVIII століття). A. Gil, ks. M. Kalinowski, I. Skoczylas (Red.), *Przywrócona pamięci. Ikona Matki Boskiej Chełmskiej: ikonografia – kult – kontekst społeczny = Повернута із небуття. Ікона Холмської Богородиці: іконографія – культ – суспільний контекст* (с. 233–273). Lublin – Lwów: Wyd-wo KUL.
- Скоциляс, І.** (2017). Біографія. І. Альмес, Ю. Татяніна (Упоряд.), *Ігор Скоциляс: Біобібліографічний покажчик* (с. 29–44). Львів: Вид-во УКУ.
- Скоциляс, І.** (Упоряд.). (2006). *Собори Львівської єпархії XVI–XVIII століть*. Львів: Вид-во УКУ.
- Тимошенко, Л.** (2011). Сторінками «довгого» монографічного наративу про «довге» середньовіччя Львівської єпархії (Ігор Скоциляс. Галицька (Львівська) єпархія XII–XVIII століть: організаційна структура та правовий статус. – Львів: Видавництво Українського католицького університету, 2010. – XXIV + 832 с. + 16 с. кольор. іл.). *Дрогобицький краєзнавчий збірник, XIV–XV*, 619–630.
- Тимошенко, Л.** (2014). *Historia ecclesiastica institutionalis contemporalis* (огляд найновішої літератури з історії Київської православної і унійної митрополій ранньомодерної доби). *Дрогобицький краєзнавчий збірник, XVII–XVIII*, 607–620.
- Яковенко, Н.** (2017). Церква та соціорелігійна культура як поле новаторства в дослідженнях Ігоря Скоциляса. І. Альмес, Ю. Татяніна (Упоряд.), *Ігор Скоциляс: Біобібліографічний покажчик* (с. 14–21). Львів: Вид-во УКУ.
- Bieńkowski, L.** (1969). Organizacja Kościoła wschodniego w Polsce. J. Kłoczowski (Red.), *Kościół w Polsce. Studia nad historią Kościoła wschodniego w Polsce, 2* (2), 781–1049. Kraków.
- Gil, A.** (2005). *Chełmska diecezja unicka 1596–1810: Dzieje i organizacja*. Lublin: IESW.
- Gil, A., & Skoczylas, I.** (2014a). *Kościoly Wschodnie w państwie polskoliteńskim w procesie przemian i adaptacji: Metropolia kijowska w latach 1458–1795*. Lublin – Lwów: IESW.
- Gil, A., & Skoczylas, I.** (2014b). Szumlański Jan, w zakonie Józef (ok. 1643–1708). *Polski Słownik Biograficzny* (T. 49/3, zesz. 202, s. 343–350). Warszawa – Kraków.
- Nabywaniec, S.** (1995). *Unicy biskupi przemyscy w latach 1610–1991: Szkice biograficzne*. Rzeszów.

- Skoczylas, I.** (2008). *Sobory eparchii chełmskiej XVII wieku: program religijny Slavia Unita w Rzeczypospolitej*. Lublin: IEŚW.
- Skoczylas, I.** (2009). *Slavia Unita – the Cultural and Religious Model of the Archdiocese of Kiev in the Seventeenth and Eighteenth Centuries (the Discussion on Christian Heritage of the Nations of Eastern Europe)*. J. Kłoczowski, H. Łaskiewicz (Eds.), *East-Central Europe in European History: Themes and Debates* (pp. 243–254). Lublin: IEŚW.

References

- Andzhei Gil. (n.d.). *Vikipediia – vilna entsyklopediia – Wikipedia – a free encyclopedia*. Retrieved from https://uk.wikipedia.org/wiki/Анджей_Гіль [in Ukrainian].
- Bila, S.** (2014). Uniini protsesy u zakhidnykh yeparkhiakh Kyivskoi mytropolii v suchasni ukrainskii istoriohrafii [Union processes in the western dioceses of the Kyiv metropolitanate in modern Ukrainian historiography]. *Drohobyt'skyi kraieznavchyi zbirnyk – Drohobych Regional Studies*, XVII–XVIII, 187–196 [in Ukrainian].
- Gil, A., & Skochylias, I.** (2012). Pastyrski vizytatsii volodymyrskykh vladky kintsia XVII – pochatku XVIII stolit [Pastoral visits of Vladimir bishops of the late XVII – early XVIII centuries]. *Drohobyt'skyi kraieznavchyi zbirnyk – Drohobych Regional Studies*, XVI, 204–228 [in Ukrainian].
- Gil, A., & Skochylias, I.** (2013). *Volodymyro-Beresteiska yeparkhiia XI–XVIII stolit: istorychni narysy [Volodymyr-Brest Eparchy of the XI–XVIII centuries: historical essays]*. Lviv: Vyd-vo Lvivskoi politekhniki [in Ukrainian].
- Zazuliak, Yu.** (2011). [Rets.] Ihor Skochylias. Halytska (Lvivska) yeparkhiia XII–XVIII stolit: orhanizatsiina struktura ta pravovyi status / nauk. red. Ya. Dashkevych. Lviv: Vyd-vo UKU, 2010 [[Rev.] Igor Skochylias. Galician (Lviv) eparchy of XII–XVIII centuries: organizational structure and legal status / ed. J. Dashkevych. Lviv: UCU Publishing House, 2010]. *Krytyka – Criticism*, XV, 1–2 (159–160), 28 [in Ukrainian].
- Skochylias Ihor Yaroslavovych. (n.d.). *Vikipediia – vilna entsyklopediia Wikipedia – a free encyclopedia*. Retrieved from https://uk.wikipedia.org/wiki/Скочиляс_Ігор_Ярославович [in Ukrainian].
- Skochylias, I.Ya., & Pidgayko, V.G.** (2011). Iosif (Shumlyanskiy Ivan; ok. 1643–16.07.1708, Lvov) [Joseph (Ivan Shumlyansky; 1643–16.07.1708, Lvov)]. *Pravoslavnaia entsiklopediya. Vol. 25: Ioanna deyaniya – Iosif (Shumlyanskiy, 1643–1708) – Orthodox encyclopedia*.

Vol. 25: John of Acts – Joseph (Shumlyansky, 1643–1708) (pp. 682–694). Moskva: Tserkovno-nauchnyy tsentr «Pravoslavnaya entsiklopediya» [in Russian].

- Skochylias, I.** (1999a). Akty dukhovnykh sudiv ukrainskykh tserkovnykh ustanov XVII–XVIII st. (Za materialamy vyiznykh zasidan yepyskopsko-konsystorskoho sudu Lvivskoi yeparkhii 1700–1725 rokiv) [Acts of the spiritual courts of Ukrainian church institutions of the XVII–XVIII centuries (According to the materials of field meetings of the episcopal-consistory court of the Lviv eparchy of 1700–1725)]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriiia istorychna – Bulletin of Lviv University. Historical Series*, 34, 425–438 [in Ukrainian].
- Skochylias, I.** (1999b). Heneralni vizytatsii v ukrainsko-biloruskykh yeparkhiakh Kyivskoi uniatskoi mytropolii. 1596–1720 roky [General visits to the Ukrainian-Belarusian dioceses of the Kyiv Uniate metropolitanate. 1596–1720]. *Zapysky Naukovoho tovarystva imeni Shevchenka. T. 238: Pratsi Istorychno-filosofskoi seksii – Notes of the Shevchenko Scientific Society. Vol. 238: Proceedings of the Historical and Philosophical Section* (pp. 46–94) [in Ukrainian].
- Skochylias, I.** (2004). *Heneralni vizytatsii Kyivskoi uniinoi mytropolii XVII–XVIII stolit: Lvivsko-Halytsko-Kamianetska yeparkhiia. T. 2: Protokoly heneralnykh vizytatsii [General Visitations of the Kyiv Union Metropolis of the 17th – 18th Centuries: Lviv-Halych-Kamyanets Eparchy. Vol. 2: Protocols of general visits]*. Lviv: Vyd-vo UKU [in Ukrainian].
- Skochylias, I.** (2006–2007). Bilia dzherel uniinoho triumfalizmu: relihiina prohrama Kholm skoi yeparkhii yak Slavia Unita (druha polovyna XVII st.) [At the sources of union triumphalism: the religious program of the Kholm diocese as Slavia Unita (second half of the XVII century)]. *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist. Vyp. 15: Sonfraternitas: Yuvileinyi zbirnyk na poshanu Yaroslava Isaievycha – Ukraine: cultural heritage, national consciousness, statehood. Iss. 15: Sonfraternitas: Anniversary collection in honor of Yaroslav Isayevich* (pp. 334–345) [in Ukrainian].
- Skochylias, I.** (2007). Bilia dzherel zamoiskoho triumfalizmu: «Synodus Dioecesana Vladimiriensis» 1715 r. ta yoho relihiina prohrama [Near the sources of Zamoysky triumphalism: "Synodus Dioecesana Vladimiriensis" of 1715 and its religious program]. *Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej – Yearbook of the Institute of East-Central Europe*, 5, 139–201 [in Ukrainian].
- Skochylias, I.** (2008). *Relihiia ta kultura Zakhidnoi Volyni na pochatku XVIII st.: za materiialamy Volodymyrskoho soboru 1715 roku [Religion*

and culture of Western Volhynia at the beginning of the XVIII century: According to the materials of the Vladimir Cathedral of 1715]. Lviv [in Ukrainian].

- Skochylias, I.** (2010). *Halytska (Lvivska) yeparkhiia XII–XVIII stolit: orhanizatsiina struktura ta pravovyi status [Galician (Lviv) eparchy of XII–XVIII centuries: organizational structure and legal status].* Lviv: Vydavnytstvo Ukrainського katolytskoho universytetu [in Ukrainian].
- Skochylias, I.** (2011a). *Etnarkh nekozatskoi Ukrainy: Yosyf (Shumlianskyi), yepyskop Ivivskyi, halytskyi i kamianetskyi (1668–1708) [Ethnarch of non-Cossack Ukraine: Joseph (Shumlyansky), bishop of Lviv, Galicia and Kamenets (1668–1708)]. Henealohichni zapysky – Genealogical Memoirs, 9, 5–32 [in Ukrainian].*
- Skochylias, I.** (2011b). *Politychni, sotsialni ta eklezialni obstavyny poshyrennia unii na Bratslavshchyni y Kyivshchyni v pershii tretyni XVIII stolittia [Political, social and ecclesiastical circumstances of the spread of the union in Bratslav and Kyiv in the first third of the XVIII century]. Arkhiv Ukrainskoi Tserkvy. Vyp. 1: Istorii Unii na Kyivshchyni 1596–1839 rr. Serii 1: Doslidzhennia – Archive of the Ukrainian Church. Iss. 1: History of the Union in Kyiv region in 1596–1839. Series 1: Research (pp. 103–119). Lviv: Svichado [in Ukrainian].*
- Skochylias, I.** (2012a). *Heneralni vizytatsii tserkov i monastyriiv Volodymyrskoi uniinoi yeparkhii kintsia XVII – pochatku XVIII stolit: Knyha protokoliv ta okremi opysy = Wizytacje generalne cerkwi i monasterów unickiej eparchii włodzimierskiej końca XVII – początku XVIII wieku: księga protokolów oraz inne opisy [General visits of churches and monasteries of the Vladimir Union Eparchy of the end of the XVII – beginning of the XVIII centuries: Book of protocols and separate descriptions].* A. Gil, I.Ya. Skochylias (Eds.); A. Gil, I. Makevych, I.[Ia.] Skochylias, I.[B.] Skochylias (Comps.). Lviv – Lublin [in Ukrainian].
- Skochylias, I.** (2012b). *Postmohylianski reformy u Lvivskii yeparkhii v druhii polovyni XVII stolittia: modernizatsiia y «tsyvilizuvannia» pravoslavnomu? [Post-Mohyla reforms in the Lviv diocese in the second half of the 17th century: modernization and "civilization" in the Orthodox way?].* M.V. Dmitriev (Ed.), *Pravoslavie Ukrainy i Moskovskoy Rusi v XV–XVII vekakh: obshchee i razlichnoe – Orthodoxy of Ukraine and Moscow Russia in the XV–XVII centuries: general and different* (pp. 322–341). Moskva: Indrik [in Ukrainian].
- Skochylias, I.** (2014). *Sobory dukhovenstva Kholmko-Belzkoj uniinoi yeparkhii XVII stolittia (typolohiia, vnutrishnia orhanizatsiia ta sklad uchasnykiv) [Councils of the clergy of the Kholm-Belz Union Diocese*

- of the XVII century (typology, internal organization and composition of participants)]. *Drohobyskyi kraieznavchyi zbirnyk – Drohobych Regional Studies*, XVII–XVIII, 126–142 [in Ukrainian].
- Skochylias, I.** (2016). Kyivska mytropoliia ta yii Kholmско-Belzka yeparkhiia yak Slavia Unita (XVII–XVIII stolittia) [The Kyiv metropolitanate and its Kholm-Belz diocese as Slavia Unita (XVII–XVIII centuries)]. In A. Gil, ks. M. Kalinowski, I. Skoczylas (Eds.), *Przywrócona pamięci. Ikona Matki Boskiej Chełmskiej: ikonografia – kult – kontekst społeczny = Povernuta iz nebuttia. Ikona Kholmскоi Bohorodytsi: ikonohrafiia – kult – suspilnyi kontekst – Returned from non-existence. Icon of the Mother of God of Kholm: iconography – cult – social context* (pp. 233–273). Lublin – Lwów: Wyd-wo KUL [in Ukrainian].
- Skochylias, I.** (2017). Biohrafiia [Biography]. In I. Almes, Yu. Tatianina (Comps.), *Ihor Skochylias: Biobibliohrafichnyi pokazhchuk – Igor Skochylias: Biobibliographic index* (pp. 29–44). Lviv: Vyd-vo UKU [in Ukrainian].
- Skochylias, I.** (Comps.). (2006). *Sobory Lvivskoi yeparkhii XVI–XVIII stolit [Cathedrals of the Lviv Eparchy of the 16th – 18th centuries]*. Lviv: Vyd-vo UKU [in Ukrainian].
- Tymoshenko, L.** (2011). Storinkamy «dovhoho» monohrafichnoho naratyvu pro «dovhe» serednovichchia Lvivskoi yeparkhii (Ihor Skochylias. Halytska (Lvivska) yeparkhiia XII–XVIII stolit: orhanizatsiina struktura ta pravovyi status. – Lviv: Vydavnytstvo Ukrainського katolytskoho universytetu, 2010. – XXIV + 832 s. + 16 s. kolor. il.) [Pages of a "long" monographic narrative about the "long" Middle Ages of the Lviv eparchy (Ihor Skochylias. Galician (Lviv) eparchy of the XII–XVIII centuries: organizational structure and legal status. – Lviv: Ukrainian Catholic University Publishing House, 2010. – XXIV + 832 p. + 16 p. color. il.)]. *Drohobyskyi kraieznavchyi zbirnyk – Drohobych Regional Studies*, XIV–XV, 619–630 [in Ukrainian].
- Tymoshenko, L.** (2014). Historia ecclesiastica institutionalis contemporalis Historia (ohliad nainovishoi literatury z istorii Kyivskoi pravoslavnoi i uniinoi mytropoliï rannomodernoï doby) [Historia ecclesiastica institutionalis contemporalis (review of the latest literature on the history of the Kyiv Orthodox and Union metropolises of the early modern period)]. *Drohobyskyi kraieznavchyi zbirnyk – Drohobych Regional Studies*, XVII–XVIII, 607–620 [in Ukrainian].
- Yakovenko, N.** (2017). Tserkva ta sotsiorelihiina kultura yak pole novatorstva v doslidzhenniakh Ihoria Skochyliasa [Church and socio-religious culture as a field of innovation in the research of Igor Skochylias]. In I. Almes, Yu. Tatianina (Comps.), *Ihor Skochylias: Bio-*

- bibliograficzny pokazchcyk – Igor Skochilyas: Biobibliographic index* (pp. 14–21). Lviv: Vyd-vo UKU [in Ukrainian].
- Bieńkowski, L.** (1969). Organizacja Kościoła wschodniego w Polsce [Organization of the Eastern Church in Poland]. J. Kłoczowski (Ed.), *Kościół w Polsce. Studia nad historią Kościoła wschodniego w Polsce – Church in Poland. Studies on the history of the Eastern Church in Poland*, 2 (2), 781–1049. Krakow [in Polish].
- Gil, A.** (2005). *Chelmska diecezja unicka 1596–1810: Dzieje i organizacja [Chelmska Uniate diocese 1596–1810: History and organization]*. Lublin: IEŚW [in Polish].
- Gil, A., & Skoczylas, I.** (2014a). *Kościół Wschodnie w państwie polsko-litewskim w procesie przemian i adaptacji: Metropolia kijowska w latach 1458–1795 [Eastern Churches in the Polish-Lithuanian state in the process of changes and adaptation: the Kiev metropolis in the years 1458–1795]*. Lublin – Lviv: IEŚW [in Polish].
- Gil, A., & Skoczylas, I.** (2014b). Szumlański Jan, w zakonie Józef (ok. 1643–1708) [Szumlański Jan, in the convent Józef (ca. 1643–1708)]. *Polski Słownik Biograficzny – Polish Biographical Dictionary* (Vol. 49/3, pt. 202, pp. 343–350). Warsaw – Krakow [in Polish].
- Nabywaniec, S.** (1995). *Unicy biskupi przemyscy w latach 1610–1991: Szkice biograficzne [Unicy Przemyśl bishops in the years 1610–1991: Biographical sketches]*. Rzeszów [in Polish].
- Skoczylas, I.** (2008). *Sobory eparchii chełmskiej XVII wieku: program religijny Slavia Unita w Rzeczypospolitej [Cathedral of the Chełm eparchy of the 17th century: Religious program of Slavia Unita in the Commonwealth]*. Lublin: IEŚW [in Polish].
- Skoczylas, I.** (2009). Slavia Unita – the Cultural and Religious Model of the Archdiocese of Kiev in the Seventeenth and Eighteenth Centuries (the Discussion on Christian Heritage of the Nations of Eastern Europe). J. Kłoczowski & H. Łaszkiewicz (Eds.), *East-Central Europe in European History: Themes and Debates* (pp. 243–254). Lublin: IEŚW.

Стаття надійшла до редакції 05.10.2020 р.

УДК 27-788-055.1(477.83)

DOI: 10.24919/2312-2595.5/47.217792

Андрій ПАВЛИШИН

асистент кафедри історії, музеєзнавства та культурної спадщини,
Національний університет «Львівська політехніка», вул. Митрополита
Андрея, 3, 4-корпус, м. Львів, Україна, індекс 79016 (apavlyshyn@yahoo.de)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7127-2340>

Бібліографічний опис статті: Павлишин, А. (2020). Чоловічі монастирі Львівської єпархії у ранньомодерному суспільстві: релігійний аспект. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 5/47, 67–84. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.5/47.217792>.

ЧОЛОВІЧИ МОНАСТИРІ ЛЬВІВСЬКОЇ ЄПАРХІЇ У РАНЬМОДЕРНОМУ СУСПІЛЬСТВІ: РЕЛІГІЙНИЙ АСПЕКТ

Анотація. *Мета дослідження* – з'ясувати аспекти релігійної функції чоловічих чернечих спільнот Львівської єпархії (православної та унійної) у локальному середовищі у кінці XVI – першій чверті XVIII ст. **Методологія дослідження** ґрунтується на принципах історизму та міждисциплінарності. Використано також підходи, характерні для досліджень історії локальних соціальних груп. **Наукова новизна статті** полягає у спробі дослідження, із залученням маловідомих та неопублікованих джерел, релігійної функції монастирів на теренах Львівської єпархії. **Висновки.** До найважливіших аспектів релігійної діяльності чоловічих монастирів Львівської єпархії належала душпастирська праця, котра у досліджуваній період була ще мало поширеним явищем. Душпастирство ченців на парафіях ініціювали церковні ієрархи, або фундатори парафії, рідше – самі парафіяни. Важливою релігійною функцією чернечих спільнот були заупокійні богослужіння, котрі відправляли у монастирях на прохання вірних, вписаних у монастирські пом'яники. На прикладі пом'яника Підгородищенського

© Андрій Павлишин, 2020

монастиря можна ствердити, що невеликі обителі користувалися популярністю переважно у селян чи духовенства із довколишніх населених пунктів, меншою мірою – міщан чи шляхти. Важливу роль чернецтва у релігійній свідомості різних станів ранньомодерного суспільства підтверджують тестаментові записи на користь монастирів. Помітну роль при їх укладанні відігравала особиста релігійність конкретних осіб. Шляхта і міщани часто обирали обителі за місце свого останнього спочинку. Визначальним у цьому виборі були як родинні пов'язання з обителями, так і особиста релігійність. Помітне місце у релігійній свідомості тогочасного соціуму відігравали щорічні «праздники» (престольні свята монастирів), у котрих численно брали участь представники усіх станів тогочасного суспільства.

Ключові слова: чоловічі монастирі; Львівська єпархія; історія церкви; ранньомодерний період; суспільство.

Andriy PAVLYSHYN

Assistant, Department of History, Museum Studies and Cultural Heritage, Lviv Polytechnic National University, 5 Mytropol'na Andriia Str., Building, 4, Lviv, Ukraine, postal code 79016 (apavlyshyn@yahoo.de)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7127-2340>

To cite this article: Pavlyshyn, A. (2020). Cholovichi monastiri Lvivskoi yeparkhii u rannomodernomu suspilstvi: relihiinyi aspekt [Male monasteries of the Eparchy of Lviv in early modern society: religious aspect]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriiia Istoriiia – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*, 5/47, 67–84. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.5/47.217792> [in Ukrainian].

MALE MONASTERIES OF THE EPARCHY OF LVIV IN EARLY MODERN SOCIETY: RELIGIOUS ASPECT

Summary. *The purpose of the research is to find out aspects of the religious function of male monastic communities of the Eparchy of Lviv (Orthodox and Union) in the local environment at the end of the XVI – first quarter of the XVIII century. The methodology of the research is based on the principles of historicism, interdisciplinarity. Methods inherent for the study history of local social groups are used. The*

scientific novelty is in an attempt to study the religious function of monasteries in the Eparchy of Lviv, with the involvement of little-known and unpublished sources. **Conclusions:** among the most important aspects of religious activity of the monasteries of the Eparchy of Lviv was pastoral work, which was uncommon during the period under study. The pastorate of monks in parishes was initiated by church hierarchs or the founders of the parish, less often by the parishioners themselves. An important religious function of monastic communities was funeral services, which were held in monasteries at the request of the faithful inscribed in commemoration books. On the example of Pidhorodyshche monastery commemoration book, it can be stated that small monasteries were popular mainly with peasants or clergy from nearby settlements, to a lesser extent with burghers or gentry. The important role of monasticism in the religious consciousness of various classes of early modern society is confirmed by testamentary gifts in wills for monasteries. The personal religiosity of specific individuals played a significant role in their making. The nobility and burghers often chose monasteries as the place of their burial. Both family ties to monasteries and personal religiosity were decisive in this choice. An important place in the religious consciousness of the society of that time played the celebration in the honour of the monastery patron with the representatives of all classes of the society of that time taking part in it.

Key words: monasteries; Lviv eparchy; church history; early modern period; society.

Постановка проблеми. У період середньовіччя та ранньомодерного часу чернецтво, незважаючи на закритість своєї спільноти, мало значний вплив на тогочасне суспільство. Монастирі відігравали важливу роль у культурі й економіці, зокрема локальних спільнот, залишаючись при цьому провідною ланкою організаційної структури церкви. Парадоксально, однак власне релігійна функція монастирів залишається ще досить мало дослідженою, зокрема на теренах однієї із найбільших єпархій Київської митрополії – Львівської.

Аналіз останніх досліджень. Студії над історією чернецтва впродовж останніх років свідчать про значне зацікавлення цією тематикою. Окрім досліджень, що стосуються історії окремих монастирів (Слободян, 2014; Lorens, 2016), постатей (Стецик, 2020) чи явищ (Альмес, 2017) східної чернечої традиції, з'явилися праці, які охоплюють різносторонній розвиток чернецтва

на території єпархій Київської митрополії: Луцько-Острозької (Горін, 2013), Перемишльської (Стецик, 2014); активізувалася публікація джерел щодо цієї тематики (Когутяк, 2015). Значний поступ відбувся й у царині дослідження східного жіночого чернецтва Львівської і Перемишльської єпархії (Дух, 2017). Водночас ще недостатньо досліджені питання, пов'язані зі з'ясуванням місця і ролі чернечих спільнот Львівської єпархії (православних та унійних) у релігійній свідомості ранньомодерного суспільства.

Мета публікації – із залученням маловідомих та неопублікованих джерел дослідити аспекти релігійної функції чернечих спільнот Львівської єпархії (православної та унійної) у локальному середовищі у кінці XVI – першій чверті XVIII ст.

Виклад основного матеріалу. Одним із головних аспектів релігійної функції монастирів у локальному середовищі було душпастирство. У східній традиції, однак, монастир розглядався, передовсім як місце спасіння власної душі, і тому духовна опіка ченців вкрай рідко поширювалася поза обителі. Такий спосіб розуміння чернечого служіння виник ще у перших віках християнства, й хоча не був офіційно затверджений постановами соборів (Никодим, 1911, с. 337–338), однак зберігався у Православній церкві, зокрема й у Київській митрополії, упродовж наступних століть. Проте з різних причин у кін. XVI–XVII ст. цю традицію починають порушувати, і ченців усе частіше залучають до парафіяльного служіння. Одним із перших таких випадків на теренах Львівського єпископства стало призначення королем Владиславом IV (1595–1648) у 1634 р. на прохання Львівського Ставропігійського братства ченців священниками Успенської церкви у Львові. Цьому передував конфлікт братства зі священником Василем Боярським, якого братчики запідозрили в симпатіях до Унійної церкви. Відтоді і аж до 1764 р. в Успенській церкві священниками були монахи, яких братчики вважали ревнішими «захисниками давнього благочестя» (Мицько, 1996, с. 13). Інший цікавий приклад – події довкола церкви Різдва Христового у Жовкві. На початку 90-х рр. XVII ст., після смерті дружини парох згаданої церкви о. Лозинський одружився вдруге, за що був усунений з парафії єпископом Йосифом (Шумлянським). Владика призначив на вакантне місце ченців, які й започаткували чоловічий монастир у Жовкві (ЛННБУ, ф. 3, спр. 366, арк. 5), водночас

виконуючи душпастирські функції у парафії. У цьому випадку єпископ не лише подбав про відповідних кандидатів для церкви у місті, яке часто відвідував король Ян III (1674–1696), але у такий спосіб заопікувався ченцями, які разом із митрополитом сучавським Досифеєм (Баріле) (1671–1693) перебували у Жовкві. Відновлюючи у 1722 р. монастир при кафедральному соборі св. Трійці у Кам'янці-Подільському, єпископові Атанасію (Шептицькому) (1715–1746), очевидно, йшлося не лише про душпастирську опіку над парафією, але передовсім про виконання настоятелем важливих адміністративних функцій кам'янецького офіціала (Сыцинский, 1891, с. 95). З волі фундаторів монахи заопікувалися парафіями у Бучачі (Barącz, 1882, s. 111–112) і Тисмениці (Barącz, 1855, s. 226).

Подібно, як у містах, ченці виконували душпастирські обов'язки і у деяких селах. Найдавнішою згадкою про це є надання під опіку ченців парафії Богоявлення Господнього у с. Шоломия князем Костянтином Василем Острозьким (1526–1608) у 1596 р. Після смерті місцевого священника у церкві майже рік не відбувалися богослужінь, і на прохання місцевих мешканців власник села – князь дозволив передати церкву під опіку ченців (НМЛ, Ркл-24, с. 617). Подібно на місці дворів священників були засновані монастирі у Віцині та Пацикові. У Віцині ченці оселилися у 90-х рр. XVII ст. на парафіяльних землях завдяки сприянню унівського архімандрита Варлаама (Шептицького) та єпископа Йосифа (Шумлянського) і з дозволу власників маєтку – Собеських (ЛННБУ, ф. 3, спр. 83, арк. 32). Монастир у Пацикові заснував власник маєтку – війський Галицької землі Андрій Жураковський (ЛННБУ, ф. 77, спр. 129, арк. 2). Також на місці згорілої під час нападу кримських татар парафіяльної церкви за ініціативи місцевих мешканців і єпископа Йосифа (Шумлянського) постала чернеча спільнота у Голубиці, підпорядкована Підгорецькому монастирю (НМЛ, Ркл-23, арк. 110–111 зв.). У 1708 р. суддя Подільської землі Лаврентій Пепловський заснував монастир у своєму маєтку в Маліївцях на Поділлі. Пепловський оселив монахів при парафіяльному храмі, що через спустошення Поділля занепав, надавши ченцям відповідні землі для утримання (Сыцинский, 1891, с. 116). Із вищенаведених прикладів помітно, що кожен із випадків заміни білого духовенства ченцями характеризується своїми специ-

фічними умовами. Ініціювали такі зміни переважно єпископи або фундатори парафії, рідше – самі парафіяни.

Розташування монастирів поруч населених пунктів часом призводило до непорозумінь між чорним і білим духовенством, оскільки траплялися випадки, коли вірні оминали своїх парафіяльних священників і зверталися до ченців для заспокоєння своїх релігійних потреб. Подібні ситуації викликали протест білого духовенства, і справи завершувалися навіть у суді. Власне такий випадок спонукав у 1727 р. о. Олексія із с. Крехів звернутися до єпископського суду зі скаргою на ігумена Крехівського монастиря і ченців, які «посягають на юрисдикцію [його]: здійснюють тайнства серед парафіян, ховають поруч монастиря і їхні записи [за заповітом] собі забирають...» (НМЛ, Ркл-60, арк. 53–54; НМЛ, Ркл-176, арк. 280 зв.–281). Подібні конфлікти зафіксовано і в інших місцевостях Львівської єпархії, зокрема Шоломії Бібрецького намісництва (НМЛ, Ркк-151, с. 13–14) чи П'ятничанах Скальського намісництва (НМЛ, Ркл-175, арк. 262).

Одним із головних завдань ченців, окрім турботи про порятунок власної душі, була постійна молитва за «живих та померлих». У свідомості вірних молитва монахів як богопосвячених осіб була досконалішою й більш дієвою. Те, що записи шляхти, міщан та селян на користь монастирів в обмін за молитви (богослужіння) були поширеним явищем для ранньомодерної доби, підтверджують пом'яники (синодики). До нас дійшло щонайменше 11 пом'яників обителів Львівської єпархії. Вони містять імена засновників та добродіїв монастиря – тих, хто відіграв особливу роль у його функціонуванні. У монастирські пом'яники записували свої імена й вірні, що відвідували монастир під час паломництв. Дослідження цих книг допомагають проаналізувати вплив монастирів на релігійність соціуму. На їхній основі можна зробити висновок, які соціальні групи найчастіше відвідували монастир та наскільки далеко сягали впливи обителів на довколишні терени. Типовим прикладом такого документа є пом'яник Підгородищенського монастиря. Створений на основі давніших записів, у 1698 р. рукопис містить 108 записів за 1654–1748 рр. (ЛННБУ, ф. 3, спр. 1300). У таблиці 1 подано результати аналізу станового походження осіб, які записали свої імена у Підгородищенський пом'яник.

Таблиця 1. Станове походження осіб записаних у Підгородищенський пом'яник

Суспільний стан	Шляхта	Духовенство		Міщани	Селяни	Невстановлено	Разом
		Чорне	Біле				
Кількість записів	6	18	7	10	65	2	108
		25					
%	6	17	6	9	60	2	100
		23					

Джерельна підстава: ЛННБУ, ф. 3, спр. 1300

Як виникає з таблиці, монастир в основному задовольняв духовні потреби селян (60 % від загальної кількості записів) та духовенства (23 % записів, з яких 17 % – записи ченців, а 6 % – білого духовенства). Слід наголосити, що з 18 чернечих записів, лише вісім належать ченцям з інших монастирів, решта – записи місцевих ігуменів та монахів. Рідше Підгородищенський монастир відвідували міщани (9 % записів) та шляхта (6 %), що було обумовлено його розташуванням. Монастир знаходився за 25 км на південний схід від Львова та за 10 км на північ від міста Бібрка. З півночі, заходу та півдня він межував із селами, а на схід від монастиря простягся лісистий хребет Гологір. Цікавим є перелік місцевостей, з яких прибували вірні, які вписалися у пом'яник. У джерелі згадано 37 населених пунктів: 5 міст, 31 село та сам Підгородищенський монастир. Із вищезгаданого числа (37), 31 населений пункт розміщувався у радіусі 30 км від монастиря, а ще шість були більш віддаленими (найдалі від монастиря – за бл. 150 км були розташовані Баболоки у Волинському воєводстві) (ЛННБУ, ф. 3, спр. 1300, арк. 59). Більшість записів походили із сіл та містечок поблизу монастиря: Бібрки (8) та Підгородища (7). Значна кількість записів (Львів – 6, Підберізці – 7) походить з населених пунктів дещо віддалених від монастиря. Монастир був особливо шанований серед жителів села Підберізці. Про це свідчить той факт, що, окрім вищезазначених записів у пам'янику, зафіксовано також дарування у 1688 р. жителями богослужбової

книги монастирю (Петрушевич, 1874, с. 220). Звичайно, дані, що містять пом'яники з різних причин, не є вичерпними, але вони свідчать про те, що монастир відіграв важливу роль у релігійному житті вірних, особливо тих, які проживали в найближчих селах та містах.

Записи пом'яників певною мірою вказують на його місце в «ієрархії» обителів єпархії: що більшим був монастир – то більше записів осіб містив його пом'яник. На основі аналізу збережених пам'яток можна зробити висновок, що більшість монастирів Львівської єпархії (переважно невеликі чернечі осередки) були репрезентативними лише для своєї околиці, а їхній релігійний вплив охоплював територію від кількох до кількох десятків кілометрів. Значніші чернечі осередки (Скит Манявський, Крехівський, Унівський, львівські монастирі св. Онуфрія та св. Юрія та ін.) були більш відомими і їх відвідували вірні з усієї Львівської єпархії, а також інших регіонів та навіть країн. Зокрема, Скит Манявський відвідували паломники з Молдавського князівства і Московського царства, він володів маєтками на Буковині та в Молдавії (Когутяк, 2015, с. 56–58, 70–71). Популярність Угорницького монастиря серед молдавської знаті підтверджує його пом'яник, де досить багато записів шляхти з цього князівства (ЛІННБУ, ф. 77, оп. 1, спр. 103).

Про особливе місце монастирів у релігійному житті шляхти і міщан Руського і Подільського воєводств свідчать також згадки про них у заповітах. Як і у випадку пом'яників, особи, які укладали заповіт, записували ченцям гроші чи майно взамін за молитви й богослужіння за спасіння їхньої душі. Звичай записувати гроші чи майно церквам і монастирям був тісно пов'язаний з есхатологічними уявленнями людей ранньомодерної доби, хоча така практика сягає Середньовіччя. Незважаючи на поступову секуляризацію європейського суспільства, пов'язану з появою протестантизму та модернізацією суспільних уявлень і практик, в традиціоналістичних середовищах Львівської єпархії моління за душі померлих і в XVII–XVIII ст. залишилося засобом осягнення «вічного життя» (Вінниченко, 2010, с. 51–65).

Найщедрішими у своїх дарунках для монастирів у заповітах були, природно, представники найбагатшого стану – шляхти. Київський воєвода Іван Виговський у своєму заповіті 1664 р. за

поховання у Великому скиті (Скиті Манявському) і молитви ченців за його душу, заповів цьому монастирю 2 000 зл. та срібний посуд для виготовлення літургійної чаші. Тим же заповітом Іван Виговський записав 300 зл. щорічно зі своїх маєтків монастиреві, у якому буде доживати віку його мати (Когутяк, 2015, с. 62–66). Дружина Івана Виговського – Олена Стеткевич – у своєму заповіті обдарувала Скит Манявський 1 000 зл., а також виділила по 30 зл. шпиталям у Скиті Манявському та Львові, а також по 10 зл. шпиталям у Руді, Жидачеві та Стрию. Вона ж записала 500 зл. Кутейнському монастирю (Білорусь), заснованому її предками (Когутяк, 2015, с. 66–69).

Як слушно зауважують дослідники шляхетських заповітів, суспільний статус і, відповідно, заможність заповідача не обов'язково гарантували більші пожертви на церкву. Інколи середньо заможна, й навіть дрібна шляхта могли жертвувати монастирям значні кошти. Наприклад, представник дрібної шляхти Василь Загвойський у 1676 р. в заповіті зазначив, що заповідає «отцями духовними скитськими, при їхньому святому місці, де б [його] смерть не застала поховати» і за це записує їм 1 000 зл. (Когутяк, 2015, с. 96). Записи у заповітах залежали також значною мірою від особистої релігійності особи. Заповіт жидачівського мечника Павла Шумлянського є яскравим прикладом типового шляхтича того часу, релігійність якого спонукала його роздати 10 000 зл. церквам та монастирям. У таблиці 2 подано перелік релігійних інституцій, обдарованих Шумлянським. Цікаво, що шляхтич, окрім унійних храмів у своїх маєтках, обдарував також римо-католицькі, унійні й православні монастирі.

Монастирі відігравали важливу роль і у релігійній свідомості міщан, які, як і шляхта, згадували їх у своїх заповітах разом із міськими храмами. У 1658 р. вдова Стефана Гнатковського, жовківська міщанка Марина заповіла гроші Крехівському монастирю (300 зл.), міській церкві Різдва Христового (300 зл.) і передміській церкві св. Трійці (200 зл.) (НБЛНУ, спр. 602/III, арк. 93–93 зв.). У 1661 р., згідно з останньою волею львівської міщанки Пелагії Лянгишової (Курилович), 100 зл. отримав монастир св. Онуфрія у Львові (ЦЦА України у Львові, ф. 52, оп. 2, спр. 70, с. 889–896). На особливу увагу заслуговує заповіт з 1715 р. Анни Петрової

Таблиця 2. Грошові дарування релігійним інституціям здійснені Павлом Шумлянським у своєму заповіті (1721)

Релігійна або добродійна інституція		Місцевість	Сума (злотих)
Римо-католицькі монастирі	Домініканці	Тисмениця	1000
		Галич	1000
		Коломия	500
	Тринітарії	Станіславів	500
	Єзуїти	Станіславів	500
	Францисканці	Галич	200
Православні і унійні монастирі		Скит Манявський	800
		Крехів	500
		Лядське	500
		Угорники	400
		Погоня	400
		Товмачик	400
Церкви		Львів (св. Юрія)	500
		Львів (Успення)	500
		Лядське	200
		Боків	200
		Джурків	200
		Шумляни	100
		Галицьке передмістя Львова	100
Шпиталі		Львів (Успення)	500
		Тисмениця	
		Станіславів	

Джерельна підстава: Когутяк, 2015, с. 137–138

Вайдовичової, яка мешкала перед Краківською брамою у Львові. Він цікавий не лише з огляду на різноманітність церковних установ обдарованих жертводавцем: собор св. Юрія у Львові та чотири монастирі – три чоловічі (Скит, Крехів, Теревовля) та один жіночий (Яворів), а й їхнім розташуванням. Якщо Крехівський та Яворівський монастирі були відносно близько до Львова (відповідно 40 км та 50 км), то монастирі Теревовлянський та Скит розташовувалися значно далі (170 км та 180 км відповідно) (НМЛ,

Ркл-60, арк. 30). Пожертвування для настільки віддалених монастирів можна пояснити пієтетом покійної до згаданих обителів. Цитований заповіт також ілюструє певний умовний поділ монастирів на чернечі осередки, що користувалися повагою серед вірних цілої єпархії і обителі місцевого значення.

Багато заповітів ранньомодерної доби містять прохання про здійснення поховання у монастирях. Важко однозначно відповісти на питання, що визначало вибір монастиря як останнього місця спочинку, зокрема, коли йдеться про осіб шляхетського походження. Шляхтичів зазвичай ховали у храмах, заснованих чи обдарованих їхніми предками або ними самими, що були у родових маєтках (Czapliński & Długosz, 1976, s. 217). Іноді навіть єпископів, з огляду на їхнє шляхетське походження, ховали не у кафедральних соборах, а у власних маєтках, як у випадку зі львівським православним владикою Єремією (Тессаровським) (1607–1641) (Кметь, 2001, с. 77). У ранньомодерну добу поховання шляхтичів у монастирях були досить поширеним явищем, особливо у випадку заснованих (обдарованих) ними обителів. З одного боку, тут важливу роль відігравала воля самого засновника. З іншого – це було вираженням вдячності ченців щодо фундатора обителі, а також спонукало до подальших контактів із родиною покійного для пошуку нових благодійників у їхньому оточенні. Окрім фундаторів та представників їхніх родин, у монастирях також траплялися поховання інших осіб шляхетського походження, не причетних до заснування обителі. Прикладом, який ілюструє таку ситуацію і допомагає зрозуміти причини, що спонукали шляхтичів обирати монастирі на місце поховання, є подружжя Євстахія та Анни Шумлянських – батьків єпископа Йосифа (Шумлянського). У заповіті єпископа згадується, що його батько Євстахій Шумлянський був похований у Гошівському монастирі, а мати – Анна Гошовська у Скиті Манявському (Петрушевич, 1868, с. 41). Євстахій Шумлянський своїм коштом відновив Гошівський монастир, тому не дивно, що його згодом там поховали. Важче натомість встановити, чому мати єпископа була похована не поруч з чоловіком, а далеко від родинного гнізда. Можливо, її рішення пов'язане із особистою релігійністю і авторитетом монастиря, який вона обрала за місце свого поховання.

Заповіти є доволі однотипними документами і у них доволі рідко трапляються пояснення мотивів вибору останнього місця спочинку. Один із нечисленних винятків – заповіт шляхтича Теодора Жураковського, який заповів 400 зл. Скитові Манявському з умовою, аби його поховали у цьому монастирі і відправляли богослужіння за його упокій, дружини та батьків (Когутяк, 2015, с. 136). У заповіті підкреслено, що Жураковський вирішив укласти документ після похорону сусіда-шляхтича, який відправляли ченці Скиту Манявського, що, очевидно, зробило на нього велике враження. Ще один цікавий приклад – це заповіт шляхтича Томи Тур'янського. Він заповів Золочівському (Межитирському) монастирю св. Трійці 1 000 зл. на трьох дворищах у с. Нище Зборовського ключа. У заповіті наведено причини такого рішення: відсутність спадкоємця і близьких родичів, які б піклувались про його дружину та майно після його смерті. Також акцентовано на відсутності особи, яка подбала б про його душу. З огляду на це Тур'янський надав гроші монастирю в обмін на поховання, щорічні дванадцять богослужінь за його душу та опіку над його дружиною (ЦДІА України у Львові, ф. 684, оп. 1, спр. 1854, с. 18).

Місцем останнього спочинку часто обирали монастирі і міщани. У заповіті від 1697 р. львівський міщанин Петро Кунашович (Кунашак) висловив волю, щоб його тіло було поховане у монастирі св. Івана Богослова, за що обитель мала отримати 300 зл., а його ігумен – додатково 100 зл. Кунашович обдаровував й інші монастирі та церкви. Монастирі Крехівський та Львівський св. Юрія отримали від нього по 100 зл., св. Онуфрія – 20 зл., а Успенська церква – 60 зл. Він також заповів по 10 зл. всім церквам розташованим на львівських передмістях та по 1 дукатові священникам за молитву (Łoziński, 1902, s. 371). Про авторитет ченців у локальному середовищі свідчить також те, що їх запрошували разом з білим духовенством на похорони міщан. У заповіті львівської міщанки Ференцової (2.03.1611) були передбачені спеціальні кошти для «отців Воскресенського і Миколаївського (парафіяльних священників) та монастирських» (ЦДІА України у Львові, ф. 9, оп. 1, спр. 365, с. 1560–63).

З часом великі чернечі осередки перетворювалися на справжні некрополії шляхетських і міщанських родин. Наприклад, у Скиті Манявському, окрім вже згаданих Виговських, спочивали чис-

ленні представники родин: Жураковських, Гошовських, Шумлянських, Загвойських, Грабовецьких та ін. В Унівському монастирі знайшли вічний спокій: мати королеви Софії (1405–1461) княгиня Олександра Гольшанська (+1426), опікун монастиря Олександр Ванько Лагодовський (+1574), єпископ Гедеон (Балабан) (1576–1607), архімандрит Ісає (Сулятицький) (+1637) (Мицько, 1998, с. 13, 50), єпископ Арсеній (Желиборський) (1641–1663) (Дух, 2017, с. 544–545) та ін. Багато львівських міщан своїм останнім місцем спочинку обирали кладовище монастиря св. Онуфрія, де, зокрема був похований друкар Іван Федорович (1510–1583) (Кметь, 1998, с. 15). У Крехівському монастирі спочивали представники родини львівських міщан Красовських: Миколай (+1686), його син Андрій (бл. +1703) і донька Анна (+1717) (Шкраб'юк, 2002, с. 58–59).

Важливе місце у релігійній свідомості вірних відігравали щорічні «празники» (престольні свята монастирів) – свята на честь покровителя чернечої громади. Зазвичай на них збиралися мешканці довколишніх сіл і містечок, а також біле духовенство. Часто, особливо у більших монастирях, такі свята супроводжували ярмарки. У Львівській єпархії одним з найвідоміших були святкування престольного празника в Унівському монастирі на свято Успіння Пресвятої Богородиці. У 1630 р. на урочистості у монастирі зібралися близько 1000 селян та міщан, а також багато шляхти. Значення цього чернечого осередку для локального середовища ілюструє присутність на святі Федора Орловича, який, «врятувавшись з турецьких галер, сюди прийшов на знак вдячності за звільнення» (Мицько, 1998, с. 28). Окрім Унівського монастиря, великими празниками були відомі монастирі: Крехівський, Теробовлянський, Львівський св. Юрія, Скит Манявський та ін.

Висновки. Підсумовуючи варто зазначити, що чоловічі монастирі Львівської єпархії відіграли важливу роль у релігійному житті локальних спільнот у ранньомодерний період. До найважливіших аспектів їхньої релігійної діяльності належала душпастирська праця, котра у згаданий період була ще мало поширеним явищем. Ініціатива про заміну білого духовенства ченцями на конкретних парафіях переважно належала єпископу, або фундаторам парафії, рідше – самим парафіянам. Ще однією важливою функцією були заупокійні богослужіння, котрі відправляли у

монастирях на прохання вірних, вписаних у монастирські пом'яники. На прикладі пом'яника Підгородищенського монастиря можна ствердити, що невеликі обителі користувалася пітетом переважно серед селян чи духовенства, котрі жили у довколишніх населених пунктах, меншою мірою – серед міщан чи шляхти. У просторовому вимірі релігійний вплив на вірних невеликих чернечих спільнот сягав на найближчу околицю (20–30 км). Чернецтво відіграло важливу роль у релігійній свідомості різних станів ранньомодерного суспільства, доказом чого є тестаментові записи на користь монастирів. Найщедрішою у своїх заповітах щодо ченців була шляхта, меншою мірою – міщанство. Помітну роль у цьому випадку відіграла особиста релігійність конкретних осіб. Шляхта і міщани часто обирали обителі за місце останнього спочинку. Визначальним у цьому виборі були як родинні пов'язання з обителями, так і особиста релігійність. Важливе місце у релігійній свідомості соціуму того часу відігравали й щорічні «празники» (престольні свята монастирів), у котрих численно брали участь представники усіх станів тогочасного суспільства.

Перспективним напрямом подальшого дослідження проблеми є вивчення монастирів Львівської єпархії, як осередків культу святих і чудотворних ікон, зокрема місцево шанованих.

Джерела та література

- Альмес, І.** (2017). *Lectio Orthodoxorum*: Книжкові зібрання православних монастирів Львівської єпархії наприкінці XVI – у XVII ст. *Київська Академія*, 14, 115–149.
- Вінниченко, О.** (2010). Побожні записи і порятунок душі в ментальності ранньомодерної людини (на матеріялах шляхетських заповітів пер. пол. XVIII ст.). *Наукові записки УКУ. Історія*, 1, 51–65.
- Горін, С.** (2013). *Монастирі Луцько-Острозької єпархії кінця XV – середини XVII ст.: функціонування і місце у волинському соціумі*. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія».
- Дух, О.** (2017). *Превелебні панни: Жіночі чернечі спільноти Львівської та Перемишльської єпархій у ранньомодерний період*. Львів: Видавництво УКУ.
- Кметь, В.** (2001). Львівський єпископ Єремія (Тисаровський) у «Життєписах» сучасника. *Наукові зошити Історичного факультету Львівського державного університету*, 4, 69–79.

- Кметь, В.** (1998). Монастир св. Онуфрія Великого у Львові. *Над Бугом і Нарвою*, 3–4, 12–16.
- Когутяк, М.** (Ред.). (2015). *Великий Скит у документах і матеріалах XVII–XXI ст.* (Т. 1–3; Т. 2). Івано-Франківськ: Манускрипт-Львів. ЛННБУ – Львівська національна наукова бібліотека України ім. Василя Стефаника.
- Мицько, І.** (1996). Львівські священики та вчителі останньої чверті XVI – першої третини XVII ст. *Успенське братство: його роль в українському національно-культурному відродженні: доповіді і повідомлення наукової конференції* (с. 12–23). Львів.
- Мицько, І.** (1998). *Святоуспенська Лавра в Уневі (кінець XIII ст. – кінець XX ст.)*. Львів: Свічадо.
- НБЛНУ – Наукова бібліотека Львівського національного університету ім. І. Франка.
- Никодим, (Милаш).** (1911). *Правила (CANONES) Православної церкви* (Т. 1–2; Т. 1). Санкт-Петербург: Издательство Санкт-Петербургской духовной академии.
- НМЛ – Національний музей у Львові ім. Андрея Шептицького.
- Петрушевич, А.** (1868). *Акты, относящиеся к истории Южнозападной Руси*. Львовь: Въ типографіи Ставропігійского Института.
- Петрушевич, А.** (1874). *Сводная галицко-русская летопись съ 1600 по 1700 г.* Львовь: Зъ печатнѣ Института Ставропігійского.
- Слободян, В.** (2014). Добрянський монастир Вознесення Господнього (XVII ст. – початок XX ст.). *Дрогобицький краєзнавчий збірник*, 17–18, 154–186.
- Стецик, Ю.** (2014). *Василіанські монастирі Перемишльської єпархії (кінець XVII–XVIII ст.)*. Дрогобич: Видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.
- Стецик, Ю.** (2020). Окружний лист протоігумена Йосифа Моргульця (15.11.1778). *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 3/45, 23–34.
- Сыцинский, Е.** (1891). Матеріали для історії монастирей подольської єпархії. *Труды Подольского епархиального историко-статистического комитета*, 5, 209–244.
- ЦДІА України у Львові – Центральний державний історичний архів України, м. Львів.
- Шкраб'юк, П.** (2002). *Крехів: дороги земні і небесні*. Львів: Місіонер.
- Вагаґ, S.** (1855). *Pamiętnik dziejów Polskich*. Lwów: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Вагаґ, S.** (1882). *Pamiętki Buczackie*. Lwów: Druk. «Gazety narodowej».

- Czapliński, W., & Długosz, J.** (1976). *Życie codzienne magnaterii polskiej w XVII wieku*. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Krochmal, J.** (1989). Przemyskie testamenty staropolskie. *Rocznik Historyczno-Archivalny*, 6, 133–160.
- Lorens, B.** (2016). Monaster Bazyliański w Hoszowie w XVIII wieku. *Karpati: людина, етнос, цивілізація*, 6, 17–26.
- Łoziński, W.** (1902). *Patrycyat i mieszczaństwo lwowskie w XVI i XVII wieku*. Lwów: Księgarnia H. Altenberga.

References

- Almes, I.** (2017). Lectio Orthodoxorum: Knyzhkovi zibrannia pravoslavnykh monastyriiv Lvivskoi yeparkhii naprykintsi XVI – u XVII st. [Lectio Orthodoxorum: Book collections of Orthodox monasteries of the eparchy of Lviv at the end of the 16th – in the 17th cent.]. *Kyivska Akademiia – Kyiv Academy*, 14, 115–149 [in Ukrainian].
- Vinnychenko, O.** (2010). Pobožni zapysy i poriatunok dushi v mentalnosti rannomodernoi liudyny (na materiialakh shliakhetskykh zapovitiv pershoi polovyny XVIII st.) [Religious consciousness and notions of salvation in the early modern period (on the basis of written records of the ruthenian nobility – during the first half of the 18th cent.)]. *Naukovi zapysky UKU. Istoriiia – UCU scientific notes. History*, 1, 51–65 [in Ukrainian].
- Horin, S.** (2013). *Monastyri Lutsko-Ostrozkoj yeparkhii kintsia XV – sere diny XVII st.: funktsionuvannia i mistse u volynskomu sotsiumi* [Monasteries of the eparchy of Lutsk-Ostroh in the end of the XV – middle of the XVII cent.: functioning and place in the Volyn society]. Kyiv: Vydavnychiy dim «Kyievo-Mohylianska akademiia» [in Ukrainian].
- Dukh, O.** (2017). *Prevelebnii panny: Zhinochi chernechi spilnoty Lvivskoi ta Peremyshl'skoi yeparkhii u rannomodernyi period* [The Venerable Ladies: Female Monastic Communities of Lviv and Przemyśl Eparchies in the Early Modern Period]. Lviv: Vydavnytstvo UKU [in Ukrainian].
- Kmet, V.** (2001). Lvivskiy yepyskop Yeremiia (Tysarovskiy) u «Zhyttie-pysakh» suchasnyka [Jeremiah (Tisarovsky) Bishop of Lviv in the "Biographies" of a contemporary]. *Naukovi zoshyty Istorychnoho fakultetu Lvivskoho derzhavnoho universytetu – Scientific notes of the Faculty of History of Lviv State University*, 4, 69–79 [in Ukrainian].
- Kmet, V.** (1998). Monastyr sv. Onufriia Velykoho u Lvovi [Monastery of St. Onuphrius the Great in Lviv]. *Nad Buhom i Narvoiu – Over Bug and Narva*, 3–4, 12–16 [in Ukrainian].

- Kohutiak, M.** (Ed.). (2015). *Velykyi Skyt u dokumentakh i materialakh XVII–XXI st. [The Great Skete in the documents and materials of the XVII–XXI centuries]*. (Vol. 2). Ivano-Frankivsk: Manuskrýpt-Lviv [in Ukrainian].
- LNNBU – Lvivska natsionalna naukova biblioteka Ukrainy im. Vasylia Stefanyka [Lviv National Scientific Library of Ukraine named after Vasyl Stefanyk] [in Ukrainian].
- Mytsko, I.** (1996). Lvivski sviashchenyky ta vchyteli ostannoï chverti XVI – pershoï tretyny XVII st. [Lviv priests and teachers of the last quarter of the XVI – first third of the XVII cent.]. *Uspenske bratstvo: yoho rol v ukrainskomu natsionalno-kulturnomu vidrodzhenni: dopovidi i povidomlennia naukovoï konferentsii – The Assumption Brotherhood: its role in the Ukrainian national and cultural revival: reports and announcements of the scientific conference* (pp. 12–23). Lviv [in Ukrainian].
- Mytsko, I.** (1998). *Sviatouspenska Lavra v Unevi (kinets XIII st. – kinets XX st.) [Univ Holy Dormition Lavra (end of the 13th century – end of the 20th century)]*. Lviv: Svichado [in Ukrainian].
- NBLNU – Naukova biblioteka Lvivskoho natsionalnoho universytetu im. I. Franka [Scientific Library of Ivan Franko National University of Lviv] [in Ukrainian].
- Nikodim, (Milash).** (1911). *Pravila (CANONEΣ) Pravoslavnoy tserkvi [Rules (CANONEΣ) of the Orthodox Church]*. (Vol. 1). Sankt-Peterburg: Izdatelstvo Sankt-Peterburgskoy dukhovnoy akademii [in Russian].
- NML – Natsionalnyi muzei u Lvovi imeni Andreia Sheptytskoho [Andrey Sheptytsky National Museum in Lviv] [in Ukrainian].
- Petrushevich, A.** (1868). *Akty otnosyashchiesya k istorii Yuzhnozapadnoy Rusi [Acts relating to the history of Southwestern Russia]*. Lvov: V tipografii Stavropigiyetskogo Instituta [in Russian].
- Petrushevich, A.** (1874). *Svodnaya galitsko-russkaya letopis s 1600 po 1700 g. [Consolidated Galician-Russian Chronicle from 1600 to 1700]*. Lvov: Z pechatni Instituta Stavropigiyetskogo [in Russian].
- Slobodian, V.** (2014). Dobrianskyi monastyr Voznesennia Hospodnoho (XVII st. – pochatok XX st.) [Monastery of the Ascension in Dobryany (XVII cent. – early XX cent.)]. *Drohobyskyi kraieznavchyi zbirnyk – Drohobych Regional Studies*, 17–18, 154–186 [in Ukrainian].
- Stetsyk, Yu.** (2014). *Vasylianski monastyri Peremysl'skoi yeparkhii (kinets XVI–XVIII st.) [Basilian monasteries of the Eparchy of Peremyshl (late 17th – 18th centuries)]*. Drohobych: Vydavnychi viddil Drohobyskoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka [in Ukrainian].

- Stetsyk, Yu.** (2020). Okruzhnyi lyst protoihumena Yosyfa Morhultsia (15.11.1778) [District Letter of the Proto-Hegumen Joseph Morgulets (15.11.1778)]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriya Istoriiia – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*, 3/45, 23–34 [in Ukrainian].
- Sytsynskiy, Ye.** (1891). Materialy dlya istorii monastyrey podolskoy eparkhy [Materials for the history of the monasteries of the eparchy of Podilla]. In N.I. Yavorovskiy (Ed.), *Trudy Podolskogo eparkhialnogo istoriko-statisticheskogo komiteta – Researches of the Podilsk Eparchial Historical and Statistical Committee*, 5, 209–244 [in Russian].
- TsDIA Ukrainy u Lvovi – Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy, m. Lviv [Central State Historical Archive of Ukraine, Lviv] [in Ukrainian].
- Shkrabiuk, P.** (2002). *Krekhiv: dorohy zemni i nebesni [Krekhiv: earthly and heavenly roads]*. Lviv: Misioner [in Ukrainian].
- Barącz, S.** (1855). *Pamiętnik dziejów Polskich [Diary of Polish history]*. Lwów: Zakład Narodowy im. Ossolińskich [in Polish].
- Barącz, S.** (1882). *Pamiętki Buczackie [Sights in Buchach]*. Lwów: Druk. «Gazety narodowe» [in Polish].
- Czapliński, W., & Długosz, J.** (1976). *Życie codzienne magnaterii polskiej w XVII w. [Everyday life of the Polish magnates in the 17th cent.]*. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy [in Polish].
- Krochmal, J.** (1989). Przemyskie testamenty staropolskie [Przemyśl Old Polish wills]. *Rocznik Historyczno-Archiwalny – Historical and Archive Yearbook*, 6, 133–160 [in Polish].
- Lorens, B.** (2016). Monaster Bazylianski w Hoszowie w XVIII w. [Basilian Monastery in Hoshiv in the 18th cent.]. *Karpaty: liudyna, etnos, tsyvilizatsiia – The Carpathians: populace, ethnos, civilization*, 6, 17–26 [in Polish].
- Łoziński, W.** (1902). *Patrycyat i mieszczaństwo lwowskie w XVI i XVII w. [Lviv patrician and burghers in the 16th and 17th centuries]*. Lwów: Księgarnia H. Altenberga [in Polish].

Стаття надійшла до редакції 19.10.2020 р.

UDC 94(=411.16)(477.83):314.116"1764"
DOI: 10.24919/2312-2595.5/47.217796

Леся СМУТОК

кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри всесвітньої історії та спеціальних історичних дисциплін, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, Україна, індекс 82100 (lesiasm77@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8918-2258>

Ярослав ЛИСЕЙКО

кандидат історичних наук, асистент кафедри історії України та етнокомунікацій, Національний університет «Львівська політехніка», вул. Митрополита Андрея, 3, 4-корпус, м. Львів, Україна, індекс 79016 (lyseyko@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3404-7221>

Ігор СМУТОК

доктор історичних наук, доцент, професор кафедри всесвітньої історії та спеціальних історичних дисциплін, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, Україна, індекс 82100 (smutokigor@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5430-163X>

Бібліографічний опис статті: Smutok, L., Lyseyko, Ya., & Smutok, I. (2020). Census of the Jewish population of Stara Sil in 1764. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 5/47, 85–95. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.5/47.217796>.

**ПОІМЕННИЙ ПЕРЕПИС
ЄВРЕЙСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ СТАРОЇ СОЛІ 1764 р.**

Анотація. Мета дослідження – впровадження до наукового обігу документального джерела середини XVIII ст., зокрема поіменного перепису єврейського населення міста Старої Солі у Пере-

© Lesia Smutok, Yaroslav Lyseyko, Ihor Smutok, 2020

ISSN 2312-2595 (Print) ISSN 2664-3715 (Online)

мишльській землі 1765 р. **Методологія** ґрунтується на принципах історизму й використанням підходів, властивих дослідженню мікроісторії, історії локальних соціальних груп. **Наукова новизна** – уперше до науково обігу впроваджується історичне джерело, котре дає змогу реконструювати демографічну складову історії євреїв на теренах Перемишльської землі періоду ранньомодерного часу. За умови відсутності статистичних відомостей за вказаний період та брак метричних записів, означений перепис залишається чи не єдиним документом, що формує уявлення про кількість та сімейну структуру єврейської громади в окремо взятому місті. Запропонований до публікації документ можна використати для демографічних студій, генеалогії та у суміжній науковій тематиці, присвяченій історії єврейського соціуму Прикарпаття у ранньомодерний період. **Висновки:** в результаті архівних пошуків виявлене та впроваджується до наукового обігу історичне джерело – поіменний перепис єврейського населення Перемишльської землі середини XVIII ст. Уміщена у ньому інформація дає змогу з'ясувати окремі аспекти життя та діяльності єврейської спільноти Старої Солі та загалом Перемишльської землі ранньомодерного часу.

Ключові слова: євреї; історична демографія; Стара Сіль; перепис євреїв 1765 р.

Lesia SMUTOK

PhD (History), Associate Professor, Department of World History and Special Historical Disciplines, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 24 Ivan Franko Str., Drohobych, Ukraine, postal code 82100 (smutokigor@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8918-12258>

Yaroslav LYSEYKO

PhD (History), Assistant, Department of History of Ukraine and Ethno Communications, Lviv Polytechnic National University, 3 Mytropolita Andreia Str., Lviv, Ukraine, postal code 79016 (lyseyko@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3404-7221>

Ihor SMUTOK

PhD hab. (History), Associate Professor, Professor, Department of World History and Special Historical Disciplines, Drohobych Ivan Franko State

Pedagogical University, 24 Ivan Franko Str., Drohobych, Ukraine, postal code 82100 (smutokigor@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5430-163X>

To cite this article: Smutok, L., Lyseyko, Ya., & Smutok, I. (2020). Census of the Jewish population of Stara Sil in 1764. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriiia Istoriiia – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*, 5/47, 85–95. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.5/47.217796>.

CENSUS OF THE JEWISH POPULATION OF STARA SIL IN 1764

Summary. *The purpose of the research is to introduce a documentary source from the middle of the 18th century into the scientific circulation, in particular. The document in question is the census of the Jewish population of the city of Stara Sil in the Przemysl land in 1764. The methodology of the research is based on the principles of historicism and the use of methods acceptable for the study of micro-history, the history of local social groups. The scientific novelty – for the first time a historical source which allows reconstructing the demographic component of the history of Jews in the territory of Przemysl land of the early modern period is introduced into scientific circulation. In the absence of statistical information for the specified period and the absence of metric records, this census remains almost the only document that forms an idea of the number and family structure of the Jewish community in a particular city. The document proposed for publication can be used for demographic research, genealogy and in related scientific topics devoted to the history of the Jewish society of the Carpathian region in the early modern period. Conclusions* as a result of archival searches, a historical source was discovered and introduced into scientific circulation. This historical source is the census of the Jewish population of the Przemysl land in the mid-18th century. The information in it allows you to find out certain aspects of the life and activities of the Jewish community of Stara Sil and the Przemysl land of early modern times.

Key words: Jews; historical demography; Stara Sil; census of Jews 1765.

Formulation of the problem. Demographic sources from the Middle Ages and early modern are very rare. There is especially little such data on the history of Jewry in the Ukrainian lands. For this reason, each such document that has been discovered and introduced into scientific circulation has scientific value. Statistical information from documents of the 17th – 18th centuries shows the size of the Jewish population, its family structure (gender, age, generation). Such documents are also a valuable genealogical source.

Analysis of recent research and publications. History of Jews in the Ukrainian lands. In Galicia, the first works on Jewish communities during the Middle Ages and Modern Times began to be published in the late 19th century. The most famous expert on this topic was M. Bałaban and his students (Bałaban, 1909; Bostel, 1891). In the 1960s – 70s, the history of the Jews was studied by M. Horn et M. Machler (Horn, 1975; Machler, 1967). In the early 1990s to this problems paid attention Zd. Budziński, J. Motylewicz, Z. Guldon (Budziński, 1991; Motylewicz, 1991; Guldon, 1991).

They all turned their attention to the census of the Jewish population in 1764–1765 – the only demographic and statistical source in the history of the Jews of Galicia. In 1909 Bałaban published a part of the census covering the territory of the Lviv land and district of Zhydachiv. Other fragments of the document covering other regions were considered lost.

The purpose of the research is to introduce a documentary source from the middle of the 18th century into the scientific circulation, in particular. The document in question is the census of the Jewish population of the city of Stara Sil in the Przemysl land in 1764.

Results. The census ("spis pogłównego" "headline inventory") of the Jewish population of the Polish-Lithuanian Commonwealth 1764–1765 is a demographic and statistical source of the history and settlement of Jews in the Ruthenian Voivodeship. It was carried out in accordance with the decree of the convocation Sejm in 1764 for fiscal reasons. The purpose of the census was to collect information for the calculation of the head tax, which was levied exclusively on Jews. The circumstances that prompted the authorities to take this step, the procedure and details of the census and tax collection are described in detail in the article by R. Mahler (Machler, 1967, pp. 131–180).

The census was carried out by commissions, which included a Catholic nobleman, a rabbi and a foreman of the community. They prepared a detailed register of all Jews in a particular settlement, which included the names of men, women, children and servants. Rural Jews had to appear for the census in the nearest city where the commission met. The finished registers were confirmed by the oath and signatures of the commissars, and then they were submitted to the nearest Borough office (in this case, to Przemysl). On the basis of the census, summary tables were compiled and the amount of tax was calculated based on the tariff of two zł per person. Only children under one year of age were not taxed (Machler, 1967, pp. 134–135; Budziński, 1993, p. 242).

In the late 19th – early 20th century historians found and published some of the censuses in the Ruthenian Voivodeship (Bostel, 1891, pp. 357–378; Bałaban, 1909, pp. 11–31). However, among them there were no censuses from the Przemysl land. S. Budzinskyi believed that they were not preserved along with the similar documentation of the Sanok land. The document published below indicates that this is not the case. At the end of 1764 "Rewisya wszystkich głow zydowskich" of Rzeszow, Stara Sil, Staryi Sambir as well as Novyi Sambir, was arranged in Przemysl (CSHAUL, f. 13, d. 1, c. 616, pp. 2169–2189, 2193–2198, 2207–2221, 2233–2238). There is every reason to assert that we are talking about the census of Jews, sanctioned by the convocation Sejm in 1764 to collect total tax.

"Spis pogłównego" in Stara Sil, as indicated in the document, took place on December 20, 1764 with the participation of Basilio Novytskyi and two representatives of the Jewish community (Leiba Yakubovych and Itsko Zendliovych). In total, the commissioners counted 152 people.

Conducting a census not in the form of a simple list of names and nicknames, but at the place of residence with an indication of family ties between the inhabitants of the house is another component that determines the source value of the document. For a researcher who has set a goal to recreate the history of the Jewish community in Stara Sil in detail, the 1764 census can become a kind of foundation for the implementation of this plan. Using the act material containing data on professional activity, property status, etc., it is possible to find out the financial situation of each family, family relationships, parti-

icipation and influence of the family in a particular area of professional activity – trade, craft, usury.

Thus, the published document is an interesting source, supplementing our information about the Jews of Stara Sil at the end of the existence of the old Polish-Lithuanian Commonwealth and can be successfully used by researchers of microhistory, anthroponymy, historical local history, etc.

/2193/

Reyestr Żydów Oboiey płci,
znaydujących się w Mieście Jego Krolewskiey Mci Starey Soli,
przez nas nizey podpisanych in fundamento novellae legis,
w kazdym domie rewidowanych,
pisany d[ie] 20 Decembris 1764 A[nno]

Domostwo Icka Zendłowica 4
Icko Zendłowicz; Chaja, żona jego; Mendla, córka; Leyba, syn.

Domostwo Abrama Chaimowicza 3
Abram Chaimowicz; Ryfka, żona jego; Chania, córka.

Domostwo Dawida Szmujłowicza 3
Dawid Szmuyłowicz; Szaywa, żona jego; Chaim, syn.

Domostwo Szlomy Kiwy 4
Szloma Kiwa; Chania, żona jego; Kiwa, syn; Berko, syn.

Domostwo Szmuyła Dawidowicza 2
Szmuyło Dawidowicz; Sosia, żona jego.

Domostwo Majora Mandłowicza 3
Major Mendłowicz; Bayła, żona jego; Nicha, córka.

/2194/

Domostwo Nussyma Mendłowicza 10
Nussym Mendłowicz; Ester, żona jego; Michiel Berkowicz;
Chaja, żona jego; Syfra, córka; Chaja, córka; Ryzia, córka; Moszko,
syn; Tołba, Mendłowiczowa wdowa; Oszyia Berkowicz, wnuk.

Domostwo Leyby Jakubowicza 10
 Leyba Jakubowicz; Machla, żona jego; Chaim, syn; Elka, żona jego; Chana, córka; Dworka, córka; Moszko, syn; Mosko Abramowicz, zięć; Pinia, żona jego; Dworka, córka.

Domostwo Szmuyła Abramowicza 4
 Szmuyło Abramowicz; Łaja, żona jego; Brandla, córka; Mordko, syn.

Domostwo Icka Koplowicza, wdowca 9
 Icko Koplowicz; Kopeł, syn; Ryfka, żona jego; Josyf, syn; Berko, syn; Szmuyło, syn; Abram, syn; Słowa, córka; Zelman, syn, czyli Zawel.

/2195/

Domostwo Lewka Moszkowicza 10
 Lewko Moszkowicz; Liba, żona jego; Boruch Mordkowicz; Chaja, żona jego; Mordko, syn; Bayła Mordkowiczowa, wdowa; Łazor Herszkowicz; Sura, żona jego; Josef, syn; Zawel, syn.

Domostwo Wolcia Zelmanowicza 7
 Wolcio Zelmanowicz; Judes, żona jego; Moszko Jakubowicz; Sosia, żona jego; Raysia, córka; Sura, curka; Chawa, córka.

Domostwo Moszka Jakubowicza 6
 Moszko Jakubowicz; Słowa, żona jego; Szmuyło, syn; Cudyk, syn; Chawa, córka; Tylla, córka.

Domostwo Fabla Szymkowicza 3
 Fabel Szymkowicz; Reyzia, żona jego; Słowa, corka.

Domostwo Dawida Koplowicza 2
 Dawid Koplowicza; Hendla, żona jego.

/2196/

Domostwo Leyby Zelmanowicza 5
 Leyba Zelmanowicz; Freyda, żona jego; Gilla, córka; Mordko, syn; Zelik, syn.

- Domostwo Jakuba Kisielowicza 4
Jakub Kisielowicz; Słowa, żona jego; Łaja, córka; Wołco, syn.
- Domostwo Moszka Leybowicza 3
Moszko Leybowicz; Rucha, żona jego; Leybam syn.
- Domostwo Szmuyła Dawidowicza 6
Szmuyło Dawidowicz; Ester, żona jego; Cybba, córka; Zelman, syn; Fenia Dawidowiczowa, wdowa; Cherszko Dawidowicz.
- Domostwo Icka Leybowicza 4
Icko Leybowicz; Matka, żona jego; Szłoma, syn; Josyf, syn.
- Domostwo Łachmana Jasiowicza 6
Łachman Jasiowicz; Chana, żona jego; Leyba, syn; Herszko, syn; Reyzia, córka; Smiia, córka.
- /2197/
- Domostwo Moszka Dawidowicza 8
Moszko Dawidowicz; Jenta, żona jego; Icko, syn; Dawid Moszkowicz; Milka, żona jego; Merko Judkowicz; Chaja, żona jego; Peysła Szmuyłowiczowa, wdowa.
- Domostwo Szymona Abramowicza 4
Szymon Abramowicz; Chawa, żona jego; Ester, córka; Łaja, córka.
- Domostwo Icka Abramowicza, cerulika 4
Icko Abramowicz; Chana, żona jego; Sura, córka; Abram, syn.
- Domostwo Zelika Moszkowicza 4
Zelik Moszkowicz; Sura, żona jego; Sruł, syn; Szmuyło, syn.
- Domostwo Samsona Herszowicza 4
Samson Herszowicz; Chana, żona jego; Elo, syn; Etser, żona jego.
- Domostwo Oruna Jakubowicza 5
Orun Jakubowicz; Elka, żona jego; Chana, córka; Kopeł, syn; Herszko, syn.

/2198/

Domostwo Szmuyła Szymkowicza 3
Szmuyło Szymkowicz; Ester, żona jego; Sura, córka.

Domostwo Judki Jachimowicza 3
Judka Jachimowicz; Ruchła, żona jego; Tołba, córka.

Domostwo Gersona Nawtulicza 2
Gerson Nawtulicz; Szandla, żona jego.

Domostwo Abrama Judkowicza 7
Abram Judkowicz; Ruchła, żona jego; Berko Abramowicz; Hencia, żona jego; Man Moszkowicz, zięć; Mendla, żona jego; Zysio, syn.

In summa głów wszystkich znayduie się sto piendziesiąt dwie dico N[umer]o 152

Bazyli Nowicki do rewidowania y spisania wyz wyrazonym miescie Starey Soli zydow ad Jurysdykcyi Zamku JKM Samborskiego deputowany podpisuie się mp

Leyba Jakubowicz, starszy kahalny [signature in Yiddish]
Icko Zendlowicz, kahalny [signature in Yiddish]

Central State Historical Archives of Ukraine, Lviv,
f. 13, d. 1, c. 622, pp. 2193–2198.

Central State Historical Archives of Ukraine, Lviv,
f. 13, d. 1, c. 616, pp. 1229–1231.

Джерела та література

- Смуток, Л.** (2004). Поіменний перепис єврейського населення Нового Самбора 1764 р. *Дрогобицький краєзнавчий збірник*, VIII, 462–473.
ЦДІАУЛ – Центральний державний історичний архів України, м. Львів.
- Balaban, M.** (1909). Spis Żydów i Karaitów ziemi halickiej i powiatów trembowelskiego i kołomyjskiego w roku 1765. *Archiwum Komisji Historycznej Akademii Umiejętności*, 11, 11–31.
- Bostel, F.** (1891). Żydzi ziemi lwowskiej i powiatu żydaczowskiego w roku 1765. *Archiwum Komisji Historycznej Akademii Umiejętności*, 6, 357–378.

- Budziński, Zd.** (1991). Ludność żydowska zachodniej części Rusi Czerwonej w drugiej połowie XVIII wieku (według źródeł kościelnych). F. Kiryk (Ed.), *Żydzi w Małopolsce. Studia z dziejów osadnictwa i życia społecznego* (s. 137–148).
- Budziński, Zd.** (1993). *Ludność pogranicza polsko-ruskiego w drugiej połowie XVIII wieku. Stan. Rozmieszczenie. Struktura wyznaniowa i etniczna* (T. 1). Przemyśl: TPN; Rzeszów: Wydaw. WSP.
- Costres, D.** (1939). *Królewskie wolne miasto Stara Sól*. Sambor.
- Guldon, Z.** (1991). Ludność żydowska w miastach małopolskich w drugiej połowie XVII wieku. *Żydzi w Małopolsce. Studia z dziejów osadnictwa i życia społecznego* (s. 85–98).
- Horn, M.** (1975). *Żydzi na Rusi Czerwonej w XVI i pierwszej połowie XVII w.: działalność gospodarcza na tle rozwoju demograficznego*. Warszawa: Państwowe wydawnictwo Naukowe.
- Machler, M.** (1967). Żydzi w dawnej Polsce w świetle liczb. Struktura demograficzna i społeczno-ekonomiczna Żydów w Koronie w XVIII w. *Przeszość Demograficzna Polski*, 1, 131–180.
- Motylewicz, J.** (1991). Żydzi w miastach ziemi przemyskiej i sanockiej w drugiej połowie XVII i XVIII wieku. F. Kiryk (Ed.), *Żydzi w Małopolsce. Studia z dziejów osadnictwa i życia społecznego* (s. 113–136).

References

- Smutok, L.** (2004). Poimennyi perepys yevreiskoho naselennia Novoho Sambora 1764 r. [The Jewish Nominal Population Census in Novyj Sambor in 1764]. *Drohobyskyi kraieznavchyi zbirnyk – Drohobych Regional Studies*, VIII, 462–473 [in Ukrainian].
- CSHAUL** – Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy, m. Lviv [Central State Historical Archives of Ukraine, Lviv] [in Ukrainian].
- Balaban, M.** (1909). Spis Żydów i Karaitów ziemi halickiej i powiatów trembowelskiego i kołomyjskiego w roku 1765 [Census of Jews and Karaites in Halych land and in Trembovel and Kolomyja districts in 1765]. *Archiwum Komisji Historycznej Akademii Umiejętności – Archives of the Historical Committee of the Academy of Skills*, 11, 11–31 [in Polish].
- Bostel, F.** (1891). Żydzi ziemi lwowskiej i powiatu żydaczowskiego w roku 1765 [Jews of the Lviv's land and Zydachiv's district in 1765]. *Archiwum Komisji Historycznej Akademii Umiejętności – Archives of the Historical Committee of the Academy of Skills*, 6, 357–378 [in Polish].
- Budziński, Zd.** (1991). Ludność żydowska zachodniej części Rusi Czerwonej w drugiej połowie XVIII wieku (według źródeł kościelnych) [Jewish population of the Western part of Red Ruthenia in the second half of the 18th century (after church sources)]. In F. Kiryk (Ed.), *Żydzi w*

Małopolsce. Studia z dziejów osadnictwa i życia społecznego – The jews in Little Poland. Studies on the history of settlement and social life (pp. 137–148) [in Polish].

- Budziński, Zd.** (1993). *Ludność pogranicza polsko-ruskiego w drugiej połowie XVIII wieku. Stan. Rozmieszczenie. Struktura wyznaniowa i etniczna [The population of the Polich-Ruthenian borderland in the second half of the 18th century. State. Arrangement. Religious and ethnic structure]*. (Vol. 1). Przemysł: TPN; Rzeszów: Wydaw. WSP [in Polish].
- Costres, D.** (1939). *Królewskie wolne miasto Stara Sól [Royal free city Stara Sol]*. Sambor [in Polish].
- Guldon, Z.** (1991). *Ludność żydowska w miastach małopolskich w drugiej połowie XVII wieku [Jewish population in Little Poland's towns in the second half of the 17th century]*. In F. Kiryk (Ed.), *Żydzi w Małopolsce. Studia z dziejów osadnictwa i życia społecznego – The jews in Little Poland. Studies on the history of settlement and social life* (pp. 85–98) [in Polish].
- Horn, M.** (1975). *Żydzi na Rusi Czerwonej w XVI i pierwszej połowie XVII w.: działalność gospodarcza na tle rozwoju demograficznego [The Jews of Red Ruthenia in the 16th century and the first half of the 17th century: Their economic activities against the back ground of their demographical development]*. Warszawa: Państwowe wydawnictwo Naukowe [in Polish].
- Machler, M.** (1967). *Żydzi w dawnej Polsce w świetle liczb. Struktura demograficzna i społeczno-ekonomiczna Żydów w Koronie w XVIII w. [Jews in old Poland in the light of numbers. The demographic and socio-economic structure of Jews in the Crown in the 18th century]*. *Przeszłość Demograficzna Polski – Poland's Demographic Past*, 1, 131–180 [in Polish].
- Motylewicz, J.** (1991). *Żydzi w miastach ziemi przemyskiej i sanockiej w drugiej połowie XVII i XVIII wieku [Jews in the towns of Przemysl and Sanok regions in the second half of the 17th and in the 18th century]*. In F. Kiryk (Ed.), *Żydzi w Małopolsce. Studia z dziejów osadnictwa i życia społecznego – The jews in Little Poland. Studies on the history of settlement and social life* (pp. 113–136) [in Polish].

Стаття надійшла до редакції 26.10.2020 р.

УДК 27-726.2:27-789.17(477)"1784"
DOI: 10.24919/2312-2595.5/47.217805

Юрїй СТЕЦИК

доктор історичних наук, доцент, професор кафедри історії України, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, Україна, індекс 82100 (stetsyk_u_o@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1795-687X>

ResearcherID: <https://publons.com/researcher/1959605/E-5136-2018>

Бібліографічний опис статті: Стецик, Ю. (2020). Обіжник протоігумена Йосафата Охоцького (30.11.1784). *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 5/47, 96–109. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.5/47.217805>.

ОБІЖНИК ПРОТОІГУМЕНА ЙОСАФАТА ОХОЦЬКОГО (30.11.1784)

Анотація. *Мета дослідження* – проаналізувати інформаційний зміст обіжника, виокремивши основні тематичні частини. **Методологія дослідження** базується на використанні аналітичної та синтетичної критики джерел. Для встановлення об'єктивності інформації, за умов відсутності оригіналу листа, його відомості порівняно з іншими віднайденими нами рукописними копіями і стародруківаними примірниками. **Наукова новизна** вбачається у запровадженні вперше до широкого обігу обіжника протоігумена Йосафата Охоцького. **Висновки.** У запропонованому обіжнику відображена різномірівнева система управління василіанськими монастирями: Апостольський Престол, провінційна капітула та управа. Адже у розглядуваний період Василіанський Чин вже посідав папське право. Римський Папа зберігав за собою право затверджувати постанови генеральних капітул, вносячи до них зміни та доповнення. На провінційних капітулах розглядалися питання не тільки пов'язані із обранням провінційної управи, але й приймалися постанови щодо регулювання аскетичного укладу іноків, їх духовної й інтелектуальної формації та фінансово-

© Юрїй Стецик, 2020

майнового становища монастирів. Ці постанови опиралися на партикулярне право Василіанського Чину, відповідно до якого провінційна капітула надіялася не тільки елективними, але й законодавчими функціями, які обмежувалися територіальними межами. В умовах розпорошеності василіанських монастирів, зумовленої першим поділом Речі Посполитої, виникла політична трудність у скликанні генеральної капітули, адже світські самодержавці забороняли монахам переміщуватися за межі імперії. Світські правителі вимагали від василіанського чернецтва утворити самовладні органи управління для монастирів, які б функціонували у межах окремих держав. У таких суспільно-політичних умовах зростає значення провінційної капітули та управи.

Ключові слова: обіжник; капітула; управа; протоігумен; секретар.

Yurii STETSYK

PhD hab. (History), Associate Professor, Professor, Department of History of Ukraine, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 24 Ivan Franko Str., Drohobych, Ukraine, postal code 82100 (stetsyk_u_o@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1795-687X>

ResearcherID: <https://publons.com/researcher/1959605/E-5136-2018>

To cite this article: Stetsyk, Ya. (2020). Obizhnyk protoihumena Yosafata Okhotskoho (30.11.1784) [Proto-Hegumen Josaphat Ohotskyj's Circular Letter (30.11.1784)]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobytskoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriia Istoriiia – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 5/47*, 96–109. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.5/47.217805> [in Ukrainian].

PROTO-HEGUMEN JOSAPHAT OHOTSKYJ'S CIRCULAR LETTER (30.11.1784)

Summary. *The purpose of this study is to analyze the information content of the circular, highlighting the main thematic parts. Research methodology is based on the use of analytical and synthetic critique of the sources. To establish the objectivity of information, in the absence of the original letter, its content is compared with other handwritten copies and old printed copies which we found. The scientific novelty*

is seen in the fact that for the first time Proto-hegumen Josaphat Ohotskyj's circular received a wide public access. **Conclusions.** The mentioned circular reflects the multilevel system of management of Basilian monasteries: the Apostolic See, the provincial chapter and the council. After all, in the period under consideration, the Basilian Order already held papal law. The Pope reserved the right to approve the decrees of the general chapters, making changes and additions to them. The provincial chapters considered issues not only related to the election of the provincial council, but also resolutions on the regulation of the ascetic structure of the monks, their spiritual and intellectual formation and the financial and property status of the monasteries. These decrees were based on the particular law of the Basilian Order according to which the provincial chapter was endowed not only with elective but also with legislative functions that were limited by territorial boundaries. Given the dispersion of the Basilian monasteries due to the first division of the Commonwealth, there was a political difficulty in convening a general chapter, as secular autocrats forbade monks to move outside the empires. Secular rulers demanded that the Basilian monastics form autocratic governing bodies for monasteries located within individual states. In such socio-political conditions, the importance of the provincial chapter and the council is growing.

Key words: circular; chapter; council; Proto-hegumen; secretary.

Постановка проблеми. Реформування унійного чернецтва у другій половині XVIII ст. було спрямоване на централізацію системи управління монастирями, які вилучалися із юрисдикції місцевих єпископів, а натомість переходили у підпорядкування протоігуменів, яких тоді іменували провінціалами, оскільки вони керували окремою провінцією (чернечою адміністративно-територіальною одиницею) (Stetsyk & Kolpakov, 2019). Внаслідок першого поділу Речі Посполитої (1772) василіанські монастирі потрапили до різних держав: Польського королівства, Пруссії, Австрійської та Російської імперій. Кожна із цих держав створювала перешкоди для централізованого управління розпорощеними обителями, забороняла ченцям мандрувати поза межі держав. Відповідно у 1780 р. на Тороканській генеральній капітулі проведено реорганізацію адміністративно-територіального поділу Василіанського Чину: із двох провінцій (Руська, Литовська) утворено чотири одиниці (Польська, Галицька, Литовська, Білоруська). Кожною провінцією управляв окремий протоігумен, який обирався кожних

чотири роки на провінційній капітулі (зібранні делегованих представників від монастирських спільнот). Упродовж 1780–1784 рр. польською провінцією керував протоігумен Інокентій Матковський, діяльність якого розглянута нами в окремих статтях (Стецик, 2018). У 1784 р. на Загорівській провінційній капітулі протоігуменом обрано о. Йосафата Охоцького, який розпочав адміністративну працю із видання обіжника (окружного листа, що мав пересилатися із монастиря до монастиря, занотовуватися до книг «Актів» у кожній обителі, і вкінці оригінал листа із відповідними хронологічними відмітками своєї подорожі мав повернутися до резиденції протоігумена). Обіжник був своєрідною формою офіційної актової документації, оскільки ознайомлював чернецтво провінції із декретами Апостольської Столиці, постановами провінційних капітул та розпорядженнями провінційної управи. Зокрема, до складу останньої належали, окрім протоігумена, два консультори та секретар. Тож зміст цих обіжників дає змогу окреслити актуальні питання у розвитку василіанського чернецтва.

Аналіз останніх досліджень. Тривалий час (період входження України до складу Радянського Союзу) із ідеологічних міркувань вітчизняні монастирські архівні фонди були недоступними для дослідників. І тільки діаспорна українська церковна археографія розпочала цілу серію видань з історії Церкви та Василіанського Чину в Україні. Однак із досить різноманітної епістолярної спадщини василіанського чернецтва римському науковому осередку вдалося опублікувати тільки два томи листування василіан із Ватиканом (Welykuj & Pidrutchnyj, 1979). У вітчизняній та зарубіжній монастирській історіографії основна увага зверталася на вивчення актової документації. Натомість поза увагою дослідників залишився цілий джерельний корпус офіційного листування, в якому знайшла відображення нормативно-регламентаційна документація (Ваврик, 1958; Lorens, 2014; Wojnar, 1954). Та й загалом відсутність археографічної збірки із обіжниками спонукала нас до пошуку та систематизації офіційного листування протоігуменів польської провінції ЧСВВ, до якої входили монастирі Правобережної України. Започатковані нами археографічні публікації листів протоігуменів продовжуємо запровадженням до наукового обігу обіжника о. Йосафата Охоцького (Стецик, 2017).

Мета публікації – проаналізувати інформаційний зміст обіжника, виокремивши основні тематичні частини.

Виклад основного матеріалу. Автором розглядуваного обіжника був о. Йосафат (світське ім'я Ігнатій) Охоцький, який народився у 1745 р. в с. Молотків Волинського воєводства у сім'ї Матвія та Маріанни. По завершенні класу поезики 20.07.1761 р. вступив до чернецтва у Почаєві. Після року аскетичних випробовувань у школі новіціату 01.08.1762 р. склав чернечі обіти професа. Відправлений на студії з риторики до монастиря у Гощі, звідтіля на філософські студії до Теребовлі, а згодом на теологічні до Риму. Здобув ступінь доктора теології. У 1770 р. отримав ієрейські свячення. Повернувся до Почаєва, де був проповідником по святах. 1771 р. відправлений до Любарського монастиря для виконання обов'язків професора риторики та поезики. 1772 р. був префектом школи при Гоцанському монастирі. Викладав догматичну та моральну теологію у Лаврівському монастирі. 1776 р. був професором спекулятивної теології при Львівському монастирі св. Юра. Через два роки призначений ректором Любарської монастирської школи. У 1780 р. на Тороканській генеральній капітулі обраний консультором польської провінції. Згодом обраний Овруцьким архимандритом. Свячення на архимандрита отримав із рук київського митрополита Ясона Смогожевського. У 1784 р. на Загорівській провінційній капітулі обраний протоігуменом польської провінції (ЛННБ ім. В. Стефаніка. ВР, с. 642).

Після обрання повернувся до Овруцької архимандрії, звідкіля управляв монастирями всієї провінції. Саме тут 30 листопада 1784 р. було укладено обіжник, адресований до монастирських спільнот польської провінції. До написання обіжника залучено провінційного секретаря о. Юста Гусаковського, який народився 1746 р. та вступив у 1768 р. до василіанського чернецтва. Здобув теологічну освіту при Львівському монастирі св. Юра. Служив у Василіанському Чині впродовж тридцяти восьми років, виконуючи різні адміністративні уряди: провінційного секретаря (1784–1788), протоігумена польської провінції (1792–1802) та протоархимандрита Чину (1802–1804) (Стецик, 2018, с. 302).

Укладення обіжника було зумовлено необхідністю довести до відома монастирських спільнот декрети Апостольської Столиці, постанови Загорівської провінційної капітули та розпоряд-

ження новообраної провінційної управи. За цими видами документації виокремлюємо три тематичні частини обіжника: декрети, постанови, розпорядження. В апостольських декретах прописувався механізм прийняття до Чину кандидатів, які не досягли відповідного віку (24 років) для складення чернечих обітів професа. Рекомендувалося таких кандидатів по завершенні школи новіціату відправляти на послушання до інших монастирів, де після досягнення відповідного віку могли, із дозволу провінційної управи, скласти аскетичну присягу в місцевій обителі, а не в домі новіціату (пункт 1.1.). Апостольська столиця видала привілей для василіанських місіонерів, які на теренах провінції мали відбувати інтелектуальну формацію у місійному домі, який розміщувався у Тригірському монастирі (пункт 1.2.). Також Папа Римський видав привілей про проведення відпустів для монахів та монашок Чину (11 січня та 4 листопада за старим стилем) (пункт 1.3.).

В обіжнику найбільш докладно представлено постанови Загорівської провінційної капітули (1784): про регулярні читання постанов і розпоряджень попередніх капітул (пункт 2.1.); про ретельне провадження парафіяльних метрик та книги «Актів» у кожній монастирській канцелярії (пункт 2.2.); про представлення під час візитації обителі професорами текстів лекцій, учнями конспектів цих лекцій, а місіонерами та проповідниками – змісту виголошених проповідей (пункт 2.3.); про відміну внесків на утримання уряду протоархимандрита, а натомість визначення плати для утримання провінційної управи (пункт 2.4.); про дотримання монахами (префектами, вчителями), що керують світськими школами, приписів Едукаційної Комісії та шкільних візитаторів (пункт 2.5.); про встановлення емеритів Чину та визначення кількості фундушових богослужінь (пункт 2.6.).

Заключний тематичний блок обіжника становлять розпорядження провінційної управи: про намір відкрити ще дві школи із моральної теології на території провінції, оскільки була тільки одна при Білилівському монастирі (пункт 3.1.); окреслено обов'язки вчителів монастирських шкіл (пункт 3.2.); про встановлення обов'язкових заупокійних служб за померлу матір протоархимандрита Йосифа Моргульця (пункт 3.3.); про визначення розміру податків (пункт 3.4.); про відправлення щомісячних двох богослужінь у намірах провінції (пункт 3.5.); про продаж речей

померлих монахів та внесення отриманих коштів до спеціальної каси (пункт 3.6.); про виконання розпоряджень попередніх обіжників; про внесення копій обіжника до книги «Актів» у кожній монастирській канцелярії; про обов'язкове щомісячне перечитування обіжника для монастирської спільноти (ІР НБ ім. В. Вернадського).

Висновки. У запропонованому обіжнику відображена різнорівнева система управління василіанськими монастирями: Апостольський Престол, провінційна капітула та управа. Адже у розглядуваний період Василіанський Чин уже посідав папське право. Римський Папа зберігав за собою право затверджувати постанови генеральних капітул, вносячи до них зміни та доповнення. На провінційних капітулах розглядалися питання не тільки пов'язані із обранням провінційної управи, але й приймалися постанови щодо регулювання аскетичного укладу іноків, їх духовної й інтелектуальної формації та фінансово-майнового становища монастирів. Ці постанови опиралися на партикулярне право Василіанського Чину, відповідно до якого провінційна капітула наділялася не тільки елективними, але й законодавчими функціями, які обмежувалися територіальними межами. В умовах розпорошеності василіанських монастирів, зумовленої першим поділом Речі Посполитої, виникла політична трудність у скликанні генеральної капітули, адже світські самодержавці забороняли монахам переміщуватися за межі імперій. Світські правителі вимагали від василіанського чернецтва утворити самовладні органи управління для монастирів, які б функціонували у межах окремих держав. У таких суспільно-політичних умовах зростає значення провінційної капітули та управи.

Джерела та література

- Ваврик, М.** (1958). До історії василіанських капітул у Галичині в XVIII–XIX ст. *Записки ЧСВВ* (Сер. II, сек. II, т. III (IX), вип. 1–2) (с. 46–68). Рим: В-во отців-василіан.
- ІР НБ ім. В. Вернадського – Інститут рукопису Національної бібліотеки імені В. Вернадського.
- Кривошея, І., & Стецик, Ю.** (2020). Обіжник протоігумена Інокентія Матковського ЧСВВ (29.01.1781 р.). *Емінак: науковий щоквартальник*, 2 (30), 21–29. doi: [https://doi.org/10.33782/eminak2020.2\(30\).403](https://doi.org/10.33782/eminak2020.2(30).403).
- ЛННБ ім. В. Стефаника. ВР – Львівська національна наукова бібліотека імені В. Стефаника. Відділ рукописів.

- Стецик, Ю.** (2017). Лист-обіжник протоігумена Йосифа Моргульця до монастирів Святопокровської провінції (07.02.1777 р.). *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 40, 131–144. doi: 10.24919/2312-2595.40.123244.
- Стецик, Ю.** (2018). *Чернецтво Святопокровської провінції ЧСВВ (1739–1783 рр.): просопографічне дослідження*: монографія. Дрогобич: Редакційно-видавничий відділ ДДПУ.
- Lorens, B.** (2014). *Vazylianie prowincji koronnej w latach 1743–1780*. Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego.
- Stetsyk, Y., & Kolpakov, V.** (2019). Administrative Authority of Protohegumens of Svyatopokrovska Province (1743–1780): Historical and Legal Aspects. *Східноєвропейський історичний вісник*, 11, 56–65. doi: 10.24919/2519-058x.11.170700.
- Welykuj, A., & Pidrutchnyj, P.** (1979). Litterae Basilianorum in Terris Ucrainae et Bielarusjae (1601–1760). *Analecta OSBM* (Ser. II, sec. III, vol. I–II). Romae: PP. Basiliani.
- Wojnar, M.** (1954). De capitulis Basilianorum. *Analecta OSBM* (Ser. II, sec. I, vol. III). Romae: PP. Basiliani.

References

- Vavryk, M.** (1958). Do istorii vasyliianskykh kapitul u Halychyni v XVIII–XIX stolitti [The history of the Basilian chapters in Galicia in the seventeenth and nineteenth centuries]. *Zapysky ChSVV – Annals of OSBM* (Ser. II, sec. II, vol. III (IX), iss. 1–2) (pp. 46–68). Romae: PP. Basiliani [in Ukrainian].
- IR NB im. V. Vernadskoho – Instytut rukopysu Natsionalnoi biblioteky im. V. Vernadskoho [Institute of Manuscripts of National Library of V. Vernadskiy] [in Polish].
- Kryvosheia, I., & Stetsyk, Yu.** (2020). Obizhnyk protoihumena Inokentia Matkovskoho ChSVV (29.01.1781) [The district letter of the protohegumen Innocenti Matkovski OSBM (29.01.1781)]. *Eminak: naukovyi shchokvartalnyk – Eminak: Scientific Quarterly Journal*, 2 (30), 21–29. doi: [https://doi.org/10.33782/eminak2020.2\(30\).403](https://doi.org/10.33782/eminak2020.2(30).403) [in Ukrainian].
- LNNB im. V. Stefanyka. VR – Lvivska natsionalna naukova biblioteka imeni V. Stefanyka. Viddil rukopysiv [Scientific National Library of V. Stefanyk of Lviv. Sector of Manuscript] [in Latin].
- Stetsyk, Ya.** (2017). Lyst-obizhnyk protoihumena Yosyfa Morhultsia do monastyriv Sviatopokrovskoi provintsii (07.02.1777) [The encyclical letter of Joseph Morhulets addressed to the monasteries of Svyatopokrovska

- Province (07.02.1777)]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyskoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriya Istorii – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*, 40, 131–144. doi: 10.24919/2312-2595.40.123244 [in Ukrainian].
- Stetsyk, Ya.** (2018). *Chernetstvo Sviatopokrovskoi provintsii ChSVV (1739–1783): prosopohrafichne doslidzhennia [The monkhood of the Saint Protectione province of OSBM (1739–1783): prosopographic research]*. Drohobych: Redaktsiino-vydavnychi viddil DDPU [in Ukrainian].
- Lorens, B.** (2014). *Bazylianie prowincji koronnej w latach 1743–1780 [Basilians in the Crown Province during the years 1743–1780]*. Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego [in Polish].
- Stetsyk, Ya., & Kolpakov, V.** (2019). Administrative Authority of Protohegumens of Svyatopokrovska Province (1743–1780): Historical and Legal Aspects. *Skhidnoievropeyskyi Istorychnyi Visnyk – East European Historical Bulletin*, 11, 56–65. doi: 10.24919/2519-058x.11.170700.
- Welykyj, A., & Pidrutchnyj, P.** (1979). Litterae Basilianorum in Terris Ucrainae et Bielarussiae (1601–1760). *Zapysky ChSVV – Annals of OSBM* (Ser. II, sec. III, vol. I–II). Romae: PP. Basiliani [in Latin].
- Wojnar, M.** (1954). De capitulis Basilianorum. *Zapysky ChSVV – Annals of OSBM* (Ser. II, sec. I, vol. III). Romae: PP. Basiliani [in Latin].

Dokument

Jozafat Ochocki

Z. S. Bazylego W. S. T. D. Opat Koadjutor Owrucki,

Prowincyi pod Tytułem Opieki Najświętszey Maryi Panny Prowincyal

Przewielebnym monasterów prowincyi naszej przełożonym, iako też wielebnym Oycom i Braci władzy naszej poruczonym pokóy w Panu.

Rządzenia Prowincyą zaszczyconą Tytułem Opieki Najświętszey Maryi Panny włożony na nas obowiązek wymaga po nas, abyśmy powszechnie jey dobro mając za cel troskliwych starań naszych, szczególnieyszą usilnością przyłożyli się do wzrostu oney w doskonałość zakonną; w której postępować iest istotną powołania zakonnego powinnością. Czego gdy inaczey dostąpić nie można, ieno przez wierne zachowanie prawidel od S. Zakonodawcy Naszego podanych, i Ustaw od prawodawczyey zakonnej władzy przepisanych; przeto, nim osobiste nasze monasterów odwiedzenie przyspieszemy, niniejszym listem odwiedzając przewielebności i wielebności wasze, do naywiernieyszego praw zakonnych postrzegania i zachowania nayściśley obowiązujemy.

Nie mamy tu potrzeby wyszczególniać zakonnych prawideł S. Oycy Naszego wymagających po zakonniku koniecznego do siebie stosunku; bo tych wiadomość każdemu wraz z pierwiastkami życia zakonnego iest udzielona: ani wymieniać ustaw dawniejszych kapitul; bo o tych, częścią same kapitularne dzieła na iaw wydane, częścią okólnie naszych poprzedników listy powszechność prowincyi dostatecznie zawiadomiły. Zostale nam tylko obwieścić przewielebności i wielebności wasze o tem, co zebrani oycowie na świeżo odprawionej w Zahorowie Prowincyalney Kapitulie postanowili, i do zachowania podali; z przydaniem tu i naszych urzędowych niektórych zaleceń: iako też o tem, czem Zakonną Kongregacją naszą S. Stolica Apostolska laskawie zaszczyścić raczyła.

A *naprzód* łaski S. Stolicy Apostolskiej, iuż podobno poczęści wiadome, uroczycie teraz do wiadomości wszystkich podaiemy w tym trojakim udziale:

1.1. Łaskawie pozwoliła S. Stolica Apostolska, aby kandydaci do Zakonu naszego, którzy przed dopełnieniem lat wieku przepisanych na czynienie wroczyстых ślubow, odprawiwszy nowicyat, do innych monasterow posłuszalnie wysyłani bywają, za dopełnieniem lat, godziwie i ważne mogli uczynić professyą w tym monasterze, w którym na ten czas mieszkają, za naszym urzędowym i zgromadzenia tegoż zezwoleniem.

1.2. Ociec S. Pius VI łaskawie uwięzając Apostolskie prace missionarzóv naszych, wieczyście pozwolił wszystkim kapłanom naszym zakonnym terazniejszym, i napotem bydź mającym ołtarza uprzywileiowanego osobistego (*Altare privilegiatum personale*) a to archimandrytóm na dni 4, innym zaś kapłanom naszym na 3 dni w każdym tygodniu. Mocą którego przywileju każdy nasz kapłan w każdej świątnicy na którym kolwiek ołtarzu mając Mszę S. w dniach wyż wyliczonych z łaski do osoby przywiązanej tyle zyskuie z skarbu zasług Chrystusowych, ile zyskiwać zwykli mający Mszę S. na uprzywileiowanym ołtarzu. Łaska ta od S. Stolicy Apostolskiej udzielona zapewnia każdego, że missionarskie prace wysoki mają w kościele Bożym szacunek. A ten wzbudzić powinien żywą ochotę w braciach naszych naukami bawiących się do wczesnego zasposobienia się ku tey Apostolskiej usłudze, a to przez gruntowną umiętność teologii dogmatyczno-moralney, a wprawę w dobry sposób pisania i mówienia kazań, do czego iuż przez nas dla uczących się w monasterze Krzemienieckim teologii obmyślona iest łatwość. Na ten rodzaj zakonney naszej w kościele usługi miała szczególniejszą baczność kapituła prowincjalna świeżo w Zahorowie odprawiona, aby do zbawienego Chrystusowego żniwa na rączych u nas nie zbywało robotnikach, ustanowiła Dom Missyi w monasterze naszym Tryhórskim, i przepisała sposób, którym kandydaci do missionarskiej pracy porządnie tam

usposabiać się maia pod dozorem i przewodnictwem zakonnych naszych mężow w tem zbawiennym rzemiośle chwalebnie doświadczonych.

1.3. W dni święte S. Teodozego W., Cenobiarchi, to iest dnia 11 stycznia, i S. Hieroteusza Biskupa, to iest dnia 4 pazdziernika S. K. wszystkim zakonnikom i zakonnicom naszym, iako też wszystkim wiernym Chrystusowym, przy szczerym żalu za grzechi, spowiedzi i kommunii w którey kolwiek cerkwi zakonników lub zakonnic naszych na intencyą kościoła S. nabożnie modlącym się, S. Stolica Apostolska na każdy rok, wieczny, zupełny nadała odpust, nawet mogący się użyzyć duszam w czyscowych mękach zostaiącym na ratunek.

Powtóra nayuroczyściey ogłaszamy, co kapitula prowincyalna Zahorowska postanowiła:

Aby dawniejsze postanowienia i zalecenia względem rezolucyi kazusow teologicznych dwa razy na tydzień niezawodnie dopełnione były we wszystkich monasterach naszych. Owszem gdy administrowanie sakramentów dokładney po kapłanie teologiczney wymaga umiejętności, a dozor w tem iest ieden z celniejszych obowiązków urzędu naszego, tym gorliwiey zalecamy wszystkim zakonnym naszym kapłanom, i do kapłanstwa kandydatom czytanie teologów moralnych, im ściśley od samych nawet diecezjalnych pasterzów doświadczania w tem dziele sposobności w naszych zakonnych kapłanach obowiązani iesteśmy. Czego w czasie kanoniczney wizyty wykonać nie zaniedbamy.

Aby metryki parochialne przez parochów naszych porządnie zapisywane były: a we wszystkich naszych monasterach Księga Aktów pilnie była pisana (*Sess. 8-va*). Taż pilność bydź powinna i względem innych zapisnych ksiąg rządu mieyscowego do wszystkich naszych monasterów prawem i zwyczajem wprowadzonych.

2.3. Professorowie lekcye swoje uczniom do pióra podane; a misionarze i kaznodzieie kazania swoje czysto spisane obowiązani są podawać nam do przeyrzenia w czasie kanoniczney wizyty. Podobnie uczniowie teologii moralney rękodzeła swoje nam okazać maia. A przełożeni mieysc, gdzie takowych rękodzieł iest ćwiczenie, materyi do tych potrzebney, i narzędzia dostarczać są obowiązani. Wyćwiczeni w iakimkolwiek rękodziele OO. i BB. to i na potem sprawować maia, nieszukaiąc z tąd własnego zysku, lecz cale to na pożytek mieysca, w którym mieszkaią, obracaiąc. Za co przełożony tak pożytkuiącemu dla mieysca, prócz zwykłego habitowego, w osobnym iakowym datku zechce okazać względnosc (*Sess. eadem 8-va*).

2.4. Od składki na utrzymanie urzędu Protoarchimandryczego na przeszley kapitule prowincyalney Torokańskiej uchwaloney niniejsza Zahorowska uwolniła monastery. A do płacenia połowy tey składkowej przeszley ilkości na potrzebne opatrzenie kassy podrożney prowincyalney nieuchronnym wydatkom niedostarczaiącey one obowiązala w ten sposób:

aby do zwyczajney z każdego monasteru należney prowincjalney składki, takoweyże ilkości część trzecia przydana była. Tak n. p. płaci monaster Barski składki zwyczajney prowincjalney Zł. Pol. 100. Ze stu część trzecia iest Zł. 33 gr. 10. Którę to ilkość przydawszy do 100 Zł. zapłacić ma ten monaster Zł. 133 gr. 10 rocznie do kassy prowincyi; i tak proporcjonalnie o innych ma się rozumieć (*Sess. ult.*). A tu ściśle obowiazujemy przełożonych mieysc, aby takowe składki czyli kontrybucye w następującym miesiacu styczniu mieli w pogotowiu, a za nadgłoszeniem się naszym, lub kano-nicznym osobistym odwiedzeniem niezawodnie oddali do kassy naszej podróżney z ostatniego grosza wypróżnionej przy tylu nieuchronnych ustawicznego wydatku potrzebach.

2.5. Zalecono iak nayścieśley, aby osoby nasze zakonne szkołami swieckimi zawiadujące, iako to: szkół prefekci i nauczyciele, ustawy kommissyi edukacyney, szkoły główney rozrządzenia, i szkolnych wizytatorów zalecenia iak naywierniey zachować usiłowali, pilnie a do przepisow stosownie swoje urzędy sprawując. Czego przełożeni mieyscowi dopilnować mają, z mocą urzędową upomnienia i ukarania nieczyniących zadosyć przepisany-m powinnościom swoim. A wszczegulności urzędownie upominamy prefektów i nauczycielow szkół swieckich, aby młodeż szkolną w karności utrzymać starali się nie przez surowość kar cielesnych, lecz przez skuteczne wmwowienie maxym moralności, rządząc się w tem prawey edukacyi duchem, którym ichną wszystkie rozdziały ustaw dla szkół przepisanych. A te iak nayczęściej z uwagą czytać zalecamy. Wizytatorów akademickich szkoły naszym poruczone odwiedzających przełożeni mieysc iednomyślnie z zgromadzeniem do szkół należącym ze wszelką uczciwością i ludzkością przyjmować mają.

2.6. Trudność względem ilkości obligów wieczystych od tysiąca złotych przyjmować się mających ułatwiona: gdzie uchwalono po Mszy Ss. 12. od tysiąca wieczystym obowiązkiem przyjmować, ieżli zapisujący na mniejszey liczbie obligów przestać zgoła nie zechce; mniej oglądając się na to, że procent teraz przez pół iest niżony

Nadto na tey kapitule przyjęci są *ad suffragia emerita* prowincyi naszej JJ. WW. Józef i Tekla Sosnowscy woiewodztwo Połocy przez wdzięczność za dobrodzieystwo od nich monasterowi naszemu Szarogrodzkiemu świadczone. A za emeritów uznani XX. Joachim Morgulec, Pankracy Dziubiński, Teofilakt Wasilkowski, Ambrozy Doliński i W.B. Patrycy Kociubiński.

Potrzecie z urzędu naszego: 3.1. gdy często rzeczona kapituła chce, aby prócz Biłołowskiey moralney szkoły, w innych dwóch, a przynajmniey iednym klasztorze tegoż gatunku ćwiczenia umieszczone zostały; a tego natychmiast wykonać nie możemy, chociaż usilnie pragniemy, dla niepoznanej ieszcze przed wizytą mieysc sposobności; przeto, 1. ile bydź może tey

zaradzając potrzebie, postanowiliśmy, aby w każdym monasterze znajdujący się oycowie i bracia do nauk szkolnych niezdali, uczyli się teologii moralney, używając książki przez X. Kulczyckiego wydanej, przy posłusznych usługach: w której lekcji takowych uczniów XX. Kaznodzieie, gdzie się znajdują, dopilnować mają, gdzie zaś zbywa na tych, kto inny z oyców w teologii doświadczony takowy dozor i nauczycielstwo nie wiele zatrudniające w pewnych godzinach zastąpi. A w szczególności w monasterze Poczaiowskim, gdzie przy liczności osob moralney teologii potrzebujących nayporządniey takowe ćwiczenie utrzymane byđź może, z mocy od Głowy Zakonu nam udzieloney, ściślo zalecamy, aby wszyscy Oycowie i Bracia Professi, którzy w naukach szkolnych nie są wydoskonaleni, ani napotem do nauk w łańskim ięzyku użyci byđź mogą, przy sprawowaniu swych posłusznych usług pod nauczycielstwem X. Kulczyckiego, któremu to urzędownie wrzucamy, w pewnych wyznaczonych godzinach uczyli się teologii moralney z książki przez tegoż po rusku i po polsku wydanej, pilnując w tem czasie, który na ułatwienie trudności, i oddanie sprawy z lekcji będzie wyznaczony N. B.

3.2. Dostatecznie zawiadomieni od Oycow na kapitule częstorzeczoney zebranych, załosnie utyskujących, że większa część młodzieży naszej zakonney biorącey nauki aż nadto w karności rozwolniona zbyt opieszaly w doskonałości wszelkiego gatunku czyni postępek, małą czyniąc nadzieię użyteczności Matce Prowincyi w rozlicznych potrzebach usług publicznych zostaiącey, zdieci gorliwością ocalenia powszechnego prowincyi dobra, którego gruntem i zasadą iest dobre a użyteczne zakonników wychowanie, gdy mniej bacnych na powołanie swoje do poprawy groźno upominamy, wszystkich nauczycielow iakiegokolwiek stopnia lekcye daiących zakonnikom naszym ściśle i w mocy posłuszeństwa S. obowiazujemy, aby uczniów swoich w należytey karności zwyczajem dawniey w prowincyi naszej używanym utrzymując, w doskonałości zakonney, szkolnych naukach i cywilney obyczayności iak naypilniey ćwiczyli. Do poprawy stanu nauk zakonnych i przelożeni mieysc przez miłość dobra powszechnego z urzędowego swego obowiazku srzodkami nayskutecznieyszemi przyłożyć się nie zaniedbają.

3.3. Nieporownane w prowincyi naszej zasługi W. N. J. X. Jozefa Morgulca, opata Mielec: powszechnego oycy Zakonu wymagaią po niey uprzejmey wdzięczności tak czynney, iżby ta nie stawała na samey jego poważney osobie, ale dosiagaią przezacnych rodzicow, którzy wydali syna właśnie na zaszczyt i uszczęśliwienie Zakonu urodzonego. A ten dług wdzięczności ieśli tu żyjącym, tym bardziey do wieczności przeniesionym z naszego powołania iest należny. Przeto oddaiąc sprawiedliwość takowym prawem winną S. P. W. J. Pani Marianny Morgulcowy matce W. J. X. Generała Oycy naszego niedawno zmarley, postanowiliśmy, aby każdy kapłan prowincyi naszej po dwie mszy SS. za jey duszę odprawił, a każdy Brat

Zakonny tyleż Mszy SS. słuhał. Doczego za ogłoszeniem tego listu, wszystkich OO. i Braci urzędownie obowiązujemy.

3.4. Podatek *Subsidii Charitativi*, nim na przyszłe lata inaczej umiarkujemy, szukając w tym iakieykolwiek usługi nadto obciążonym monasterem, teraz ieszcze w dawniejszym stanie zostawujemy; i aby ten wymiarem i sposobem przeszłego roku używanym do rąk tychże kollektorów, bądź ich na mieysca następców teraz zostaiących wczesnie i bez zawodu był oddawany, a do skarbu J. K. Mci wypłacany, uroczyście zalecamy.

3.5. Obowiązek odprawienia dwóch mszy SS. co miesiac przez każdego kapłana na intencyą prowincyi w sposobie ogłoszonym przez list okólny przeszlego turnu odnawiamy.

3.6. Rzeczy po zmarłych zakonnikach pozostawać zwykłe, ponieważ żadnego prawie dla mieysc nieczynią pożytku, iako o tem każdego doświadczenie przekonać powinno: a tych cena w iedno zebrana niemalaby okazała ilkość wczasie wesprzeć mogącą klasztorci nasze w przypadku ostateczney potrzeby; przeto my z winney troskliwości o powszechne prowincyi dobro z radą naszą postanawiamy na zawsze, i ninieyszym listem zalecamy, aby przełożony mieysca, gdzie się zdarzy śmierć zakonnika, wszystkich rzeczy po nim pozostałych (proc książek, które do mieyscowey biblioteki należeć mają) w przytomności dwoch przednieyszych swego zgromadzenia osób porządny registr wiernie spisał, i te sprawiedliwą ceną sprzedać postarał się; a pieniądze za to zebrane za kwitem oddał do kassy od nas wyznaczyć się mającey. Która nieporuszona do przyszley kapituly zachowana będzie.

Na ostatek listy okolne przeszłych turnów, a mianowicie w roku 1777 dnia 7 lutego s. k. z Poczajowa dany, i w nim zalecenia przewielebnościom i wielebnościom waszym przypominamy, wszystkie w nich ostrzeżenia ninieyszym postanowieniom i zaleceniom nieprzeciwnie piłnemu wykonaniu poruczamy, i tey mocy i ważności mieć chcemy, iakoby przez nas pisane i uroczyście ogłoszone były. A to wszystko naygorliwey zaleczaiąc. Ninieyszy list nasz, (który w księdze «Dzieiów» każdego monasteru ma bydź umieszczony, i co miesiac w refektarzu uroczyście czytany) dla większey wagi ręką własną podpisujemy. Dan w monasterze naszym opackim Owruckim dnia 30 listopada s. k. 1784 Roku.

Jozafat Ochocki; Z. S. B. W. Opat Ktr: Ow: Prowincyal

Just Husakowski Z. S. B. W. Sekretarz Prowincyi

Историчне джерело: Інститут рукопису Національної бібліотеки імені В. Вернадського, ф. 1, спр. 1104, арк. 66–67

Стаття надійшла до редакції 21.09.2020 р.

УДК 94(477.4):343.359.3(091)"18"
DOI: 10.24919/2312-2595.5/47.217758

Любомир ГУБИЦЬКИЙ

кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри філософії, соціології та політології, Київський національний торговельно-економічний університет, вул. Кіото, 19, м. Київ, Україна, індекс 02156 (lubg@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8511-6461>

Бібліографічний опис статті: Губицький, Л. (2020). Контрабандна торгівля у Київській губернії першої половини XIX ст. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 5/47, 110–126. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.5/47.217758>.

КОНТРАБАНДНА ТОРГІВЛЯ У КИЇВСЬКІЙ ГУБЕРНІЇ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XIX ст.

Анотація. Мета статті – проаналізувати літературу й архівні джерела задля виявлення складових проблеми контрабандної торгівлі Київської губернії першої половини XIX ст. **Методологія дослідження** – принципи об'єктивності, науковості, історизму, порівняльний метод, метод внутрішньої критики джерел. **Наукова новизна** полягає у тому, що вперше вводяться до наукового обігу документи із корпусу джерел, представлених в Центральному державному історичному архіві України у Києві, Державному архіві Київської області. **Висновки.** Робота з архівними джерелами дала змогу поглибити картину взаємин між державою, представниками державних органів, представниками підприємницького стану в галузі торгівлі, зокрема, контрабандної. Виявлено, що основними причинами контрабанди було прагнення особистого збагачення та зовнішньоторговельні тарифи Російської імперії, які містили широкий спектр заборонених до ввезення у державу товарів. Жорстка регламентація зовнішньої торгівлі штовхала купців та усіх осіб, що мали стосунок до обладку із контрагентами інших держав, до пошуку засобів і механізмів

© Любомир Губицький, 2020

перевезення та продажу затребуваних товарів. Встановлено, що до контрабанди долучалися особи, які мали закордонні зв'язки. Хоча траплялися випадки, коли контрабандними товарами торгували купці і міщани внутрішніх губерній, які виступали лише посередниками. На боротьбу зі схемами, за допомогою яких на ринок потрапляли заборонені і нерозмитнені товари, залучалися держслужбовці, дії котрих координував сам київський губернатор. Виявлено випадки у діяльності представників державних структур, коли службовці неретельно виконували свої обов'язки. Митники за певних умов використовували службове становище для особистого збагачення. Зловживання митників (цолнерів) засвідчували ризики прикордонної служби і водночас вказували розміри незаконного збагачення. Наслідками боротьби з контрабандною торгівлею ставали повернення в скарбницю коштів у формі штрафів (пени), разові випадки збагачення громадських наглядачів за кордоном, здійснення контрабандистами очищувальних присяг у присутності священнослужителів.

Ключові слова: Київська губернія; Російська імперія; міжнародна торгівля; контрабанда; купці.

Lyubomyr HUBYTSKYI

PhD (History), Associate Professor, Department of Philosophy, Sociology and Political Science, Kyiv National University of Trade and Economics, 19 Kioto Str., Kyiv, Ukraine, postal code 02156 (lubg@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8511-6461>

To cite this article: Hubytskyi, L. (2020). Kontrabandna torhivlia u Kyivskii hubernii pershoi polovyny XIX st. [The illicit trade in Kyiv Province at the half past of the XIX century]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriiia Istoriiia – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*, 5/47, 110–126. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.5/47.217758> [in Ukrainian].

THE ILLICIT TRADE IN KYIV PROVINCE AT THE HALF PAST OF THE XIX CENTURY

Summary. *The purpose of the article is to publish and analyze of literature and archival sources to identify components of the problem*

*of illicit trade in the Kyiv Province in the first half of the 19th century. **Research methodology** – the principles of objectivity, scientificity, historicism, comparative method, methods of internal criticism of sources. **The scientific novelty** is that it is for the first time that the information from the framework of sources presented in the Central State Historical Archive of Ukraine in Kyiv, the State Archive of Kyiv Oblast and its analysis is introduced in scientific circulation. **Conclusions.** The research of archival sources allowed to deepen the picture of relations between the state, government officials, business representatives in the field of trade, in particular, illicit trade. It has been discovered that illicit trade was caused primarily by the desire for personal enrichment and by external tariffs of the Russian Empire, which contained a wide range of goods prohibited for import into the country. Strict regulation of external trade encouraged merchants and all persons involved in transactions with contractors of other countries to seek means and mechanisms for transportation and sale of demanded goods. It has been found that people with foreign connections were involved in the illicit trade. Although, there were cases when illicit goods were traded by merchants and burghers of the interior provinces who acted only as intermediaries. Civil servants, whose actions were coordinated by the Kyiv governor himself, were involved in fight against the schemes by which prohibited and uncustomed goods entered the market. The cases in the activities of government officials were revealed when officials were negligent in their duties. Under certain conditions, customs officers used their official position for personal enrichment. The abuse of customs officers (zollners) testified risks of the border service and at the same time showed the extent of illicit enrichment. The consequences of the fight against illicit trade were the return of money to the treasury in the form of penalties (fines), one-time cases of enrichment of public supervisors abroad, taking purification oaths by smugglers in the presence of clergy.*

Key words: *Kyiv province; Russian Empire; international trade; smuggling; merchants.*

Постановка проблеми. Спокуса зекономити на сплаті податків достатньо сильний подразник для підприємця, якщо зважити на суми, які доводиться сплачувати державі, та на процес адміністрування, пов'язаний із витратами великої кількості часу. Пам'ятаючи про постійне завдання фіску збільшувати суми надходжень та розширювати оподатковувані сфери, складаємо засновок про турботу державних органів задля запобігання незаконним

оборудкам: «у цілому за 2018 рік разом із митними платежами та імпортом акцизом українська митниця забезпечила 40,2 % всіх доходів бюджету» (Гмирін, 2019). Але ефективна боротьба з контрабандою в Україні призвела б до поповнення державного бюджету як мінімум на 10 млрд дол. США щорічно. Актуальність дослідження теми контрабанди залишається вагомим через розміри цього явища. Контрабанда в XIX ст. також набула колосального характеру. Аналіз архівних і друкованих документів наблизить до формування картини вказаного явища, його учасників і засобів боротьби з ним у Київській губернії.

Аналіз основних досліджень. Дослідження історії торгівлі Російської імперії в першій половині XIX ст. засвідчували нездоланність такого явища, як контрабанда – С. Гулишамбаров (1896). Історико-статистичні праці таких авторів, як І. Фундуклей (1852) та В. Щербина (1929) лише підтверджували зростання торговельних оборотів у межах Київської губернії, що супроводжувалися непоодинокими випадками уникнення митного контролю. Київські краєзнавчі дослідники також звертали увагу на вказане явище, зокрема М. Закревський (Закревский, 1868a, 1868b). Наші сучасники – історики І. Гуржій, О. Гуржій (2013), О. Карліна (2018), також не втомлюються виокремлювати окремі аспекти вказаної протиправної діяльності. Здобуті в архівосховищах історичні документи дають змогу поглибити пошуки із заявленої теми.

Мета статті – проаналізувати літературу та архівні джерела задля виявлення складових проблеми контрабандної торгівлі Київської губернії першої половини XIX ст. Враховуючи цілі статті, доречним буде розв'язати такі завдання: аналіз літератури та архівних джерел, які розкривають вказану проблему; виявлення причин і наслідків контрабандної торгівлі в Київській губернії в першій половині XIX ст.; встановлення осіб, долучених до контрабанди та боротьби з нею.

Виклад основного матеріалу. Законодавчі акти стосовно боротьби з контрабандною торгівлею з'являлися паралельно зі зміною ситуації у зовнішній політиці та на кордонах Російської імперії. Удосконалювалася мережа митниць, збільшувалася кількість службовців і чиновників прикордонної варти, яким надавалися значні повноваження, аж до використання зброї (згідно із «Пра-

вилами щодо використання зброї митною вартою на європейському кордоні» 1829 р.) («О правилах для употребления оружия», 1830, с. 173–174). Маніфестом 1811 р. щодо митного управління для європейської торгівлі створено митні округи, в тому числі, Радивилівський («Учреждение таможенного управления», 1830, с. 681). Саме через Радивилівську митницю до Київської губернії надходила лєвова частка європейських товарів як розмитнених, так і контрабандних. У «Митному статуті з європейської торгівлі», який увійшов у дію з 1 січня 1820 р., під контрабандою розуміли не тільки перенесення або перевезення товарів через кордон поза митницею, але й ухиляння від сплати митних платежів. На найвищому рівні був затверджений порядок ведення судових справ, пов'язаних із конфіскацією контрабандних товарів, затриманих у межах прикордонної смуги (Карліна, 2018, с. 282).

Контрабанда була вигідною діяльністю. Контрабандистів не зупиняли ризики, пов'язані із порушенням законодавства. Порушники закону несли матеріальну відповідальність за контрабанду не лише конфіскацією товару. Контрабандна торгівля здійснювалася як водними артеріями, зокрема р. Прип'ять (ДАКО, ф. 2, оп. 3, спр. 3029, арк. 63), так і суходолом, а саме маємо засвідчені факти в м. Богуслав (ДАКО, ф. 2, оп. 3, спр. 3213, арк. 3). Були випадки, коли контрабандний промисел ставав династичним. Так, наприклад, трапилося із київськими купцями Балабухами і Карамаліями. На тисячі карбованців вилучено і продано контрабандних пруських тканин з крамниць київських купців Балабух та Карамалія в 1816 р. (ДАКО, ф. 2, оп. 3, спр. 3215, арк. 15). Для приблизного порівняння використаємо дані про суми, за які були продані вилучені на трьох прикордонних митницях 1831 р. товари: Радивилівській, Дружкопільській, Волочиській – 83878 крб. (ЦДІАК України, ф. 442, оп. 788а, спр. 164, арк. 24). Тобто, розмах торгівлі контрабандою двох київських купецьких родин був лише в 2,5 раза меншим за обсяги роботи трьох митниць.

Багатотисячні конфіскації не зупиняли купців від контрабандної торгівлі. У 1821 р. брати Балабухи в компанії з київським купцем Пирашковим купили контрабандних тканин 70 штук різнобарвного сукна (ДАКО, ф. 2, оп. 1, спр. 2709г, арк. 23 зв.).

Таблиця 1. Відомість проданих у містечку Бердичів з аукціонного торгу контрабандних товарів, знайдених надвірним радником Солодовим в крамницях київських купців Балабухи і Карамалія з вказанням кількості і вартості

№	Якого господаря і як оцінені	Карбованці	Коп	Загальна сума проданого	Карбованці	Коп
1	Семена Семеновича Балабухи	3109	87 ½		6731	27
2	Івана Івановича Карамалія	1552	12 ½		3394	65
3	Олександра Семеновича Балабухи	4225	50		8932	95
4	Констянтина Семеновича Балабухи	2988	6 ¼		6033	5
5	Івана Семеновича Балабухи	4637	85		10793	90
	Разом	16513	41 ¼	Разом	35885	82

ДАКО, ф. 2, оп. 3, спр. 3215, арк. 49

У січні 1830 р. Київське губернське правління видало розпорядження Київській казенній палаті скерувати свого члена 25, 26, 27 лютого для присутності на продажі з публічних торгів будинків, крамниць і цегляного заводу київських купців Балабух і Карамалія, для поповнення присудженого з них в скарбницю за контрабандні товари стягнення (штрафу) (ДАКО, ф. 280, оп. 1, спр. 648, арк. 1). Казенна палата скерувала 24 лютого 1830 р. губернського скарбника Хосненка (ДАКО, ф. 280, оп. 1, спр. 648, арк. 2зв.). Матеріальну відповідальність за незаконну діяльність купців довелося відшкодовувати київському міщанину Филиповичу, будинок якого виставили на аукціонний продаж (ДАКО, ф. 280, оп. 1, спр. 648, арк. 5).

У часи суспільних потрясінь контрабанда не зникала, і, що важливо, правовий супровід незаконних випадків лише усклад-

нювався. Населення і адміністрація Київської губернії як правобережної відчула на собі труднощі війни 1812 р., повстання 1831 р. Хоча появу іноземних товарів, зокрема, пруських тканин, які могли бути заборонені до ввезення в Російську імперію в час французько-російської війни, населення могло лише вітати, в тому числі в Київській губернії. Заборони для товарів здійснювалися на підставі припису міністерства фінансів від 2 січня 1813 р. Київському цивільному губернатору. До припису долучено Відомості, згідно з якими одні малозначущі товари продані в Києві з аукціонного торгу, і отримані гроші відіслані в Департамент зовнішньої торгівлі, а інші, більш значущі, з навмисно надісланим чиновником Санкт-Петербурзької митниці надвірним радником Азиковим надіслані в Санкт-Петербург (ДАКО, ф. 2, оп. 3, спр. 3215, арк. 2 зв.).

У червні 1816 р. Бердичів учергове підтвердив статус координаційного центру розподілу контрабандних товарів у правобережних губерніях, у тому числі в Київській. Шляхтич Черкаського повіту містечка Сміла Андрій Федоровський затримав контрабандні товари на одному парокінному возі, які належали Богуславському єврею Нахману Лейзеровичу Кагарлицькому. Поліція виявила, що Кагарлицький купив контрабандні товари в Бердичеві у роздрібників-євреїв, одного з яких зобов'язався вказати (ДАКО, ф. 2, оп. 3, спр. 4797, арк. 2). Натомість поліція не проявила ініціативи до подальшого виявлення поширювачів контрабанди, ще й віддала самого Кагарлицького на поруки.

Розслідувати бездіяльність Бердичівської поліції було призначено губернського кримінальних справ стряпчого Можаровського (ДАКО, ф. 2, оп. 3, спр. 4797, арк. 3). Справа виявила наявність прихованого зв'язку поліції із контрабандистами. Виконувач обов'язків Бердичівського поліцмейстера Киянов на кількаразові звернення не надавав необхідного пояснення у цій справі.

Виконуючи Указ губернського правління, Бердичівська поліція зобов'язала євреїв Сендика і Спектора здійснити виправдальну присягу – обіцянку не займатися контрабандою, про виконання чого поліція згодом відрепортувала губернському правлінню (ДАКО, ф. 2, оп. 3, спр. 4797, арк. 2зв.–3).

Контрабандною торгівлею в Києві та губернії займалися не лише київські купці, але й іноземні. Так, у грудні 1818 р. до київського губернатора Федора Назимова звернувся волинський губернатор з проханням у разі виявлення у Києві варшавського купця Матвія Дасканта (Дескана) під арештом відправити його до Володимирського нижнього суду. Варшавський купець був звинувачений у контрабанді, оскільки Устилузькою митницею виявлено в його бричці заборонені товари (ДАКО, ф. 2, оп. 3, спр. 3721, арк. 4).

За незаконні, нерозмитнені товари карали у такий спосіб: згідно із 392 параграфом Митного статуту стягнення здійснювалися з власника товару. В 1827 р. Київський цивільний губернатор рапортував в Урядуючий Сенат у справі про контрабанду та незаконне таврування товарів підробленими митними клеймами при ввезенні з-за кордону. Справа тривала довго та мала детективні риси. Розпочалося усе ще за шість років до рапорту Київського губернатора – в 1821 р.

Міністр фінансів отримав наприкінці 1822 р. повідомлення Київської митниці. У ньому йшлося про затримання Київським поліцмейстером при вивезенні з Києва візником Пантелеєвим в місто Суми (Сумську ярмарку), на ім'я курського купця Алпатова, в тринадцяти тюках іноземного лляного полотна, в яких, після доставки на митницю та здійсненні необхідного огляду, виявилось: сто тридцять один шматок кожен з клеймом для перевезених товарів Люблінської митниці 1821 р. (ДАКО, ф. 2, оп. 1, спр. 2709г, арк. 1). Виявлені клейма після порівняння з такими ж, які були на шовковій тканині, витребуваній Митницею з крамниці київського купця Киселевського, визнані нею сумнівними, а при порівнянні в Департаменті зовнішньої торгівлі зі зліпками оригінальних штемпелів, що були в 1821 р. Люблінською митницею використовані, взагалі виявились фальшивими. Натомість міністр фінансів 1823 р. вимагав здійснити слідство, а винуватих – як у таємному завезенні полотна в межі імперії, так і злочинців у виробництві фальшивих штемпелів і в тавруванні ними вказаного полотна, а також вилучення фальшивих штемпелів (ДАКО, ф. 2, оп. 1, спр. 2709г, арк. 1зв.). Процес збільшення контрабанди був спричинений прийнятим 1822 р. новим Митним тарифом в Російській імперії.

Виконуючи розпорядження міністра фінансів та київського цивільного губернатора, київський поліцмейстер Дуров, використавши таємні зв'язки серед євреїв, дізнався про майстра, що здійснював виготовлення клейм та протизаконне таврування фальшивими клеймами контрабандних тканин. Майстер виявився євреем та мешканцем міста Златопіль. Подальший перебіг справи виявив не лише злочинні наміри та дії учасників угруповання, але й відсутність солідарності серед євреїв. Водночас траплялися випадки, коли звинувачені відмовлялися від раніше оприлюднених зізнань. А от методи, які використовувала поліція, виявилися такими, які використовують інколи і в сучасності.

Поліцмейстер Дуров схилив через матеріальний інтерес одного з євреїв стати тією особою, яка запросить майстра-фальшивника до Києва для здійснення таврування. Цей єврей, відшукавши вказаного майстра-єврея і передавши йому за умовою в заставу декілька карбованців сріблом та пообіцявши сплатити окремо за кожну штуку, привіз його до Києва та зупинився в квартирі також єврея, котрому були відомі наміри поліцмейстера, а саме – застати майстра за самою роботою, чому він і сприяв. На такий випадок приготовлено декілька фальшивих згортків нібито з товарами; а для затаврування дано йому при вході сім штук неклеяного полотна навмисне для того поліцмейстером Дуровим через євреїв, з великими труднощами, як річ недозволену, купленого. Коли ж розпочав той єврей за передбаченим планом свою справу, то в той же час увійшов поліцмейстер в світлицю та застав його на злочині, взяв з рук його клеймо, і подушечку з мазю, а баночка, в якій окремо зберігалась мазь і цвяшок, оброблений, знайдені там же (ДАКО, ф. 2, оп. 1, спр. 2709г, арк. 2зв.).

При затриманні єврей зізнався у своєму ремеслі і коли був взятий в особливу кімнату, просив, як злочинець, помилування і щоб поліцмейстер їхав з ним відразу назад в Бердичів чи послав би повідомити про його затримання, де велика кількість найбагатших євреїв, які здійснюють комерцію і яким він здійснював роботу, дадуть йому не менше 50 000 крб., лише щоб він залишив справу без оповіщення (ДАКО, ф. 2, оп. 1, спр. 2709г, арк. 4зв.). Поліцмейстер, затримавши майстра-фальшивника, разом з ним вирушив до Києва (ДАКО, ф. 2, оп. 1, спр. 2709г, арк. 5). Ним виявився мешканець Бердичева єврей Дувид Гершкович Херзуна,

який тривалий час не погоджувався визнати причетність до штемпелів (ДАКО, ф. 2, оп. 1, спр. 2709г, арк. 6зв.).

Для налаштування до співпраці зі слідством Херзуну поліпшили харчування та перевели до його камери іншого фальшивника єврея Аврума Турянського. Фальшивник Херзун згодом (через 14 днів) погодився повідомити про зловживання, а саме, «стосовно таврування товарів фальшивими штемпелями, так і стосовно таємного ввезення їх з-за кордону і недозволеної торгівлі ними всередині Росії» (ДАКО, ф. 2, оп. 1, спр. 2709г, арк. 7). Почав незаконну діяльність Херзун за замовленням прикажчика київського купця Пирашкова, а згодом виконував схожі замовлення на Київських контрактах 1822 р., а саме від купців Киселевського та Бернера. Фальшивник повідомив також, що здійснював таврування тканин, які надіслав до Києва купець Мошко Кац (ДАКО, ф. 2, оп. 1, спр. 2709г, арк. 5).

Одним із найбагатших на Правобережній Україні було місто Бердичів, і в цьому завдячував саме єврейській торгівлі.

Одним із єврейських підприємців Бердичева був Кац, який здійснював міжнародну торгівлю, володів нерухомістю в м. Броди (Австрійська імперія). Київська поліція запідозрила Каца в контрабандній торгівлі та вважала одним із купців, що користувався послугами майстра, який здійснював фальшиве таврування тканин (ДАКО, ф. 2, оп. 1, спр. 2709г, арк. 3). Підозру щодо Каца підтвердили покази Херзуна, згідно з якими «єврей Мошко Кац, якому належало затримане полотно, мав в компанії своїй по торгівлі бродського мешканця єврея Лейбу Сборовського, який, маючи також фальшиві штемпелі, провозить товари таємно і сам їх таврує» (ДАКО, ф. 2, оп. 1, спр. 2709г, арк. 7зв.). Поліцейстер вирішив віднайти вказаних євреїв, бо через них, як він сподівався, можна було відкрити їхню участь у цьому злочині від давнішого часу. З цією метою він вирушив спочатку до Полтавської губернії в міста: Лубни, Гадяч і Ромни, куди з нагоди ярмарки, за попередніми відомостями, мав прибути вказаний єврей Лейба Сборовський, але там його не знайшов. Поліцейський здійснював всі можливі слідчі кроки, в тому числі на кордоні (в Радзивилівській митниці) і за кордоном (з дозволу Радзивилівської митниці) в Бродях. Чиновник, який побував в Бродях, повідомив поліцейстеру таке: «в Бродях вже вчинили запобіжні заходи, що утруднює

можливість виманити вказаних євреїв. Він устиг побувати в домі єврея купця Сборовського і після розмов з його дружиною, дізнався що купець виїхав в різні місця Росії по ярмарках і нешвидко повернеться. А стосовно єврея Каца чиновник не встиг точно дізнатися, чи там він, чи виїхав разом з Сборовським» (ДАКО, ф. 2, оп. 1, спр. 2709г, арк. 7зв.). Поліцмейстер, отримавши дозвіл від інспектора митниці, переглянув книги вписаних паспортів і не виявив паспортів вказаних євреїв. Дуров зрозумів, що євреї потрапили в Росію таємно, поза митницею. Тому вирушив в Бердичів, де підтвердилася присутність Сборовського, який згодом виїхав на ярмарок в Ромни. Туди ж 20 липня вдруге прибув поліцейський. Сборовський чітко дотримувався правил конспірації. У Ромнах виявилось, що Сборовський приїхав з паспортом на ім'я Лейби Кісери. Кроки поліцмейстера Дурова виявилися даремними, оскільки Сборовський двічі змінював квартиру і вміло ховався.

Інша операція київського поліцмейстера Дурова відбулася в маленькому поселенні Глеваха. Майстер спокусився обціанкою заплати 40 крб. сріблом за приїзд, поверх угоди платили йому від кожного штемпеля окремо (ДАКО, ф. 2, оп. 1, спр. 2709г, арк. 4).

Спійманим на злочині таврування полотна фальшивим штемпелем виявився мешканець містечка Златополя єврей Аврум Ельович Турянський. Він спочатку здійснював таврування товарів в Херсонській губернії, у м. Новомиргород у купця Янкеля Бир Бродського, який приховуючи у себе в будинку товари, надсилав їх в бричках в різні міста для продажу. І зрештою, в Златополі у купця Дувида Абрамовича Гольфельда, який мав зв'язок зі згадуваним Бродським, причому оголосив, що вказані товари, а також і нетавровані ще можна віднайти як в Новомиргороді і Златополі у Бродського і Гольфельда, так і в м. Богуславі у єврея Аби Лейбекера (ДАКО, ф. 2, оп. 1, спр. 2709г, арк. 6). Турянський повідомив, що таврував у Я. Бродського по срібному четвєртаку від штуки полотна тридцять штук закордонного полотна, за хустки батистові, яких було п'ять чи шість дюжин заплатив він йому від дюжини по 60 коп. на яких ставляться штемпеля лише на першій хустці в дюжині.

Деякі справи вказаних років засвідчують відсутність національної солідарності стосовно контрабанди між євреями, які

славляться єдністю і підтримкою. Так, 9 березня 1831 р. Київський воєнний губернатор вимагав пояснення у службовців Радомишльського нижнього суду стосовно справи радомишльського міщанина єврея Шимеля Фурмана. Ш. Фурман скаржився на Радомишльський нижній суд за нездійснення необхідного розслідування про відкриття ним контрабандних товарів, які провозили невідомі євреї через містечко Коростишів та образи, здійснені службовцями Коростишівського суду за подання вказаної інформації. На це воєнний губернатор запропонував здійснити Радомишльським повітовим стряпчому і хорунжому від дворянства слідство у вказаній справі (ДАКО, ф. 2, оп. 3, спр. 5438, арк. 1).

На виконання розпорядження Київського воєнного губернатора в київське губернське правління у справі Фурмана від повітових службовців надійшла така інформація: «в перших числах листопада 1830 р. з корчми Червоної два невідомі євреї, що проїжджали селянською бричкою, коли не могли дістати, невідомо за що, на відшкодування наглядачу грошей, то за це їх уночі, наглядачем з десятськими Мілевським і Григорієм (прізвище невідоме) відведено в поліцію. Бричка була залишена, з неї валізи невідомими людьми знесені в кімнату наглядачу Зверховському. Згодом євреї були звільнені від кайданів, з бричкою і кіньми. Але підтвердження про повернення євреям валіз з речами, або як повідомив Шимель Фурман, які були віднесені в будинок купця Мойші Герша Рабиновича, не виявлено» (ДАКО, ф. 2, оп. 3, спр. 5438, арк. 2зв.–3).

Підприємці Київської губернії виявилися схильними до швидкого збагачення. Так, директор Хабенської фабрики Шерер був заповзятливим організатором. Незважаючи на укладені контракти, у 1830 р. Шерер відмовився сплачувати прядильнику – уродженцю Берліна – Августу Мейєру, зароблені гроші за два місяці (до речі, річна платня Мейєра становила 400 талерів, а по денна – 1 талер і 15 грошей сріблом) та платити за дорогу до Берліна (Губицький, 2018, с. 156). Окрім того, влада в квітні 1830 р. в особі Київського воєнного губернатора Княжнина, київського губернського стряпчого Киселевського звинуватила Шерера у контрабанді (ЦДІАК України, ф. 533, оп. 4, спр. 61, арк. 1). Для виправдання Шерер подав дані про себе: 1828 р. найнятий для виконання функцій управителя на хабенську фабрику князя Рад-

зівіла та прусського поміщика Альберта Тера; 1829 р. спорядив з Берліна через купців Міллера і Краузе в Броди, згодом в Київ 2 тюки книг, серед яких були писані. Справа про контрабанду була відкрита, оскільки писані книги для ввезення в Російську імперію були заборонені. Натомість, Шерер отримав свої друковані книги, а про вилучені писані навіть не згадував.

У підзвітних Київському воєнному, подільському і волинському генерал-губернатору губерніях 1832 р. засвідчено таку позитивну щодо контрабанди тенденцію: «випадків зловживання у торгівлі не виявлено, спочатку тут звичний промисел контрабанди, особливо між євреями, дієвим переслідуванням митної стражі та земської поліції скоротився і трапляються тільки дрібні випадки контрабанди» (ЦДІАК України, ф. 442, оп. 1, спр. 1195, арк. 19зв.).

Київські торговельні депутати 19 лютого 1835 р. доповідали Київській міській комісії про те, що євреї, які здійснювали в Києві незаконну торгівлю, продовжують свою діяльність, незважаючи на попередження від квартального наглядача Філімонова. Незаконна торгівля мала бути припинена на підставі Зведення статутів Книги 1-ї Параграфу II, Відділення III, статті 99, але Київська поліція не здійснювала відповідних заходів. І тому Київська комісія просила резолюції від Київського цивільного губернатора, посилаючись на вказану статтю: «російські піддані євреї можуть торгувати лише в тих губерніях, в яких дозволено їм мати постійне проживання, а саме: в губерніях: Литовських, Білоруських, Малоросійських, Курляндській, Київській, крім міста Києва» (ДАКО, ф. 2, оп. 1, спр. 5119, арк. 1).

Бували доволі цікаві випадки, коли впевненість у своїй позиції виявляли не лише арештовані контрабандисти, але й члени їх сімей. Так, 29 травня 1850 р. в Київському губернському правлінні слухали пропозицію Київського воєнного, Подільського і Волинського генерал-губернатора від 22 квітня 1850 р. під № 2675, передану Київському цивільному губернатору стосовно інформування про стан справи щодо знайдених у місті Радомишль у євреїв і, особливо, у Юдка Айзинберга контрабандних товарів, зброї і пороху (ДАКО, ф. 2, оп. 3, спр. 7851, 32 арк.1).

Повідомляючи про цю справу, Радомишльська міська поліція в рапорті від 8 квітня 1850 р. під № 1515 повідомляла, що 7

квітня викликали в відділок із в'язниці, радомишльського міщанина Юдахайма Айзинберга для вручення йому підписаних прохань з Урядуючого Сенату. З цієї нагоди з'явилась дружина Айзинберга Ривка, яка ображала голову поліції підполковника Шидловського (ДАКО, ф. 2, оп. 3, спр. 7851, 32 арк.1зв.-2). За образи наказано було її взяти під арешт, то вона залишила ключі від крамниці, і хвалилась, що в цій крамниці зберігаються 1 000 крб. ср. Перелічені дії відбувалися у присутності радомишльських міщан: бургомістр міського магістрату Петро Борщевський, євреї Мошко Вісленський і Янкель Винокур, дворянин Андрій Савич, і канцелярист Вронськевський (ДАКО, ф. 2, оп. 3, спр. 7851, 32 арк.2зв.).

У певних випадках для верховенства права не ставали на заваді ні відстані, ні відсутність готівки для покриття пені, нарахованої за торгівлю контрабандними товарами. Так, 1851 р. чиновник особливих доручень Міністра фінансів Пилип Сперанський і Васильківський земський справник Вронський виявили у білоцерківського купця Мошка Вайнтруба контрабандний чай (ДАКО, ф. 185, оп. 1, спр. 962, 305 арк.52). А саме чиновники затримали, «181 фунт кантонського чаю, в картузах з підробними купецькими етикетками Московських купців Голубкова і Федорова і фальшивими пломбами Московської Митниці і понад того до 60 фунт такого ж чаю на розсип». За розпорядженням київського цивільного губернатора І. Фундукля, до розслідування було залучено особливого чиновника для доручень при митному депутатіві. Білоцерківський купець зізнався, що привіз йому цей чай на комісію для продажу Могилівський міщанин Шкловський єврей Іцко Неухович Абугов, що прибув у комерційних справах в м. Ржищів. За розпорядженням земського справника його взяли під арешт і зобов'язали сплатити за контрабанду пеню у розмірі 730 крб. сріблом (ДАКО, ф. 185, оп. 1, спр. 962, 305 арк.52зв.).

Висновки. Заходи влади по боротьбі із контрабандою в Київській губернії в першій половині XIX ст. лише частково досягали мети, оскільки особи, залучені до цієї неправомірної діяльності, не тільки не відмовлялися від неї, але й розширювали коло залучених до вказаних оборудок. Збільшувався перелік товарів, яких завозили контрабандисти.

Джерела та література

- Гмирін, А. (2019). *Обсяг контрабанди в Україні сягає 10 мільярдів доларів*. Взято з https://24tv.ua/obsyag_kontrabandi_v_ukrayini_syaga_ye_10_milyardiv_dolariv_ekspert_n1237668.
- Губицький, Л. (2018). *Торгівля Київської губернії (1793–1861 рр.)*. Київ: Київський національний торговельно-економічний ун-т.
- Гулишамбаров, С. (Сост.). (1896). *Итоги торговли и промышленности России в царствование императора Николая I 1825–1855 гг.* Санкт-Петербург: Типография В. Киршбаума.
- Гуржій, І., & Гуржій, О. (2013). *Купецтво Києва та Київщини XVII–XIX ст.* Київ: Інститут історії України.
- ДАКО – Державний архів Київської області.
- Закревський, Н. (1868а). *Описание города Киева. Вновь обработанное и значительно умноженное издание с приложением рисунков и чертежей. Ч. 1: Летопись*. Москва: Типография В. Грачева.
- Закревський, Н. (1868b). *Описание Киева* (Т. 2). Москва: Типография В. Грачева.
- Карліна, О. (2018). Контрабанда в прикордонних повітах Волинської губернії та боротьба з нею (перша половина XIX ст.). *Студії і матеріали з історії Волині* (с. 278–291).
- О правилах для употребления оружия таможенной стражею по европейской границе. Высочайше утвержденное мнение Государственного совета. 1829. Марта 20. (1830). *ПСЗ РИ-2* (Т. 4, № 2754, с. 173–174). Санкт-Петербург.
- О правилах производства дел по конфискации тайно ввезенных товаров, задержанных в пределах пограничной черты. Высочайше утвержденное мнение Государственного совета. 1824. Февраля 14. (1830). *ПСЗ РИ-1* (Т. 39, № 28788, с. 105–111). Санкт-Петербург.
- Учреждение таможенного управления по европейской торговле. Манифест 1811 г. Июня 24. (1830). *ПСЗ РИ-1* (Т. 31, № 24684). Санкт-Петербург.
- Фундуклей, И. (1852). *Статистическое описание Киевской губернии* (Ч. 1). Санкт-Петербург: Изд. И. Фундуклей.
- ЦДІАК України – Центральний державний історичний архів України у м. Києві.
- Щербина, В.І. (1929, березень-квітень). Київ і Київщина на початку XIX віку. *Україна*, 33, 54–59.

References

- Hmyrin, A.** (2019). *Obsiah kontrabandy v Ukraini siahai 10 miliardiv dolariv [The amount of smuggling in Ukraine amounted to 10 billion dollars]*. Retrieved from https://24tv.ua/obsyag_kontrabandi_v_ukrayini_syagaye_10_milyardiv_dolariv_ekspert_n1237668 [in Ukrainian].
- Hubytskyi, L.** (2018). *Torhivlia Kyivskoi hubernii (1793–1861 rr.) [Trade of the Kyiv province (1793–1861)]*. Kyiv: Kyivskiy natsionalnyi torhovelno-ekonomichnyi universytet [in Ukrainian].
- Gulishambarov, S.** (Comp.). (1896). *Itogi torgovli i promyshlennosti Rossii v tsarstvovanie imperatora Nikolaya I 1825–1855 gg. [The results of trade and industry in Russia during the reign of Emperor Nicholas I in 1825–1855]*. Saint Petersburg: Tipografiya V. Kirshbauma [in Russian].
- Hurzhi, I., & Hurzhi, O.** (2013). *Kupetstvo Kyieva ta Kyivshchyny XVII–XIX st. [Merchants of Kyiv and Kyiv region of the XVII–XIX centuries]*. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy [in Ukrainian].
- DAKO – Derzhavnyi arkhiv Kyivskoi oblasti [State Archive of Kyiv Region] [in Ukrainian].
- Zakrevskiy, N.** (1868a). *Opisanie goroda Kieva. Vnov obrabotannoe i znachitelno umnozhennoe izdanie s prilozheniem risunkov i chertezhey. Ch. 1: Letopis [Description of the city of Kiev. Newly revised and significantly enlarged edition with drawings and drawings attached. Pt. 1: Chronicle]*. Moskva: Tipografiya V. Gracheva [in Russian].
- Zakrevskiy, N.** (1868b). *Opisanie Kieva [Description of Kiev]*. (Vol. 2). Moskva: Tipografiya V. Gracheva [in Russian].
- Karlina, O.** (2018). *Kontrabanda v prykordonnykh povitakh Volynskoi hubernii ta borotba z neiu (persha polovyna XIX st.) [Smuggling in the border counties of the Volyn province and the fight against it (first half of the XIX century)]*. *Studii i materialy z istorii Volyni – Studies and materials on the history of Volyn* (pp. 278–291) [in Ukrainian].
- О правилakh dlya upotrebleniya oruzhiya tamozhennoy strazheyu po evropeyskoy granitse. Vysochayshe utverzhdennoe mnenie Gosudarstvennogo soveta. 1829. Marta 20 [About the rules for the use of weapons by the customs guard on the European border. The highest approved opinion of the State Council. 1829. March 20]. (1830). *Polnoe Sobranie Zakonov Rossiyskoy Imperii: Sobranie vtoroe – Complete collection of laws of the Russian Empire: Second Collection* (Vol. 4, № 2754, pp. 173–174). Saint Petersburg [in Russian].
- О правилakh proizvodstva del po konfiskatsii tayno vvezennykh tovarov, zaderzhanykh v predelakh pogranychnoy cherty. Vysochayshe utver-

- zhdennoe mnenie Gosudarstvennogo soveta. 1824. Fevralya 14 [On the rules for the proceedings of cases of confiscation of secretly imported goods detained within the border line. Highest approved opinion of the Council of State. 1824. February 14]. (1830). *Polnoe Sobranie Zakonov Rossiyskoy Imperii: Sobranie pervoe – Complete collection of laws of the Russian Empire: First Collection* (Vol. 39, № 28788, pp. 105–111). Saint Petersburg [in Russian].
- Uchrezhdenie tamozhennogo upravleniya po evropeyskoy torgovle. Manifest 1811 g. Iyunya 24 [Establishment of a customs office for European trade. Manifesto of 1811. June 24]. (1830). *Polnoe Sobranie Zakonov Rossiyskoy Imperii: Sobranie pervoe – Complete collection of laws of the Russian Empire: First Collection* (Vol. 31, № 24684). Saint Petersburg [in Russian].
- Fundukley, I.** (1852). *Statisticheskoe opisanie Kievskoy gubernii [Statistical description of the Kiev province]*. (Vol. 1). Saint Petersburg: Izd. I. Fundukley [in Russian].
- TsDIAK Ukrainy – Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy u m. Kyievi [Central State Historical Archive of Ukraine in Kyiv] [in Ukrainian].
- Shcherbyna, V.I.** (1929, March-April). Kyiv i Kyivshchyna na pochatku XIX viku [Kyiv and Kyiv region at the beginning of the XIX century]. *Ukraina – Ukraine*, 33, 54–59 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 02.10.2020 р.

УДК 94(477.83):398(092)

DOI: 10.24919/2312-2595.5/47.218253

Володимир ДРАГАН

історик, директор Бориславської ЗОШ I–III ступенів № 3, вул. Шкільна, 19, м. Борислав, Україна, індекс 76019 (zosh3_borislav@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7423-4473>

Бібліографічний опис статті: Драган, В. (2020). Етнографічно-фольклорні інтереси Стефана Коваліва. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 5/47, 127–138. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.5/47.218253>.

ЕТНОГРАФІЧНО-ФОЛЬКЛОРНІ ІНТЕРЕСИ СТЕФАНА КОВАЛІВА

Анотація. *Мета дослідження* – охарактеризувати етнографічно-фольклорні зацікавлення малознаного галицького громадсько-освітнього діяча, публіциста, педагога та письменника Стефана Коваліва. **Методологія дослідження** завбачає застосування традиційних принципів історизму й об'єктивності та загальнонаукових й спеціально-історичних методів. **Наукова новизна** дослідження проявляється у тому, що вперше, на основі різнобічного аналізу вибраної творчої спадщини Стефана Коваліва, характеризуються його етнографічно-фольклорні захоплення та простежуються особливості їх впливу на творчу діяльність. **Висновки.** Зроблений у статті аналіз вибраних художніх творів та науково-публіцистичних нарисів С. Коваліва, дає можливість беззаперечно стверджувати, що їх автор мав неабиякі етнографічно-фольклорні захоплення, і ця пристрасть слугувала йому незамінним помічником у процесі творчої діяльності. Із його праць випливає, що дослідник займався активною пошуковою діяльністю: намагався бути очевидцем подій про які писав; послуговувався усною історією, набираючи від сільських і міських кореспондентів достатньо матеріалів для опрацювання; задля зрозумілого пред-

© Володимир Драган, 2020

ISSN 2312-2595 (Print) ISSN 2664-3715 (Online)

ставлення свого творчого доробку населенню, вдавався до при-скіпливого вивчення діалектичного мовлення; вивчав особливості життя і побуту етнографічних груп населення Галицького краю, особливу увагу приділяв при цьому студіюванню їхньої духовної та матеріальної культури.

Ключові слова: Стефан Ковалів; Борислав; етнографія; фольклор; публіцистика; діяльність.

Volodymyr DRAHAN

Historian, Director of Boryslav Secondary School of I–III grades № 3, 19 Shkilna Str., Boryslav, Ukraine, postal code 76019 (zosh3_boryslav@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7423-4473>

To cite this article: Drahan, V. (2020). Etnohrafichno-folklorni interesy Stefana Kovaliva [Ethnographic-folklore interests of Stefan Kovaliv]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Serii Istorii – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*, 5/47, 127–138. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.5/47.218253> [in Ukrainian].

ETHNOGRAPHIC-FOLKLORE INTERESTS OF STEFAN KOVALIV

Summary. Purpose of the study is to characterize the ethnographic and folklore interests of the little-known Galician public and educational figure, publicist, teacher and writer – Stefan Kovaliv. **The research methodology** envisages the application of traditional principles of historicism and objectivity and general scientific and special-historical methods. **The scientific novelty** of the study is manifested in the fact that for the first time, based on a comprehensive analysis of the selected creative heritage of Stefan Kovalev, his ethnographic and folklore hobbies are characterized and the features of their influence on creative activity are traced. **Conclusions.** The analysis of selected works of art and scientific and journalistic essays by S. Kovaliv made in the article gives an opportunity to unequivocally state that their author had remarkable ethnographic and folklore hobbies and this passion served him as an indispensable assistant in the creative activity. From his works it follows that before writing anything the researcher was engaged in active search activities: he tried to be an eyewitness

to the events he wrote about; used oral history, recruiting from rural and urban correspondents enough materials to study; for the sake of clear presentation of his creative work to the population, resorted to meticulous study of dialectical speech; studied the peculiarities of life and way of life of ethnographic groups of the population of the Galician region, paying special attention to the study of their spiritual and material culture.

Key words: *Stefan Kovaliv; Borislav; ethnography; folklore; journalism; activity.*

Постановка проблеми. Актуальним на сьогодні вбачається вивчення життя і діяльності малознаних постатей, котрі завдяки своїй різнобічній діяльності й полишеній творчій спадщині зробили вагомий внесок у творення минулого наших українських теренів, але з різних причин були забутими. До таких належить Стефан Ковалів, який упродовж усього життя, активно займався громадською, освітянською, публіцистичною й письменницькою діяльністю тощо, що припадає на останню чверть XIX – початку XX ст. Завдяки такій активній роботі, С. Ковалів зумів написати чимало різножанрових праць і творів, які сьогодні слугують неопіненним джерелом у процесі вивчення різних аспектів життя і побуту населення галицького краю, зокрема Дрогобиччини, а найбільше Борислава та його околиць, і Східної Галичини загалом. З-під пера С. Коваліва побачило світ понад сто праць, зміст яких просякнутий аналізом процесу розвою нафтової промисловості у так званій «Галицькій Каліфорнії», основним його рушійним силам, екологічним проблемам, з якими стикалися Дрогобич і Борислав та інші наслені пункти східної Галичини в останній чверті XIX – початку XX ст. Окрім того, різножанрова спадщина С. Коваліва вміщує у собі різні аспекти проблем хижацької експлуатації корисних копалин та бездумного нищення природи, катастрофічного використання праці звичайних робітників на нафтопромислах і їх злиденного життя. Попри це, С. Ковалів вдавався і до етнографічно-фольклорної діяльності, адже лєвова частка сюжетної канви його творчої спадщини – це теми із особистої пам'яті, тобто з того, що він побачив, почув, записав власноручно. З огляду на сказане актуальним виявляється аналіз етнографічно-фольклорної діяльності та спадщини С. Коваліва.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окреслена нами проблема ще не була предметом спеціального дослідження, хоча на сьогодні уже нагромадилося чимало праць, де дослідники прямо чи опосередковано заторкують її. З огляду на це хочемо звернути увагу на передмови В. Лесина до видання «*Степан Ковалів. Вибрані оповідання*» (1952), В. Лесина та С. Дегтяра до книги «*Стефан Ковалів. Твори*» (1958), М. Шалати до збірки «*Стефан Ковалів. Оповідання. Казки. Листи*» (2003) та О. Петраша до книги «*Стефан Ковалів. Оповідання. Статті. Щоденник*» (2011) у котрих автори акцентують на творчих зацікавленнях галицького письменника, його різнобічній діяльності тощо (Ковалів, 1952, 1958, 2003, 2011). У часі незалежності України, з нагоди 150-річчя від дня народження С. Коваліва, у 1998 р. побачила світ книга Р. Горак «*Стефан Ковалів*», яка вміщує чимало інформації про життя і діяльність С. Коваліва, зокрема, акцентується на його етнографічно-фольклорних захопленнях (Горак, 1998). Привертає нашу увагу й монографія О. Колінько «*Стефан Ковалів. Мала проза крізь призму часу (сучасна інтерпретація)*», що побачила світ у 2002 р. де представлено окремі аспекти досліджуваної нами проблеми (Колінько, 2002).

Мета статті – охарактеризувати етнографічно-фольклорні зацікавлення малознаного галицького громадсько-освітнього діяча, публіциста, педагога та письменника – Стефана Коваліва.

Виклад основного матеріалу. Упродовж усієї різнобічної діяльності С. Ковалів вдавався до фіксації етнографічних та фольклорних матеріалів, які згодом використовував у своїх різножанрових працях. Основним джерелом їх надходження до письменника стала усна історія про життя і побут населення Східної Галичини, яке і було головним носієм інформації, котру він так пильно намагався почерпнути, та й при можливості зафіксувати. Словами підтвердження цього є спогади сина С. Коваліва – Юліана, котрий із особистої пам'яті доносить нам факти батькової роботи у цьому напрямі, стверджуючи, що батько завжди намагався знайти хвилю часу, щоб писати свої праці, матеріали до яких він набирав майже кожного дня. За його словами, це були щоденні «*звістки про нові події, про нові жертви і страждання*» покривджених, про що згодом дослідник правдиво розповідав у своїх творах (Ю. Ковалів, 1952, с. 23).

Щодо головних кореспондентів, котрі приносили С. Коваліву інформацію про різного роду події у краї, то, його син стверджує: *«Хата мого батька була для робітників і селян, для кожної вбогої людини завжди відкрита. Сюди щодня приходили робітники – українці, поляки, євреї. І українець Олексівський, і поляк Каспшик, і єврей Бруненграбер – всі вони сідали біля столу батька і просили поради. І добра пам'ять про батька залишилася у всіх тих людей...»* (Ю. Ковалів, 1952, с. 27).

Етнографічно-фольклорний колорит Галицького краю, а найбільше Борислава, Дрогобича та навколишніх сіл, присутній у значному масиві художніх та науково-публіцистичних творів Стефана Коваліва. Для прикладу звернемо увагу на такі: *«Добрий заробок»*, *«Хто винен?»*, *«Безконечний швіндель»*, *«Здрячі»*, *«Чічі»*, *«Пригісник з Борислава»*, *«Катюзі по заслугі»*, *«На Дрімайловім пустарищу»*, *«Ройтів шиб»*, *«Наслідки непорадності»*, *«Дезертир»*, *«Дрогобицький найда»*, *«Світ учить розуму»*, *«Суєта про насущний»*, *«Андрій Кременяк»*, *«Ддописи "Діла" від Дрогобича»*, *«З грамоти пропащих. Образець з галицької Каліфорнії»*, *«Волоцюга»*, *«Небувала хапатня»*, *«Кого тої неділі виб'ють. Образок з галицької Каліфорнії»*, *«Поступ. Образок з галицької Каліфорнії»*, *«Борислав (Історія галицької Содоми)»*, *«Продукція нафти (скального олію) в Бориславі»*, *«Допис з Борислава»*, *«Справозданє»*, *«Щоденник»* та ін. (Див. на вказані твори у: Ковалів, 1952, 1958, 2003, 2011).

Вищеокреслена творча спадщина С. Коваліва, а особливо її змістовна канва, дає змогу ознайомитися із особливостями життя та побуту селян, робітників, інтелігенції та чиновників Галицького краю на прикладі сучасного С. Коваліву Бориславсько-Дрогобицького нафтового басейну та його околиць.

Щоб детальніше виокремити етнографічно-фольклорні особливості творчої спадщини С. Коваліва, спробуємо проаналізувати вибрані його художні та історичко-краєзнавчі нариси.

Частим предметом змісту праць Стефана Коваліва стає соціальна стратифікація населення його часу у так званій *«Галицькій Каліфорнії»* чи *«Галицькій Содомі»*. Досить яскраво про це С. Ковалів говорить у своїй науково-публіцистичній статті *«Продукція нафти (скального олію) в Бориславі»*: *«Хто не бачив власними очима Борислава <...>, тому всякі описи не дадуть*

докладного поняття про сю галицьку Содому. Народ із ріжних кінців світі: збігці з в'язниць, дезертири військові з заграниці, розуміється єврейського племені – без імени, без усякої особистої свободи, знайшли тут пріют, зістали нині панами, володіють, мов удільні князі, а тисячі білих рабів б'є чолом перед кумиром, об'юченим золотом...» (Ковалів, 2011, с. 68). Характеризуючи зайнятість місцевого населення, С. Ковалів акцентує: «Маленьке підгірське сільце, з мирними і освободженими з яжкої неволі жителями, змінилося протягом двадцять п'ятьох літ у великаське зборище шинкарів, гандлярів і обманців!...» (Ковалів, 2011, с. 68).

Побіжно зазначимо, що зі змісту цієї розвідки С. Коваліва видно, що він задля вичерпної характеристики соціального становища краю, часто послуговувався етнімікою, про що засвідчують його слова: «<...> русини, поляки і жиди роблять в суміш і обходять троякі свята [тобто на нафтових свердловинах українці, поляки та євреї працюють разом без розрізнення щодо національної приналежності – В. Д.] і обходять троякі свята». Характеризуючи особливості національного менталітету, С. Ковалів вдається до таких зауважень: «В справі національній мазури хитрі: приминяться до обставин, прикинуться й жидом, аби лише свою ціль осягнути. І світові, і собі: сьогодні тут, за тиждень у Румунії або на Кавказі, або на Суматрі. Таке волоцюзтво виробило в них сміливість, нагальність, дволичність; дуже багато мають схожого з нашими жидами, особливо щодо солідарности. Деякі женяться з русинками. З рускою відданицею, буде ломити язик по-руски...» (Ковалів, 2011, с. 68).

Незважаючи на вищесказане, у своїх дописах до часописів, С. Ковалів констатує наявність у Галицькім краї національної та релігійної нетолерантності та певної дискримінації. Зокрема, з цього приводу С. Ковалів заговорив у 1898 р. у статті «Дописи "Діла" від Дрогобича», де мова йде про проходження в Бориславі великих єврейських зборів, основною метою котрих стало утворення «*Nationalpartie*». На зборах були присутні різні поважні персони, зокрема зі Львова, у ході засідання обговорювали плани організації протистояння, незважаючи на соціальну приналежність усіх євреїв округи «*против спільного противника – християнина*» (Ковалів, 2011, с. 81).

Резюмуючи щодо основних проблем, які стали предметом обговорення на єврейських зборах у Бориславі, С. Ковалів наголошує: *«Антисемітизм, недопусканє жидів до вислих урядів і шкіль, закладанє по селах християнських крамниць, а тим самим видиране жидам зарібку, знесенє пропінації і "загарбанє" християннами продажу соли, колонізація жидівської народности – отсе тимати, над котрими бесідники допізна вночи розводилися, відбираючи щохвиля гучні "брава"»* (Ковалів, 2011, с. 81).

Продовжуючи розповідь про роботу зборів, С. Ковалів звертає увагу і на запропоновані стратегії виходу із кризи, яка охопила представників єврейської національності. Зокрема, ним робиться акцент на тому, що основними заходами щодо запобігання подальшого усунення євреїв із домінуючих позицій (на думку учасників зборів), має бути *«<...> а першим ряді союз національний, ширень словом і письмом почутя національности жидівської, домагань шкіль з язиком викладовим в жидівськїм говорі і збиранє капіталів на підмогу бідніших в справах торговельних, рільничих і наукових»* (Ковалів, 2011, с. 81).

Отже, вищенаведені сюжети із творчої спадщини С. Коваліва, дають усі підстави стверджувати, що в його час (друга половина XIX – початок XX ст.) основу населення у Галицькому краї становили три народности – українці, поляки, євреї. Незважаючи на те, що між нижчими верствами населення побутувало таке-сяке примирення, то у вищих станах все таки велася боротьба за домінування. Особливий тиск у цьому плані відчувала єврейська народність, яку намагалися витіснити із економічної, політичної та освітньо-культурної сфер, а тому вона намагалася зорганізуватися задля поступового відновлення втрачених прерогативних позицій.

Із різножанрових праць С. Коваліва видно, що він також володів ономастичними знаннями – цікавився трансформацією власних імен та назв, а особливо пильну увагу приділяв топонімам, гідронімам, оронімам тощо. С. Ковалів акцентував на тому, що топоніми, які вживалися стосовно тієї чи тієї місцевості, часто давалися автохтонним населенням, і відповідно саме за топонімом присутнє певне смислове значення.

У сюжетній канві різножанрової спадщини С. Коваліва фігурує чимала кількість топонімів, гідронімів та оронімів. Це є

свідченням того, що він добре знав історію місцевостей про які писав, орієнтувався у їх походженні. Такі знання С. Ковалів отримував завдяки тому, що під час своїх відвідин тих чи тих населених пунктів, не хтував збором тамтешніх переказів і легенд, про які часто дізнавався від місцевого населення.

Для прикладу, хочемо навести уривок із *«Допису з Борислава»* С. Коваліва, де автор у процесі характеристики соціально-економічного становища населення Галицького краю, вдається до порівняльної характеристики, наводячи назви населених пунктів (топоніми) та окремих орографічних об'єктів (ороніми): *«<...> потреба знати, що в Бориславі від кількох літ змінилось багато, одним на ліпше, другим – на гірше: сотки онучарів, збогатівши, покуповали села, цілі ключі сіл, як приміром Луцькій ключ під Самбором; позістали доробляються дальше руками неумних бідних хліборобів наших, котрих тисячами ту марніє, а котрих навіть така страшна катастрофа, як в останніх днях на Волянці в товаристві французьким, дбаючими таки більше о людзке житє (де кільканацять людей в одній хвили потеряло житє або дограє на смертній постели), не відстрашує від тяжкої і зовсім непоплатної праці в підземних бориславських норах»* (Ковалів, 2011, с. 80).

У контексті сказаного звернемо увагу на те, що у змістовій канві низки художніх творів С. Коваліва, присутні видумані, або так звані навмисно перекручені топоніми, у назві яких, на наш погляд, за баченням самого автора, відображається особливість тутешнього різнопланового становища населення села чи хутора. Наприклад, в оповіданнях *«Сорокаті штани»* та *«Хто винен?»* присутня видумана назва села *«Чудовичі»* (у селі відбуваються чудернацькі події – *припущення В. Д.*) (Ковалів, 1958, с. 618, 628); в оповіданні *«Дід Карита»* – село *«Податковичі»* (через присутність надмірних законних і протизаконних поборів від населення – *припущення В. Д.*) (Ковалів, 1958, с. 266); в оповіданні *«Безжурність»* стоїть село під назвою *«Бідуновичі»* (через скрутне соціально-економічне становище в селі – *припущення В. Д.*) (Ковалів, 1958, с. 359); в оповіданні *«З мужицької школи»* фігурує населений пункт *«Нуждовичі Довгі»* (у селі побутували злиденність та голод через різного роду причини, а особливо хвороби, які призводили до смерті поголів'я худоби, свійських тварин тощо – *припущення В. Д.*) (Ковалів, 2003, с. 91); в опо-

віданні «*Ян Кабатек*» існує «*громада Голодовичі*» (через нестачу продуктів та скрутне соціальне становище мешканців села – *припущення В. Д.*) (Ковалів, 1952, с. 50). Цікавим на наш погляд є вигаданий С. Ковалівим топонім в його оповіданні «*Громадські промисловці*» – автор пише: «*Зазнало сего року наше село Рубатковичі, за всі часи зазнало...*» (Ковалів, 1958, с. 198).

Такі напрочуд дивакуваті назви населених пунктів Галицького краю насправді відображають ті дійсні події, очевидцем яких довелося бути самому автору. Вони дійсно мали місце в окремих населених пунктах Дрогобицько-Бориславського нафтового басейну, Самбірщини та інших місцевостей Східної Галичини. Окрім навмисне видуманих топонімів, С. Ковалів задля характеристики діяльності місцевих чиновників, орендарів, суддів, а також простого люду, теж намагався дати їм імена та прізвища, із яких було б видно характер кожної особистості, її соціальну приналежність. Наприклад, в оповіданні «*Риболови*» бідних селян-жінок С. Ковалів називає «*Голодна Орину і Невмивана Теренька*» (Ковалів, 1958, с. 464), а про убогих селян-чоловіків говорить як про «*рабів божих Стефана Голодного і Якіма Невмиваного*» (Ковалів, 1958, с. 469). Що ж до статечних верств населення, то, наприклад, в оповіданні «*П'ятка*», С. Ковалів згадує «*начальника з Дрогобича пана Хапка*» (Ковалів, 1958, с. 104), або ж у «*Громадські промисловці*» присутні такі персонажі як «*секретар Трісколяска*» і «*секретар Голубінка*», «*присяжний Цуценька*», «*начальник Черпачка*» тощо (Ковалів, 1958, с. 198–201).

Важливим є те, що основним адресатом творчості С. Коваліва було здебільшого галицьке селянство, а тому він (щоб не втратити читача – *припущення В. Д.*), змушений був вдаватися до використання у своїх творах розмовної мови, тобто проявляти знання особливостей бойківської діалектики, котра становила основу для спілкування у населення Дрогобицького, Самбірського, Староміського, Турчанського, Стрийського повітів, а також мала відгомін в інших населених пунктах Галицького краю.

Для кращого ознайомлення із особливостями використання С. Ковалівим у своїх творах діалектичного мовлення пропонуємо такий уривок із його статті «*Дописи "Діла" від Дрогобича*»: «*Уже другий раз сего літа топиться Борислав в набридистих мутних хвилях гірської річки Тисьмениці і, відай, тим разом годі буде з*

него воду "вителепати", а хоч би і се осушилося, так зимного топельника-трупа можуть тільки Ротшільдівські капітали до життя воскресити» (Ковалів, 2011, с. 81).

Таке прагнення С. Коваліва до опанування діалектичної мови, говорів і наріч як одиниць діалектичного членування та її використання у повному обсязі, призводить до того, що його твори стають мало зрозумілими для високоосвічених сучасників-колег. Так, наприклад, М. Коцюбинський у листі до В. Гнатюка від 10 листопада (за старим стилем) 1899 р. з цього приводу писав: *«Найслабше ж з видань Спільки на мою гадку "Громадські промисловці". Поминаючи вже те, що самі оповідання написані не дуже вдатно, мова їх вражає занадто локальним характером і навіть міні, який вважає галицьку мову рідною, годі часом зрозуміти те, що пише в тих оповіданнях д. Ковалів»* (Коцюбинський, 1914, с. 31). З дещо негативною критикою до способу писання С. Ковалівим своїх творів виступила у своєму листі до М. Павлика від 7 червня 1899 р. Леся Українка. З цього приводу вона пише: *«Порівняйте писання (прости боже!) Коваленка, Катренка, Коваліва, – і як там ще вони зветься, ті патріотично-балетристи, що пишуть для патріотів-читачів, – з яким навіть найменше вдатним оповіданням К[обиллянсько]ї, то зважите самі, хто більш екзотичний, – чи вона з своєю "німеччиною", чи вони з своїм "українством"»* (Леся Українка, 1978, с. 125).

Висновки. Зроблений у статті аналіз вибраних художніх творів та науково-публіцистичних нарисів С. Коваліва дає підставу беззаперечно стверджувати, що їх автор мав неабиякі етнографічно-фольклорні захоплення, і ця пристрасть слугувала йому незамінним помічником у процесі творчої діяльності. Із його праць випливає, що дослідник займався активною пошуковою діяльністю: намагався бути очевидцем подій про які писав; послуговувався усною історією, набираючи від сільських і міських кореспондентів достатньо матеріалів для опрацювання; задля зрозумілого представлення свого творчого доробку населенню, вдавався до прискіпливого вивчення діалектичного мовлення; вивчав особливості життя і побуту етнографічних груп населення Галицького краю, особливу увагу приділяв при цьому студіюванню їхньої духовної та матеріальної культури. Окреслені нами сюжети, – це лише спроба показати, що етнографічно-фольклорні

інтереси мали місце у житті та багатогранній діяльності С. Коваліва, а тому, на наш погляд, перспективним все ж таки залишається більш глибоке, усестороннє вивчення його творчого доробку, що дасть змогу більш глибоко та доказово представити С. Коваліва як фахового етнографа та фольклориста.

Джерела та література

- Горак, Р.** (1998). *Стефан Ковалів. До 150-річчя від дня народження*. Трускавець: «Франкова Криниця».
- Ковалів, С.** (1952). *Вибрані оповідання*. Львів: Книжково-журнальне видавництво.
- Ковалів, С.** (1958). *Твори*. Київ: Державне видавництво художньої літератури.
- Ковалів, С.** (2003). *Оповідання. Казки. Листи: (з недрукованої спадщини)*. Львів: «Кобзар».
- Ковалів, С.** (2011). *Оповідання. Статті. Щоденник: (з недрукованої спадщини)*. Дрогобич – Львів: Сурма – Інститут МАУП.
- Ковалів, Ю.** (1952). Спогади про Степана Ковалева. С. Ковалів, *Вибрані оповідання* (с. 23–29). Львів: Книжково-журнальне видавництво.
- Колінько, О.** (2002). *Стефан Ковалів. Мала проза крізь призму часу (сучасна інтерпретація)*. Київ: Знання України.
- Коцюбинський, М.** (1914). *Листи до Володимира Гнатюка*. Львів: Накладом Вид. Спілки «Діло».
- Леся Українка.** (1978). *Зібрання творів* (Т. 1–12; Т. 11, с. 125–128). Київ: Наукова думка.

References

- Horak, R.** (1998). *Stefan Kovaliv. Do 150-richchia vid dnia narodzhennia [Stefan Kovalev. To the 150th anniversary of his birth]*. Truskavets: «Frankova Krynytsia» [in Ukrainian].
- Kovaliv, S.** (1952). *Vybrani opovidannia [Selected stories]*. Lviv: Knyzhkovozhurnalne vydavnytstvo [in Ukrainian].
- Kovaliv, S.** (1958). *Tvory [Writings]*. Kyiv: Derzhavne vydavnytstvo khudozhnoi literatury [in Ukrainian].
- Kovaliv, S.** (2003). *Opovidannia. Kazky. Lysty: (z nedrukovanoi spadshchyny) [Story. Articles. Diary: (from unpublished heritage)]*. Lviv: «Kobzar» [in Ukrainian].
- Kovaliv, S.** (2011). *Opovidannia. Statti. Shchodennyk: (z nedrukovanoi spadshchyny) [Story. Articles. Diary: (from unpublished heritage)]*. Drohobych – Lviv: Surma – Instytut MAUP [in Ukrainian].

- Kovaliv, Yu.** (1952). Spohady pro Stepana Kovaleva [Memoirs of Stepan Kovalev]. In S. Kovaliv, *Vybrani opovidannia – Selected stories* (pp. 23–29). Lviv: Knyzhkovo-zhurnalne vydavnytstvo [in Ukrainian].
- Kolinko, O.** (2002). *Stefan Kovaliv. Mala proza kriz pryzmu chasu (suchasna interpretatsiia) [Stefan Kovalev. Small prose through the prism of time (modern interpretation)]*. Kyiv: Znannia Ukrainy [in Ukrainian].
- Kotsiubynskyi, M.** (1914). *Lysty do Volodymyra Hnatiuka [Letters to Vladimir Hnatiuk]*. Lviv: Nakladom Vyd. Spilky «Dilo» [in Ukrainian].
- Lesia Ukrainka.** (1978). *Zibrannia tvoriv [Collection of works]*. (Vols. 1–12; Vol. 11, pp. 125–128). Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 29.10.2020 р.

УДК 343.9-051(4):343.51

DOI: 10.24919/2312-2595.5/47.217752

Андрій БОЙКО-ГАГАРІН

кандидат історичних наук, завідувач сектору проблем фондової роботи, Національний музей історії України, вул. Володимирська, 2, м. Київ, Україна, індекс 01001 (boiko.gagarin@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4610-3665>

ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/N-6985-2017>
(<https://publons.com/researcher/2062309/andrii-s-boiko-gagarin/>)

Бібліографічний опис статті: Бойко-Гагарін, А. (2020). Справа фальшивомонетника Адама Богуша (1868–1870). *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 5/47, 139–152. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.5/47.217752>.

СПРАВА ФАЛЬШИВОМОНЕТНИКА АДАМА БОГУША (1868–1870)

Анотація. Метою статті є введення до наукового обігу історії діяльності фальшивомонетника Адама Богуша, який відіграв значну роль у фінансовій диверсії англійців проти Російської імперії протягом другої половини XIX ст. *Методологію* визначено комплексом загальнонаукових методів, цитування архівних матеріалів подано мовою оригіналу. *Наукова новизна* полягає у тому, що вперше повністю висвітлено основні етапи та результат діяльності фальшивомонетника Адама Богуша. *Висновки.* 28 жовтня 1868 р. до Варшавського губернатора надсилається рапорт начальника Радзеювського повіту про наявні достовірні свідчення про збувальника фабрикованих у Лондоні ще 1864 р. фальшивих російських кредитних білетів 10 руб. номіналу уродженцем Польщі, власником маєтку у м. Ольганово Влоцлавського повіту Варшавської губ. – Адамом Богушем, що збував їх у прусській провінції – Великому князівстві Познанському торгівцям крупною рогатою худобою та овець. 11 січня 1870 р. Варшавський карний суд виніс вирок збувальнику фальшивих банкнот Адаму Богушу – позбав-

© Андрій Бойко-Гагарін, 2020

ISSN 2312-2595 (Print) ISSN 2664-3715 (Online)

ленням всіх прав і свобод та засланням до Сибіру на 6 років каторжних робіт. Та він був не єдиним, чия справа відрізнялась гучністю у розслідуванні фінансової диверсії з м. Лондон.

Ключові слова: фальшивомонетництво; Царство Польське; фінансова диверсія; Лондон; Адам Богусь.

Andrii BOIKO-HAHARIN

PhD (History), Head of the Sector of the Treasury Funds Work Problems, National Museum of Ukrainian History, 2 Volodymyrska Str., Kyiv, Ukraine, postal code 01001 (boiko.gagarin@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4610-3665>

ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/N-6985-2017>
(<https://publons.com/researcher/2062309/andrii-s-boiko-gagarin/>)

To cite this article: Boiko-Haharin, A. (2020). Sprava falshyvomonetnyka Adama Bohusha (1868–1870) [The case of the counterfeiter Adam Bogusz (1868–1870)]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriya Istoriia – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*, 5/47, 139–152. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.5/47.217752> [in Ukrainian].

THE CASE OF THE COUNTERFEITER ADAM BOGUSZ (1868–1870)

Summary. *The purpose of the research is to introduce into the scientific circulation the history of the activity of the counterfeiter Adam Bogusz, who played a significant role in the financial sabotage of the British against Russian Empire during the second half of the XIX century. The research methodology is defined by a set of general scientific methods, citations of the archival materials are given in the original language. The scientific novelty is that for the first time the main stages and the result of the activity of the counterfeiter Adam Bogusz are fully covered.*

Conclusion. *In the first quarter of the XIX century the increase of the number of detected counterfeit credit notes brought to the Russian Empire from Kingdom of Great Britain has seriously alarmed the authorities. The investigation has gradually gained a national level of importance. In the 1820s, the Russian authorities resorted to careful*

tracking of all Jews who went through the Kingdom of Poland and could potentially carry counterfeit credit notes for spending them in Russia.

Attempts to transport so-called "English" counterfeiting in Poland were also recorded across the border with Prussia, the appearance of such citizens with a high degree of authority and trust them fake Prussian documents.

In October 28, 1868 the Governor of Warsaw received the report from the Chief of the Radzewski County on available credible records of a salesman who fabricated in London as early as 1864 fake ten Russian ruble credit notes by a Polish-born owner of an estate in Olganowo, Włocław County of Warsaw – Adam Bogusz, who was selling them in the Prussian province – the Grand Duchy of Poznan to the sheep traders. On January 11, 1870, the Warsaw Penitentiary Court sentenced the seller of the counterfeit banknotes – Adam Bogusz – to deprivation of all rights and freedoms and exile to Siberia for six years of hard labor. But he was not the only one whose case was notorious for investigating a financial subversive activity from London.

Key words: *counterfeiting; Kingdom of Poland; financial sabotage; London; Adam Bogusz.*

Постановка проблеми. У першій чверті XIX ст. збільшення кількості виявлених підроблених кредитних білетів, завезених до Російської імперії із Англії, серйозно стурбувало владу (Бойко-Гагарін, 2019, с. 207–218). Слідство поступово набуло рівня державного значення, влада вдалась до суворих заходів протидії англійській фінансовій диверсії (Коцур & Бойко-Гагарін, 2019), хоча загалом протягом XIX ст. зафіксовано також інші спроби економічного впливу проти Російської імперії (Kotsur & Voiko-Gagarin, 2019, pp. 66–77).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема фальшування грошей та розповсюдження підробок в Україні в імперську добу вивчена у вітчизняній історіографії достатньо спорадично. Архівні матеріали щодо фальшивомонетників введено до наукового обігу І. Колобовою (Колабава, 2019, с. 56–59), описуючи також історію діяльності запідозреного у фальшуванні грошей купця Олексія Саломіна (Колабава, 2012, с. 371–376). Дослідниками приділено увагу також вивченню історії злочинної діяльності відомих фальшивомонетників: зокрема В. Космилевим

уведено до наукового обігу нових фактів про діяльність Ігнація Цейзика (Космылев, 1993, с. 72–73), дослідником О. Парамоновим повідомлено про справу Леона Варненке (Парамонов, 2018, с. 83–88). Висвітленню проблем фальшування грошей в Російській імперії під час Першої світової війни присвячено публікації С. Орлик (Орлик, 2018, с. 51–54) та А. Бойко-Гагаріна (Бойко-Гагарин, 2016, с. 103–109; Орлик & Бойко-Гагарін, 2017, с. 143–164; Бойко-Гагарін, 2020, с. 11–26).

Метою статті є введення до наукового обігу історії діяльності фальшивомонетника Адама Богуша, який відіграв значну роль у фінансовій диверсії англійців проти Російської імперії протягом другої половини XIX ст.

Виклад основного матеріалу. Спроби провезення т. зв. «англійських» підробок до Польщі зафіксовано також через кордон із Пруссією. Це змусило владу до перевірки євреїв, що виїжджали до Пруссії, підозрюючи, що через неможливість отримання ними паспортів до Англії, що підлягало ретельному контролю, поява таких громадян з високим ступенем імовірності супроводжувалась наявністю в них підроблених прусських документів. У 1820-х рр. російська влада вдалась до ретельного відслідковування всіх євреїв, що прямували до Царства Польського і потенційно могли мати при собі фальшиві кредитні білети, призначені для збуту у Росії.

Одним із збувальників підробок із Лондону був уродженець Польщі Адам Богуш, матеріали карної справи проти якого зберігаються у Державному архіві у м. Варшава (Польща) (Рис. 1). Справа повністю написана вручну, складається із листування між слідчими органами та матеріали допитів, а також корінець квитанції на асигнування коштів (Рис. 2); загальна кількість аркушів у справі 237.

28 жовтня 1868 р. до Варшавського губернатора надсилається рапорт начальника Радзеювського повіту (нині м. Радзеюв у складі Куявсько-Поморського воєводства Польщі – *Б.-Г.*) про наявні достовірні свідчення про збувальника фабрикованих у Лондоні ще у 1864 р. фальшивих російських кредитних білетів 10 руб. номіналу уродженцем Польщі, власником маєтку у м. Ольганово Влоцлавського повіту Варшавської губ. – Адамом Богушем, який збував їх торговцям крупною рогатою худобою та

вівцями у прусській провінції – Великому князівстві Познанському: «Получено мною изъ заграницы достоверное сведение, что изъ числа фабрикованныхъ въ Лондоне въ 1864 году одного миллиона подделанныхъ русскихъ 10 рублевыхъ кредитныхъ билетовъ, пущены въ обращение близъ нашей границы въ Великомъ Княжестве Познанскомъ, въ числе главныхъ агентовъ торговли этой состоитъ польскій выходець Адамъ Богушъ, коему принадлежитъ имение Оганово въ Влоцлавскомъ уезде; выходець этотъ, по собраннымъ начальникомъ уезда сведениямъ выпустилъ въ обращение несколько десятковъ тысячъ фальшивыхъ билетовъ, большею частью мелкимъ купцамъ и торговцамъ рогатаго скота и овецъ. Онъ же Адамъ Богушъ въ недавнемъ времени удалился изъ Великаго Княжества Познанскаго въ Галицію съ намерениемъ водворить въ пределы наши и тамъ фальшивые билеты» (APW, str. 1–2). Частину фальшивих грошей у сумі 400 руб. Адам Богуш відправляв поштою мешканцю м. Шпиталь-Дольний Варшавської губ. прусському підданому Генріху Вундшу, в якого під час обшуку жандармами земської стражі було виявлено фальшивий 10 руб. кредитний білет із № 1,502,652 зразка 1864 р. та ще 5 листів із подібним вмістом, після чого його було заарештовано та поміщено до Брест-Куявської (або Бжесць-Куявської) тюрми (APW, str. 5). 22 листопада 1868 р. на користь Генріха Вундша, годувальника сім'ї з 10 дітей, особисто клопотав та запевняв у добросовісності колишній військовий начальник м. Влоцлавек – князь Вітгенштейн, запевняючи, що той не мав злочинних намірів, ведучи листування із Адамом Богушем: «Наконецъ мы трое нижеподписавшиися прибегаемъ съ покорнишей просьбою къ Вашему Превосходительству объ увольнении Бундша на свободу для спасения его семейства отъ голодной смерти и до окончания дела Богуша честь имеемъ представить наше ручательство за Бундшемъ и за его невинностью и неучастиемъ въ делахъ Богуша готовы отвечать лично и целымъ нашимъ имуществомъ. /подписи/1868 года. Октября 22/ноября 3 дня. Место жительства. Литновскаго уезда Деревня Шпиталь. Гмины Фабиянекъ» (APW, str. 12). На допиті Вундш зізнався, що, будучи у Торуні, виміняв у Адама Богуша прусські талери на російські рублі, але ті були справжніми, та про можливу підміну він гадки не мав. Після чого був відпущений, із тюрми з повинністю бути невіднім до кінця тер-

міну слідства (APW, str. 57–58). За сприяння пруської влади було проведено обшук у деякого фон-Мікта та виявлено 3400 подібних фальшивих 10 руб. банкнот, також отриманих від Адама Богуша, якого на той час вже було затримано і доставлено до тюрми у м. Іновроцлав. Остерігаючись виправдання Адама Богуша у судах Пруссії, російська влада вимагає видати його та помістити у цитадель у м. Александрув Куявський. Туди також доставити підозрюваного у допомозі Богушу по збуту підробок арештованого Генріха Вундша, після чого етапувати обох під суворим караулом до м. Варшава (APW, str. 16, 20). Але видача до Польщі арештованого Адама Богуша супроводжувалася низкою складнощів – у кінці року грошей на транспортування та утримання в'язня (визначених у сумі 200 руб.) не вистачало. Також у м. Радзеюв не було придатного приміщення для його утримання з караулом, через що прикордонним комісаром і начальником повіту полковником Густавом Берхманом було запропоновано відправити Адама Богуша у м. Торунь, звідки доставити безпосередньо до Варшави – в Олександрівську цитадель: «Милостивый Государь Павелъ Прокофьевичъ! Получивъ сейчасъ письмо Ваше со вложенными ста рублями, честь имею Вамъ сообщить следующее, для доклада Г-ну Начальнику Губернии. Вамъ известно, что въ городе Радеевъ решительно нетъ помещения для содержания подъ арестомъ такъ важнаго преступника какимъ есть Богушъ, хотя и представлена возможность поставить земскихъ стражниковъ на часахъ къ нему, то при всехъ предосторожностяхъ нетъ ручательства, что путемъ тайнымъ могутъ быть ему переданы записки, заключающие въ себе образъ объяснений при дапросахъ, а въ такомъ случае все усилия производителя дела остались бы безъ желаемаго результата. Поэтому я полагаю полезнымъ и даже необходимымъ, по принятии мною отъ Прусскихъ властей Богуша, изъ Иновроцлава черезъ Торнь прямо отвезти его въ Александрово и передать местному Жандармскому Офицеру для доставления въ Варшавскую Александровскую Цитадель совместно съ принятиемъ отъ Прусскихъ властей следственнымъ деломъ. О передаче Богуша я вместе съ симъ отношусь къ Прусскому Ландрату, а о следственномъ деле я лично отправлюсь къ Анвальту Иновроцлавскаго Суда, а назначенный Г. Наместникъ производитель по сеймъ делу, можетъ быть вполне уверенъ въ

моемъ ли Прусскимъ властямъ содействия къ открытию этого важнаго дела, темъ более, въ начатомъ Прусскими властями следствие и доставленныхъ мною имъ сведений имеецца достаточно материала къ уличению виновнымъ, а опытный и ловкий производитель откроеть какъ комитетъ такъ и сообщниковъ Богуша. Мне остается только въ скоромъ времени ожидать Вашего уведомления согласенъ ли Его Превосходительство съ моимъ мнениемъ, и въ такомъ случае неоставьте зделать распоряжение, дабы Жандармский офицеръ на Александровской станции железной дороги принялъ бы отъ меня арестованнаго Адама Богуша. Уважающий Васъ Густавъ Берхманъ /пидпис/» (APW, str. 27–28). Справа вимагала якнайскорішого вирішення з екстрадиції Богуша, адже для уникнення суду в Російській імперії його родина вимагала розгляду справи у Бромбергському апеляційному суді, адже злочин було здійснено у землях Пруссії (APW, str. 29). Тоді ж у м. Влоцлавек затриманий інший спільник Адама Богуша, утримувач маєтку його дітей в м. Ольганово – Валентій Вієвіоровський, який намагався збути отримані від Богуша фальсифікати, та, будучи арештованим, пропонував у заставу за своє звільнення наявні на його рахунку 2000 прусських талерів, арештованих у подальшому Казною з отриманням нею депозитної першості на отримання грошей арештованого: «Его Превосходительству Господину Начальнику Варшавской Губернии. На предписание отъ 24 декабря 68 за № 132 для производителя Юридического Отделения Графа Гейнриха. Рапортъ. Въ исполнение даннаго Вамъ Превосходительствомъ на имя Юридического Советника поручения, имею честь донести что совершеннымъ мною 2 января с.г. въ Ипотечной книге имени Ольганово Влоцлавскаго уезда Актомъ записано надлежащее запрещение въ пользу Казны на сумму 2000 прусскихъ талеровъ, обеспеченной, на ономъ имени для Валентія Виевиоровскаго. При томъ имею честь доложить, что такъ какъ самая сумма 2000 талеровъ для Виевиоровскаго, по причине неокончания наследственнаго производства после смерти матери малолетнихъ Богушей б. владелица имени Ольганово, не внесена еще въ надлежащую графу Ипотечнаго Указателя, а только о такомъ внесении сделана въ симъ же Указателе соответственная оговорка, то затемъ на основании решения Ипотечнаго Отделения отъ 3 января наложилось мною запрещение зна-

чится лише вь Ипоечномъ Указателе посредствомъ надлежащей отметки; которая при всемъ томъ вполне обеспечиваетъ права Казны, предоставляя оной Ипотечное первентво на получение показанной сумы Виевировскаго. /подпись/. Варшава 4 января 1869» (APW, str. 73).

21 листопада 1868 р. начальник Радзеювського повіту Густав Берхман повідомляє Варшавського губернатора про виявлення у підданих Пруссії Павла Брузді та його зятя Мартина Меха семи сумнівних кредитних білетів 10 руб. номіналу, які ті отримали за продані вівці, з високим ступенем імовірності будучи у змові із Адамом Богушем у поширенні підробок (APW, str. 38). Водночас брат Адама Богуша – Август намагався продати родинний маєток в м. Ольганово для спроби викупити брата під заставу (APW, str. 53 odw.).

У процесі намагань російської влади добитись екстрадиції А. Богуша до Царства Польського, у м. Торунь місцевим прокурором Г. Лосовським виявлено наміри коханки відомого польського уродженця Раймунда Янковського – Матільди Френдерейх спільно з банкіром Сімонсоном, організувати доставку з Англії великої кількості фальшивих 50 руб. асигнацій. Їх Сімонсон міг збувати, маючи значні торгівельні обороти з місцевими купцями. Підробки Матільда Френдерейх планувала отримувати за допомогою польських емігрантів у Лондоні та Парижі, а також зі Швейцарії. Зусиллями прокурора м. Торуні зловмисницю було заарештовано та поміщено у тюрму замку м. Грудзьондз. У цьому всьому вдалось особисто пересвідчитись начальнику Радзеювського повіту Густаву Берхману, який, враховуючи значну турботу прокурорів Торуні та Іновроцлава перед Російською владою, клопотав про представлення їх до нагород російськими орденами Св. Станіслава II ступеня: «Просьба Сиятельства о награждении означенныхъ Прусскихъ чиновниковъ вь поощрение другимъ Императорсько-Царскими Орденами Св. Станислава 2-й степени за выдачу Богуша. Полковникъ Берхнемъ /подпись/» (APW, str. 118).

У лютому 1869 р. рішенням Бромбергського апеляційного суду Адам Богуш разом із 64 підробленими банкнотами та власними записами у зошитах був доставлений залізничним транспортом у Варшаву, де був зустрітий місцевими жандармами і

поміщений в Олександрівську цитадель. Завданням слідчих було встановити причетність Адама Богуша до запідозреного у виробництві у Лондоні підробок уродженця Калішської губ. – Полюшковича. Підозра у потенційних намірах виготовлення фальшивих грошей виникла проти Полюшковича після замовлення ним із Лондона у пруське м. Бреслау всього необхідного обладнання, яким, згідно з поширеними чутками, він наче вже виготовив підробок більше 1 млн. (APW, str. 108). 3 травня 1869 р. до варшавської слідчої тюрми направляють із Влоцлавка і Валентина Вєвіоровського: «СУДЬ ИСПРАВИТЕЛЬНОЙ ПОЛИЦИИ. 2-го отделения ВЪ ВАРШАВЕ. № 8195. Варшава дня 9/21 мая 1869 г. Экстренно. Въ Канцелярию Начальника Варшавской Губернии. Сылаясь на отзывъ оной Канцелярии отъ 3 мая с.г. № 124, честь имею уведомить, что решениемъ состоявшагося сего числа Судь определиль Валентина Вєвиоровскаго содержать еще подъ арестомъ и препроводивши изъ г. Влоцлавска въ Варшавскую Следственную Тюрьму. Потому честь имею покорнише просить о сделании Начальнику Влоцлавскаго Уезда надлежащее распоряжение касательно немедленной высылке Вєвиоровскаго транспортнымъ порядкомъ, подъ строгимъ наблюдениемъ въ упомянутую тюрьму, коей смотрителю вместе съ симъ предлагается принять его подъ арештъ-кроме того Судь долгомъ /.../ представить следующее Управление Начальника Влоцлавскаго Уезда отзывомъ отъ апреля 18 дня с.г. № 3072 уведомили Судь что кредитный билетъ 10-ти рублеваго достоинства задержанный у Валентина Вєвиоровскаго и заподозренный въ подлоге, представленъ вместе со следственнымъ деломъ Варшавскому Губернатору при рапорте отъ 3 апреля с.г. № 2592. Изъ переписки заключающейсѣ въ самомъ следственномъ деле, а именно изъ отзыва Начальника Влоцлавскаго Уезда отъ октября 28 дня 1869 г. За № 10333 адресованнаго Начальнику Земской Стражи тогоже уезда, видно что и четыре другихъ билета выпускаемые въ обращение Вєвиоровскимъ были приложены къ делу» (APW, str. 152).

Начальником Радзеювського повіту Густавом Брехманом було також подано до Міністерства внутрішніх справ рапорт з проханням компенсувати понесені ним витрати під час розслідування та переміщення Адама Богуша, адже з витрачених ним

170 руб. 3 коп., лише 100 руб. були раніше виділені йому з канцелярії Варшавського губернатора: «Счетъ. Въ употребленіе аванса Начальникомъ Радеевского Уезда Полковника Берхманомъ, отпущеннаго на расходы по делу выходца Адама Богуша. Получено при конфедициальномъ письме Правителя Канцелярии Начальника Варшавской Губернии – 100 руб. Израсходовано по сему счету 170 р. 3 к. Затемъ перерасходовано... 70 р. 3 к. Начальник Радеевского Уезда Полковникъ Берхнемъ /подпись/» (АРW, str. 133–134). 11 січня 1870 р. Варшавський карний суд виніс вирок збувальнику фальшивих банкнот Адаму Богушу – позбавлення всіх прав та свобод із засланням до Сибіру на термін 6 років каторжних робіт: «ВАРШАВСКИЙ ОБЕРЪ-ПОЛИЦИЙМЕЙСТЕРЪ. 14/26 января 1870 г. № 203. ВАРШАВА. Ответъ на № 17. Милостивый Государь Николай Николаевич! Упомянутый въ письмахъ Вашего Превосходительства отъ 11 сего января за № 17, помещикъ деревни Олгоново, Влоцлавскаго Уезда, вверенной Вамъ губернии, эмигрантъ Адамъ Богушъ, обвиняемый въ выпуске въ обращение за границею русскихъ фальшивыхъ кредитныхъ билетовъ, приговоренъ Варшавскимъ уголовнымъ Судомъ, къ лишению правъ состоянія и къ ссылке въ Сибирь на шесть летъ въ каторжныя работы, а потомъ на отселение тамъ навсегда. Уведомляя симъ Ваше Превосходительство, прошу принять уверение въ совершенномъ моемъ почтении и преданности. Генераль /подпись/» (АРW, str. 195).

Так закінчилась справа Адама Богуша – головного організатора збуту «англійських» підробок російських кредитних білетів у Царстві Польському. Та він був не єдиним, чия справа відрізнялась гучністю у розслідуванні фінансової диверсії з Лондона.

Перспективи подальших розвідок ми бачимо у пошуку та введенні до наукового обігу інших матеріалів, що стосуються діяльності фальшивомонетників та зберігаються у фондах історичних архівів і музеїв України та поза її межами.

Джерела та література

Бойко-Гагарін, А.С. (2019). Нові дані про ввезення до Російської імперії фальшивих грошей із Англії протягом ХІХ ст. *Наукові записки з української історії*, 46, 207–218. doi: 10.31470/2415-3567-2019-46-207-218.

- Бойко-Гагарин, А.С.** (2016). Фальсификация монет и банкнот в Польше до 1917 года по материалам украинской газетной периодики. *Forum numizmatyczne: Pieniądz i mennice: studia i materiały*, 1, 103–109.
- Бойко-Гагарін, А.С.** (2020). Фальсифікація цінних паперів в Російській імперії. *Соціум. Документ. Комунікація*, 9, 11–26. doi: 10.31470/2518-7600-2020-9-11-26.
- Колабава, І.Н.** (2019). Агляд спрау аб фальшывых крэдытных білетах з фонду Мінскага павятовага суда (другая палова XIX ст.). *Банковский вестник*, 12 (677), 56–59.
- Колабава, І.Н.** (2012). Судовая справа віцебскага купца Аляксея Саломіна (1858 г.). *Віцебскія Старажытнасці: Матэрыялы навуковай канферэнцыі, прысвячонай 90-годдзю з дня народжэння Л.В. Аляксеева, Віцебск, 28–29 кастрычніка 2010 г.* (с. 371–376). Мінск.
- Космылев, В.С.** (1993). Дело И.Ю. Цейзика (к вопросу о подделке российских ассигнаций в Белоруссии начала XIX в.). *Всероссийская нумизматическая конференция: тезисы докладов и сообщений*. (с. 72–73). Вологда: ЛиС.
- Коцур, В.П., & Бойко-Гагарін, А.С.** (2019). Державна політика протидії фальшивомонетництву в Російській імперії у кін. XIX – поч. XX ст. *Universum Historiae et Archeologiae*, 2 (27), 108–124. doi: 10.15421/26190208.
- Орлик, С.В.** (2018). Российские фальшивые кредитные билеты в Галиции в годы Первой мировой войны. *Банкаускі Веснік*, 2, 51–54.
- Орлик, С.В., & Бойко-Гагарін, А.С.** (2017). Фальшивомонетництво в Україні в роки Першої світової війни. *Український нумізматичний щорічник*, 1, 143–164. doi: 10.5281/ZENODO.1291752.
- Парамонов, О.В.** (2018). Дело Леона Варненке. Документальные свидетельства крупнейшей экономической диверсии, связанной с подделкой в Лондоне российских кредитных билетов во второй половине XIX века. *Деньги в российской истории. Вопросы производства, обращения, бытования: сборник материалов Первой международной научной конференции (18–19 октября 2018 г., Санкт-Петербург)*. (Вып. 1, с. 83–88).
- APW – Archiwum Panstwowe m.st Warszawy. Zespol 1416/II. KGW. Referat I Tajny. Sygnatura. 3. Секретное дело о распространении польским выходцем Адамом Богушем фальшивых кредитных русских билетов. Rok 1868–1871. Liczba stron 237.

Kotsur, V.P., & Boiko-Gagarin, A.S. (2019). Napoleon Russian forged assignations in Naddniprianschyna (over Dnipro land). *East European historical bulletin*, 11, 66–77. doi: 10.24919/2519-058x.11.170701.

References

- Boiko-Haharin, A.S.** (2019). Novi dani pro vvezennia do Rosiiskoi imperii falshyvykh hroshei iz Anhlii protiahom XIX st. [The new data on the implementation of the counterfeit money from England to the Russian empire in the XIX century]. *Naukovi zapysky z ukrainskoi istorii – Scientific Notes on Ukrainian History*, 46, 207–218. doi: 10.31470/2415-3567-2019-46-207-218 [in Ukrainian].
- Boiko-Gagarin, A.S.** (2016). Falsifikatsiya monet i banknot v Polshe do 1917 goda po materialam ukrainskoy gazetnoy periodiki [Falsification of coins and banknotes in Poland until 1917 according to the materials of the Ukrainian newspaper periodicals]. *Forum numizmatyczne: Pieniądz i mennice: studia i materiały – Numismatic Forum: Money and Mints: studies and materials*, 1, 103–109 [in Russian].
- Boiko-Haharin, A.S.** (2020). Falsyfikatsiia tsinnykh paperiv v Rosiiskii imperii [Falsification of securities in Russian empire]. *Sotsium. Dokument. Komunikatsiia – Society. Document. Communication*, 9, 11–26. doi: 10.31470/2518-7600-2020-9-11-26 [in Ukrainian].
- Kolabava, I.N.** (2019). Aglyad sprau ab falshyvykh kdyedytnykh biletakh z fondu Minskaga pavyatovaga suda (drugaya palova XIX st.) [Review of the cases about the counterfeited credit notes from the Minsk County Court archival fund (the second half of the XIX century)]. *Ban-kovskiy vestnik – Bank Bulletin*, 12 (677), 56–59 [in Belorussian].
- Kolabava, I.N.** (2012). Sudovaya sprava vitsebskaga kuptsa Alyakseya Salomina (1858 g.) [The court case of the Vitebsk merchant Alexei Solomin (1858)]. *Vitsebskiya Starazhytnastsii: materyyaly navukovay konferentsyi, prysvyachenay 90-goddzyu z dnya narodzhennya L.V. Alyakseeva, Vitsebsk, 28–29 kastrychnika 2010 g. – The Vitebsk antiquities: Proceedings of the science conference dedicated to the 90th anniversary of the birth of L.V. Alekseev, Vitebsk, October 28–29, 2010.* (pp. 371–376). [in Belorussian].
- Kosmylev, V.S.** (1993). Delo I.Yu. Tseyzika (k voprosu o poddelke rossiyskikh assignatsiy v Belorussii nachala XIX v.) [The I. Ceyzik case (To the question of the Russian assignations counterfeitings in Belarus during the beginning of the XX century)]. *Vserossiyskaya numizmaticheskaya konferentsiya: tezisy dokladov i soobshcheniy – All-Russian Numismatic Conference: abstracts of papers.* (pp. 72–73). Vologda: LiS [in Russian].

- Kotsur, V.P., & Boiko-Haharin, A.S.** (2019). Derzhavna polityka protydiv falshyvomonetnytstvu v Rosiiskii imperii u kin. XIX – poch. XX st. [State policy against counterfeiting in the Russian Empire in the late XIX – the early XX century]. *Universum Historiae et Archeologiae*, 2 (27), 108–124. doi: 10.15421/26190208 [in Ukrainian].
- Orlik, S.V.** (2018). Rossiyskie falshivye kreditnye bilety v Galitsii v gody Pervoy mirovoy voyny [Russian fake credit tickets in Galicia during the First World War]. *Bankauski Vesnik – Bank Bulletin*, 2, 51–54 [in Russian].
- Orlyk, S.V., & Boiko-Haharin, A.S.** (2017). Falshyvomonetnytstvo v Ukraini v roky Pershoi svitovoi viiny [Money counterfeiting in Ukraine during the WWI]. *Ukrainskyi numizmatychnyi shchorichnyk – Ukrainian Numismatic Yearbook*, 1, 143–164 [in Ukrainian].
- Paramonov, O.V.** (2018). Delo Leona Varnenke. Dokumentalnye svidelestva krupneyshey ekonomicheskoy diversii, svyazannoy s poddelkoy v Londone rossiyskikh kreditnykh biletov vo vtoroy polovine XIX veka [The Leon Varnenke case. Documentary evidence of the largest economic sabotage associated with the counterfeiting of Russian bank notes in London in the second half of the 19th century]. *Dengi v rossiyskoy istorii. Voprosy proizvodstva, obrashcheniya, bytovaniya: sbornik materialov Pervoy mezhdunarodnoy nauchnoy konferentsii (18–19 oktyabrya 2018 g., Sankt-Peterburg) – Money in Russian history. Issues of production, treatment, life: Proceedings of the I science conference (October 18–19, 2018, St. Petersburg)*. (Iss. 1, pp. 83–88) [in Russian].
- APW – Archiwum Panstwowe m.st Warszawy [The State Archives of the city of Warsaw]. Zespol 1416/II. Kancelaria Gubernatora Warszawskiego. Referat I Tajny. [The secret office of the Warsaw Governor's chancellery № 1]. Sygnatura. 3. Sekretne delo o rasprostranienii polskim vykhodtsem Adamom Bogushem falshivyykh kreditnykh russkikh biletov [The secret case about the spreading by the Polish descendant Adam Bogush of the counterfeit Russian credit notes]. Rok 1868–1871. Liczba stron 237 [in Polish and Russian].
- Kotsur, V.P., & Boiko-Gagarin, A.S.** (2019). Napoleon russian forged assignations in Naddniprianshchyna (over Dnipro land). *East European historical bulletin*, 11, 66–77. doi: 10.24919/2519-058x.11.170701.

Ілюстрації

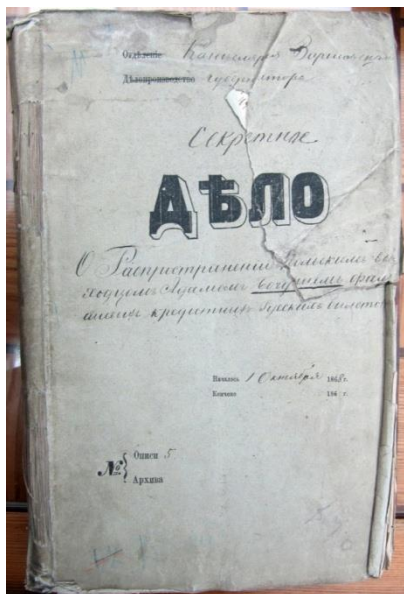

Рис. 1. Лицьова сторінка карної справи проти Адама Богуща, Державний архів у м. Варшаві

Рис. 2. Квитанція на асигнування витрат по справі А. Богуща

Стаття надійшла до редакції 09.10.2020 р.

UDC 930.25(477.83):94(477)(092)"19"
DOI: 10.24919/2312-2595.5/47.217815

Віталій ТЕЛЬВАК

доктор історичних наук, професор, професор кафедри всесвітньої історії та спеціальних історичних дисциплін, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, Україна, індекс 82100 (telvak1@yahoo.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2445-968X>

ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/X-5320-2018>

Богдан ЯНИШИН

кандидат історичних наук, старший науковий співробітник відділу історії України XIX – початку XX ст., Інститут історії України НАН України, вул. Грушевського, 4, м. Київ, Україна, індекс 02000 (bogdanvanyshyn@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0386-2530>

ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/B-9516-2019>

Бібліографічний опис статті: Telvak, V., & Yanyshyn, B. (2020). Lviv Region State Archive documents as a source for the study of cultural and educational activity of Mykhailo Hrushevsky. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія, 5/47, 153–166.* doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.5/47.217815>.

**ДОКУМЕНТИ ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ
ЛЬВІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ ЯК ДЖЕРЕЛО ДО ВИВЧЕННЯ
КУЛЬТУРНО-ОСВІТНЬОЇ ДІЯЛЬНОСТІ
МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО**

***Анотація. Мета** дослідження полягає у з'ясуванні грушевсь-кознавчого потенціалу колекцій Державного архіву Львівської області. **Методологічне підґрунтя** становить міждисциплінарний*

© Vitalii Telvak, Bohdan Yanyshyn, 2020

підхід. Особливий акцент зроблено на структурно-функціональному системному аналізі історіографічних фактів та методі критичного аналізу документального матеріалу. **Наукова новизна** статті полягає у спробі комплексного аналізу грушевськіани у фондах ДАЛО. **Висновки.** З'ясовано, що найбільшою насиченістю матеріалів про М. Грушевського позначені колекції Львівського університету (фонд 26). Найбільш цінною їх частиною є особова справа вченого як професора університету. Вона містить 72 документи, написані німецькою, українською та польською мовами. Найбільш різнопланова грушевськіана відклалася в описі 7 університетського фонду, що містить численні діловодні матеріали філософського факультету. Особливу інформаційну цінність мають протоколи засідань ради професорів факультету. Іншою малознаною складовою цього опису є посеместрові програми лекцій і семінарів та пов'язане з цим листування М. Грушевського. З матеріалами університетського архіву пов'язані особові фонди колег українського професора по Львівському університету (К. Студинський, Л. Фінкель). Грушевськіана відклалася також в особових фондах інших галицьких діячів того часу (І. Калиновича та М. Кордуби). У фондах ДАЛО міститься документація галицьких культурно-просвітніх товариств, утім і тих, що їх створив чи з ними був пов'язаний М. Грушевський (наприклад, Товариство прихильників української літератури, науки і штуки у Львові). Малознаними для грушевськознавців є й матеріали значного за обсягом фонду дирекції поліції у Львові (ф. 350), де відклалася справа 3903, котра містить документи кримінального провадження проти М. Грушевського. У підсумку відзначено, що віднайдена грушевськіана дає підставу атестувати колекції ДАЛО як одні з найбільш інформативних для дослідження львівського двадцятиліття біографії М. Грушевського.

Ключові слова: М. Грушевський; Державний архів Львівської області; культурно-освітня діяльність.

Vitalii TELVAK

PhD hab. (History), Professor, Department of World History and Special Historical Disciplines, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 24 Ivan Franko Str., Drohobych, Ukraine, postal code 82100 (telvak1@yahoo.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2445-968X>

ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/X-5320-2018>

Bohdan YANYSHYN

PhD (History), Senior Research Fellow, Department of History of Ukraine of the XIX – early XX cc., Institute of History of Ukraine, National Academy of Sciences of Ukraine, 4 Hrushevsky Str., Kyiv, Ukraine, postal code 02000 (bogdanyanyshyn@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0386-2530>

ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/B-9516-2019>

To cite this article: Telvak, V., & Yanyshyn, B. (2020). Lviv Region State Archive documents as a source for the study of cultural and educational activity of Mykhailo Hrushevsky. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Serii Istorii – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*, 5/47, 153–166. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.5/47.217815>.

**LVIV REGION STATE ARCHIVE
DOCUMENTS AS A SOURCE FOR THE STUDY
OF CULTURAL AND EDUCATIONAL ACTIVITY
OF MYKHAILO HRUSHEVSKY**

Summary. *The purpose of the article is to investigate the Hrushevsky studies potential of SALR collections. The methodological basis of the work is an interdisciplinary approach. Particular emphasis is placed on the structural and functional system analysis of historiographical facts and the method of critical analysis of documentary material. The scientific novelty of the article lies in the attempt to comprehensively analyze Hrushevsky-related materials in the funds of SALR. Conclusions.* The article has concluded that the collections of Lviv University (Fund 26) are marked by the biggest amount of materials about M. Hrushevsky. The most valuable document is the personal file of the scholar as a university professor. It contains 72 documents written in German, Ukrainian and Polish. The most diverse Hrushevsky-related materials are deposited in the 7th description of the university fund, which contains numerous office materials of the Faculty of Philosophy. Protocols of the faculty council meetings are especially informational as well. Another little-known component of this description is the semester programs of lectures and seminars and the related correspondence of M. Hrushevsky. The personal funds of

Hrushevsky's colleagues at Lviv University (K. Studynsky, L. Finkel) are also connected with Hrushevsky-related materials. Hrushevsky materials are deposited in the personal funds of other Galician figures of the time (I. Kalynovych and M. Korduba). The SALR funds contain documentation of Galician cultural and educational societies, but also of those created by or associated with M. Hrushevsky (for example, the Society of Supporters of Ukrainian Literature, Science and Art in Lviv). The large fund of the police directorate in Lviv (file 350, case 3903), contains the documents of the criminal proceedings against M. Hrushevsky that are also little known to Hrushevsky studies scholars. The above-mentioned Hrushevsky materials allow us to certify the SALR collections as one of the most diverse and informative sources for the study of the biography of M. Hrushevsky during his twenty years of life in Lviv.

Key words: *M. Hrushevsky; State Archives of the Lviv Region; cultural and educational activities.*

The statement of the problem. Reviews of Hrushevsky studies collections, deposited in Ukrainian and foreign archives, are extremely popular with specialists and are in constant demand. The reason for this is that archival heuristics takes a lot of time and effort. A lot of studies have been written about Hrushevsky materials in Ukrainian archival institutions. At the same time, only two well-known indexes, one by O. Martynenko and G. Svarnyk and other by I. Hyrych, are marked by completeness of material inventory. The rest of the archives are mostly uninformative causal reviews that do not allow to fully clarify the scientific potential of the collections mentioned in them.

The depicted situation was noticeably dynamized by the project "e-Archive of Mykhailo Hrushevsky" initiated and moderated in recent years by Oksana Yurkova. Among its most ambitious tasks there was a document-by-document description of the archival Hrushevsky-related materials, primarily in Ukrainian collections. Within the framework of the mentioned project, Vitaliy Telvak began to identify and study the Hrushevsky collection in the funds of the State Archives of the Lviv Region (hereinafter – SALR). The potential of this collection is the least explored among other Ukrainian collections. This situation is due to the fact that SALR turned out to be the only institution of such material diversity that does not have any complete guide to its own collections. After all, the existing one dates back to 1965 (!) when the documents of

Ukrainian cultural and scientific institutions of the late XIX – early XX centuries were mostly inaccessible to researchers. It is clear that this state of affairs significantly complicates the work on Hrushevsky studies because even a vague idea of the specifics of a fund can be formed only directly at the institution.

Analysis of previous research. Today, there is only one special study of V. Savchuk on Hrushevsky materials in SALR (Savchuk, 1997). The question of the peculiarities of these collections in SALR was also briefly covered in our article "Sources to the history of Ukrainian culture and science of Eastern Galicia during the autonomous period in the collections of the State Archives of Lviv region" (Yanyshyn, 2019).

The purpose of the article is to investigate the Hrushevsky studies potential of SALR collections.

The statement of the main material. Intensive search work in SALR allowed to find and describe more than a thousand documents that cover the life and work of Hrushevsky during the Lviv period of life. A brief description of the content of these documents is available on the website of the project "e-Archive of Mykhailo Hrushevsky". This heuristic work finally made it possible to find out the scale of Hrushevsky-related materials in the regional archives. Since the full sub-documentary description, as well as the planned compilation of the catalogue, is still a matter of the future work, we will try to briefly describe the specifics of Hrushevsky collections in SALR below.

The collections of Lviv University, stored in Fund 26, are marked by the greatest amount of materials about M. Hrushevsky. We would like to mention that this is one of the largest SALR foundations, as it covers a variety of materials on the history of the university from its founding to the outbreak of World War II. Deposited materials are combined in 18 descriptions. Interestingly, for reasons unknown to the employees themselves, the description 17 is immediately followed by the description 22.

The most valuable part of this fund is the personal file of M. Hrushevsky as a university professor, which was deposited in description 5 (SALR, f. 26, descr. 5, file 510). The case contains 72 documents written in German, Ukrainian and Polish. They shed light on all the key events of historian's twenty-year teaching career: his autobiographies, the protocols of the competition commission, the decree of nominating for a professorship, extensive official correspondence, numerous financial

documents, materials of disciplinary commissions, excerpts from Polish press of that time, characteristics of the scientific activity, materials of the investigation (protocols of testimonies, correspondence, inquiries, etc.) in the case of the forced departure of M. Hrushevsky from Galicia at the beginning of the First World War, etc. The study of these documents allows us to trace the process of "othering" M. Hrushevsky by his Polish colleagues within the university because of his consistent defending of the rights of Ukrainian students for education in native language.

The 5th description contains the cases of other professors and associate professors of Lviv University that are interesting for Hrushevsky studies. For example, the personal file of Kyryl Studynsky includes a little-known text of M. Hrushevsky's review of his habilitation work "Caution" (SALR, f. 26, descr. 5, file 1833, sheets 27–29). We would like to emphasise that this text was not included in the corresponding fifty-volume collection of Hrushevsky's works (Telvak & Radchenko, 2019).

The most diverse Hrushevsky materials were deposited in the 7th description of the university fund. It contains numerous clerical materials of the Faculty of Philosophy, including ones concerning M. Hrushevsky. We would like to highlight the extraordinary informational value of the minutes of the meetings of the faculty council. These protocols allow us to reconstruct the daily routine of difficult communication between M. Hrushevsky and his Polish colleagues; they allow to reproduce the logic of his numerous initiatives to deepen the Ukrainian studies nature of historical lectures at the faculty; they clarify the causes and course of numerous conflicts between the historian and the Polish administration of the faculty and the university. These conflicts later became a favourite and most mythologized plot of the Polish Hrushevsky studies.

Even a superficial revision of these protocols allows us to trace a clear tendency: more and more determinate rejection of M. Hrushevsky's attempts to balance Polish and Ukrainian cultural influences at Lviv University, to stop the aggressive narrowing of Ukrainian language rights within its walls, after all, the state legislation enshrined the ultra-quistic (bilingual) nature of this main educational institution in Eastern Galicia. The greatest conflicts were the persistent attempts of Polish professors to force M. Hrushevsky to communicate exclusively in Polish about official affairs. However, being aware of the interests of Ukrainian students, the scholar insisted on his right to communicate in his native language. Therefore, more and more often his appeals in official matters

remained unanswered, as the representatives of the university administration demanded the use of the Polish language in correspondence. M. Hrushevsky, on the other hand, appealed to state laws and insisted on the correctness of his actions, sometimes writing official letters in Ukrainian with Latin transliteration. Such struggle for justice eventually led to berating of M. Hrushevsky by the Polish Galician press (Telvak, 2017).

Another little-known component of the abovementioned description is the semester-by-semester programs of lectures and seminars and related correspondence of professors and M. Hrushevsky (SALR, f. 26, descr. 7, file 365, sheets 6–7, 34, 90, 91, 98; file 383, pp. 27, 48; file 384, pp. 35–35, 51). These materials allow us to reconstruct what historical subjects M. Hrushevsky offered to introduce, as well as to clarify his weekly teaching hours. Based on these materials, we were able to establish that the range of proposed historical subjects reached several dozen, covering the history of all Ukrainian regions from prehistoric period to the end of the XVIII century. Interestingly, M. Hrushevsky, as the closest consistent opponent of the Polonization course of the Lviv University administration, also conducted official correspondence on these issues exclusively in Ukrainian or the state German language.

Description 7 also contains the reports on the work of scientific seminars and protocols of numerous faculty commissions attended by M. Hrushevsky. We would like to highlight interesting materials of the habilitation commissions where M. Hrushevsky participated as well. These materials prove active participation of M. Hrushevsky in habilitation colloquia of Ivan Franko (SALR, file 26, descr. 7, file 362, sheets 55–56) and Stepan Tomashivsky (SALR, file 26, descr. 7, file 623, file 6, 19).

Researchers of intellectual biography of M. Hrushevsky might find his documented requests for creative leave especially interesting. Almost every year, Hrushevsky applied to the Vienna Ministry of Education asking for one term free from teaching duties in order to carry out, as he wrote, "scientific travels" (SALR, f. 26, descr. 7, file 514, p. 14). Interestingly, sometimes the historian asked for the permission for scientific trips post factum, i.e. sending applications from the places of the planned stay (SALR, f. 26, descr. 7, file 611, sheets 44–49). It should be noted that even in spite of such inaccuracies, in most cases M. Hrushevsky's colleagues at the faculty supported his applications.

The content of many documents of the faculty description is directly related to the materials of the Rectorate of Lviv University, which are deposited in three (12, 13, 14) descriptions. For example, the above-mentioned conflicts in the relationship between M. Hrushevsky and his Polish colleagues at the university are repeatedly confirmed by the materials of 13th description. Thus, the first case of this description, concerning the secession of Ukrainian students, contains a letter from Rector Riediger to the Ukrainian historian about his participation in the farewell meeting of Ukrainian students, as well as a letter from M. Hrushevsky himself, in which he emphasises his right to free communication with youth and expresses his own vision of the Polish-Ukrainian conflict within the walls of Lviv University (SALR, f. 26, descr. 13, file 1).

This description also contains extremely informative protocols of the Senate of Lviv University, little-known before to Hrushevsky studies scholars. These documents allow us to significantly enrich our awareness of M. Hrushevsky's struggle for the rights of Ukrainian students at the university and the collective efforts of the Polish professors to hinder this activity (SALR, f. 26, descr. 13, files 52, 53, 81). For example, the protocols of the University Senate for February 1916, that considered the disciplinary case concerning M. Hrushevsky's departure from Galicia, provides extremely interesting data for Hrushevsky studies scholars. We can learn not only about the nuances of the case itself, but we can confidently state that until that time the Ukrainian scholar was formally considered a professor at Lviv University (SALR, f. 26, descr. 13, file 748, pp. 36–45, 77–86, 89–93; file 868). These materials significantly supplement the documents of cases 841 ("Protocols of secret meetings of the disciplinary commission at the Senate about the cases of Professors Hrushevsky, Grabsky, Dobryansky, etc. and the list of participants") and 842 ("Disciplinary case of Dr. Mykhailo Hrushevsky").

A significant number of cases of the 13th description contain materials discussing the problem of creating an independent Ukrainian university in the capital of Galicia. At the same time, many of them, already in the title, mention the name of M. Hrushevsky as the main initiator of this movement (SALR, f. 26, descr. 13, files 46, 52). Hrushevsky's support of the studies in Ukrainian language within the university was the reason for several disciplinary proceedings against him, the materials of which were deposited in 13th description (SALR, f. 26, descr. 13, files 409, 747, 748, 841). The fact that part of the meetings

of Polish professors was indicated as "secret" (SALR, file 26, descr. 13, files 343, 345, 492) speaks volumes about the interethnic tension at Lviv University. We would like to mention that these cases contain many thematically selected materials of the Galician press of that time.

Finally, description 13 contains materials of the chronicle of Lviv University during the professorship of M. Hrushevsky. Among these materials there are autobiographies and lists of works written by the Ukrainian historian during the relevant period (SALR, f. 26, descr. 13, files 6, 54, 116). The value of these materials lies in the fact that the printed version of the annals of Lviv University includes only fragments of these manuscript reports.

Similar materials were deposited in 12th description of the rector's documents. It includes many cases with the programs of lectures by M. Hrushevsky and instructions on the start and end of classes (files 956, 1022, 1055, 1090, 1054). Other interesting cases include working materials for the university chronicle (files 1088, 1089). Hrushevsky studies scholars would particularly appreciate the case with M. Hrushevsky's biography and the list of his scientific works (files 931, pp. 184–185), as well as the case of the historian's acceptance of citizenship of the Danube monarchy – another vocal topic of that time and that is still little-known to biographers of the Great Ukrainian (file 961).

The content of the previous descriptions echoes the cases of 14th description, which also contains the materials of the Rector's Office. Among the least known materials there is the case 2315 that contains an excerpt from M. Hrushevsky's biography for the Lviv period of his life.

The largest number of documents was deposited in the description 15, which contains absolutariums (certificates of graduation) and catalogues of student performance of all faculties of Lviv University. These documents allow to reconstruct M. Hrushevsky's student audience over the years and to dismantle common negative stereotypes in historiography about the students' attitude to him as a teacher. Long-term work with this large documentary array, which contains tens of thousands of sheets, will allow to draw convincing conclusions about the significant popularity of M. Hrushevsky's lectures among students. Today we have managed to establish the names of about two thousand (!) of his students. Interestingly, the most significant fraction of audience was represented by law students, as the Faculty of Law was the largest at the university. Other groups were represented by students of philosophical and theo-

logical faculties. Only a few students of the medical faculty attended Hrushevsky's lectures. The biggest national group was represented by Ukrainians. Another fairly large group of students was of Jewish nationality. Despite the long-standing Polish-Ukrainian antagonism within the walls of Lviv University, there were a lot of Poles among M. Hrushevsky's students. All this data indicates the need for a comprehensive analysis of these documents and revision of many established theses in Hrushevsky studies.

The mentioned description contains interesting protocols on passing doctoral exams and conclusions on doctoral dissertations. These documents provide valuable information about a small group of the most loyal students of M. Hrushevsky, who devoted themselves to science and obtained doctorates. Among those who obtained doctorates there are representatives of the Lviv historical school: S. Tomashivsky, O. Terletsy, O. Sushko, I. Krypyakevych, I. Dzhidzhora, F. Sribny, V. Gerasymchuk, I. Krevetsky, I. Shpytkovsky, B. Barvinsky and others. It is worth mentioning that M. Hrushevsky's reviews of his students' doctoral dissertation have already been published (Telvak & Pedych, 2016, pp. 380–391).

Other interesting cases of this description include the book of registration of seminar papers and doctoral dissertations with lists of students who took the first steps in science under the guidance of M. Hrushevsky, as well as the topics of their research (SALR, f. 26, descr. 15, file 1336). The names of Hrushevsky's students are also mentioned in the case which contains an album of doctoral diplomas (SALR, file 26, descr. 15, files 1344–1349).

The first manuscript scientific works of M. Hrushevsky's students (essays, reviews, articles) can be found in description 11 ("Master's works, articles"). The most prominent documents in this case are little-known manuscript versions of S. Tomashivsky's research carried out under Hrushevsky's supervision ("The Bourgeoisie of Lviv and the Khmelnytsky Uprising in 1648") (SALR, f. 26, descr. 15, file 1880), a review of M. Chechulin's work (SALR, f. 26, descr. 15, file 1881), M. Korduba ("The Attitude of Bela III to Byzantium and the Third Crusade") (SALR, f. 26, descr. 15, file 1652) and a few abstracts by O. Terletsy (SALR, f. 26, descr. 15, file 1867–1873).

The personal funds of Hrushevsky's colleagues at Lviv University also contain valuable materials for Hrushevsky studies. For example,

we can find unknown before letters of M. Hrushevsky's to the well-known Polish historian Ludwik Finkel in Finkel's personal file. However, the case with the letters turned out to be largely ransacked, as only four sheets of eleven remained. Among the documents there was only one letter and the rest were envelopes (SALR, f. 254, descr. 1, file 313). Interestingly, the mentioned letter, apparently for a better understanding of its content by the addressee, was written in Ukrainian with a Latin transcription. In addition, in L. Finkel's fund there is a well-known brochure of the anonymous "Committee of the Public Good" entitled "Before the General Meeting of the Shevchenko Scientific Society". The document contained baseless accusations against the head of SSS. The presence of this brochure among the documentary heritage of the Polish scientist proves his meticulous attention to the activity of the Ukrainian colleague in Lviv intellectual circle.

Hrushevsky materials can be found in the personal funds of other Galician figures of the second half of the nineteenth – first third of the twentieth century. For example, there are interesting Hrushevsky-related documents in the personal fund of the well-known Ukrainian bibliographer Ivan Kalynovych (f. 306). One of the most interesting files is an obituary of M. Hrushevsky, published in the pages of the German-language Prague newspaper "Prager Presse" (SALR, f. 306, descr. 1, file 163, sheet 88).

Other little-known Hrushevsky materials can be found in the personal fund of the iconic representative of the Lviv historical school Myron Korduba (F. R. 2923). First of all, let us mention the article of the scientist "Mykhailo Hrushevsky as a researcher of the princely era of Ukrainian history" (SALR, f. 2923, op. 1, file 8) that was the final chord of Korduba's works related to Hrushevsky studies (V.V. Telvak & V.P. Telvak, 2018). In this text, contrary to the expectations of the communist authorities, M. Korduba praised the legacy of his teacher. The article was the reason for slandering the author, which eventually led to his premature death. Hrushevsky studies elements can be found in other creative materials of M. Korduba, e.g. university lectures, reviews, abstracts, etc.

The SALR funds also contain documentation of several Galician cultural and educational societies of the late 19th and early 20th centuries, as well as those created or associated with M. Hrushevsky. First of all, let us recall the Society of Supporters of Ukrainian Literature,

Science and Art in Lviv, founded in February 1904 by scientists and Hrushevsky colleagues I. Franko, I. Trush and V. Hnatyuk. The materials of this group materials were deposited in the fund 298. The most important thing is the protocol book of member and board meetings where among different signatures we can see the autographs of the head of the institution M. Hrushevsky. The mentioned protocols of the Society are currently published by the Lviv researcher Oleg Kupchynsky (Kupchynskyyi, 1994), and Bohdan Yanyshyn (Yanyshyn, 2018). The latter conducted a detailed investigation of the characteristics of the Society's activity.

Excerpts from the protocols of member and board meetings, deposited in the fourth case, as well as drafts and originals of the statute of the Society (files 1 and 2) will be interesting for researchers of scientific and organizational activities of M. Hrushevsky. The letters of the members of the Society to its chairman can be found in the fifth case. Institutional correspondence is preserved in the sixth case ("Letters of the Regional Department, Kyiv Literary and Artistic Society, editor of the publishing house «Rus Writing» Yu. Romanchuk on sending information about the society's preparation for the publication of works by Mark Vovchok"). Finally, the documentation of two major cultural and educational events organized by M. Hrushevsky under the auspices of the Society, the Higher Summer Vacation Courses and the Exhibition of Ukrainian Modern Art, were collected in 8th and 9th cases of the mentioned fund.

Researchers of the Lviv period of M. Hrushevsky's life and activity are much less familiar with the documents of the board of the "Committee of Academic House" society in Lviv, which were deposited in the fund 292. The fund has 33 cases that allow to fully reproduce the genesis and implementation of Hrushevsky's idea to build a dormitory for Ukrainian students in the Galician capital. The scholar devoted a number of journalistic articles to this idea, thus drawing the attention of the Ukrainian public to this important issue. The fund contains various documents (invoices, contracts, cadastral maps, etc.) related to the acquisition of land for the construction of the Academic House (file 1), cash book of the Academic House (file 2), information on the calculation of taxes on the premises of SSS (file 3), appeal of the head of SSS to Ukrainians on both sides of Zbruch about collecting voluntary donations for the construction of the Academic House (file 5), various financial

materials regarding the construction and operation of the Academic House (files 7, 8, 13, 14, 18, 20, 21, 23, 25–32), numerous inventory descriptions (file 9), regulations (file 11), etc. Hrushevsky studies scholars would particularly value the fourth case which preserved the unnoticed correspondence of the head of the SSS M. Hrushevsky on many issues related to the construction and operation of the Academic House.

The materials of the large fund of the Lviv Police Directorate (f. 350) are also little known to Hrushevsky studies scholars. First of all, let us draw the researchers' attention to case 3903, which contains various documents of criminal proceedings against M. Hrushevsky opened in 1916. At that time, the Ukrainian scholar was suspected of treason for giving well-known journalistic speeches in the Russian newspaper "Rech", which allegedly called for the separation of Eastern Galicia from the Danube monarchy and its annexation to the Romanov empire. We are convinced that a careful study of the materials of the police fund will reveal interesting information for Hrushevsky studies scholars.

Conclusions. In conclusion, we would like to note that our brief overview is far from exhaustive. Pointing to the most important Hrushevsky-related materials, we strive to outline the directions of further research for Hrushevsky studies scholars. However, the above-mentioned Hrushevsky materials allows us to certify the SALR collections as one of the most diverse and informative sources for the study of the biography of M. Hrushevsky. They provide information about Hrushevsky's extremely productive creative achievements during his twenty years in Lviv. The study, along with the compilation of the above-mentioned catalogue of Hrushevsky studies, should result in the creation of a synthetic study of the Galician era of life of the Great Ukrainian.

References

- Kupchynskyi, O.** (1994). Statut i protokoly zasidan Tovarystva prykhyl'nykiv ukrainskoi literatury, nauky i shtuky u Lvovi [Regulations and protocols of the meetings of the Society of Supporters of Ukrainian Literature, Science and Art in Lviv]. *Zapysky NTSh. Pratsi Sektzii mystetstvoznavstva – Notes of the SSS. Proceedings of the Art History Section, SSXXVII*, 393–419 [in Ukrainian].

- SALR – Derzhavnyi arkhiv Lvivskoi oblasti [State Archives of Lviv Region] [in Ukrainian].
- Savchuk, V.** (1997). Dokumenty Derzharkhivu Lvivskoi oblasti pro Mykhaila Hrushevskoho [Documents of the State Archives of Lviv Region about Mykhailo Hrushevsky]. *Mykhailo Hrushevskyi: Pohliad iz sohodennia: naukovi zapysky Ternopilskoho derzhavnoho pedahohichnoho instytutu. Seriiia «Istoriia» – Mykhailo Hrushevsky: A View from the Present: scientific notes of Ternopil State Pedagogical Institute. Series "History", 5, 222–223* [in Ukrainian].
- Telvak, V.** (2017). Mykhailo Hrushevskiyi ta polsko-ukrainskyi konflikt u Lvivskomu universyteti: sprobа rekonstruktsii [Mykhailo Hrushevsky and the Polish-Ukrainian conflict at Lviv University: an attempt at reconstruction]. *Skhidnoievropeiskiyi istorychnyi visnyk – Eastern European Historical Bulletin, 4, 28–35* [in Ukrainian].
- Telvak, V., & Pedych, V.** (2016). *Lvivska istorychna shkola Mykhaila Hrushevskoho [Lviv Historical School of Mykhailo Hrushevsky]*. Lviv: Svit [in Ukrainian].
- Telvak, V., & Radchenko, O.** (2019). Neznana retsenziia Mykhaila Hrushevskoho [Unknown review by Mykhailo Hrushevsky]. *Arkhivy Ukrainy – Archives of Ukraine, 1 (318), 198–202* [in Ukrainian].
- Telvak, V.V., & Telvak, V.P.** (2018). Mykhailo Hrushevskiyi v istoriohrafichnii spadshchyni Myrona Korduby [Mykhailo Hrushevsky in the historiographical heritage of Myron Korduba]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriiia «Istoriia» – Problems of humanities. "History" Series: a collection of scientific works of Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 42, 118–142* [in Ukrainian].
- Yanyshyn, B.** (2018). Organization and activity of the Ukrainian Literature, Science and Crafts Society in Lviv. *Skhidnoievropeiskiyi istorychnyi visnyk – Eastern European Historical Bulletin, 8, 18–27*.
- Yanyshyn, B.** (2019). State Archive of Lviv Oblast: source potential for the history of Ukrainian culture. *Relevant research of historical sciences: coll. monograph (pp. 260–279)*. Lviv – Toruń: Liha-Pres.

Стаття надійшла до редакції 07.10.2020 р.

УДК 069.9(470+571)"201"

DOI: 10.24919/2312-2595.5/47.217832

Ірина ШАНДРА

докторка історичних наук, доцентка, професорка кафедри історії, музеєзнавства та пам'яткознавства, Харківська державна академія культури, Бурсацький узвіз, 4, м. Харків, Україна, індекс 61057 (irina_shandra@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9092-413X>

ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/AAU-4824-2020>

Бібліографічний опис статті: Шандра, І. (2020). Музей зразків – мініатюрне представництво експортерів у столиці Російської імперії на початку ХХ ст. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 5/47, 167–177. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.5/47.217832>.

МУЗЕЙ ЗРАЗКІВ – МІНІАТЮРНЕ ПРЕДСТАВНИЦТВО ЕКСПОРТЕРІВ У СТОЛИЦІ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ НА ПОЧАТКУ ХХ ст.

Анотація. Музеї зразків, які масово виникали в економічно розвинутих країнах наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст., можна вважати унікальним явищем, адже ці заклади прагнули не зберігати свої експонати, а навпаки – збути їх. Найбільшим і першим таким експортним музеєм в Російській імперії був музей зразків при Російській експортній палаті. **Мета роботи** – проаналізувати процес створення, головні напрями діяльності й завдання музею зразків при Російській експортній палаті (1913 р., м. Санкт-Петербург), показати взаємозв'язок між експозиційним наповненням закладу та пріоритетами в експортній політиці досліджуваного періоду. **Методологія дослідження** базується на системі принципів (науковості, об'єктивності, історизму) та методів наукового пізнання. Використання загальнонаукових (аналітичного, синтетичного, системного) та спеціально-історичних

© Ірина Шандра, 2020

ISSN 2312-2595 (Print) ISSN 2664-3715 (Online)

(історико-типологічного, історико-порівняльного, хронологічного) методів дало змогу проаналізувати світовий досвід в організації експортних музеїв, виділити особливості музею зразків при Російській експортній палаті. **Наукова новизна.** Музей зразків проаналізовано з точки зору одного з інструментів збільшення експортної торгівлі. У роботі показано, що переважну більшість експонатів музею склали аграрні й кустарні вироби. Підкреслюється, що такий пріоритет був свідомим і відображав домінуючі настрої в тогочасному суспільстві щодо переважно аграрного характеру економіки імперії. У статті робиться **висновок** про необхідність таких музеїв зразків для розвитку вивізної торгівлі й налагодження партнерських відносин між виробниками й споживачами, а також недостатнє представлення товарів українських земель в експозиціях цього «столичного мініатюрного експортного бюро».

Ключові слова: музей зразків; експорт; Російська експортна палата.

Iryna SHANDRA

PhD hab. (History), Associate Professor, Professor, Department of History, Museology and the Study of Historical Monuments, Kharkiv State Academy of Culture, 4 Bursatsky descent, Kharkiv, Ukraine, postal code 61057 (irina_shandra@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9092-413X>

ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/AA-Y-4824-2020>

To cite this article: Shandra, I. (2020). Muzei zrazkiv – miniatiurne predstavnytstvo eksporteriv u stolytsi Rosiiskoi imperii na pochatku XX st. [Museum of Samples – the miniature representation of exporters in the capital city of Russian Empire at the beginning of 20-th century]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriya Istoriiia – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*, 5/47, 167–177. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.5/47.217832> [in Ukrainian].

**MUSEUM OF SAMPLES – THE MINIATURE
REPRESENTATION OF EXPORTERS
IN THE CAPITAL CITY OF RUSSIAN EMPIRE
AT THE BEGINNING OF 20-th CENTURY**

***Summary.** Museums of samples, which were massive founded in the economic developed countries at the end of 19-th and the beginning of 20-th century, can be hold as a unique phenomenon, because these institutions sought not to save their exhibits, but to sell them. The largest and the first such museum in Russian Empire was museum of samples by the Russian Export Chamber. **The purposes of the article** are the analysis of the creating process, the main activities and the targets of museum of samples by the Russian Export Chamber (1913, Saint Petersburg) and the demonstration of the correlation between the content of exposition in the institution and the priorities in the export policy in the investigated period. **The research methodology** is based on the system of principles (scientism, objectivism and historicism) and the scientific methods. The use of general scientific (analytical, synthetic, systemic) and special-historical (historical-typological, historical-comparative, chronological) methods allowed to analyze the worldwide experience of export museum founding, to select the features of the museums of samples by the Russian Export Chamber. **Scientific novelty.** Museum of samples was analyzed from the point of view of the one of instrument of increase the export trade. Article shows that the most of museum exhibits was agricultural and handicraft wares. It was highlighted that this priority was conscious and reflected the prevailing opinion of society of that time about agrarian nature of the economy of Russian Empire. In the article was made the **conclusion** that such museums of samples was needed for development of export trade and partnership relation between producers and consumers and that wares from Ukrainian lands had insufficient representation in the expositions of this "miniature export bureau in capital city".*

***Key words:** museum of samples; export; Russian Export Chamber.*

Постановка проблеми. На початку ХХ ст. капіталістичні відносини набувають усе більш стрімких обертів: подальша концентрація та монополізація виробництва, зміни в структурі експорту й товарній номенклатурі, завоювання нових ринків збуту й утримання наявних – усі ці особливості світового товарообігу спонукали його зацікавлених учасників вдаватися до різних за-

ходів активізації зовнішньої торгівлі. Найбільш дієвими інституційними проявами сприяння експорту наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. були торгові палати, експортні союзи або представництва, які були звичним явищем для розвинутих країн світу. Структурними підрозділами таких установ або окремо створеними закладами ставали також музеї зразків, які були своєрідною формою активізації вивізної торгівлі, продумано-систематизованим і навіть витончено-вишуканим проявом презентації експортних товарів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема зовнішньоторгових відносин Російської імперії пореформеного часу представлена в сучасній українській економічній історії дослідженнями І. Жиленкової, О. Пилипенка, І. Шандри та ін. (Жиленкова, 2016; Пилипенко, 2010; Шандра, 2020; Шандра, 2019b). Проте в більшості наукових робіт такий елемент сприяння експорту, як торгово-промислові музеї, розглядається побіжно, а то й зовсім відсутній. Певні розвідки в цьому напрямі зроблено у доповідях на конференціях (наприклад, Шандра, 2019a). Історія формування такого унікального для Російської імперії початку ХХ ст. закладу, як музей зразків при Російській експортній палаті, в українській історіографії не набула висвітлення.

Метою статті є на основі періодичних видань досліджуваного періоду, діловодних матеріалів експортних структур (звіти й протоколи Російської експортної палати, державних органів влади) проаналізувати процес створення, структуру й експозиційне наповнення музею зразків Російської експортної палати, що є показовим для розуміння загальних експортних пріоритетів Російської імперії на початку ХХ ст.

Виклад основного матеріалу. Російська імперія наслідувала світовий досвід, поступово формуючи, хоч і з суттєвим запізненням, музеї зразків експортних товарів. Торгово-промислові музеї були двох видів: на території країни виробництва та на території країни експорту. Останні склалися навіть швидше, ніж перший вид, завдячуючи своїй появі діям виконавчих органів влади, дипломатичних і консульських установ, а також іноземних партнерів. Так, у березні 1913 р. до Російської експортної палати надійшло запрошення від Вищої комерційної школи в Монреалі (Канада) взяти участь у організації всесвітнього торгово-промислового

музею, який створювався на базі школи («Торгово-промисловий музей», 1913, с. 101). Восени 1913 р. російський консул у Порт-Саїді (Єгипет) А. Ніссен повідомив Російську експортну палату, що за його ініціативою у цьому місті діє постійна виставка зразків товарів з Російської імперії. Дипломат запрошував вітчизняних виробників поповнювати колекцію своїми виробами, а Російська експортна палата, зі свого боку, висловлювала захоплення цією результативною приватною ініціативою, вбачаючи в цьому «практичний крок до дійсного проникнення наших виробів» («Выставка русских изделий», 1913, с. 303).

Класичних музеїв зразків у межах Російської імперії було всього два – при Російській експортній палаті (м. Санкт-Петербург, 1913 р.) та Російсько-Англійській торговій палаті (м. Санкт-Петербург, 1914 р.). Обидва вони були відкриті тільки на початку ХХ ст., тоді як діяльність європейських експортних музеїв розпочалася ще у 80-х рр. ХІХ ст. і нараховувала вже понад 30 років. Перш ніж відкрити музей зразків у Санкт-Петербурзі, було докладно вивчено справу їхньої організації в західноєвропейських країнах. Особливий інтерес у цьому плані становила «Німеччина – країна, у якій різнобічно була поставлена справа сприяння експорту» (Лейтес, 1913, с. 252).

Музей зразків при Російській експортній палаті було засновано з практичною метою впорядкування її інформаційно-посередницької роботи. У звіті Російської експортної палати за 1913 р. зародження ідеї створення музею описано так: «З'явилася думка заснувати таку установу, у якій будь-який бажаючий міг би наочно рекламувати свої продукти й вироби перед широкою публікою у столиці держави, яка є найбільш відвідуваною іноземцями» (*Отчет*, 1914, с. 304). Необхідність зосередження в одному місці експортних зразків з усієї країни була продиктована віддаленістю регіонів від основних торгових центрів, великими відстанями між районами виробництва, наявністю мовного бар'єру тощо. За задумом, проєктований музей мав задовольняти експортні потреби саме аграрних та кустарних виробників. Із цього приводу «Русский экспорт» опублікував розлогу статтю «Объединение земств в организации сбыта продуктов народного труда», у якій так пояснював завдання проєктованої установи: «Бути суттєвим імпульсом для постійної культурної роботи земських і інших

громадських установ у справі розвитку й покращення місцевих промислів, пристосовуючись до потреб закордонних ринків» («Объединение земств», 1913, с. 217).

У вересні 1913 р. «музей зразків» розпочав свою роботу, як зазначалося у його «Правилах...», для «ознайомлення осіб і установ, які цікавляться вивозом вітчизняних продуктів і виробів закордон, з поточними вимогами іноземних ринків на різноманітні товари» (*Отчет*, 1914, с. 305). Музей складався з двох відділів (виставкового й комісійного), завідування було покладено на одного з помічників управителя справами Експортної палати під загальним наглядом останнього («Инструкция музею», 1913, с. 245).

Новостворений заклад, звичайно ж, не міг зібрати все, що мало в Російській імперії експортний інтерес, хоча статус самої Російської експортної палати як центральної зовнішньоторговельної установи викликав такі очікування. Музей мав характер постійно діючої виставки зразків найрізноманітніших товарів. Свій стенд або павільйон тут міг мати кожен виробник, який хотів представити власну продукцію у столиці, розраховуючи на іноземних візитерів. Для цього слід було орендувати площу під свою експозицію: вартість оренди становила від 50 коп. до 3 руб. на місяць за квадратний фут, залежно від терміну оренди («Инструкция музею», 1913, с. 245).

Експонувалися у музеї переважно сільськогосподарські та кустарні товари з різних куточків Російської імперії, промислові товари були майже відсутні. Цьому було кілька причин: і громіздкий характер промислових виробів, і їхня висока собівартість, і вартість доставки, і бажання фірм-виробників безпосередньо укласти угоди із закордонними партнерами, і домінуюча у суспільній думці того часу теза щодо переважно аграрного характеру господарства Російської імперії. Та й сама Російська експортна палата ставила своєю метою «закордонний збут різноманітних виробів народної праці у широкому розумінні, у першу чергу, кустарних виробів» (*Отчет*, 1914, с. 303).

Експонати музею зразків вражали розмаїттям. Своє місце у виставкових залах знайшли таврійська сіль, житомирське борошно, ташкентське вино, семиріченський мед, костромські текстильні вироби, туркестанські сушені абрикоси і навіть насіння

червоної конюшини з Уфимської губернії та мозаїчні смоли з Нижегородської губернії (*Отчет*, 1914, с. 307–308). Від закордонних партнерів теж було отримано безліч зразків, як-то: китайське олійне насіння й бавовна, константинопольський бурштин, чеські гудзики, рогові вироби німецького фабриканта, данський картон та ін. (*Отчет*, 1914, с. 308).

Інформація про нові надходження до музею публікувалася в друкованому органі Російської експортної палати – журналі «Русский экспорт» під окремою рубрикою «Музей зразків при Російській експортній палаті» («Инструкция музею», 1913, с. 245). Бюлетені музею зразків щоразу повідомляли про надходження таких російських товарів: бісерні ланцюжки й скляне намисто від кустарів Московської губернії, дерев'яні білі іграшки від кустаря Володимирської губернії, дерев'яні портсигари від Московського губернського земства, мереживні зразки від московських кустарів та ін. Від закордонних партнерів колекція музею поповнювалася ліонськими макаронами, німецькою сушеною картоплею і навіть автоматичним перегортачем нот англійського виробництва. Останній експонат мав розширений товарний опис, у якому вказувалися всі переваги винаходу, а підсумовувалася характеристика фразою, що прилад «є оригінальним і цікавим предметом для подарунка» («Бюллетень № 4», 1914, с. 311).

Періодично видавалися каталоги музею зразків російською та англійською мовами. Комісійний відділ при музеї, зі свого боку, сприяв оформленню замовлень і укладанню комерційних угод (Шандра, 2019b, с. 155).

До музею зразків надходили запити від різних установ та осіб, які теж відображають пріоритети в діяльності експортної палати, а саме: кустарний і аграрний характер. Від Алатинського відділу Імператорського російського товариства птахівництва надійшло звернення про бажане сприяння у збуті 10 тис. гусей, Суджанське товариство бджільництва опікувалося продажем 5 тис. пудів меду, товариства сільського господарства різних місцевостей наперебій пропонували пух ангорських кроликів, варення, пряники, солом'яні чохла для пляшок та ін. «Найновіший винахід», як зазначалося у бюлетені, було отримано від однієї петроградської технічної контори – «концентровані поживні галети "Рекорд" для коней» («Бюллетень № 4», 1914, с. 311).

Спеціальний відділ музею демонстрував найновіші на той час способи й види пакування, які були придбані на спеціалізованій виставці у Парижі (пакування для перевезень ягід, фруктів, квітів, вина та ін.). Особливий інтерес серед відвідувачів зазвичай викликала так звана «тара повернення», яка дозволяла виробникам суттєво економити на пакувальних матеріалах, серед них: розбірні ящики, залізні діжки, які згорталися в трубку й інші пакувальні «винаходи». Тогочасною новинкою вважалося пакування, яке було практичним для споживача і могло використовуватися після споживання товару, як-то: несесери, баули, декоративні коробки тощо. Подив викликав гофрований, а також «зовсім непроникний для води папір» (*Отчет*, 1914, с. 308).

Окрім музейного закладу в Санкт-Петербурзі, у 1913 р. Російська експортна палата розпочала організацію постійного торговельного музею зразків у Софії (Болгарія). На початку 1914 р. виникла ідея організувати в Берліні експортне комісійне бюро музею зразків Російської експортної палати. Та ці плани не було реалізовано. Так само на стадії задуму загальмувала ідея створення Російського музею зразків у Лондоні («Русский музей», 1914, с. 146).

Музей зразків Російської експортної палати був швидко помічений закордонними торговими партнерами. Навесні 1914 р. від директора торгово-промислового бюро японського міністерства землеробства й торгівлі Мінору Оки музей отримав вітального листа, у якому висловлювалися найкращі побажання новоствореній установі й упевненість, що його робота «матиме суттєве сприяння зовнішній торгівлі» («Интерес в Японии», 1914, с. 219). Разом із привітанням, японські партнери надіслали колекцію зразків власних товарів, брошуру «Общий обзор торгового музея в Токио» та «Справочную книгу экспорта Японии» і, зі свого боку, запрошували розмістити колекцію російських експортних зразків у їхньому музеї в Токіо. Серед переліку японських експонатів знаходимо паперові серветки, шовк-сирець, шовкові тканини, гудзики, віяла, рогожі, зелений та чорний чай, порцеляну, шпалери, а також нечувані для російського побуту види щіток: зубні, нігтьові, платтяні, головні, солдатські та багато ін. («Музей образцов», 1914, с. 311–313).

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, музей зразків при Російській експортній палаті певним чином

виконував функцію торгового представництва. Побачити ж реальні результати його роботи в часовій перспективі завадили події світового військового конфлікту: як зазначали сучасники – «це був постріл на далеку відстань і побачити негайно його результати немає можливості» («Из писем», 1914, с. 32).

Загалом, вочевидь проявився пріоритет роботи як самої Російської експортної палати, так і її музею зразків – це вивіз аграрних товарів переважно з російських етнічних терен. Незважаючи на прискорений економічний розвиток українських земель наприкінці XIX – на початку XX ст., товарів з Південного або Південно-Західного економічних районів Російської імперії було представлено одиниці.

Становитиме науковий інтерес подальше дослідження проблеми торгово-промислових музеїв у більш широкому контексті (у тому числі на українських землях), їхньої класифікації, головних напрямів діяльності, наповнення експозицій та реалізованих комерційних угод із закордонними партнерами.

Джерела та література

- Бюллетень № 4 музею образцов Российской экспортной палаты. (1914). *Русский экспорт*, 9–10, 311–314.
- Выставка русских изделий в Порт-Саиде. (1913). *Русский экспорт*, 10–11, 303.
- Жиленкова, І.** (2016). *Зовнішня торгівля України в контексті інтересів промислового й аграрного капіталу Російської імперії (1890-ті рр. – 1914 р.)*. Київ: Фоліант.
- Из писем в справочное бюро Российской экспортной палаты. (1914). *Русский экспорт*, 1–2, 32.
- Инструкция музею образцов и Комиссионному отделу музея. (1913). *Русский экспорт*, 7–8, 245–246.
- Интерес в Японии к музею образцов Российской экспортной палаты. (1914). *Русский экспорт*, 5–6, 219–220.
- Лейтес, К.** (1913). Музей товарных образцов в Германии. *Русский экспорт*, 9, 252–254.
- Музей образцов. (1914). *Русский экспорт*, 9–10, 311–314.
- Объединение земств в организации сбыта продуктов народного труда. (1913). *Русский экспорт*, 7–8, 216–217.
- Отчет Российской экспортной палаты за 1913 год.* (1914). Санкт-Петербург: Тип. Т-ва А.С. Суворина.

- Пилипенко, О.** (2010). *Українські землі в системі зовнішніх торговельно-економічних зв'язків Російської імперії у 1861–1914 рр.* (Автореф. дис. ... д-ра іст. наук). Київ.
- Русский музей образцов в Лондоне. (1914). *Русский экспорт*, 4, 146.
- Торгово-промышленный музей в Монреале. (1913). *Русский экспорт*, 3, 101–102.
- Шандра, І.** (2020). Торгово-промислова статистика представницьких організацій підприємців українських губерній (друга половина XIX – початок XX ст.). *Український історичний журнал*, 3, 134–144. doi: 10.15407/uhj2020.03.134.
- Шандра, І.** (2019а). Торгово-промислові музеї світу в другій половині XIX – на початку XX ст. *Культурологія та соціальні комунікації: інноваційні стратегії розвитку*: матеріали міжнародної наукової конференції. (с. 65–67). Харків.
- Шандра, І.** (2019б). Установи та організації сприяння експорту в Російській імперії (друга половина XIX – початок XX ст.). *The Universe of History and Archeology* (Vol. 2 (27), iss. 2, pp. 141–162). doi: 10.15421/26190210.

References

- Byulleten № 4 muzeya obraztsov Rossiyskoy eksportnoy palaty [Bulletin No. 4 of the Museum of Samples of the Russian Export Chamber]. (1914). *Russkiy eksport – Russian export*, 9–10, 311–314 [in Russian].
- Vystavka russkikh izdeliy v Port-Saide [Exhibition of Russian products in Port Said]. (1913). *Russkiy eksport – Russian export*, 10–11, 303 [in Russian].
- Zhylenkova, I.M.** (2016). *Zovnishnia torhivlia Ukrainy v konteksti interesiv promyslovoho y ahrarynoho kapitalu Rosiiskoi imperii (1890-ti rr. – 1914 r.)* [Foreign trade of Ukraine in the context of the interests of industrial and agricultural capital of the Russian Empire (1890s – 1914)]. Kyiv: Foliant [in Ukrainian].
- Iz pisem v spravochnoye byuro Rossiyskoy eksportnoy palaty [From letters to the information bureau of the Russian Export Chamber]. (1914). *Russkiy eksport – Russian export*, 1–2, 32 [in Russian].
- Instruksiya muzeyu obraztsov i Komissionnomu otdelu muzeya [Instructions for the Museum of Samples and the museum commission Department]. (1913). *Russkiy eksport – Russian export*, 7–8, 245–246 [in Russian].
- Interes v Yaponii k muzeyu obraztsov Rossiyskoy eksportnoy palaty [Interest in Japan in the Museum of Samples of the Russian Export Chamber]. (1914). *Russkiy eksport – Russian export*, 5–6, 219–220 [in Russian].

- Leytes, K.** (1913). Muzei tovarnykh obraztsov v Germanii [Museum of commercial samples in Germany]. *Russkiy eksport – Russian export*, 9, 252–254 [in Russian].
- Muzei obraztsov [Museum of Samples]. (1914). *Russkiy eksport – Russian export*, 9–10, 311–314 [in Russian].
- Obyedineniye zemstv v organizatsii sbyta produktov narodnogo truda [Association of zemstvos in organizing the sale of products of national labor]. (1913). *Russkiy eksport – Russian export*, 7–8, 216–217 [in Russian].
- Otchet Rossiyskoy eksportnoy palaty za 1913 god [Report of the Russian Export Chamber for 1913]*. (1914). Sankt-Peterburg [in Russian].
- Pylypenko, O.Ye.** (2010). *Ukrainski zemli v systemi zovnishnikh torhovelno-ekonomichnykh zviyazkiv Rosiiskoi imperii u 1861–1914 rr. [Ukrainian lands in the system of foreign trade and economic relations of the Russian Empire in 1861–1914]*. (Doctor's thesis). Kyiv [in Ukrainian].
- Russkiy muzei obraztsov v Londone [Russian Museum of Samples in London]. (1914). *Russkiy eksport – Russian export*, 4, 146 [in Russian].
- Torgovo-promyshlennyy muzei v Monreale [Museum of Commerce and Industry in Montreal]. (1913). *Russkiy eksport – Russian export*, 3, 101–102 [in Russian].
- Shandra, I.O.** (2020). Torhovo-promyslova statystyka predstavnytskykh orhanizatsii pidpriyemtsiv ukrainskykh gubernii (druga polovyna XIX – pochatok XX st.) [Trade-industrial statistics of representative organizations of Ukrainian governments (second half of XIX – beginning of XX century)]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal – Ukrainian Historical Journal*, 3, 134–144. doi: 10.15407/uhj2020.03.134 [in Ukrainian].
- Shandra, I.O.** (2019a). Torhovo-promyslovi muzei svitu v druhii polovyni XIX – na pochatku XX st. [Museums of commerce and industry of the world in the second half of the XIX – beginning the XX century]. *Kulturolohiia ta sotsialni komunikatsii: innovatsiini stratehii rozvytku: materialy mizhnarodnoi naukovoï konferentsii – Culturology and social communications: innovative development strategies: materials of the International Scientific Conference*. (pp. 65–67). Kharkiv [in Ukrainian].
- Shandra, I.O.** (2019b). Ustanovy ta orhanizatsii spriyannia eksportu v Rosiiskii imperii (druga polovyna XIX – pochatok XX st.) [Establishments and organizations promoting exports in the Russian Empire (the second half of the nineteenth and early twentieth centuries)]. *The Universe of History and Archeology* (Vol. 2 (27), iss. 2, pp. 141–162). doi: 10.15421/26190210 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 21.10.2020 р.

УДК 378(091)(477.82)"201"
DOI: 10.24919/2312-2595.5/47.217827

Світлана ЦЕЦИК

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри вищої математики, Національний університет водного господарства та природокористування, вул. Михайла Вербицького, 18, м. Рівне, Україна, індекс 33018 (s.p.tsetsyk@nuwm.edu.ua)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7047-4197>

Ярослав ЦЕЦИК

кандидат історичних наук, доцент кафедри державного управління, документознавства та інформаційної діяльності, Національний університет водного господарства та природокористування, вул. Михайла Вербицького, 18, м. Рівне, Україна, індекс 33018 (slavatsetsik@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2527-2155>

ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/E-8054-2019>

Бібліографічний опис статті: Цецик, С., & Цецик, Я. (2020). Особливості розвитку професійної освіти та підготовки педагогічних кадрів на Волині на початку ХХ ст. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія, 5/47*, 178–192. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.5/47.217827>.

**ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ
ТА ПІДГОТОВКИ ПЕДАГОГІЧНИХ КАДРІВ
НА ВОЛИНІ НА ПОЧАТКУ ХХ ст.**

Анотація. Мета дослідження. На підставі аналізу праць українських вчених та архівних документів розкрити особливості становлення професійної підготовки учнів та вдосконалення педагогічної майстерності вчителів початкових навчальних закладів на Волині на початку ХХ ст. **Методологія дослідження** ґрунтується на поєднанні принципів науковості, об'єктивності,

© Світлана Цецик, Ярослав Цецик, 2020

історизму та поліфакторності при дослідженні запропонованої теми. **Наукова новизна** полягає у тому, що на основі архівних документів досліджено особливості розвитку професійної освіти на Волині на початку ХХ ст. Визначено, що органи влади активізували процес відкриття навчальних закладів, де учні мали змогу отримувати професійну освіту. З'ясовано роль земств в організації та проведенні педагогічних курсів для вчителів початкових шкіл губернії. У результаті проведеного дослідження зроблено **висновки**, що на початку ХХ ст. на Волині актуальним було питання формування мережі професійних закладів освіти. Важливу роль у цьому відігравали органи місцевого самоврядування, які здійснювали фінансування витрат, пов'язаних з їх відкриттям. Після свого утворення активно включилися у цю роботу й земства. Одним із своїх пріоритетних завдань вони визначили розширення мережі закладів початкової освіти у регіоні та проведення педагогічних курсів для вчителів початкових шкіл. Важливим у цьому напрямі було те, що зростала кількість психолого-природничих дисциплін. Але не всі плани було реалізовано через відмову земств фінансувати відкриття окремих ремісничих училищ. Багато рішень залишилися невиконаними у зв'язку з початком Першої світової війни.

Ключові слова: професійна освіта; педагогічні курси; Волинь; земство; освіта; навчальна програма.

Svitlana TSETSYK

PhD (Pedagogy), Associate Professor, Department of Higher (Further) Mathematics, National University of Water Management and Environmental Engineering, 18 Mykhailo Verbytsky Str., Rivne, Ukraine, postal code 33018 (s.p.tsetsyk@nuwm.edu.ua)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7047-4197>

Yaroslav TSETSYK

PhD (History), Associate Professor, Department of Public Administration, Documentation Keeping and Information Activities, National University of Water and Environmental Engineering, 18 Mykhailo Verbytsky Str., Rivne, Ukraine, postal code 33018 (slavatsetsik@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2527-2155>

ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/E-8054-2019>

To cite this article: Tsetsyk, S., & Tsetsyk, Ya. (2020). Osoblyvosti rozvytku profesiinoi osvity ta pidhotovky pedahohichnykh kadriv na Volyni na pochatku XX st. [Features of the development of vocational education and training of teachers in Volyn at the beginning of the XX century]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriya Istorii – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*, 5/47, 178–192. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.5/47.217827> [in Ukrainian].

FEATURES OF THE DEVELOPMENT OF VOCATIONAL EDUCATION AND TRAINING OF TEACHERS IN VOLYN AT THE BEGINNING OF THE XX CENTURY

Summary. *The purpose of the study is to reveal the peculiarities of the formation of professional training of students and the improvement of pedagogical skills of teachers of primary schools in Volyn in the early twentieth century on the basis of the analysis of the works of Ukrainian scientists and archival documents. The research methodology is based on a combination of the principles of scientificity, objectivity, historicism and multifactoriality in the study of the proposed topic. The scientific novelty is that the peculiarities of the development of vocational education in Volyn in the early twentieth century are studied on the basis of archival documents. The authorities intensified the process of opening educational institutions where students had the opportunity to receive vocational education. The role of zemstvos in the organization and conduct of pedagogical courses for primary school teachers in the province has been clarified. The result of the study led to the conclusion that there was an urgent need to form a network of professional educational institutions in Volyn in the early twentieth century. Local governments played an important role in that process covering the costs associated with the opening of vocational schools. After their formation, zemstvos also took an active part in this work. One of their priorities was to expand the network of primary schools in the region and to conduct pedagogical courses for primary school teachers. An important feature was the growing number of subjects studying psychology and natural sciences. But not all plans were realized due to the refusal of zemstvos to finance the opening of individual craft schools. Many decisions remained unfulfilled due to the outbreak of the First World War.*

Key words: professional education; pedagogical courses; Volyn; zemstvo; education; curriculum.

Постановка проблеми. На сучасному етапі реформування української освіти важливим є аналіз особливостей її становлення та розвитку у минулому. На початку ХХ ст. на Волині не було жодного закладу вищої освіти, а середні – гімназії, прогімназії та реальні училища функціонували лише у повітових центрах, і то не у всіх. Та все ж початок століття характеризувався відкриттям значної кількості закладів освіти, насамперед початкових. Вимоги часу диктували свої умови, й тому у краї поступово зростала мережа закладів, де учні мали змогу отримати професійну освіту. Важливим фактором, який позитивно впливав на якість підготовки вчителів початкових шкіл, стали педагогічні курси, які фінансувалися губернським земством. Все це сприяло розвитку професійної освіти у регіоні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Незважаючи на появу в останні роки значної кількості наукових праць, які стосуються розвитку освіти на українських землях на початку ХХ ст., більшість із них присвячені розвитку вищої освіти, історії педагогіки. Питання, пов'язані з розвитком професійної освіти на Волині, у більшості із них відсутні, що свідчить про недостатню розробленість теми в сучасній українській історіографії. Окремі питання теми розглянуто у статтях О. Альошиної, що розкривають особливості організації та проведення народних читань православними братствами на Волині (Альошина, 2018) та просвітницькій діяльності Житомирського православного братства (Альошина, 2019). Питання, пов'язані з диференціацією шкільної освіти на Україні в імперську добу, розглянуто у статті Л. Березівської (Березівська, 2011).

Мета статті – на основі аналізу першоджерел з'ясувати особливості розвитку професійної освіти у Волинській губернії на початку ХХ ст. та дослідити, які фактори позитивно впливали на цей процес. Визначити роль органів самоврядування у цьому.

Виклад основного матеріалу. Наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. у системі освіти на українських землях відбувалися суттєві зміни. У 1910 р. у Волинській губернії функціонувало 2 385 закладів освіти різних типів. У підпорядкуванні Міністерства

народної освіти (МНО) перебувало 976 закладів освіти, Священно-го Синоду – 1 399, Міністерства внутрішніх справ – 2, Міністерства торгівлі і промисловості – 2, Головного управління землеустрою й землеробства – 4, Відомства імператриці Марії – 2. Загалом освіти у губернії отримували 156 194 учні («Обзор», 1911, с. 69).

Кількість середніх навчальних закладів була незначною. У 1910 р. на Волині функціонувало чотири державні чоловічі гімназії, одне реальне училище, три приватні з «правами урядових чоловічих гімназій», жіноча гімназія, вісім приватних з «правами урядових жіночих гімназій», жіноче училище графа Блудова й Дедекальська учительська семінарія, де середню освіту отримували 2 848 хлопців і 2 257 дівчат («Обзор», 1911, с. 70).

На відміну від класичних гімназій, у реальних училищах значно більше уваги приділялося вивченню математично-природничих дисциплін, оскільки їх випускники вступали до вищих технічних навчальних закладів, тоді як гімназисти здебільшого – до класичних університетів. Тому й навчальні програми у них відрізнялися. Варто відзначити, що наприкінці навчального року учні складали перевідні екзамени. До кожного протоколу екзаменаційної комісії додавалися й навчальні програми. Так, до протоколу усного екзамену з тригонометрії за 1902 р. учнів сьомого класу Рівненського реального училища додано й програму курсу. В ньому зазначено час початку відповіді учня й час її закінчення та питання екзаменаційного білета. Незважаючи на жорстке ставлення та вимогливість викладачів, як свідчить аналіз документа, з 19 учнів іспит здали всі (ДАРО, ф. 215, оп. 2, спр. 105, арк. 22–27).

У навчальних програмах детально розписувалися теми занять та ключові поняття. Окремі програми склалися на основі тогочасних підручників. Зокрема програма з фізики для учнів 6 класу Рівненського реального училища була складена на основі підручника Кісельова. У ній детально розписані всі двадцять тем, які викладалися впродовж року, й відзначено, на основі чого її складено. Проведений аналіз програми та завдань, які давалися учням, свідчить, що теми або були дуже великі за обсягом, або викладалися впродовж кількох уроків кожна (ДАРО, ф. 215, оп. 2, спр. 106, арк. 35–36).

У тогочасних навчальних планах був закладений принцип поліфуркації: на новогуманітарному відділенні переважали гуманітарні предмети, запроваджувалася нова іноземна мова і не вивчалася латинська; на гуманітарно-класичному – також переважували гуманітарні предмети, мали вивчатися нова іноземна і латинська мови; на одному реальному відділенні переважали природничі науки, на другому – математичні. Така організація середньої освіти у старших класах відповідала реаліям життя, врахувала індивідуальні здібності і нахили учнів. Розроблені комісіями навчальні програми характеризувалися як орієнтовні. Структурно вони склалися безпосередньо з програми і пояснювальної записки до неї, мали форму рекомендацій, що відкривало вчителів простір для творчості (Березівська, 2011, с. 50).

Ще одним фактом, що значною мірою впливав на рівень викладання, було те, що керівники середніх навчальних закладів щорічно давали характеристики на вчителів. Так, у характеристиці на вчителя математики Рівненського реального училища зазначалося, що він любив науку і «працював не за страх, ніколи не просив зайвого карбованця». Він працював для користі справи, щоденно збирав учнів «на 1–2 години та вчив їх розв'язувати завдання й задачі, був дисциплінованим» (ДАРО, ф. 215, оп. 2, спр. 242, арк. 91 зв.).

Таким чином, на відміну від класичних гімназій навчальні програми реальних училищ було орієнтовані на підготовку фахівців з природничих та інженерних спеціальностей. Їх випускники після завершення здебільшого продовжували навчання в політехнічних інститутах.

На початку ХХ ст. на Волині, як і в інших регіонах України, гостро постала проблема підготовки кваліфікованих майстрів. З метою їх належної підготовки в регіоні було відкрито професійні та ремісничі навчальні заклади. У циркулярному розпорядженні Міністерства народної освіти за 1914 р. йшлося, що, незважаючи на прийняття низки заходів для розширення мережі професійних та ремісничих навчальних закладів у державі, потреба у спеціальній освіті не була вирішеною. Кількість ремісничих закладів освіти не відповідала потребам промисловості та сільського господарства. У зв'язку з цим доцільно було вжити заходи з метою подальшого розвитку мережі таких закладів від-

повідно до потреб окремих районів. Пропонувалося обговорити питання, в яких населених пунктах навчального округу «є необхідним і корисним» відкрити ремісничі навчальні заклади (ДАРО, ф. 165, оп. 1, спр. 24, арк. 30–30 зв.). 27 січня 1914 р. Рівненська міська комісія з народної освіти у складі члена міської управи Л.С. Стефановича та гласних міської Думи С.М. Подобіда, Є.Ю. Куфалія, М.Б. Мазуркевича, М.М. Пудловського та Г.М. Пісюка слухали питання про відкриття професійного класу при одному з нижчих навчальних училищ міста або відкриття самостійного ремісничого училища. У результаті обговорення цього питання комісія прийшла до висновку, що оптимальним варіантом для міста стало б «відкриття самостійної нижчої ремісничої школи за типом існуючих уже таких шкіл у Житомирі та Бердичеві» (ДАРО, ф. 165, оп. 1, спр. 24, арк. 32). Рівненська міська Дума, заслухавши на надзвичайному засіданні 5 лютого 1914 р. пропозицію Міністерства народної освіти та доповідь Комісії з народної освіти про відкриття ремісничого навчального закладу в Рівному та взявши до уваги, що для задоволення загальноосвітніх та професійних потреб міського населення «нижчої верстви» давно назріла потреба відкрити нижчу ремісничу школу, прийняла рішення порушити клопотання про відкриття у м. Рівне нижчої ремісничої школи з 4-річним курсом навчання. При цьому останній рік навчання мав бути присвячений винятково практичним заняттям (ДАРО, ф. 165, оп. 1, спр. 24, арк. 32). Незабаром цей заклад почав функціонувати.

Значно раніше, ніж у Рівному, нижчі ремісничі училища розпочали діяльність у Житомирі та деяких інших населених пунктах регіону. Найбільш гостра дискусія виникла під час процедури відкриття у Житомирському сирітському будинку ремісничих класів. Основною їх метою було навчити дітей-сиріт, які там виховувалися, певних ремесел. Уперше тут ремісничі класи відкрили ще у 1890-х рр. При сирітському будинку було організовано палітурну, шевську та швейну майстерні, які існували за рахунок відсотків від капіталу, зібраних дружиною колишнього волинського губернатора Грессера. Але вони проіснували недовго й були закриті через те, що не було відповідних викладачів, а мета викладання не могла бути досягнута через юний вік учнів (ДАЖО, ф. 183, оп. 1, спр. 11, арк. 160–161).

У 1904 р. Губернське земство повернулося до цього питання й вважало, що найбільш доцільними ремеслами, які учні могли опанувати, були палітурна, швейна та шевська справи. Також вони запропонували утримувати дітей у будинку до 15, а не до 12 років. Кошти на відкриття цих класів у них були. Загальний кошторис їх утримання складав 720 руб. на рік. Для викладання запропонували запросити відомих майстрів. Це дало б можливість дітям потім продовжити навчання у майстрів та отримати необхідні професійні навички (ДАЖО, ф. 183, оп. 1, спр. 11, арк. 161).

Помітну роль у розвитку професійної освіти на Волині відіграло приватне Житомирське комерційне училище імені Ремезової. У ньому учні отримували відповідну економічну та бухгалтерську освіту. А на початку 1914 р. при ньому було заплановано відкрити Волинську художньо-ремісничу майстерню, яка мала готувати спеціалістів для «розвитку кустарної промисловості на Волині» (ДАЖО, ф. 80, оп. 1, спр. 35, арк. 2). У ній мали навчатися майбутні інструктори для сільських майстерень (ДАЖО, ф. 80, оп. 1, спр. 35, арк. 2). За фінансовою допомогою для відкриття ремісничо-художньої майстерні звернулися до земської управи та Міністерства торгівлі та промисловості, у підпорядкуванні якого був цей заклад освіти. Навчальний відділ Міністерства торгівлі «по відділу художньо-промислових шкіл», розглянувши у квітні 1914 р. клопотання Н.Л. Ремезової, визнав за доцільне надавати фінансову підтримку цьому закладу та сприяти створенню в Житомирі художньо-ремісничої майстерні, яка складалася б з відділів художнього, керамічного й різьблення по дереву, де мало навчатися безкоштовно 40 учнів (ДАЖО, ф. 80, оп. 1, спр. 35, арк. 8). Тоді ж було й складено кошторис видатків на організацію цих класів. Загальна сума складала 20 тис. руб., включаючи й утримання інтернату на 25 учнів. Найдорожче коштувало устаткування для керамічного класу. Міністерство торгівлі та промисловості було готове виділити 5 тис. руб. (ДАЖО, ф. 80, оп. 1, спр. 35, арк. 8 зв.).

У клопотанні від 16 квітня 1914 р. про збільшення фінансування для відкриття майстерень, адресованому помічнику завідувача художньо-промислових майстерень Міністерства торгівлі і промисловості, наголошувалося на тому, що в регіоні була

велика потреба у випускниках цього училища. У Житомирському та інших повітах багато місцевих жителів робили вироби з глини, займалися примітивним різьбленням по дереву, хоча земство, «відповідаючи на потреби місцевого населення» прийняло рішення відкрити два відділення: скульптурно-керамічне й різьблення по дереву. Однак керамічна майстерня була найдорожчою за вартістю устаткування, а молоде земство й місто, в якому склад гласних не був затверджений, не мали можливості надати значну допомогу. В земстві йшла «партійна боротьба різних елементів», й турботи про «розвиток кустарних промислів не було особливо помітно». Тому допомога з Міністерства була б своєчасною, сприяючи розвитку цієї справи. Загальна сума витрат на організацію училища та його утримання складала 20 000 руб. Тому просили Міністерство торгівлі і промисловості виділити 5 тис. руб. на устаткування і 5 тис. руб. на утримання з 1915 р. Також планували безкоштовно навчати 25 сільських дітей, готуючи з них інструкторів з обраного ремесла для сільських майстерень. Це сприятиме розвитку кустарної промисловості у Волинській губернії, яка була у занепаді (ДАЖО, ф. 80, оп. 1, спр. 35, арк. 8 зв.). Одночасно запевняли, що у наступні роки витрати на утримання художньо-ремісничого училища будуть значно меншими. Незабаром на своєму засіданні повітова земська управа прийняла рішення відхилити клопотання Л.Н. Ремезової про надання їй навчальному закладу коштів для відкриття художньо-ремісничої майстерні (ДАЖО, ф. 80, оп. 1, спр. 35, арк. 17). А невдовзі розпочалася Перша світова війна й це питання знялося саме собою. Однак Н.Л. Ремезова заручилася підтримкою Міністерства торгівлі і промисловості й у перспективі планувала відкрити художньо-ремісничу майстерню. Але вона могла розраховувати на фінансування лише після завершення війни (ДАЖО, ф. 80, оп. 1, спр. 35, арк. 18).

Таким чином, напередодні Першої світової війни у краї спостерігалось зростання кількості професійних навчальних закладів, у яких учні з незаможних верств мали змогу одночасно з початковою освітою, отримувати й професійну. Але ті професії, що потребували дорогого устаткування, не завжди знаходили підтримку на місцях, як це сталося при спробі відкрити художньо-

ремісничу майстерню. Саме місцеве земство не надало фінансування на його відкриття, незважаючи на підтримку проекту в столиці.

На початку ХХ ст. губернська та повітові управи у справах земського господарства важливу роль відводили відкриттю бібліотек. В одному з документів, адресованому губернській управі у справах земського господарства, відзначалося, що бібліотеки все більше й більше привертали до себе увагу діячів народної освіти. Їх доцільно розглядати як продовження школи, причому високого типу. Початкова школа давала дітям лише основи грамотності й робила їх здатними для подальшої самоосвіти. Але більші знання набувалися у школі вищого типу. Проте зробити її надбанням усього народу неможливо, особливо церковнопарафіяльним школам з їх «скромним бюджетом». Тому в них бібліотеки могли бути особливо корисними. Книги вдало підібраної бібліотеки вводили читачів у світ знань, збагачували їхній кругозір різноманітними знаннями, починаючи від релігійного й завершуючи практичними навичками, наприклад, як організувати догляд за своєю худобою чи городом (ДАЖО, ф. 183, оп. 1, спр. 1, арк. 146).

Так, на засіданні Дубенської повітової управи у справах земського господарства 27 квітня 1905 р. розглядали питання виділення коштів. Крім цього, було порушено питання про відкриття у повіті 10 безкоштовних народних бібліотек імені Ф.Ф. Павленкова, на що було виділено 1 000 руб. Незабаром у повіті відкрилося 20 таких бібліотек (ДАЖО, ф. 183, оп. 1, спр. 1, арк. 196).

Загалом на Волині ще з другої половини ХІХ ст. проходили безкоштовні «морально-релігійні читання», організатором яких було Володимиро-Васильківське братство у Житомирі. Поступово їх роль зростала, й пізніше вони відбувалися у приміщенні Житомирського чоловічого духовного училища під контролем наглядача училища о. М. Щеглова (Альошина, 2018, с. 11). Єпархіальне братство поставило собі за мету заснувати народну читальню. Це питання його члени розглянули в порядку денному на загальних зборах 2 лютого 1896 р. Згодом на прохання голови ради архімандрита Віссаріона, ректора Волинської духовної семінарії, це питання знову обговорювалося. В результаті, на основі рішення ради, єпископ Волинський і Житомирський Антоній підписав

акт про заснування бібліотеки-читальні. На початку 1906 р. відбулося її відкриття. Вона мала забезпечувати матеріалами для читання, а також стала місцем кооперування освічених людей і дала їм можливість спілкуватися з приводу суспільних подій та різноманітних життєвих ситуацій, братчики прийняли рішення, що користуватися періодичною пресою можна лише в її приміщенні (Альошина, 2019, с. 61).

Отже, такі заходи сприяли підвищенню грамотності серед незаможних верств населення. На відміну від XIX ст., коли акцент робився лише на релігійне виховання, на початку XX ст. у бібліотеках, організованих земствами, була й значна кількість книг з ведення сільського господарства.

У процесі реалізації концепції професійної освіти важлива увага приділялася зацікавленню учнів працею. На цьому акцентував увагу директор народних училищ С. Криловський. Так, згідно з положенням від 25 червня 1912 р., «міські училища було реорганізовано у вищі початкові училища. Нове положення про вищі початкові училища зберегло головне їхнє завдання – дати можливість незаможним міським верствам отримати освіту, яка ставила б людину в ступінь інтелігента». Щоб досягти потрібних результатів, потрібно було пам'ятати, що єдиною ціллю вищого початкового училища було дати «державі потрібних людей з завершеним вихованням та освітою». Контингент учнів цих закладів формувалася з дітей малозабезпечених родин, а їх майбутнім було «трудове життя». Тому обов'язком школи було привчити їх до праці, розвинути у них любов до праці та переконати, що праця – це благо, а життєва боротьба для працівника не страшна, бо він вийде з неї переможцем. Тому завданням цих навчальних закладів було прищепити любов до будь-якої роботи («Трудовая школа», 1915а, с. 3–4). Випускники цих закладів освіти мали не просто формально «пройти» навчальну програму: тут їм мали прищепити прагнення до «розвитку та зацікавленості учнів у знанні». Інакше кажучи, учні «уявлялися не розтяжним лантухом, в який має бути вміщено визначену кількість формальних знань, а якщо не вміститься, то учень мав бути викинутий зі школи за непридатністю, а людиною, яка володіла певними визначеними здібностями, які могли вмістити лише те, що вміщувалося». Не в «зазубренні фактичних даних, а в розвитку учня, в його інтересі

до збагачення знаннями – освітня задача вищого початкового училища» («Трудовая школа», 1915b, с. 4).

Важливу роль у професійній підготовці вчителів церковно-парафіяльних та земських шкіл відігравало проведення педагогічних курсів. Так, 8 квітня 1912 р. Губернськими земськими зборами було виділено на проведення учительських курсів 9 500 руб. «за умови збільшення числа курсантів удвічі порівняно з минулим роком». Земство висунуло умову, щоб до їх програми були введені не лише предмети педагогічного змісту, а також «природознавство, гігієна, санітарія», на які мало бути виділено 1/3 часу курсів. За кошти земства курси мали відбуватися лише у м. Житомир (ДАЖО, ф. 147, оп. 1, спр. 48, арк. 58). У результаті обговорення цього питання з Волинською єпархіальною училищною радою прийняли рішення провести з 10 червня до 15 липня 1912 р. спільні курси для вчителів церковних шкіл та шкіл, які підпорядковувалися Міністерству народної освіти. Участь у них мали взяти 180 вчителів початкових шкіл (ДАЖО, ф. 147, оп. 1, спр. 48, арк. 58–58 зв.).

У 1912 р. запланували запросити на курси «вчительок з тим, щоб у наступному році курси були влаштовані виключно для вчителів». Заняття повинні були проводитися упродовж 6 годин щоденно – 4 ранкових і 2 вечірніх, крім святкових і недільних днів. Беручи до уваги провідні завдання шкільного вчителя у сільській місцевості, прийняли рішення викладати на курсах такі предмети: закон Божий – 12 год., російська мова – 36 год., російська література – 12 год., слов'янська мова – 14 год., арифметика – 31 год., співи – 27 год., загальна дидактика – шкільна гігієна – 4 год., експериментальна психологія – 8 год. Після їхнього завершення мала бути проведена наукова екскурсія по околицях Житомира (ДАЖО, ф. 147, оп. 1, спр. 48, арк. 58 зв.). Подібні курси проводилися щорічно, лише залежно від умов фінансування змінювалася кількість їх учасників. Зокрема, у 1914 р. Єпархіальна училищна рада проінформувала земську управу, що курси для 50 вчительок церковнопарафіяльних шкіл будуть проведені з 1 липня до 1 серпня 1914 р. у приміщенні жіночого духовного училища. На цих курсах замість графічного мистецтва збільшили кількість лекцій з природознавства («Земская жизнь», 1914, с. 3).

Таким чином, на початку ХХ ст. на педагогічних курсах, які щорічно проводилися для вчителів початкових шкіл, збільшувалася кількість годин з психології, природознавства, що свідчило про те, що керівники освітньої галузі надавали важливого значення ознайомленню вчителів початкових шкіл із цими предметами.

Важливу увагу відводили й організації курсів для учнів середніх навчальних закладів з праці. Це робилося у позанавчальний час і за добровільною згодою учнів та їхніх батьків. Такі курси було проведено за ініціативи земства у Полтаві влітку 1915 р. Учні вивчали столярну та токарну справи, різьблення по дереву, плетіння, ткацтво та виготовлення килимів. Вони відбувалися з 4 червня до 30 липня 1915 р., участь у них взяли 179 учнів. Навчання проводилося впродовж 47 днів у дві зміни: з 9 год. – до 13 год. та з 15 год. до 19 год. Заняття проводили висококваліфіковані ремісники та робітниця. Наприкінці курсів учні зробили понад 380 «повністю завершених предметів», а саме: стільців, стінних шаф, полиць, шкатулок, рамок, тувель із рогами, сумок та гамаків із бичівки, полотна тощо. 2–3 серпня 1915 р. було проведено виставку цих робіт з метою ознайомлення батьків учнів та глядачів, а після її завершення виробу було віддано учням (ДАЖО, ф. 212, оп. 1, спр. 16, арк. 12).

Отже, у зазначений період спостерігалися процеси активізації професійної підготовки учнів не лише початкових навчальних закладів, а й середніх, що сприяло опануванню ними ремесл.

Висновки та перспективи подальших досліджень проблеми. Таким чином, на початку ХХ ст. на Волині спостерігалось посилення уваги до професійної освіти. Це знайшло вияв у відкритті нових закладів освіти, де учні мали змогу опанувати ремесла. Однак не всі плани вдалося реалізувати, що було зумовлено недостатнім фінансуванням, а пізніше – початком Першої світової війни. Одночасно з цим, значна увага приділялася професійній підготовці вчителів початкових шкіл. Ці процеси значно активізувалися у 1911-х рр., коли у регіоні почали діяти земства. Саме вони значною мірою фінансували проведення педагогічних курсів та висували умови, щоб на них вчителям викладалися природничо-психологічні дисципліни.

Ми хотіли б подякувати працівникам Державних архівів Житомирської та Рівненської областей і Рівненського обласного краєзнавчого музею, документи яких були використані під час написання статті.

Джерела та література

Альошина, О. (2018). Організація та проведення народних читань православними братствами у Волинській губернії у другій половині XIX ст. *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*, 20 (1), 10–13. doi: <https://doi.org/10.24919/2308-4863.1/20.167338>.

Альошина, О. (2019). Просвітницька діяльність Житомирського православного братства у Волинській губернії (друга половина XIX – початок XX ст.). *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*, 52 (1), 58–61. doi: 10.26661/swfh-2019-52-009.

Березівська, Л. (2011). Державна політика щодо диференціації організації і змісту шкільної освіти в Україні в імперську добу (кінець XIX ст. – 1917 р.). *Історико-педагогічний альманах*, 2, 44–52.

ДАЖО – Державний архів Житомирської області.

ДАРО – Державний архів Рівненської області.

Земская жизнь. Педагогические курсы. (1914, 28 июня). *Наша Волянь*, 167, с. 3.

Обзор Волинской губернии за 1910 год. (1911). Житомир: Волинская губернская типография.

Трудовая школа. Речь директора народных училищ С.А. Крыловского, сказанная при открытии летних учительских курсов. (1915a, 19 мая). *Жизнь Воляни*, 134, с. 3–4.

Трудовая школа (окончание). Речь директора народных училищ С.А. Крыловского, сказанная при открытии летних учительских курсов. (1915b, 21 мая). *Жизнь Воляни*, 136, с. 4.

References

Aloshyna, O. (2018). Orhanizatsiia ta provedennia narodnykh chytan pravoslavnymy bratstvamy u Volynskii hubernii u druhii polovyni XIX st. [Organization and holding of folk readings by Orthodox fraternities in the Volyn province in the second half of the XIX century]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk: mizhvuzivskiyi zbimyk naukovykh prats molodykh vchenykh Drohobytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka – Current issues of humanities: inter-*

university collection of scientific works of young scientists of Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 20 (1), 10–13. doi: <https://doi.org/10.24919/2308-4863.1/20.167338> [in Ukrainian].

Aloshyna, O. (2019). Prosvitnytska diialnist Zhytomyrskoho pravoslavnoho bratstva u Volynskii hubernii (druha polovyna XIX – pochatok XX st.) [Educational activity of the Zhytomyr Orthodox Brotherhood in the Volyn province (second half of the XIX – beginning of the XX century)]. *Naukovi pratsi istorychnoho fakultetu Zaporizkoho natsionalnoho universytetu – Scholarly Works of the Faculty of History, Zaporizhzhia National University*, 52 (1), 58–61. doi: 10.26661/swfh-2019-52-009 [in Ukrainian].

Berezivska, L. (2011). Derzhavna polityka shchodo dyferentsiatsii orhanizatsii i zmistu shkilnoi osvity v Ukraini v impersku dobu (kinets XIX st. – 1917 r.) [State policy on the differentiation of the organization and content of school education in Ukraine in the imperial era (late nineteenth century – 1917)]. *Istoryko-pedahohichniy almanakh – Historical and pedagogical almanac*, 2, 44–52 [in Ukrainian].

DAZhO – Derzhavnyi arkhiv Zhytomyrskoi oblasti [State Archive of Zhytomyr Region] [in Ukrainian].

DARO – Derzhavnyi arkhiv Rivnenskoii oblasti [State Archive of Rivne Region] [in Ukrainian].

Zemskaya zhizn. Pedagogicheskie kursy [Zemskaya life. Pedagogical courses]. (1914, June 28). *Nasha Volyn – Our Volyn*, 167, p. 3. [in Russian].

Obzor Volynskoy gubernii za 1910 god [Overview of the Volyn province in 1910]. (1911). Zhitomir: Volynskaya gubernskaya tipografiya [in Russian].

Trudovaya shkola. Rech direktora narodnykh uchilishch S.A. Krylovskogo, skazannaya pri otkrytii letnikh uchitelskikh kursov [Labor school. Speech by the director of public schools S.A. Krylovsky, said at the opening of the summer teacher's courses]. (1915a, May 19). *Zhizn Volyni – Life of Volyn*, 134, pp. 3–4 [in Russian].

Trudovaya shkola (okonchanie). Rech direktora narodnykh uchilishch S.A. Krylovskogo, skazannaya pri otkrytii letnikh uchitelskikh kursov [Labor school. Speech by the director of public schools S.A. Krylovsky, said at the opening of the summer teacher's courses]. (1915b, May 21). *Zhizn Volyni – Life of Volyn*, 134, pp. 3–4 [in Russian].

Стаття надійшла до редакції 12.10.2020 р.

UDC 94(477)-323.3"1917"
DOI: 10.24919/2312-2595.5/47.218597

Юлія ПАСІЧНА

кандидат історичних наук, фахівець відділу аспірантури, Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, б-р Шевченка, 81, м. Черкаси, Україна, індекс 18031 (pasichna_yulia@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7357-7623>

Юрій ЗЕМСЬКИЙ

доктор історичних наук, професор, професор кафедри міжнародних відносин та туризму, Хмельницький національний університет, вул. Інститутська, 11, м. Хмельницький, Україна, індекс 29016 (yury_zemsky@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8085-0977>

Бібліографічний опис статті: Pasichna, Yu., & Zemskyi, Yu. (2020). Socio-political activity of the peasantry of Ukraine in 1917. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 5/47, 193–213. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.5/47.218597>.

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНА АКТИВНІСТЬ СЕЛЯНСТВА УКРАЇНИ В 1917 р.

Анотація. *Мета дослідження* – з'ясувати причини, сутність та особливості суспільно-політичної активності українського селянства в 1917 р. **Методологія дослідження.** Дослідження спирається на принципи історизму, всебічності, об'єктивності та системності. Під час вивчення цієї теми авторами застосовано загальнонаукові (аналіз, синтез, елементи статистичного методу) та спеціально-історичні (проблемно-хронологічний, історико-типологічний, історико-системний) методи дослідження. **Наукова новизна** полягає в обґрунтуванні тези стосовно того, що активним суб'єктом суспільно-політичних процесів у 1917 р. в Україні стало селянство. **Висновки.** Зміни, що відбулися на

© Yulia Pasichna, Yuriy Zemskyi, 2020

ISSN 2312-2595 (Print) ISSN 2664-3715 (Online)

початку 1917 р. у політичному житті держави, стали катализатором до активних дій селянства. Селяни вимагали кардинальних змін у землеволодінні/землекористуванні. Аграрна проблема загострилася протягом 1905–1907 рр. і у 1917 р. здетонувала вибух суспільно-політичної активності селянства. Вона виражалася у виступах селянства, організації селянських з'їздів, створенні селянських організацій, залученні до виступів робітників та солдат тощо. Протягом 1917 р. суспільно-політична активність селянства зазнавала змін. Кінець 1917 р. позначився її посиленням, що змусило уряд брати до уваги його потреби як активного учасника суспільно-політичного життя держави.

Ключові слова: українське селянство; Українська революція; суспільно-політична активність селянства; аграрна проблема.

Yulia PASICHNA

PhD (History), Specialist of the Department of Postgraduate Training, Bohdan Khmelnytskyi National University of Cherkasy, 81 Shevchenko Boulevard, Cherkasy, Ukraine, postal code 18031 (pasichna_yulia@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7357-7623>

Yuriy ZEMSKYI

PhD hab. (History), Professor, Department of International Relations and Tourism, Khmelnytskyi National University, 11 Instytutska Str., Khmelnytskyi, Ukraine, postal code 29016 (yury_zemsky@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8085-0977>

To cite this article: Pasichna, Yu., & Zemskyi, Yu. (2020). Socio-political activity of the peasantry of Ukraine in 1917. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriya Istoriia – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*, 5/47, 193–213. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.5/47.218597>.

SOCIO-POLITICAL ACTIVITY OF THE PEASANTRY OF UKRAINE IN 1917¹

Summary. *The purpose of the study is to research the causes, nature, and features of the socio-political activity of the Ukrainian peasantry in 1917.*

Research methodology. *The study is based on the principles of historicism, comprehensiveness, objectivity, and systematicity. During the study of this topic, the authors used general scientific (analysis, synthesis, elements of the statistical method) and special-historical (problem-chronological, historical-typological, historical-systemic) research methods.*

The scientific novelty *lies in the substantiation of the thesis concerning the fact that the peasantry became an active subject of socio-political processes in 1917 in Ukraine.*

Conclusions. *The changes that took place in early 1917 in the political life of the state became a catalyst for the active actions of the peasantry, which required radical changes in land tenure/land use. The agrarian problem worsened during 1905–1907 and in 1917 detonated an explosion of socio-political activity of the peasantry. It was expressed in the speeches of the peasantry, the organization of peasant congresses, the creation of peasant organizations, the involvement of workers and soldiers in speeches, etc. During 1917 the socio-political activity of the peasantry underwent changes. The end of 1917 was marked by its strengthening, which forced the government to take into account the needs of the peasantry as an active participant in the socio-political life of the state.*

Key words: *Ukrainian peasantry; the Ukrainian revolution; socio-political activity of the peasantry; the agrarian problem.*

Formulation of the problem. The milestones of Ukrainian history in modern historical science attract the attention of many researchers. After all, they have a significant transformational impact on the future development of history. One of these is the Ukrainian Revolution of 1917–1921. It became the historical phenomenon that summed up the nineteenth century and identified trends in the twentieth century. In general, the beginning of the twentieth century became a period of

¹ The article is written in accordance with the state budget theme "Ukrainian Revolution (1917–1921 gg.): The peasant factor" (state registration number 0118U003864).

intertwining of two epochs: agrarian and modern. Therefore, we fully share V. Verstyuk's opinion that the events of the Ukrainian revolution are central to the modern history of Ukraine (Verstyuk, 2000).

Analysis of recent research and publications. It is well-established in modern historiography that socio-political activity of the peasantry during the Ukrainian Revolution became active in early 1918. In our opinion, the reason for this is successfully explained by O. Zhytkov, determining that socio-economic history is studied "dotted" in our state (Zhytkov, 2014, p. 13). At the same time, there is reason to say that the revolutionary activity of the peasantry began much earlier – in March 1917. Among others, we will also mention the works of Yu. Kotlyar (Kotliar, 2005), S. Kornovenko (Kornovenko & Pasichna, 2019), O. Gerasemenko (Herasymenko, 2007) and others.

The purpose of the article is to investigate the causes, nature and features of socio-political activity of the Ukrainian peasantry in 1917.

Statement of the main material. The aggravation of the agrarian question in the spring-autumn of 1917 was a consequence of the agrarian policy of the tsarist government officials. The coming to power of the Provisional Government did not improve the situation significantly. The peasants perceived the revolution as the end of the old order in general and the land in particular. They were confident that the Provisional Government would soon begin resolving the agrarian issue. However, government indecision led to peasant protests.

The active participation of the peasantry in the Ukrainian revolution determined its peasant character (Danilov, 2011). The agrarian issue has been in the centre of attention of the governments of the Russian Empire, various political parties, etc. since the second half of the nineteenth century. The peasant reforms of 1861 and the Stolypin reforms of 1906 became the starting point in resolving the agrarian issue. The February Revolution, caused by the previous stages of socio-economic and political development of the state, became a natural historical phenomenon. After the February Revolution of 1917, the solution of the agrarian issue became very important.

At the beginning of 1917, the peasantry of Dnieper Ukraine was in a difficult economic situation: high rents for land, low labour prices for acute scarcity of land, low incomes from agriculture and more (Igrijskiy, 1929). At the beginning of 1917, 2/3 of the rural population was employed in the agricultural sector. For example, in 1917, out of 31,214.5

thousand inhabitants of the nine Dnieper Ukrainian provinces, 24,237.3 thousand were peasants (77.7%) (Rybalka, 1987, p. 38).

Agrarian challenges worsened in 1902–1907 (Bartenev, 1996; Ramazanov, 1995, p. 5). The state was shaken by the peasant revolution (Sviashchenko, 2013; Ananich, 1997, pp. 136–140; Danilov, 1996, pp. 4–23; *Oktyabr 1917 g.*, 1998, p. 9; Dumbrovskiy, 1995; *Istoriya SSSR*, 1963; Leshchenko, 1977; Smirnov, 1979; Kornovenko & Herasymenko, 2017). According to estimates by Yu. Kotlyar, the peasants had 28 million des. of land, or 64% of the total economic land area. In the regional division, each peasant farm had: on the Right Bank – 5.4 des.; on the Left Bank – 6.8 des.; in the South – 8.5 des. (Kotliar, 2005). At the same time, the size of landed estates averaged 1.740 acres per estate (Malkin, 2009).

The reasons for the strengthening of socio-political activity of the peasantry in early 1917 were as follows: 1) the objective processes of establishing market relations in agriculture, for which the peasants were not ready; 2) the preservation of the remnants of landlord oppression, and especially the workings off, which were quite sensitive for the peasants. The most common were working off for land leased by peasants from landlords; 3) performance in favour of the landlords and the state of numerous in-kind and monetary duties. The most significant of these were redemption payments. Due to chronic insolvency, peasants from year to year underpaid 10, 20 percent or more of a certain amount of payment, which led to an increase in the amount of arrears; 4) non-yielding years, which were repeated in Russia with a frequency of 3–4 years (Herasymenko, 2007).

In our opinion, summarizing the data of historiographical and historical sources on the causes of the peasant uprisings of 1917, it is necessary to add the following: 1) deficit of labour in the countryside. About 4 million men in the countryside were mobilized into the army; 2) by the spring of 1917 a third of the peasants' horses had been requisitioned for the needs of the army (Malkin, 2009). The requisitions for food for the needs of the army legalized on November 29, 1916, also fell on the shoulders of the peasants (Motenko, 2005); 3) a sharp decrease in the supply of the countryside with agricultural equipment, machinery, such simple, but necessary for the peasants' tools such as sickles and scythes. At the beginning of 1917, every second peasant farm did not have arable tools; in addition, it was forced to hire working cattle,

because they also did not have their own (Motenko, 2005). 88.46% of the poor and middle peasants did not have enough land, 88.1% – working cattle, 84.2% – cows, 44.9% – equipment (Kutashev, 2002). If the landowner household had 17 horses and 24 head of cattle, then the poor had 1.2 horses and 1.5 head of cattle (Kutashev, 2002). S. Maslov, one of the leaders of the Socialist-Revolutionaries, considered the reason for the peasants' protests to be the peasantry's scarcity of land: "Land needs are all over the country" (Maslov, 1917, pp. 1–2). According to K. Kononenko's calculations, the landless and low-land peasantry of Ukraine made up a total of 78% (Kononenko, 1965).

Mobilization of the population, shortage of labour, tools, etc. have led to a sharp decline in crop capacity. For example, in Poltava province, compared with 1913, in 1917 the yield of rye in peasant farms decreased from 78 to 48 poods, winter wheat – from 97 to 37 poods, spring wheat – from 67 to 46 poods, barley – from 79 to 48, oats – from 80 to 52 poods, etc (Revehuk, 2002, p. 93). However, despite the decrease in yields on the territory of Ukraine in peasant households, the export of fodder and food for the needs of the army only increased.

In addition, peasant households had a low agricultural culture. Most of the land in peasant households was cultivated by three-field and multi-field systems and so on (Motenko, 2005). Land yields in peasant farms were half as low as in landlord and wealthy peasant farms. Due to this, the peasants were forced to rent arable land. For example, in the Kharkiv province, the rental price in early 1917 was 20 rubles 20 kopecks per dessiatin (Motenko, 2005).

According to the research of Yu. Kotlyar, V. Malkin and I. Kutashev, the property differentiation of peasant farms in 1917 was as follows:

Despite all the challenges of the peasantry that arose before him in early 1917, one of its main tasks, he saw the elimination of large landholdings. Large landowners, who accounted for 0.8% of the population, owned 40% of the total land fund, while 57.6% had a small and middle peasantry – 11.5% of the land fund.

At the beginning of 1917, during the First World War, we observed a contradictory social differentiation of peasant farms. There were cases when rich peasants were redeemed from conscription into the

Peasant households of Ukraine (1917)
(Kotliar, 2005; Malkin, 2009; Kutashev, 2002)

Peasant households	according to Yu. Kotlyar	according to V. Malkin	according to I. Kutashev
Without own sowing	700 thousand	625 thousand	633 thousand
With sowing up to 1 dessiatin	–	616 thousand	625 thousand
With sowing from 1 to 3 dessiatins	800 thousand	647 thousand	657 thousand

army, while the poor were deprived of a single worker (Motenko & Shyshkina, 2015, p. 48). Therefore, the confrontation among the peasantry itself intensified. The situation was also aggravated by the fact that wealthy farmers hired workers. In order to somehow improve their financial situation, the peasants combined work in agriculture with earnings in industry and the lease of land. The rent was too high for the peasant (Lozovyi, 2010). The peasantry of Ukraine leased 3.9 million des. of the landlords' land, for which they paid 60 million rubles annually (Kutashev, 2002). This rent was half the value of the annual income. It is clear why not all farms could afford to rent land. Therefore, poor and middle households were at risk of bankruptcy (Shcherbatiuk, 2010, p. 187). Prior to all this, the number of farms increased, so land plots were not enough to meet the needs of the entire peasant population.

Peasant gatherings had a significant influence on the formation of peasant activity. In general, researchers consider rural meetings (gatherings, congregations) in two planes: as a gathering of citizens and as a body of local self-government (Kovalova, 2013, p. 20). As a body of local self-government, they solved various administrative issues, and at the same time became a catalyst for the active actions of the peasantry. However, if at the beginning of 1917 the peasant congregations were mass, in particular in Podillya, Poltava, Kyiv, Kherson, etc. provinces (Kovalova, 2013, p. 20; 2016, p. 187), then at the end of the year such meetings were much less frequent. Also, the formation of views and attitudes of the peasantry was significantly influenced by the behaviour of peasant veterans. Those people who

visited the front line and "saw the world" informed about the real, as it seemed to them, the situation in the country, were more determined and often led peasant uprisings (Kovalova, 2016, p. 188).

Based on the historical sources analysed by us, the forms of peasant demonstrations are divided into three groups. The first – actions aimed at full or partial liquidation of privately owned estates (Sharapov, 1968). The second group includes secret actions, and the third – actions against landowners. The most common were the performances of the first group. The peasants sought not only to obtain their land, reduce the cost of rent, etc., but also to restore justice. For the peasants, this meant punishing the landlord, who during many years worsened their working conditions.

At the beginning of 1917 the socio-political activity of the peasantry took place under the slogan "Land to the working people!" (Kotliar, 2005). Scholars' views on the regional features of peasant protests differ. For example, N. Kovaleva claims that the leader of the peasant actions was the Left Bank, the second place was occupied by the Right Bank and the third – Southern Ukraine (Kovalova, 2016, p. 190), and V. Malkin singled out as the leader of the peasant uprisings the Right Bank, explaining that the region was closest to the front line, so was socially unstable (Malkin, 2009). In general, the socio-political performances of the peasantry in early 1917 were determined by relations between landlords and peasants. The peasants could no longer withstand the oppression of the landlord. Immediately after the February Revolution, 25% of landowners left their estates and moved to the city (Kovalova, 2015, p. 34).

The first forms of peasantry's actions were the poisoning of crops, cutting down forests, attacks and looting of landowners' estates, seizure of weapons, seizure of land and more (Kutashev, 2002). Socio-political activity of the peasantry in late March 1917 was the signal to the authorities, which warned of the reluctance of the peasants to procrastinate with the solution of the agrarian issue. As early as March 16 and 18, 1917, the Ministry of Internal Affairs received a report of the looting and burning of six landlord estates in Volyn. On March 20, 1917, the peasants of the Podillya province of Haisyn district looted and divided the property of the landlady Khanenko (Kutashev, 2002). The government received numerous complaints from landowners about peasant

uprisings and land seizures. The landlords asked the government to take appropriate measures.

In April 1917, the socio-political activity of the peasantry focused on the wealthy peasantry, church and monastery land ownership. Monasteries and churches of Kharkiv province in 1917 owned 37.840 des. of land (Reshodko, 1962, p. 81). Peasants begin to graze their cattle on church lands, refusing to pay rent for it. For example, April 24, 1917 in the village Kamenske, Okhtyrka district, peasants seized church lands on April 29, 1917 in the village of Zavodyanka of Starobilsk district. The peasantry arbitrarily distributed the seized church land among the low-land peasants (Reshodko, 1962, p. 81).

In the spring of 1917, the protests of the peasantry were isolated and unorganized. The peasants demanded the abolition of private ownership of land, its transfer to peasant ownership without redemption and the final solution of the agrarian issue. In March-May 1917 there were 936 peasant actions (Kutashev, 2002). May-June 1917 was a period of peasant struggle for the establishment of peasant organizations.

At the end of summer and the beginning of autumn 1917, the actions of the peasants became radical. In July-August 1917, the socio-political activity of the peasantry intensified. Peasants resorted to the seizure of landed estates, lands, equipment, crops, protested against forced rent. Their performances became organized and planned, and most importantly – frequent. During this period, 817 agrarian actions took place in Ukraine (Kutashev, 2002). Peasant actions spread through the Dnieper region: they covered Volyn, Kharkiv, Kyiv, Podillya, Poltava, Kharkiv, Kherson, and partly Chernihiv provinces.

Numerous appeals of landlords to the Provisional Government to take the necessary measures to suppress the socio-political activity of the peasants did not go unnoticed by the authorities. If in the spring of 1917 the government appealed to the peasantry for a peaceful solution to the situation, made efforts to adopt the necessary preparatory bills to resolve the agrarian issue by the Constituent Assembly, then in late summer-early autumn of 1917 finally understood the need for more radical action. In the autumn of 1917, the measures taken by the authorities, as well as the actions of the peasantry, were decisive and radical.

General L. Kornilov defended large landowners. The first punitive detachments were sent to the Podolsk province on April 17, 1917. At the end of the summer of 1917, the state swept a wave of detentions

of peasants and court hearings (Kutashev, 2002). In July-August 1917, General L. Kornilov made several attempts to combat peasant pogroms and actions (Egorov, 2005, p. 58; Tsvetkov, 2006). In particular, on July 8, 1917, he issued an order extending to the front-line territory. According to the text of the document, the peasants were forbidden to prevent the landlords from harvesting by agricultural machinery, as well as to take away the landowners' inventory, loot crops, take any action against preparing the fields for winter, demand a reduction of rent and other. Provincial and county land commissioners were appointed to monitor the order, and local judges were appointed to review violations.

Undoubtedly, in this way the landowners felt the support of General L. Kornilov, and therefore he received their complaints and requests. After numerous appeals from the landlords, L. Kornilov continued to follow a certain course in this direction. On July 13, 1917, he issued Order 777, which provided for more severe punishments for violators, convictions of guilty, and the introduction of punitive troops. Order of L. Kornilov № 737 of July 31, 1917 extended the validity of the law of July 8, 1917 to the territory of the theatre of operations. L. Kornilov justified this by the fact that peasant pogroms and actions could not be a tool for solving agrarian issues. Violators were sentenced to 6 months in prison, up to 3 months of correctional labour and fines of up to 300 rubles (Khitrina, 2003, p. 260).

On August 6, 1917, L. Kornilov sent a telegram to O. Kerensky, a message proposing to protect private households from peasant seizures. However, L. Kornilov's bills were not successful ("Postanovleniya Vremennogo pravitelstva", 1917, p. 1). They, as well as the position of L. Kornilov, were sharply criticized by V. Chernov. The latter even called on the peasantry to oppose the general and support the Provisional Government, because, in his opinion, the latter cares not only about the solution of the agrarian issue, but also about the interests of the peasantry.

In the summer of 1917, the vector of socio-political activity of the peasantry changed. It required the transfer of all privately owned land to the disposal of volost land committees. At the same time, the slogans have changed. The peasantry demanded the elimination of large private land ownership. For example, on July 14, 1917, the provincial commissioner of Poltava region S. Ivanenko sent a telegram

to the Minister of Internal Affairs of Russia with the following content: "The agrarian movement is intensifying. The awareness that the land issue can only be resolved by the Constituent Assembly has been shaken... The movement is unfolding" (Revehuk, 2002, p. 60). One of its forms, as noted above, was the refusal of peasants to harvest in the fields. Thus, the county commissioner Sochansky informed the Provisional Government that the peasants of Cherkasy district refused to harvest the landlords' bread and it was rotting in the fields. The Commissioner requested the Provisional Government to intervene and take the necessary measures (SACHR, f. R-504, op. 1, spr. 9, ark. 77–77 zv.).

Monastic and church lands did not cease to be the object of socio-political activity of the peasantry during 1917. Their enthusiasm only intensified in the summer. For example, in the Kharkiv region during May-June 1917 there were 13 cases of seizure of church lands by peasants, during July-August there were 20 of them (Motenko, 2005). At the end of the summer of 1917, church lands in the Cherkasy region also became the objects of peasant actions. Thus, on August 16, 1917, the priest from the village Samoridnya of Kaniv district informs the authorities about the seizures of church land by peasants. In his address, he mentions the name of Hryhoriy Kibalnyk (*Dvadtsiat chetverta berezneva naukova sesiia*, 2014, p. 58). According to the priest, Hryhoriy Kibalnyk not only "sowed doubts among the population, but also voluntarily divided church lands among the peasants" (*Dvadtsiat chetverta berezneva naukova sesiia*, 2014, p. 59).

The greatest socio-political activity of the peasantry reached the autumn of 1917 in the Kyiv, Volyn, and Podillya provinces. According to I. Kutashev's estimates, in September-October 1917 there were 849 peasant actions (Kutashev, 2002). According to the research of Yu. Kotlyar, there are slightly fewer of them: during July-October 1917 the number of agrarian protests was 572 and, in the future, only increased (Kotliar, 2005).

On September 8, 1917, the order of the Supreme Commander-in-Chief O. Kerensky "On measures to suppress the peasant movement" was issued. He declared the solution of the agrarian issue by seizures, speeches, etc. inadmissible (SARF, f. 1797, op. 1, d. 10). A list of actions recognized by the authorities as illegal was added to the order. Violators were severely punished (*Oktyabrskaya revolyutsiya*, 1926). Landowners were obliged to harvest, and any actions to prevent

the solution of this issue were declared illegal, violators were punished, which were prescribed in the order of L. Kornilov from July 31, 1917.

In our opinion, the order of September 8, 1917 by O. Kerensky completely repeated the law of L. Kornilov of July 31, 1917. Both documents were aimed at the rapid cessation of peasant protests, but their repressive nature and recourse to radical measures of punishment confirms the inability of the authorities to stabilize the current situation. The peasantry was tired of waiting for a solution to the agrarian issue. The inaction of the Provisional Government, as well as the repressive orders and laws of L. Kornilov and O. Kerensky, only complicated the situation. Instead of dialogue and mutual understanding between the authorities and the peasantry, the confrontation only intensified.

The second coalition government of the Provisional Government also delayed resolving the agrarian issue. This had negative consequences for the provisional government, as it exacerbated the situation in the countryside. At the end of 1917 and the beginning of 1918, the socio-political activity of the Ukrainian peasantry was gaining new momentum. It was characterized by sharp forms of struggle and radical measures. The peasantry demanded the abolition of landlordism: "To smoke the landlords out of their ancestral nests" (Kutashev, 2002). Peasants looted the estates of landlords, seized land, established control over it, and later – divided it among themselves.

D. Doroshenko wrote about the activity of the peasantry. According to him, this was significantly influenced by agitation by various political forces and the filling of the countryside with soldiers, who called for active struggle (Doroshenko, 2002, p. 141). D. Doroshenko believed that their actions both society in general and the peasantry in particular "put an end to the old political order" (Doroshenko, 2002, p. 149). For example, in the Kyiv province, in the town of Fastovets, a landowner's estate was destroyed by soldiers returning from the front-line, and valuables began to be distributed to peasants. Quite often the government received information about the actions of the peasantry together with the soldiers (Malkin, 2009).

The activity of the peasantry intensified after the proclamation of the Third Universal of the Central Council (Hrebenuk, 2012, p. 124). The peasantry was not satisfied with the explanations of the General Secretariat of the Central Council to the Third Universal. V. Vynnychenko noted in this regard: "The rural proletariat did not believe in

the promises and laws of the land, believing more in the real facts" (Vynnychenko, 1920).

One of the forms of socio-political activity of the peasantry was the activities of peasant organizations. The All-Russian Peasants' Union was the first organization to advocate the establishment of peasant organizations as early as March 1917. On March 25, 1917, a provincial committee was formed in the Ekaterinoslav Province, which issued orders to establish various peasant organizations. In the spring of 1917, such committees were organized throughout Ukraine, but this process was not systematic. Political pariahs joined in the intensification of the creation of various peasant organizations, but the peasant unions in March 1917 did not justify themselves.

The starting point in the history of the creation of peasant organizations can be considered the First All-Russian Peasants' Congress, which took place from May 28 to June 2, 1917 at the Solovtsov Theatre in Kyiv (now the Ivan Franko Theatre) (Khmil, 1992, p. 4). The resolutions "On the Land" and "On the Organization of the Peasantry" became significant results of the First All-Russian Congress of Peasant Deputies.

The resolution "On Land" was based on the proposals of M. Kovalovsky, who was elected a representative of the Poltava province and a member of the Small Council. In his speech at the discussions, he supported the idea of socialization of land, called for the abolition of private property and considered the right solution to agricultural problems in the Seimas by representatives of parishes and counties (Khmil, 1992, p. 19). The resolution "On Land" abolished private ownership of land. It provided for the formation of a land fund, which was to be subordinated to the Ukrainian Sejm. Land use was provided to those who would cultivate the land "with their own hands". The importance of establishing a labour norm was noted. All costs associated with agrarian transformation were borne by the state. The creation of the Central Ukrainian Land Committee was considered appropriate for a fair solution to the agrarian problem. Resolving resettlement issues was a priority. The possibility of creating a group farm by creating agrarian societies was allowed (Khmil, 1992, pp. 23–24).

The first paragraph of the resolution "On the organization of the peasantry" read: "Only the most systematically organized peasantry can provide freedom and land to the Ukrainian people" (Khmil, 1992,

p. 27). As we can see, the peasantry was entrusted with a great mission – the construction of the state. The form of the peasant organization was determined by the Ukrainian Peasants' Union, and its legislative bodies – the All-Ukrainian, provincial, county, township and village committees (Khmil, 1992, p. 27).

The resolutions had an almost immediate reaction from the peasantry. First, the socio-political activity of the peasantry, which was expressed in the seizures, pogroms and distribution of property of the landlords, intensified; secondly, the local peasantry began to be actively involved in the creation of various peasant organizations, which in the future acted as bodies of the peasantry's organization, their control and actions, and so on.

Peasant congresses of various levels met throughout 1917 throughout Ukraine. The provincial congresses paid the most attention to resolving the agrarian issue. Their position on the solution of the agrarian issue was in tune with the agrarian program of the Socialist-Revolutionary Party – the land must be socialized (Skalskyi, 2009, p. 124). Peasant congresses supported the peasantry in resolving the agrarian issue. Their views evolved during 1917: from loyal in the spring of 1917 to radical in the autumn of 1917. For example, the first peasant congress of the Chernihiv province on April 7–9, 1917 considered the solution of the agrarian question possible by the Constituent Assembly, and in the requirements for agrarian reforms expressed the following address: "During the consideration of the land issue at the Constituent Assembly there is a desire..." i.e. there was no call for radical action. At the end of April-April 16–17, 1917, the Peasants' Congress of Poltava Province used the following phrases in its resolutions to solve the agrarian problem: "it is necessary to establish", "to confiscate without ransom", "to prohibit", "to cancel" etc. (Skalskyi, 2009, p. 124). In August, the resolutions of the peasant congresses show notes of radicalism. For example, on August 14–17, 1917, the Peasants' Congress of the Kherson Province, in a resolution on the agrarian issue, demanded that "the following measures be taken immediately" (Skalskyi, 2009, pp. 124–125).

The Provisional Government considered the implementation of the necessary preparatory measures to optimize the activities of the Constituent Assembly to resolve the agrarian issue a priority. To this goal, for example, on April 21, 1917, the Provisional Government adopted

a resolution on the establishment of land committees (SARF, f. 1796, op. 1, d. 1). Thus, the Provisional Government entrusted the Main Land Committee with all the necessary preparatory measures to resolve the agrarian question in the Constituent Assembly, as well as to some extent to control the actions of the peasantry on the ground. In Ukraine, by December 1917, land committees had been established on 80% of the territory of Ukraine. The grassroots land committees fully supported the position of the peasantry and advocated the liquidation of private property, the endowment of landless and low-land peasants with land, and so on.

The government was oriented in the socio-political situation. Numerous reports and complaints from landlords and large landowners, information about land seizures and looting, peasant demonstrations, etc., constantly came from different regions. The government aimed to prepare the necessary bills to address the agrarian issue by the Constituent Assembly. Representatives of the Central Council shared the position of the Provisional Government in this regard. In his first speeches, M. Hrushevsky brought to the fore the solution of political problems in Ukraine. In his opinion, the first thing that needed to be achieved was autonomy, and only then – to solve all the problems of the state, among which the agrarian one was urgent. At the beginning of 1917, no political party had a clearly defined agrarian program. However, with the intensification of socio-political activity of the peasantry, representatives of political couples put forward different scenarios for solving the agrarian issue. Socialist-revolutionaries were the most popular among the population. By the end of 1917, more and more politicians and members of the Central Council understood not only the failure of the adopted agrarian bills, but also advocated the introduction of such agrarian laws that would meet the demands of the peasantry. For example, at the VIII session of the Central Council, which took place from 12 to 17 December 1917, B. Matros proposed to pass a bill that would help "take the land from the lords", dispose of equipment, "to reassure farmers". A representative of the Socialist-Revolutionary Party B.O. Zarudny also advocated "meeting the needs of the peasants" (Hlazunov, 2008).

At the end of 1917 the socio-political activity of the peasantry took new forms. This is due to the councils of peasant deputies and land committees. They created control commissions, sent them to the estates

of landlords and put them on record and control. Such forms of socio-political activity were common in Kyiv, Podillya, Kharkiv, and Volyn provinces. For example, the land committees of the Kyiv province took into account during November-December 1917 12 savings and estates of landowner Tereshchenko, and the village land committees of the Kharkiv province – more than 20 manors and estates (Kutashev, 2002). Such peasant control in December 1917 was established throughout Ukraine.

The behaviour of the peasants at the end of 1917 changed dramatically. If in the spring they plundered and burned the landlord's property, and divided the land between the landless and low-land peasantry, by the end of 1917 the peasants did not so often destroy and burn the landlord's property, although they divided it among themselves. There were isolated cases of landlords being taken hostage. For example, the newspaper "Kyivskaya Mysl" in the issue of November 16, 1917 reported on the pogroms, robberies, etc. of landed estates in Skvyra district of Kiev province, as well as that the landlords were taken hostage (Kutashev, 2002).

Socio-political activity of the peasantry only intensified. Thus, the Central Rada received information about 425 pogroms and seizures of landed estates only on December 15–16, 1917. In December 1917, the socio-political activity of the peasantry with its various forms covered the Volyn and Podillya provinces. According to I. Kutashev's calculations, during November-December 1917 the peasants' protests covered 5–10% of the total territory of southern Ukraine and the Left Bank, 20–25% – in the Kiev province and eastern counties of Volyn and Podillya, 50–60% – in counties of Volyn and Podillya provinces (Kutashev, 2002).

With the coming to power of the Bolsheviks, the socio-political situation worsened. The peasantry did not accept the new government and no longer believed in its promises to solve the agrarian problem. In addition, relations within the peasantry itself between the poor and the wealthy peasantry are deteriorating.

Conclusions. Thus, the socio-political activity of the peasantry in 1917 is an example of the peasantry playing a decisive role in the revolutionary events of 1917. The attempts to postpone the solution of the agrarian issue during the war ended in the overthrow of tsarism, change of power, promises to fulfil the demands of the peasantry. The

change of power and the coming to power of the Provisional Government were perceived by the peasantry as the solution to all their challenges. However, the democratic approach of the Provisional Government to the agrarian question was perceived by the peasantry as inaction. Agrarian challenges against the background of aggravation of the political situation in the state initiated the activity of the peasantry. 1917 was the beginning of the revolutionary activity of the peasantry to satisfy the desire to improve agrarian living conditions.

References

- Ananich, B.** (1997). Ot samoderzhavtsya k sovetskoy vlasti [From autocracy to Soviet power]. *Vestnik Rossiyskoy Akademii nauk – Bulletin of the Russian Academy of Sciences*, 2 (67), 136–140 [in Russian].
- Bartenev, S.** (1996). *Ekonomicheskie teorii i shkoly (istoriya i sovremennost)* [Economic theories and schools (history and modernity)]. Moskva: Izdatelstvo BEK [in Russian].
- Danilov, V.** (1996). *Krestyanskaya revolyutsiya v Rossii, 1902–1922 gg.: iz materialov konferentsii «Krestyane i vlast»* [Peasant revolution in Russia, 1902–1922: from the materials of the conference "Peasants and Power"]. Moskva – Tambov [in Russian].
- Danilov, V.** (2011). *Istoriya krestyanstva Rossii v XX veke: izbrannye trudy* [History of the Russian peasantry in the twentieth century: Selected works]. (Vol. 2). Moskva: ROSSPEN [in Russian].
- SACHR – Derzhavnyi arkhiv Cherkaskoi oblasti [State archive of Cherkasy region] [in Ukrainian].
- SARF – Derzhavnyi arkhiv Rosiiskoi Federatsii [State Archive of the Russian Federation] [in Ukrainian].
- Doroshenko, D.** (2002). *Istoriia Ukrainy 1917–1923 rr. T. 1: Doba Tsentralnoi Rady* [History of Ukraine 1917–1923. Vol. 1: The era of the Central Council]. Kyiv: Tempora [in Ukrainian].
- Dumbrovskiy, S.** (1955). *Krestyanskoe dvizhenie v revolyutsii 1905–1907 gg.* [The peasant movement in the revolution of 1905–1907]. Moskva: Izd-vo Akademii nauk SSSR [in Russian].
- Dvadtsiat chetverta berezneva naukova sesiia Oseredku Naukovoho tovarystva im. Shevchenka u Cherkasakh: materialy dopovidei na zasidanniakh sektsii i komisii (2013, 11–27 bereznia)* [Twenty-fourth March scientific session of the Center of the Scientific Society Shevchenko in Cherkasy: materials of reports at the meetings of the section and the commission (March 11–27, 2013)]. Cherkasy [in Ukrainian].
- Egorov, A.** (2005). Kadety i vystuplenie generala L.G. Kornilova: diskussionnye problemy istoriografii [The cadets and the speech of General

- L.G. Kornilov: controversial problems of historiography]. *Voprosy istorii – Questions of history*, 8, 58 [in Russian].
- Herasymenko, O.** (2007). *Selianskiy rukh na Livoberezhnii Ukraini (1900 – liutyi 1917 rr.)*. [*Selyansky Rukh on Liberal Ukraine (1900 – February 1917)*]. (Candidate's thesis). Chernihiv [in Ukrainian].
- Hlazunov, H.** (2008). *Zemelna problema: nevyrishena ukraïnska tradytsiia* [*Land problem: the Ukrainian tradition is not virtual*]. Retrieved from <http://base.dnsgb.com.ua/inb/2008-4/08ggonup.pdf> [in Ukrainian].
- Hrebeniuk, O.** (2012). Sproby rozviazannia Radoiu Narodnykh Ministriv Ukraïnskoï Narodnoï Respubliky zemelnoho pytannia u berezni-kvitni 1918 r. [Try the approval of the Radio of the People's Ministries of the Ukrainian People's Republic of land food near the March-April 1918]. *Siverianskyi litopys – Sveryansky Litopis*, 3–4, 124 [in Ukrainian].
- Igritskiy, I.** (1929). ...1917 god v derevni [... 1917 in the village]. Moskva; Leningrad: Gosud. izd-vo [in Russian].
- Istoriya SSSR v dokumentakh i illyustratsiyakh* [*History of the USSR in documents and illustrations*]. (1963). Moskva: Gosudarstvennoe uchebno-pedagogicheskoe izdatelstvo prosveshcheniya RSFSR [in Russian].
- Khitrina, N.** (2003). *Agrarnaya politika Vremennogo pravitelstva v 1917 g.* [*Agrarian policy of the Provisional Government in 1917*]. Nizhniy Novgorod: Nizhegorodskiy gumanitarnyy tsentr [in Russian].
- Khmil, I.** (1992). *Pershyi Vseukraïnskyi selianskyi zizd* [*The first All-Ukrainian Peasants' Congress*]. Kyiv [in Ukrainian].
- Kononenko, K.** (1965). *Ukraina i Rosiia: Sotsialno-politychni pidstavy ukraïnskoï natsionalnoi idei 1917–1960* [*Ukraine and Russia: Socio-political foundations of the Ukrainian national idea 1917–1960*]. Miunkhen [in Ukrainian].
- Kornovenko, S., & Herasymenko, O.** (2017). *Selianyn-buntar. Selianska revoliutsiia v Ukraini 1902–1917 rr.* [*Peasant-rebel. Peasant Revolution in Ukraine 1902–1917*]. Cherkasy: Chabanenko Yu.A. [in Ukrainian].
- Kornovenko, S., & Pasichna, Y.** (2019). Eastern european agrarianism. Ukrainian intellectual space in the late 19th and early 20th centuries. *Ukraïnskyi selianyn – Ukrainian peasant*, 22, 24–29. doi: 10.31651/2413-8142-2020-23-28-30 [in Ukrainian].
- Kotliar, Yu.** (2005). *Selianstvo Pivdnia Ukrainy v period ekonomichnoi polityky (1921–1929 rr.)* [*The peasantry of the South of Ukraine in the period of economic policy (1921–1929)*]. (Doctor's thesis). Odesa [in Ukrainian].
- Kovalova, N.** (2013). Politychni aspekty «ahrarnoi» revoliutsii 1917–1922 rr. v Ukraini [Political aspects of the "agrarian" revolution of

- 1917–1922 in Ukraine]. *Istoryko-politychni studii – Historical and Political Studies, I*, 20 [in Ukrainian].
- Kovalova, N.** (2015). Naperedodni «ahronoi revoliutsii»: poshuky kompromisiv ta konfrontatsiia selian z pomishchykamy u 1917 r. [On the eve of the "agrarian revolution": the search for compromises and the confrontation of peasants with landlords in 1917]. *Humanitarnyi zhurnal – Humanitarian Journal, 1–2*, 34 [in Ukrainian].
- Kovalova, N.** (2016). *Seliany, pomishchyky i derzhava: konflikty interesiv. «Ahrarna revoliutsiia» v Ukraini 1902–1922 rr.* [Peasants, landowners and the state: conflicts of interest. "Agrarian Revolution" in Ukraine 1902–1922]. Dnipropetrovsk: LIRA [in Ukrainian].
- Kutashev, I.** (2002). *Selianskyi rukh v Ukraini (berezen 1917 r. – kviten 1918 r.)* [Peasant movement in Ukraine (March 1917 – April 1918)]. (Candidate's thesis). Kyiv [in Ukrainian].
- Leshchenko, M.** (1977). *Ukrainske selo v revoliutsii 1905–1907 rr.* [Ukrainian village in the revolution of 1905–1907]. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
- Lozovyi, V.** (2010). *Stavlennia selianstva Ukrainy do vlady v dobu Tsentralnoi Rady (berezen 1917 r. – kviten 1918 r.)* [The attitude of the peasantry of Ukraine to power in the days of the Central Rada (March 1917 – April 1918)]. (Doctor's thesis). Kyiv [in Ukrainian].
- Malkin, V.** (2009). *Zemelne pytannia v Ukraini v umovakh revoliutsii 1917–1920 rr.* [The land issue in Ukraine in the conditions of the revolution of 1917–1920]. (Candidate's thesis). Lviv [in Ukrainian].
- Maslov, S.** (1917). Zemelnyy vopros [Land issue]. *Zemlya i volya – Land and Freedom, 4*, pp. 1–2 [in Russian].
- Motenko, Ya., & Shyshkina, Ye.** (2015). Sotsialno-ekonomichna kharakterystyka selianstva Kharkivskoi hubernii naperedodni Ukrainskoi revoliutsii 1917–1921 rokiv [Socio-economic characteristics of the peasantry of the Kharkiv province on the eve of the Ukrainian Revolution of 1917–1921]. *Visnyk NTU «KhPI» – Bulletin of NTU "KhPI", 56* (1165), 48 [in Ukrainian].
- Motenko, Ya.** (2005). *Selianskyi rukh v Kharkivskii hubernii (1917–1921 rr.)* [Peasant movement in the Kharkiv province (1917–1921)]. (Candidate's thesis). Kharkiv [in Ukrainian].
- Oktyabr 1917 g.: Smysl i znachenie: materialy «kruglogo stola» v Gorbachev-fonde* [October 1917: Meaning and significance: materials of the "round table" in the Gorbachev Foundation]. (1998). Moskva: Aprel-95 [in Russian].
- Oktyabrskaya revolyutsiya: memuary: Kerenskiy, Milyukov, Krasnov, Denikin, Stankevich, Sokolov i dr.* [October Revolution: Memoirs: Ke-

- rensky, Milyukov, Krasnov, Denikin, Stankevich, Sokolov and others*]. (1926). Moskva; Leningrad: Gos. izd-vo [in Russian].
- Postanovleniya Vremennogo pravitelstva [Resolutions of the Provisional Government]. (1917, September 24). *Vestnik Vremennogo pravitelstva – Bulletin of the Provisional Government*, p. 1 [in Russian].
- Ramazanov, A.** (1995). *Pravosoznanie rossiyskogo krestyanstva v revoliutsionnoy epokhu (na materialakh Samarsko-Simbirskogo Povolzhya)* [Legal awareness of the Russian peasantry in the revolutionary era (based on the materials of the Samara-Simbirsk Volga region)]. (Extended abstract of Doctors thesis). Samara [in Russian].
- Reshodko, P.** (1962). Vystupy selian Kharkivshchyny proty dukhovenstva v 1917 rr. [Speeches of peasants of Kharkiv region against the clergy in 1917]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal – Ukrainian Historical Journal*, 3, 81 [in Ukrainian].
- Revehuk, V.** (2002). *Poltavshchyna v dobu Ukrainskoi revoliutsii 1917–1920 rr.* [Poltava region during the Ukrainian Revolution of 1917–1920]. Poltava [in Ukrainian].
- Rybalka, I.** (1987). Velykyi zhovten i zminy sotsialnoi struktury selianstva Ukrainy (1917–1920 rr.) [Great October and changes in the social structure of the peasantry of Ukraine (1917–1920)]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal – Ukrainian Historical Journal*, 11, 38 [in Ukrainian].
- Sharapov, G.** (1968). *Sovetskoe krestyanstvo za 50 let [Soviet peasantry in 50 years]*. Moskva: Znanie [in Russian].
- Shcherbatiuk, V.** (2010). Selianskyi povstanskyi rukh na Kyivshchyni 1917–1923 rr.: suchasna istoriografiiia problemy [Peasant insurgent movement in Kyiv region 1917–1923: modern historiography of the problem]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal – Ukrainian Historical Journal*, 3, 187 [in Ukrainian].
- Skalskyi, V.** (2009). Hebernski selianski zizdy yak skladovi Ukrainskoi revoliutsii 1917–1921 rr. [Hebern peasant congresses as components of the Ukrainian revolution of 1917–1921]. *Problemy vyvchennia istorii Ukrainskoi revoliutsii 1917–1921 rr. – Problems of studying the history of the Ukrainian revolution of 1917–1921*, 4, 124 [in Ukrainian].
- Smirnov, A.** (1979). *Krestyanskie syezdy v 1917 g.* [Peasant conventions in 1917]. Moskva: Mysl [in Russian].
- Sviashchenko, Z.** (2013). *Prouriadovi ahrarni initsiatyvy v Rosiiskii imperii na pochatku XX stolittia [Pro-government agrarian initiatives in the Russian Empire in the early twentieth century]*. (Doctor's thesis). Uman [in Ukrainian].

- Tsvetkov, V.** (2006). Lavr Georgievich Kornilov [Lavr Georgievich Kornilov]. *Voprosy istorii – Questions of history*, 1 [in Russian].
- Verstiuk, V.** (2000). Kontseptualni problemy vyvchennia istorii Ukrainiskoi revoliutsii [Conceptual problems of the development of the history of the Ukrainian Revolution]. *Naukovi pratsi istorychnoho fakultetu Zaporizkoho derzhavnoho universytetu – Science of History Faculty of Zaporizhzhya State University* (Vol. XI) [in Ukrainian].
- Vynnychenko, V.** (1920). *Vidrodzhennia natsii (Istoriia ukrainskoi revoliutsii [marts 1917 r. – hruden 1919 r.] [Revival of the nation (History of the Ukrainian Revolution [March 1917 – December 1919])]*. (Vols. 1–3; Vol. 2). Kyiv; Viden: Dzvyn [in Ukrainian].
- Zhytkov, O.** (2014). Istoryky pro vytoky zemelnykh reform 1917–1921 rr. v Naddnyprianskii Ukraini [Historians on the origins of land reforms in 1917–1921 in Dnieper Ukraine]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka – Bulletin of the Taras Shevchenko National University of Kyiv*, 5 (123), 13 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 08.10.2020 р.

УДК 930(100):94(477)"1917/1921":338.43.02
DOI: 10.24919/2312-2595.5/47.220440

Василь ЛЬНИЦЬКИЙ

доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії України, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, Україна, індекс 82100; доцент кафедри мобілізаційної, організаційно-штатної, кадрової роботи та оборонного планування, Національна академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, вул. Героїв Майдану, 32, м. Львів, Україна, індекс 79026 (vilnickiy@gmail.com)

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-4969-052X>

ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/H-4431-2017>

ScopusID: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57203399830>

Микола ГЛІБИЩУК

кандидат історичних наук, асистент кафедри всесвітньої історії, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, вул. Кафедральна, 2, м. Чернівці, Україна, індекс 58000 (m.hlibischuk@chnu.edu.ua)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3829-9736>

Олексій КОМПАНИЕЦЬ

аспірант кафедри археології та спеціальних галузей історичної науки, Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, бульвар Шевченка, 81, м. Черкаси, Україна, індекс 18000 (oleksiy_kompaniyets@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6239-3039>

Бібліографічний опис статті: Льницький, В., & Глібіщук, М., & Компанієць, О. (2020). Аграризм як селяноцентричний феномен Української революції 1917–1921 років у фокусі зарубіжної історіографії. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 5/47, 214–234. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.5/47.220440>.

© Василь Льницький, Микола Глібіщук, Олексій Компанієць, 2020

АГРАРИЗМ ЯК СЕЛЯНОЦЕНТРИЧНИЙ ФЕНОМЕН УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ 1917–1921 РОКІВ У ФОКУСІ ЗАРУБІЖНОЇ ІСТОРІОГРАФІЇ¹

*Анотація. Мета дослідження – провести історіографічний аналіз зарубіжного дискурсу у висвітленні аграризму як селяноцентричного феномена української революції 1917–1921 рр. **Методологія дослідження** ґрунтується на поєднанні принципів історизму, багатofакторності, системності, логічності. Використовуються загальнонаукові (аналізу, синтезу, узагальнення) та спеціально-історичні (історико-генетичний, історико-типологічний, історико-системний) методи. **Наукова новизна.** Уперше в українській історіографії здійснено комплексний аналіз й актуалізацію розрізненого масиву літератури з проблематики аграризму як селяноцентричного феномена української революції 1917–1921 рр., напрацьований зарубіжними дослідниками. **Висновки.** Феномен аграризму широко відображено в сучасній зарубіжній історіографії. На сьогодні визнаними спеціалістами з проблематики аграризму є: Й. Елленд, З. Хеммерлінг, Р. Голец, А. Лех, Б. Сточевська, А. Тошков, М. Томек, Б. Тренчені, Х. Шульц, А. Хааре, Я. Рихлік, Й. Гарна, М. Новак, М. Брунклік, В. Гавлік, В. Меджецький, У. Мюллер, Е. Куба, І. Суаа, Т. Лоренц та ін. У зарубіжних наукових публікаціях трапляються лише поодинокі згадки про український варіант аграризму в контексті Центральної та Східної Європи. Та навіть у такому випадку український аграризм іноземні дослідники часто зводять лише до хліборобської ідеології В. Липинського. Значно частіше в іноземних працях мова йде про Україну як об'єкт зацікавлення з боку зарубіжних теоретиків аграризму. З огляду на це можемо констатувати, що перед вітчизняною історичною наукою стоїть завдання щодо обґрунтування особливостей українського варіанту аграризму у порівнянні із сусідніми його варіантами (польським, чеським, словацьким, румунським, болгарським), а також вихід на рівень міжнародних дослідницьких проєктів, у фокусі яких перебуває феномен європейського аграризму.*

Ключові слова: аграризм; український аграризм; селянство; зарубіжна історіографія; Українська революція 1917–1921 рр.

¹ Стаття містить результати досліджень, проведених за грантом Національного фонду досліджень України «Аграризм: селяноцентричний феномен Української революції 1917–1921 рр.» (реєстраційний номер 2020.02/0120).

Vasyl ILNYTSKYI

PhD hab. (History), Professor, Head of the Department of History of Ukraine, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 24 Ivan Franko Str., Drohobych, Ukraine, postal code 82100; Associate Professor, Department of Mobilization, Personnel and Human Resources Management and Defense Planning, Hetman Petro Sahaidachnyi National Ground Forces Academy, 32 Heroyiv Maydana Str., Lviv, Ukraine, postal code 79026 (vilnickiy@gmail.com)

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-4969-052X>

ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/H-4431-2017>

ScopusID: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57203399830>

Mykola HLIBISHCHUK

PhD (History), Assistant, Department of World History, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, 2 Kafedralna Str., Chernivtsi, Ukraine, postal code 58000 (m.hlibishchuk@chnu.edu.ua)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3829-9736>

Oleksii KOMPANIETS

Postgraduate Student, Department of Archeology and Auxiliary Sciences of History, Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy, 81 Shevchenko Boulevard, Cherkasy, Ukraine, postal code 18000 (oleksiy_kompaniyets@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6239-3039>

To cite this article: Ilnytskyi, V., & Hlibishchuk, M., & Kompaniets, O. (2020). Ahraryzm yak selianotsentrychnyi fenomen Ukrainskoi revoliutsii 1917–1921 rokiv u fokusi zarubizhnoi istoriohrafii [Agrarianism as a Peasant-centric Phenomenon of the Ukrainian Revolution of 1917–1921 in the Focus of Foreign Historiography]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobychskoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriya Istoriia – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*, 5/47, 214–234. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.5/47.220440> [in Ukrainian].

AGRARIANISM AS A PEASANT-CENTRIC PHENOMENON OF THE UKRAINIAN REVOLUTION OF 1917–1921 IN THE FOCUS OF FOREIGN HISTORIOGRAPHY

Summary. *The purpose of the article* is to conduct a historiographical analysis of foreign discourse in the coverage of agrarianism as a peasant-centric phenomenon of the Ukrainian revolution of 1917–1921. **The research methodology** is based on the combination of the principles of historicism, multifactoriality, systematics, and logic. General scientific (analysis, synthesis, generalization) and special-historical (historical-genetic, historical-typological, historical-systemic) methods are used. **Scientific novelty.** For the first time in Ukrainian historiography, we carried out a comprehensive analysis and actualization of a disparate array of literature on the issue of agrarianism as a peasant-centric phenomenon of the Ukrainian revolution of 1917–192, developed by foreign researcher. **Conclusions.** The phenomenon of agrarianism is widely reflected in modern foreign historiography. Today, recognized specialists in the field of agrarianism are J. Elland, Z. Hemmerling, R. Golets, A. Lech, B. Stochevskaya, A. Toshkov, M. Tomek, B. Trencheni, X. Schultz, A. Haare, J. Ryhlik, J. Garna, M. Novak, M. Brunklik, V. Havlik, V. Medzhetsky, W. Mueller, E. Cuba, I. Suaa, T. Lorenz etc. In foreign scientific publications, there are only a few mentions of the Ukrainian version of agrarianism in the context of Central and Eastern Europe. And even in this case, Ukrainian agrarians are often reduced by foreign researchers only to the agricultural ideology of V. Lypynsky. Much more often in foreign works, they talk about Ukraine as an object of interest from foreign theorists of agrarianism. In view of this, we can state that the domestic historical science faces the task of substantiating the peculiarities of the Ukrainian version of agrarianism in comparison with its neighboring versions (Polish, Czech, Slovak, Romanian, Bulgarian), as well as reaching the level of international research projects, which is the phenomenon of European agrarianism.

Key words: agrarianism; Ukrainian agrarianism; peasantry; foreign historiography; Ukrainian revolution of 1917–1921.

Постановка проблеми. Феномен аграризму активно досліджувався закордонними вченими, однак аграризм як селяноцентричний феномен української революції 1917–1921 рр. ними окремо не вивчався. Водночас в українській історіографії від-

сутні спеціальні роботи присвячені аналізу розвитку українського варіанту аграризму у зарубіжних дослідженнях.

Аналіз археографічних та історичних публікацій. Попри те, що заявлена проблема так і не отримала достатнього висвітлення у публікаціях українських дослідників, все ж трапляються окремі статті, де порівнюється аграризм періоду Української революції 1917–1921 рр. у контексті селянських політичних сил держав Центрально-Східної Європи у вказаний час. Зокрема, це наукова розвідка С. Корновенка і Н. Земзюліної (Kornovenko & Zemzulina, 2019), у якій ключовою тезою є розгляд українського аграризму як варіанту східноєвропейського аграризму в політичних програмах українських національних партій у роки революції. В іншій науковій розвідці ці дослідники розглядають аграрне законодавство держав вказаного регіону, де український аграризм виступає важливою складовою (Корновенко & Земзюліна, 2018). У праці українського історика К. Галушка (2000) погляди знаного політичного діяча В. Липинського аналізуються у контексті системи східноєвропейського аграризму.

Виклад основного матеріалу. У сучасній зарубіжній історіографії поняття «аграризм» позначається кількома термінами: «agrarianism», «agrarismus» та «ruralism». Останній, зауважимо, в одних випадках живається як тотожний поняттю «аграризм», а в інших – як діалектично протилежний терміну «урбанізм».

Упродовж 2000–2010-х рр. у зарубіжній історіографії з'явилася значна кількість узагальнювальних публікацій, присвячених феномену аграризму в Центральній, Східній та Південно-Східній Європі кінця XIX – першої третини XX ст. Серед них відзначимо статті шведського історика Й. Елленда (Johan Eellend) «Аграризм та модернізація у Східній Європі міжвоєнного часу» (Eellend, 2008, pp. 35–56); чеського історика Р. Голеца (Roman Holec) «Ідеологічні джерела міжнародного аграризму та його національні особливості» (Holec, 2010, s. 51–72); угорського історика Б. Тренчені (Balazs Trencsenyi) «Трансцендентна сучасність: аграрно-популістські погляди на колективне відродження у міжвоєнній Центральній-Східній Європі» (Trencsenyi, 2014, pp. 119–145), а також монографію американсько-канадського історика А. Тошкова (Alex Toshkov) «Аграризм як сучасність у Європі XX століття: золотий вік селянства» (Toshkov, 2019). Попри їх високий

теоретико-методологічний рівень та низку концептуальних висновків і суджень, що дають змогу контекстуалізувати український варіант аграризму, характерною рисою вищеназваних праць є повна відсутність будь-яких згадок про Україну, а тим більше, про українську аграристську думку.

Серед новітніх узагальнювальних зарубіжних наукових публікацій виняток становить двотомна праця «Історія сучасної політичної думки в Центрально-Східній Європі». Так, характеризуючи погляди В. Липинського, зокрема його концепцію трудової монархії, Б. Тренчені та М. Копечек визначили їх як «оригінальну комбінацію корпоративізму, етатизму та аграризму». За їх словами, В. Липинський, з одного боку, критикував популістське поклоніння селянству, але, з іншого, доводив провідну роль аграрної еліти, яка об'єднувала б землевласницьку знать із козаками та селянами (Trencsenyi, Kopesek, & Lisjak Gabrijelcic, 2019, p. 214).

Особливості української аграристської думки на тлі розвитку аграризму в Європі першої третини ХХ ст. дослідив чеський історик М. Томек (Miroslav Tomek) у статті «Українська монархістська еміграція до Чехословаччини та організація аграрної партії» (Tomek, 2012, s. 183–192). Розмірковуючи про аграристський характер ідеології В. Липинського, М. Томек вступив у полеміку з українським істориком К. Галушком (Галушко, 2000, с. 164–200). М. Томек визнає подібність хліборобської ідеології В. Липинського із поглядами болгарських та чехословацьких аграристів. Схожість між ними, на думку історика, полягає насамперед у тому, що вони однаковою мірою шукали для своїх країн третій шлях розвитку, альтернативний капіталізму і соціалізму; крім того, у В. Липинського раціональне переплітається з ірраціональним і містичним, що робить його ідеї близькими до чеського теоретика аграризму А. Швевли. Водночас, зауважує М. Томек, Липинський ніколи не використовував термін «аграризм» і не коментував його. Чеський історик зауважує, що між ідеологією В. Липинського та аграризмом у Центральній та Південній Європі існувала низка суттєвих відмінностей. Наприклад, польський, болгарський та чехословацький варіанти аграризму основну опору робили на дрібних фермерів. Також, на думку М. Томека, погляди В. Липинського різнилися від європейського аграризму через

критичне ставлення до демократії, обґрунтування провідної ролі соціальних еліт, а також через тезу, що «за своєю природою фермери не можуть створювати міжнародних організацій» (Томек, 2012, s. 183–184).

Публікація М. Томека є цікавою для вітчизняної історичної науки ще й тим, що автором було залучено низку неопублікованих джерел з історії розвитку аграристської думки в середовищі української еміграції в Чехословаччині. Спираючись на матеріали листування членів Українського союзу хліборобів-державників, що зберігаються у Народному архіві в Празі, М. Томек з'ясував, що вони, порівнюючи аграристські погляди В. Липинського та голови Чеської аграрної партії (Республіканської партії землеробського і дрібноселянського населення) А. Швєгли, констатували «разючу подібність ідей, неначе ці люди перебували між собою в якомусь психологічному контакті» (Томек, 2012, s. 188). Крім того, М. Томек завдяки архівним матеріалам виявив маловідомий факт: на початку 1928 р. керівництвом Українського союзу хліборобів-державників розглядалася можливість вступу до Міжнародного аграрного бюро, однак цей проект було ветовано М. Кочубеєм, який зауважив ідеологічну несумісність УСХД та «Зеленого інтернаціоналу». Останній, на його думку, був представлений «інтелегентами, не пов'язаними із землею, які лише прагнули парламентської кар'єри». Крім того, для селянина-хлібороба, який, на думку М. Кочубея, був носієм ідеї територіальності, будь-які «інтернаціонали» виглядали б абсурдними (Томек, 2012, s. 187–188). Загалом, публікацію М. Томека можна вважати найбільш докладним (хоч і далеким від повноти й вичерпності) дослідженням українського варіанту аграризму в чеській історіографії.

Знаним сучасним польським дослідником феномена аграризму є А. Лех (Andrzej Lech). Серед його публікацій дотичною до нашої теми є стаття «Аграризм у народному русі слов'янських держав (1918–1939)» (Lech, 2007, s. 33–42). Дослідник з'ясував особливості доктрин і програм регіональних варіантів аграризму (польського, чеського, словацького) та дійшов суперечливих висновків, що феномен аграризму був унікальним явищем лише для Центрально-Східної Європи, а також констатував, що «аграризм у його слов'янському варіанті почав формуватися тільки на

початку ХХ ст. і вимер у своєму класичному вигляді перед початком Другої світової війни» (Lech, 2007, s. 34).

Привертає увагу монографія польського історика З. Хеммерлінга (Zygmunt Hemmerling) «Народний рух у Польщі, Болгарії та Чехословаччині в 1893–1930 рр.» (Hemmerling, 1987). Автор з'ясував політичний та соціально-економічний контекст, у якому розвивалися селяноцентристські рухи кінця ХІХ – першої третини ХХ ст.; прослідкував процес зародження перших політичних селянських організацій; дослідив діяльність селянських партій Центрально-Східної Європи під час Першої світової війни; охарактеризував основні напрями діяльності польських селянських партій у 1919–1930 рр., аграрний рух у Чехословаччині в 1918–1930 рр., а також діяльність Болгарського землеробського народного союзу. Окремий розділ своєї праці З. Хеммерлінг присвятив феномену аграризму у вищезгаданих країнах, а також діяльності Міжнародного аграрного бюро – т. зв. «Зеленого інтернаціоналу».

Серед представників сучасної польської історичної науки виділяється Б. Сточевська (Barbara Stoczewska), – авторка монографії «Україна та українці в польській політичній думці. Від кінця ХІХ століття до початку Другої світової війни» (Stoczewska, 2013). Один із розділів цієї праці було присвячено місцю «українського питання» у програмах польських селянських партій, а також у поглядах головного теоретика польського аграризму 1930-х рр. С. Мілковського (Stanisław Miłkowski). Б. Сточевська констатує, що хоча польські аграристи, безсумнівно, надавали «українському питанню» важливого значення, і не можна сказати, що вони ставилися до нього маргінально, водночас вони не проводили його глибокого аналізу і не встигли розробити власної програми (Stoczewska, 2013, s. 312).

Як з'ясувала дослідниця, теоретики польського аграризму міжвоєнного періоду та аграрні партії Другої Речі Посполитої не мали єдиної позиції щодо «українського питання» в політичній та соціально-економічній площинах. Б. Сточевській вдалося дійти низки цікавих висновків. Так, на думку авторки, польському аграризму 1920–1930-х рр. була притаманна ідея взаємовигідного «польсько-українського споріднення (зближення)», свідченням чого може бути гасло про те, що польські та українські селяни – це «брати за плугом». У першій третині ХХ ст. у польському

публіцистичному та політичному дискурсах наголошувалося на спільній долі польських та українських селян, зверталася увага на економічний гніт, якого однаково зазнавали обидві національності, підкреслювалося ставлення до українського народу як до «доброго сусіда і порадника», доводився багатосотлітній зв'язок українського та польського селянства. У міжвоєнний період польські аграристи, з огляду на оголошену аграрну реформу, постулювали рівне ставлення до селян обох національностей при виділенні землі. Польські селянські партії критикували тогочасний уряд через ігнорування національних особливостей при здійсненні аграрної політики. Б. Сточевська зауважила принципову деталь: польські аграристи розділяли український національний рух першої третини ХХ ст. на соціальний та політичний виміри. У першому випадку основним дієвцем виступав простий селянин, який зазнавав гноблення від поміщика; натомість у політичному вимірі, на думку польських аграристів, український національний рух був представлений діяльністю правих і правоцентристських політичних сил, які, «натхненні Москвою та Берліном, вели ворожу [стосовно Другої Речі Посполитої] діяльність». На думку теоретиків польського аграризму, – пише Б. Сточевська – русинські селянські маси не поділяли прагнення до незалежності, а виступали лише за «мир і злагоду», а діяльність, наприклад, УНДО тільки перешкоджала налагодженню польсько-українських відносин, радикалізувала настрої та вела до «відокремлення русинського села від польського народу» (Stoczewska, 2013, s. 328–329).

Поруч із вузькоспеціалізованими працями, що стосуються регіональних (національних) варіантів аграризму, в новітній зарубіжній історіографії існує досвід проведення міжнародних дослідницьких проєктів та міжнародних конференцій, присвячених цьому феномену.

Результатами таких проєктів стала поява колективних монографій. Так, у 2010 р. командою німецьких, британських, чеських, угорських, польських та румунських істориків під керівництвом Х. Шульц (Helga Schultz) та А. Харре (Angela Harre) за підсумками трирічної роботи було підготовлено працю «Аграрні спільноти на шляху до сучасного сільського господарства в Центрально-Східній Європі, 1880–1960» (Schultz & Harre, 2010). У передмові Х. Шульц зауважила принципові теоретичні аспекти в історії

аграризму. На відміну від Західної Європи, де аграризм набув форми консервативної критики капіталізму, в Східній Європі ця концепція стала третім шляхом між західним капіталізмом і соціалізмом радянського типу, що ґрунтувався на міцних селянських господарствах, кооперації та широкому самоврядуванні. Аграризм у Європі виник як контр-концепція, коли промислова революція перевернула інститути, цінності та структури традиційних аграрних спільнот. Аграризм, на думку авторів «Аграрних спільнот...», є достатньо розмитим терміном. Він не означає сільськогосподарську політику або яку-небудь селянську ідеологію. Його сенс можна зрозуміти лише шляхом діалектичного протиставлення аграризму та індустріалізму. Х. Шульц зазначає: аграризм – це «багатий конгломерат ідей, частково соціологічного, технологічного та економічного, частково – етнографічно-фольклористичного, а частково – історико-філософського характеру» (Schultz & Harre, 2010, s. 9). Автори монографії спробували з'ясувати, чому в країнах Центральної та Східної Європи, де в 1920–1930-х рр. спостерігався розквіт аграристської думки, земельні реформи виявилися незавершеними, а результатом стало встановлення не селянської демократії, а націоналістичних авторитарних режимів (Schultz & Harre, 2010, s. 9–10). З огляду на тему нашого дослідження колективна монографія «Аграрні спільноти на шляху до сучасного сільського господарства в Центрально-Східній Європі, 1880–1960» є важливою для розуміння загальноєвропейського контексту, в якому розвивався український варіант аграризму. Так, привертають увагу розділи, підготовлені А. Хааре «Демократичні альтернативи та авторитарні спокуси: аграризм Східної Центральної Європи у взаємодії між ідеологією та політикою» (Schultz & Harre, 2010, s. 25–40), та М. Г'юзом «Нерозуміння російського селянства. Антикапіталістична революція чи Третій Рим? Взаємодія між аграризмом, слов'янофільством та російськими народниками» (Schultz & Harre, 2010, s. 55–70). Серед учасників зазначеного проекту окремо слід виділити доробок польського історика В. Меджецького (Włodzimierz Mędrzecki), котрий в межах теми дослідження розробляв проблему «Політичні установки білоруських, польських та українських селян у Польщі. Між ліберальною демократією, аграрною утопією та комунізмом».

У 2013 р. міжнародною командою дослідників під керівництвом німецьких істориків У. Мюллера (Uwe Müller), Е. Куби (Eduard Kubů), І. Суаа (Jiri Souša) і Т. Лоренца (Torsten Lorenz) було підготовлено колективну монографію «Аграризм та аграрна еліта у Центрально-Східній Європі» (Kubů, Lorenz, & Müller, 2013). Центральне місце у ній займають розділи, присвячені генезі та особливостям німецького, чеського, угорського та румунського варіантів аграризму, зародженню (до)аграристської думки в Австро-Угорській імперії, порівнянню поглядів теоретиків аграризму. Попри те, що український аграризм залишився поза увагою авторів монографії, кілька її розділів та висновки є важливими для усвідомлення особливостей українського варіанту, а також для кращого розуміння загальноєвропейського контексту, частиною якого була українська аграристська думка.

У жовтні 2013 р. у Празі, з нагоди 140-ї річниці від народження видатного чеського теоретика аграризму А. Швєгли, відбулася міжнародна конференція «Аграризм у Центральній та Східній Європі ХІХ–ХХ ст.». Її учасниками стали понад 30 науковців з Чехії, Словаччини, Польщі та Німеччини. Серед напрямів роботи конференції привертають увагу секція 1, присвячена феномену аграризму в сучасній історіографії, секція 4, у межах якої предметом обговорення стала діяльність ідеологів та теоретиків аграризму, та секція 6, що сфокусувалася на явищі транснаціонального аграризму. Прикметно, що в межах конференції, де близько половини доповідей стосувалися регіональних варіантів аграризму, жодним чином не був згаданий український аграризм, як і жодний з українських істориків-аграрників не брав участі у роботі цього міжнародного форуму.

За підсумками конференції «Аграризм у Центральній та Східній Європі ХІХ–ХХ ст.» світ побачила однойменна колективна монографія (Rychlik, Holeček, & Pehr, 2015). Публікації, вміщені в ній, відображають розвиток аграристського руху та селянських партій у Чехії, Словаччині, Польщі, Угорщині, Швейцарії, країнах Скандинавії та Балканського регіону. Окремі розділи монографії присвячено теоретикам аграризму.

На жаль, у сучасній румунській історичній науці відсутні дослідження стосовно українського аграризму в революційну добу. Тому, на наш погляд, доцільно зупинитися на особливостях

вивчення цього феномена міжвоєнної доби в сучасній румунській історіографії, де ця тематика викликає зацікавлення.

Слід зазначити, що однією з характерних особливостей дослідження цієї тематики серед румунських істориків є акцент на політичну складову, а саме, висвітлення місця і ролі цієї доктрини в програмних документах різних політичних сил тогочасної Румунії. Ще на початку 1990-х рр. було опубліковано декілька наукових публікацій, серед яких слід виокремити роботу І. Скурту (Scurtu, 1994), який вважається одним з кращих фахівців з політичної історії Румунії. Серед новіших праць, на нашу думку, варто згадати монографію сучасного румунського історика професора А. Сесермана (Seserman, 2016), присвячену одній з найчисленніших і найвпливовіших політичних сил міжвоєнної Румунії, а саме Цераністській партії. Політичне життя післявоєнної румунської держави змушувало нові партії обирати доктрини і програми, які відповідали настроям широких кіл громадян. Водночас змінювалися методи діяльності партій і новозасновані політичні організації часом використовували методи діяльності, що жодним чином не нагадували про зв'язок із традиційними буржуазними партіями. Також ця партія, як зазначає румунський автор, відображала нове явище реформованої політичної системи Румунії – появу селянських партій. Чимало місця дослідник приділив впливу аграризму, економічних чинників (кооперації, індустріалізація, роль та заходи держави в економічній царині) і селянства на становлення цієї політичної сили, трансформації її доктрини впродовж ХХ ст. тощо. Сесерман розкриває причини і передумови появи означеної доктрини, які беруть витоки з «довгого ХІХ століття» та привели до появи нової партії. Формування нових культурних рухів, бажання частини румунських інтелектуалів долучитися до активного суспільно-політичного життя, альтернативні моделі суспільного розвитку та інші чинники відіграли суттєву роль у становленні цієї селянської партії.

Не можемо оминати румунського дослідника М. Попа, який є автором низки наукових публікацій, що стосуються встановлення і розбудови Цераністської партії у період між двома світовими війнами (Pop, 2010, 2011, 2015, 2016). Використавши численні джерела і історіографічні напрацювання попередників, він сформував періодизацію, що демонструє нам етапи розвитку цієї полі-

тичної сили у міжвоєнну добу. Це – період 1919–1922 рр., коли виникає партія і здійснювала перші кроки на політичній мапі румунської держави. Другий – 1923–1925 рр., під час якого цераністи суттєвого розширюють свою соціальну базу, розбудовують партійну структуру в різних регіонах «Великої Румунії». Третій – це 1928–1938 рр., коли Цераністська партія приходить до влади та частково реалізовує свої програмні засади. Однак світова економічна криза 1929–1933 рр. та інші чинники спричинили падіння її підтримки серед румунського суспільства. Встановлення авторитарного режиму наприкінці 1930-х рр. призведе до заборони усіх політичних сил у Королівстві Румунія, у тому числі, Цераністської партії. Також слід зупинитися на праці М. Попа (Pop, 2010), що присвячена впливу «Великої депресії» на цераністів і тогочасне політичне життя румунської держави. Він аргументовано доводить, що економічні катаклізми 1929–1933 рр. загострили ідейні розбіжності, що призвело фактично до розколу партії на два протилежних табори. Вони не лише мали різні ідеї стосовно розбудови румунської державності, але й протилежне розуміння, як потрібно реалізувати аграрну програму і задовольняти потреби селян. Проте соціальні негаразди, спричинені кризовими явищами в соціально-економічній царині тогочасної Румунії, неефективність заходів, що реалізовувалися урядом, поширення праворадикальних ідей та інші обставини суттєво вплинули на електоральні симпатії населення під час парламентських виборів на початку 1930-х рр., де цераністи втратили підтримку і були змушені перейти в опозицію.

Також є роботи, що присвячені дуже вузьким аспектам пов'язаних з політичною цариною. Скажімо, А. Ніколаєску (Nicolaeescu, 2018) опублікував наукову розвідку, присвячену одному з провідних друкованих видань цераністів впродовж 1925–1927 рр., де зосередив увагу на тематиці статей, що друкувалися, їх авторам тощо.

На увагу заслуговує публікація дослідниці А. Харре (Harre, 2008), яку ми вже згадували вище, про румунський аграризм як одну з економічних моделей розвитку у міжвоєнний період. Значимо, що ключова теза, яку намагається розкрити авторка, це аргументовано представити аграризм як альтернативний соціально-економічних шлях між марксизмом та ліберальною демократією.

Харре приділяє увагу витокам цієї доктрини і контексту, в якому вона була сформована. Вона виділяє декілька складових аграризму. Зокрема, це ідеї російського аграрного соціалізму, сільський націоналізм, економічні теорії «третього шляху», патріархальні соціальні відносини та утопічна ідея селянської держави. Саме ці чинники, на переконання авторки, сформували румунський аграризм. Що цікаво, дослідниця чимало місця відводить дискусіям між прихильниками цієї концепції, зовнішньополітичним змінам тощо. Скажімо, Харре розлого характеризує теоретичні розбіжності, що існували серед прибічників. Одних вона називає представниками лівих партій, що вважали ідею селянської держави тільки перехідним етапом між корпоративною демократією і соціал-демократією. Інші не сформували чіткої стратегії побудови держави, проте намагалися використати цей недолік для протидії популярним у той час фашистським ідеям, які теж становили альтернативу демократії. Щодо зовнішніх чинників, то дослідниця особливо акцентує вплив «Великої депресії» 1929–1933 рр. на ситуацію в Королівстві Румунія. Харре вказує, що світова економічна криза відіграла важливу роль у розвитку румунської держави, адже вона не тільки спричинила падіння життєвого рівня селян, але й змінила їх електоральні настрої. Тогочасні статистичні дані переконливо демонструють, що селянські партії втрачають підтримку з боку селянства, яке тепер починає симпатизувати ультраправим політичним силам. Як зазначає румунська авторка, після «Великої депресії» селяни почали виступати проти демократії і капіталізму, що не зуміли стабілізувати Румунію в нових, значно розширених кордонах після Першої світової. Інакше кажучи, румунське селянство почало вважати демократичний і капіталістичний устрій певними бар'єрами, що не лише заважають економічному розвитку, але й призводять до їх зубожіння. Тому альтернативу вони бачили у радикальних силах, що кидали виклик традиційній моделі розвитку – ліберальній демократії.

Слід зазначити, що не лише сучасні румунські історики, які займаються дослідженням різних аспектів аграризму, надають значну увагу впливу економічної кризи 1929–1933 рр. Науковці з інших країн Центрально-Східної Європи теж вивчають роль і наслідки «Великої депресії» на селянські партії, їх доктрини тощо. Скажімо, словацький історик Р. Голец (Holec, 2011) у науковій

публікації про аграризм як альтернативний шлях трансформації європейського континенту у ХХ ст. теж чимало уваги приділив впливу економічних катаклізмів кінця 1920 – початку 1930-х рр., розглянувши цю кризу не лише крізь призму соціальних і економічних потрясінь, але й як чинник, що змушував переосмислювати різні економічні концепції і моделі розвитку.

Ще одна історіографічна тенденція, яка простежується у публікаціях сучасних румунських істориків, це осмислення поглядів та ідей тогочасних теоретиків аграризму. Звісно, що така риса притаманна й іншим національним історіографіям центрально-європейського регіону. Зазначимо, що чималу зацікавленість у румунській історичній науці викликає постать знаного вченого, публіциста і одного з теоретиків Цераністської партії міжвоєнної доби В. Маджару (1887–1940). Він уважав, що Цераністська партія не повинна ідентифікуватися із соціальним класом, а з виконанням соціального ідеалу. На його погляд, таку мету можна досягти завдяки продуманій доктрині, яка повинна реалізовуватися на практиці. Маджару зробив значний внесок на теоретичному рівні стосовно обґрунтування аграризму як моделі соціально-економічного розвитку для румунської держави у міжвоєнний період. На наш погляд, слід зупинитися на науковій публікації румунського дослідника А. Стамата-Стефана (Stamate-Stefan, 2016), у якій детально аналізуються ідеї Маджару щодо економічної моделі Королівства Румунії після завершення Першої світової. Румунський автор доводить, що на світогляд знаного теоретика аграризму найбільший вплив мали три чинники: німецький історизм, російське народництво (попоранізм) та марксизм. Як зазначає автор, така еkleктика була дієвим механізмом для обґрунтування своїх політичних цілей, а саме, захист і забезпечення інтересів селянства, побудова аграрної держави, що буде опиратися на дрібних власників, ліквідація капіталістичної експлуатації тощо. Проте економічні катаклізми наприкінці 1920-х рр. привели до зміни його поглядів стосовно ідеї індустріалізації країни, яку раніше не сприймав.

Відзначимо ще одну публікацію, у якій простежується вказана вище історіографічна тенденція, – це праця румунського автора Л. Неагой (Neagoe, 2009) про аграризм в інтелектуальних дебатах міжвоєнної Румунії. Як слушно підкреслює автор, ця

тематика домінувала в інтелектуальному дискурсі румунського соціуму початку ХХ ст. З одного боку, це питання було тоді актуальним з огляду на те, що аграрна проблема в румунській державі до кінця не була розв'язана. З іншого, полеміка щодо цього питання була відгуком інтелектуальної спільноти на модернізаційні перетворення в Румунії у ХІХ ст. та їх наслідки. Румунський дослідник наголошує, що доктрина аграризму, яку розробляти політичні діячі різних поглядів, була спробою створити фундамент майбутньої селянської держави, що буде захищати інтереси дрібних і середніх виробників, передовсім селян. Проте через внутрішні та зовнішні чинники (зростання націоналізму, світова економічна криза 1929–1933 рр.) цього не вдалося зробити.

Висновки. Феномен аграризму широко відображено в сучасній зарубіжній історіографії. На сьогодні визнаними спеціалістами з проблематики аграризму є: Й. Елленд, З. Хеммерлінг, Р. Голец, А. Лех, Б. Сточевська, А. Тошков, М. Томек, Б. Тренчені, Х. Шульц, А. Хааре, Я. Рихлік, Й. Гарна, М. Новак, М. Брунклік, В. Гавлік, В. Меджецький, У. Мюллер, Е. Куба, І. Суаа, Т. Лоренц та ін.

У зарубіжних наукових публікаціях наявні лише поодинокі згадки про український варіант аграризму в контексті Центральної та Східної Європи. Та, навіть, у такому випадку український аграризм іноземні дослідники часто зводять лише до хліборобської ідеології В. Липинського. Значно частіше в іноземних працях мова йде про Україну як об'єкт зацікавлення з боку зарубіжних теоретиків аграризму. З огляду на це можемо констатувати, що перед вітчизняною історичною наукою стоїть завдання щодо обґрунтування особливостей українського варіанту аграризму у порівнянні із сусідніми його варіантами (польським, чеським, словацьким, румунським, болгарським), а також вихід на рівень міжнародних дослідницьких проєктів, у фокусі яких перебуває феномен європейського аграризму.

Джерела та література

Галушко, К. (2000). «Хліборобська ідеологія» В. Липинського у системі східноєвропейського аграризму. *Український історичний збірник*, 2, 164–200.

- Корновенко, С., & Земзюліна, Н.** (2018). Революційні потрясіння початку ХХ ст.: аграрне законодавство країн Центральної та Південно-Східної Європи. *Український селянин*, 19, 45–49.
- Eellend, J.** (2008). Agrarianism and Modernization in Inter-War Eastern Europe. *Societal Change and Ideological Formation among the Rural Population of the Baltic Area 1880–1939* (pp. 35–56). Huddinge.
- Harre, A.** (2008). Between Marxism and Liberal Democracy: Romanian Agrarianism as an Economic Third Way. *Societal Change and Ideological Formation among the Rural Population of the Baltic Area, 1880–1939* (pp. 57–73). Huddinge: Södertörn University.
- Hemmerling, Z.** (1987). *Ruch ludowy w Polsce, Bulgarii i Czechosłowacji, 1893–1930*. Warszawa: Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza.
- Holec, R.** (2010). Ideove zdroje medzinarodneho agrarizmu a jeho narodnych špecifik. *Agrarni strana a její zjmové, družstevní a peněžní organizace*, 15, 51–72. Uherske Hradiště.
- Holec, R.** (2011). Agrárna demokracia ako pokus o tretiu cestu stredoeurópskej transformácie. *Historický časopis*, 1, 3–32.
- Kornovenko, S., & Zemzulina, N.** (2019). Ukrainian agrarianism as an option of Eastern European agrarism in political programs of the Ukrainian national parties of the period of the Ukrainian revolution. *Український селянин*, 21, 14–20.
- Kubů, E., Lorenz, T., & Müller, U.** (2013). *Agrarismus und Agrarelitén in Ostmitteleuropa*. Berlin.
- Lech, A.** (2007). Agraryzm w ruchu ludowym państw słowiańskich (1918–1939). *Dzieje partii i stronnictw chłopskich w Europie. Narodziny i rozwój* (Т. 1, s. 33–42). Pułtusk – Warszawa.
- Neagoe, L.** (2009). The «Third Way»: Agrarianism and Intellectual Debates in Interwar Romania. *Anuarul Institutului de Istorie «George Barițiu»*. Series *HISTORICA*, 48, 245–260.
- Nicolaescu, A.** (2018). Evoluția editorială a gazetei Țărănismul în primii doi ani de existență (1925–1927). *Studia Universitatis Cibiniensis. Series Historica*, 15, 173–199.
- Pop, M.** (2010). Partidul Național-Țărănesc și problema moșilor din Munții Apuseni în timpul mării crize economice. *Sargetia. Acta Musei Devensis*, 1, 449–460.
- Pop, M.** (2011). Activitatea organizației Partidului Național Român din județul Hunedoara în perioada 1919–1922. *Sargetia. Acta Musei Devensis*, 2, 469–486.
- Pop, M.** (2015). Activitatea organizației Partidului Național Țărănesc din județul Hunedoara în perioada 1928–1938. *Sargetia. Acta Musei Devensis*, 6, 319–333.

- Pop, M.** (2016). Evoluția organizațiilor Partidului Național Român din Ardeal și Banat în perioada 1923–1925. Alegeri parlamentare parțiale. *Sargetia. Acta Musei Devensis*, 7, 313–331.
- Rychlik, J., Holeček, L., & Pehr, M.** (2015). *Agrarismus ve střední a východní Evropě 19. a 20. století*. Praha.
- Schultz, H., & Harre, A.** (2010). *Bauerngesellschaften auf dem Weg in die Moderne Agrarismus in Ostmitteleuropa 1880 bis 1960*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- Scurtu, I.** (1994). *Istoria Partidului Național Țărănesc*. Bucharest: Editura Enciclopedic.
- Seserman, A.** (2016). *Taranismul si crestin-democratia romaneasca*. Cluj: LIMES.
- Stamate-Stefan, A.** (2016). Virgil Madgearu at the crossroads of an anticapitalistic trinity: german historicism, populism and marxism. *New Europe College Stefan Odobleja Program Yearbook*, 16, 221–250.
- Stoczevska, B.** (2013). *Ukraina i Ukraińcy w polskiej myśli politycznej: od końca XIX wieku do wybuchu II wojny światowej*. Kraków: AFM.
- Tomek, M.** (2012). Ukrajinska monarchistická emigrace v ČSR a organizace agrární strany. *Regionální zvláštnosti politiky agrární strany v období první Československé republiky. Studie Slovákého Muzea*, 17, 183–192. Uherské Hradiště.
- Toshkov, A.** (2019). *Agrarianism as Modernity in 20th-Century Europe: The Golden Age of the Peasantry*. Bloomsbury Academic.
- Trencsenyi, B.** (2014). Transcending Modernity: Agrarian Populist Visions of Collective Regeneration in Interwar East Central Europe. *Regimes of Historicity in Southeastern and Northern Europe, 1890–1945* (pp. 119–145). London.
- Trencsenyi, B., Kopecek, M., & Lisjak Gabrijelcic, L.** (2019). *A History of Modern Political Thought in East Central Europe. Volume II: Negotiating Modernity in the «Short Twentieth Century» and Beyond. Part I: 1918–1968*. Oxford University Press.

References

- Halushko, K.** (2000). «Khliborobska ideolohiia» V. Lypynskoho u systemi skhidnoievropeiskoho ahrarizmu [V. Lypynsky's "Agricultural Ideology" in the System of Eastern European Agrarianism]. *Ukrainskyi istorychnyi zbirnyk – Ukrainian historical collection*, 2, 164–200 [in Ukrainian].
- Kornovenko, S., & Zemzulina, N.** (2018). Revoliutsiini potriasinnia pochatku XX st.: ahrarne zakonodavstvo krain Tsentralnoi ta Pivdenno-Skhidnoi Yevropy [Revolutionary disturbances in the early XX century: agrarian

- law of Central and South-Eastern Europe]. *Ukrainskyi selianyn – Ukrainian Peasant*, 19, 45–49 [in Ukrainian].
- Eellend, J.** (2008). Agrarianism and Modernization in Inter-War Eastern Europe. *Societal Change and Ideological Formation among the Rural Population of the Baltic Area 1880–1939* (pp. 35–56). Huddinge.
- Harre, A.** (2008). Between Marxism and Liberal Democracy: Romanian Agrarianism as an Economic Third Way. *Societal Change and Ideological Formation among the Rural Population of the Baltic Area, 1880–1939* (pp. 57–73). Huddinge: Södertörn University.
- Hemmerling, Z.** (1987). *Ruch ludowy w Polsce, Bułgarii i Czechosłowacji, 1893–1930 [People's movement in Poland, Bulgaria and Czechoslovakia, 1893–1930]*. Warszawa: Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza [in Polish].
- Holec, R.** (2010). Ideove zdroje medzinarodneho agrarizmu a jeho narodnych špecifik [Ideological sources of international agrarianism and its national specifics]. *Agrární strana a její záměry, družstevní a peněžní organizace – The agrarian party and its interests, cooperatives and monetary organizations*, 15, 51–72. Uherské Hradiště [in Czech].
- Holec, R.** (2011). Agrárna demokracia ako pokus o tretiu cestu stredoeurópskej transformácie [Agrarian democracy as an attempt at a third way in Central European transformation]. *Historický časopis – Historical journal*, 1, 3–32 [in Slovak].
- Kornovenko, S., & Zemzulina, N.** (2019). Ukrainian agrarianism as an option of Eastern European agrarism in political programs of the Ukrainian national parties of the period of the Ukrainian revolution. *Ukrainskyi selianyn – Ukrainian Peasant*, 21, 14–20.
- Kubů, E., Lorenz, T., & Müller, U.** (2013). *Agrarismus und Agrarreliten in Ostmitteleuropa [Agrarianism and agrarian elites in East Central Europe]*. Berlin [in German].
- Lech, A.** (2007). Agraryzm w ruchu ludowym państw słowiańskich (1918–1939) [Agrarianism in the populist movement of the Slavic states (1918–1939)]. *Dzieje partii i stronnictw chłopskich w Europie. Genesis and development* (Vol. 1, pp. 33–42). Pułtusk – Warszawa [in Polish].
- Neagoe, L.** (2009). The "Third Way": Agrarianism and Intellectual Debates in Interwar Romania. *Anuarul Institutului de Istorie "George Barițiu". Series HISTORICA*, 48, 245–260.
- Nicolaescu, A.** (2018). Evoluția editorială a gazetei Țărănismul în primii doi ani de existență (1925–1927) [The Editorial Evolution of the Țărănismul Gazette in the First Two Years of Existence (1925–1927)]. *Studia*

- Universitatis Cibiniensis. Series Historica – Studia Universitatis Cibiniensis. Historical Series, 15, 173–199* [in Romanian].
- Pop, M.** (2010). Partidul Național-Țărănesc și problema moșilor din Munții Apuseni în timpul mării crize economice [The National Peasants Party and the issue of the Romanians in the Apuseni Mountains during the great economic recession]. *Sargetia. Acta Musei Devensis, 1, 449–460* [in Romanian].
- Pop, M.** (2011). Activitatea organizației Partidului Național Român din județul Hunedoara în perioada 1919–1922 [Romanian National Party organization activity in the period 1919–1922 Hunedoara County]. *Sargetia. Acta Musei Devensis, 2, 469–486* [in Romanian].
- Pop, M.** (2015). Activitatea organizației Partidului Național Țărănesc din județul Hunedoara în perioada 1928–1938 [The Activity of the National Peasants' Party Organization in Hunedoara County in the Period 1928–1938]. *Sargetia. Acta Musei Devensis, 6, 319–333* [in Romanian].
- Pop, M.** (2016). Evoluția organizațiilor Partidului Național Român din Ardeal și Banat în perioada 1923–1925. Alegeri parlamentare parțiale [The Evolution of the Romanian National Party Organizations in Transylvania and Banat from 1923–1925. Partial Elections]. *Sargetia. Acta Musei Devensis, 7, 313–331* [in Romanian].
- Rychlik, J., Holeček, L., & Pehr, M.** (2015). *Agrarismus ve střední a východní Evropě 19. a 20. století* [Agrarianism in Central and Eastern Europe in the 19th and 20th centuries]. Praha [in Czech].
- Schultz, H., & Harre, A.** (2010). *Bauerngesellschaften auf dem Weg in die Moderne Agrarismus in Ostmitteleuropa 1880 bis 1960* [Farming societies on the way to modern agriculture in East Central Europe 1880 to 1960]. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag [in German].
- Scurtu, I.** (1994). *Istoria Partidului Național Țărănesc* [History of the National Peasant Party]. Bucharest: Editura Enciclopedic [in Romanian].
- Seserman, A.** (2016). *Taranismul și creștin-democrația românească* [Tseranism in Romanian Social Democracy]. Cluj: LIMES.
- Stamate-Stefan, A.** (2016). Virgil Madgearu at the crossroads of an anticapitalistic trinity: german historicism, populism and marxism. *New Europe College Stefan Odobleja Program Yearbook, 16, 221–250*.
- Stoczevska, B.** (2013). *Ukraina i Ukraińcy w polskiej myśli politycznej: od końca XIX wieku do wybuchu II wojny światowej* [Ukraine and Ukrainians in Polish political thought: From the end of the 19th century until the outbreak of World War II]. Kraków: AFM [in Polish].
- Tomek, M.** (2012). Ukrajinska monarchistická emigrace v ČSR a organizace agrární strany [Ukrainian monarchist emigration to Czechoslovakia and the organization of the Agrarian Party]. *Regionální zvláštnosti politiky*

agrarni strany v období první Československé republiky. Studie Slovackeho Muzea – Regional peculiarities of the policy of the agrarian party in the period of the first Czechoslovak Republic. Studies of the Slovak Museum, 17, 183–192. Uherské Hradiště [in Czech].

Toshkov, A. (2019). *Agrarianism as Modernity in 20th-Century Europe: The Golden Age of the Peasantry.* Bloomsbury Academic.

Trencsenyi, B. (2014). Transcending Modernity: Agrarian Populist Visions of Collective Regeneration in Interwar East Central Europe. *Regimes of Historicity in Southeastern and Northern Europe, 1890–1945* (pp. 119–145). London.

Trencsenyi, B., Kopecek, M., & Lisjak Gabrijelcic, L. (2019). *A History of Modern Political Thought in East Central Europe. Volume II: Negotiating Modernity in the "Short Twentieth Century" and Beyond. Part I: 1918–1968.* Oxford University Press.

Стаття надійшла до редакції 15.10.2020 р.

УДК 338.483(437)(091)"19"
DOI: 10.24919/2312-2595.5/47.217825

Володимир ФУРТІЙ

аспірант, викладач кафедри туристичної інфраструктури та готельно-ресторанного господарства, ДВНЗ «УжНУ», вул. Українська, 19, м. Ужгород, Україна, індекс 88000 (vovafurtiy@gmail.com)

ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-2615-4895>

Бібліографічний опис статті: Фуртій, В. (2020). Туристичний потенціал та інфраструктура Богемії у період Першої республіки. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 5/47, 235–249. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.5/47.217825>.

ТУРИСТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ТА ІНФРАСТРУКТУРА БОГЕМІЇ У ПЕРІОД ПЕРШОЇ РЕСПУБЛІКИ

Анотація. Мета. У статті проаналізовано історію розвитку туристичного потенціалу Чехословаччини (1918–1938) на прикладі регіону Богемія. Автором розглянуто історичний процес формування туристичної інфраструктури зазначеної території та її позитивний вплив на розвиток «туристичного руху», який, зрештою, став різновидом патріотичного, культурного й економічного життя чехословацького суспільства. **Методологія дослідження.** Під час здійснення дослідження автор керувався засадами позитивістської історії. Для розв'язання наукових завдань, що стосуються комплексного аналізу дослідження туристичного потенціалу та інфраструктури чехословацького краю Богемія у період Першої республіки (1918–1938) застосовано наступні наукові методи, зокрема: логічний та аналітичний, метод узагальнення, метод систематизації та класифікації, метод дедукції та індукції, метод синтезу й аналізу, метод порівняння, метод історизму тощо. **Наукова новизна.** Уперше в українській історіографії розглянуто історичний процес формування та розвитку туристичного потенціалу Богемії, який розпочався в епоху се-

© Володимир Фуртій, 2020

ISSN 2312-2595 (Print) ISSN 2664-3715 (Online)

редньовіччя та досягнув свого розквіту на рубежі XIX і XX ст. У статті комплексно розглядаються чинники, які сприяли появі «літнинського» та курортного туризму на території чеських земель. Також автором проаналізовано історію виникнення туристичного «серця» Богемії – «Чеського раю». **Висновки.** Доведено, що туристичний потенціал Богемії розвивався протягом багатьох століть і був представлений у період Першої республіки заповідником «Чеський Рай», численними історико-культурними та природними пам'ятками, а також значними рекреаційними ресурсами. Наявність термальних джерел на території західночеських земель сприяла появі оздоровчих бальнеологічних та туристичних курортів у Карловарському краї, які зберегли популярність й до наших днів.

Ключові слова: туризм; Чеський рай; Богемія; західночеські курорти; Турнов; Клуб чеських туристів; Клуб чехословацьких туристів.

Volodymyr FURTIY

Postgraduate Student, Lecturer, Department of Tourist Infrastructure and Hotel and Restaurant Management, Uzhhorod National University, 19 Ukrainka Str., Uzhhorod, Ukraine, postal code 88000 (yovafurtiy@gmail.com)

ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-2615-4895>

To cite this article: Furtiy, V. (2020). Turystychnyi potensial ta infrastruktura Bohemii u period Pershoi respubliky [Tourist potential and infrastructure of Bohemia in the period of the First republic]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnogo pedahohichnogo universytetu imeni Ivana Franka. Seriya Istoriiia – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*, 5/47, 235–249. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.5/47.217825> [in Ukrainian].

TOURIST POTENTIAL AND INFRASTRUCTURE OF BOHEMIA IN THE PERIOD OF THE FIRST REPUBLIC

Summary. Purpose. The article analyzes the history of the development of the tourist potential of Czechoslovakia (1918–1938) on the example of the Bohemia region. The author considers the historical process of formation of the tourist infrastructure of this territory and

*its positive impact on the development of the "tourist movement", which eventually became a kind of patriotic, cultural and economic life of Czechoslovak society. **Research methodology.** During the study, the author was guided by the principles of positivist history. The following scientific methods were used to solve scientific problems related to the complex analysis of the study of the tourist potential and infrastructure of the Czechoslovak region of Bohemia during the First Republic (1918–1938), in particular: logical and analytical, generalization method, systematization and classification method, method deduction and induction, method of synthesis and analysis, method of comparison, method of historicism, etc. **Scientific novelty.** For the first time in Ukrainian historiography, the historical process of formation and development of the tourist potential of Bohemia is considered, which began in the Middle Ages and reached its heyday at the turn of the XIX and XX centuries. The article comprehensively considers the factors that contributed to the emergence of "summer" and resort tourism in the Czech lands. Also, the author analyzes the history of the tourist "heart" of Bohemia – "Czech Paradise". **Conclusions.** It has been proven that the tourist potential of Bohemia has developed over many centuries and was represented during the First Republic by the Czech Paradise Reserve, numerous historical, cultural and natural monuments, as well as significant recreational resources. The presence of thermal springs in the western Czech lands contributed to the emergence of health resorts and tourist resorts in the Karlovy Vary region, which have remained popular to this day.*

Key words: *tourism; Czech paradise; Bohemia; western Czech resorts; Turnov; Czech tourists club; Czechoslovak tourists club.*

Постановка проблеми. Наукове дослідження присвячене розвитку туристичного потенціалу Богемії та його впливу на процес формування чехословацького туристичного руху у період 1918–1938 рр. Також проблематика теми зумовлена тим, що дослідження феномену чехословацької «туристики» недостатньо досліджено у вітчизняній історіографії, тому основу зазначеного дослідження складають чеськомовні джерела. Суть зазначеного феномена полягала насамперед у тому, що туризм став національно-патріотичним явищем чеського, а згодом чехословацького суспільства. Це історичний приклад для нашої держави, як за допомогою туристичного руху чеський народ пройшов на рубежі XIX–XX ст. шлях до здобуття незалежності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Відзначимо, що наукових праць, які комплексно досліджують розвиток туризму у Чехословаччині, вкрай мало. Переважна кількість публікацій стосується становлення туристичного руху на Підкарпатській Русі у період 1918–1938 рр. Із них ми можемо зробити судження щодо розвитку чехословацької «туристики» у зазначений час на території Богемії. Аналіз вітчизняних публікацій засвідчує те, що у зазначеній проблематиці переважають дослідження закарпатських науковців. Вважаємо, що такий інтерес дослідників зумовлений насамперед тим, що Закарпатська область була автономною територіальною одиницею у складі Чехословаччини. Серед кола публікацій щодо розглядуваної тематики, ми можемо виділити дослідження Р. Корсака (Корсак, 2017), Б. Носи (Носа, 2017). У них автори комплексно досліджують розвиток туризму на Підкарпатській Русі у чехословацький період. Зі свого боку, зазначимо, що дослідження туристичного потенціалу Богемії притаманне чеським науковцям. Серед них можна виділити праці К. Чермака (Čermák, 2005), К. Сокола (Sokol, 1988) та ін.

Мета статті. Комплексно дослідити туристичний потенціал та інфраструктуру Богемії, визначити передумови успішного розвитку туризму у Богемського краю у період Першої республіки (1918–1938).

Виклад основного матеріалу. Аналізуючи туристичний потенціал зазначеної території у період Першої республіки, маємо констатувати, що чеські землі історично представляють такі регіони: Богемію, Моравію та Сілезію. Із часів середньовіччя вони були територіальними одиницями, що підпорядковувалися Чеській Короні. У науковій літературі зазначені території часто називають чеськими історичними землями. Із 1348 до 1918 р. ці регіони складала «ядро» земель Чеської Корони. Цілісним терміном «чеські землі» позначали всі території Чеського Королівства, Маркграфства Моравії (Великого Графства Моравії) та Герцогства Сілезії. Сьогодні зазначеним терміном позначають землі Богемії, Моравії та Сілезії (Wihoda, 2015, s. 24–26).

Чехословацька Республіка (28 жовтня 1918 р.) виникла на території історичних чеських земель – Богемії, Моравії, Чеської Сілезії, Словаччини («Верхня Угорщина») та Підкарпатської Русі. Історично туристичний потенціал Богемії чехословацького періоду

був представлений заповідником «Чеський (Богемний) рай» (нім. *Böhmisches Paradies*). Це назва району у центральній частині регіону Пойзержі, який відрізняється високою концентрацією природних та історичних пам'яток. Назва «Чеський рай» спочатку стосувалася Літомержицького району (сьогодні його називають «Садом Богемії»), населеного німецькомовним населенням. Серцем заповідника традиційно вважається місто Турнов (Ліберецький край), розташоване на півночі історичної області Богемія. Офіційна назва «Чеський рай» з'явилася у другій половині XIX ст. Гостей, які відвідали курорт Седміхорки, часто згадують як авторів терміна, але перше документоване використання зазначеної назви походить від чеського дослідника В. Дуріча з 1886 р. (Durych, 1886).

Концепція «Чеський рай» активно розроблялася наприкінці XIX ст. членами Клубу Чеських туристів у Турнові. Краса тамтешніх пейзажів, лісів, невеликих долин, замків і палаців, скель та ставків набула широкої популярності під час організації туристичних подорожей. Відомо, що у XVIII ст. місцеві мешканці Літомержице і Тепліце називали своє оточення «Богемним раєм». Водночас зауважимо, що мешканці прикордонної території також називали «Богемія» північночеський регіон, але тут термін «Чеський (Богемний) рай» не використовувався, ймовірно, тому, що ці місця були заселені німцями (Filip, 1947, s. 19–22).

У другій половині XIX ст. термін «Чеський рай» прижився навколо міст Турнова, Їчіна та Мніхова, завдяки чеській інтелігенції, яка проводила вільний час на курорті Седміхорки (був відкритий у 1842 р.). Серед відпочивальників можна назвати відомих чеських письменників С. Чеха та А. Їрасека і чеського художника М. Алеша. У своїй творчості вони оспівали райську красу цього регіону. Зокрема, чеській історії добре відоме душевне ставлення до «Чеського раю» поета Карела Гінека Махи. Красу Богемії він оспівав у своїх новелах. За його словами, він часто бував у селі Буковина поблизу місцевості Груба Скала, де народилася і проживала його любов А. Врабчова (1816–1882), співачка, арфістка і натхненниця низки його поетичних творів (Кїар, 2007, s. 10).

У 1891 р. напередодні створення Клубу Чеських туристів у м. Турнові Й.З. Прїл опублікував «Путівник по Чеському раю:

Турнов, Валдштейн, Груба Скала, Троскі і Лазне Седміхорки» (Průvodce Českým rájem: Turnov, Valdštejn, Hrubá Skála, Trosky a Lázně Sedmihorky) у якому детально надав інформацію про всі перераховані туристичні об'єкти. Пізніше (1927) однією з найвідоміших публікацій цього жанру став «Путівник по Турнову, Центру Чеського раю» (Průvodce Turnovem, střediska Českého ráje) проф. Й. Гербста, який на кілька років раніше (1922) написав підручник «Турнов» (Turnov). Рекламу регіону «Чеський рай» не обмежилася виготовленням листівок. Із кінця XIX ст. популяризується картографічна продукція. Спочатку карти місцевості «Чеський рай» виготовляли місцеві вчителі, оскільки надрукувати їх, наприклад, Військово-географічним інститутом у Відні було б дуже дорого для КЧТ Турнова. Так, у 1896 р. вчитель Ф. Роштейнскі склав одну велику та дві малі карти околиць Турнова, які мали служити туристам для орієнтування у Турновському краї та у «Чеському раю» (Sokol, 1988, s. 14).

У 1906 р. члени КЧТ у Турнові замовили у Військово-картографічному інституті у Відні триста карт району Турнова у масштабі 1: 25 000. Вони зробили їх у п'яти кольорах і заплатили за них 2 400 крон. Із зазначеної суми 1 000 крон профінансувала районна рада м. Турнов, а іншу – шкільна рада. У 1908 р. КЧТ розмістив дві великі карти у ратуші та у готелі «Славіє», а через три роки видав детальну кольорову карту «Чеського раю», у якому було перелічено всі розмічені стежки. У 1912 р. КЧТ Турнова розмістив перед вокзалом велику карту місцевості «Чеський рай» (Sokol, 1988, s. 119–120).

Після створення Чехословацької Республіки, 30 листопада 1919 р. у Турнові було проведено консультативне засідання профспілок північночеського та східночеського регіонів з метою заснування жупи «Чеський рай». На зустріч були запрошені представники чехословацьких профспілок міст Турнов, Млада Болеслав, Їчін, Нова Пака, Мнічово Градіште. У зв'язку із туристичним потенціалом зазначеної території та розвитком туризму, присутніми було прийнято рішення створити жупу «Чеський рай». Голова Клубу Чехословацьких туристів проф. Кропачек пояснив важливість цього туристичного проекту. Також учасники погодили створити осередок клубу у м. Турнові, що мало на меті посилити

зусилля для створення нових об'єднань Клубу Чехословацьких туристів (Markvart, 2006, s. 151–154).

На липневому засіданні 1923 р. повіту було обговорено поліпшення дорожньої ситуації та затверджено редакційну комісію, щоб скласти новий путівник по «Чеському раю». Через рік було затверджено так званий «внесок жупи» у розмірі однієї корони, яку сплачував кожен член департаменту жупи. Окрім зазначеного, також обговорювалося питання щодо організації поїздок та турів. Було погоджено будівництво нового семикімнатного котеджу «Рієгрови» на горі Козаков. Урочисте закладення фундаментного каменю здійснив проф. Кропачек (Sokol, 1988, s. 137–138).

Клуб Чехословацьких туристів (КЧТ) Турнова займався популяризацією цілого регіону «Богемний край». Він інформував громадськість та надавав мандрівникам матеріали – туристичні карти, плакати та путівники, які допомагали орієнтуватися у регіоні, інформувати про туристичні ресурси та інфраструктуру у конкретному районі «Чеського раю». Туристи могли придбати всі ці матеріали разом із листівками «Чеського раю» на дільницях Клубу Чехословацьких туристів (КЧТ) або у так званих туристичних бюро, якими керував клуб у м. Турнові. Найвідомішим інформаційним бюро Турнова, що функціонувало безпосередньо на залізничному вокзалі, керував у 1920-х рр. головний редактор видання «Пойзержські лісті» (Požizerské Listy), В. Кудрнач. Він популяризував та підтримував розвиток туризму у Турновському краї. Окрім реклами регіону, інформаційні бюро розглядали запити, надавали інформацію стосовно туристичної інфраструктури «Чеського раю», бронювали літні квартири та вели облік відвідувань туристичних об'єктів. Зокрема, у 1911 р., за матеріалами згаданого нами видання «Пойзержські лісті» (Požizerské Listy), власник туристичних бюро домовлявся із деякими празькими книгопродавцями про створення філії бюро «Чеський рай» у м. Прага, де було б представлено регіон Турнова («Rozvoj turistiky v "Českém ráji"», 1911, s. 1–2).

Транспортна інфраструктура мала важливе значення для розвитку туризму Богемії та збільшення кількості відвідувачів «Чеського раю». Як ми вже зазначали, з середини XIX ст. поїзди були основним транспортним сполученням між окремими туристичними напрямками. Клуб Чехословацьких туристів (КЧТ) Турнова

прагнув відновити так звані екскурсійні поїзди, які доповнювали б щоденні сполучення поїздів влітку. Їх маршрут проходив переважно із Праги до Турнова і назад. У 1893 р. КЧТ Турнова разом з центральним празьким клубом подали заявку до штабу Північної залізниці для відновлення екскурсійних поїздів з Праги до Турнова і назад. Зазначеному сприяла збудована оглядова вежа на Копаніні та замку Фрідштейн. Екскурсійні потяги користувалися великою популярністю у туристів. КЧТ Турнова також намагався поліпшити ситуацію навколо розкладу руху поїздів, оскільки було дуже мало сполучень з деякими туристичними центрами Богемії, що часто не влаштовувало мешканців Турнова та туристів (Кйар, 2007, s. 84–87).

Із кінця XIX ст. КЧТ активно займався розбудовою гостинної інфраструктури у Богемії. Зокрема, для учнів та студентів будувалися так звані студентські гуртожитки, що часто були безкоштовними, а адміністратори забезпечували гостей харчуванням. Деякі бідні учні та студенти отримували безкоштовний сніданок або вечерю. Це стало дуже позитивним розвитком у туристичній галузі. Що стосується «Чеського Раю», то у м. Турнов також був збудований студентський гуртожиток. Осередку клубу навіть вдалося створити фонд підтримки студентів, який давав можливість з року у рік збільшувати кількість ночей проживання. У 1920-х рр. студентський гуртожиток можна було побачити навпроти місцевої ратуші на вулиці «Їчінка» (Jičínská), у корчмі «У Їсли» (U Jislů). Тут можна було розмістити близько сотні людей. На той час адміністратором був Й. Жірош. Найбільший сезон заселення студентами тривав приблизно із квітня до липня. Ще один туристичний гуртожиток був збудований у турновській Славії. У чехословацький період зазначені притулки користувалися значною популярністю й серед закордонних туристів, про що свідчать численні позитивні відгуки мандрівників у «Чеському Раї». Загальний перелік чинних притулків та літніх квартир регулярно публікувався у «Часописі туриста» (Sokol, 1988, s. 24–25).

У період Першої республіки дуже відомим став «літнинський» курорт «Сенограбі» (Senohraby), розташований на залізничному маршруті «Прага – Бенешов». У XIX ст. Сенограбі належав селу Мірошовіце. Адміністративна відокремленість від Мірошовіце відбулася у 1897 р. Досліджуючи історію курорту «Сенограбі»

чехословацького періоду, для нас є очевидним, що із самого початку це був продуманий хід підприємців залучати гостей до села та заробляти гроші на їх відпочинку. Однак незабаром гостям було замало насолодитися прекрасним пейзажем та грибами у місцевих лісах. Тому у 1899 р. була створена «Декоративна» спілка для Сенограбі та його околиць (Okrašlovací spolek pro Senohraby a okolí). Основні її зусилля спрямовувалися на те, щоб курорт Сенограбі, найкраще відповідав потребам літнього відпочинку. Антонін Пупп став першим головою асоціації, а також виконував функції керуючого директора, реєстратора та скарбника (Prášek, Wiesenberger, & Dvořák, 1909, s. 57–61).

У роки Першої республіки курорт «Сенограбі» повністю використовував свою славу, створену у довоєнний період. З моменту останнього перепису населення у 1910 р. (284 осіб) кількість жителів та будинків зростала, і ця тенденція тривала протягом існування Чехословацької республіки (1921 р. – 448 осіб, 1930 р. – 539). Успіх богемського курорту «Сенограбі» полягав насамперед у зусиллях кількох підприємців, які, не вагаючись, купували численні земельні ділянки навколо селища та будували на них вілли для відпочинку за власні кошти. Таким чином, Сенограбі на початку 1920-х рр. вже належали до традиційних курортів Богемії, що мали відмінну репутацію. Багато гостей полюбили цей регіон і продовжували приїжджати сюди. Але найбільший поштовх у розвитку курорту відбувся у 1930-х рр. завдяки зусиллям підприємця Й. Роя, який купив готель «Грушов» (1930) і перейменував його у готель «Валенсія». Й. Роя, будучи членом «Чехословацького кінного товариства» (Československé jezdecké společnosti), зміг залучитися фінансовою підтримкою новоствореної організації – «Товариство кінного спорту у Сенограбі» (Sportovní jezdecké společnosti v Senohrabech). Це було некомерційне товариство із 35-ти членів, що володіло школою верхової їзди. Спортивне товариство проводило атракціони у цьому районі, а в літку організовувало кінні забіги, які проходили на ландшафтному лузі у рамках так званих днів верхової їзди. Це зробило перебування гостей у Сенограбі більш цікавим. Крім того, сюди почали приїжджати відпочивальники, зацікавлені у верховій їзді (Rajlich & Sehnal, 1993, s. 42–52).

Уважаємо, що причину спроб успіху та бажання зробити курорт «Сенограбі» більш привабливим для туристів потрібно шукати не лише у прагненні заробити гроші, а й у загальній атмосфері того часу. На рубежі 1920-х та 1930-х рр. світова економічна криза, погрозувала «літнинському» туризму. Тому завдяки винахідливості Й. Роя туризм у Богемії продовжував розвиватися, а разом із ним також з'явилося нове покоління підприємців.

Безсумнівно, туристичний потенціал Богемії представлений курортами західної Чехії. Історія міст-курортів у цьому регіоні сягає XI ст., але значний їх розвиток відбувається лише на рубежі XIX–XX ст. завдяки прогресу у науці та техніці. Особливо це стосується таких відомих західночеських курортів, як Карлові Вари, Маріанські Лазне або Франтішкові Лазне, які з часом стали загальновідомими і про них говорили по всій Європі. Також у цей період виникла концепція бальнеології. Кінець XIX і початок XX ст. називається «Золотим часом» для богемських курортів (Burachovič, 2001, s. 147).

Перша світова війна негативно вплинула на розвиток туризму у західночеських курортах. Зміни у соціально-економічному житті, що були пов'язані із війною у Європі, призвели до переривання безперервного розвитку курортів. Зазначені тенденції, ще зберігалися безпосередньо у повоєнний період. Через економічні та соціальні зміни також зникла частина постійної «курортної» клієнтури. Але не менш важливе значення на розвиток туризму мав розпад Австро-Угорщини та утворення Чехословаччини. Зазначений чинник впливав на політичне становище чесько-німецького співіснування. Навесні 1919 р. у Карлових Варах відбулися криваві сутички між німецьким населенням і чехословацькою армією. Протягом 1920-х рр. напружена атмосфера вщухла. Поступове відновлення економіки сприяло відновленню діяльності курортів. Цьому сприяло введення авіаційного транспортного сполучення у другій половині 1920-х рр. до Маріанських Лазнів та до Карлових Вар (Rajlich & Sehnal, 1993, s. 66).

Багатообіцяючі роки повернення до минулої слави богемських курортів були різко перервані світовою економічною кризою, яку вона викликала для Західночеського регіону. Криза негативно вплинула загалом на прикордонний регіон, значна частина якого була зосереджена на виробництві товарів народного спожива-

ння, такі як порцеляна, скло, ювелірні та текстильні вироби. Через драматичну ситуацію в Європі спостерігалось значне падіння туристичних потоків. Криза суттєво відроджувала чесько-німецький антагонізм та посилювала діяльність античехословацьких політичних партій. Зростаюча економічна могутність нацистської Німеччини підтримувала та вражала дедалі більші частини німецьких меншин у Чехословаччині. У результаті, Західна Чехія, включаючи курортну зону, у кінці 1930-х рр. стала оплотом судетсько-німецьких політичних організацій. Напруженість на західному кордоні та симпатії громадськості до нацистської Німеччини, діяли у курортних містах Богемії контрпродуктивно і відбивали бажання гостей їх відвідувати (Brandes, 2012, s. 47–80).

У час анексії Судетської області (1938) економічна ситуація у західночеських курортах була катастрофічною. У результаті це призвело до примусового адміністрування та продажу туристичних підприємств. Також необхідно відзначити, що у курортній справі величезну роль відігравала єврейська національна меншина, точніше єврейський капітал. Після окупації відбулася перша велика хвиля вимушених змін власності. У середині 1939 р. у курортному секторі західночеських земель було 567 підприємств із загальною кількістю 20 711 ліжок, з яких євреям належало 137 підприємств (6 830 ліжок). Багато готельних господарств не виконували своє призначення під час окупації і зрештою їх доводилося закривати. Так, у 1913 р. Карлові Вари відвідали 65 000 гостей, Маріанське Лазне – 30 000 гостей та Франтішкові Лазні майже 15 000 гостей. У 1938 р. кількість курортних гостей зменшилась до 28 000 у Карлових Варах, у Маріанських Лазнях приблизно до 10 500 та у Франтішкові Лазнях до 6 400 гостей (Osterloh, 2010, s. 43).

На додачу відзначимо, що західночеські курорти завдяки тоталітарному та расистському характеру нацистського режиму опинилися у міжнародній ізоляції. Переважна більшість їх клієнтів були мешканцями Німеччини. Друга світова війна мала дуже серйозні наслідки для розвитку курортів. Більшість санаторіїв та пансіонатів було перетворено на лікарні та лазарети. Ремонтом і обслуговуванням санаторно-курортних закладів багато разів нехтували. Також були серйозні проблеми із забезпеченням продуктами харчування. Їх відсутність спричинила голод у курортних містах.

Через ці події спостерігалось величезне зменшення відпочивальників. Судетська область стала «зенітним укриттям імперії». Під час війни території курортних зон ставали відділеннями концтаборів, що обслуговували виробництво війни (Schönbach, 1993, s. 145–157).

Ситуація змінилася після того, як американські військові звільнили Франтішкові Лазне, Кінжварт і Маріанське Лазне, а 11 травня 1945 р. Червона армія вступила на територію Карлових Вар. Карловарський край, як і вся країна опинилися у зоні радянської окупації (Marek, 2000, s. 151–180).

Висновки і перспективи. Туристичний потенціал Богемії розвивався історично протягом багатьох століть і був представлений у період Першої республіки заповідником «Чеський Рай», численними історико-культурними та природними пам'ятками, а також значними рекреаційними ресурсами. Наявність термальних джерел на території західночеських земель сприяла появі оздоровчих бальнеологічних та туристичних курортів у Карловарському краї, які зберегли популярність й до наших днів.

Завдяки достатній кількості вихідного наукового матеріалу у Чеській Республіці, історію «чехословацької туристики» можна визнати дуже перспективною науково-дослідною сферою. Пропонована розвідка може бути своєрідним показником майбутніх наукових пошуків, з якого дослідники історії чехословацького туризму можуть вивчати маловідомі історичні аспекти. Зокрема, часткові запитання ставлять проблему складних та іноді суперечливих відносин Клубу чехословацьких туристів і найстарішого чеського туристичного об'єднання «Pohorká jednota Radhošť», недослідженим залишається питання створення чехословацької туристичної громади у контексті створення окремих організаційних спортивних структур фізичної культури Чехословацької націонал-соціалістичної партії або конкретизація позиції та ідеології Союзу туристів чехословацьких робітників.

Джерела та література

Корсак, Р. (2017). Історія формування туристичної привабливості Закарпатської області. *Східноєвропейський історичний вісник*, 4, 142–148. doi: 10.24919/2519-058x.4.111475.

- Носа, Б.** (2017). Особливості розвитку туризму на Закарпатті у чехословацький період (1918–1938 рр.). *Східноєвропейський історичний вісник*, 4, 123–131. doi: 10.24919/2519-058x.4.111471.
- Brandes, D.** (2012). *Sudetští Němci v krizovém roce 1938*. Praha: Argo.
- Burachovič, S.** (2001). *Karlovy Vary na přelomu tisíciletí. Karlovy Vary at the turn of the millennium*. Karlovy Vary: Magistrát města Karlovy Vary.
- Čermák, K.** (2005). *Putování po Zlaté stezce Českého ráje*. Jilemnice.
- Durych, V.** (1886). *Z Českého ráje: Podnázevcestopisné kresby Václava Durycha*. Hradci Králové.
- Filip, J.** (1947). *Dějinné počátky Českého ráje*. Praha.
- Kňap, J.** (2007). *Zlatá stezka Českého ráje. Putování po přírodních krásách a historických zajímavostech*. Praha.
- Marek, J.** (2000). Pláže Omaha do Karlových Varů. *Historický sborník Karlovarska*, VIII, 151–180. Karlovy Vary.
- Markvart, K.** (2006). Značené turistické trasy v Českém ráji. Historie, současnost, výhled do budoucnosti. *Z Českého ráje a Podkrkonoší, supplementum 11*. Semily.
- Mukařovský, J., & Pohorský, M.** (1961). *Dějiny české literatury. I vyd. Svazek 3: Literatura druhé poloviny devatenáctého století*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd.
- Osterloh, J.** (2010). *Nacionálněsocialistické pronásledování Židů v říšské župě Sudety v letech 1938–1945*. Praha: Argo.
- Prášek, J., Wiesenberger, E., & Dvořák, O.** (1909). Průvodce po okolí Senohrab a Posázaví. *Ku paměti na desítiletou činnost Okrašovaciho spolku pro Senohraby a okolí*. Praha.
- Rajlich, J., & Sehnal, J.** (1993). *Vzduch je naše moře: Československé letectví 1918–1939*. Praha: Naše vojsko.
- Rozvoj turistiky v «Českém ráji». (1911). *Listy Pojizerské*, 26 (18), 1–2. Turnov.
- Schönbach, R.** (1993). Nálety na Karlovy Vary v roce 1944 a 1945. *Historický sborník Karlovarska*, I, 145–157. Karlovy Vary.
- Sokol, K.** (1988). *100 let turistiky 1888–1988*. Hradec Králové.
- Turnov a okolí: Krása našeho domova. (1912). *Měsíčník pro okrašlování, zalesňování a pro ochranu domoviny* (Roč. 8). Praha.
- Wihoda, M.** (2015). *První česká království*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.

References

- Korsak, R.** (2017). Istoriia formuvannia turystychnoi pryvablyvosti Zakarpatskoi oblasti [History of formation of tourist attraction of Zakar-

- patia region]. *Skhidnoevropeiskyi istorychnyi visnyk – Eastern European Historical Bulletin*, 4, 142–148. doi: 10.24919/2519-058x.4.111475 [in Ukrainian].
- Nosa, B.** (2017). Osoblyvosti rozvytku turyzmu na Zakarpatti u chekhoslovenskyi period (1918–1938 rr.) [Features of tourism development in Transcarpathia in the Czechoslovak period (1918–1938)]. *Skhidnoevropeiskyi istorychnyi visnyk – Eastern European Historical Bulletin*, 4, 123–131. doi: 10.24919/2519-058x.4.111471 [in Ukrainian].
- Brandes, D.** (2012). *Sudetští Němci v krizovém roce 1938 [Sudetští Němci v krizovém roce 1938]*. Praha: Argo [in Czech].
- Burachovič, S.** (2001). *Karlovy Vary na přelomu tisíciletí [Karlovy Vary at the turn of the millennium]*. Karlovy Vary: Magistrát města Karlovy Vary [in Czech].
- Čermák, K.** (2005). *Putování po Zlaté stezce Českého ráje [Travel on the Golden Path of the Czech Paradise]*. Jilemnice [in Czech].
- Durych, V.** (1886). *Z Českého ráje: Podnázevcestopisné kresby Václava Durycha [From České raj]*. Hradci Králové [in Czech].
- Filip, J.** (1947). *Dějinné počátky Českého ráje [The real beginnings of the Czech Paradise]*. Praha [in Czech].
- Kňap, J.** (2007). *Zlatá stezka Českého ráje. Putování po přírodních krásách a historických zajímavostech [The golden path of the Czech Paradise. Travel through natural beauties and historical attractions]*. Praha [in Czech].
- Marek, J.** (2000). Z pláže Omaha do Karlových Varů [From Omaha beach to Karlovy Vary]. *Historický sborník Karlovarska – Historical anthology of Karlovy Vary*, VIII, 151–180. Karlovy Vary [in Czech].
- Markvart, K.** (2006). Značené turistické trasy v Českém ráji [Significant tourist routes in České raj]. *Z Českého ráje a Podkrkonoší – From Bohemian Paradise and the Giant Mountains*, supplementum 11. Semily [in Czech].
- Mukařovský, J., & Pohorský, M.** (1961). *Dějiny české literatury. 1. vyd. Svazek 3: Literatura druhé poloviny devatenáctého století [Works of Czech literature. 1st ed. Vol. 3: Literature of the second half of the nineteenth century]*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd [in Czech].
- Osterloh, J.** (2010). *Nacionálněsocialistické pronásledování Židů v říšské župě Sudety v letech 1938–1945 [National Socialist Studies of Jews in the Parish of Riga Sudetenland in the years 1938–1945]*. Praha: Argo [in Czech].
- Prášek, J., Wiesenberger, E., & Dvořák, O.** (1909). Průvodce po okolí Senohrab a Posázaví [Leaders around Senohrab and Posázaví]. *Ku*

- patěti na desetiletou činnost Okrašlovacího spolku pro Senohraby a okolí – Remember the ten-year activity of the Ornamental Association for Senohraby and its surroundings.* Praha [in Czech].
- Rajlich, J., & Sehnal, J.** (1993). *Vzduch je naše moře: Československé letectví 1918–1939 [The air is our sea: Czechoslovak aviation 1918–1939]*. Praha: Naše vojsko [in Czech].
- Rozvoj turistiky v «Českém ráji» [Development of tourism in the Czech Paradise]. (1911). *Listy Pojizerské – Letters of Pojizerská*, 26 (18), 1–2. Turnov [in Czech].
- Schönbach, R.** (1993). *Nálety na Karlovy Vary v roce 1944 a 1945 [Raids on Karlovy Vary in 1944 and 1945]*. *Historický sborník Karlovarska – Historical anthology of Karlovy Vary*, I, 145–157. Karlovy Vary [in Czech].
- Sokol, K.** (1988). *100 let turistiky 1888–1988 [100 years of tourism 1888–1988]*. Hradec Králové [in Czech].
- Turnov a okolí: Krása našeho domova [The beauty of our home]. (1912). *Měsíčník pro okrašlování, zalesňování a pro ochranu domoviny – Monthly magazine for beautification, afforestation and homeland protection* (Vol. 8). Praha [in Czech].
- Wihoda, M.** (2015). *První česká království [The first Czech kingdom]*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny [in Czech].

Стаття надійшла до редакції 16.10.2020 р.

УДК 930(438):94:327(477)"1919/1923"
DOI: 10.24919/2312-2595.5/47.217826

Василь ФУТАЛА

доктор історичних наук, професор, професор кафедри історії України, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, Україна, індекс 82100 (vfutala@ukr.net)

ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-2521-4710>

ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/I-3152-2018>

Бібліографічний опис статті: Футала, В. (2020). Питання української державності на міжнародній арені (1919–1923): дослідження та інтерпретації польських істориків. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 5/47, 250–270. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.5/47.217826>.

ПИТАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ НА МІЖНАРОДНІЙ АРЕНІ (1919–1923): ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ПОЛЬСЬКИХ ІСТОРИКІВ

Анотація. *Мета дослідження* – показати здобутки польської історіографії у вивченні міжнародних аспектів українського питання впродовж 1919–1923 рр. **Методологія дослідження** спирається на принципи історизму, системності, об'єктивності, а також на методи історіографічного аналізу та синтезу. **Наукова новизна** полягає у тому, що з'ясовано якісну повноту історичної інформації історіографічних джерел, виокремлено персональний внесок польських учених у вивчення питання української державності на міжнародній арені протягом 1919–1923 рр. **Висновки.** Аналізована проблема почала вивчатися в Польщі на науковому рівні у 60–80-х рр. ХХ ст. Тоді історики намагалися показати: місце українського питання в системі міжнародних відносин після завершення Першої світової війни; ставлення країн Антанти до української державності; польсько-українське військове та дипломатичне протистояння за Східну Галичину; транс-

© Василь Футала, 2020

формацію політичного статусу Східної Галичини; актуалізацію українського питання в Лізі Націй та його місце у польсько-радянських взаєминах тощо. Після 1989 р. важливою подією у польських україністичних студіях стала поява спеціальних монографічних досліджень. Автори поглибили напрацювання істориків періоду народної Польщі, особливо у таких напрямках, як федеративна програма пілсудчиків, польсько-український військово-політичний союз 1920 р., Ризький договір і українське питання. Сучасні дослідники, по суті, вперше порушили проблему державно-правового статусу Підкарпатської Русі та Північної Буковини. Однак, попри значні наукові досягнення, потребують поглибленого вивчення такі аспекти: прорахунки та непослідовні дії українських урядів, що вплинули на політику держав-переможниць щодо УНР та ЗУНР; англо-французькі суперечності навколо проблеми Східної Галичини; діяльність спеціальних місій Антанти із досягнення перемир'я між Польщею та ЗУНР. Польські історики здебільшого висвітлювали українське питання крізь призму зовнішньої політики відродженої Речі Посполитої та польських національних інтересів. Тому було би добре, якби у польській історіографії дипломатія УНР та ЗУНР в добу Української революції у перспективі стала окремою темою дослідження.

Ключові слова: польська історіографія; історіографічне джерело; українське питання; українська державність; Паризька мирна конференція; Версальська система; дипломатична боротьба.

Vasyl FUTALA

PhD hab. (History), Professor, Department of History of Ukraine, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 24 Ivan Franko Str., Drohobych, Ukraine, postal code 82100 (vfutala@ukr.net)

ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-2521-4710>

ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/I-3152-2018>

To cite this article: Futala, V. (2020). Pytannia ukrainskoi derzhavnosti na mizhnarodnii areni (1919–1923): doslidzhennia ta interpretatsii polskykh istorykiv [The question of Ukrainian statehood on the international stage (1919–1923): the study and interpretation of Polish historians]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Serii Istoriiia – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*, 5/47, 250–270. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.5/47.217826> [in Ukrainian].

**THE QUESTION OF UKRAINIAN STATEHOOD
ON THE INTERNATIONAL STAGE (1919–1923):
THE STUDY AND INTERPRETATION
OF POLISH HISTORIANS**

Summary. The purpose of this study is to show the achievements of Polish historiography in the study of international aspects of the Ukrainian question during 1919–1923. Research methodology is based on the principles of historicism, systemicity, and objectivity. In solving specific problems, methods of historiographical analysis and synthesis were applied. The scientific novelty is that the qualitative completeness of historical information of historiographical sources, the personal contribution of Polish scholars to the study of Ukrainian statehood in the international arena during 1919–1923 is highlighted. Conclusions. The analyzed problem began to be studied in Poland at the scientific level in 1960–1980's. The historians tried to show the place of the Ukrainian question in the system of international relations after the end of the First World War; the attitude of the Entente countries to Ukrainian statehood; Polish-Ukrainian military and diplomatic confrontation for Eastern Galicia; transformation of the political status of Eastern Galicia; actualization of the Ukrainian question in the League of Nations and its place in Polish-Soviet relations, etc. After 1989, an important event in the Polish-Ukrainian studies became the emergence of special monographic studies. The authors deepened the work of historians period of people's Poland, especially in such areas as Pilsudski's federal program, Polish-Ukrainian military-political union of 1920, the Treaty of Riga and the Ukrainian question. In fact, modern researchers were the first to violate the problem of state and legal status Carpathian Ruthenia and Northern Bukovyna. However, despite significant scientific advances, the following aspects need in-depth study: miscalculations and inconsistent actions of Ukrainian governments, that influenced the policies of the victorious states concerning the Ukrainian People's Republic and the Western Ukrainian People's Republic; Anglo-French controversy over the problem of Eastern Galicia; activities of special Entente missions in order to reach a truce between Poland and the Western Ukrainian People's Republic. Polish historians have mostly covered the Ukrainian question through the prism of the foreign policy of the reborn Republic of Poland and Polish national interests. Therefore, it would be good if in the Polish historiography the diplomacy of the UPR and ZUNR in the period of the Ukrainian revolution became a separate topic of research in the future.

Key words: Polish historiography; historiographical source; the Ukrainian question; Ukrainian statehood; Paris Peace Conference; Versailles system; diplomatic struggle.

Постановка проблеми. Із проголошенням Української Народної Республіки (УНР) та Західно-Української Народної Республіки (ЗУНР) відбувся вихід української дипломатії на міжнародну арену. Від того, чи в рамках Версальської системи, що народжувалася, знайдеться місце для незалежної української держави, залежало існування УНР та ЗУНР. Питання наявності української проблеми і спроби її розв'язання на Паризькій мирній конференції та інших міжнародних форумах початку 1920-х рр. мають велику вагу для розуміння тогочасної політичної ситуації в Україні. Крім того, дуже важливим у плані розвитку сьогодні польсько-української політичної взаємодії та налагодження українсько-польського діалогу істориків є бачення польської історіографії подій сторічної давнини.

Аналіз останніх досліджень. Винесена у заголовок статті наукова проблема частково знайшла відображення в історіографічних працях оглядового характеру Яна Пісулінського (Pisuliński, 2019), Євгеніуша Коко (Коко, 1994, 1996, 2000), Марка Дуткевича (Dutkiewicz, 2009) та в рецензіях на монографії Людвіка Мрочки (Bruski, 2000), Яна Пісулінського (Bartoszewicz, 2005) і Рафала Галюби (Pisuliński, 2004a). У кандидатській дисертації українського дослідника Віталія Боримського предметом аналізу стали дослідження польських істориків, присвячені польсько-українському військово-політичному союзові 1920 р. (Боримський, 2015). Відтак, і ця праця лише певною мірою відображає польську історіографію дипломатичної боротьби українців за власну державність у 1919–1923 рр.

Метою статті є проаналізувати праці польських істориків, що містять наукові історичні знання про дипломатичну боротьбу на міжнародній арені за українську державність у 1919–1923 рр., з'ясувати ступінь вивчення проблеми та обґрунтувати перспективи подальших наукових пошуків.

Виклад основного матеріалу. Тепер перейдемо безпосередньо до висвітлення таких питань, як проблематика досліджень,

наукові інтерпретації, персональний внесок учених у вивчення задекларованої теми.

Передовсім зазначимо, що у Польській Народній Республіці українська проблематика посіла вагоме місце у 60–80-х рр. ХХ ст., тобто у час існування у польській гуманітаристиці плюралізму думок. Стосовно аналізованої проблеми, то історики народної Польщі намагалися з'ясувати суть українського питання у новій геополітичній ситуації. Під цим поняттям розуміли український національний рух, прагнення українців відродити свою державу та домогтися соборності етнічних українських земель. Навіть назви праць окремих авторів говорять самі за себе. Скажімо, монографія Тадеуша Домбковського озаглавлена так: «Український національний рух у Східній Галичині. 1912–1923» (Варшава, 1985). Мирослава Папезинська-Турек виділила два найважливіші аспекти українського питання у відродженій Речі Посполитій: 1) проблема державної приналежності Східної Галичини і 2) питання національних та релігійних свобод українців у Польщі. Перша проблема, яка була породжена Великою війною, точніше – її наслідками, тримала в напрузі польський та західноукраїнський політикум аж до березня 1923 р. Інша важлива проблема, що пов'язана з політичним становищем українського населення у Другій Речі Посполитій, регулювалася як міжнародними угодами – «Малим Версальським трактатом» та Ризьким договором (1921), – так і внутрішнім законодавством – Конституцією Польщі (1921) та польським законом про воєводське самоврядування 1922 р. (Papieżńska-Turek, 1979, s. 35–37).

Дослідники показали, що питання державно-правового статусу Східної Галичини стало міжнародною проблемою одразу ж після проголошення Західно-Української Народної Республіки. Однак на Паризькій мирній конференції, як і на інших міжнародних форумах, воно розглядалося як частина польського питання. Маріан Дроздовський і Тадеуш Домбковський навели аргументи головних претендентів на право володіння цією територією. Зокрема, доводи польської сторони базувалися на історичних, етнічних та культурних факторах, а також в оскарженні ЗУНР у співпраці з Німеччиною. Натомість дипломатія ЗУНР намагалася довести світові, що її політичні вимоги є частиною програми міжнародного устрою, викладеної у 14-ти пунктах президента

США Вудро Вільсона. Тобто, зовнішня політика українського уряду спиралася на міцну міжнародно-правову базу. Крім того, українці зверталися до історичної традиції та закидали полякам насильство й жорстокість (Drozdowski, 1981, s. 141–143; Dąbkowski, 1985, s. 125, 179). Інші історики звернули увагу й на такий нюанс: якщо уряд ЗУНР нарощував зусилля на дипломатичному фронті, то Польща, окрім дипломатії, щораз більше вдавалася до політики «доконаних фактів» та тиску на західні держави (Zaks, 1971, s. 12–13; Zaks, 1972, s. 80, 92; Papierzyńska-Turek, 1979, s. 45).

У сферу дослідницької уваги потрапили причини зацікавлення західними державами українським питанням. Автори сходяться на думці, що пріоритетними були геостратегічні інтереси союзників, зокрема, необхідність згуртування всіх антибільшовицьких сил колишньої Російської імперії та створення надійного бар'єру між радянською Росією та Заходом. Крім того, західні політики не приховували негативного ставлення до національних рухів, які поборювали «білі» генерали (Partyka, 1976, s. 563; Zaks, 1971, s. 11–12; Torzecki, 1989, s. 29; Lewandowski, 1974, s. 88). З іншого боку, як ствердив Кшиштоф Левандовський, питання Східної Галичини трактувалося як таке, що становило ширшу проблему – спадщини по Австро-Угорській монархії (Lewandowski, 1974, s. 87).

Зофія Закс вказала й на економічні причини заангажування у східногалицьке питання провідних держав-переможниць. Авторка показала, що британські підприємці, які до Першої світової війни володіли близько 16 % галицької нафтової промисловості, впродовж чотирьох воєнних років втратили значну частину своїх активів. Австрійська влада здебільшого доводила їх до банкрутства або примусово конфісковувала майно через суд. Через це британські нафтові компанії вимагали від польського уряду провести реституцію майна так, як це було зафіксовано у Версальському мирному договорі (1919). Однак польські урядовці не були зацікавлені у такій транзакції, оскільки вона могла надовго паралізувати польську нафтову промисловість. Крім того, впродовж Паризької мирної конференції Велика Британія була затятим противником польських територіальних домагань, тому Бельведер не бачив причин іти назустріч британцям. Тим часом французькі підприємці викупили значну частину німецьких та австрійських нафтових

активів у Східній Галичині. Звичайно, що англійська сторона залишалася незадоволеною, чим спробували скористатися представники ЗУНР. У 1920 р. вони проводили активні переговори з британськими політиками та промисловцями, обіцяючи у випадку проголошення самостійної Галицької держави надати англійським компаніям значні фінансові концесії у Дрогобицько-Бориславському нафтовому басейні (Zaks, 1969, s. 48–54).

Дослідники з'ясували, що з метою розв'язання питання про державно-правовий статус Східної Галичини українські політики у 1920–1922 рр. використовували трибуну Ліги Націй. Незважаючи на те, що українцям офіційно відмовлено членство в цій першій міжнародній міждержавній організації, тим не менше вони при підтримці діаспори розвинули тут жваву пропагандистську діяльність (особливо через Українське Товариство Ліги Націй), доходячи до окремих делегацій та впливаючи на громадську думку окремих країн, як, наприклад, Канади. Це знаходило відображення на форумах Ліги у вигляді ухвал та рекомендацій, що, безперечно, завдавало клопоту польській депутації (Papieżyńska-Turek, 1979, s. 87; Torzecki, 1989, s. 50; Lewandowski, 1974, s. 179–180; Zaks, 1967, s. 127–153; Michowicz, 1978, s. 132). Однак, як зауважила З. Закс, у кінцевому підсумку Ліга Націй, покликаючись на брак компетенції, глибоко не перейнялася польсько-українським конфліктом, а її консультативні висновки мали значення радше символічне і ще раз підтвердили її безсилля в галицькому питанні. Тим не менше, дебати на засіданнях міжнародної інституції надавали цій проблемі широкого світового розголосу та підривали довір'я до національної політики відродженої Польської держави (Zaks, 1967, s. 153).

Заслуговує на увагу дослідження З. Закс про долю питання Східної Галичини у 1920 р., зокрема під час польсько-радянської війни та міжнародної конференції у Спа. Після з'ясування позиції Польщі і західних держав з цього питання на початку 1920 р. авторка розглянула по чергово: позицію і політику галицьких українців, у т. ч. плани створення окремої галицької держави, можливо, зв'язаної з Росією, Чехо-Словаччиною і навіть Румунією; політику Ватикану, спрямовану на збереження і дальший розвиток унії зі Східною церквою і перспективи пропаганди католицизму у Великій Україні; позицію Чехо-Словаччини, яка

підтримувала східногалицьких емігрантів проти Польщі з метою зв'язати з собою цю територію і тихо створити спільний кордон з майбутньою («білою») Росією; хід і результати конференції у Спа й можливі трактування її територіальних рішень; нарешті, подальшу долю питання Східної Галичини, доводячи коротко висвітлення проблеми аж до Ризького договору 1921 р. (Zaks, 1972, s. 79–109).

Та сама дослідниця описала перебування делегації ЗУНР у Ризі, де узгоджувалися умови мирного договору між Польщею, з одного боку, та Російською Федерацією й радянською Україною, – з іншого. Показано, що українська делегація на чолі з Костем Левицьким безуспішно домагалася розв'язання проблеми самовизначення Східної Галичини через проведення плебісциту, а екзильний уряд Євгена Петрушевича рішуче протестував проти другої статті Ризького договору, яка передбачала східний кордон Польщі по р. Збруч. При цьому голова ЗУНР покликався на 91-шу статтю Версальського договору, згідно з якою суверенами Східної Галичини, як колишньої провінції Австро-Угорщини, були великі держави-переможниці. Тому згадана стаття Ризького договору не могла анулювати тих суверенних прав української частини Галичини (Zaks, 1970, s. 78–83).

Мирослава Папежинська-Турек, Ришард Тожецький, Генрик Батовський та інші окреслили основні етапи надання Східній Галичині політичного статусу, а саме: дозвіл Верховної ради Паризької мирної конференції на тимчасову окупацію польськими військами Східної Галичини при збереженні юридичних прав над цією територією за союзними державами (25 червня 1919 р.); санкціонування Верховною радою опрацьованого Комісією для польських справ проекту Статуту для Східної Галичини під назвою «Договір між Союзними державами і Польщею щодо Східної Галичини», за яким цей край на 25 років входив до складу Польської держави, зберігаючи статус територіальної автономії (21 листопада 1919 р.); рішення Ради голів делегацій про зняття зі Статуту терміну мандату (25 грудня 1919 р.); ухвалення польським сеймом «Закону про принципи загального воєводського самоврядування, зокрема Львівського, Тернопільського і Станіславського воєводств» (26 вересня 1922 р.); визнання Радою послів

держав Антанти суверенних прав Польщі на Східну Галичину (14/15 березня 1923 р.) (Papierzyńska-Turek, 1979, s. 35–36; Torzecki, 1989, s. 45; Batowski, 1968, s. 173–174).

М. Папежинська-Турек, Р. Тожецький, особливо еміграційний історик Пьотр Вандич порушили й такий аспект проблеми, як ставлення західних держав до Української Народної Республіки. Зокрема, останній автор на основі опублікованих джерел (головно листів Юзефа Пілсудського) дав зважену та змістовну інтерпретацію політики офіційної Варшави щодо Наддніпрянської України. На його думку, Ризький договір 1921 р. був компромісом між інтересами польського суспільства, яке втомилося від війни і вимагало від влади миру, та радянським урядом. Цей договір був водночас поразкою всієї східної концепції Ю. Пілсудського та похованням надії на співпрацю вільної Польщі з вільною Україною (Wandycz, 1967, s. 23–24).

Оцінюючи Варшавський договір 1920 р. (Договір Пілсудський – Петлюра), згаданий автор писав таке: «Польсько-українська угода не передбачала уярмлення України, але також не була якоюсь альтруїстичною умовою, з якої Польща не змогла здобути користі. Як більшість міжнародних угод вона була результатом спільних інтересів. Слабша сторона платила поступками за допомогу та підтримку» (Wandycz, 1967, s. 20).

Результати розгляду українського питання на Паризькій мирній конференції у концентрованій формі підсумував К. Левандовський. Зокрема, він зазначив, що під час дискусій на міжнародному форумі жоден з принципових елементів української проблеми, окрім, можливо, маргінальних за своєю суттю справ Підкарпатської Русі та Північної Буковини, не був остаточно розв'язаний з погляду міжнародного права. Через польську політику «доконаних фактів» ЗУНР фактично перестала існувати, а її територія була поділена між Польщею, Румунією та Чехословаччиною. Інша українська держава – УНР – впала під натиском радянської та частково «білої» Росії, а її уряд шукав порятунку і підтримку у союзі з Річчю Посполитою (Lewandowski, 1974, s. 161).

Ведучи мову про наслідки польсько-українського протистояння, Р. Тожецький доволі слушно зауважив, що період збройної і дипломатичної боротьби (1.XI.1918–14/15.III.1923) спричинив серед галицьких українців тривалу ворожість до Польщі та Ан-

танти, яка (тобто, остання – *В. Ф.*) у масовій свідомості українського населення сприяла процесові ліквідації ЗУНР (Torzecki, 1985, s. 155).

Після 1989 р. аналізована проблема набула стрімкого розвитку. Свідченням цього стало таке явище, як поява спеціальних монографічних досліджень (чого не було раніше). Автори не тільки поглибили сюжети та міркування своїх попередників, але й внесли багато нового. Водночас кидається в очі, що у працях сучасних істориків, на відміну від досліджень науковців періоду народної Польщі, дуже виразно простежується полоноцентристська тенденційність.

Тепер з'ясуємо процес приросту наукових історичних знань щодо питання української державності на міжнародній арені протягом 1919–1923 рр. Пшемислав Журавський вель Граєвський дав загальну оцінку українського питання в його галицько-наддніпрянському аспекті. Зокрема, вказав на те, що на Паризькій мирній конференції воно було другорядним для великих держав, його розглядали в контексті з іншими питаннями. Доказом цього є той факт, що майбутнє Східної Галичини обговорювалося на засіданнях Комісії з польських справ. Проблеми, пов'язані з Наддніпрянською Україною, розглядалися лише настільки, наскільки цього вимагала поточна політична ситуація. Це було наслідком небажання великих держав перейматися територіями, що належали раніше до складу імперії Романових. Річ у тім, що серед західних політиків жила надія на відбудову стабільної, а головне – небільшовицької Росії (Żurawski vel Grajewski, 2017, s. 72). Людвік Мрочка частково доповнив цю думку. Для США, Великої Британії, Франції, Італії та Японії, ствердив він, Східна Галичина насправді мало значила, але виявилася корисним інструментом для тиску на Польщу, яка доволі вільно проводила свою політику на сході Європи. Це було основною причиною того, що вони не поспішали приймати остаточного рішення про долю цього краю (Mrocza, 1998, s. 180).

Які ж були причини невдачі боротьби українців за власну державність? П. Журавський вель Граєвський висловився і з цього приводу. Дипломатична поразка українців, наголосив він, пов'язана насамперед із поразкою військовою, спричиненою перевагою противників та неможливістю знайти у потрібний час на-

дійного союзника. Крім того, різна ієрархія головних цілей, що ставили перед собою уряди УНР та ЗУНР, призвела в критичний момент до розриву зв'язку між двома державами та ослабила їхні сили. Українці, які були поділені і боролися на всіх фронтах, не здатні були досягти успіху ані шляхом збройної боротьби, ані дипломатичними зусиллями на мирній конференції (Żurawski vel Grajewski, 2017, s. 74).

У цьому зв'язку не можна погодитися з висновками Л. Мрочки про мотиви включення Східної Галичини до складу Польщі. Історик без достатньої аргументації пише про недосконалу суспільно-професійну структуру українського населення Східної Галичини, великий відсоток польської та єврейської меншин у краї, неприязне ставлення поляків до української державності, недооцінку українськими політиками міжнародних угод, які мали би забезпечити існування держав із розвиненими економіками, інститутами влади та соціальними структурами. Ігноруючи історичне минуле та національний склад населення Східної Галичини, автор називає цю територію «спірною», наголошує на перевагах польської науки і культури. Викликає подив і таке трактування: «У цьому контексті в українському повстанні бачимо не так прояв прагнення до незалежності, як скоріше відсутності реалістичності українських політиків» (Mrocza, 1998, s. 211–213). А все ж таки Л. Мрочка визнав, що розв'язання великими державами східногалицького питання на користь Польщі створило для неї серйозну проблему (Mrocza, 1998, s. 213).

П. Журавський вель Граєвський також не стримався, аби не показати польську культурну вищість над українцями. В одному зі своїх висновків він ствердив: «Остаточний результат українських змагань у роки "національної революції" 1917–1923 рр. був таким: українці опинилися в групі незадоволених і ворожих до версальських порядків народів, а відтак, за порівняно низького рівня політичної культури широких кіл українського суспільства, це створювало умови для розвитку радикального націоналістичного руху, зорієнтованого на ревізійні держави та новий збройний конфлікт з метою здійснення глибоких політичних змін у Європі» (Żurawski vel Grajewski, 2017, s. 140).

Треба віддати належне щойно згаданому авторові за висвітлення питання Підкарпатської Русі на Паризькій мирній конфе-

ренції. Передовсім зауважив, що назагал це питання було маргінальним, а для справи утворення незалежної української держави, на його думку, воно мало другорядне значення. Безпосередній вплив на формування майбутнього політико-правового статусу цього краю справляли Чехословаччина, Угорщина та Румунія, певну участь у цьому процесі брала ЗУНР. Опосередковано на розвиток ситуації в Підкарпатській Русі впливали Польща та держави-переможниці, частково позначився й результат українського руху в краї та на еміграції (Żurawski vel Grajewski, 2017, s. 75). Уряд ЗУНР, як ствердив дослідник, не проводив активної боротьби за Карпатську Русь через те, що сподівався здобути підтримку Чехословаччини у протистоянні з Польщею (Żurawski vel Grajewski, 2017, s. 89–90). На переконання автора, розв'язання у Парижі питання Підкарпатської Русі на користь Праги «з погляду українських національних інтересів» було в тодішніх умовах оптимальним (Żurawski vel Grajewski, 2017, s. 91).

Заслуговують на увагу спостереження П. Журавського вель Граєвського про боротьбу ЗУНР проти Румунії за Північну Буковину. Показано, що румуни, на відміну від галицьких українців, застосовували політику «доконаних фактів», тобто діяли при допомозі військової сили і, таким чином, тиснули на уряди великих держав. Однак, висновував автор, питання Північної Буковини було для Євгена Петрушевича другорядним, оскільки ЗУНР виборювала право на існування у війні з Польщею (Żurawski vel Grajewski, 2017, s. 94–95).

Важливим історіографічним фактом став також вихід у світ монографії Яна Пісулінського про роль України у польській закордонній політиці протягом 1918–1923 рр. (Pisuliński, 2004b). Обґрунтовуючи актуальність теми дослідження, автор слушно зауважив: хоча боротьба українців за власну державність у зазначений період завершилася невдало, «проте мала ключове значення для формування сучасної української нації» (Pisuliński, 2004b, s. 11). До речі, під поняттям «Україна» вчений розуміє «сукупність територій, які вважалися етнічними самими українцями і де розвинувся український національний рух» (Pisuliński, 2004b, s. 12).

У полі зору автора перебували взаємини Речі Посполитої з УНР, ЗУНР та УСРР, зокрема, польсько-українська війна 1918–1919 рр., східна політика Ю. Пілсудського, польсько-українське

зближення (груднева декларація 1919 р.), Варшавська угода 1920 р., спільна боротьба проти більшовиків (квітень-листопад 1920 р.), мирні переговори у Мінську та Ризі, українське питання у польській закордонній політиці після прелімінарних мирних договорів між Польщею та радянськими республіками тощо. Доволі об'єктивно показано позицію голови відродженої польської держави до українського питання: Ю. Пілсудський був противником конфлікту з українцями (зокрема, боротьбу за Львів розглядав як перешкоду на шляху до порозуміння з останніми), але рівночасно прагнув прилучити до Польщі, окрім більшої частини Східної Галичини разом зі Львовом, Дрогобичем, Бориславом і Калушем, Холмщину, Полісся та частину Західної Волині. При цьому наголошував, що «не можна надто поступатися українцям». Тобто, декларуючи прихильність до української державності, Пілсудський водночас намагався шляхом «доконаних фактів» досягти вигідної позиції у суперечці з опонентами (Pisuliński, 2004b, s. 89–93).

Даючи оцінку польсько-українського союзу 1920 р., автор справедливо констатував, що це не був союз рівноправних партнерів. Варшава від самого початку позиціонувала себе як посередник між Українською Народною Республікою та зовнішнім світом, а також як її фактичний протектор. Тому офіційне декларування польськими урядовими очільниками поваги до суверенітету союзника мало часто-густо лише вербальний характер (Pisuliński, 2004b, s. 320, 425). Чи можна у цьому зв'язку говорити про якісь здобутки української зовнішньої політики? Я. Пісулінський дав позитивну відповідь на це питання. На його думку, українська сторона здобула від Варшавської угоди 1920 р. чимало користі. Передовсім цей договір давав українцям черговий шанс створити державу. Навіть передбачаючи її фактичну слабкість та залежність від Польщі, усе таки вона «створювала кращі можливості національного розвитку, ніж під владою більшовиків». Крім того, автор припускає, що за такої ситуації політика Польщі щодо населення Західної України була би м'якшою (Pisuliński, 2004b, s. 246).

Дослідниця історії Польщі та Росії ХХ ст. Олександра Ляйнвальд зробила спробу підбити підсумок вивчення питання дипломатичної боротьби Польщі за Східну Галичину впродовж 1918–1923 рр. (Leinwand, 2011). Значною мірою їй вдалося досягти

поставленої мети. Авторка не ввела до наукового обігу нових документів, а робила узагальнення на основі як уже згаданих у цій статті праць істориків (тобто тих, що безпосередньо торкаються теми нашого дослідження), так і праць, в яких аналізована проблема порушена частково (Lukomski, Partacz, & Polak, 1994; Klimecki, 2000; Galuba, 2004). Зокрема, О. Ляйнвальд дійшла висновків, що підписаний 28 червня 1919 р. у Версалі мирний договір з Німеччиною окреслив тільки західний кордон Польщі, а не східний. Чергові рішення Верховної ради з питання Східної Галичини мали половинчастий характер і не задовольняли польську сторону. Ні рішення Версальського договору, ні Ризького миру 1921 р., який завершив польсько-російську війну, не принесли суттєвих змін і не відповіли на питання, кому все ж таки повинна належати Східна Галичина. Дипломатична боротьба тривала далі. Зрештою, у 1923 р. ноти та інтервенції польського уряду, а також сприятливі для Польщі міжнародні обставини дозволили закрити це питання. Перемога (військова і дипломатична) незалежної Польщі була водночас поразкою України, яка прагнула до незалежності. Ці події поглибили антипольські настрої та комплекси українців, лягли тягарем на польсько-українські взаємини, а трагічна кульмінація настала через 20 років (Leinwand, 2011, s. 90–91, 95–96).

Висновки. Підбиваючи підсумок аналізу історіографічних джерел, можна ствердити, що питання української державності на міжнародній арені у 1919–1923 рр. почало вивчатися в Польщі на науковому рівні у 60–80-х рр. ХХ ст. Годі історики порушили низку важливих проблем, як-от: місце українського питання в системі міжнародних відносин після завершення Першої світової війни, ставлення західних держав до української державності, Східна Галичина як об'єкт територіальної суперечки між Польщею та ЗУНР, трансформація політичного статусу Східної Галичини, актуалізація українського питання в Лізі Націй та його місце у польсько-радянських взаєминах тощо. Найбільших наукових успіхів досягла З. Закс, опублікувавши низку фахових статей, що лягли в основу її дисертації для отримання докторського ступеня.

Після 1989 р. відбулися суттєві зрушення у вивченні цієї проблеми. Важливою подією у польській україністиці стала поява спеціальних монографічних досліджень П. Журавського вель

Граєвського, Л. Мрочки та Я. Пісулінського. Автори поглибили напрацювання істориків періоду народної Польщі, особливо у таких напрямках, як федеративна програма Ю. Пілсудського, польсько-український військово-політичний союз 1920 р., Ризький договір і українське питання, проблема «санітарного кордону» на сході Європи. Сучасні дослідники, по суті, вперше порушили проблему державно-правового статусу Підкарпатської Русі та Північної Буковини.

Та попри значні наукові досягнення ця тема має **перспективу дослідження**. Зокрема, потребують поглибленого вивчення такі аспекти: прорахунки та непослідовні дії українських урядів, що вплинули на політику держав-переможниць щодо УНР та ЗУНР; англо-французькі суперечності навколо проблеми Східної Галичини; причини неприхильності держав Антанти до незалежності України; діяльність спеціальних місій Антанти із досягнення перемир'я між Польщею та ЗУНР. Характерно, що польські історики здебільшого висвітлювали українське питання крізь призму зовнішньої політики відродженої Речі Посполитої та польських національних інтересів. Тому було би добре, якби у польській історіографії дипломатія УНР та ЗУНР в добу Української революції стала окремою темою дослідження.

Джерела та література

- Боримський, В.** (2015). *Польсько-український союз 1920 р. в українській і польській історіографіях*. (Автореф. дис. ... канд. істор. наук). Черкаси.
- Bartoszewicz, H.** (2005). Rec.: Pisuliński J. Nie tylko Petlura. Kwestia ukraińska w polskiej polityce zagranicznej w latach 1918–1923. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2004. 445 s. *Dzieje Najnowsze*, 37/3, 191–201.
- Batowski, H.** (1968). Linia Curzona a była Galicja Wschodnia. *Z dziejów stosunków polsko-radzieckich: studia i materiały*, III, 170–177.
- Bruski, J.** (2000). Rec.: Spór o Galicję Wschodnią – dwugłos Polaka i Ukraińca (Mroccka L. Spór o Galicję Wschodnią 1914–1923. Kraków: Wydawnictwo Naukowe WSP, 1998. 220 s.). *Dzieje Najnowsze*, 32/2, 155–162.
- Dąbkowski, T.** (1985). *Ukraiński ruch narodowy w Galicji Wschodniej 1912–1923*. Warszawa: Instytut Krajów Socjalistycznych.
- Drozdowski, M.** (1981). *Ignacy Jan Paderewski. Zarys biografii politycznej*. Wyd. 2 popr. Warszawa: Wydawnictwo «Interpress».

- Dutkiewicz, M.** (2009). Sojusz polsko-ukraiński 1920 roku w świetle polskiej historiografii. T. Krząstka (Red.), *Polska i Ukraina w walce o niepodległość 1918–1920* (s. 361–371). Warszawa: Vipart i Stowarzyszenie Twórców Filmów Patriotyczno-Historycznych.
- Galuba, R.** (2004). *Niech nas rozsądzi miecz i krew... Konflikt polsko-ukraiński o Galicję Wschodnią w latach 1918–1919*. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie.
- Klimecki, M.** (2000). *Polsko-ukraińska wojna o Lwów i Galicję Wschodnią, 1918–1919*. Warszawa: Oficyna wydawnicza VOLUMEN.
- Koko, E.** (1994). Problematyka stosunków polsko-ukraińskich w latach 1918–1939 w historiografii wydawanej w Polsce po 1945 r. *Warszawskie Zeszyty Ukrainoznawcze*, 2, 105–113.
- Koko, E.** (1996). Sojusz Piłsudski-Petlura w polskiej historiografii. *Warszawskie Zeszyty Ukrainoznawcze*, 3, 305–314.
- Koko, E.** (2000). Polska historiografia po 1989 roku o relacjach polsko-ukraińskich w latach 1918–1939. P. Kosiewski i G. Motyka (Red.), *Historycy Polscy i Ukraińcy wobec problemów XX wieku* (s. 132–145). Kraków: Universitas.
- Leinwand, A.** (2011). Walka dyplomatyczna Polski o Galicję Wschodnią 1918–1923. *Studia z Dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej*, XLVI, 85–98.
- Lewandowski, K.** (1974). *Sprawa ukraińska w polityce zagranicznej Czechosłowacji w latach 1918–1932*. Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich, Wydawnictwo PAN.
- Lukomski, G., Partacz, C., & Polak, B.** (1994). *Wojna polsko-ukraińska 1918–1919. Działania bojowe – aspekty polityczne – kalendarium*. Koszalin – Warszawa: Wydawnictwo Uczelniane Wyższej Szkoły Inżynierskiej w Koszalinie.
- Michowicz, W.** (1978). Polska w Lidze Narodów. *Sprawy Międzynarodowe*, 12, 132–144.
- Mrocza, L.** (1998). *Spór o Galicję Wschodnią. 1914–1923*. Kraków: Wydawnictwo Naukowe WSP.
- Papierzyńska-Turek, M.** (1979). *Sprawa ukraińska w Drugiej Rzeczypospolitej 1922–1926*. Kraków: Wydawnictwo Literackie.
- Partyka, A.** (1976). Polskie koncepcje autonomii Galicji Wschodniej w latach 1919–1922. *Studia Historyczne*, 19/4 (75), 563–576.
- Pisuliński, J.** (2004b). *Nie tylko Petlura. Kwestia ukraińska w polskiej polityce zagranicznej w latach 1918–1923*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Pisuliński, J.** (2004a). Rec.: Rafał Galuba. «Niech nas rozsądzi miecz i krew...». Konflikt polsko-ukraiński o Galicję Wschodnią w latach

- 1918–1919. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 2004, 335 s. *Biuletyn Ukrainoznawczy*, 10, 333–340.
- Pisuliński, J.** (2019). Polityczne relacje polsko-ukraińskie 1917–1921 w badaniach polskich historyków. В. Верстюк, Я. Бруський (Ред.), *Праці Українсько-Польської комісії дослідження взаємин 1917–1921 рр.*, 1, 49–72. Київ: Інститут історії України НАН України.
- Torzecki, R.** (1985). Z problematyki stosunków polsko-ukraińskich. *Dzieje Najnowsze*, 17/2, 151–166.
- Torzecki, R.** (1989). *Kwestia ukraińska w Polsce w latach 1923–1929*. Kraków: Wydawnictwo Literackie.
- Wandycz, P.** (1967). Z zagadnień współpracy polsko-ukraińskiej w latach 1919–1920. *Zeszyty Historyczne*, 12, 3–24.
- Zaks, Z.** (1967). Sprawa Galicji Wschodniej w Lidze Narodów (1920–1922). *Najnowsze Dzieje Polski: materiały i studia z okresu 1914–1939*, XII, 127–153.
- Zaks, Z.** (1969). Walka dyplomatyczna o naftę wschodniogalicyską 1918–1923. *Z dziejów stosunków polsko-radzieckich: studia i materiały*, IV, 37–60.
- Zaks, Z.** (1970). Radziecka Rosja i Ukraina wobec sprawy państwowej przynależności Galicji Wschodniej 1920–1923. *Z dziejów stosunków polsko-radzieckich: studia i materiały*, VI, 69–94.
- Zaks, Z.** (1971). Galicja Wschodnia w polskiej polityce zagranicznej (1921–1923). *Z dziejów stosunków polsko-radzieckich: studia i materiały*, VII, 3–36.
- Zaks, Z.** (1972). Problem Galicji Wschodniej w czasie wojny polsko-radzieckiej. *Studia z dziejów Rosji i Europy środkowej*, VIII, 79–109.
- Żurawski vel Grajewski, P.** (2017). *Sprawa ukraińska na konferencji pokojowej w Paryżu w roku 1919*. Wydanie drugie uzupełnione. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Semper.

References

- Borymskyi, V.** (2015). *Polsko-ukraiński sojuz 1920 r. v ukraińskiej i polskiej historiografiiach [Polish-Ukrainian Union of 1920 in Ukrainian and Polish historiographies]*. (Extended abstract of Candidate's thesis). Cherkasy [in Ukrainian].
- Bartoszewicz, H.** (2005). Rec.: Pisuliński J. Nie tylko Petlura. Kwestia ukraińska w polskiej polityce zagranicznej w latach 1918–1923. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2004. 445 s. [Rec.: Pisuliński J. Not only Petliura. The Ukrainian question in Polish foreign policy in the years 1918–1923. Wrocław: Publishing House

- of the University of Wrocław, 2004. 445 p.]. *Dzieje Najnowsze – Contemporary history*, 37/3, 191–201 [in Polish].
- Batowski, H.** (1968). Linia Curzona a była Galicja Wschodnia [The Curzon Line and there was Eastern Galicia]. *Z dziejów stosunków polsko-radzieckich: studia i materiały – From the history of Polish-Soviet relations: studies and materials*, III, 170–177 [in Polish].
- Bruski, J.** (2000). Rec.: Spór o Galicję Wschodnią – dwugłos Polaka i Ukraińca (Mroccka L. Spór o Galicję Wschodnią 1914–1923. Kraków: Wydawnictwo Naukowe WSP, 1998. 220 s. [Rec.: The dispute over Eastern Galicia – the voice of a Pole and a Ukrainian (Mroccka L. The dispute over Eastern Galicia 1914–1923. Cracow: Scientific Publishers WSP, 1998. 220 p.]. *Dzieje Najnowsze – Contemporary history*, 32/2, 155–162 [in Polish].
- Dąbkowski, T.** (1985). *Ukraiński ruch narodowy w Galicji Wschodniej 1912–1923 [Ukrainian National Movement in Eastern Galicia 1912–1923]*. Warszawa: Instytut Krajów Socjalistycznych [in Polish].
- Drozdowski, M.** (1981). *Ignacy Jan Paderewski. Zarys biografii politycznej [Ignacy Jan Paderewski. An outline of a political biography]* (2 ed., rev.). Warszawa: Wydawnictwo «Interpress» [in Polish].
- Dutkiewicz, M.** (2009). Sojusz polsko-ukraiński 1920 roku w świetle polskiej historiografii [The Polish-Ukrainian alliance of 1920 in the light of Polish historiography]. In T. Krząstka (Ed.), *Polska i Ukraina w walce o niepodległość 1918–1920 – Poland and Ukraine in the struggle for independence 1918–1920* (pp. 361–371). Warszawa: Vipart i Stowarzyszenie Twórców Filmów Patriotyczno-Historycznych [in Polish].
- Galuba, R.** (2004). *Niech nas rozsądzi miecz i krew... Konflikt polsko-ukraiński o Galicję Wschodnią w latach 1918–1919 [Let us be judged by the sword and blood... Polish-Ukrainian conflict over Eastern Galicia in 1918–1919]*. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie [in Polish].
- Klimecki, M.** (2000). *Polsko-ukraińska wojna o Lwów i Galicję Wschodnią, 1918–1919 [The Polish-Ukrainian War for Lviv and Eastern Galicia, 1918–1919]*. Warszawa: Oficyna wydawnicza VOLUMEN [in Polish].
- Koko, E.** (1994). Problematyka stosunków polsko-ukraińskich w latach 1918–1939 w historiografii wydawanej w Polsce po 1945 r. [The issues of Polish-Ukrainian relations in the years 1918–1939 in the historiography published in Poland after 1945]. *Warszawskie Zeszyty Ukrainoznawcze – Warsaw Notes on Ukrainian Studies*, 2, 105–113 [in Polish].

- Koko, E.** (1996). Sojusz Piłsudski-Petlura w polskiej historiografii [Piłsudski-Petliura Alliance in Polish historiography]. *Warszawskie Zeszyty Ukrainoznawcze – Warsaw Notes on Ukrainian Studies*, 3, 305–314 [in Polish].
- Koko, E.** (2000). Polska historiografia po 1989 roku o relacjach polsko-ukraińskich w latach 1918–1939 [Polish historiography after 1989 on Polish-Ukrainian relations in the years 1918–1939]. In P. Kosiewski & G. Motyka (Eds.), *Historycy Polscy i Ukraińcy wobec problemów XX wieku – Historians of Poland and Ukraine on the problems of the twentieth century* (pp. 132–145). Kraków: Universitas [in Polish].
- Leinwand, A.** (2011). Walka dyplomatyczna Polski o Galicję Wschodnią 1918–1923 [Poland's diplomatic struggle for Eastern Galicia 1918–1923]. *Studia z Dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej – Studies in the History of Russia and Central-Eastern Europe*, XLVI, 85–98 [in Polish].
- Lewandowski, K.** (1974). *Sprawa ukraińska w polityce zagranicznej Czechosłowacji w latach 1918–1932 [The Ukrainian case in the foreign policy of Czechoslovakia in the years 1918–1932]*. Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich, Wydawnictwo PAN [in Polish].
- Lukomski, G., Partacz, C., & Połak, B.** (1994). *Wojna polsko-ukraińska 1918–1919. Działania bojowe – aspekty polityczne – kalendarium [Polish-Ukrainian war 1918–1919. Combat operations – political aspects – calendar]*. Koszalin – Warszawa: Wydawnictwo Uczelniane Wyższej Szkoły Inżynierskiej w Koszalinie [in Polish].
- Michowicz, W.** (1978). Polska w Lidze Narodów [Poland in the League of Nations]. *Sprawy Międzynarodowe – International Affairs*, 12, 132–144 [in Polish].
- Mrocza, L.** (1998). *Spór o Galicję Wschodnią. 1914–1923 [The dispute over Eastern Galicia. 1914–1923]*. Kraków: Wydawnictwo Naukowe WSP [in Polish].
- Papierzyńska-Turek, M.** (1979). *Sprawa ukraińska w Drugiej Rzeczypospolitej 1922–1926 [The Ukrainian case in the Second Polish Republic 1922–1926]*. Kraków: Wydawnictwo Literackie [in Polish].
- Partyka, A.** (1976). Polskie koncepcje autonomii Galicji Wschodniej w latach 1919–1922 [Polish concepts of the autonomy of Eastern Galicia in the years 1919–1922]. *Studia Historyczne – Historical Studies*, 19/4 (75), 563–576 [in Polish].
- Pisuliński, J.** (2004b). *Nie tylko Petlura. Kwestia ukraińska w polskiej polityce zagranicznej w latach 1918–1923 [Not only Petliura. The*

- Ukrainian question in Polish foreign policy in the years 1918–1923*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego [in Polish].
- Pisuliński, J.** (2004a). Rec.: Rafał Galuba. «Niech nas rozsądzi miecz i krew...». Konflikt polsko-ukraiński o Galicję Wschodnią w latach 1918–1919. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 2004, 335 s. [Rec.: Rafał Galuba. "Let us be judged by the sword and blood ...". The Polish-Ukrainian conflict over Eastern Galicia in 1918–1919. Poznań: Poznań Publishing House, 2004, 335 p.]. *Biuletyn Ukrainoznawczy – Ukrainian Studies Bulletin*, 10, 333–340 [in Polish].
- Pisuliński, J.** (2019). Polityczne relacje polsko-ukraińskie 1917–1921 w badaniach polskich historyków [Political Polish-Ukrainian relations 1917–1921 in the research of Polish historians]. In V.F. Verstiuk, Ya.Ya. Bruskiy (Eds.), *Pratsi Ukrainsko-Polskoi komisii doslidzhenia vzaiemyn 1917–1921 rr. – Proceedings of the Ukrainian-Polish Commission for the Study of Relations 1917–1921*, 1, 49–72. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy [in Polish].
- Torzecki, R.** (1985). Z problematyki stosunków polsko-ukraińskich [On the issues of Polish-Ukrainian relations]. *Dzieje Najnowsze – Contemporary history*, 17/2, 151–166 [in Polish].
- Torzecki, R.** (1989). *Kwestia ukraińska w Polsce w latach 1923–1929 [The Ukrainian question in Poland in the years 1923–1929]*. Kraków: Wydawnictwo Literackie [in Polish].
- Wandycz, P.** (1967). Z zagadnień współpracy polsko-ukraińskiej w latach 1919–1920 [On the issues of Polish-Ukrainian cooperation in the years 1919–1920]. *Zeszyty Historyczne – Historical Notebooks*, 12, 3–24 [in Polish].
- Zaks, Z.** (1967). Sprawa Galicji Wschodniej w Lidze Narodów (1920–1922) [The case of Eastern Galicia in the League of Nations (1920–1922)]. *Najnowsze Dzieje Polski: materiały i studia z okresu 1914–1939 – The recent history of Poland: materials and studies from the period 1914–1939*, XII, 127–153 [in Polish].
- Zaks, Z.** (1969). Walka dyplomatyczna o naftę wschodniogalicyską 1918–1923 [The diplomatic struggle for East Galician oil 1918–1923]. *Z dziejów stosunków polsko-radzieckich: studia i materiały – From the history of Polish-Soviet relations: studies and materials*, IV, 37–60 [in Polish].
- Zaks, Z.** (1970). Radziecka Rosja i Ukraina wobec sprawy państwowej przynależności Galicji Wschodniej 1920–1923 [Soviet Russia and Ukraine to the cause of national belonging Eastern Galicia 1920–1923]. *Z dziejów stosunków polsko-radzieckich: studia i materiały – From the history of Polish-Soviet relations: studies and materials*, VI, 69–94 [in Polish].

- Zaks, Z.** (1971). Galicja Wschodnia w polskiej polityce zagranicznej (1921–1923) [Eastern Galicia in Polish foreign policy (1921–1923)]. *Z dziejów stosunków polsko-radzieckich: studia i materiały – From the history of Polish-Soviet relations: studies and materials*, VII, 3–36 [in Polish].
- Zaks, Z.** (1972). Problem Galicji Wschodniej w czasie wojny polsko-radzieckiej [The problem of Eastern Galicia during the Polish-Soviet war]. *Studia z dziejów Rosji i Europy środkowej – Studies in the History of Russia and Central Europe*, VIII, 79–109 [in Polish].
- Żurawski vel Grajewski, P.** (2017). *Sprawa ukraińska na konferencji pokojowej w Paryżu w roku 1919 [The Ukrainian cause at the Paris Peace Conference in 1919]* (2 ed., rev.). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Semper [in Polish].

Стаття надійшла до редакції 20.10.2020 р.

UDC 94(477)-054.72

DOI: 10.24919/2312-2595.5/47.217790

Володимир НАКОНЕЧНИЙ

кандидат історичних наук, доцент кафедри міжнародних відносин, Київський національний університет культури і мистецтв, вул. Є. Коновальця, 36, м. Київ, Україна, індекс 01601 (nakonechniy.ua@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0386-2162>

ResearcherID: <https://publons.com/researcher/3097015/volodymyr-nakonechniy>

Бібліографічний опис статті: Nakonechniy, V. (2020). Lemko emigration during the interwar period as reflected by "Nash Lemko". *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 5/47, 271–281. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.5/47.217790>.

ЛЕМКІВСЬКА ЕМІГРАЦІЯ МІЖВОЄННОГО ЧАСУ У ДЗЕРКАЛІ «НАШОГО ЛЕМКА»

Анотація. *Мета* дослідження полягає у з'ясуванні особливостей висвітлення лемківської еміграції газетою «Наш лемко». У статті використано такі **методи та підходи**, як систематичний, порівняльний і критичний аналіз джерельної бази, представленої великими текстовими масивами. Здійснити коректну інтерпретацію різножанрової газетної інформації уможливило застосування методики контент-аналізу. **Наукова новизна** статті полягає у спробі комплексного аналізу еміграційного дискурсу газети «Наш лемко». **Висновки.** Як показало проведене дослідження, переселенська тематика була однією з домінуючих на шпальтах «Нашого лемка». Таку популярність зумовило першопланове місце еміграції й емігранта у житті русинської спільноти: можливість добрих заробітків у чужому краю відкривали перспективу в нерідко злиденних життєвих обставинах, а сам заробітчанин зазвичай був чи не останньою надією для виснаженого хронічними негараздами односельця. З огляду на це найбільше газета писала про причини та напрямки еміграції, а також висвітлювала життя лемківської діаспори в США, Канаді, Бразилії, Уругваї, Перу та ін. Особливо докладною була інформація

© Volodymyr Nakonechniy, 2020

ISSN 2312-2595 (Print) ISSN 2664-3715 (Online)

про громадське і культурно-освітнє життя закордонних русинів: побудовані культурні установи, проведені концерти та виставки, організовані радіопередачі. Втім, у короткому часі еміграція як засіб економічної модернізації перетворилася на самоціль, ставши головною загрозою лемківській екзистенції на рідних землях. Тож вповні виправдано «Наш лемко» ініціював протиеміграційні настрої: замість пошуку нових «обіцяних» земель він закликав до їх побудови в рідних горах. Разом із прийняттям більшістю тогочасних країн протекціоністських законів, ця агітація помітно пригальмувала переселенські процеси. Як відомо, це не вберегло Лемківщину від винародовлення, адже переможці у Другій світовій війні визначили їй зовсім іншу долю.

Ключові слова: «Наш лемко»; українська еміграція; Друга Річ Посполита; культурно-просвітницька діяльність; господарське життя.

Volodymyr NAKONECHNYI

PhD (History), Associate Professor, Department of International Relationships, Kyiv National University of Culture and Arts, 36 Konovaltsia Str., Kyiv, Ukraine, postal code 01601 (nakonechniy.ua@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0386-2162>

ResearcherID: <https://publons.com/researcher/3097015/volodymyr-nakonechnyi>

To cite this article: Nakonechnyi, V. (2020). Lemko emigration during the interwar period as reflected by "Nash Lemko". *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Serii Istorii – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*, 5/47, 271–281. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.5/47.217790>.

LEMKO EMIGRATION DURING THE INTERWAR PERIOD AS REFLECTED BY "NASH LEMKO"

Summary. *The purpose of the study is to find out the peculiarities of the coverage of Lemko emigration by the newspaper "Nash Lemko". The article uses the following **methods and approaches:** systematic, comparative and critical analysis of the source base represented by large text arrays. The application of the content analysis method made it possible to carry out the correct interpretation of various genres of*

newspaper information. **The scientific novelty** of the article is a comprehensive analysis of the emigration discourse of the newspaper "Nash Lemko". **Conclusions.** According to the study, the emigration theme was one of the dominant ones on the pages of "Nash Lemko". Such popularity was caused by the importance of emigration in the life of the Ruthenian community: the possibility of earning more money in a foreign land opened up prospects to change miserable life circumstances. Lemkos abroad were usually almost the last hope for exhausted by poverty fellow villagers. Therefore, the newspaper wrote mostly about the causes and destinations of emigration, as well as covered the life of the Lemko diaspora in the United States, Canada, Brazil, Uruguay, Peru and others. The newspaper provided detailed information about the social and cultural-educational life of foreign Ruthenians: cultural institutions, concerts, exhibitions and radio programs. However, in a short time, emigration as a means of economic modernization became the means for leaving the country completely, transforming into the main threat to Lemko's existence in their native lands. Therefore, "Nash Lemko" justifiably initiated anti-emigration sentiments: instead of searching for new "promised" lands, it called for their creation in their native mountains. Along with the adoption of protectionist laws by most countries at the time, this agitation significantly slowed down resettlement processes. This did not save Lemkivshchyna from denationalization because the winners of World War II determined its fate in a completely different way.

Key words: "Nash Lemko"; Ukrainian emigration; the Second Polish Republic; cultural and educational activities; economic life.

The statement of the problem. During the interwar period the problem of mass emigration was the most acute for the Second Polish Republic. It was caused by a significant agrarian overpopulation, which was especially dire in the Ukrainian voivodships. Therefore, emigration issue has been in the focus of many studies by historians, demographers and sociologists for a long time. They convincingly proved that Polish government kept emigration processes under special control, seeing them as almost the only way to reduce the surplus labour force, revive the country's economy, and gradually change the ethnic composition of Ukrainian territories in favour of Polish population.

At the same time, the regional aspect of Warsaw's emigration policy was almost completely overlooked by researchers. The reason for this is the lack of attention to the diverse local periodicals deposited

in few library collections. Instead, as we will try to show below on the example of "Nash Lemko", the study of emigration processes on the basis of periodicals in interwar Poland will make it possible to cover hitherto unnoticed topics. In particular, it is a question of nuanced character and intensity of emigration processes considering climatic and natural features of Lemkivshchyna. The problems of Ruthenian adaptation to new conditions, as well as the cultural and social life established by them in new places of residence, are also of considerable interest. It is interesting to analyse the purely Ruthenian view of the problem of emigration, which can be implemented only by studying the regional press. After all, Lemko newspapers, which were usually published by representatives of the Ruthenian intelligentsia, conducted an active epistolary dialogue with their readers, recording on the pages of edited newspapers the most significant problems of the community.

Analysis of previous research. Among the most significant works of recent decades we would like to mention the works of Polish researchers Anna Rechyńska, Edward Kolodej, Halyna Yanovska and their Ukrainian colleagues Stepan Makarchuk and Volodymyr Troshchynsky. Stepan Kacharaba devoted a monographic study to the problem of Ukrainian emigration from the western Ukrainian lands (Karachaba, 2003). Several of our publications are devoted to the phenomenon of the newspaper "Nash Lemko" as well (Nakonechnyi, 2019).

The purpose of the article is to find out the peculiarities of the coverage of Lemko emigration by the newspaper "Nash Lemko".

The statement of the main material. While contemplating about the reasons for emigration, Lemko publicists unanimously pointed out the scarcity of land and a natural desire to earn more in countries with higher wages. At the same time, the reasons were marked by purely Ruthenian specificity, which consisted in the rapid fragmentation of already small terrains and difficult agrarian conditions of poor mountainous soil. This circumstance was quite a popular reason for complaints on the pages of periodicals. The authors of the articles used numerous examples – in artistic, journalistic and essay forms – to show the perniciousness of land fragmentation in large Lemko families. The traditional peasant culture idealized the image of the landowner, which resulted in the constant division of usually small farms and neglect of opportunities for cooperation. As a result, most Ruthenian families barely survived, encouraging their children to seek sources of income

outside the usual circle of rural occupations. And since the Lemko territories were surrounded by mostly depressed economically regions, the only prospect for earning money was to go to foreign countries. Lemko writer O. Kostarevych described this situation as follows: "You [Lemkivshchyna] sent half of your sons overseas to seek their destiny, because life became difficult" (Kostarevych, 1934, p. 3).

Many Lemko newspapers also blamed poor soils and the harsh conditions of land cultivation in mountainous areas with a capricious climate. These troubles, which became chronic companions of Lemko life, gave rise to emigration sentiment in the Ruthenian environment immediately after the demolition of personal dependence of the peasants in the Austro-Hungarian Empire. Therefore, because of the above-mentioned natural conditions, Lemkos were the first to initiate emigration processes among Ukrainians, paving the way for their brothers from Galicia, Volhynia and Transcarpathia. At first, it was seasonal work in other regions of the Habsburg Empire, and longer trips to richer European countries later. Finally, the Ruthenians discovered the countries of the other hemisphere as they favoured working conditions in the United States and Canada the most. Lemko newspapers with a certain complacency unanimously called the Ruthenians to be the first Eastern Slavs to establish settlements on American soil. Describing the emigration wanderings of the Ruthenians, "Nash Lemko" noted: "An unenviable fate told us to say goodbye to our native lands and go to distant lands to see a better life. So, our brothers travelled far across the sea to the United States, Canada, Argentina, Brazil, and others to France, Czechoslovakia, and elsewhere" ("Do brativ na chuzhyni", 1934, p. 5).

According to "Nash Lemko", during the second half of the XIX – early XX centuries half of the Lemko subethnic group left native lands. The effect of these first great waves of emigration for the Lemko region was invaluable. First of all, the emigrants managed to save their fellow villagers at home not only from extreme impoverishment, but from starvation as well. Another significant effect was the reduction of social tensions in the countryside and suspension of land fragmentation. Finally, Lemko newspapers emphasised the modernising effects of emigration on the Lemko village, as the emigrants often returned with new ideas, technologies and land cultivation practices. All Lemko publications, regardless of ideological orientations, were grateful and

appreciative to their emigrants. Thus, "Nash Lemko" wrote: "We [...] highly value our well-established Lemko emigration" ("Do Vas, Brattia Lemky", 1934, p. 4).

Regarding the positive effect of the emigration, the Ruthenians in 1920s and 1930s suffered from a true despair, when the whole world was engulfed in an unprecedented economic crisis. One of its consequences was the introduction of anti-immigration laws in many countries, designed to limit the influx of migrants, giving work to their own citizens. Moreover, some countries (e.g. France) began to forcibly evict unwanted emigrants, many of whom were Lemkos. Those emigrants who were lucky enough to stay, were mostly unable to help their small homeland due to the scarcity of earnings. The effect was immediately felt by their relatives in the economically devastated Poland.

In these circumstances, Lemko periodicals acted as guide for their readers who were looking for a better life abroad. Newspapers provided variety of information about the conditions of emigration, the cost of travel and its logistics, possible dangers and more. In addition, newspapers warned against various fraudsters that profited from Lemko's misfortune and lured the last funds from gullible peasants, promising them better conditions elsewhere. The articles with headlines like "Away from the Deceiver" or "Voice of Caution" appeared rather often at that time.

Lemko newspaper editors searched for new areas of emigration for their readers. They considered this problem to be one of the top priorities for the Polish state: "The number of unemployed peasants in villages is growing in a frightening way" ("Bezrobotny na seli", 1935, p. 1). "Nash Lemko" was in search of new emigration directions that would satisfy the interests of the Ruthenians: the newspaper often offered to go for seasonal work to Volyn and Podillya ("Ne emihruite do Slavonii!", 1934, p. 4).

In covering the life of the Lemko diaspora, "Nash Lemko" accurately recorded the settlement of the Lemkos in many countries of the world and urged to nurture native culture there as much as possible. Newspapers mostly reported about numerous American and Canadian settlements, emphasising with undisguised pride that "our Lemkos are the oldest Ukrainian emigrants in America". Newspapers even introduced independent thematic sections on the life of Ruthenians in North

America. It is important to mention that these columns were written by Lemko correspondents in exile, thus, the reader received first-hand information. In this way, the contributors could form a fairly complete picture of the richness of the cultural and social life of their fellows in the largest communities in New York, Philadelphia, Chicago, Winnipeg, Montreal, Toronto, and others.

Alongside with the mentioned countries, newspapers told about Lemko settlements in the South American countries – Brazil, Peru and Paraguay. The newspapers also published about the emigrants in the Old World, mainly in France, Germany, Britain, Czechoslovakia, Lithuania, and Yugoslavia. Sometimes they published about distant Manchuria (Green Wedge) and Australia, which demonstrated the scale of Lemko's emigration. With such a scattering of the Lemko community around the globe, "Nash Lemko" even introduced the rubrics "Ukrainian life around the world" and "Ukrainian life in both hemispheres" that reported about the Ruthenian diaspora.

Lemko publicists unanimously praised the uniqueness of the adaptive abilities of the Ruthenians. While somewhat romanticising this trait, one of the Ruthenian publicists wrote: "Wherever our brother Lemko is, he gets used to all circumstances very quickly. [...] Lemko becomes a famous farmer during his hard work in Germany, Ugra and France. Canadians are fascinated by the entrepreneurship of our brothers, who are setting an example for them. Lemko is never afraid of a difficult task – once he faces it, his hands are already doing it. His mind works quickly. He goes underground to mine the American coal while singing, joyfully cries out at the forest works in Canada, wanders in the Brazilian wilds, fondly feeds cattle among the lush Argentine steppes. He does not dawdle. That is why he finds friends among strangers, earns their praises and gets a decent pay" ("Ukrainci lemky", 1935, p. 2). We deliberately provided a longer quote to show what traits of their character the Lemko emigrants considered the most needed in the labour market.

Such a persistent and proactive attitude to work gave noticeable results in a short time. Lemko newspapers willingly informed their readers about the cultural achievements of emigrants abroad: cultural institutions were built, concerts and performances were held, radio programs were organized, and so on. This news was often illustrated by photographs of cultural and educational centres and Lemko activists.

Lemko newspapers provided their readers with information about the institutionalization of Ukrainian life in exile. In particular, they fully covered the work of the First Congress of Lemkos, which took place in New York in August 1935. The most notable achievement of this forum was the creation of the "Lemko Defence Organization" ("Zizd lemktiv", 1935, p. 5). Such social maturity of the Lemkos was gradually turning the Ruthenian community into a prominent actor on the socio-political scene in the United States and Canada. According to the Lemko newspaper, representatives of local elites increasingly cooperated with the leaders of the Ruthenian movement to win the vote.

Along with the successes, Lemko's publications did not hide the difficulties of emigration life. It was pointed out that the most difficult thing for every immigrant was to lose touch with their homeland. Therefore, the Lviv newspaper served as a mediator between emigrants and their small homeland: "There is a spiritual connection between emigrants and the native land. In order for that connection to remain, «Nash Lemko» steps in to strengthen it. Lemko's emigration is a living part of our native lands" ("Do brativ na chuzhyni", 1934, p. 5). Thus, newspapers provided cultural updates for compatriots abroad. These included small works of art and journalistic articles, as well as numerous illustrations of outstanding natural and cultural monuments of the Lemko region.

The biggest problem, that was rooted in the emigration itself, was the significant atomization of the Lemkos abroad. Daily problems made it difficult to realize the need for national unity. Ideological contradictions, the roots of which dated back to the nineteenth century, came between different groups as well. However, the young generation of Lemkos in the 1920s and 1930s gradually overcame parental stereotypes, emphasising the need for solidarity to achieve the greatest possible results ("Oi, ne bude tak dobre", 1934, p. 3). These consolidation efforts were supported by the newspaper under research, trying to unite the Lemkos abroad with an understanding of emigration's mission. The main point of the mission was to assist everyone in their region, primarily financially, to help Lemkos develop their culture. The newspaper was constantly demonstrating the significance of the unity of the Lemko world: "The belief that our Brothers overseas do not forget the good of the native lands overcomes all difficulties" ("Zbirna zhertva", 1936, p. 7).

Along with the above-mentioned well-deserved appreciation, Ruthenian publicists noted the considerable threats posed by the long-term uninterrupted outflow of the most active population from Lemkivshchyna. Thus, even in the first letters from abroad, Ruthenian publicists saw those disturbing moments that later became a real threat to the very existence of the people. The initial departures from native lands had the sole purpose of earning money. The Lemkos emigrated in the hope of good earnings, which, upon return, were to intensify the traditional agriculture. However, the estimated length of staying abroad increased, and the workers themselves, feeling the benefits of the new life situation, were in no hurry to return to their homes. They saw a certain justification for themselves in the constant funding their relatives in the homeland. Those, in turn, quickly became accustomed to constant cash subsidies, replacing the activist attitude to life with consumer ones. Thus, a vicious circle was formed: the emigrants could not return because everyone was constantly waiting for their help at home, and their compatriots in Lemkivshchyna did not see the point in constant exhausting work, because it was possible to ask for new help and live exclusively from it.

This problem became even more acute in the post-war years, as the economic crisis significantly reduced the amount of financial help from abroad. Thus, once again, the most entrepreneurial and active part of the Lemkos, instead of looking for opportunities to improve their lives on the spot, chose the emigration route paved by previous generations. Unlike the first waves, this time it was obvious that global economic crisis and the need to settle in new lands forced the Ruthenian workers to leave their homeland for a long time and maybe forever. This, according to the Lemko newspaper, energetically weakened the Lemko region, making it an easy prey for colonisation by other peoples. "Nash Lemko" warned: "Mass emigration of Lemkos [...] would greatly harm our Lemko region. The most mobile, brave, capable and smart boys and girls would leave our land. The population of Lemkivshchyna would be very thin, and in the meantime, we would be very weak" ("Oi, ne bude tak dobre", 1934, p. 3).

Therefore, the Lemko newspaper launched a powerful anti-immigration propaganda campaign. First of all, it emphasized the need for conscious changes, this included the rejection of the established stereotype of the inevitability of the emigration. "Nash Lemko" actively

fought against another stereotypical belief in the exceptional unsuitability of Lemko lands for productive agricultural work. It was rightly emphasized that mastering the latest land cultivation techniques should eliminate this problem in general. Thus, the peasants must be actively engaged in education. "Nash Lemko" has repeatedly convinced its readers: "The Germans also have bad lands, in Switzerland there are even higher mountains than ours, in Finland they have only stones and swamps, but thanks to science people there do not suffer as we do" ("Vsiudy dobre", 1934, p. 4).

The Ruthenian publicists concentrated their efforts on instilling in the Lemkos an activist attitude to life and returning them the faith undermined by troubles. Many publications have pointed out that the energy and endurance that Lemkos usually demonstrate in the colonies are astonishing, but they are also capable of miraculously transforming their native mountains. Therefore, there is no need to look for the better place elsewhere, it is necessary to simply become the initiative and clever owner of their native territories. As the Lemko newspaper emphasises, the whole matter of emigration, should not be considered as the most important in people's lives, it cannot be perceived as something the whole Lemkivshchyna will perish without. By the same token, even finding new territories to settle will not be able to significantly improve the difficult situation in the countryside. "Nash Lemko", trying to convince its reader, asserted that "only through great work, consolidation, community of aspirations [...] we will discover America, the promised land, here, on our lands" ((-vych), 1935, p. 7).

Conclusions. According to the study, the emigration theme was one of the dominant ones on the pages of "Nash Lemko". Such popularity was caused by the importance of emigration in the life of the Ruthenian community: the possibility of earning more money in a foreign land opened up prospects to change miserable life circumstances. Those Lemkos abroad were almost the last hope for exhausted by poverty fellow villagers. However, in a short time, emigration as a means of economic modernization became the means for leaving the country completely, transforming into the main threat to Lemko's existence in their native lands. Therefore, "Nash Lemko" justifiably initiated anti-emigration sentiments: instead of searching for new "promised" lands, it called for their creation in their native mountains. Along with the adoption of protectionist laws by most countries at the time,

this agitation significantly slowed down resettlement processes. This did not save Lemkivshchyna from denationalization, because the winners of World War II determined its fate in a completely different way.

References

- Bezrobotny na seli [Unemployed in the countryside]. (1935). *Nash Lemko – Our Lemko*, 25 (60), p. 1 [in Ukrainian].
- Do brativ na chuzhyni [To our brothers in a foreign land]. (1934). *Nash Lemko – Our Lemko*, 1, p. 5 [in Ukrainian].
- Do Vas, Brattia Lemky, v Amerytsi! [To you, brothers Lemkos, in America!]. (1934). *Nash Lemko – Our Lemko*, 5, p. 4 [in Ukrainian].
- Karachaba, S.P.** (2003). *Emihratsiia z Zakhidnoi Ukrainy (1919–1939) [Emigration from Western Ukraine (1919–1939)]*. Lviv: Ivan Franko National University of Lviv [in Ukrainian].
- Kostarevych, O.** (1934). *Nash Lemko – Our Lemko*, 1, p. 3 [in Ukrainian].
- Nakonechnyi, V.** (2019). Yuliiian Tarnovych as a researcher of Polish-Ukrainian relationships. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriiia Istoriiia – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*, 1/43, 213–228. doi: 10.24919/2312-2595.1/43.184280.
- Ne emihruite do Slavonii! [Do not emigrate to Slavonia!]. (1934). *Nash Lemko – Our Lemko*, 17, p. 4 [in Ukrainian].
- Oi, ne bude tak dobre, Vaniiu Huniaka! [Oh, it won't be that well, Vanya Guniaka!]. (1934). *Nash Lemko – Our Lemko*, 17, p. 3 [in Ukrainian].
- Ukrainci lemky nailipshi pratsivnyky [Ukrainian Lemkos are the best workers]. (1935). *Nash Lemko – Our Lemko*, 6 (30), p. 2 [in Ukrainian].
- Vsiudy dobre, de nas nemaie [The grass is greener on the other side]. (1934). *Nash Lemko – Our Lemko*, 9, p. 4 [in Ukrainian].
- (-vych) [Tarnovych, Yu.]** (1935). Chy ye za chym zhaluvaty? Chy diisno Ameryka – obitsiana zemlia [Is there anything to be sorry for? Is America a true "promised land"]. *Nash Lemko – Our Lemko*, 1 (25), p. 7 [in Ukrainian].
- Zbirna zhertva nashykh brativ izza okeanu [Collective sacrifice of our brothers overseas]. (1936). *Nash Lemko – Our Lemko*, 4 (52), p. 7 [in Ukrainian].
- Zizd lemkiiv u Niuiorku [Convention of Lemkos in New York]. (1935). *Nash Lemko – Our Lemko*, 19 (43), p. 5 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 06.10.2020 р.

УДК 94(477.83/.86):334.73.021"19"
DOI: 10.24919/2312-2595.5/47.217788

Оксана МЕДВІДЬ

кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри історії України, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, Україна, індекс 82100 (oksana-medvid@bk.ru)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8777-9760>

ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/F-9444-2018>

Бібліографічний опис статті: Медвідь, О. (2020). Розвиток кредитної кооперації на Дрогобиччині (20–30-х рр. ХХ ст.). *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія, 5/47*, 282–293. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.5/47.217788>.

РОЗВИТОК КРЕДИТНОЇ КООПЕРАЦІЇ НА ДРОГОБИЧЧИНІ (20–30-х рр. ХХ ст.)

Анотація. *Мета дослідження* – розкрити діяльність кредитних кооперативів на Дрогобиччині у міжвоєнний період, показати їх роль в економічному захисті українського населення Галичини у міжвоєнній Польщі. **Методологія дослідження** спирається на принципи історизму, системності, науковості, авторської об'єктивності, а також на використання загальнонаукових та спеціально-історичних методів. **Наукова новизна** полягає у дослідженні розвитку кредитної кооперації Дрогобиччини в 20–30-х рр. ХХ ст. **Висновки.** Важливе місце у кооперативному русі Східної Галичини у міжвоєнний період належало кредитній кооперації. У 1938 р. на Дрогобиччині діяло 25 кредитних кооперативів типу «райфайзенки» (сільські об'єднання) та «українбанки» (міські кооперативи типу Шульце-Деліча). Капітал цих установ складався з паїв членів та вкладів населення. Кредитна кооперація захищала українців, підвищувала їхню платоспроможність та економічну самостійність, національну свідомість.

© Оксана Медвідь, 2020

Ключові слова: кооперативний рух; кредитна кооперація; позичкова каса; «Українбанк» Ревізійного Союзу українських кооперативів.

Oksana MEDVID

PhD (History), Associate Professor, Department of History of Ukraine, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 24 Ivan Franko Str., Drohobych, Ukraine, postal code 82100 (oksanamedvid@bk.ru)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8777-9760>

ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/F-9444-2018>

To cite this article: Medvid, O. (2020). Rozvytok kredytnoi kooperatsii na Drohobychchyni (20–30-kh rr. XX st.) [The Development of Credit Cooperation in Drohobych Region (1920s – 1930s)]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriya Istoriiia – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*, 5/47, 282–293. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.5/47.217788> [in Ukrainian].

THE DEVELOPMENT OF CREDIT COOPERATION IN DROHOBYCH REGION (1920s – 1930s)

Summary. *The purpose of the study is to reveal the activities of credit unions in Drohobych region in the interwar period, to show their role in the economic protection of the Ukrainian population of Galicia in interwar Poland. The research methodology is based on the principles of historicism, systematicity, scientificity, authorial objectivity, as well as the use of general scientific and special-historical methods. The scientific novelty lies in the study of the development of credit cooperation in Drohobych in the 1920–1930's. Conclusions.* *An important place in the cooperative movement of Eastern Galicia in the interwar period belonged to credit cooperatives. In 1938, there were 25 credit cooperatives of Raiffeisen type (rural associations) and Ukrainian banks (Schulze-Delich city cooperatives) in Drohobych region, which were united around Central Bank (Central Cooperative Bank of "Krai Credit Union"). The capital of these institutions consisted of shares of members and contributions of the population. Credit cooperation protected Ukrainians, increased their solvency and economic independence, national consciousness. The main financial institution*

of the Ukrainian credit cooperative was Central Bank. With well-developed cooperation, Ukrainians could work effectively even under unfavourable conditions and hostility from the Polish occupation regime. The cooperation protected not only the material but also the spiritual needs of Ukrainian citizens, it was a natural manifestation of social and economic self-organization of the people, a source of its cultural self-development. The financial and credit system contributed to the development of cooperation through the organization of affordable credit for the population, the facilitation of mutual relations between national organizations and the strengthening of the legal status of cooperation.

Key words: cooperative movement; credit cooperative; loan office; Ukrainebank Auditing Union of Ukrainian cooperatives.

Постановка проблеми. Одним з важливих аспектів розвитку України на сучасному етапі є прагнення подолати соціально-економічну відсталість від провідних європейських держав. Для розуміння теперішніх економічних реалій цінним вважаємо досвід господарської самоорганізації українців у міжвоєнній Польщі, адже однією зі складових політичної самостійності є економічна самодостатність.

Після завершення Першої світової війни та внаслідок поразки визвольних змагань Східна Галичина опинилася у складі Польщі. Українці зазнавали соціально-економічного та національного гноблення з боку окупаційної польської влади. Східну Галичину перетворилася на аграрно-сировинний придаток польської держави. Розвиток промисловості штучно гальмувався, сільське господарство деградувало. З метою захисту економічних інтересів українці створюють кооперативи, чільне місце серед яких займали фінансово-кредитні інституції.

Аналіз останніх досліджень. Вагомий внесок у вивчення економічної історії західноукраїнських земель у 20–30-х рр. та діяльність кооперативів здійснили історики української діаспори. Вони опублікували низку розвідок з історії кооперативного руху в Східній Галичині міжвоєнного періоду. Найбільшу цінність серед них мають збірник статей «Крайове господарське товариство "Сільський господар"» у Львові 1899–1944 рр., а також праця І. Витановича про розвиток української кооперації. На його думку, кооперація «допомагала зміцнити здоровий патріотизм населення,

збагатила його реальнішим змістом» (Витанович, 1964, с. 480–481). Ю. Павликовський розкрив теоретичні засади діяльності кооперативних установ на західноукраїнських землях в 20–30-х рр. ХХ ст. (Павликовський, 1934). Значний матеріал про розвиток української кредитної кооперації на Дрогобиччині у міжвоєнний період міститься у збірнику «Дрогобиччина – земля Івана Франка». Щоправда, вони, головним чином, написані на базі спогадів.

Більш детальне вивчення досліджуваної проблеми в Україні розпочалося у роки її незалежності. Передумови та процес створення кредитних установ висвітлила З. Комаринська у статті «Банки та банківська справа в Західній Україні» (2000). Характеристику фінансово-кредитної системи на західноукраїнських землях подає О. Бурунова (2012). У колективних монографіях «Історія кооперативного руху», «Історія споживчої кооперації України», «Українські кооператори», а також у працях дослідників С. Гедея (2016), В. Плисюка (1998), З. Струка (2000), Р. Матейка (2001) та інших поруч з аналізом кооперативного руху на західноукраїнських землях побіжно характеризується розвиток кредитної кооперації Дрогобиччини.

Мета статті – розкрити діяльність кредитних кооперативів на Дрогобиччині у міжвоєнний період, показати їх роль в економічному захисті українського населення Галичини у міжвоєнній Польщі.

Реалізація поставленої мети передбачає розв’язання таких **завдань**:

- проаналізувати діяльність у сільській місцевості Дрогобицького повіту кредитних товариств типу «райфайзенки»;
- розкрити значення товариства «Народний дім» для західноукраїнської кооперації;
- показати вплив «Українбанку» на економічне становище галичан у міжвоєнний період;
- дослідити основні напрями діяльності кредитних кооперативів Дрогобиччини.

Виклад основного матеріалу. У другій половині ХІХ ст. на західноукраїнських землях утворюються кредитні установи. Ще у 1844 р. видано австрійський закон щодо створення ощадних кас, відтак у Львові було створено Галицьку ощадну касу. У 1860–1870-х рр. виникають громадські та церковні каси, а у 1880-х –

каси ощадності й дрібного кредиту, які діяли при читальнях Просвіти. У 1894 р. в Перемишлі було створено кредитний кооператив «Віра», який зареєстровано на підставі державного закону 1873 р. Ініціатором утворення та засновником цієї установи став громадський діяч, адвокат Теофіл Кормош. Наприкінці XIX – на початку XX ст., на Дрогобиччині активно створюються сільські кредитні спілки. Їх праобразом були так звані «допоміжні каси», які виникли наприкінці XIX ст. з ініціативи священників. Вони діяли при церквах і своїм завданням вбачали надання фінансової допомоги українським селянам.

Якщо у 1899 р. в Галичині діяло 26 таких спілок, то у 1913 – понад 1 500 (Витанович, 1964, с. 356). У першому десятилітті XX ст. кредитні кооперативи Галичини становили 70 % всіх кооперативів Західної України і були найбільш дієвими структурами кооперативної системи цього регіону. Впродовж 20–30-х рр. їхня чисельність зростала. У 1938 р. в Дрогобицькому повіті діяло 25 кредитних кооперативів, в яких об'єднувалися 5,533 тис. осіб, з них: українців – 5 378, поляків – 128, євреїв – 7, інші – 20 (Гелей, 2016, с. 467).

На Дрогобиччині, як і загалом на західноукраїнських землях, діяли кредитні товариства типу «райфайзенки» (сільські об'єднання) та «українбанки» (міські кооперативи типу Шульце-Деліча). Капітал цих установ складався з паїв членів та вкладів населення. Роки заснування та балансову суму станом на 31 грудня 1938 р. цих установ подано в таблиці.

Рік заснування	Місцевість	Балансова сума (тис. злотих)
1927	Добрівляни	58,1
1927	Дрогобич-Зоря	44, 0
1928	Густановичі	41,5
1931	Вороблевичі	23,5
1928	Стебник	17,1
1927	Меденичі	16,9
1929	Залокоть	16,0
1929	Михайлевичі	15,2
1934	Гаї Нижні	11,9
1928	Грушів	11,3

1928	Опака	10,7
1929	Підбуж	10,6
1931	Доброгостів	9,3
1929	Ріпчиці	8,8
1932	Ролів	8,6
1932	Губичі	7,0
1929	Східниця	5,2
1933	Далява	4,1
1929	Солець	4,1
1935	Ластівки	4,0
1937	Довге	3,2
1936	Гаї Верхні	2,9
1929	Болехівці	2,7
1931	Нагусвичі	1,8
1929	Рибник	1,4

Їх кредитні операції щороку складали більше одного мільйона злотих (Скочиляс, 1993, с. 540).

Аналізуючи діяльність кооперативних установ, потрібно зауважити, що економічне і політичне становище українського народу вимагало великої національної свідомості й самодисципліни, щоб досягти тих здобутків, які мала кредитна кооперація в галицькому селі. Село було поділене на райони. В кожному з них спеціальний збірник щотижня відвідував окремі господарства й збирав невеликі суми (5–10 зл.). Усі зібрані гроші приносили до кредитної каси. Ця праця тривала не один рік. Та в результаті в деяких кооперативах ощадні кошти становили до кількох десятків тисяч злотих. Це давало змогу українським селянам скористатися дешевим кредитом під 7–9 % річних.

Станом на 31 грудня 1938 р. майно кооперативів складалося з власних фондів (118,285 тис. зл.), з ощадних вкладів (195,445 тис. зл.), з банкового кредиту (20,654 тис. зл.), з перехідних сум (6,680 тис. зл.). Це майно було розміщене в позичках (310,747 тис. зл.), в банках і цінних паперах (11,915 тис. зл.), в нерухомості (7,194 тис. зл.), в готівці в касі (6,738 тис. зл.), в перехідних сумах (4,470 тис. зл.) (Скочиляс, 1993, с. 541).

Загалом у 1938 р. кредитні кооперативи Дрогобиччини зібрали ощадних вкладів на суму понад 207 тис. зл., виплатили вкладникам понад 158 тис. зл.

Найбільше вкладників було в таких кооперативах: Стебник – 698, Опака – 662, Добрівляни – 495, Залокоть – 435, Дрогобич-Зоря – 413 (Скочилияс, 1993, с. 541).

Організація й діяльність кредитних кооперативів Дрогобиччини регламентувалася статутом, виданим Ревізійним Союзом Українських кооператив у Львові. Згідно з державним законом, ці кооперативи мали бути зареєстровані у суді. Щороку відбувалися загальні збори членів, які вважалися вищим керівним органом. На цих зборах обирали Наглядову раду в кількості від 9 до 18 осіб. Кожного року третина членів Наглядової ради оновлювалася.

Зазвичай Наглядову раду очолював місцевий священник, оскільки він мав власне господарство і добре орієнтувався у господарських справах. До її компетенції входили загальний нагляд за дотриманням положень та настанов, виданих Ревізійним Союзом. Усіма справами кооперативу завідувала тричленна управа, обрана на Загальних зборах. Згодом було змінено статут кредитних кооперативів, згідно з яким управу призначала Наглядова Рада.

Діловодом був член управи. Записи велися у спеціальних книгах, виданих Ревізійним союзом. Як правило, цю посаду обіймали місцеві селяни, які закінчили сільську школу. В 1930-х рр. Дрогобич відвідали представники Англійської кооперації з Лондона і були вражені тим, що всі записи в кредитних книгах проводили саме селяни. Слід вказати, що саме в Дрогобичському повіті ведення доволі складного діловодства, точність записів були без зауважень (Скочилияс, 1993, с. 540).

Щороку спеціальний ревізор Ревізійного Союзу українських кооперативів проводив ревізію. Крім того, кілька разів на рік кредитну установу відвідував повітовий організатор-інструктор, який перевіряв діловодство кооперативу та навчав членів управи вести бухгалтерію.

З 1904 р. на західноукраїнських землях поширюється ще один вид кредитних кооперативів – «Народний дім». Такий кооператив з обмеженою відповідальністю був зареєстрований і в Дрогобичі. Він займався як кредитуванням селян, так і господар-

ською діяльністю. Статут цієї організації передбачав об'єднання селян для забезпечення їхнього матеріального становища. Членом «Народного дому» міг стати самостійний господар, який вніс пай у розмірі 50–100 крон. Цей внесок виплачувався переважно частинами. Кількість паїв була необмеженою. Керівними органами цієї установи були Загальні збори пайовиків, Наглядова рада та Правління (Бурунова, 2012, с. 161).

«Народний дім» у Дрогобичі мав у власності кілька приміщень на вул. Стрийській. В цих будинках розміщувалися майже всі повітові та місцеві українські установи: Повітовий союз кооперативів, філія «Просвіти», «Сільський господар», «Маслосоюз», кооператив «Базар», жіночий кооператив «Труд», «Рідна школа», Музичний інститут, спортивне товариство «Сокіл», філія УКТОДІ (Українське товариство допомоги воєнним інвалідам). Культурно-освітні товариства користувалися приміщеннями та землею безкоштовно, а «Народний дім» зі своїх доходів надавав кошти для проведення вечорів, курсів, лекцій, власним коштом будував театральний зал.

У міжвоєнний період в Галичині були поширені «українбанки» – кредитні кооперативи у містах. Вони надавали кредити не лише для сільського господарства, а й для торговельно-промислових підприємств. З 1938 р. «Українбанк» став організаційним осередком кредитних кооперативів Дрогобицького повіту (раніше цим займався Повітовий союз кооперативів). Слід зауважити, що «Українбанк» у Дрогобичі був одним з найпотужніших та найбільш дієвих зі 115 подібних установ Східної Галичини.

В «Українбанку» в Дрогобичі в різний час працювали директорами Осип Бойко, Іван Блажкевич, касири Олександр Угрин і Антін Максимович, начальник бухгалтерії Юліян Панчишин, інструктор-організатор низових кооперативів Іван Скочиляс.

У 1938 р. «Українбанк» став повітовою управою для сільських кредитних кооперативів та надавав їм організаційно-фінансову допомогу. Початковий капітал банку склали пайові внески можливих українців. Згодом пайовиком міг стати кожен, хто вніс 25 злотих. Тут позичали гроші селяни, кооперативи, купці, підприємці та інші категорії людей і організацій, однак тільки українські. Віддавали позичене частинами у взаємовизначений термін.

Кредит видавали на термін від 2,5 року. Загальна сума кредиту зазвичай становила від 300 до 500 злотих (Комаринська, 2000, с. 59).

Упродовж перших трьох місяців кожного року відбувалися загальні збори кредитних кооперативів. У них брав участь представник «Українбанку», який виголошував доповідь на актуальні кооперативні проблеми. Це сприяло тіснішій співпраці низових кооперативів з організаційною надбудовою, посилювало діяльність та створювало організаційну цілісність.

Наприкінці 1938 р. Ревізійний Союз Українських Кооператив у Львові об'єднав 115 «Українбанків», 561 райфайзенівську касу і 12 кредитових кооператив. 25 «Українбанків», в тому числі й в Дрогобичі, мали оборотний фонд понад 100 тисяч злотих. Загалом фонд цієї установи становив понад 10 млн. злотих.

Центральною касою для всіх кооперативних установ і об'єднанням кредитних кооперативів був «Центробанк», який діяв у Львові. Кредитні кооперативи мали 6–8 % своїх вкладів ощадностей розміщувати в Центробанку. Згодом правління банку виділяло ці кошти на найнеобхідніші потреби. Кооперативи Дрогобиччини у 1938 р. розмістили в Центробанку майже 12 тис. злотих.

Висновки. Важливе місце у кооперативному русі Східної Галичини у міжвоєнний період належало кредитній кооперації. Вона захищала українців, підвищувала їхню платоспроможність та економічну самостійність, національну свідомість. Кредитні кооперативи надавали необхідні кошти для розвитку сільського господарства, ремісничих майстерень, промислових підприємств та інших кооперативів.

У 1938 р. на Дрогобиччині діяло 25 кредитних кооперативів типу «райфайзенки» (сільські об'єднання) та «українбанки» (міські кооперативи типу Шульце-Деліча). Капітал цих установ складався з паїв членів та вкладів населення. З 1938 р. «Українбанк» став організаційним осередком кредитних кооперативів Дрогобицького повіту. Слід зауважити, що «Українбанк» у Дрогобичі був одним з найпотужніших та найбільш дієвих зі 115 подібних установ на західноукраїнських землях.

Джерела та література

- Аліман, М., Бабенко, С., & Гелей, С. (1996). *Історія споживчої кооперації України*. Львів: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України.
- Бабенко, С., Галюк, В., & Гелей, С. (1995). *Історія кооперативного руху*. Львів: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України.
- Бурунова, О. (2012). *Розвиток кредитної системи Західної України (1919–1939)*. (Дис. ... канд. екон. наук). Київ.
- Витанович, І. (1964). *Історія українського кооперативного руху*. Нью-Йорк: Товариство українських кооператорів.
- Гелей, С. (1999). *Українські кооператори* (Т. 1–2). Львів: Коопосвіта.
- Гелей, С. (2016). *Про ідеї, героїв і політику: вибрані статті та повідомлення*. Львів: Вид-во Львівського торговельно-економічного університету.
- Коберський, К. (1939). *Буквар кооперації: для вжитку самоосвітників, кооперативних курсів, вишколу хліборобської молоді*. Львів.
- Комаринська, З. (2000). Банки та банківська справа в Західній Україні. *Вісник НБУ*, 11, 58–61.
- Крайове господарське товариство «Сільський господар» у Львові 1899–1944 рр.* (1970). Нью-Йорк: [Б.в.].
- Матейко, Р. (2001). Віхи історії українського кооперативного молочарства. *Українська кооперація: історичні та соціально-економічні аспекти*, 2, 159–163.
- Павликовський, Ю. (1934). На профілях етапів кооперативної думки і чину. *Кооперативна республіка*, 1.
- Плисюк, В. (1998). Західноукраїнське молочарство у міжвоєнний період. *Українська кооперація: історичні та соціально-економічні аспекти*, 1, 72–85.
- Савчук, Б. (1999). *Просвітницька та соціально-економічна діяльність українських громадських товариств у Галичині (остання третина XIX ст. – кінець 30-х років XX ст.)*. Івано-Франківськ: Плай.
- Скочиляс, І. (1993). Кредитові кооперативи в Дрогобицькому районі. *Дрогобиччина – земля Івана Франка*, 1, 535–543. Дрогобич: Бескид.
- Струк, З. (2000). *Діяльність українських кооперативів у Західній Україні (1921–1939 рр.)*. Львів: ВЦ Львів. ун-ту.

References

- Aliman, M., Babenko, S., & Helei, S. (1996). *Istoriia spozhyvchoi kooperatsii Ukrainy [History of consumer cooperation of Ukraine]*. Lviv: In-t ukrainoznavstva im. I. Krypiakievycha NAN Ukrainy [in Ukrainian].

- Babenko, S., Haliuk, V., & Helei, S.** (1995). *Istoriia kooperatyvnoho rukhu [History of the cooperative movement]*. Lviv: In-t ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha NAN Ukrainy [in Ukrainian].
- Burunova, O.** (2012). *Rozvytok kredytnoi systemy Zakhidnoi Ukrainy (1919–1939) [Development of the credit system of Western Ukraine (1919–1939)]*. (Candidate's thesis). Kyiv [in Ukrainian].
- Vytanovych, I.** (1964). *Istoriia ukrainskoho kooperatyvnoho rukhu [History of the Ukrainian cooperative movement]*. Niu-York: Tovarystvo ukrain-skykh kooperativ [in Ukrainian].
- Helei, S.** (1999). *Ukrainski kooperatory [Ukrainian cooperators]*. (Vols. 1–2). Lviv: Kooposvita [in Ukrainian].
- Helei, S.** (2016). *Pro idei, heroiv ta polityku: vybrani staty ta povidomlennia [About ideas, heroes and politics: Selected articles and messages]*. Lviv: Vyd-vo Lvivskoho torhovelno-ekonomichnoho universytetu [in Ukrainian].
- Koberskyi, K.** (1939). *Bukvar kooperatsii: dlia vzhytku samoosvitnykiv, kooperatyvnykh kursiv, vyshkolu khliborobskoi molodi [Primer of cooperation: For the use of self-educators, cooperative courses, training of agricultural youth]*. Lviv [in Ukrainian].
- Komarynska, Z.** (2000). Banky ta bankivska sprava v Zakhidnii Ukraini [Banks and banking in Western Ukraine]. *Visnyk NBU – Bulletin of the NBU*, 11, 58–61 [in Ukrainian].
- Kraiive hospodarske tovarystvo «Sil'skyi hospodar» u Lvovi 1899–1944 rr. [Regional Business Association "Farmer" in Lviv in 1899–1944]*. (1970). Niu-York: [B.v.] [in Ukrainian].
- Mateiko, R.** (2001). Vikhi istorii ukrainskoho kooperatyvnoho molocharstva [Milestones in the history of Ukrainian cooperative dairy farming]. *Ukrainska kooperatsiia: istorychni ta sotsialno-ekonomichni aspekty – Ukrainian cooperation: Historical and socio-economic aspects*, 2, 159–163 [in Ukrainian].
- Pavlykovskiy, Yu.** (1934). Na profiliakh etapiv kooperatyvnoi dumky i chynu [On the profiles of the stages of cooperative thought and rank]. *Kooperatyvna respublika – Cooperative republic*, 1 [in Ukrainian].
- Plysiuk, V.** (1998). Zakhidnoukrainske molocharstvo v mizhvoiennomu periodi [Western Ukrainian dairy farming in the interwar period]. *Ukrainska kooperatsiia: istorychni ta sotsialno-ekonomichni aspekty – Ukrainian cooperation: Historical and socio-economic aspects*, 1, 72–85 [in Ukrainian].
- Savchuk, B.** (1999). *Prosvitnytska ta sotsialno-ekonomichna diialnist ukrain-skykh hromadskykh tovarystv u Halychyni (ostannia tretyna XIX st. – kinets 30-kh rokiv XX st.) [Educational and socio-economic activities*

of Ukrainian public associations in Galicia (the last third of the XIX century – the end of the 30s of the XX century)]. Ivano-Frankivsk: Plai [in Ukrainian].

Skochylas, I. (1993). Kredytovi kooperatyvy v Drohobyskomu raioni [Credit cooperatives in Drohobych district]. *Drohobychchyna – zemlia Ivana Franka – Drohobych region is the land of Ivan Franko*, 1, 535–543. Drohobych: Beskyd [in Ukrainian].

Struk, Z. (2000). *Diialnist ukrainskykh kooperatyviv u Zakhidnii Ukraini (1921–1939 rr.)* [Activities of Ukrainian cooperatives in Western Ukraine (1921–1939)]. Lviv: VTS Lviv. un-tu [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 27.10.2020 р.

UDC 930(438):070(438):94(477)(092)"19"
DOI: 10.24919/2312-2595.5/47.217813

Вікторія ТЕЛЬВАК

кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри всесвітньої історії та спеціальних історичних дисциплін, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, Україна, індекс 82100 (viktoriatelvak75@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4671-743X>

Researcher ID: <https://publons.com/researcher/3026747/viktoria-telvak/>

Бібліографічний опис статті: Telvak, V. (2020). "Deadly enemy of the Polish people": images of Mykhailo Hrushevsky in Polish journalism. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 5/47, 294–308. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.5/47.217813>.

**«СМЕРТЕЛЬНИЙ ВОРОГ ПОЛЬСЬКОГО НАРОДУ»:
ОБРАЗИ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО
У ПОЛЬСЬКІЙ ПУБЛІЦИСТИЦІ¹**

Анотація. Мета дослідження полягає у з'ясуванні динаміки оцінних інтерпретацій суспільно-політичної діяльності М. Грушевського на сторінках польської періодики початку ХХ ст. *Методологічне підґрунтя* становить міждисциплінарний підхід. Особливий акцент зроблено на структурно-функціональному системному аналізі історіографічних фактів та методі критичного аналізу документального матеріалу. *Наукова новизна статті* полягає у спробі комплексного аналізу польської грушевськіани в аспекті звернення її представників до суспільно-політичних ініціатив видатного українського вченого. *Висновки.* Проведений історіографічний аналіз показав, що польська публіцистика в аспекті сприйняття її представниками численних культурно-

© Viktoriia Telvak, 2020

¹ Стаття містить результати досліджень, проведених за грантом Національного фонду досліджень України «Аграризм: селяноцентричний феномен Української революції 1917–1921 рр.» (реєстраційний номер 2020.02/0120).

громадських ініціатив М. Грушевського була беззастережно критичною. Жодне із намагань ученого здобути більше прав для українців у Східній Галичині не знайшло співчуття. Прикметно, що в такому послідовному запереченні аргументів львівського професора об'єдналися польські публіцисти всіх партійних таборів. Натомість, можемо відзначити виразну зміну тональності у полеміці з М. Грушевським. Так, виважені критичні дописи, характерні для зламу XIX–XX ст., в останні передвоєнні роки змінилися демонстративною профанацією запропонованих ним рецептів нормалізації польсько-українських взаємин. При цьому образ вченого на сторінках польської періодики дедалі більше набував демонічних рис. Усе це було частиною загальної ідейної боротьби польських інтелектуалів з модерним українством, котра в останні роки Великої війни набула збройного характеру.

Ключові слова: М. Грушевський; суспільно-політична діяльність; реценція; «Gazeta Narodowa»; «Ślowo Polskie»; «Świat Słowiański».

Viktoria TELVAK

PhD (History), Associate Professor, Department of World History and Special Historical Disciplines, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 24 Ivan Franko Str., Drohobych, Ukraine, postal code 82100 (viktoriatelvak75@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4671-743X>

Researcher ID: <https://publons.com/researcher/3026747/viktoria-telvak/>

To cite this article: Telvak, V. (2020). "Deadly enemy of the Polish people": images of Mykhailo Hrushevsky in Polish journalism. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Serii Istorii – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*, 5/47, 294–308. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.5/47.217813>.

"DEADLY ENEMY OF THE POLISH PEOPLE": IMAGES OF MYKHAILO HRUSHEVSKY IN POLISH JOURNALISM

Summary. The purpose of the publication is to clarify the dynamics of assessments of M. Hrushevsky's socio-political activities

in the pages of Polish periodicals of the early twentieth century. **The methodological basis** is an interdisciplinary approach. Special emphasis is placed on the structural-functional systematic analysis of historiographical facts and the method of critical analysis of documentary material. **The scientific novelty** of the article lies in the attempt to comprehensively analyse the Polish Hrushevsky studies in terms of the reaction of its representatives to the socio-political initiatives of a prominent Ukrainian historian. **Conclusions.** The conducted historiographical analysis showed that Polish journalism was unconditionally critical towards M. Hrushevsky's numerous cultural and public initiatives. None of the scientist's attempts to gain more rights for Ukrainians in Eastern Galicia were met with sympathy. We would like to note that Polish publicists of all parties united in a consistent denial of the arguments of the Lviv professor. Instead, we can note a clear change in tone in the discussion with M. Hrushevsky. Thus, the balanced critical writings at the turn of the 19th and 20th centuries were replaced in the last pre-war years by the demonstrative profanation of his suggestions for the normalization of Polish-Ukrainian relations. At the same time, the image of the scholar in the pages of Polish periodicals became more and more demonised. All these actions were components of the general ideological attack of Polish intellectuals on modern Ukrainians, that in the last years of the Great War turned into an armed conflict.

Key words: M. Hrushevsky; socio-political activity; reception; "Gazeta Narodowa"; "Słowo Polskie"; "Świat Słowiański".

Problem statement. National traditions of reading and interpreting Hrushevsky's texts of various genres have currently become a popular subject of studies dedicated to his personality. However, the studies of the last thirty years put the emphasis mostly on clarifying the assessment of the scientific and organizational component of Hrushevsky's works. At the same time, the peculiarities of how contemporaries reacted to the socio-political work of M. Hrushevsky is extremely rarely articulated as an independent scientific problem. Such neglect of this topic does not correspond to the scientist's outstanding contribution to the modernization of the Ukrainian movement, nor to the solidity of the sources identified today, which contain reflections on the various public initiatives of the Great Ukrainian.

As a first step towards solving this problem, hereinafter we will try to explore the peculiarities of the attitude of Polish intellectuals to the socio-political work of M. Hrushevsky, which is reflected in nu-

merous journalistic texts, mostly published in Galician periodicals. We will focus on the period of the late nineteenth – early twentieth century. We decided to choose the said time limit due to the fact that after the beginning of the First World War M. Hrushevsky left the western Ukrainian lands forever, and his activities lost relevance for Polish publicists.

The analysis of sources and recent researches. The main source for clarifying the reception of M. Hrushevsky's cultural and public initiatives was the critical articles devoted to him on the pages of the Galician periodicals "Dilo", "Słowo Polskie", "Świat Słowiański" and others. Vitaliy Telvak has most fully researched the Polish Hrushevsky studies in different articles (Telvak, 2006) and monographic studies (Telvak, 2008, pp. 40–157). However, his texts present the analysis of the Polish reception of Hrushevsky's scientific and organizational work while assessments of cultural and social activities are mentioned occasionally. This determines the relevance of our study.

The purpose of the publication is to clarify the dynamics of assessments of M. Hrushevsky's socio-political activities in the pages of Polish periodicals of the early twentieth century.

The statement of the main material. The most important discussion during the period under study was the polemics of Polish publicists with educational proposals of M. Hrushevsky. The Ukrainian professor, having experienced the discriminatory attitude of the Polish administration of Lviv University to Ukrainians within its walls, supported the initiative of Ukrainian students to reorganize the main educational institution of the Galician capital (V.V. Telvak & V.P. Telvak, 2019a). His main idea was to divide the existing Lviv University into Polish and Ukrainian educational institutions. An alternative to this project was the proposal to establish a completely new higher educational institution in Lviv, designed for Ukrainians of the Danube Monarchy. M. Hrushevsky supported his younger colleagues, and later led the public movement for Ukrainian higher education in Eastern Galicia. He presented numerous journalistic pieces in Ukrainian periodicals about this problem, as well as prepared a memorial about the state university affairs, which was presented by the Ukrainian parliamentary delegation in Vienna.

To understand the logic of M. Hrushevsky's educational initiatives aimed at restructuring higher education in Eastern Galicia, here are

some of the most eloquent quotations from his journalistic pieces of that time. "The spiritual needs of the Ruthenian people are seriously neglected because of the lack of Rus' universities" (Hrushevskiy, 1899, p. 88). Long before tumultuous student riots of the late 19th and early 20th centuries, Hrushevsky outlined a strategy for the fight for a Ukrainian higher education institution: "In Lviv, the capital of Galician Rus, and, considering modern circumstances, in Ukraine-Rus from the San to Kuban, every Ukrainian has the right for its own educational institution. Lviv University belongs to the Ruthenians! We do not try to tell the government what it should do with Polish education, maybe it would like to give the Polish people a second university in the region, maybe they would leave the current Lviv University in their hands and establish a new one for the Ruthenians. The most important thing is: Ruthenians must have a Ruthenian university in Lviv!" (Hrushevskiy, 1897, p. 1). "Of course, – as M. Hrushevsky added later, – as long as there is no separate university, it does not eliminate the need, does not relieve the burden of the current situation, to establish more Ruthenian departments at the current Lviv University" (Hrushevskiy, 1899, p. 90).

Polish intellectuals completely denied the expediency of the above-mentioned proposals of the Lviv professor, rightly seeing the emergence of Ukrainian higher education as a serious threat to their dominant position in the Ukrainian lands of Galicia. The first Polish reaction to M. Hrushevsky's initiative to Ukrainianize Lviv University was demonstrated in the context of a well-known conflict between a Ukrainian professor and his Polish colleagues in July 1901. M. Hrushevsky, who in communication with his Polish colleagues used Ukrainian exclusively, was interrupted by Dean Kazymyr Twardowski, asking to use Polish. When the Ukrainian historian did not heed this request, the chairman asked another Ukrainian professor, Kyryl Studinsky, to translate his colleague's speech. Instead, the latter, instead of explaining the essence of M. Hrushevsky's position, began to substantiate his own vision of the problem. Deprived of the opportunity to convey his position to colleagues in this way, M. Hrushevsky left the meeting room.

It should be noted that this was neither the first nor the last clash of M. Hrushevsky with Galician Poles about the right for education in one's native language. However, the events of July 1901 were

destined to become a turning point in M. Hrushevsky's permanent confrontation with the leadership of Lviv University, which was predominantly Polish. The Lviv press, both Ukrainian and Polish, enhanced the importance of this general everyday conflict. The Ukrainian press focused on the disenfranchisement of Ukrainians and their language within the walls of the university, portraying M. Hrushevsky as a fighter for the restoration of historical justice, because from the very beginning the school had a legal bilingual status. On the other hand, the Polish press portrayed Ukrainian historian as a vicious violator of written and unwritten corporate traditions and rules, a constant disturber of academic harmony – an image that was only more exaggerated by Polish journalism until the beginning of the First World War (V.V. Telvak & V.P. Telvak, 2019b). Moreover, in order to achieve the necessary emotional reaction from readers, the correspondent of the magazine "Gazeta Narodowa" reported that while leaving the meeting, M. Hrushevsky allegedly slammed the door.

Media coverage forced the parties of the conflict to explain to the public the reasons of their behaviour. The position of Polish professors was reflected in the journalistic letter of K. Twardowski's successor as dean, Ludwik Finkel. In a brief article in the pages of the Lviv newspaper "Dilo", he refuted the fabrication of "Gazeta Narodowa" about the behaviour of his Ukrainian colleague. Furthermore, the well-known Polish historian pointed out with considerable politeness the right of the Polish administration to demand from all its employees Polish-language communication given the fact that Lviv University was essentially Polish (Finkel, 1901, p. 2).

However, further conversation about the ways to Ukrainianize higher education in Austria-Hungary markedly radicalized the public discussion of this important issue for the East Galician community. Once again, M. Hrushevsky was put in the focus of critical articles in Polish journalism as he was rightly considered the creator of the idea of a Ukrainian university. The tone of Polish journalism of that time is well conveyed by the letter of another Hrushevsky's colleague at the University, the famous Polish biologist, geographer, physician and literary critic Benedict Tadeusz Dybowski. In the Lviv newspaper "Słowo Polskie", which opposed cultural and educational work of Galician Ukrainians the most, he published a journalistic reflection "On the article by prof. Hrushevsky" (Dybowski, 1906). The Polish author meant

the letters of the Ukrainian scientist about university affairs in Lviv, reprinted in Dnieper journals.

B. Dybowski's article marked a new quality in the Polish discussion of Ukrainian initiatives regarding a fairer solution to the language problem in the Galician region. At least some argument-supported polemics and attempts to understand the other side were replaced by the unappealable denial of any rightness of the opponent, the profanation of Hrushevsky's arguments, the dehumanization of the very image of Ukrainians. This was reflected at the very beginning of the scholar's text, where the Ukrainian resistance to the Polonization of the region and the behaviour of its leaders are depicted in the style of apocalyptic Polish stories about Khmelnytsky era: "This stream of hatred in the masses and among the leaders, has not decreased, but on the contrary, has been growing and growing, especially since Prof. Mykhailo Hrushevsky came here, to Lviv, and spoke in favour of Haidamak's propaganda" (Dybowski, 1906, p. 3). The unequal struggle of Ukrainian youth for the rights for the education in the native language at Lviv University was depicted with exaggerated emotionality and brutality. The Polish publicist describes the actions aimed at protecting the Ukrainian voice within its walls as "something wild, thoughtless, barbaric". At the same time, B. Dybowski rejected the naturalness of such resistance, emphasising that Ukrainian youth allegedly fell completely under the influence of their professor's anti-Polish views: "The barbaric struggle at the university and the whole Sich movement in general developed and flourished thanks to him" (Dybowski, 1906, p. 3).

After such characteristics of the Ukrainian youth and their defender, B. Dybowski's strong objections to the slightest validity of Ukrainian claims for equal rights within the walls of the main higher school of the Galician capital were fully expected. The author decided not to burden himself with the analysis of the issues raised by M. Hrushevsky in his articles, showing the cynicism of the Polish resistance to give Ukrainians proper rights at Lviv University, which were guaranteed by the state constitution. In the general context of profanation of Ukrainian claims, the Polish scholar does not acknowledge the conclusions of his Ukrainian colleague: "Coverage of Ruthenian secession at the university, as well as coverage of all other facts contained in the article by Mr. M. H. [Rushevsky] are biased and untrue" (Dybowski, 1906, p. 4). Moreover, at the end of the article B. Dybowski's polemic

acquires a distinctly personal character: rejecting elementary ethics, he gives the opponent the nickname "Haidamak's backer". It should be noted that due to such impolite wording, this nickname became popular among Polish publicists concerned about the progress of the Ukrainian movement.

Polish publicists criticised with the same recklessness other aspects of cultural and social work of M. Hrushevsky. Thus, they were greatly concerned with the influence of the Ukrainian professor on the Galician youth, who, according to Polish magazines, became "politicised" under the influence of their teacher, that is, became increasingly critical towards Galician realities. For example, here is a series of articles from the already mentioned Lviv newspaper "Słowo Polskie" authored by historian and teacher, public figure Jan Kamiński, devoted to the characteristics of the closest to M. Hrushevsky circle of Galician youth – representatives of his Lviv school (Kamiński, 1909a, 1909b). The content and tone of these articles could be predicted by the author's thesis "like father, like son". The Polish publicist convinces his reader that it is the influence of M. Hrushevsky that pushes his young students to reveal in their works the facts of national oppression in Eastern Galicia, while allegedly not avoiding falsification of historical evidence.

Polish publicists became especially critical after the revolutionary events of 1905, when M. Hrushevsky launched an active public activity in the Dnipro Ukraine which was under the rule of the Romanov Empire. The most notable component of this activity was the prolific cooperation of the Lviv professor with numerous Russian periodicals, where he paid a lot of attention to the nature of Polish-Ukrainian relations in the Danube monarchy. The evidence-based critique of these publications, which portrayed Poles in an unfavourable light of the oppressors of the Slavic "brothers", frightened Polish intellectuals who sought national preference in the State Duma by manipulating with Slavophile rhetoric.

Therefore, when M. Hrushevsky published these articles in 1907 in a separate collection "The Liberation of Russia and the Ukrainian Issue", Polish journalism focused on criticizing the most irritating theses, trying to disavow them. Since it was impossible to argue the facts set forth by Ukrainian scientists in essence, Polish publications once again chose the tactic of desecrating M. Hrushevsky's accusations. Thus, instead of acknowledging the sad state of Ukrainian affairs in

Polish-led Eastern Galicia, or at least explaining the data he provided, opponents of the SSS chairman made comparisons of the achievements of Ukrainians in the Austro-Hungarian and Russian empires. At the same time, they deliberately silenced the fact, which was emphasised by M. Hrushevsky, that the mentioned achievements happened not with the help of, but actually against the will of the Polish administration, as a result of a long exhausting struggle.

Feliks-Karol Koneczny, a well-known historian and historian, theatre critic, librarian and journalist, was the first to start the discussion with the Ukrainian author. In the pages of the Krakow monthly "Swiat Słowiński", he recognized for the first time among Polish publicists the leading role of M. Hrushevsky in the Ukrainian "camp", calling him "the head of the Ruthenian people in Galicia" (F.K. [Koneczny F.], 1907). Then the Polish author consistently deconstructs the thesis of the Ukrainian opponent about Ukrainian domination in Eastern Galicia. In his opinion, this problem is somewhat different: he convinces his readers that "Eastern Galicia was and is (and will forever be) Ruthenian-Polish land". Therefore, he considers M. Hrushevsky's attempts to present Eastern Galician territories as Ukrainian ones to be completely wrong.

Analysing the public work of the author of "History of Ukraine-Rus", F. Koneczny points out its two main shortcomings. The first is the inconsistency, which consists in M. Hrushevsky's recognition of the greater danger of Polish domination over Russian one. The second shortcoming of Hrushevsky, a politician, is "political dilettantism", meaning his allegedly incompetent immersion in Galician politics. We would like to note that this second accusation of F. Koneczny is borrowed from the arsenal of Ukrainian opponents of the Lviv professor. It was formulated by the leader of the Narodniks, Oleksandr Barvinsky, who considered the tactics chosen by M. Hrushevsky to combat Polish domination in all spheres of public life in the Galician region to be excessively radical and therefore erroneous (Telvak, 2017). Largely following the logic of O. Barvinsky, F. Koneczny points out that his opponent does not take into account the real distribution of power in the Dnister region while defending the equality of Poles and Ukrainians in education and administration. The Polish publicist considers such a historically formed domination of Poles to be normal, without noticing the incorrectness of such a statement.

At the same time, appreciating the high professional level of M. Hrushevsky's works, F. Koneczny found the strength to reject the most appalling characteristics formulated by his Polish colleagues in the journalism department. "We know that the head of the Galician Ruthenians is worthy of respect, and we do not hesitate to express our respect to him in this issue of «Świat Słowiański». – We also know that he is not as scary as he is portrayed, and even, not as scary as he portrays himself. We know that he does not have the features of Haidamaks at all (in the Polish sense of the word), and we are not afraid of him at all, differing from other Polish publications" (F.K. [Koneczny F.], 1907, p. 141).

Ludwik Kolankowski, a former student, historian, and politician, reacted somewhat more sharply to M. Hrushevsky's journalism in "The Liberation of Russia and the Ukrainian Issue". Continuing the discussion of the ideological principles of the Ukrainian scholar's journalism in the pages of the Krakow magazine "Świat Słowiański", he, like other Polish commentators, pointed to the key position of the author of the "History of Ukraine-Rus" in the Ukrainian movement on both sides of Zbruch. According to L. Kolankowski, his professor is "a political leader – if not of all Ukraine – then at least of the Ukrainians in Eastern Galicia" (Kolankowski, 1908, p. 19).

Then the Polish publicist analyses M. Hrushevsky's views on Polish-Ukrainian relations in Galicia in some detail. Like his other colleagues, L. Kolankowski appeals to the historical tradition, considering the situation of total domination of the Polish community in all spheres of Galician life to be quite normal. He considers the fight against this state of affairs to be detrimental to the preservation of interethnic balance, and the tactics of his former teacher to be exceptionally destructive. "Mr. Hrushevsky is a great and sincere Ruthenian, Ukrainian patriot. We are completely convinced of this, – says L. Kolankowski. – [...] But Mr. Hrushevsky is at the same time a mortal enemy of the Polish people. After reading his political thoughts, everyone will be convinced of this. Mr. Hrushevsky, apparently sincerely believes that the path to the future greatness of Ukraine leads through the non-recognition of Poland" (Kolankowski, 1908, p. 29). At the same time, rejecting the anti-Polish criticism of the Ukrainian professor, the correspondent of "Świat Słowiański" tries to offer unifying rhetoric. According to him, Poles and Ukrainians should unite against

the common enemy of their own independence aspirations – the Russian tsar, because "the path to a free Kyiv leads to a free Warsaw" (Kolankowski, 1908, p. 30). It should be noted that L. Kolankowski is to some extent naïve in his non-recognition of the fact that such a Polish-Ukrainian unification is possible only under the conditions that M. Hrushevsky has repeatedly written about.

The relatively calm and correct discussion around M. Hrushevsky's cultural and public initiatives during of the first years of the twentieth century became noticeably radicalized on the eve of the First World War, when it became clear that neither Poles nor Ukrainians would give up their claims to East Galicia. Since then, in the pages of Polish periodicals, the journalistic speeches of the Ukrainian scientist have been criticised more and more sharply, and the attempt to argue with them in a somewhat balanced way has been replaced by reckless profanation. An example of this tendency can be the journalistic activity of the Polish amateur historian, publicist and writer Franciszek Rawita-Gawronski, who considered M. Hrushevsky the personification of the anti-Polish policy of Ukrainians (V.V. Telvak & V.P. Telvak, 2013). His extensive article "The Ruthenian Issue in Austria and Russia" in the already mentioned Krakow monthly "Świat Słowiański" became a symbol of the progressive brutalization of the discussion with Hrushevsky (Rawita-Gawronski, 1912).

Already at the beginning of his publication, the Polish publicist deliberately called his opponent "the son of a priest from Kholm", knowing full well that in fact Serhiy Hrushevsky was not ordained a priest, but worked as a teacher in Kholm. In the following pages of his article, F. Rawita-Gawronski only increases the degree of brutality in the characteristics of the public activity of the Lviv professor. He convinces the Polish reader that M. Hrushevsky "with energy worthy of better use" used the possibilities of the constitutional system of the Danube monarchy to develop grassroots movement in two directions. The first is "anti-social" in Galicia, aimed at protecting Ukrainian interests at the expense of the Polish "prawo posiadania". This activity is described by F. Rawita-Gawronski as deeply insincere, because it was allegedly based not on the care for compatriots, but on the need of M. Hrushevsky to fulfil his own leadership ambitions.

The second direction was even more dangerous, in the opinion of the Polish publicist, as he had a powerful influence on the youth,

who allegedly, following the behaviour of their teacher, turned to a radical fight for their constitutional rights. Distorting historical facts, F. Rawita-Gawronski writes, "the Ruthenians gained these rights with the help of the Poles, often on their own initiative". Furthermore, the Polish publicist resorted to the complete dehumanization of the Ukrainian community: "The problem is that Ruthenians seek more than their mental, cultural, and material capacity allows, that their aspirations never take reality into account, and that there are no boundaries, that their chaotic character – ethnic trait – does them more harm than all, combined and described by Hrushevsky and his followers, [enemies]" (Rawita-Gawroński, 1912, p. 559).

Due to such alleged "immaturity" of Ukrainian grassroots movement, F. Rawita-Gawronski perceives the activity of radical leaders as a dangerous one. The Polish publicist especially antagonises M. Hrushevsky, nominating him as "the leader of the scientific and political radicalism of the Galician Ruthenians" and "a socialist by conviction". Illustrating the aforementioned "radicalism", the author points to the reluctance to accept the status quo and recognize Polish domination in Eastern Galicia. "Hrushevsky, using the socialist basis for his agitation disturbed the peace and complicated the proper development of the two people that had previously lived in Galicia in harmony" (Rawita-Gawroński, 1912, p. 570). Rejecting any constructiveness in the Hrushevsky's speeches, the Polish publicist sees in his rhetoric only anti-Polishness, allegedly aimed exclusively at "weakening the Polish people in both Russia and Austria". In view of the abovementioned facts, it is not surprising that F. Rawita-Gawronski draws the following conclusion: "All his pamphlets on this topic express conspiracy, inciting constant mistrust between Poles and Russia, between Austria and Poles" (Rawita-Gawroński, 1912, p. 572).

The brochure of the well-known revolutionary, sociologist, publicist and politician Ludwig Kulczycki "Uгода Polsko-Ruska" became a kind of a final chord of the Polish Hrushevsky studies that summarised the perception of Hrushevsky by Polish intellectuals (Kulczycki, 1912). Interestingly enough is the fact that this work belonged to one of the leading representatives of the Polish socialist movement that was in the opposition to the above-mentioned adherents of national democracy ideology. However, despite the completely different ideological position of the author-socialist, his critique of the public work

of M. Hrushevsky did not differ from the assessments of his opponents. Moreover, in his pamphlet L. Kulczycki actually synthesized both Polish and Ukrainian complaints about Hrushevsky, which were spread by scholar's opponents on both sides of Zbruch.

Nevertheless, the Polish publicist claims that the arrival of M. Hrushevsky in 1894 to Galicia "had a significant impact on the cultural and political life of the Ruthenians". Furthermore, he traditionally pays tribute to the energy, diligence and organizational skills of the Lviv professor. However, L. Kulczycki writes in more detail about the negative traits of the opponent, which are "overweigh the positive ones" Following Galician critics of M. Hrushevsky, the Polish author points to Hrushevsky's unhealthy ambition, despotic leadership style, intolerance of dissent, and so on. L. Kulczycki claims that these negative traits are caused by the fact that the Ukrainian scientist allegedly "has a very one-sided education, and his mindset, in a sense, has the features of barbarism" (Kulczycki, 1912, p. 39).

Manifestations of the mentioned "barbarism" are the alleged lack of a sense of reality, i.e., the unwillingness to accept Polish domination in Eastern Galicia, which was mostly inhabited by Ukrainians. L. Kulczycki calls M. Hrushevsky a "radical" and "the spiritual father of maximalist politics in the Ukrainian national democracy" (Kulczycki, 1912, p. 39). This policy, as the Polish publicist points out, does not have a significant impact on the older population of the Galician community, who are accustomed to Polish supremacy. Instead, as he complains, M. Hrushevsky's ideas have gained considerable popularity among Ukrainian youth, whose vigour threatens the stability of Galician political traditions. Putting all the responsibility for the sharp deterioration of Polish-Ukrainian relations on the author of the "History of Ukraine-Rus" in the early 1910s, L. Kulczycki emotionally concludes that his opponent "managed to do a lot of evil to Ruthenian national groups" (Kulczycki, 1912, p. 42).

Conclusions. The conducted historiographical analysis showed that Polish journalism was unconditionally critical of M. Hrushevsky's numerous cultural and public initiatives. None of the scientist's attempts to gain more rights for Ukrainians in Eastern Galicia were met with sympathy. We would like to note that Polish publicists of all parties united in a consistent denial of the arguments of the Lviv professor. Instead, we can note a clear change in tone in the discussion with

M. Hrushevsky. Thus, the balanced critical writings at the turn of the 19th and 20th centuries were replaced in the last pre-war years by the demonstrative profanation of his suggestions for the normalization of Polish-Ukrainian relations. At the same time, the image of the scientist in the pages of Polish periodicals became more and more demonised. All those actions were components of the general ideological attack of Polish intellectuals on the Ukrainians that in the last years of the Great War turned into an armed conflict.

References

- Dybowski, B.** (1906). Z powodu artykułu prof. Hruszewskiego [On M. Hrushevsky's article]. *Słowo Polskie – Polish Word*, 377, p. 3; 379, pp. 3–4 [in Polish].
- F.K. [Koneczny F.]**. (1907, February). M. Hruszewskyj, Galicja i Ukraina [M. Hrushevsky, Galicia and Ukraine]. *Świat Słowiański – Slavic World*, III, 136–141 [in Polish].
- Finkel, L.** (1901). Yak to bulo [How it was]. *Dilo – Work*, 260, p. 2; 261, p. 2 [in Ukrainian].
- Hrushevskyi, M.** (1897). Dobyvaimosia svoho universytetu! [Let us strive for our university!]. *Dilo – Work*, 147, p. 1 [in Ukrainian].
- Hrushevskyi, M.** (1899). Lysty z nad Poltvy. Lyst tretii [Letters from Poltava. The third letter]. *Literaturno-naukovyi visnyk – Literary Scientific Reporter*, VIII, 84–116 [in Ukrainian].
- Kamiński, J.** (1909a). Nowy przyczynek do charakterystyki szkoły historycznej prof. Hruszewskiego [A new contribution to the characteristics of the historical school of prof. Hrushevsky]. *Słowo Polskie – Polish Word*, 587, pp. 1–2; 589, pp. 1–3 [in Polish].
- Kamiński, J.** (1909b). Przyczynek do charakterystyki szkoły historycznej prof. Hruszewskiego [A contribution to the characteristics of the historical school of prof. Hrushevsky]. *Słowo Polskie – Polish Word*, 528, pp. 1–2; 530, pp. 1–2 [in Polish].
- Kolankowski, L.** (1908, January). Pomysły i idee ukraińskie Prof. M. Hruszewskiego [Ukrainian ideas of Prof. M. Hruszewski]. *Świat Słowiański – Slavic World*, IV, 19–30 [in Polish].
- Kulczycki, L.** (1912). *Uгода Polsko-Ruska [Polish-Ruthenian agreement]*. Lwów: z drukarni udziałowej we Lwowie [in Polish].
- Rawita-Gawroński, Fr.** (1912, August-September). Kwestya ruska wobec Austryi i Rosyi [The Ruthenian issue in Austria and Russia]. *Świat Słowiański – Slavic World*, VIII, 557–578 [in Polish].
- Telvak, V.** (2006). Postat Mykhaila Hrushevskoho v polskii istoriohrafii (kinets XIX–XX st.) [The image of Mykhailo Hrushevsky in Polish his-

- toriography (late 19th – 20th centuries)]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal – Ukrainian Historical Magazine*, 5, 67–82 [in Ukrainian].
- Telvak, V.** (2008). *Tvorcha spadshchyna Mykhaila Hrushevskoho v otsinkakh suchasnykiv (kinets XIX – 30-ti roky XX stolittia) [Creative heritage of Mykhailo Hrushevsky in the estimations of his contemporaries (the end of the 19th and the 30th years of the 20th century)]*. Kyiv – Drohobych [in Ukrainian].
- Telvak, V.** (2017). Mykhailo Hrushevskiyi ta Oleksandr Barvynskiyi na tli ukrainskoho rukhu kintsia XIX – pershoi tretyny XX stolittia [Mykhailo Hrushevsky and Oleksandr Barvynsky in the context of the Ukrainian movement of the end of the XIX – first third of the XX century]. *Zapysky Naukovoho tovarystva imeni Shevchenka. Prasi Istorychno-filosofskoi sektiï – Notes of the Shevchenko Scientific Society. Proceedings of the Historical and Philosophical Section*, CCLXX, 82–102 [in Ukrainian].
- Telvak, V.V., & Telvak, V.P.** (2019a). Mykhailo Hrushevskiyi ta polsko-ukrainske protystoiannia u Lvivskomu universyteti [Mykhailo Hrushevsky and the Polish-Ukrainian confrontation at Lviv University]. In V. Telvak (Ed.), *Ukrainski ta polski intelektualy v druhii polovyni XIX – pershii tretyni XX st.: spivpratsia, konflikty, retsepsiia – Ukrainian and Polish intellectuals in the second half of the XIX – first third of the XX century: cooperation, conflicts, perception* (pp. 35–48). Kherson: «Helvetyka» [in Ukrainian].
- Telvak, V.V., & Telvak, V.P.** (2019b). Obrazy Mykhaila Hrushevskoho v polskii intelektualnii kulturi kintsia XIX – pochatku XXI stolittia [Images of Mykhailo Hrushevsky in the Polish intellectual culture of the end of the XIX – beginning of the XXI century]. In V. Telvak (Ed.), *Ukrainski ta polski intelektualy v druhii polovyni XIX – pershii tretyni XX st.: spivpratsia, konflikty, retsepsiia – Ukrainian and Polish intellectuals in the second half of the XIX – first third of the XX century: cooperation, conflicts, perception* (pp. 172–200). Kherson: «Helvetyka» [in Ukrainian].
- Telvak, V.V., & Telvak, V.P.** (2013). Hrushevskiana Frantsishka Ravity-Havronskoho [Hrushevsky studies of Franciszek Ravita-Gavronsky]. *Spheres of culture. Journal of Philological, Historical, Social and Media Communication, Political Science and Cultural Studies*, IV, 244–251 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 23.10.2020 р.

УДК 930.2:94(477.83):329.733(092)"1930/1950"
DOI: 10.24919/2312-2595.5/47.217760

Назарій КАПУСТИНСЬКИЙ

аспірант кафедри історії України, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, Україна, індекс 82100 (baltazar95@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3048-0546>

Бібліографічний опис статті: Капустинський, Н. (2020). Біо-історіографія українського національно-визвольного руху на Дрогобиччині 1930–1950-х рр. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 5/47, 309–334. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.5/47.217760>.

БІОІСТОРИОГРАФІЯ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНОГО РУХУ НА ДРОГОБИЧЧИНІ 1930–1950-х рр.

Анотація. *Мета дослідження* – проаналізувати історіографічні джерела, що містять відомості про лідерів та визначних діячів українського визвольного руху 1930–1950-х рр. на Дрогобиччині, з'ясувати ступінь вивченості проблеми, виділити мало-досліджені і не вивчені питання. **Методологія дослідження** спирається на принципи історизму, системності, науковості, верифікації, авторської об'єктивності, поміркованого нарративного конструктивізму, а також на використанні загальнонаукових (аналіз, синтез, узагальнення) та спеціально-історичних (історико-генетичний, історико-типологічний, історико-системний) методів. **Наукова новизна** полягає в тому, що вперше проаналізовано історико-біографічну літературу про лідерів та визначних діячів українського національно-визвольного руху на Дрогобиччині 1930–1950-х рр., визначено характер та проблематику історичних досліджень, акцентовано на концептуальних засадах та інформативності напрацювань істориків. **Висновки.** Основні контури аналізованої проблеми були окреслені представниками української

© Назарій Капустинський, 2020

ISSN 2312-2595 (Print) ISSN 2664-3715 (Online)

діаспори, причому такі спроби робилися відразу після завершення Другої світової війни. Сучасні дослідники не тільки поглибили напрацювання своїх попередників, а й розширили діапазон наукового пошуку. Тепер повернуто із забуття прізвища тих, хто боровся за незалежність України у 30–50-х рр. ХХ ст. Водночас існують проблеми, які потребують подальших наукових пошуків. Зокрема, треба з'ясувати повний склад Дрогобицького обласного проводу ОУН(б) та простежити діяльність цієї структури від осені 1941 до кінця 1944 р. Маємо мало інформації про її чільних діячів – Андрія Шукатку, Володимира Кобільника, Левка Грущака, Ольгу Німилович, Романа Коцюбу та ін. Можна сподіватися, що надалі все більшої ваги набиратимуть студії з усної, соціальної, гендерної історії українського визвольного руху, а також триватиме робота зі створення сучасного повстанського комеморативного канону.

Ключові слова: Дрогобицьчина; біоісторіографія; український національно-визвольний рух; ОУН; УПА.

Nazarii KAPUSTYNSKYI

Postgraduate Student, Department of History of Ukraine, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 24 Ivan Franko Str., Drohobych, Ukraine, postal code 82100 (baltazar95@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3048-0546>

To cite this article: Kapustynskiy, N. (2020). Bioistoriografiiia ukrainkoho natsionalno-vyzvolnoho rukhu na Drohobychchyni 1930–1950-kh rr. [Biohistoriography of the Ukrainian National Liberation Movement in Drohobych Region in 1930–1950s]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriia Istoriiia – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*, 5/47, 309–334. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.5/47.217760> [in Ukrainian].

BIOHISTORIOGRAPHY OF THE UKRAINIAN NATIONAL LIBERATION MOVEMENT IN DROHOBYCH REGION IN 1930–1950s

Summary. The purpose of this study is to analyze historiographical sources containing information about the leaders and prominent

*figures of the Ukrainian liberation movement of the 1930–1950s in Drohobych region, to find out the extent of study of the problem, to highlight the unexplored and unexplored issues. **Research methodology** is based on the principles of historicism, systematic, scientific, verification, authorial objectivity, moderate narrative constructivism, as well as the use of general scientific (analysis, synthesis, generalization) and special historical (historical-genetic, historical-typological, historical-systemic) methods. **The scientific novelty** is that for the first time the author analyzed historiographical literature on the leaders and prominent figures of the Ukrainian national liberation movement in Drohobych region of the 1930s and 1950s emphasizing the nature and problems of historical research, conceptual bases and informativity. **Conclusions.** The main outlines of the analyzed problem were depicted by the Ukrainian diaspora representatives and such attempts were made immediately after the Second World War. Modern researchers have not only deepened their predecessor but also expanded the range of scientific research. Now, the names of those who fought for Ukraine's independence in the 1930's and 1950's have been forgotten. At the same time, there are problems that require further scientific research. In particular, it is necessary to find out the full composition of the OUN(b) Drohobych regional leadership and to trace the activity of this structure from the autumn of 1941 to the end of 1944. We have little information about its leading figures – Andrey Shukatko, Vladimir Kobilnik, Levko Hrushak, Olga Nimilovich, Roman Kotsyub etc. It is hoped that further studies on the oral, social, gender history of the Ukrainian liberation movement will continue to gain in importance, as well as work on the creation of a modern commemorative canon.*

Key words: *biohistoriography; Drohobych Region; Ukrainian national liberation movement; OUN; UPA.*

Постановка проблеми. Після здобуття Україною незалежності предметом пильної уваги вітчизняних науковців, громадськості та політиків став український національно-визвольний рух 1930–1950-х рр. Сучасні події в Україні наочно продемонстрували, що український народ ще мало знає про своїх героїв, людей, які боролися за його права і свободи, за українську незалежність у 1930–1950-х рр. Більше того, частина українців, що роками зомбувалися радянською пропагандою, і надалі вважає провідних діячів УВО, ОУН, УПА фашистами та зрадниками. Зараз ситуація в Україні дозволяє розвінчати такі міфи і повер-

нути історичну справедливість. Дослідники намагаються відстежити місце лідерів УВО, ОУН і УПА на Дрогобиччині у загальному контексті українських визвольних змагань 1930–1950-х рр. Події останніх років наочно підтвердили, що спадщина ОУН і УПА стала вагомою складовою національної ідентичності сучасних українців.

Аналіз останніх досліджень. Біоісторіографія підпільних і повстанських формацій 1930–1950-х рр. на Дрогобиччині перебуває на початковій стадії вивчення. Лише окремі її фрагменти висвітлено в наукових роботах В. Футали (2017) та В. Ільницького (2015). Їхні праці узагальнюють доробок українських та зарубіжних істориків, показують прогалини у деяких важливих питаннях.

Метою дослідження є аналіз праць українських істориків, що містять відомості про лідерів та визначних діячів українського визвольного руху 1930–1950-х рр. на Дрогобиччині, з'ясувати ступінь вивченості проблеми, виділити малодосліджені і не вивчені питання.

Виклад основного матеріалу. Розпочнімо з того, що означена проблема перебувала у полі зору представників української діаспори. Їхнє зацікавлення історією націоналістичних структур на Дрогобиччині, зокрема діяльністю активних підпільників-революціонерів було не випадковим. Як справедливо зауважив відомий публіцист Зиновій Книш, Дрогобицьке Підгір'я вже наприкінці 1920 – початку 1930-х рр. висунулося у визвольному русі на одне з перших місць і «видало з себе чимало видатних діячів націоналістичного підпілля» (Книш, 1980, с. 87).

Вихідці з Дрогобиччини мали безпосередній стосунок до подій 30 листопада 1932 р. в Городку. Саме того дня відбувся напад на пошту у цьому повітовому містечку – експропріаційний акт, здійснений членами ОУН. Одразу після бойової акції вийшов черговий номер «Сурми» – друкованого часопису УВО, а в ньому стаття «По смерті Д. Данилишина і В. Біласа». Наступного року в Едмонтоні вийшла друком праця «Дві шибениці у Львові. Городецька боева акція за волю українського поневоленого народу». У вступному слові підкреслюється значимість цієї події, і що вона не пройшла надармо, а підштовхне до пробудження національної свідомості на Західній Україні й пришвидшить

«день визволення й побіди» («Дві шибениці», 1933, с. 4). Далі коротко розписано події того дня: пограбування, втечу та арешт. Найбільше уваги приділено судовому процесу: виступам засуджених, свідків, захисникам засуджених. Висвітлено огляд тогочасної преси, яка не могла повірити в такий жорстокий присуд суду та переважно ставала на захист засуджених.

Важливою є праця «Білас і Данилишин перед наглим судом – ОУН в боротьбі проти окупанта» (1940). Багато уваги постатям Біласа і Данилишина приділяли в інструкціях та офіційних виданнях щодо виховання членів націоналістичної організації («Велетні духа», 1949; «Герої кличуть», 1950).

Стаття Степана Ленкавського «Коли дзвони дзвонили над Городком» (Ленкавський, 2002) була написана до 15-ї річниці страти польськими властями Біласа і Данилишина. В час описуваних подій сам С. Ленкавський, після вироку польського суду на 4 роки позбавлення волі у так званому «процесі конгресівців», перебував у львівській в'язниці Бригідки. Тут же під посиленою охороною утримувалися, а врешті після суду були страчені на повір'ї в'язниці Білас і Данилишин. Сама стаття коротко розповідає про перебіг подій того злочасного дня, судовий процес і виконання вироку. А ще автор зазначив, що смерть Біласа і Данилишина побудила українців до бойкоту польського алкоголю та тютюну. Тоді народилося гасло: «Не платимо ворогам більше добровільних податків!» (Ленкавський, 2002, с. 229).

Про вихідців із Трускавця написана стаття Олександра Марігчака (Марігчак, 1967), а також великий сюжет у «Нарисі історії ОУН» Петра Мірчука (Мірчук, 1968, с. 302–321). Дуже детально біографії історичних персонажів та їхній напад на пошту описано у праці Данила Чайковського «Білас і Данилишин» (Чайковський, 1969). У книжці велика частина тексту присвячена ситуації на західноукраїнських землях 1920–1930 рр., боротьбі проти польських окупантів, загальній інформації про ОУН, а також передумовам відомого нападу на відділення пошти. Самій події та розгортанню подій того дня відведено лише кілька сторінок, проте в них детально описано той день. Охарактеризовано публікації основних польських та українських видань. Окремий розділ присвячено оборонцям підсудних. Найбільше інформації у книзі про сам судовий процес над українськими героями. Подано детальні витяги з

судового процесу, покази свідків. Робиться акцент на репліках підсудних та їхніх промовах. У кінці книги знову описуються публікації української преси після судових засідань і виконання вироку. Зроблено підсумок, в якому автор лише в позитивному ключі висвітлює виконавців нападу на пошту та підсумовує важливість цього діяння.

У 1973 р. в Торонто вийшла друком книга вже згаданого колишнього учасника ОУН З. Книша «Городок» (Книш, 1973). Як зазначає сам автор, праця є продовженням публікації Д. Чайковського. Вона не претендує на звання історичної, бо не має під собою бази документів, проте дає багато нової інформації, спогадів очевидців, висвітлення в пресі. Також в іншій своїй праці він намагався відшукати відповідь на питання: з чиєї ініціативи було вчинено замах і які мотиви вбивства посла польського сейму Т. Голувка. Ретельно вивчивши спогади керівника трускавецької боївки М. Гнатіва (Книш, 1973, с. 448–466), автор дійшов висновку, що «атентат» на Голувка здійснила місцева група ОУН із власного почину, без погодження з вищим керівництвом Організації. В іншому світлі подав суть цієї справи П. Мірчук. Не назвавши джерела інформації, він твердив, що замах планувала й організувала тодішня КЕ ОУН, точніше – три її члени: І. Габрусевич, Р. Шухевич і З. Коссак. Крім того, автор писав, що згодом голова ПУН Є. Коновалець «апробував атентат і беззастережно перебрав його на відповідальність ОУН» (Мірчук, 1968, с. 284–285). Натомість Іван Кедрин-Рудницький відзначав, що вбивство Голувка було заплановане і виконане за допомогою радянської або польської агентури, що діяла в ОУН (Кедрин, 1976, с. 227–230). Хоча така версія має право на існування, на підтвердження своєї думки вчений не навів доказів. Таким чином, представники діаспори висвітлили найяскравіші епізоди короткого, але героїчного життя бойовиків ОУН.

У радянській Україні тема боротьби УВО, ОУН, УПА та інших українських національно спрямованих організацій належала до таких, про які не можна було писати. Тому й праць, які стосувалися б активних діячів українського визвольного руху, не виходило. Аж з набуттям незалежності ця тема знову набула популярності. Зараз є найсприятливіші умови для вивчення історії рідного краю, і саме тому з'являється щораз більше праць, які

підкріплені документами з архівів, спогадами ще живих очевидців та іншими важливими джерелами до вивчення.

У 2009 р. у Донецьку вийшла цікава праця Людмили Огневої «Незнані вояки» (Огнева, 2009). У ній подано дуже коротко біографію героїв та описаний сам напад на пошту, погоню, арешт і судовий процес. Далі вміщені народні пісні про В. Біласа і Д. Данилишина. Не можна оминати увагою і книгу спільного авторства Миколи Іваника та Ігоря Ліщинського (Іваник & Ліщинський, 2010), в якій поміж відомих родин Трускавця знайшлося місце для родини В. Біласа.

Заслуговує на увагу велика робота, проведена львівським істориком Миколою Посівничем. Одним із найбільших його напрацювань є монографія «Життя на тлі історії ОУН: Білас і Данилишин» (Посівнич, 2012). На основі документів та спогадів висвітлено їхню боротьбу за визволення Батьківщини. Широко розкрита біографія трускавчан: дитинство, юність, становлення національної свідомості. Згадуються їхня участь ще у двох ексах, що передували нападу на пошту в Городку – напад на «Банк Людовий» в Бориславі та на пошту в Трускавці. Щодо того, хто ж таки здійснив атентант на Голувка, однозначної відповіді не подає. Незважаючи на резонансність цієї події, в українських і польських істориків, вона залишається надто суперечливою і нез'ясованою. У цій праці, можливо, найдетальніше висвітлено напад на пошту в Городку, а також біографії героїв. У кінці книги подано сюжети про трускавецьких героїв, які знайшли своє місце в літературі. Не можна оминати увагою й інші його роботи (Посівнич, 2010), що, хоч і не мають на меті висвітлити лише біографії Василя Біласа і Дмитра Данилишина, та все ж дають чимало цінної інформації, фактажу з архівів ДАЛО і ЦДІА про боротьбу ОУН проти польських окупантів.

Ця тема зацікавила місцевого краєзнавця Романа Пастуха. У статті «Народні герої Білас і Данилишин у фольклорі та художній літературі» (Пастух, 2017) він коротко подав основні відомості про підпільників-революціонерів, описав вшанування героїв після їхньої смерті: встановлення пам'ятних хрестів, написання пісень і віршів відправлення панакхид і влаштування протестних віч, розповсюдження листівок і світлин тощо. Детально

розписано народні пісні. Подано короткі уривки віршів Олени Теліги і Олега Ольжича. У кінці автор умістив власний вірш.

Далі мова піде про Василя Шевчука («отець Кадило», «Пласс-тун»). Тут хочеться виділити працю вже згаданого Р. Пастуха (Пастух, 1998). Це дійсно дуже вартісна робота, бо у ній вміщено всі наразі відомі дані про життя відомого військового капелана: ранні роки, навчання, служіння в церквах та служіння в УПА. Заслужують уваги старання Степана Костика (Костик, 1998). У своїй статті замість оцінювати о. Кадила з політичного погляду, автор зосередився на його особистих рисах і постарався збагнути, чому він, як священник Української Греко-Католицької Церкви, вступив до лав УПА і став капеланом. Автор постановив шукати колишніх вояків УПА, які залишились живими і служили в тому курені, де був капеланом о. Кадило, отже, знали його особисто. Це була нелегка справа. Але авторові вдалося віднайти і нав'язати контакт із кількома з них, та, завдяки їх інформаціям, встановити контакт з членами родини В. Шевчука. Вони радо погодилися співпрацювати з автором та поділитися з ним інформацією про життя військового капелана ще до того, як він вступив до УПА. З тої причини ця праця є незвичайною, бо побудована на першоджерельних матеріалах. Отож, подано коротку біографію до вступу до лав УПА, проте практично відсутня інформація про життя о. Кадила в період служіння в лавах Повстанської армії. У статті наведено інформацію про неймовірні тортури над священником в ув'язненні. Досі невідомо, де похований Василь Шевчук. Важливі деталі біографії відкривають спогади про Василя Шевчука (Цилюпа, 1998).

Плідно працював над цією проблемою Григорій Дем'ян (1998, 2001). Також досліджує цю тему Остап Нагірняк (2003). Заслужує на увагу стаття Ігоря Антонюка та Лілії Щербін «Василь Шевчук ("Кадило") – Капелан УПА» (Антонюк & Щербін, 2013), яка відносно недавно побачила світ. У ній на основі аналізу джерел та історіографії зроблено спробу узагальнення й оцінки діяльності о. Василя Шевчука – «Кадила» – капелана повстанської армії. Розглянуто основні етапи життя о. Шевчука, формування його світогляду, душпастирську та національно-культурну діяльність. Основну увагу звернено на капеланський період життя Василя Шевчука та його внесок у національно-визвольну боротьбу за

українську державність. Автори доводять, що свідомий вибір життєвого шляху та відстоювання національних ідей о. Шевчуком є гідним прикладом для національно свідомої молоді.

Уродженцю Дрогобича Зенону Коссаку першими віддали належне діаспорні історики. Ґрунтовну працю про нього, Охримовича та Тураша написав Василь Щербій (Щербій, 1968). У ній описано особисті характеристики одного з найвідоміших діячів міжвоєнного періоду нашого регіону. Детально висвітлено надзвичайно активну участь у житті студентства, а також у націоналістичному підпіллі. Під його керівництвом відбувся напад ОУН на поштовий віз під Белзцем 28 жовтня 1930 р. Про його діяльність на благо Карпатської України інформації не знаходимо. Ім'я З. Коссака згадується в більшості випадків через напад на пошту в Городку, поруч з іменами Біласа і Данилишина. Він брав у ній участь та зумів уникнути смертного вироку. Знаходимо про нього епізодичні відомості по цій справі у П. Мірчука (1968, с. 304–321), З. Книша (1973). Опубліковано низку статей на цю тему авторства Адольфа Гладилевича (1973а, с. 680–682), Михайла Бажанського (1986, с. 58–65). У незалежній Україні про З. Коссака йдеться також у Миколи Посівнича (2010, 2012) все ж у пов'язі із нападом на пошту в Городку. Коротку біографію нашого героя можна також знайти у статті Петра Дужого «Зенон Коссак: ідеолог, пластун, борець» (Дужий, б.р.).

Досить ґрунтовно висвітлено життя нашого крайнина Олекси Гасина (псевдо: «Дор», «Лицар», «Сук», «Чорнота», «Тур»). Невелика за обсягом стаття, в якій йдеться про підпільно-революційну діяльність О. Гасина побачила світ у Лондоні (1980) (Гладилевич, 1980, с. 825–830). За десять років після цього (1990) в Нью-Йорку вийшла стаття Марти Кравців-Барабаш (1990, с. 239–243). Уже за незалежної України з'явилися напрацювання з цієї проблематики Геннадія Бурнашова (1993, с. 28–32). У статті авторства Дмитра Веденєєва і Юрія Шаповала «Пастка для "Лицаря"» (Веденєєв & Шаповал, 2002, с. 62–67) наведено короткі відомості з біографії О. Гасина. Наголошується, що він зіграв не останню роль у розколі ОУН. В статті детально описано визначну роль Гасина у формуванні збройних формувань УПА. Вказується на конфлікт з Романом Шухевичем, який міг коштувати «Лицарю» життя (переговори з німецьким командуванням). Особливо деталь-

но описується загибель історичного діяча. Найбільш ваговою працею про видатного діяча ОУН і УПА є робота Григорія Дем'яна «Генерал УПА Олекса Гасин-"Лицар"» (Дем'ян, 2003). Г. Дем'ян, опираючись на велику кількість документальних джерел та літератури, найповніше відтворив образ О. Гасина. Автор послідовно і ґрунтовно досліджує основні питання організаційної, ідейно-політичної, але найбільше військової діяльності керівника Головного Військового Штабу УПА, наголошує на його вагомій ролі у національно-визвольній боротьбі українців середини ХХ ст. У 2006 р. вийшла ще одна праця Д. Веденєєва у співавторстві з Г. Биструхіним (2006а, с. 119–123). Вона переважно дублює думки, що були висвітлені в попередній роботі Д. Веденєєва та Ю. Шаповала. Практично відсутня інформація про життя Гасина до його перебування у таборі Береза Картузька (1934). Цікавою є праця Дмитра Батожного та ін. «Генеральна старшина УПА. Збірка науково-популярних статей про генералів УПА» (Батожний та ін., 2010). Тут, крім уже загальновідомих фактів, детально описано усі арешти «Лицаря», а також місця відбування покарання. Крім цього, побіжно згадується біографія сім'ї та родини Олекси Гасина. Описано його сподівання на радянсько-американську війну і розбіжності з цього приводу з Р. Шухевичем.

У міжвоєнні роки вступив у боротьбу за визволення України Дмитро Грицай («Перебийніс», «Палій», «Бук», «М. Бученко», «Дуб», «Олег», «Сірко»). На сьогоднішній день ще не створено повної біографії цієї видатної особистості. Маємо лише декілька статей авторства Адольфа Гладиловича (1980, с. 825–830), Григорія Дем'яна (1997, с. 22–41), В'ячеслав Гнатюка (2000, с. 243–252; 2000, с. 41–49) та Андрія Сови (2008, с. 611–623; 2009, с. 120–132; 2012, с. 409–418) про дрогобицький та львівський періоди його підпільної діяльності. Мусимо відзначити А. Сову, який на підставі неопублікованих документів ОУН, що зберігаються у Мюнхені, проаналізував чотири останні дні життя Дмитра Грицай, а також з'ясував обставини його смерті у празькій в'язниці.

Про одного з основоположників українського скаутського і січового стрілецького руху Івана Чмолу маємо дуже мало написаних праць. Варто виділити невеличку статтю Адольфа Гладиловича (1980, с. 747–750). Нові важливі відомості про гідного сина свого народу приніс його син Ігор у своїх спогадах (Чмола,

1997, с. 249–258). Спогади заповнюють прогалини біографії, дають змогу зрозуміти переконання, ідеї, характер Івана Чмоли.

Роман Пастух не оминув увагою і постать легендарного командира боївки УПА Романа Різняка «Макомацького» (Пастух, 2002, с. 587–599). Не зовсім історичного спрямування, та все ж багата на достовірні повідомлення є праця Романа Горака (2007). «Макомацькому» присвятив свою працю і Літописець В'ячеслав (2008). Вивчаючи діяльність Служби безпеки ОУН, Василь Ільницький вніс нові відомості до вже відомих знань про легендарного командира спецбоївки. Привертає увагу розповідь про спецоперацію щодо ліквідації «Макомацького» (Ільницький, 2010b, с. 61–70).

Науковий доробок останнього автора потребує окремого розгляду. Наприклад, В. Ільницький уперше подав точну інформацію про керівництво Крайового проводу ОУН Карпатського краю, у тому числі і Дрогобицького району (Ільницький, 2012a). Спільно з відомим дрогобицьким ученим-краєзнавцем Миколою Галівим написав працю, присвячену життєвому шляху Михайла Харіва-«Шугая» (Галів & Ільницький, 2009). Найціннішим джерелом інформації про «Шугая» став віднайдений В. Ільницьким у ГДА СБУ повстанський нарис «Спомини про друга Шугая», підписаний псевдонімом «Шрам». На думку науковців, автором цього нарису був Прокіп Харів – родич М. Харіва. Книга важлива ще й тому, що містить низку документальних джерел (матеріали компартійних структур, радянських спецорганів СБ ОУН, спогади очевидців). Результатом творчого тандему В. Ільницького та М. Галіва стала збірка спогадів членів Братства ОУН-УПА (передовсім Дрогобицької станиці), які у 1940–1950-х рр. були активними учасниками національно-визвольних змагань (Галів & Ільницький, 2008). Основним джерелом відомостей для цього збірника стали зібрані за допомогою спеціальних анкет матеріали польових досліджень В. Ільницького. Окремі спогади взяті зі збірника під назвою «Здобудеш...або загинеш...», виданого роком раніше Ю. Кишакевичем та М. Галівим (Кишакевич & Галів, 2007).

В. Ільницький висвітлив життєвий та бойовий шлях провідника Дрогобицького окружного проводу ОУН Володимира Фрайта (Ільницький, 2010a). Зусиллями В. Ханаса створено образ Василя Николяка-«Клена» (Ханас, 2012). Важливі штрихи до ді-

альності українського підпілля та збройної боротьби відділів УПА на теренах Дрогобиччини подали також П. Сов'як (2002, с. 182–187), вже згаданий В. Ханас (2009; 2015, с. 129–144) та ін.

У сучасній вітчизняній історіографії важливе місце відведене довідковій біографістиці. Одним із перших розпочав свої роботи у цій ділянці П. Содоль. Його праця вміщує, крім короткого енциклопедичного нарису історії збройної боротьби в 1943–1949 рр. УПА, ще й неповний список членів УГВР, провідних активістів ОУН та старшин УПА разом з біографіями героїв (Содоль, 1994, 1995). О. Колянчук, М. Литвин і К. Науменко зібрали унікальні біографічні відомості про генералітет українських визвольних змагань першої половини ХХ ст. (Колянчук, Литвин, & Науменко, 1995; Литвин & Науменко, 2007). Велику і копітку роботу провели співробітники Центру досліджень визвольного руху у Львові, які у додатку до третього видання книги П. Мірчука «Нарис історії ОУН» додали понад тисячу життєписів учасників націоналістичного руху 1920–1930-х рр. (Дарованець, Мороз, & Муравський, 2007, с. 611–856).

Не можна оминати увагою мартирологи підпільників ОУН та вояків УПА. Вивченням цієї проблеми займаються З. Шандрович (2002), М. Горбаль (2002, 2005), В. Зілінський (2006) та ін. Не можна не згадати й енциклопедичних видань, як-от: «Енциклопедія історії України» (у 10 томах), «Енциклопедія Львова» (тт. I–III). Багатими на велику кількість біографічних згадок є праці, присвячені історії УВО, ОУН і УПА. З їх великого розмаїття слід виділити монографії Ю. Киричука (2000), А. Кентія (2005, 2008), Д. Веденєєва і Г. Биструхіна (2006b), І. Ільюшина (2009), В. В'ятровича (2011).

Висновки. Підбиваючи підсумки можна ствердити, що основні контури аналізованої проблеми були окреслені представниками української діаспори. Сучасні дослідники не тільки поглибили напрацювання своїх попередників, а й розширили діапазон наукового пошуку. Небувалий стрімкий злет біографічних досліджень, зростання загальної зацікавленості до біографічних знань стали можливими завдяки незалежності України. Тепер повернуто із прірви забуття прізвиська тих, хто боровся за незалежність України. Незважаючи на вагомі успіхи у вивченні українського визвольного руху 1930–1950-х рр. з допомогою просопо-

графічного методу, потрібно продовжувати роботу в цьому напрямі. У нашому розпорядженні мало інформації про Левка Грущака, Івана Чмолу, Михайла Смолу та ін. Першочерговими завданнями мають стати висвітлення життєвого і бойового шляху десятків командирів куренів, сотень та інших низових підрозділів УПА. Не повними є знання про деяких відомих діячів ОУН. Слабко представлена біографістика і на дисертаційному рівні. Можна сподіватися, що надалі все більше досліджень буде присвячено феміністичній проблематиці українського визвольного руху, а також краєзнавчо-пам'яткоохоронним аспектам. Причому дослідникам треба мати на увазі, що з кожним роком стає все менше людей, котрі можуть описати представників національно-визвольного руху, надати свої спогади, пов'язані з подіями тих років.

Джерела та література

- Антонюк, І., & Щербін, Л.** (2013). Василь Шевчук («Кадило») – Капелан УПА. *Галичина: Всеукраїнський науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис. До 70-річчя створення Української повстанської армії*, 24, 178–185.
- Бажанський, М.** (1986). Зенон Коссак, Михайло Колодзінський і їхні друзі, що загинули за Карпато-Українську державу. *Дрогобищина – земля Івана Франка*, 3, 58–65. Нью-Йорк – Париж – Сідней – Торонто: Наукове Товариство ім. Шевченка.
- Батошний, Д. та ін.** (2010). *Генеральна старшина УПА: збірка науково-популярних статей про генералів УПА*. Тернопіль: Терно-Граф.
- Боцюрків, Б.** (2005). *Українська Греко-Католицька Церква та Радянська держава (1939–1950)*. Львів: Вид-во УКУ.
- Бурнашов, Г.** (1993). Полковник «Лицар»: [про О. Гасина]. В Г. Бурнашов, *Постріли в Білогоріці* (с. 28–32). Івано-Франківськ.
- Бурнашов, Г.** (2002). Закарбований у вічності: [діяч ОУН-УПА Олекса Гасин]. В Г.В. Бурнашов, *Не поляже наша слава* (с. 66–75). Івано-Франківськ: ЛІК.
- Велетні духа. (1949). *Визвольний шлях*, 14, 2–4.
- Веденєєв, Д., & Шаповал, Ю.** (2002). Пастка для «Лицаря». *Військово-історичний альманах*, 1, 62–67.
- Веденєєв, Д., & Биструхін, Г.** (2006а). «Повстанська розвідка діє точно й відважно...». *Документальна спадщина підрозділів спеціального призначення Організації Українських Націоналістів та Української Повстанської армії. 1940–1950 рр.* Київ: К.І.С.

- Веденєєв, Д., & Биструхін, Г. (2006b). *Меч і тризуб. Розвідка і контррозвідка руху українських націоналістів та УПА. 1920–1945*. Київ: Генеза.
- В'ятрович, В. (2011). *Друга польсько-українська війна 1942–1947*. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія».
- Галів, М., & Ільницький, В. (Упоряд.). (2008). *Шлях горіння: Спогади ветеранів ОУН і УПА про національно-визвольну боротьбу в 1940–1950-х рр.* Дрогобич: ПП «Посвіт».
- Галів, М., & Ільницький, В. (2009). *Лицар невмирущої ідеї. Життя і боротьба Михайла Харіва*. Дрогобич: Б.в.
- Герої кличуть. (1950). *Визвольний шлях*, 12, 1–3.
- Гладилович, А. (1973a). Зенон Коссак. *Дрогобиччина – земля Івана Франка*, 1, 680–682. Нью-Йорк – Париж – Сідней – Торонто: Наукове Товариство ім. Шевченка.
- Гладилович, А. (1973b). Михайло Смола (1912–1934). *Дрогобиччина – земля Івана Франка*, 1, 747–750. Нью-Йорк – Париж – Сідней – Торонто: Наукове Товариство ім. Шевченка.
- Гладилович, А. (1980). Олекса Гасин: (спогад). *Визвольний шлях*, 7–8, 825–830.
- Гнатюк, В. (2000). Із львівського періоду революційної діяльності Дмитра Грицяя (1929–1934 рр.). *Дрогобицький краєзнавчий збірник*, IV, 243–252.
- Горак, Р. (2007). *Месник Макомацький: Докум. повість-есе про легендарного трускавчанина командира спецбоївки УПА Романа Різняка (Макомацького)*. Львів: Каменяр.
- Горбаль, М. (2002). *Літопис Української Повстанської Армії. Т. 36: Книга полеглих членів ОУН і вояків УПА Львівщини*. Торонто – Львів: Вид-во «Літопис УПА».
- Горбаль, М. (2005). *Довідник-пошуковець. Реєстр осіб, пов'язаних з визвольною боротьбою на теренах Дрогобиччини. 1939–1950 (За архівними документами)*. Торонто – Львів: Літопис УПА.
- Дарованець, О., Мороз, В., & Муравський, В. (2007). Націоналістичний рух 1920–1930-х років (матеріали до біографічного довідника). В П. Мірчук, *Нарис історії ОУН. 1920–1939 роки*. Вид. третє, допов. В. Мороз (Ред.). (с. 611–856). Київ: Українське видавництво.
- Дві шибеніци у Львові. Городецька боєва акція за волю українського поневоленого народу.* (1933). Монреаль: Новий світ.
- Дем'ян, Г. (1997). Повстанський генерал «Перебийніс». *Берегиня*, 3–4, 22–41.

- Дем'ян, Г. (1998). Повстанський капелан Василь Шевчук – о. «Кадило». В Р. Пастух (Упоряд.), *Капелан УПА о. Василь Шевчук – «Кадило»* (с. 8–14). Дрогобич: Відродження.
- Дем'ян, Г. (2003). *Генерал УПА Олекса Гасин («Лицар»)*. Львів: Інститут народознавства НАН України.
- Дем'ян, Г. (2001). Капелан перемиського куреня УПА Василь Шевчук-«Кадило». *Розстріляна і відроджена Церква: матеріали наук.-теор. конф.* (с. 94–105). Івано-Франківськ.
- Дужий, П. (б.р.). *Зенон Коссак: ідеолог, пластун, борець*. Взято з <http://sichovyk.com.ua/istorichna-slava/919-zenon-kossak>.
- Зілінський, В. (2006). *В борні за Україну. (Мостищина)*. Дрогобич: Відродження.
- Іваник, М., & Ліщинський, І. (2010). *Плеяда знаних трускавецьких родин*. Дрогобич: Коло.
- Ільницький, В. (2009). *Дрогобицька округа ОУН: структура і керівний склад (1945–1952 рр.)*. Дрогобич: Вимір.
- Ільницький, В. (2010а). Володимир Фрайт – провідник Дрогобицького окружного проводу ОУН. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: Історичні науки*, 16, 178–187.
- Ільницький, В. (2010б). Роман Різняк-«Макомацький» – референт СБ Дрогобицького районного проводу ОУН. *Літопис Бойківщини*, 1/78 (89), 61–70.
- Ільницький, В. (2012а). *Героїчний чин ОУН і УПА на Дрогобиччині в роки Другої світової війни (довідник про керівний склад Організації українських націоналістів Дрогобицького району)*. Дрогобич: Посвіт.
- Ільницький, В. (2012б). *Провід ОУН Карпатського краю*. Торонто – Львів: Видавництво «Літопис УПА».
- Ільницький, В. (2015). Український національно-визвольний рух у Карпатському краї ОУН (1945–1954): історіографія проблеми. *Дрогобицький краєзнавчий збірник*, Спецвипуск II, 277–313.
- Ільюшин, І. (2009). *Українська повстанська армія і Армія Крайова. Протистояння в Західній Україні (1939–1945 рр.)*. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська Академія».
- Кедрин, І. (1976). *Життя – події – люди: спомини і коментарі*. Нью-Йорк: Видавнича кооператива «Червона Калина».
- Кентій, А. (Ред.). (2005). *Збройний чин українських націоналістів. 1920–1956. Історико-архівні нариси* (Т. 1–2; Т. 1). Київ: [б.в.].
- Кентій, А. (Ред.). (2008). *Збройний чин українських націоналістів. 1920–1956. Історико-архівні нариси* (Т. 1–2; Т. 2). Київ: [б.в.].

- Киричук, Ю.** (2000). *Нариси з історії українського національно-визвольного руху 40–50 років ХХ століття*. Львів: [б.в.].
- Кишакевич, Ю., & Галів, М.** (Упоряд.). (2007). *«Здобудеш... або загинеш...» (Спогади ветеранів ОУН-УПА про національно-визвольну боротьбу в 1940–1950-х рр. на Дрогобищчині)* (Книга 2). Дрогобич: Ред.-вид. відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.
- Книш, З.** (1973). *Городок*. Торонто: Срібна Сурма.
- Книш, З.** (1975). *В сутінках зради (убивство Тадеуша Голуфка на тлі зради Романа Барановського)*. Торонто: Срібна Сурма.
- Книш, З.** (1980). *На життя і смерть... Сторінки з історії Української Військової Організації*. Торонто: Срібна Сурма.
- Ковальов, Д.** (б.р.). *Зенон Косак – славний син Української землі*. Взято з <https://pravyysektor.info/poglyad/zenon-kossak-slavnyy-syn-ukrayinskoyi-zemli>.
- Колянчук, О., Литвин, М., & Науменко, К.** (1995). *Генералітет українських визвольних змагань. Біограми генералів та адміралів українських військових формацій першої половини ХХ століття*. Львів: Інститут українознавства.
- Костик, С.** (1998). Отець Кадило – капелан Української Повстанської Армії. В Р. Пастух (Упоряд.), *Капелан УПА о. Василь Шевчук – «Кадило»* (с. 27–38). Дрогобич: Відродження.
- Кравців-Барабаш, М.** (1990). Олекса Гасин-Лицар. *Історико-мемуарний збірник «Стрийщина»*, 1, 239–243.
- Курчак, М.** (1978). Зенон Косак – гордість Дрогобицької землі. *Дрогобищчина – земля Івана Франка*, 3, 51–57. Торонто.
- Ленкавський, С.** (2002). Коли дзвони дзвонили над Городком. *Український націоналізм: твори* (Т. 1). Івано-Франківськ: Лілея-НВ.
- Литвин, М., & Науменко, К.** (2007). *Збройні сили України першої половини ХХ ст. Генерали і адмірала*. Львів – Харків: Видавництво Сага.
- Літописець, В.** (2008). *Людина-легенда «Макомацький»*. Дрогобич: Видавець Сурма.
- Марігчак, О.** (1967, 28 січня). Процес проти Біласа й Данилишина. *Детройтські вісті*, с. 3. Торонто.
- Мірчук, П.** (1968). *Нарис історії Організації Українських Націоналістів. Т. 1: 1920–1939*. С. Ленкавський (Ред.). Мюнхен – Лондон – Нью-Йорк: Українське видавництво.
- Нагірняк, О.** (2003, 13 серпня). Повстанський капелан – отець «Кадило». *Шлях перемоги*, с. 9.

- Огнєва, Л.** (2009). *Незнані вояки*. Донецьк: Товариство «Меморіал» ім. Василя Стуса.
- Пастух, Р.** (1998). *Капелан УПА о. Василь Шевчук – «Кадило»*. Р. Пастух (Упоряд.). Дрогобич: Відродження.
- Пастух, Р.** (2002). Легендарний провідник спеціальної боївки УПА. *Дрогобицький краєзнавчий збірник*, Спецвипуск, 587–599.
- Пастух, Р.** (2017). Народні герої Білас і Данилишин у фольклорі та художній літературі. *Дрогобицький краєзнавчий збірник*, Спецвипуск III, 198–202.
- Пастух, Р.** (б.р.). *Один з когорти славної ОУН*. Взято з https://hal-zoria.io.ua/s73833/odin_z_kogorti_slavnoe_oun.
- Пирович, В.** (2001). Діяльність Зенона Коссака-Гарнавського в Карпатській Україні. *Carpatica – Карпатика*, 7, 242–251.
- Посівнич, М.** (2010). *Воєнно-політична діяльність ОУН у 1929–1939 роках*. Львів: [б.в.].
- Посівнич, М.** (2012). *Життя на тлі історії ОУН: Білас і Данилишин*. Львів: Афіша.
- Сов'як, П.** (2002). Друкарня УПА в с. Медвежа на Дрогобиччині. *Дрогобицький краєзнавчий збірник*, Спецвипуск, 182–187.
- Сова, А.** (2008). Діяльність Дмитра Грицяя в організації Пласт. *Дрогобицький краєзнавчий збірник*, X–XII, 611–623.
- Сова, А.** (2009). Генерал УПА Дмитро Грицай – «Перебийніс»: матеріали до біографії. *Український націоналізм: історія та ідеї*, 1, 120–132.
- Сова, А.** (2012). Обставини загибелі шефа Головного військового штабу Української повстанської армії Дмитра Грицяя. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*, 22, 409–418.
- Содоль, П.** (1994). *Українська Повстанча Армія, 1943–49*: довідник (Т. 1). Нью-Йорк: Пролог.
- Содоль, П.** (1995). *Українська Повстанча Армія, 1943–49*: довідник (Т. 2). Нью-Йорк: Пролог.
- Федьків, К.** (б.р.). *Загинув за Україну. До 70-річчя УПА*. Взято з https://hal-zoria.io.ua/s288550/zagynuv_za_ukraenu_do_70-richchya_upa.
- Футала, В.** (2017). Дрогобицька область/округа ОУН в українському визвольному русі 1940–1950-х рр.: до історіографії питання. *Дрогобицький краєзнавчий збірник*, Спецвипуск III, 284–299.
- Ханас, В.** (2009). *Село Гаї Верхні крізь призму століть (короткий нарис історії та культури населеного пункту від найдавніших часів до 50-х рр. XX ст.)*. Дрогобич: Коло.

- Ханас, В.** (2012). *Василь Никольяк-«Клен» – голова проводу ОУН Дрогобиччини*. Дрогобич: Посвіт.
- Ханас, В.** (2015). Боротьба на західноукраїнських землях проти окупантів у 20-х – першій половині 40-х років ХХ ст. (на прикладі мешканців села Верхні Гаї на Дрогобиччині). *Дрогобицький краєзнавчий збірник*, Спецвипуск II, 129–144.
- Хроніка. По смерті Д. Данилишина і В. Біласа. (1932). *Сурма*, 3, с. 8.
- Цилюпа, О.** (1998). Із спогадів про о. Кадила. Р. Пастух (Упоряд.), *Капелан УПА о. Василь Шевчук – «Кадило»* (с. 20–21). Дрогобич: Відродження.
- Чайковський, Д.** (1969). *Білас і Данилишин*. Нью-Йорк: В-во організації оборони чотирьох свобод України.
- Чмола, І.** (1997). Спомини про моїх родичів. В М. Шалата (Ред.), *Дрогобиччина – земля Івана Франка*, 4, 249–258. Дрогобич.
- Шандрович, З.** (2002). *В боях за волю України*. Львів: ТзОВ «Леопрінт».
- Шевчик, М.** (2010). *Село Містковичі у спогадах*. Львів: НВФ «Українські технології».
- Щербій, Й.** (1968). *Зенон Косак – Тарнавський поручик Карпатської Січі*. Взято з <https://oun-upa.national.org.ua/lib/KOT/r09.html>.

References

- Antoniuk, I., & Shcherbin, L.** (2013). *Vasyl Shevchuk («Kadylo») – Kapelan UPA [Vasil Shevchuk ("Incense") – Chaplain of the Ukrainian Insurgent Army]*. *Halychyna: Vseukrainskyi naukovyi i kulturno-prosvitniï kraieznachnyi chasopys. Do 70-richchia stvorennia Ukrainskoi povstanskoï armii – Galicia: All-Ukrainian scientific and cultural-educational local lore journal. To the 70th anniversary of the Ukrainian Insurgent Army*, 24, 178–185 [in Ukrainian].
- Bazhanskyi, M.** (1986). *Zenon Kossak, Mykhailo Kolodzynskyi i yikhni druzi, shcho zahynuly za Karpato-Ukrainsku derzhavu [Zenon Kossak, Mykhailo Kolodzynsky and their friends who died for the Carpatho-Ukrainian state]*. *Drohobychchyna – zemlia Ivana Franka – Drohobych region is the land of Ivan Franko*, 3, 58–65. Niu-York – Paryzh – Sydnei – Toronto: Naukove Tovarystvo im. Shevchenka [in Ukrainian].
- Batozhnyi, D. et al.** (2010). *Heneralna starshyna UPA: zbirka naukovopopuliarnykh statei pro heneraliv UPA [General Officer of the Ukrainian Insurgent Army: Collection of popular science articles about UPA generals]*. Ternopil: Terno-Hraf [in Ukrainian].
- Botsiurkiv, V.** (2005). *Ukrainska Hreko-Katolytska Tserkva ta Radianska derzhava (1939–1950) [Ukrainian Greek Catholic Church and the Soviet State (1939–1950)]*. Lviv: Vyd-vo UKU [in Ukrainian].

- Burnashov, H.** (1993). Polkovnyk «Lytsar»: [pro O. Hasyna] [Colonel "Knight": [about O. Gasin]]. In H. Burnashov, *Postrily v Bilohorshchi – Shots in Belogorsk* (pp. 28–32). Ivano-Frankivsk [in Ukrainian].
- Burnashov, H.** (2002). Zakarbovani u vichnosti: [diiach OUN-UPA Oleksa Hasyn] [Engraved in eternity: [OUN-UPA activist Oleksa Gasyn]]. In H.V. Burnashov, *Ne poliazhe nasha slava – Our glory will not lie* (pp. 66–75). Ivano-Frankivsk: LIK [in Ukrainian].
- Veletni dukha [Giants of the spirit]. (1949). *Vyzvolnyi shliakh – Liberation path*, 14, 2–4 [in Ukrainian].
- Viedenieiev, D., & Shapoval, Yu.** (2002). Pastka dlia «Lytsaria» [Trap for the "Knight"]. *Viiskovo-istorychnyi almanakh – Military-historical almanac*, 1, 62–67 [in Ukrainian].
- Viedenieiev, D., & Bystrukhin, H.** (2006a). «Povstanska rozvidka diie tochno y vidvazhno...». *Dokumentalna spadshchyna pidrozdiliv spetsialnoho pryznachennia Orhanizatsii Ukrainykykh Natsionalistiv ta Ukrainskoi Povstanskoi armii. 1940–1950 rr.* ["Insurgent intelligence is acting accurately and bravely ...". *Documentary heritage of special purpose units of the Organization of Ukrainian Nationalists and the Ukrainian Insurgent Army. 1940–1950*]. Kyiv: K.I.S. [in Ukrainian].
- Viedenieiev, D., & Bystrukhin, H.** (2006b). *Mech i tryzub. Rozvidka i kontrrozvidka rukhu ukrainskykh natsionalistiv ta UPA. 1920–1945* [Sword and trident. Intelligence and counterintelligence of the movement of Ukrainian nationalists and the UPA. 1920–1945]. Kyiv: Heneza [in Ukrainian].
- Viatrovych, V.** (2011). *Druha polsko-ukrainska viina 1942–1947* [The Second Polish-Ukrainian War of 1942–1947]. Kyiv: Vydavnychi dim «Kyievo-Mohylianska akademiia» [in Ukrainian].
- Haliv, M., & Ilytskyi, V.** (Comps.). (2008). *Shliakh horinnia: Spohady veteraniv OUN i UPA pro natsionalno-vyzvolnu borotbu v 1940–1950-kh rr.* [The Way of Burning: Memoirs of OUN and UPA Veterans on the National Liberation Struggle in the 1940s and 1950s]. Drohobych: PP «Posvit» [in Ukrainian].
- Haliv, M., & Ilytskyi, V.** (2009). *Lytsar nevmyrushchoi idei. Zhyttia i borotba Mykhaila Khariva* [Knight of the immortal idea. Life and struggle of Mikhail Khariv]. Drohobych: [B.v.] [in Ukrainian].
- Heroi klychut [The heroes are calling]. (1950). *Vyzvolnyi shliakh – Liberation path*, 12, 1–3 [in Ukrainian].
- Hladylovych, A.** (1973a). Zenon Kossak [Zenon Kossak]. *Drohobychchyna – zemlia Ivana Franka – Drohobych region is the land of Ivan Franko*, 1, 680–682. Niu-York – Paryzh – Sydnei – Toronto: Naukove Tovarystvo im. Shevchenka [in Ukrainian].

- Hladylovych, A.** (1973b). Mykhailo Smola (1912–1934) [Mikhail Smola (1912–1934)]. *Drohobychchyna – zemlia Ivana Franka – Drohobych region is the land of Ivan Franko*, 1, 747–750. Niu-York – Paryzh – Sydnei – Toronto: Naukove Tovarystvo im. Shevchenka [in Ukrainian].
- Hladylovych, A.** (1980). Oleksa Hasyn: (spohad) [Oleksa Gasin: (memory)]. *Vyzvolnyi shliakh – Liberation path*, 7–8, 825–830 [in Ukrainian].
- Hnatiuk, V.** (2000). Iz lvivskoho periodu revoliutsiinoi diialnosti Dmytra Hrytsaia (1929–1934 rr.) [From the Lviv period of Dmytro Hrytsay's revolutionary activity (1929–1934)]. *Drohobyt'skyi kraieznavchyi zbirnyk – Drohobych local lore collection*, IV, 243–252 [in Ukrainian].
- Horak, R.** (2007). *Mesnyk Makomatskyi: Dokum. povist-ese pro lehendar-noho truskavchanyina komandyrta spetsboivky UPA Romana Rizniaka (Makomatskoho) [Avenger Makomatsky: Document, story-essay about the legendary Truskavets commander of the UPAR special forces Roman Riznyak (Makomatsky)]*. Lviv: Kameniar [in Ukrainian].
- Horbak, M.** (2002). *Litopys Ukrain'skoi Povstanskoï Armii. T. 36: Knyha polehlykh chleniv OUN i voiakiv UPA Lvivshchyny [Chronicle of the Ukrainian Insurgent Army. Vol. 36: Book of fallen members of the OUN and UPA soldiers of the Lviv region]*. Toronto – Lviv: Vyd-vo «Litopys UPA» [in Ukrainian].
- Horbak, M.** (2005). *Dovidnyk-poshukivets. Reiestr osib, poviazanykh z vyzvolnoiu borotboiu na terenakh Drohobychchyny. 1939–1950 (Za arkhivnymi dokumentamy) [Search guide. Register of persons involved in the liberation struggle in Drohobych. 1939–1950 (According to archival documents)]*. Toronto – Lviv: Litopys UPA [in Ukrainian].
- Darovanets, O., Moroz, V., & Muravskyi, V.** (2007). *Natsionalistychnyi rukh 1920–1930-kh rokiv (materialy do biohrafichnoho dovidnyka) [The nationalist movement of the 1920s and 1930s (materials for a biographical reference book)]*. In P. Mirchuk, *Narys istorii OUN. 1920–1939 roky – Essay on the history of OUN. 1920–1939* (pp. 611–856). 3 ed. rev. V. Moroz (Ed.). Kyiv: Ukrainske vydavnytstvo [in Ukrainian].
- Dvi shybenytsi u Lvovi. Horodetska boieva aktsiia za voliu ukrainskoho ponevolenoho narodu [Two gallows in Lviv. Gorodets combat action for the will of the Ukrainian enslaved people]*. (1933). Montreal: Novyi svit [in Ukrainian].
- Demian, H.** (1997). Povstanskyi heneral «Perebyinis» [Insurgent General "Perebyinis"]. *Berehynia – Caregiver*, 3–4, 22–41 [in Ukrainian].
- Demian, H.** (1998). Povstanskyi kapelan Vasyl Shevchuk – o. «Kadylo» [Insurgent chaplain Vasyl Shevchuk – Fr. "Incense"]. R. Pastukh

(Comp.), *Kapelan UPA o. Vasyl Shevchuk – «Kadylo» – UPA Chaplain Vasil Shevchuk – "Incense"* (pp. 8–14). Drohobych: Vidrodzhennia [in Ukrainian].

Demian, H. (2003). *Heneral UPA Oleksa Hasyn («Lytsar») [UPA General Oleksa Gasin ("Knight")]*. Lviv: Instytut narodoznavstva NAN Ukrainy [in Ukrainian].

Demian, H. (2001). *Kapelan peremyskoho kurenia UPA Vasyl Shevchuk – «Kadylo» [Chaplain of the Peremysl tent of the Ukrainian Insurgent Army Vasyl Shevchuk – "Incense"]*. *Rozstriliana i vidrodzhena Tserkva: materialy naukovo-teoretychnoi konferentsii – Shot and revived church: materials of the scientific-theoretical conference*. (pp. 94–105). Ivano-Frankivsk [in Ukrainian].

Duzhyi, P. (n.d.). *Zenon Kossak: ideoloh, plastun, borets [Zenon Kossak: ideologue, platoon, fighter]*. Retrieved from <http://sichovyk.com.ua/istorichna-slava/919-zenon-kossak> [in Ukrainian].

Zilinskyi, V. (2006). *V borni za Ukrainu (Mostyshchyna) [In the fight for Ukraine (Mostishchina)]*. Drohobych: Vidrodzhennia [in Ukrainian].

Ivanyk, M., & Lishchynskyi, I. (2010). *Pleiada znanykh truskavetskykh rodyn [A galaxy of famous Truskavets families]*. Drohobych: Kolo [in Ukrainian].

Ilnytskyi, V. (2009). *Drohobyt'ska okruha OUN: struktura i kerivnyi sklad (1945–1952 rr.) [Drohobych OUN district: structure and leadership (1945–1952)]*. Drohobych: Vymir [in Ukrainian].

Ilnytskyi, V. (2010a). *Volodymyr Frait – providnyk Drohobyt'skoho okruzhnogo provodu OUN [Volodymyr Freit is the leader of the Drohobych district leadership of the OUN]*. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia»: Istorychni nauky – Scientific notes of the National University of Ostroh Academy: historical sciences*, 16, 178–187 [in Ukrainian].

Ilnytskyi, V. (2010b). *Roman Rizniak-«Makomatskyi» – referent SB Drohobyt'skoho raionnoho provodu OUN [Roman Rizniak-"Makomatsky" is a clerk of the Security Service of the Drohobych district branch of the OUN]*. *Litopys Boikivshchyny – Chronicle of Boykivshchyna, 1/78 (89)*, 61–70 [in Ukrainian].

Ilnytskyi, V. (2012a). *Heroichni chyn OUN i UPA na Drohobychchyni v roky Druhoi svitovoi viiny (dovidnyk pro kerivnyi sklad Orhanizatsii ukrainskykh natsionalistiv Drohobyt'skoho raionu) [The heroic rank of the OUN and UPA in the Drohobych region during the Second World War (a guide to the leadership of the Organization of Ukrainian Nationalists of the Drohobych district)]*. Drohobych: Posvit [in Ukrainian].

- Ilnytskiy, V.** (2012b). *Provid OUN Karpatskoho kraiu [Leaders of the OUN of the Carpathian region]*. Toronto – Lviv: Vydavnytstvo «Litopys UPA» [in Ukrainian].
- Ilnytskiy, V.** (2015). *Ukrainskyi natsionalno-vyzvolnyi rukh u Karpatskomu kraiu OUN (1945–1954): istoriohrafia problemy [Ukrainian national liberation movement in the Carpathian region of the OUN (1945–1954): historiography of the problem]*. *Drohobyskyi kraieznavchyi zbirnyk – Drohobych local lore collection, special issue II*, 277–313 [in Ukrainian].
- Iliushyn, I.** (2009). *Ukrainska povstanska armiia i Armiia Kraiova. Protystoiannia v Zakhidnii Ukraini (1939–1945 rr.) [Ukrainian Insurgent Army and the National Army. Confrontation in Western Ukraine (1939–1945)]*. Kyiv: Vydavnychiy dim «Kyievo-Mohylianska Akademiia» [in Ukrainian].
- Kedryn, I.** (1976). *Zhyttia – podii – liudy: spomyny i komentari [Life – events – people: memories and comments]*. Niu-York: Vydavnycha kooperatyva «Chervona Kalyna» [in Ukrainian].
- Kentii, A.** (Ed.). (2005). *Zbroinyi chyn ukrainskykh natsionalistiv. 1920–1956. Istoryko-arkhivni narysy [Armed rank of Ukrainian nationalists. 1920–1956. Historical and archival essays]*. (Vols. 1–2; Vol. 1). Kyiv: [b.v.] [in Ukrainian].
- Kentii, A.** (Ed.). (2008). *Zbroinyi chyn ukrainskykh natsionalistiv. 1920–1956. Istoryko-arkhivni narysy [Armed rank of Ukrainian nationalists. 1920–1956. Historical and archival essays]*. (Vols. 1–2; Vol. 2). Kyiv: [b.v.] [in Ukrainian].
- Kyrychuk, Yu.** (2000). *Narysy z istorii ukrainskoho natsionalno-vyzvolnoho rukhu 40–50 rokiv XX stolittia [Essays on the history of the Ukrainian national liberation movement of the 40–50s of the XX century]*. Lviv: [b.v.] [in Ukrainian].
- Kyshakevych, Yu., & Haliv, M.** (Comps.). (2007). «Zdobudesh... abo zahynesh...» (*Spohady veteraniv OUN-UPA pro natsionalno-vyzvolnu borotbu v 1940–1950-kh rr. na Drohobychchyni [“You will get... or die...” (Memoirs of OUN-UPA veterans about the national liberation struggle in 1940–1950 in Drohobych region)]*). (Vol. 2). Drohobych: Red.-vyd. viddil Drohobyskoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka [in Ukrainian].
- Knysh, Z.** (1973). *Horodok [Gorodok]*. Toronto: Sribna Surma [in Ukrainian].
- Knysh, Z.** (1975). *V sutinkakh zrady (ubyvstvo Tadeusha Holufka na tli zrady Romana Baranovskoho) [At the twilight of betrayal (the murder of Tadeusz Golufko against the background of the betrayal of Roman Baranovsky)]*. Toronto: Sribna Surma [in Ukrainian].

- Knysh, Z.** (1980). *Na zhyttia i smert... Storinky z istorii Ukrainskoi Viiskovoi Orhanizatsii [For life and death... Pages on the history of the Ukrainian Military Organization]*. Toronto: Sribna Surma [in Ukrainian].
- Kovalov, D.** (n.d.). *Zenon Kossak – slavnii syn Ukrainskoi zemli [Zenon Kossak is a glorious son of the Ukrainian land]*. Retrieved from <https://pravyysektor.info/poglyad/zenon-kossak-slavnyy-synukrayins-koyi-zemli> [in Ukrainian].
- Kolianchuk, O., Lytvyn, M., & Naumenko, K.** (1995). *Heneralitet ukrainskykh vyzvolnykh zmahan. Biohramy heneraliv ta admiraliv ukrainskykh viiskovykh formatsii pershoi polovyny XX stolittia [Generality of Ukrainian liberation struggles. Biographies of generals and admirals of Ukrainian military formations of the first half of the twentieth century]*. Lviv: Instytut ukrainoznavstva [in Ukrainian].
- Kostyk, S.** (1998). Otets Kadylo – kapelan Ukrainskoi Povstanskoii Armii [Father Kadylo is a chaplain of the Ukrainian Insurgent Army]. In R. Pastukh (Comp.), *Kapelan UPA o. Vasyl Shevchuk – «Kadylo» – UPA Chaplain Vasil Shevchuk – "Incense"* (pp. 27–38). Drohobych: Vidrodzhennia [in Ukrainian].
- Kravtsiv-Barabash, M.** (1990). Oleksa Hasyn-Lytsar [Oleksa Gasin-Knight]. *Istoryko-memuarnyi zbirnyk «Stryishchyna» – Historical and memoir collection "Stryishchyna"*, 1, 239–243 [in Ukrainian].
- Kurchak, M.** (1978). Zenon Kossak – hordist Drohobyt'skoi zemli [Zenon Kossak is the pride of Drohobych land]. *Drohobychchyna – zemlia Ivana Franka – Drohobych region is the land of Ivan Franko*, 3, 51–57. Toronto [in Ukrainian].
- Lenkavskyyi, S.** (2002). Koly dzvony dzvonyly nad Horodkom [When the bells rang over Gorodok]. *Ukrainskyi natsionalizm – Ukrainian nationalism* (Vol. 1). Ivano-Frankivsk: Lileia-NV [in Ukrainian].
- Lytvyn, M., & Naumenko, K.** (2007). *Zbroini syly Ukrainy pershoi polovyny XX st. Heneraly i admiraly [The Armed Forces of Ukraine in the first half of the twentieth century. Generals and admirals]*. Lviv – Kharkiv: Vydavnytstvo Saha [in Ukrainian].
- Litopysets, V.** (2008). *Liudyna-lehenda «Makomatskyi» [The man-legend "Makomatsky"]*. Drohobych: Vydavets Surma [in Ukrainian].
- Maritchak, O.** (1967, January 28). Protses proty Bilasa y Danylyshyna [The trial against Bilas and Danylyshyn]. *Detroit'ski visti – Detroit news*, p. 3. Toronto [in Ukrainian].
- Mirchuk, P.** (1968). *Narys istorii Orhanizatsii Ukrainskykh Natsionalistiv. T. 1: 1920–1939 [Essay on the history of the Organization of Ukrainian Nationalists. Vol. 1: 1920–1939]*. S. Lenkavski (Ed.). Miunkhen – London – Niu-York: Ukrainske vydavnytstvo [in Ukrainian].

- Nahirniak, O.** (2003, August 13). Povstanskyi kapelan – otets «Kadylo» [Rebel Chaplain – Father "Incense"]. *Shliakh peremohy – The way to victory*, p. 9 [in Ukrainian].
- Ohnieva, L.** (2009). *Neznani voiaky [Unknown soldiers]*. Donetsk: Tovarystvo «Memorial» im. Vasylia Stusa [in Ukrainian].
- Pastukh, R.** (1998). *Kapelan UPA o. Vasyl Shevchuk – «Kadylo» [Chaplain of the UPA Fr. Vasil Shevchuk – "Incense"]*. Drohobych: Vidrodzhennia [in Ukrainian].
- Pastukh, R.** (2002). Lehendarnyi providnyk spetsialnoi boivky UPA [Legendary leader of the UPA special militia]. *Drohobyskyi kraieznavchyi zbirnyk – Drohobych local lore collection*, special issue, 587–599 [in Ukrainian].
- Pastukh, R.** (2017). Narodni heroi Bilas i Danylyshyn u folklori ta khudozhnii literaturi [Folk heroes Bilas and Danylyshyn in folklore and fiction]. *Drohobyskyi kraieznavchyi zbirnyk – Drohobych local lore collection*, special issue III, 198–202 [in Ukrainian].
- Pastukh, R.** (n.d.). *Odyn z kohorty slavnoï OUN [One of the glorious OUN cohort]*. Retrieved from https://hal-zoria.io.ua/s73833/odin_z_kogorti_slavnoe_oun [in Ukrainian].
- Pyrovych, V.** (2001). Diialnist Zenona Kossaka-Tarnavskoho v Karpatskii Ukraini [One of the glorious OUN cohort]. *Carpatica*, 7, 242–251 [in Ukrainian].
- Posivnych, M.** (2010). *Voiенно-politychna diialnist OUN u 1929–1939 rokakh [Military and political activity of the OUN in 1929–1939]*. Lviv: [b.v.] [in Ukrainian].
- Posivnych, M.** (2012). *Zhyttia na tli istorii OUN: Bilas i Danylyshyn [Life against the background of OUN history: Bilas and Danylyshyn]*. Lviv: Afisha [in Ukrainian].
- Soviak, P.** (2002). Drukarnia UPA v s. Medvezha na Drohobychchyni [UPA printing house in the village of Bear in the Drohobych region]. *Drohobyskyi kraieznavchyi zbirnyk – Drohobych local lore collection*, special issue, 182–187 [in Ukrainian].
- Sova, A.** (2008). Diialnist Dmytra Hrytsaïa v orhanizatsii Plast [Activity of Dmitry Gritsai in the Plast organization]. *Drohobyskyi kraieznavchyi zbirnyk – Drohobych local lore collection*, X–XII, 611–623 [in Ukrainian].
- Sova, A.** (2009). Heneral UPA Dmytro Hrytsai – «Perebyinis»: materialy do biohrafii [UPA General Dmytro Hrytsai – "Perebyinis": materials for the biography]. *Ukrainskyi natsionalizm: istoriia ta idei – Ukrainian nationalism: stories and ideas*, 1, 120–132 [in Ukrainian].

- Sova, A.** (2012). *Obstavnyny zahybely shefa Holovnoho viiskovoho shtabu Ukrainskoi povstanskoï armii Dmytra Hrytsaia* [Circumstances of death of the chief of the Main military staff of the Ukrainian insurgent army Dmitry Gritsay]. *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist – Ukraine: cultural heritage, national consciousness, statehood*, 22, 409–418 [in Ukrainian].
- Sodol, P.** (1994). *Ukrainska Povstancha Armiia, 1943–49: dovidnyk* [Ukrainian Insurgent Army, 1943–49: directory]. (Vol 1). Niu-York: Proloh [in Ukrainian].
- Sodol, P.** (1995). *Ukrainska Povstancha Armiia, 1943–49: dovidnyk II* [Ukrainian Insurgent Army, 1943–49: directory]. (Vol. 2). Niu-York: Proloh [in Ukrainian].
- Fedkiv, K.** (n.d.). *Zahynuv za Ukrainu. Do 70-richchia UPA* [He died for Ukraine. To the 70th anniversary of the Ukrainian Insurgent Army]. Retrieved from https://hal-zoria.io.ua/s288550/zagynuv_za_ukraenu._do_70-richchya_upa [in Ukrainian].
- Futala, V.** (2017). *Drohobyt'ska oblast/okruha OUN v ukrainskomu vyzvolnomu rusi 1940–1950-kh rr.: do istoriohrafii pytannia* [Drohobych region/OUN district in the Ukrainian liberation movement of 1940–1950: to the historiography of the question]. *Drohobyt'skyi kraieznavchyi zbirnyk – Drohobych local lore collection*, special issue III, 284–299 [in Ukrainian].
- Khanas, V.** (2009). *Selo Hai Verkhni kriz pryzmu stolit (korotkyi narys istorii ta kultury naselenoho punktu vid naidavnishykh chasiv do 50-kh rr. XX st.* [The village of Gai Verkhni through the prism of centuries (a short sketch of the history and culture of the settlement from ancient times to the 50s of the twentieth century)]. Drohobych: Kolo [in Ukrainian].
- Khanas, V.** (2012). *Vasyl Nykoliak-«Klen» – holova provodu OUN Drohobychyny* [Vasil Nikolayak-"Maple" – the head of the OUN Drohobych]. Drohobych: Posvit [in Ukrainian].
- Khanas, V.** (2015). *Borotba na zakhidnoukrainskykh zemliakh proty okupantiv u 20-kh – pershii polovyni 40-kh rokiv XX st. (na prykladi meshkantsiv sela Verkhni Hai na Drohobychchyni)* [The struggle in the western Ukrainian lands against the occupiers in the 20s – first half of the 40s of the twentieth century (on the example of the inhabitants of the village of Verkhni Gai in the Drohobych region)]. *Drohobyt'skyi kraieznavchyi zbirnyk – Drohobych local lore collection*, special issue II, 129–144 [in Ukrainian].

- Khronika. Po smerty D. Danylyshyna i V. Bilasa [Chronicle. After the death of D. Danylyshyn and V. Bilas]. (1932). *Surma – Trumpet*, 3, p. 8 [in Ukrainian].
- Tsyliupa, O.** (1998). Iz spohadiv pro o. Kadyla [From the memories of Fr. Incense]. In R. Pastukh (Comp.), *Kapelan UPA o. Vasyl Shevchuk – «Kadylo» – Chaplain of the UPA Fr. Vasil Shevchuk – "Incense"* (pp. 20–21). Drohobych: Vidrodzhennia [in Ukrainian].
- Chaikovskyyi, D.** (1969). *Bilas i Danylyshyn [Bilas and Danylyshyn]*. Niu-York: V-vo orhanizatsii oborony chotyrokhn svobid Ukrainy [in Ukrainian].
- Chmola, I.** (1997). Spomyny pro moikh rodychiv [Memories of my relatives]. In M. Shalata (Ed.), *Drohobychchyna – zemlia Ivana Franka – Drohobych region is the land of Ivan Franko*, 4, 249–258. Drohobych [in Ukrainian].
- Shandrovykh, Z.** (2002). *V boiakh za voliu Ukrainy [In the battles for the freedom of Ukraine]*. Lviv: TzOV «Leoprint» [in Ukrainian].
- Shevchyk, M.** (2010). *Selo Mistkovychi u spohadakh [The village of Mistkovychi in memories]*. Lviv: NVF «Ukrainski tekhnolohii» [in Ukrainian].
- Shcherbii, Y.** (1968). *Zenon Kossak – Tarnavskyyi poruchyk Karpatskoi Sichi [Zenon Kossak – Tarnavsky lieutenant of the Carpathian Sich]*. Retrieved from <https://oun-upa.national.org.ua/lib/KOT/r09.html> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 28.10.2020 р.

УДК 930.2(477):94(477.8):329.73(092)
DOI: 10.24919/2312-2595.5/47.217786

Світлана ЛІСІНА

кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри соціальних комунікацій та інформаційної діяльності, Національний університет «Львівська політехніка», вул. Степана Бандери, 12, м. Львів, Україна, індекс 79000 (svitiva@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2929-2652>

ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/Q-9517-2017>

Scopus ID: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57200319232>

Бібліографічний опис статті: Лісіна, С. (2020). Теорія творення повстансько-партизанського визвольного війська у військово-історичних працях членів ОУН. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 5/47, 335–351. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.5/47.217786>.

ТЕОРІЯ ТВОРЕННЯ ПОВСТАНСЬКО-ПАРТИЗАНСЬКОГО ВИЗВОЛЬНОГО ВІЙСЬКА У ВІЙСЬКОВО-ІСТОРИЧНИХ ПРАЦЯХ ЧЛЕНІВ ОУН

Анотація. *Мета дослідження* – вивчення теоретичних праць діячів ОУН щодо творення повстансько-партизанського визвольного війська, які не втратили значення для розбудови сучасної України та реформування її Збройних Сил. **Методологія дослідження** опирається на принципи історизму та синтезу порівняльного й проблемно-хронологічного методів дослідження праць військовиків ОУН з питань творення українського війська. **Наукова новизна** полягає у здійсненні однієї з перших спроб комплексного дослідження пропагандистських та публіцистичних матеріалів ОУН щодо військово-організаційної діяльності, що дає змогу з'ясувати роль військових діячів Організації у становленні та розвитку основних її засад напередодні Другої світової війни. **Висновки.** На основі відповідних фондів Державного архіву Львів-

© Світлана Лісіна, 2020

ISSN 2312-2595 (Print) ISSN 2664-3715 (Online)

ської області (ДАЛО), літератури мемуарного характеру, націоналістичних газет і журналів, а також фундаментальних монографій та дисертацій висвітлено роль провідників ОУН Є. Коновальця, М. Колодзінського, О. Гасина, Р. Ярого, З. Коссака щодо творення визвольного війська у військово-історичних та військово-теоретичних працях. Основні матеріали, в яких розглянуто питання майбутньої війни, тактики і стратегії українських націоналістів, воєнної доктрини та військового вишколу підготували: М. Колодзінський – «Українська воєнна доктрина», З. Коссака – «44 правила життя українського націоналіста», Р. Ярий – «Військове виховання молоді», Є. Коновалець – «Військова справа», «Військовий вишкіл». Творчі здобутки військових діячів ОУН відзначалися широким діапазоном і глибиною мислення, високим професіоналізмом. Усі навчальні та теоретичні напрацювання військовиків ОУН є джерелом до вивчення військово-історичної думки про діяльність націоналістичної організації 1929–1939 рр. Ця спадщина може бути використана у ще незавершених державотворчих процесах сучасної України, реформуванні Збройних Сил держави, перспективі входження нашої країни до загальноєвропейських структур та НАТО.

Ключові слова: військова діяльність ОУН; військова доктрина; теорія повстансько-партизанського війська; військовий вишкіл; праці діячів ОУН.

Svitlana LISINA

PhD (History), Associate Professor, Department of Social Communication and Information Activities, Lviv Polytechnic National University, 12 Stepan Bandera Str., Lviv, Ukraine, postal code 79000 (svitliva@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2929-2652>

ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/Q-9517-2017>

Scopus ID: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57200319232>

To cite this article: Lisina, S. (2020). Teoriia tvorennia povstansko-partyzanskoho vyzvolnoho viiska u viiskovo-istorychnykh pratsiakh chleniv OUN [Theory of creation of the insurgent-guerrilla liberation army in the military-historical works of OUN members]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Serii Istoriiia – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*, 5/47, 335–351. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.5/47.217786> [in Ukrainian].

**THEORY OF CREATION
OF THE INSURGENT-GUERRILLA LIBERATION ARMY
IN THE MILITARY-HISTORICAL WORKS
OF OUN MEMBERS**

***Summary.** The purpose of this research is to study the theoretical works of OUN activists on the creation of an insurgent-guerrilla liberation army, which have not lost their significance for the development of modern Ukraine and the reforming of its Armed Forces. The research methodology is based on the principles of historicism and the synthesis of comparative and problem-chronological methods of researching the works of OUN soldiers on the creation of the Ukrainian army. The scientific novelty lies in the implementation of one of the first attempts at a comprehensive study of OUN propaganda and journalistic materials on military-organizational activities, which clarifies the role of the Organization's military figures in the formation and development of its basic principles on the eve of World War II. **Conclusions.** On the basis of the relevant funds of the State Archive of Lviv Region (SALR), memoirs, nationalist newspapers and magazines, fundamental monographs and dissertations, the role of OUN leaders E. Konovalets, M. Kolodzinskyi, O. Gasyn, R. Yaryi, Z. Kossak is covered on the creation of the liberation army in military-historical and military-theoretical works. The main materials, which consider the issues of the coming war, tactics and strategy of Ukrainian nationalists, military doctrine and military training were prepared by: M. Kolodzinskyi – "Ukrainian military doctrine", Z. Kossak – "44 rules of life of the Ukrainian nationalist", R. Yaryi – "Military education of youth", E. Konovalets – "Military Affairs", "Military Training". The creative achievements of OUN military figures were marked by a wide range and depth of thinking, high professionalism. All educational and theoretical developments of OUN soldiers are a source for studying the military-historical thought about the activities of the nationalist organization of 1929–1939. This legacy can be used in the not yet completed state-building processes of modern Ukraine, the reforming of the Armed Forces of the state, the prospect of our country's accession to European structures and NATO.*

***Key words:** OUN military activity; military doctrine; theory of insurgent guerrilla army; military training; works of OUN figures.*

Організація Українських Націоналістів (ОУН) створювалася у час, коли в українському політикумі відчувалася гіркота поразки

визвольних змагань 1917–1921 рр. Відслідковуючи діяльність ОУН як військово-політичної сили, можемо стверджувати, що у визвольній боротьбі перемагають не вдалі політичні програми чи статuti, а люди, члени Організації, які послідовно реалізували її програмну платформу. Тому пріоритетом військово-організаційної діяльності ОУН була підготовка військово-вишкolenих кадрів та розробка теорії творення повстансько-партизанського визвольного війська. Тому і сьогодні ідеї віри у власні сили, пріоритет загально-національних інтересів та свободи людини є актуальними. Адже певні загрози як зовнішнього так і внутрішнього характеру не сприяють безпеці країни, її територіальній цілісності, економічному процвітання та покращанню добробуту її громадян.

Постановка проблеми. Проведений історіографічний аналіз вітчизняної та зарубіжної літератури, в тому числі офіційних документів ОУН та праць її лідерів, свідчить про певну прогалину в характеристиці питань військово-організаційної діяльності, яка штучно формувалась протягом десятиліть. Більшість дослідників, перебуваючи, в певній мірі, в полоні колишніх стереотипів, не завжди посилаються на офіційні документи ОУН, не говорячи вже про праці її діячів. І тільки завдяки доступу до закритих раніше архівосховищ, опрацювання інтелектуальної спадщини фундаторів українського націоналізму, з'явився інтерес до об'єктивного та неупередженого вивчення окремих аспектів цієї теми. Основне ж завдання дослідження передбачає показати цінність військово-теоретичних напрацювань чільних діячів ОУН з проблем військової справи та організаційно-бойової діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До джерельної бази дослідження увійшли історіографічні джерела, наукові та публіцистичні праці фундаторів стратегії національного визвольного війська (Є. Коновальця, М. Колодзінського, Р. Ярого, О. Гасина, З. Коссака та ін.), мемуаристика, збірники матеріалів конференцій ОУН, постанови та резолюцій Установчого Конгресу й Великого Збору ОУН, бюлетені, вісники, періодичні та інформаційні матеріали української еміграції. Низка проблем, які більшою чи меншою мірою стосуються тематики цього дослідження висвітлені у працях І. Гавриліва, А. Кентія, М. Вегеша, М. Посівнича, В. Фатули та інших. Питанням творення ОУН та її діяльності в

міжвоєнний період присвячені дисертаційні роботи В. Виздрика, І. Гаврилів, М. Посівнича, Ю. Юрика. Таким чином зазначені праці висвітлюють окремі аспекти проблеми, не розглядаючи факторів військового та бойового духу ОУН, що прописані в теоретичних і публіцистичних творах військовиків ОУН, і які спроможні об'єднати український народ в боротьбі за Українську Соборну Самостійну державу.

Мета статті – оцінити теоретичні праці діячів ОУН щодо творення повстансько-партизанського визвольного війська, які не втратили значення для розбудови сучасної України та реформування її Збройних Сил.

Виклад основного матеріалу. Тисячолітні історії держав свідчать, що їх існування залежало від наявності боєздатних збройних сил. Тому військову діяльність ОУН потрібно розглядати у контексті персоналій військовиків і їх творчого наукового та публіцистичного доробку. Серед тих, хто брав участь у військово-історичних та військово-теоретичних розробках і дослідженнях, були члени Проводу Українських Націоналістів (далі – ПУНУ), а також члени військової референтури Крайової Екзекутиви ОУН (КЕ ОУН) на Західних Українських Землях (ЗУЗ).

Керуючись переконанням, що національне повстання (революцію) можна підготувати лише революційними методами, чільне місце у реалізації воєнної доктрини ОУН посідали терористичні акти (атентати). У період 1930–1932 рр. Українська Військова Організація (УВО)-ОУН проводить активну терористичну діяльність. 29 серпня 1931 р. у Трускавці вбито колишнього начальника східного відділу МЗС Польщі, посла сейму Т. Голуфка (Козоріс, 1932, с. 28). 22 березня 1932 р. бойовик Ю. Березинський у Львові розстріляв комісара львівської політичної поліції Е. Чеховського за жорстоке поводження із в'язнями (Дужий, 1997, с. 69). Проведено п'ять гучних експропріаційних актів: під селищем Бібрка в липні 1930 р., під Бірчею 31 липня 1931 р., під Печеніжином 31 липня 1931 р., напад на пошту у Трускавці та польський «Банк Людови» у Бориславі 31 липня 1931 р. (Дужий, 1997, с. 38–40).

З метою згуртування українського суспільства КЕ широко почала застосовувати так звані експропріаційні, протестаційні та саботажні акції. Листівки ОУН закликали українців підтримувати ці акції як дієвий засіб у боротьбі з окупантом: «Страйками,

бойкотами... потрясеш основами їх панування. Вогнем і мечем, збройною боротьбою переможеш остаточно плюгаве займаницьке кодрло» (ДАЛО, ф. 121, оп. 3, спр. 803, арк. 2).

У момент формування держави Карпатська Україна прихильники революційної концепції взялися енергійно до творення Карпатської Січі на чолі зі штабом підполковника М. Колодзінського (Бердій, 1992, с. 422). **Колодзінський Михайло** – «Кум», М. Буджак, «Бурун», «Мішко», «Гузар» – народився 26 липня 1902 р. в селі Поточиська Городенківського повіту. Вчився у м. Станіслав (м. Івано-Франківськ) в українській гімназії, а далі – в Коломиї. Колодзінський багато читав з військової справи та збирав власну поважну військову бібліотеку (Дад, 1952, с. 10).

Як керівник військової референтури, М. Колодзінський організовує гурток українських підстаршин, дописує до офіційних органів ОУН на фахові теми. За реферат, що був вміщений у «Розбудові нації» на тему військового виховання, його було засуджено на рік ув'язнення (1932) (Мірчук, 1968, с. 288). Колодзінський отримав звинувачення у «державній зраді», бо, як член ОУН, проголосив в Академічному домі доповідь на тему «Націоналісти і військове виховання». Також під псевдо М. Буджак видав брошуру «Польське повстання 1863», з метою заохочення українців до революційної боротьби проти Польщі. В еміграції полковник продовжує підвищення військового фаху – в Мілані проходить військовий вишкіл, а далі й сам проводить заняття з партизанської тактики в таборі хорватських усташів. У Нідерландах він завершує військовий вишкіл у полковника В. Колодзінського, який високо оцінив неабиякі здібності свого учня (Рог, 2004, с. 9).

З весни 1938 р. як командувач Штабу «Збройних Сил Карпатської України», М. Колодзінський керує операціями проти мадярів на хустському та іршавському фронтах. Але 18 березня 1939 р. М. Колодзінський потрапив у полон, де біля Солотвино разом з товаришами був розстріляний без суду і слідства.

Та завдяки своїм працям з військової теорії та історії українського війська, М. Колодзінський вважався одним із талановитих військових теоретиків того часу (Вегеш, 1993, с. 955). Праці: «Полковник Іван Богун», «Воєнне значення і стратегічне положення Закарпаття», «Боротьба італійців за незалежність і собор-

ність», «Партизанська війна» (зберігся рукопис біля 115 сторінок), і, звичайно ж, «Українська воєнна доктрина» в трьох частинах (надруковано тільки першу), вже у 30-х рр. створили ім'я М. Колодзінському серед військових фахівців Європи. Особливої уваги заслуговує «Українська воєнна доктрина», де автор розглядає питання війни і воєнної доктрини в Україні й Європі, прослідковує етапи її розвитку (княжі, козацькі, найновіші часи). «Наша воєнна доктрина, – зазначає Колодзінський, – має достосовуватись до політичних змагань України. В нашій визвольній війні бере участь увесь нарід, тому воєнна доктрина мусить будуватись на охоплювання цілого життя народу». Свою воєнну доктрину Колодзінський називав націоналістичною, бо в «Україні не може бути нічого ненаціоналістичного» (Колодзінський, 1957, с. 22).

Під час перебування на Сицилії М. Колодзінський написав працю «Боротьба італійців за незалежність і соборність», яка на раховує близько 500 сторінок рукописного тексту і зберігається у Канаді (Яшан, 1979, с. 28). У 1938 р. Михайло завершив роботу над працею «Воєнне значення і стратегічне положення Закарпаття». Вартісна вона тим, що піднімає питання стратегії й геополітики в державному будівництві всієї України. Того ж 1938 р. у Парижі вийшов воєнно-науковий журнал «За збройну Україну», де була надрукована праця М. Колодзінського «Залізнична комунікація в СРСР».

Отже, науковий та публіцистичний доробок М. Колодзінського мав широкий розголос і підтверджував необхідність творення української визвольної армії. Прихильниками його воєнної доктрини були О. Гасин, З. Коссак, Р. Ярий.

Гасин Олекса – «Лицар», «Сук», «Тур», «Дор», «Чорнота», «Юлько», «Іван Чорнота», «010» – народився 18 липня 1907 р. в селі Конюхів Стрийського району Львівської області. Олекса закінчив гімназію у м. Стрий 1928 р. і у цьому ж році вступив до Другого старшопластунського куреня (Падох, 1990, с. 475). Після військової служби Гасин навчався у Львівській політехніці (ДАЛО, ф. 27, оп. 5, спр. 3265, арк. 1–4) на землемірному відділі факультету сухопутної і водної інженерії з 1931 до 1935 рр. У роки навчання Олекса кілька разів був ув'язнений польською поліцією, а у 1934 р. з приводу друкарні в Монастирці (ДАЛО, ф. 1068, оп. 2, спр. 74, арк. 1). Як військовий референт КЕ ОУН на ЗУЗ (1935–

1936 рр.), а також член військової референтури ПУН, свій вишкіл О. Гасин здійснював на військових курсах ОУН в Австрії й Німеччині. У 1937 р. закінчив скорочений курс Баварської воєнної академії серед групи майбутніх старшин УПА (Шанковський, 1990, с. 203). Таким чином, О. Гасин мав ґрунтовні знання з військової справи, ретельно вивчав надбання збройних сил різних армій.

Публіцистичну діяльність О. Гасина можна характеризувати на прикладі рукописного тюремного журналу «Крати», який присвячено ідеології українського націоналізму. Працею «Дещо про мораль націоналіста» автор розкриває філософські питання: ідеал, ідея, ідеологія, доктрина (ДАЛО, ф. 1068, оп. 2, спр. 74, арк. 4–5 зв.). Разом з Коновальцем О. Гасин є автором «Військового підручника», виданого в Канаді «Українською громадою» і невеликою кількістю примірників доставленого на рідні землі (Мірчук, 1968, с. 499). Гасин також організував переклади військових статутів російських та німецьких армій та уклав термінологічний український військовий словник (Дем'ян, 2003, с. 68). У працях О. Гасина відслідковуються моральні якості українського націоналіста, ідеологія військовика, воєнна доктрина українського війська.

Ярий Рико – «Карпат», «Ріко», «Річенько», «Рітмайстер», «Сотник» – народився 14 квітня 1898 р. в Ряшеві, Галичина. Закінчивши військову академію у Відні, він служив в УГА при українській кавалерії в чині сотника (Шевчук, 1965, с. 222). Ярий був людиною військового фаху, веселої вдачі, хитрим дипломатом, володів німецькою мовою. Ставши членом УВО, Рико отримав пост організатора бойової техніки, постачання зброї й військових матеріалів для УВО, був військовим референтом (Кучерук, 2005, с. 52). Маючи багатий військовий досвід, Р. Ярий входив до редакційної колегії «Сурми» з питань військової тематики. До числа військових загальнотеоретичних статей Ярого можна зарахувати статті про військове вчення, ведення військових дій в місті, про розвідку, аналіз військового стану армій інших держав. У своїх працях сотник Ярий робить наголос на організацію військового самовиховання та військового вишколу. «Наша мета – це створення нового типу українця: тілесно дужого, духовно на висоті завдання, самосвідомого українського націоналіста...» (Ярий,

1927, с. 16). Серед рефератів військової проблематики на I Конгресі Р. Ярий виголосив доповідь «Закарпаття». В іншому матеріалі «Зовнішня політика» (Ярий, 1930, с. 219) він твердить про необхідність поширення інформації про Україну, про її вплив на формування міжнародної політичної думки. У 1930 р. у серії видань УВО в Каунасі вийшла праця Р. Ярого і В. Мартинця «Війна і революція», яка у сконцентрованому вигляді подала аналіз національно-революційних рухів. У збірнику статей «Українське питання – світова проблема» за 1930 р., Ярий помістив розвідку «Підкарпатська Русь (Карпато-Україна)» (Кучерук, 2005, с. 62). У всіх працях Р. Ярого про військову підготовку молодого покоління, фізичне виховання, військовий вишкіл важливе місце відведено проблемам творення власної армії.

Коссак Зенон – народився в м. Дрогобич 1 квітня 1907 р., навчався в українській гімназії. У 1926 р. він вступив на юридичний факультет Львівського університету, а у 1928 р. польська влада покликала українця Коссака до старшинської військової школи. Після проходження вишколу в школі піхоти у Раві-Руській і здачі іспитів, сам Коссак казав: «...воєнного ремесла навіть від ворога треба вчитися» (Михальцевич, 1968, с. 36). Бойовим референтом КЕ ОУН на ЗУЗ Коссака було призначено у 1930 р. Беручи участь у військових подіях Карпатської України, Коссак отримує звання субреферента ідеології в пропагандистському відділі; здійснює функцію ад'юганта коменданта Карпатської Січі; викладає, як інструктор, на підстаршинському курсі. У березні 1939 р. він бере участь в боях з мадярами разом з М. Колодзінським, до кінця розділивши його долю.

Як публіцист, З. Коссак відомий через працю «44 правила життя українського націоналіста», яку написав у тюрмі. Більшість укладених правил говорять про характер воїна, борця: «5. Залізна дисципліна...; 18. Знай, що найкращою ознакою українця є мужній характер і вояцька честь; 20. Знай, що світ і життя – це боротьба, а в боротьбі перемагає той, хто має силу; 23. Для перемоги треба витривалості та постійного зусилля в діянні й у боротьбі» (Мудрик-Мечник, 1993, с. 15–17). Періодичні видання того часу – «Студентський шлях» та «Студентський вісник» – систематично друкували дописи З. Коссака публіцистичного та філософського характеру. Всіма силами він утверджував прин-

ципи повстансько-партизанської боротьби українського народу за національну свободу.

Підготовку національного війська в умовах підпілля на Західних українських землях за принципами повстансько-партизанської боротьби не заперечував і Євген Коновалець як голова ОУН. **Коновалець Євген** – «Віра», «Вірський», «Вірленко», «Дід», «Дядько», «Полковник», «Євген» – народився 14 червня 1891 р. у селі Зашків Львівського повіту (тепер Жовківський район) у родині вчителя. Під час навчання у Львівському університеті на юридичному факультеті у 1909–1914 рр. був секретарем «Просвіти». З вибухом Першої світової війни, Євгена Коновальця покликано до військової служби – 19-й полк крайової оборони Львова австрійської армії. Після бою на Маківці (1915) він потрапив до російського полону, де проводив велику роботу зі створення українських військових підрозділів під назвою Січових Стрільців. У 1920 р. полковник Є. Коновалець висуває проєкт створення Української Військової Організації. На 1-й Конференції Українських Націоналістів у Берліні 3–11 листопада 1927 р. він був обраний головою ПУН. Свій погляд на національну революцію голова ОУН висловив так: «Національна революція то, на мою думку, поняття ширше, ніж саботажні, терористичні акти... Національна революція як рух, який повинен в основі своїй зробити переворот... забезпечити українську державність...» (Гаврилів, 2004, с. 76–77). Протягом 10 років, перебуваючи в еміграції, Євген Коновалець розбудовував ОУН. Його діяльність на посту голови ПУНу викликала занепокоєння радянського керівництва. 23 травня 1938 р. у Роттердамі від рук більшовицького агента П. Судоплатова Є. Коновалець загинув.

Характеризуючи документну спадщину Є. Коновальця як військовика, треба говорити про його доповіді та реферати на засіданнях військової комісії Конгресу Українських Націоналістів: «Сучасне положення на українських землях», «Військова справа». Значну частину матеріалів займає листування з членами Проводу, спомини з часів визвольних змагань та публікації в «Сурмі» і «Розбудові нації». Є. Коновалець у своїх споминах, опублікованих у 1928 р., наголошує на програних моментах щодо створення українського національного війська (Коновалець, 1928b, с. 18–23; с. 60–64; с. 104–110; с. 153–158; с. 199–204; с. 241–244).

Готуючись до безкомпромісної боротьби, керівник ОУН на сторінках «Розбудови нації» публікує статтю «Військовий вишкіл» (Коновалець, 1928а, с. 261–265). Тут Є. Коновалець наголошує: «незалежність нації можна вибороти та закріпити тільки зорганізованою військовою силою» (Коновалець, 1928а, с. 261). Автор зазначає: «поширення військового вишколу ми повинні вести рівночасно в двох напрямках. З одного боку, зорганізувати серед нашої молоді, широку пропаганду потреби такого вишколу, – з другого боку, ми мусимо подумати над створенням такого відповідного центру, в склад якого ввійшли би всі наші військові» (Коновалець, 1928а, с. 264). І відразу ж голова ПУНу конкретизує основні завдання такого центру: «1) випрацювати подрібний плян військового вишколу для молодших старшин; 2) випрацювати плян військового вишколу взагалі; 3) підготовляти відповідну літературу шляхом видання вже готових праць, шляхом перекладів з чужої літератури та заохочування окремих наших військових фаховців до написання головніших військових підручників; 4) працювати над питанням організації майбутньої української армії» (Коновалець, 1928а, с. 264). Євген Коновалець як військовий діяч відзначився організаційними здібностями і беззастережною відданістю державотворчій ідеї, яку втілював у розбудові ОУН та підготовці її до збройної боротьби за Українську незалежну державу.

Висновки і перспективи подальших розвідок цього питання. У переддень Другої світової війни теоретичні питання творення повстансько-партизанського визвольного війська та практичні кроки по підтриманню військового духу були основними у діях ОУН. Тому Організація в свої ряди залучала багатьох військовиків – колишніх старшин української армії, які і розробляли стратегію бойової організації. Молоде покоління бойовиків, використавши досвід старших, зуміли втілити в життя створений прообраз збройних сил на прикладі Дружин Українських Націоналістів (ДУН), а потім Української Повстанської Армії (УПА), яка вела бойові дії партизансько-повстанськими методами в роки Другої світової війни і майже десятиліття після її завершення.

Творчі здобутки військових діячів ОУН, які відзначалися широким діапазоном і глибиною мислення, високим професіоналізмом, стали цінним внеском в організаційну та вишкільну діяльність ОУН міжвоєнного періоду. Усі навчальні та теоре-

тичні напрацювання військовиків ОУН є джерелом до вивчення військово-історичної думки про діяльність націоналістичної організації 1929–1939 рр. Ця спадщина також може бути використана у ще не завершених державотворчих процесах сучасної України, реформуванні Збройних Сил держави, перспективі входження нашої країни до загальноєвропейських структур та НАТО.

Джерела та література

- Бердій, А.** (1992). Про необхідність українського війська для побудови національної держави. *Визвольний шлях*, 4, 411–427.
- Вегеш, М.** (1993). Полковник Михайло Колодзінський-Гузар у Карпатській Україні. *Визвольний шлях*, 8, 955.
- Вегеш, М.** (2001). Сторінки історії ОУН-УПА в Закарпатті (1929–1939). *Сучасність*, 2, 85–103.
- Виздрик, В.** (2004). *Військово-патріотична діяльність УВО-ОУН серед української молоді Галичини: (1920–1939)*. (Автореф. дис. ... канд. іст. наук). Львів.
- Гаврилів, І.** (2004). Євген Коновалець на чолі УВО-ОУН. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*, 502, 71–79. Львів.
- Гаврилів, І.** (2012). Военна доктрина ОУН напередодні та на початку Другої світової війни. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*, 22, 80–96. Взято з http://nbuv.gov.ua/UJRN/Uks_2012_22_8.
- Гаврилів, І.** (2014). До питання утворення Української повстанської армії. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*, 24, 167–180. Взято з http://nbuv.gov.ua/UJRN/Uks_2014_24_15.
- Гаврилів, І.** (2017). *Військово-політична діяльність УВО-ОУН в боротьбі за Українську Державу (1920–1941 рр.)*. (Автореф. дис. ... д-ра іст. наук). Львів.
- Дад, А.** (1952). За волю і державність «Срібної землі»: дві постаті. *На варті*, 2, с. 10.
- ДАЛО – Державний архів Львівської області.
- Дем'ян, Г.** (2003). *Генерал УПА Олекса Гасин-«Лицар»*. Львів.
- Дужий, П.** (1997). *Роман Шухевич – Політик, Воїн, Громадянин*. Львів: Галицька видавнича спілка.
- Дужий, П.** (1997–1998). *Степан Бандера – символ нації. Ескізний нарис про життя та діяльність Провідника ОУН (Ч. 1–2)*. Львів: Галицька видавнича спілка.

- Кентій, А.** (2005). *Збройний чин Українських Націоналістів 1920–1956: Історико-архівні нариси*. Київ.
- Козоріс, М.** (1932). *Панський терор на Західній Україні*. Київ: Вид-во ВУАН.
- Колодзінський, М.** (1957). *Українська воєнна доктрина* (Ч. I). Торонто: Тов-во кол. вояків УПА в Канаді і ЗДА.
- Коновалець, Є.** (1928а). Військовий вишкіл. *Розбудова нації*, 7–8, 261–265.
- Коновалець, Є.** (1928б). Причинки до історії ролі Січових Стрільців в Українській революції. *Розбудова нації*, 1, 18–23; 2, 60–64; 3, 104–110; 4, 153–158; 5, 199–204; 6, 241–244.
- Кучерук, О.** (2005). *Рико Ярій – загадка ОУН*. Львів: Піраміда.
- Михальцевич, І.** (1968). Разом з Коссаком у війську. *Коссак. Охримо-вич. Тураш* (с. 34–36). Торонто.
- Мірчук, П.** (1968). *Нарис історії Організації Українських Націоналістів Т. 1: 1920–1939*. Мюнхен; Лондон; Нью-Йорк: Українське видавництво.
- Мудрик-Мечник, С.** (1993). *Революційна ОУН під проводом Степана Бандери: (Причинки до історії)*. Стрий: Тов-во «Увіс».
- Падох, Я.** (1990). Стрийський пласт: нарис історії. *Стрийщина: історико-мемуарний збірник*, 1, 474–479. Нью-Йорк.
- Посівнич, М.** (2009). *Воєнно-політична діяльність ОУН (1929–1939 рр.)*. (Автореф. дис. ... канд. іст. наук). Львів.
- Посівнич, М.** (2012). Полковник Михайло Колодзінський: воєнний теоретик і практик ОУН. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*, 22, 398–408.
- Посівнич, М.** (2015). Участь членів ОУН у Карпатській Січі. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*, 27, 240–252.
- Посівнич, М.** (2018). Зовнішня політика ОУН в 1929–1939 рр. *Місія України та національні інтереси в глобалізованому світі: візія націоналістів*: збірник мат. V Бандерівських читань (9.02.2018 р., м. Київ). (с. 87–122). Київ – Львів: Науково-дослідний інститут українознавства МОН України, недержавний аналітичний центр «Українські студії стратегічних досліджень».
- Рог, В.** (2004, 10 березня). Лицар ідеї та чину. *Шлях перемоги*, с. 9.
- Футала, В.** (2014). Відображення історії ОУН 1929–1939 рр. у сучасному українському наративі. *Український визвольний рух*, 19, 121–141.
- Футала, В.** (2016). Український визвольний рух 1920–1950-х рр. крізь призму української зарубіжної біографістики. *Проблеми гумані-*

тарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія «Історія», 38, 107–121. Дрогобич.

- Шанковський, Л.** (1990). УПА на Стрийщині. *Стрийщина: історико-мемуарний збірник*, 1, 203–321. Нью-Йорк.
- Шевчук, С.** (1965). *Пора сказати правду про наші визвольні змагання, добитися волі для Галицької землі 1918–1939*. Торонто.
- Юрик, Ю.** (2005). *Стратегія і тактика ОУН в українському національно-визвольному русі Західної України в 1929–1935 рр.* (Автореф. дис. ... канд. іст. наук). Львів.
- Ярий, Р.** (1927). Військове виховання молоді. *Національна Думка*, 11–12, 16.
- Ярий, Р.** (1930). Зовнішня політика. *Розбудова нації*, 9–10, 219.
- Яшан, В.** (1979). Полковник Михайло Колодзінський. *Сурмач*, 3–4, 28.

References

- Berdii, A.** (1992). Pro neobkhdnist ukrainskoho viiska dlia pobudovy natsionalnoi derzhavy [About the need for Ukrainian Army to build a national state]. *Vyzvolnyi shliakh – The way of liberation*, 4, 411–427 [in Ukrainian].
- Vehesh, M.** (1993). Polkovnyk Mykhailo Kolodzinskyi-Huzar u Karpatskii Ukraini [Colonel Mykhailo Kolodzinskyi-Huzar in Carpathian Ukraine]. *Vyzvolnyi shliakh – The way of liberation*, 8, 955 [in Ukrainian].
- Vehesh, M.** (2001). Storinky istorii OUN-UPA v Zakarpatti (1929–1939) [Pages of the history of the OUN-UPA in Transcarpathia (1929–1939)]. *Suchasnist – Modernity*, 2, 85–103 [in Ukrainian].
- Vyzdryk, V.** (2004). *Viiskovo-patriotychna diialnist UVO-OUN sered ukrainskoi molodi Halychyny: (1920–1939) [Military-patriotic activity of UVO-OUN among the Ukrainian youth of Galicia: (1920–1939)]*. (Extended abstract of candidate's thesis). Lviv [in Ukrainian].
- Havryliv, I.** (2004). Yevhen Konovalets na choli UVO-OUN [Yevhen Konovalets heads the UVO-OUN]. *Visnyk Natsionalnogo universytetu «Lvivska Politekhnikha» – Bulletin of the National University "Lviv Polytechnic"*, 502, 71–79 [in Ukrainian].
- Havryliv, I.** (2012). Voienna doktryna OUN naperedodni ta na pochatku Druhoi svitovoi viiny [The military doctrine of the OUN on the eve and at the beginning of World War II]. *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist – Ukraine: cultural heritage, national consciousness, statehood*, 22, 80–96. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Uks_2012_22_8 [in Ukrainian].

- Havryliv, I.** (2014). Do pytannia utvorennia Ukrainiskoi povstanskoï armii [On the question of formation a Ukrainian insurgent army]. *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist – Ukraine: cultural heritage, national consciousness, statehood*, 24, 167–180. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Uks_2014_24_15 [in Ukrainian].
- Havryliv, I.** (2017). *Viiskovo-politychna diialnist UVO-OUN v borotbi za ukrainsku derzhavu (1920–1941 rr.) [Military-political activity of UVO-OUN in the struggle for the Ukrainian State (1920–1941)]*. (Extended abstract of Doctor's thesis). Lviv [in Ukrainian].
- Dad, A.** (1952). Za voliu i derzhavnist «Sribnoi zemli»: dvi postati [For the freedom and statehood of the "Silver Land": two figures]. *Na varti – On guard*, 2, p. 10 [in Ukrainian].
- DALO – Derzhavnyi arkhiv Lvivskoi oblasti [State Archive of Lviv Region] [in Ukrainian].
- Demian, H.** (2003). *General UPA Oleksa Hasyn-«Lytsar» [UPA General Oleksa Hasyn-"Knight"]*. Lviv [in Ukrainian].
- Duzhyi, P.** (1997). *Roman Shukhevykh – Polityk, Voin, Hromadianyn [Roman Shukhevykh – Politician, Warrior, Citizen]*. Lviv: Galician Publishing Union [in Ukrainian].
- Duzhyi, P.** (1997–1998). *Stepan Bandera – symvol natsii. Eskiznyi narys pro zhyttia ta diialnist Providnyka OUN [Stepan Bandera is a symbol of the nation. Sketch essay on the life and work of the OUN leader]*. (Vols. 1–2; Vol. 1). Lviv: Galician Publishing Union [in Ukrainian].
- Kentii, A.** (2005). *Zbroinyi Chyn Ukrainskykh Natsionalistiv 1920–1956: Istoryko-arkhivni narysy [Armed rank of Ukrainian Nationalists 1920–1956: Historical and archival essays]*. Kyiv [in Ukrainian].
- Kozoris, M.** (1932). *Panskyi terror na Zakhidnii Ukraini [Gentleman's terror in Western Ukraine]*. Kyiv: VUAN Publishing House [in Ukrainian].
- Kolodzynskiy, M.** (1957). *Ukrainska voienna doktryna [Ukrainian military doctrine]*. (Vol. 1). Toronto: Society of former UPA soldiers in Canada and USA [in Ukrainian].
- Konovalets, Ye.** (1928a). Viiskovi vyshkil [Military training]. *Rozbudova natsii – Nation building*, 7–8, 261–265 [in Ukrainian].
- Konovalets, Ye.** (1928b). Prychyny do istorii roli Sichovykh Striltsiv v Ukrainskii revoliutsii [Reasons for the history of the role of the Sich Riflemen in the Ukrainian revolution]. *Rozbudova natsii – Renewal of the Nation*, 1, 18–23; 2, 60–64; 3, 104–110; 4, 153–158; 5, 199–204; 6, 241–244 [in Ukrainian].
- Kucheruk, O.** (2005). *Ryko Yaryi – zahadka OUN [Ryko Yaryi is a mystery of the OUN]*. Lviv: Pyramid [in Ukrainian].

- Mykhaltsevych, I.** (1968). Razom z Kossakom u viisku [Together with Kossak in the army]. *Kossak. Okhrymovych. Turash* (pp. 34–36). Toronto [in Ukrainian].
- Mirchuk, P.** (1968). *Narys istorii Orhanizatsii Ukrainskykh Natsionalistiv. T. 1: 1920–1939 [Essay on the history of UN organization. Vol. 1: 1920–1939]*. Munich; London; New York: Ukrainian Publishing House [in Ukrainian].
- Mudryk-Mechnyk, S.** (1993). *Revoliutsiina OUN pid provodom Stepana Bandery: (Prychynky do istorii) [Revolutionary OUN led by Stepan Bandera: (Reasons for history)]*. Stryi: Ltd. «Uvis» [in Ukrainian].
- Padokh, Ya.** (1990). Stryisky plast: narys istorii [Stryi layer: an essay on history]. *Stryishchyna: istoryko-memuarnyi zbirnyk – Stryishchyna: historical and memoir collection*, 1, 474–479. New York [in Ukrainian].
- Posivnych, M.** (2009). *Voienno-politychna diialnist OUN (1929–1939 rr.) [Military and political activity of the OUN (1929–1939)]*. (Extended abstract of candidate's thesis). Lviv [in Ukrainian].
- Posivnych, M.** (2012). Polkovnyk Mykhailo Kolodzynskyi: voiennyi teoretik i praktyk OUN [Colonel Mykhailo Kolodzynsky: military theorist and practitioner of the OUN]. *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist – Ukraine: cultural heritage, national consciousness, statehood*, 22, 398–408 [in Ukrainian].
- Posivnych, M.** (2015). Uchast chleniv OUN u Karpatskii Sichi [Participation of OUN members in the Carpathian Sich]. *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist – Ukraine: cultural heritage, national consciousness, statehood*, 27, 240–252 [in Ukrainian].
- Posivnych, M.** (2018). Zovnishnia polityka OUN v 1929–1939 rr. [OUN foreign policy in 1929–1939]. *Misiia Ukrainy ta natsionalni interesy v hlobalnomu sviti: vizia natsionalistiv: zbirnyk materialiv V Banderivskykh chytan (9.02.2018 r., m. Kyiv) – Ukraine's mission and national interests in a globalized world: the vision of nationalists: collection proceedings of the V Bandera readings (February 9, 2018, Kyiv)*. (pp. 87–122). Kyiv – Lviv: Research Institute of Ukrainian Studies of Ministry of Education and Science of Ukraine, Non-State Analytical Center «Ukrainian studios of Strategic Studies» [in Ukrainian].
- Roh, V.** (2004, March 10). Lytsar idei ta chynu [Knight of idea and rank]. *Shliakh peremohy – The way to victory*, p. 9 [in Ukrainian].
- Futala, V.** (2014). Vidobrazhennia istorii OUN 1929–1939 rr. u suchasnomu ukrainskomu naratyvi [Reflection of the history of the OUN in 1929–1939 in the modern Ukrainian narrative]. *Ukrainskyi vyzvolnyi rukh – Ukrainian liberation movement*, 19, 121–141 [in Ukrainian].

- Futala, V.** (2016). Ukrainyskiy vyzvolnyi rukh 1920–1950-kh rr. kriz pryzmu ukrainskoi zarubizhnoi biohrafistyky [The Ukrainian liberation movement of the 1920s and 1950s through the prism of Ukrainian foreign biographies]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriiia «Istoriia» – Problems of Humanities. "History" Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*, 38, 107–121. Drohobych [in Ukrainian].
- Shankovskiy, L.** (1990). UPA na Stryishchyni [UPA in the Stryi region]. *Stryishchyna: istoryko-memuarnyi zbirnyk – Stryishchyna: historical and memoir collection*, 1, 203–321. New York [in Ukrainian].
- Shevchuk, S.** (1965). *Pora skazaty pravdu pro nashi vyzvolni zmahannia, dobytysia voli dlia Halytskoi zemli 1918–1939 [It is time to tell the truth about the liberation struggle to achieve freedom for the Galician land of 1918–1939]*. Toronto [in Ukrainian].
- Yuryk, Yu.** (2005). *Stratehiia i taktyka OUN v ukrainskomu nationalnomu vyzvolnomu rusi Zakhidnoi Ukrainy v 1929–1935 rr. [Strategy and tactics of the OUN in the Ukrainian national liberation movement of Western Ukraine in 1929–1935]*. (Extended abstract of candidate's thesis). Lviv [in Ukrainian].
- Yaryi, R.** (1927). Viiskove vykhovannia molodi [Military education of youth]. *Natsionalna Dumka – National Opinion*, 11–12, 16 [in Ukrainian].
- Yaryi, R.** (1930). Zovnishnia polityka [Foreign Policy]. *Rozbudova natsii – Nation building*, 9–10, 219 [in Ukrainian].
- Yashan, V.** (1979). Polkovnyk Mykhailo Kolodzinskyi [Colonel Mykhailo Kolodzinskyi]. *Surmach – Trumpeter*, 3–4, 28 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 12.10.2020 р.

УДК 94(477).87)"19"

DOI: 10.24919/2312-2595.5/47.217785

Тетяна КУПРІЙ

кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри філософії, Київський університет імені Бориса Грінченка, вул. Бульварно-Кудрявська, 18/2, м. Київ, Україна, індекс 04053 (t.kuprii@kubg.edu.ua)

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-7305-5411>

ResearcherID: <https://publons.com/researcher/1793492/kuprii-g-tiana/>

ScopusID: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?origin=resultslist&authorId=57216832021&zone=>

Лідія ТИМІШ

кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри правознавства, соціології та політології, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, Україна, індекс 82100 (lidatymish21@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2142-8917>

ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/F-6539-2018>

Бібліографічний опис статті: Купрій, Т., & Тиміш, Л. (2020). Питання імплементації автономії Підкарпатської Русі в контексті Другої чехословацької кризи 1938 року. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 5/47, 352–367. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.5/47.217785>.

**ПИТАННЯ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ
АВТОНОМІЇ ПІДКАРПАТСЬКОЇ РУСІ В КОНТЕКСТІ
ДРУГОЇ ЧЕХОСЛОВАЦЬКОЇ КРИЗИ 1938 РОКУ**

Анотація. Метою дослідження є аналіз процесу реалізації національно-державної автономії Підкарпатської Русі, її поступовий характер під час Другої чехословацької кризи 1938 р. **Методологія дослідження** базується на принципах історичного методу та наукової об'єктивності. Застосовано системно-ана-

© Тетяна Купрій, Лідія Тиміш, 2020

літичний підхід, що дає змогу розглянути джерела, сутність та специфіку державотворчих процесів і явищ довоєнного періоду. **Наукова новизна** статті полягає в аналізі факторів осінньої чехословацької кризи 1938 р., які вплинули на розгортання державного руху в Підкарпатській Русі. Преса розкрила становище державних та неофіційних політиків та їх внесок у створення Карпатської України як автономної частини Чехословаччини. **Висновки.** Наприкінці 30-х рр. підкарпатська преса широко висвітлювала національний пошук українців у Закарпатській області. Газети оприявнювали міжнародні події, відомі як Мюнхенська криза, що сталася за короткочасне існування Карпатської України. Українська держава на Закарпатті на короткий час виникла у складних міжнародних політичних обставинах напередодні Другої світової війни. На думку преси, цей процес був природним та історично обґрунтованим. Загалом газети Підкарпаття були важливим засобом інформування українців про сучасні події у світі, а також про соціальну арену культурного, духовного та національно-державного життя регіону.

Ключові слова: національна ідентичність; чехословацька криза 1938 р.; Карпатські періодичні видання; преса; Підкарпатська Русь (Карпатська Україна).

Tetiana KUPRII

PhD (History), Associate Professor, Department of Philosophy, Borys Grinchenko Kyiv University, 18/2 Bulvarno-Kudriavska Str., Kyiv, Ukraine, postal code 04053 (t.kuprii@kubg.edu.ua)

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-7305-5411>

ResearcherID: <https://publons.com/researcher/1793492/kuprii-g-tiana/>

ScopusID: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?origin=resultslist&authorId=57216832021&zone=>

Lidiia TYMISH

PhD (History), Associate Professor, Department of Law, Sociology and Political Science, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 24 Ivan Franko Str., Drohobych, Ukraine, postal code 82100 (lidatymish21@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2142-8917>

ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/F-6539-2018>

To cite this article: Kuprii, T., & Tymish, L. (2020). Pytannia implementatsii avtonomii Podkarpatskoi Rusi v konteksti Druhoi chekhoslovatskoi kryzy 1938 roku [The question of implementation of autonomy of Subcarpathian Rus' in the context of the Second Czechoslovak Crisis of 1938]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriiia Istoriiia – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*, 5/47, 352–367. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.5/47.217785> [in Ukrainian].

THE QUESTION OF IMPLEMENTATION OF AUTONOMY OF SUBCARPATHIAN RUS' IN THE CONTEXT OF THE SECOND CZECHOSLOVAK CRISIS OF 1938

Summary. *The purpose of the study is to analyze the process of implementation of the national-state autonomy of Subcarpathian Rus', its gradual nature during the Second Czechoslovak Crisis of 1938. The research methodology is based on the principles of historical method and scientific objectivity. The system-analytical approach was applied, which allows consider the sources, essence and specificity of the state-making processes and phenomena of the pre-war period. The scientific novelty of the article is in the analysis of the factors of the autumn 1938 Czechoslovak crisis that influenced the deployment of the state movement in Subcarpathian Rus'. The press revealed the provisions of public and unofficial policy makers and their contributions to the establishment of Carpathian Ukraine as an autonomous part of Czechoslovakia. Conclusions.* *In the late 1930s, the Subcarpathian press extensively covered the national search for Ukrainians in the Transcarpathian region. Newspapers covered international events, known as the Munich Crisis that took place during the short-lived existence of the Carpathian Ukraine. The Ukrainian state in Transcarpathia emerged for a short time in difficult international political circumstances on the eve of the Second World War. According to the press, this process was natural and historically grounded. In general, newspapers of Subcarpathia were a significant means of informing Ukrainians about the current events in the world, as well as the social arena of cultural, spiritual and national-state life of the region.*

Key words: *national identity; Czechoslovak crisis of 1938; Carpathian periodicals; press; Subcarpathian Rus' (Carpathian Ukraine).*

*«Сонце з'являється на Сході,
але на цей раз воно зійшло на Заході країни»*

А. Волошин, 08 жовтня 1938 р.

Постановка проблеми. Боротьба за державність Підкарпатської Русі у міжвоєнний період поступово досягала апогею, набуваючи всеохоплюючого характеру. У кінці 30-х рр. ХХ ст. окреслилися політична й етнічна ідентичності підкарпатських русинів-українців, що у переважній більшості демонстрували духовно-національну єдність з усім українським народом у часи передвоєнного лихоліття. Отримавши унікальну можливість реалізувати національно-політичну автономію, громадськість Підкарпатської Русі активно включилася у державотворчі процеси.

Сучасні оцінки подій на Закарпатті 80-річної давнини неоднозначні і полярні. Виникають гострі дискусії навколо питань національно-політичного вибору шляхів утвердження Карпатської України, відносин представників крайової влади з Німеччиною та Угорщиною, сотні полеглих 15 березня 1939 р. на Красному полі за ідею української незалежності та їхнього вшанування пам'яті на державному рівні. Проте звернення до джерельного матеріалу розкриває об'єктивність історичних подій і дає змогу оцінити правдиву інформацію, відобразити форми громадянської свідомості, яка є суспільним індикатором, маніфестом національно-політичних інтересів.

Аналіз процесу імплементації національно-державної автономії Підкарпатської Русі, його поетапного характеру під час Другої чехословацької кризи, є **метою статті**. На підставі формулювання власних узагальнювальних висновків щодо імплементації та реалізації прав автономного краю автор має можливість розкрити маловідомі сторінки державотворчих процесів Закарпаття у передвоєнний час.

Аналіз наукових досліджень і публікацій. Детальний аналіз джерельної бази та опублікованих досліджень, у змісті яких автори торкалися згаданої проблеми, свідчить про те, що окремі аспекти перебігу Другої чехословацької кризи 1938 р. останнім часом мали недостатнє наукове опрацювання. Джерельним підґрунтям наукової розвідки є документи, що зберігаються у Державному архіві Закарпатської області, Архіві Міністерства закор-

донних справ Чеської Республіки, Військовому історичному архіву Інституту військової історії у Празі. Опубліковані архівні матеріали представлені збірками документів, зарубіжною українською, епістолярною та мемуарною спадщиною сучасників передвоєнних подій на Закарпатті А. Волошина, Ю. Брашайка, А. Бродія, В. Гренджа-Донського, Ю. Химинця, В. Шандора; науковими розвідками М. Вегеша, В. Віднянського, П. Гай-Нижника, В. Гирі, Т. Купрій, П. Лепісевич, М. Палінчака, Л. Тиміш, М. Хром'як та ін. Безпосередньо документальним підтвердженням тенденцій та особливостей перебігу кризових подій 1938 р. крізь періодику слугують газетні та журнальні видання «Українське слово» та «Нова свобода». У 1919–1939 рр. – період входження краю до складу Чехословацької Республіки, й за умови реалізації обіцяної демократизації суспільства, підкарпатська преса змогла повною мірою стати національним рупором і засобом підвищення рівня загальної культури та можливостей інформування населення тогочасними міжнародними подіями.

Виклад основного матеріалу. Друга чехословацька криза визначила місце і роль Підкарпатської Русі у світовій політиці. Активізація руху за автономію на Закарпатті восени 1938 р. у пресі порівнювалася із буремними подіями 1848 р. – «Весною народів», де ключовими позиціями стало узгодження спільних дій розрізнених стратегічних інтересів репрезентантів національного відродження. Для цього у середині вересня 1938 р. в регіон приїхала група американських емігрантів у складі І. Попа, І. Янчишина і О. Геровського, яка мала б виконувати роль арбітра у суперечках москвофільського та українофільського напрямів, закликавши представників обох груп розв'язати актуальні питання краю (Шандор, 1995, с. 89). Крило політичної москвофільської сили 12 вересня 1938 р. у день руської культури та святкування 950-ліття Хрещення Русі, зокрема проросійські організації за сприяння американського русина О. Геровського, організували зібрання «Руського блоку», крайового з'їзду членів «Товариства Духновича» та конгресу русофільських студентських організацій. До них приєдналася Аграрна партія з русофільським крилом Республіканської партії і Автономно-землеробським союзом на чолі з А. Бродієм («Нова свобода», 1938а, с. 1).

З українофільської сторони – Центральна Руська Народна Рада утвердила на своїх зборах відіслати делегацію до Праги, яка передала б Меморандум автономії від 2 вересня 1938 р. і резолюцію зборів чеській владі про потребу приєднання Пряшівщини до Підкарпатської Русі, надання фінансової допомоги верховинським округам і персональну заміну представників в урядових установах (Гиря, 2012, с. 124). Соціал-демократична партія, співзасновником якої був відомий українофіл Ю. Ревай, готувала свій проєкт автономії. Комуністи не опонували політичним суперникам і контакти між лівими групами в кризовий час вересня склалися дружно («Українське слово», 1938а, с. 1).

Під зовнішньою загрозою уряд ЧСР робив поступки народам федерації та дав згоду реалізувати вимоги для надання реальної автономії українцям Підкарпатської Русі. Питання автономії краю публічно було оголошено у третьому плані Годжі-Расмісена. Він передбачав створення національних земель. Для Словаччини і Підкарпатської Русі планувалося відновити жупну систему з широкими правами самоврядування. Рішенням місцевих народних рад було висунуто представника Першої Русько-Української Центральної Народної Ради А. Волошина і Центральної Руської Народної Ради Й. Камінського, які мали погодити склад крайового уряду у Празі («Нова свобода», 1938b, с. 1). Сторони вирішили разом домогтися автономії, відкинувши всі суперечки, які ділили народ на два ворогуючі табори, сподіваючись, що це приведе в одну нерозривну політичну цілісність.

Процес відродження державного будівництва та імплементації права щодо українського автономного краю на початковому етапі описував тодішній голова делегації Підкарпатської Русі у Відні та Берліні Ю. Химинець у книзі «Мої спостереження із Закарпаття»: *«Ще 8 жовтня зійшлися обидві Народні Ради (українська й москвофільська), щоб вибрати перший автономний уряд Закарпаття, що й сталося о 7 год. вечора, коли на балкон Крайового уряду в Ужгороді вийшов А. Бродій, щоб оголосити народові рішення. ... Довго не прийшлося чекати, як, неначе з-під землі, появилася кілька синьожовтих прапорів і великий похід вирушив вулицями столиці з піснями "О, Україно" та "Ми, гайдамаки" й патріотичними гаслами. Синьо-жовті прапори, Просвіта, "Ще не вмерла...". Це прямо приголомшило кілька десятків присутніх*

москвофілів, що остовпіло стояли біля Крайового Уряду, але ще більше чехів, жидів та мадярів» (Химинець, 1984, с. 112).

Промова Ю. Ревая до народу, який зібрався під стінами Народного Дому товариства «Просвіта», була наповнена змістом про історичні прагнення українців на власну державність: «... ми присягаємо на вірність своїй українській владі, ми маємо довір'я до своїх українських провідників, бо знаємо, що вони підуть завжди з автохтонним народом... Не ридати, а здобувати!» (Гренджа-Донський, 1987, с. 63). На Зборах було досягнуто домовленості щодо персонального складу автономного уряду, до якого ввійшли представники практично всіх основних політичних сил краю (Див. Рис. 1) і створено Національну Раду Підкарпатської Русі на чолі з А. Бродієм.

Рис. 1. Депутати і сенатори від Підкарпатської Русі в парламенті ЧСР: С. Фенцик, Е. Бачинський, І. Парканій, П. Коссей, А. Бродій, М. Демко, П. Жидовський, М. Долинай, І. П'єщак, Ю. Ревай (05 жовтня 1938 р.) (Брацшайко, 2009, с. 44)

У затвердженому офіційними органами першому уряді Підкарпатської Русі переважали русофіли (А. Бродій, Е. Бачинський), що реально відображало співвідношення між двома головними політичними силами краю. З представників проукраїнської орієнтації були присутні А. Волошин, Ю. Ревай, С. Клочурак, Д. Нім-

чук, А. Штефан та ін. У подальшому, згідно з Циркуляром Президії Крайового управління в Ужгороді, рада мала перетворитися на єдине Національне Об'єднання (Державний архів Закарпатської області (ДАЗО, ф. 117, оп. 1, спр. 327, арк. 1). Того ж дня Національна Рада у Пресовому бюлетені автономного уряду оголосила себе *«єдиним законним представником всіх руських областей Карпат і всього його населення, для якого забезпечується самовизначення і самоуправління»* (ДАЗО, ф. 19, оп. 3, спр. 970, арк. 11–12). Було ухвалено постанову про те, що членами майбутнього уряду мають бути тільки депутати празького парламенту та сенату.

На початку роботи крайового уряду представники русофільського блоку додатково запропонували до розгляду проект децентралізації державної і виконавчої влади. У статті *«Ми, автономісти, будемо нову вільну автономну Підкарпатську Русь»*, опублікованій ще у 1935 р., А. Бродій відстоював автономність краю (Бродій, 1935, с. 52). На жаль, у середині жовтня відносини між підкарпатськими радами погіршилися через суперечності між представниками уряду, тому проукраїнський напрям, за словами Ю. Брашайка, вирішив самостійно вирішувати долю свого краю, з усвідомленням помилок минулого і *«стати електризуючою силою для всього українства»* (Довганич & Корсун, 2007, с. 145).

Після 11 жовтня 1938 р., коли делегація Національної Ради Підкарпатської Русі отримала від Празького уряду позитивну відповідь у справі затвердження уряду Підкарпатської Русі, почався, за словами А. Волошина, процес доведення всьому світові, що *«українці політичні, національно зрілі і свідомі»* (Волошин, 1959, с. 57) та здатні розробити і прийняти закон про статус краю. Початок було покладено вимогою негайної заміни значної частини чеських урядовців місцевими урядовцями у земське представництво. Це було пов'язано з відхиленням кандидатур українців (прояв національного ухилу) в попередні виборчі кампанії (*«Нова свобода»*, 1938b, с. 2). У час політичного вакууму до проголошення автономії Підкарпатської Русі на керівних посадах в стратегічній для регіону лісовій галузі перебували німці, до яких українці ставилися з довірою та пошаною за їх професіоналізм і гуманність. Після Мюнхена було вирішено, що німці звільняться та виїдуть на батьківщину. Логічно було б на їх місця

призначати українців, проте чехи направляли своїх спеціалістів, що ще більше посилювало невдоволення серед місцевого населення («Українське слово», 1938b, с. 1). Яскравим прикладом непорозуміння через кілька місяців стало призначення у січні 1939 р. чеха з москвофільськими поглядами міністра внутрішніх справ Лева Прхалу. Масові акції протесту проти цього призначення призвели до повторного обговорення кандидатури, компромісної домовленості та зняття його з цієї посади (Делеган & Вискварко, 2009, с. 112).

Перший коаліційний уряд А. Бродія, провівши всього три засідання, зумів розглянути питання врегулювання територіальних проблем, зокрема визначення питання кордону між Підкарпатською Руссю, Словаччиною та Угорщиною, а також позицію Німеччини в цьому питанні. Уряд розпочав кампанію за приєднання до краю східнославацьких районів (Пряшівщини), заселених переважно русинами-українцями. Також був створений і затверджений перелік основних органів влади, який складався із 9 міністерств та засновано «Урядовий Вісник» – друкований орган для публікації розпоряджень автономного уряду, редактором якого став В. Гренджа-Донський. Для підтвердження автохтонності краю за ініціативи А. Бродія була створена комісія, до якої ввійшли відомі вчені П. Сова, Г. Геровський, М. Кондратович, М. Бескид та І. Панькевич, перед якими ставилося завдання науково обґрунтувати й подати підтвердження, що Закарпаття – руська земля і цим самим «*парировать мадьярские требования*» (ДАЗО, ф. 3, оп. 1, спр. 40, арк. 3).

Проте спільна робота першого коаліційного уряду завершилася ледве розпочавшись. У кінці жовтня 1938 р. А. Бродія було звинувачено у правочинних діях і заарештовано. У напружених обставинах, пов'язаних з антидержавною діяльністю А. Бродія другий уряд автономної Підкарпатської Русі сформував А. Волошин. Про його чітку українську спрямованість переконливо свідчило й опубліковане 27 жовтня 1938 р. у газеті «Нова свобода» звернення Української Народної Ради «*До всіх українців по цілому світі! До всіх українських партій, організацій, груп, товариств в Галичині, Буковині, Бессарабії, Наддніпрянській Україні, Канаді, Сполучених Державах Америки і взагалі до українців, де б вони не проживали куди входить і Пряшівщина і Спіша*» («Нова сво-

бода», 1938с, с. 1). Звернення «Справа нашої малої країни і цілої України» було розцінено українцями, зокрема в Галичині, як заклик до допомоги братам-українцям по той бік Карпат («Українське слово», 1938с, с. 1). Почалися масові демонстрації на підтримку уряду та нелегальні переходи польсько-чеського кордону галицькими українцями з метою допомоги у розбудові молодій українській державі. В урядових структурах автономного краю в центрі й на місцях, в українських школах і національно-культурних осередках, в народному господарстві й січових загонах працювали й діяли сотні галицьких українців. У цей час активно створювалися різноманітні комітети допомоги, організовувався збір коштів, медикаментів, продовольства тощо. Особливо відчутною була фінансова допомога, яка регулярно надходила з США та Канади. Варто зазначити, що фінансова допомога надходила й з Німеччини. Німецькі інженери приїхали у м. Хуст в кінці жовтня і привезли з собою 200 млн. крон на розбудову економіки («Нова свобода», 1938d, с. 2).

Успіхи українського державотворення на Закарпатті стимулювали розвиток ідеї про те, що у визначених історичних умовах тут відбудеться об'єднання всіх українських земель в єдиній соборній Українській державі. Саме тому виникло питання про зміну офіційної назви автономної одиниці. На другий день після рішень Першого Віденського арбітражу 2 листопада 1938 р. щодо передачі Угорщині частини території Закарпаття з містами Мукачеве, Берегове і Хуст, А. Волошин звернувся до народу краю відстояти самостійність автономного краю. Нова назва держави «Карпатська Україна» з'являється з подачі Німеччини 8 жовтня на шпальтах газет. Офіційно назва була запроваджена розпорядженням А. Волошина 30 грудня 1938 р., паралельно залишаючи у вжитку термін Підкарпатська Русь (Довганич & Корсун, 2007, с. 173). Тому, щоб остаточно визначитися в означеному питанні 17 листопада 1938 р. керівництво Української Народної Ради надіслало телеграму голові чехословацького уряду й Законодавчій комісії парламенту Чехословаччини зі змістом: *«Є неспірним, що наш народ є народом українським, а не руським, то є великоруським. Тому назва Підкарпатська Русь не відповідає дійсності. Українська Народна Рада, яка проголосила 1919 р. прилучення нашого народу до республіки як народня репрезентантка українського населе-*

ння в інтересі консолідації та спокійного розвитку цього краю домагається, щоб в новій Конституції була ужита урядова назва цього краю: *Карпатська Україна*». Але відповідь парламенту ЧСР не була позитивною і «*дефінітивну назву автономної території південно-карпатських русинів залишила без змін, щоб пізніше закон сойму установив нову назву Підкарпатської Русі*» (Див. Рис. 2), урядову мову та мову навчання в школах на території *Підкарпатської Русі*» («*Нова свобода*», 1938е, с. 1).

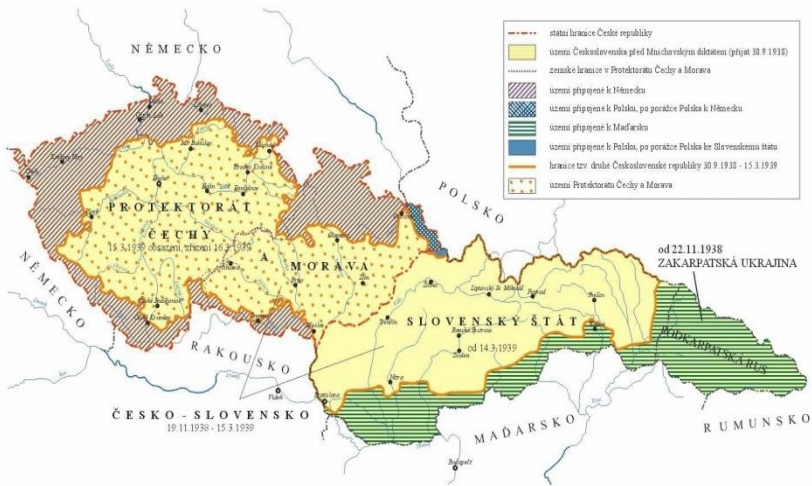

Рис. 2. Мапа Чехословаччини 1938 року (Czech map of Czechoslovakia (pre-1938 outline)) («Digitalizace telegramů Archivu MZV», 1945)

Незважаючи на рішення Першого Віденського арбітражу, яке з розпачем констатували Ю. Брашайко та М. Долинай у «Маніфесті уряду Карпатської України до всіх громадян» від 3 листопада 1938 р., було означено умови міжнародних переговорів та заклик: «*коштом зранення нашої Батьківщини здобуто українську державну самостійність і цей удар не захитає нашої волі сповнити те велике завдання, яке поставила перед нами історія*» (Волошин, 1995, с. 375). Боротьба за відстоювання державної, національної та етнічної ідентичності тривала як у подальші місяці, так і наступні десятиліття.

Висновки. Процес політичної ідентифікації українського народу продовжується ще й на початку ХХІ ст., маючи в історичній ретроспективі низку маркерів. Саме у кінці 30-х рр. минулого століття національні пошуки українців ознаменувалися державним утворенням у багатоетнічному регіоні, що тривалий період був у складі Чехословацької республіки. Політично-правова імплементація автономії Підкарпатської Русі супроводжувалася гострим протистоянням між учасниками українського державотворення, які напередодні Другої світової війни, реалізовували плани різнополітичного ангажування. Поетапний шлях розбудови української держави широко висвітлювався у пресі – вагомому засобі інформаційного зв'язку українців з тогочасними подіями у світі, а також суспільною ареною культурно-духовного і національно-державного життя краю.

Джерела та література

- Брацайко, Ю.** (2009). *«Що я видів на Закарпаттю...»: спогади.* Ужгород: Ліра.
- Бродій, А.** (1935). Ми, автономісти, будуємо нову вільну автономну Підкарпатську Русь. *Церковний календар* (с. 46–61). Ужгород.
- Вегеш, М., & Палінчак, М.** (2018). Державно-правові основи існування Карпато-Української держави (1938–1939). *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні відносини*, 3, 17–28.
- Віднянський, С.** (2009). Закарпаття – Підкарпатська Русь: від здобуття незалежності до проголошення незалежної держави (до 70-річчя Карпатської України). *Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика*, 15, 184–207.
- Волошин, А.** (1959). *Спомини: релігійно-національна боротьба карпатських русинів-українців проти мадярського шовінізму.* Філадельфія: Видавництво «Карпатський Голос».
- Волошин, А.** (1995). *Твори.* Ужгород: Гражда.
- Гай-Нижник, П.** (2018). Карпатська Україна (Підкарпатська Русь) 1938–1939 рр. як одна із «розмінних монет» Мюнхенського договору. *Гілея*, 139, 48–56.
- Гирия, В.** (2012). *Угорська іредента в міжвоєнному Закарпатті («угорський фактор» у суспільно-політичному житті).* Ужгород: Видавництво «Карпати».

- Гренджа-Донський, В.** (1987). Щастя і горе Карпатської України: щоденник. В В. Гренджа-Донський, *Твори* (Т. VIII). Вашингтон: Видання Карпатського Союзу.
- ДАЗО – Державний архів Закарпатської області.
- Делеган, М., & Вискварко, С.** (Упоряд.). (2009). *Карпатська Україна (1938–1939): збірник архівних документів і матеріалів*. Ужгород: Карпати.
- Довганич, О., & Корсун, О.** (Упоряд.). (2007). *Тернистий шлях до України: збірник архівних документів і матеріалів «Закарпаття в європейській політиці 1918–1919, 1938–1939, 1944–1946 рр.»*. Ужгород: ВАТ Видавництво «Закарпаття».
- Купрій, Т., & Тиміш, Л.** (2020). Угорський плебісцит у Підкарпатській Русі жовтня 1938 року за матеріалами преси краю. *Міжнародні відносини: теоретико-практичні аспекти*, 5, 11–20.
- Лепісевич, П., & Хром'як, М.** (2015). Державотворчі процеси та зовнішньополітична діяльність Карпатської України (1938–1939 рр.). *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*, 1, 27–35.
- Нова свобода*. (1938a, 16 вересня).
- Нова свобода*. (1938b, 29 вересня).
- Нова свобода*. (1938с, 27 жовтня).
- Нова свобода*. (1938d, 08 листопада).
- Нова свобода*. (1938е, 22 листопада).
- Нова свобода*. (1938f, 27 листопада).
- Українське слово*. (1938а, 27 вересня).
- Українське слово*. (1938b, 08 жовтня).
- Українське слово*. (1938с, 14 жовтня).
- Химинець, Ю.** (1984). *Мої спостереження із Закарпаття*. Нью-Йорк: Видання Карпатського Союзу.
- Шандор, В.** (1995). *Спомини. Т. 1: Карпатська Україна. 1938–1939*. Ужгород: МПП «Гражда».
- Digitalizace telegramů Archivu MZV 1918–1939. (1945). *Archiv Ministerstva zahraničních věcí. F. 35: Telegramy došlé a odeslané I Značka: Telegramy, 1918–1940*. Původce: MZV, Zastupitelské úřady Praha, Zátor – Loučky. Retrieved from https://www.mzv.cz/jnp/cz/o_ministerstvu/organizacni_struktura/utvary_mzv/specializovany_archiv_mzv/digitalizace_telegramu_archivu_mzv_1918.html.
- Kuprii, T., Tymish, L., & Panasiuk, L.** (2019). Subcarpathian Ruthenia in conditions of pre-war international crisis of 1938 and territorial encroachments of neighboring states (on regional press materials). *Cxið*, 164 (6), 75–82. doi: [10.21847/1728-9343.2019.6\(164\).186957](https://doi.org/10.21847/1728-9343.2019.6(164).186957).

References

- Brashchaiko, Yu.** (2009). «*Shcho vydiv ya na Zakarpattiu...*» [*What I saw in Transcarpathia...*"]. Uzhhorod: Lira [in Ukrainian].
- Brodi, A.** (1935). Мы, avtonomisty, buduiemo novu vilnu avtonomnu Pidkarpatsku Rus [We, the autonomists, are building a new free autonomous Subcarpathian Russia]. *Tserkovnyi Calendar – Church calendar* (pp. 46–61). Uzhhorod [in Ukrainian].
- Vehesh, M., & Palinchak, M.** (2018). Derzhavno-pravovi osnovy isnuvannia Karpato-Ukrainskoi derzhavy (1938–1939) [State Legal Basis of the Carpatho-Ukrainian State (1938–1939)]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Serii: Mizhnarodni vidnosyny – Scientific Bulletin of Uzhhorod National University*, 3, 17–28 [in Ukrainian].
- Vidnianskyi, S.** (2009). Zakarpattia – Pidkarpatska Rus: vid zdobuttia avtonomii do proholoshennia nezaleznoi derzhavy (do 70-richchia Karpatskoi Ukrainy) [Transcarpathia – Subcarpathian Rus: From the Autonomy to the Declaration of an Independent State (to the 70th Anniversary of the Carpathian Ukraine)]. *Ukraina XX st.: kultura, ideolohiia, polityka – Ukraine of the XX century: culture, ideology, politics*, 15, 184–207 [in Ukrainian].
- Voloshyn, A.** (1959). *Spomyny: relihiino-natsionalna borotba karpatskykh rusyniv-ukraintsiv proty madiarskoho shovinizmu* [Memories: Religious-national struggle of Carpathian Ruthenians-Ukrainians against Hungarian chauvinism]. Filadelfiia: Vydavnytstvo «Karpatskyi Holos» [in Ukrainian].
- Voloshyn, A.** (1995). *Tvory* [Writings]. Uzhhorod: Grazhda [in Ukrainian].
- Hai-Nyzhnyk, P.** (2018). Karpatska Ukraina (Pidkarpatska Rus) 1938–1939 rr. yak odna iz «rozminnykh monet» Miunkhenskoho dohovoru [Carpathian Ukraine (Subcarpathian Russia) 1938–1939 as one of the "coins" of the Munich Treaty]. *Hileia – Gilea*, 139, 48–56 [in Ukrainian].
- Hyria, V.** (2012). *Uhorska iredenta v mizhvoiennomu Zakarpatti («uhorskyi faktor» u suspilno-politychnomu zhytti)* [Hungarian irredent in Transwar Transcarpathia ("Hungarian factor" in socio-political life)]. Uzhhorod: Vydavnytstvo «Karpaty» [in Ukrainian].
- Hrendzha-Donskyi, V.** (1987). Shchastia i hore Karpatskoi Ukrainy: shchodennyk [Happiness and Sorrow of the Carpathian Ukraine: Diary]. In V. Hrendzha-Donskyi, *Tvory – Writings* (Vol. VIII). Vashynhton: Vydannia Karpatskoho Soiuzu [in Ukrainian].
- DAZO – Derzhavnyi arkhiv Zakarpatskoi oblasti [State Archives of the Transcarpathian Region] [in Ukrainian].
- Delehan, M., & Vyskvarko, S.** (Comps.). (2009). *Karpatska Ukraina (1938–1939): zbirnyk arkhivnykh dokumentiv i materialiv* [Carpa-

- thian Ukraine (1938–1939): A Collection of Archival Documents and Materials*]. Uzhhorod: Karpaty [in Ukrainian].
- Dovhanych, O., & Korsun, O.** (Comps.). (2007). *Ternystyi shliakh do Ukrainy: zbirnyk arkhivnykh dokumentiv i materialiv. Zakarpattia v yevropeiskii politytsi. 1918–1919, 1938–1939, 1944–1946 rr. XX st.* [*The Stinging Way to Ukraine: A Collection of Archival Documents and Materials. Transcarpathia in European politics. 1918–1919, 1938–1939, 1944–1946 XX century*]. Uzhhorod: VAT «Vydavnytstvo Zakarpattia» [in Ukrainian].
- Kuprii, T., & Tymish, L.** (2020). Uhorskyi plebistsyt u Pidkarpatskii Rusi zhovtnia 1938 roku za materialamy presy kraiu [Hungarian plebiscite in Subcarpathian Rus, October 1938 according to the press of the region]. *Mizhnarodni vidnosyny: teoretyko-praktychni aspekty – International Relations: Theory and Practical Aspects*, 5, 11–20 [in Ukrainian].
- Lepisevych, P., & Khromiak, M.** (2015). Derzhavotvorchi protsesy ta zovnishnopolitychna diialnist Karpatskoi Ukrainy (1938–1939 rr.) [State-making processes and foreign policy activity of the Carpathian Ukraine (1938–1939)]. *Naukovyi visnyk Lvivskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav – Scientific Bulletin of Lviv State University of Internal Affairs*, 1, 27–35 [in Ukrainian].
- Nova Svoboda [New freedom]*. (1938a, September 16). [in Ukrainian].
- Nova Svoboda [New freedom]*. (1938b, September 29). [in Ukrainian].
- Nova Svoboda [New freedom]*. (1938c, October 27). [in Ukrainian].
- Nova Svoboda [New freedom]*. (1938d, November 8). [in Ukrainian].
- Nova Svoboda [New freedom]*. (1938e, November 22). [in Ukrainian].
- Nova Svoboda [New freedom]*. (1938f, November 27). [in Ukrainian].
- Ukrainske Slovo [Ukrainian Word]*. (1938a, September 27). [in Ukrainian].
- Ukrainske Slovo [Ukrainian Word]*. (1938b, October 08). [in Ukrainian].
- Ukrainske Slovo [Ukrainian Word]*. (1938c, October 14). [in Ukrainian].
- Khymynets, Yu.** (1984). *Moi sposterezhennia iz Zakarpattia [My observations from Transcarpathia]*. Niu-York: Vydannia Karpatskoho Soiuzu [in Ukrainian].
- Shandor, V.** (1995). *Spomyny. T. I: Karpatska Ukraina. 1938–1939 [Memories. Vol. I: Carpathian Ukraine. 1938–1939]*. Uzhhorod: MPP «Hrazhda» [in Ukrainian].
- Digitalizace telegramů Archivu MZV 1918–1939 [Digitization of telegrams of the Archive of the Ministry of Foreign Affairs 1918–1939]. (1945). *Archiv Ministerstva zahraničních věcí. F. 35: Telegramy došlé a odeslané I Značka: Telegramy, 1918–1940 – Archive of the Ministry of Foreign Affairs. F. 35: Telegrams received and sent I Brand: Telegrams,*

1918–1940. Původce: MZV, Zastupitelské úřady Praha, Zátor – Loučky. Retrieved from https://www.mzv.cz/jnp/cz/o_ministerstvu/organizacni_struktura/utvary_mzv/specializovany_archiv_mzv/digitalizace_telegramu_archivu_mzv_1918.html [in Czech].

Kuprii, T., Tymish, L., & Panasiuk, L. (2019). Subcarpathian Ruthenia in conditions of pre-war international crisis of 1938 and territorial encroachments of neighboring states (on regional press materials). *Skhid – East*, 164 (6), 75–82. doi: [10.21847/1728-9343.2019.6\(164\).186957](https://doi.org/10.21847/1728-9343.2019.6(164).186957).

Стаття надійшла до редакції 15.10.2020 р.

UDC 94(=411.16):323.282
DOI: 10.24919/2312-2595.5/47.217833

Роман ШЛЯХТИЧ

кандидат історичних наук, старший викладач кафедри історії України та правознавства, Криворізький державний педагогічний університет, проспект Гагаріна, 54, м. Кривий Ріг, Україна, індекс 50086 (kliorpsh@gmail.com)

ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-5877-3522>

Бібліографічний опис статті: Shliakhtych, R. (2020). Motives of the local police regarding participation in the Holocaust in the General district "Dnipropetrovsk" (Evidence from the districts of Кругви Ріг and Stalindorf). *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія, 5/47*, 368–389. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.5/47.217833>.

МОТИВИ МІСЦЕВИХ ПОЛІЦАІВ ЩОДО УЧАСТІ У ГОЛОКОСТІ В ГЕНЕРАЛЬНІЙ ОКРУЗІ «ДНІПРОПЕТРОВСЬК» (НА ПРИКЛАДІ КРИВОРІЗЬКОГО ТА СТАЛІНДОРФСЬКОГО РАЙОНІВ)

***Анотація.** Метою дослідження є вивчення мотивів, які спонукали місцевих поліцаїв у Криворізькому та Сталіндорфському районах брати участь у Голокості. **Методологія дослідження** ґрунтується на принципах історизму, системоутворення, наукового характеру, перевірки, об'єктивності автора, використання загальнонаукових (аналіз, синтез, узагальнення) та спеціально-історичних (історико-генетичних, історико-типологічних, історико-системних тощо) методи. **Наукова новизна** – вперше на основі відеосвідчення з архіву Yahad-In Unyt та інших архівів досліджено мотиви місцевих поліцаїв, які брали участь у Голокості в Криворізькому та Сталіндорфському районах. **Висновки.** Відеосвідчення з архіву Yahad-In Unyt дали можливість проаналізувати мотиви місцевих поліцейських, а також етапи Голокосту, в яких*

© Roman Shliakhtych, 2020

вони брали участь. Існувало кілька основних мотивів: соціально-економічні, пов'язані із задоволенням їх матеріальних потреб; ідеологічні, пов'язані з негативним ставленням деяких поліцаїв до радянської влади (вони також розглядали євреїв як представників радянської влади); заздрість (яка межує з антисемітизмом); прагнення до влади. Ці мотиви спонукали місцеву поліцію взяти участь у Голокості. Прямими виконавцями разом із німцями були рядові поліцаї. Вони в основному займалися збиранням та охороною євреїв до розстрілу, супроводженням євреїв до місць страти, охороною місць масових вбивств, а іноді безпосередньо вчиняли вбивство євреїв.

Ключові слова: окупаційний режим; мотиви; місцеві поліцаї.

Roman SHLIAKHTYCH

PhD (History), Senior Lecturer, Department of History of Ukraine and Law, Kryvyi Rih State Pedagogical University, 54 Gagarin avenue, Kryvyi Rih, Ukraine, postal code 50086 (kliorpsh@gmail.com)

ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-5877-3522>

To cite this article: Shliakhtych, R. (2020). Motives of the local police regarding participation in the Holocaust in the General district "Dnipropetrovsk" (Evidence from the districts of Kryvyi Rih and Stalindorf). *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriiia Istoriiia – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 5/47, 368–389.* doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.5/47.217833>.

MOTIVES OF THE LOCAL POLICE REGARDING PARTICIPATION IN THE HOLOCAUST IN THE GENERAL DISTRICT "DNIPROPETROVSK" (EVIDENCE FROM THE DISTRICTS OF KRYVYI RIH AND STALINDORF)

Summary. *The purpose of the research is to study the motives that prompted local policemen in the Kryvyi Rih and Stalindorf districts to participate in Holocaust.*

The research methodology *is based on the principles of historicism, system-formation, scientific character, verification, the author's objectivity, moderated narrative constructivism, and the use of general*

scientific (analysis, synthesis, generalization) and specially-historical (historical-genetic, historical-typological, historical-systemic, etc.) methods. Scientific novelty for the first time on the basis of video evidence from the Yahad-In Unum archive and other archives, we researched features of the motives for local policemen to participate in Holocaust in the Kryvyi Rih and Stalindorf districts. Conclusions – Video evidence from the Yahad-In Unum archive gave the opportunity to analyze the motives of local policemen and also the stages of the Holocaust in which they took part. There were several main motives: socio-economic motives, which were associated with the satisfaction of their material needs; ideological motives associated with the negative attitude of some policemen to the Soviet authority (they also saw the Jews as the representatives of Soviet power); envy (which bordered on anti-Semitism); the desire for power. These motives forced the local police to take part in the Holocaust. The direct executors, together with the Germans, were ordinary police officers. They were mainly engaged in the collection and guard of the Jews before the execution, the escorting of the Jews to the places of execution, guarding the places of mass murder, and sometimes directly committed murders of the Jews.

Key words: *occupation regime; motives; local police.*

Problem statement. On August 20, 1941 the *Reichskommissariat* "Ukraine" was created. It was the one of the four occupation zones on the territory of Ukraine. The *RKU* consisted of six general districts, one of which was the general district "Dnepropetrovsk". This consisted of the territory of Dnipropetrovsk and the Northern part Zaporizhzhia and Mykolaiv regions. Until mid-October 1941 those areas were occupied by the German troops. Initially, power in the region belonged to the German military administration, but later it was passed into the hands of civil administration. However, on the ground, the power remained in the hands of local residents who were controlled by the Germans. The most sinister of all the power structures, created by the Germans in the occupied territories, were the SS, SD and local formations of German police.

The General district "Dnipropetrovsk" consisted of several major cities: Dnipropetrovsk (now Dnipro), Zaporizhzhia, Kryvyi Rih, Nikopol, Dniprodzerzhinsk (now Kamyanske) etc. The territory of the General district was divided into twenty districts, the centers of which were small towns. During the summer and early autumn of 1941, the power was in the hands of the German military leadership. In early September of

1941 *Ortskommandaturen* arrived in Dnepropetrovsk assuming full power in the city. The surrounding area was under the influence of the Dnipropetrovsk *Ortskommandaturen*. Besides, newly created city government was already subordinated to the authority of *Ortskommandaturen*. The first commandant of Dnipropetrovsk was Colonel von Alberti but he was in office only for two months. After him there was General Mangold (until September 19, 1943) whilst the last German *Ortskommandat* of the city was Captain Fisher (SA SSU, Dnipro, fund 4 (R), op. 2, case 50, vol. 1, pp. 87–88). A similar situation prevailed in other major cities. For example, in Kryvyi Rih in the early autumn of 1941, power was in the hands of the 538 field *commandant* headed by major Regler (SA SSU, Dnipro, fund 4 (R), op. 2, case 75, vol. 4, p. 77).

Civil governance and administration of the *Reichskommissariat* "Ukraine" were established in Dnipropetrovsk on November 15, 1941. The general district was ruled by the *Generalkommissariat*, district *Gebietskommissariat* and *Shtatskommissariat* ran big cities, and smaller ones were run by *Ortskommandaturen*. The staff of these bodies was predominantly German, except for lower posts (Slobodianiuk & Shakhraichuk, 2004, p. 72). From the testimony of the former Deputy Chairman of the Dnipropetrovsk City Council I. Perebaskyn we know that *statskonsult* of Dnipropetrovsk consisted of 7–8 German employees and 2 local Volksdeutsche, and that the *Commissioner-General* was Claus Zelzner (Slobodianiuk & Shakhraichuk, 2004, p. 72). In large cities, power also belonged to the Germans, but the city councils consisted of local residents. Such was Kryvyi Rih – one of the five "urban type" districts in the *Reichskommissariat* "Ukraine". Initially it was headed by Dyshon and from January 1943 by Faubel. And the City Council was headed by local residents S. Sherstyuk, then O. Busurmanov and V. Marinenko (Stetskevych, Shaikan, Shliakhtych, & Levchenko, 2015, pp. 89–90).

In the general district of Dnipropetrovsk twenty smaller districts were formed as of September 1, 1942. Meanwhile, before the war there were 50 districts and four big cities in Dnipropetrovsk region. Therefore, the Germans increased the size of administrative-territorial units. This was due to a lack of sufficient number of managers, and also corresponded to the main purpose of the occupation – the exploitation of the territories.

The population of the General district was predominantly Ukrainian but places of residence for the Jewish population were allocated. One such place was The Stalindorf Jewish district. It was founded in 1930 and the center of the Jewish colony was originally the village of Izluchyste. In 1931, the district was enlarged and Stalindorf became the new district center. The composition of the consolidation area included 23 of the village Council, 16 of which were Jewish. All in all, according to the census of 1939, 129 439 Jews lived on the territory of Dnipropetrovsk region (Kruglov, Umanskiy, & Shchupak, 2016, p. 147).

The Germans came to the territory of Dnipropetrovsk region on August 12, 1941 and by mid-October the whole region had been occupied. Officially, Dnipropetrovsk was captured by the Germans on August 25, 1941. Work immediately began on the creation of local authorities in the region, the work in which, in some districts, representatives of the southern marching group of OUN(B) took an active part. Ukrainian nationalists acted in accordance with the "Act on the restoration of the Ukrainian state", proclaimed in Lviv June 30, 1941, and tried to create local authorities, to form police structures, to master culture and education. For example, in Kryvyi Rih and Nikopol during the autumn of 1941 there was a kind of "Ukrainian Renaissance": the Ukrainian theater was opened, "Prosvita" magazine was created, streets were renamed, office work in local authorities was transferred to the Ukrainian language and newspapers were printed in the Ukrainian language. But the situation was not like this in all cities of the General district. In Dnipropetrovsk the city Council was headed by a typical collaborator Sokolovsky, who actively carried out all the instructions of the German authorities.

Thus, with the advancement of German troops to the East, military power was replaced by civil. After all, the regions of occupied Ukraine had to be subordinated to the Ministry of the occupied Eastern regions and thus ensure the exploitation of local resources. On the one hand, the Germans used terror and coercion and, on the other, they allowed residents to hold senior positions in local authorities, as well as attracting them to local formations of the German police.

The analysis of sources and recent researches. In this article we will focus mainly on the events in the city of Kryvyi Rih and Stalindorf districts. For the purposes of disclosure, the research for this article drew upon archival materials from the state archive of the

SBU in Dnipro city, as well as eyewitness accounts of the Holocaust from the archive of the Yahad-In Unum. A cluster of archived criminal cases instituted against local policemen was found in Dnipro SBU archive. These sources contain information about the local collaborators who took part in the Jewish genocide; information about the sites of mass executions and their description; information about the victims and other details of policemen criminal activity in Kryvyi Rih and the countryside. Information about the participation of local police in the Holocaust is also in the materials on the German trials of Nazi criminals. In contrast to the Soviet criminal cases, materials from German lawsuits contain fairly accurate data about the number of victims, perpetrators and sites of mass executions. In addition, they have a serious evidence base.

Of course, important information about the participation of local police in the Holocaust is also contained in the testimony of eyewitnesses to this tragedy. A considerable amount of evidence describing the murders of Jewish citizens can also be found in the materials of the Extraordinary State Commission on Reporting and Investigating the Atrocities of the German Fascist Occupants (Commission). These materials are valuable because they had been collected in the Dnipropetrovsk region since 1944. And witnesses, who have not yet forgotten all the details, describe these events. These documents give general overview of the extent of the Holocaust in the region. However, it is important to remember that the Commission materials were not only created as a historical document. They were also intended to be ideological material substantiating the general concept of the Soviet "Great Patriotic War". As the official Soviet historiography tended to diminish the role of local collaborators and blame the Germans, these materials require additional verification.

Video testimonies from the Yahad-In Unum archive are more rigorous. All testimonies have a pretty clear structure: the personal data of the respondent; his/her social origin; memories of the life of the Jews and the local population leading up to the Soviet-German war, the arrival of Germans and first impressions of their appearance; information on the fate of the Jews in the first days, weeks and months of Nazi occupation; data on the sites of the mass executions of the Jewish population; the involvement of local policemen in the Jewish genocide; the remembrance policy at sites of mass executions etc.

The testimonies differ in the degree of informative value. The most informative sources are the memories of people who were 5–7 to 15–17 years old at the time of the genocide. It was psychologically traumatic for them, which is very well reflected in their memory. The testimonies of people who were 18 and older are less informative. They usually do not tell the full story and try not to remember unpleasant moments or do not talk about them at all. No less important is the fact that for many respondents the Jewish story was not central in their own individual, despite the fact that they lived in a predominantly Jewish environment. Therefore, sometimes the topic of the Holocaust in the interview is covered quite fragmentarily. Despite this, these memories contain considerable factual material that is undoubtedly important for the objective coverage of the role of local policemen in the Holocaust.

In addition, information on the participation of local police in the Holocaust is contained in the monograph "Holocaust in Ukraine" (Kruglov, Umanskiy, & Shchupak, 2016, p. 563). This is one of the first publications in Ukrainian historiography that comprehensively reveals various aspects of the Holocaust in the territory of Nazi-occupied Ukraine. In particular, the authors reveal the problem of participation of local collaborators in the Holocaust. In I. Dereiko's (Dereiko, 2012, p. 174) noteworthy monograph the author examines the local formation of the German police. The author investigates the structure of these bodies on the territory of the *Reichskommissariat* "Ukraine", analyzes the degree of their involvement in various punitive operations including the territory of the General district "Dnipropetrovsk". Another Ukrainian historian, Yu. Radchenko (Radchenko, 2011, pp. 46–86) also writes about the local formation of the German police. In his opinion, Berlin officials gave only general instructions to their subordinates regarding the murder of Jews. And local security police and SD had "a broad initiative in the matter of the arrest and murder of all real and imaginary enemies of the new order" (including Jews). This researcher also argues that the local formations of the German police primarily served as "ordinary executors" who just followed the instructions and "proactive conformists" who entertained a view of the regime. The Soviet totalitarian society of the 30s made them to be that kind of people.

Serious work in researching the participation of local formations of the German police in the Holocaust has been carried out by foreign historians. One of the problems which preoccupy the work of modern foreign historians is the problem of the motives that guided the local policemen. This topic explored in the works of M. Dean (Dean, 2000, p. 220), C. Browning (Browning, 1993, p. 191) and O. Prusina (Prusin, 2007, pp. 31–59). Thus, M. Dean in his monograph explores the local formations of the German police, which operated on the territory of Ukraine and Belarus. He concludes that local policemen could voluntarily refuse to kill Jews. But, most of them decided to execute the command. A similar idea is found in the work of C. Browning. In his opinion, the question of choice occupies an important place in the formation of the criminal, since it was the choice that turned an ordinary person into a murderer. He also analyzes the psychological motives that led the policemen to kill innocent people. The main motive layed in the subordination to the authorities and the desire of the group affiliation.

The problem of motivation of local policemen is further explored by another well-known researcher, O. Prusin. He emphasizes that most of the policemen were mentally "normal" people. Therefore, their behavior during the occupation should be considered in the context of their age, socio-economic status, education, attitude to power etc. He thus identifies three socio-psychological types of policemen: "political activists" are those who are guided by ideological ideas or motives; "proactive conformists" and "ordinary executors" who simply followed the order. The latter two types constituted the majority among the local policemen.

In addition, foreign historians pay considerable attention to the research of the participation of local policemen in various stages of the Holocaust. For example, in his book the well-known researcher Andrey Umansky gives archival records from the Germans archives, as well as documentary photograph. This particular kind of historical sources is gaining more and more importance for studying the Holocaust. After all, in the photo submitted by the Umansky it is clearly visible that the police exactly take an active part in leading the convoy of the Kryvyi Rih Jews to place of their execution in October 1941 (Umansky, 2018, pp. 225–227). Well-known Canadian researcher Y. Grabowski (Grabowski, 2017, p. 32) also explores the participa-

tion of policeman in various stages of the Holocaust. In particular, he notes that local police in Poland not only took part in guarding and escorting Jews in to the places of execution, but also in their murders. A similar situation can be observed on the territory of the Dnipropetrovsk region. There is evidence that local policemen killed their former neighbors, namely local Jews. Many of these testimonies can be found in the work of Father Patrick Desbois (Diubua, 2011, p. 310). On the basis of the analysis of witnesses testimonies Father Desbois comes to the conclusion that the role of the "local" factor was one of the most important factors in the genocide of Jews in Ukraine. After all, almost all the witnesses claim that the local police officers acted very cruelly towards the Jews.

Thus, despite the large amount of archival material, as well as the studies of both Ukrainian and foreign researchers, the problem of participation of local police in the Holocaust remains understudied. Moreover, the participation of local police representative in Holocaust in the territory of the general district "Dnipropetrovsk" had hardly been studied. **The purpose of the research** is to study the motives that prompted local policemen in the Kryvyi Rih and Stalindorf districts to participate in Holocaust.

Statement of the basic material. Since the beginning of the Soviet-German war crimes against the local population, including Jewish, were not only by *Einsatzgruppen* but by *Wehrmacht* troops and local volunteers who began to enter the local police structures. According to the well-known researcher Dieter Pohl in the area of responsibility of the Army group "South", which operated on the territory of Ukraine, security measures were distributed between the *Wehrmacht* and the SS and police (Diter, 2015, p. 45). Therefore, to ensure order and security *Wehrmacht* had engaged three army security division (213th, 444th and 454th), which augmented battalions of the German regular police or police order (318th, 311th and 82nd). Alongside the military authorities, Supreme leader of the SS and police chief Russia-South Friedrich Jeckeln kept order in the occupied Ukrainian lands. Under his command were the 5th and 6th teams of *Einsatzgruppen C* and the police regiment South, which consisted of the 45th, 303rd and 314th battalions of the order police. And in reserve there were three more police battalions (the 304th, 315th and 320th) (Diter, 2015, p. 45). These forces were engaged in the occupied Ukrainian territo-

ries during the summer-early autumn of 1941, even before the representatives of the German civil administration came to the General district "Dnipropetrovsk". The beginning of creation of the local authorities and police took place alongside the acquisition of cities and villages of the upcoming General district.

The first large city occupied by Germans in the territory of the future General district "Dnipropetrovsk" was Kryvyi Rih. The central part of the city was captured by German troops on 14 August 1941, while the battles in the Northern outskirts took place on August 15. Along with the Germans the so-called Kryvyi Rih swarm southern marching group OUN also came to the city. We know that this group was headed by P. Rizhko. Its members were J. Potichnyj, D. Horbachiv, I. Salyak, I. Tarnavsky, G. Maksimec (Hanna Kovalenko) and others. They were helped by Ukrainian translators in the *Wehrmacht*: T. Naidych, O. Vitoshynskiy, M. Voynovych, T. Sendzik (Slobodianuk & Shakhraichuk, 2004, p. 201). Almost immediately, the creation of local authorities in the city began and the leading role in this process was played by Ukrainian nationalists. Thus on the 17 August 1941, D. Horbachiv convened a meeting of intellectuals in the city. The first who spoke was Horbachiv himself and he stressed the need for elections of local self-government bodies, after all, so the Ukrainians can begin to build their own state (SA SSU, Dnipro, fund 6 (R), op. 2, case 12848, p. 23). Consequently, one of the results of the meeting was the election of a city Council headed by engineer S. Sherstyuk. Some members of the city Council were either members of the OUN, or its supporters, and therefore until January 1942, the nationalists acted in the city quite legally (Stakhiv, 1995, p. 94).

After the Germans captured Kryvyi Rih, Kryvyi Rih rural district began to form. The nearest villages to Kryvyi Rih were united in the rural district, by U. Yefremenko. A similar situation occurred in the Stalindorf district, which was captured on 16–20 August 1941 and soon renamed Friesendorf. Very quickly occupation authorities began to establish in the areas: district and rural councils, gendarmerie and police. The local Police in the Stalindorf district included non-Jewish inhabitants. There is no information about the existence of the Jewish police in Stalindorf district.

The structure of the police, *SD* and *SS* in occupied Ukraine was modeled after the relevant structure of the Reich, but a crucial problem

was the lack of personnel. Therefore, the Germans used all available resources and simplified the structure of these bodies in the occupied territories to a minimum. After the creation of the *Reichskommissariat* "Ukraine" and formation of all six General districts, *SS – obergruppenführer* Hans-Adolf Prützmann was appointed as the highest SS and police *Führer* and *SS gruppenfuhrer* Dr. Max Thomas – as the Head of the security police and the *SD* (Kruglov, Umanskiy, & Shchupak, 2016, p. 554). The heads of the security police and *SD* in the General districts were subordinate to Dr. Thomas, and the *SS* and *police Fuhrers* in each district were subordinate to Prützmann. Local residents were actively involved in the structures of the "security police and the *SD*", the *Schutzmannschaft*. Thus, in Kryvyi Rih, the structure of the local police began to be created from the end of August 1941. At the time, it was officially called "Ukrainian police" and was initially controlled by Ukrainian nationalists. It was headed by a local resident Mykola Taranenko, and his Deputy, a member of the OUN(M), Mykola Lebid.

The issue of the creation of "Ukrainian police" was also covered by the city Council. This was the task of Gayan, the Vice-President of the city (SA SSU, Dnipro, fund 6 (R), op. 2, case 17233, p. 32). At this time, – the "Ukrainian police" in the city was divided into five departments. Each department consisted of 12–15 people. The head of the first police departments was Kupriyanenko, the second department was headed by Mykola Stetsenko, the third – Grigory Kunitsyn, the fourth – Gavriilo Bohun and the fifth – Anisim Ilchuk (SA SSU, Dnipro, fund 6 (R), op. 2, case 17233, pp. 32–35). However, at the end of September, as a result of the appearance in Kryvyi Rih of the German civil administration the reorganization of the "Ukrainian police" began. Therefore, instead of five offices in the Central part of the city there were three and in parallel began the formation of police departments in other parts of the city.

We thus know that during the occupation, Kryvyi Rih was divided into three districts: Central, Vechirnokutskyi and Fabrychnozavodskyi. In Central district remained two departments and the so-called "reserve police troop". The last was headed by Ilchuk, it consisted of people older than 30 years who took an active part in the murders of the Jewish population of Kryvyi Rih. In Vechirnyokutskyi district from September to October 1941 the police was headed by local resident Timothy Lepsky. His Deputy was Vasily Veretenikov. District

police officers were Ivan Marchenko and Peter Dobrogorsky (SA SSU, Dnipro, fund 6 (R), op. 2, case 15862, p. 35). However, after T. Lepsky robbed an apartment he was arrested and dismissed. On 10 November 1941, instead of Lepsky, German Lieutenant Triloph headed the police in the district and Tsymevskiy, also German, was his Deputy (SA SSU, Dnipro, fund 6 (R), op. 2, case 15862, p. 25).

Besides, two punitive units were formed in Kryvyi Rih in the autumn of 1941 that were also involved in the Holocaust. Those were the 130th *Schutzmannschaft* battalion and a hundred of Cossacks under the leadership of Bohun. From the minutes of the police interview, it is known that the first Cossack battalion was formed in September-October 1941. It consisted of local policemen and Red Army prisoners from the local camp (SA SSU, Dnipro, fund 6 (R), op. 2, case 18955, pp. 46–47). The 130th *Schutzmannschaft* battalion was formed in late 1941 and early 1942. It consisted of local policemen, and also volunteers from amongst local residents. There were also prisoners of war in the battalion, whom the Germans forced to participate (SA SSU, Dnipro, fund 6 (R), op. 2, case 18955, pp. 46–47).

In early 1942 the "security police and SD" were created in the city. So, since May 1942, major Adolf Haan became the head of the Kryvyi Rih "security police and the SD", major Hans Iordan as his assistant. Meanwhile, since December 1942 George Budig (or Budich) became the chief of the Kryvyi Rih SD, whilst his adjutant was Hans Brinks (or Brings) (SA SSU, Dnipro, fund 4 (R), op. 2, case 75, vol. 1, pp. 304–307). Thus, from 1942 Kryvyi Rih police came under the full control and began to perform mainly repressive and punitive functions.

For example, since October 1941 the police in a rural area of Kryvyi Rih, formerly headed by the Ukrainian Nationalist Petro Tarnavskiy, was directed by Stepan Nikitsky, albeit with Tarnavskiy as one of his deputies until summer 1942. Another Nikitsky's deputy, Fedir Shablii, testified to the nationalist activities of Tarnavskiy during the interrogation. In particular, F. Shablii's testimony revealed that P. Tarnavsky organized "Prosvita" in the villages Khrystoforivka and Veseli Terny in the Kryvyi Rih district (SA SSU, Dnipro, fund 6 (R), op. 2, case 18955, p. 51). In the summer of 1942, he thus went into hiding and disappeared from Kryvyi Rih.

S. Nikitsky was the chief of police of the Kryvyi Rih district until February 1944 (SA SSU, Dnipro, fund 6 (R), op. 2, case 11857,

vol. 1, p. 30). His deputies were: at first P. Tarnavsky, then Matvey Zablotsky, and later F. Shabliy. The last two held positions of the feldwebel; the chief of guard service was the non-commissioned officer Shutko (SA SSU, Dnipro, fund 6 (R), op. 2, case 11857, vol. 1, p. 26). Also S. Nikitsky ran 7 rural police departments: in the village (note: village – v.) of Lozuvatka the police was headed by Yury Yagodkin, v. Khrystoforivka – by M. Hutorny; v. Zelena Balka – by Pavlo Volichenko; v. Oleksandro-Dar – by Chernyak, v. Veselovka – by Pavlo Necheporenko; v. Shevchenkovo – by Petro Shelest, v. Nedaivoda – by Ivan Kosyak (SA SSU, Dnipro, fund 6 (R), op. 2, case 11857, vol. 1, p. 22). The number of policemen in each district was different. Thus, in 1942 the number of policemen in townships of Kryvyi Rih district was as follows: Lozuvatka – 20; Nedaivoda – 12; Oleksandrivka – 12; Khrystoforivka – 9; Zelena Balka – 10; Veselovka – 8; Veseli Terny – 18; Shevchenkovo – 10 (Melnyk, 2014, p. 61). In addition, 29 policemen guarding the gendarmerie of Kryvyi Rih district were also under command of S. Nikitsky (SA SSU, Dnipro, fund 6 (R), op. 2, case 11857, vol. 1, p. 26). Overall, according to the standard distribution, the police should have consisted of 100 people but the total needed staff was never recruited. The police of Kryvyi Rih rural district were subordinate of the gendarmerie. from 1941–1943 the gendarmerie of Kryvyi Rih district was headed by the Germans: first, Gass, and later – Shtolb and Frank (SA SSU, Dnipro, fund 6 (R), op. 2, case 11857, vol. 1, p. 35; 39).

According to testimonies from contemporary local residents in the Yahad-In Unum archive, policemen from the rural districts of Kryvyi Rih and Stalindorf took fairly active part in the Holocaust. Some witnesses mention the existence of police stations in their villages and the names of individual police officers who mistreated local residents, including Jews. Thus, district policemen in the village of Khristoforovka took an active part in the shootings of the Jews of Stalindorf district from settlements 4 and Krasnoarmeyske (Yahad-In Unum's Archives / Testimony n. 974U). A witness from the village of Kirove, which was near the Jewish settlements of Stalindorf district, said that there were 12 policemen in Kirov (3 from other villages and 9 local) (Yahad-In Unum's Archives / Testimony n. 955U). In the village of Novokomna in the Stalindorf district, the witness specifically remembered 3 local policemen: Vasily Baidak, Ivan Zhatko and Golov-

chenko (Yahad-In Unum's Archives / Testimony n. 1082U). A witness from the village of Ekaterino-Mikhaylivka also remembered three local policemen: Golovaty, Kostyurenko and Khrebtov. This village was located next to the Jewish settlement of Freidorf in Stalindorf district (Yahad-In Unum's Archives / Testimony n. 950U).

Thus, the activity of local Auxiliary police started in the region in August-September 1941. During that period local Ukrainian nationalists created the "Ukrainian police" in accordance with the directives that came from the management of both OUNs. But in relation with the expansion of German civil administration in the region is the situation with the local authorities and police began to change. Repressions against the Ukrainian nationalists began, and as the result exclusion of the OUN from local authorities and police. It led to reorganization and transformation of local police structures and, first of all, into repressive and punitive bodies. Since the end of 1941 leading positions in these structures were occupied by German officers and this provided even more opportunities to attract local police to participate in the Holocaust. Yet, the evidence of local residents as well as information from the archives proves that the police had already taken part in different stages of the Holocaust by the autumn of 1941.

Testimonies from Yahad-in Unum archive, as well as material from the Ukrainian regional archives and the SBU archives, give quite an ambiguous picture of the first months of the German occupation. On the one hand, Ukrainian nationalists who came from the territory of Western Ukraine actively formed local authorities in some cities and villages of the region, and also involved the local population in the OUN. On the other hand, the German military administration did not interfere with the establishment of local authorities, for the main criterion at this time was the loyalty of the local authorities to the Germans. And finally, local residents frightened by the retreat of the red army, and taught over the years Stalin's terror and famine not to trust the authorities, formed strategies of their own in those conditions. Meanwhile, some of them chose to serve in the police as a means of survival and self-affirmation.

Local residents, who chose to serve in the German police, were guided by certain motives. There were several main motives: socio-economic, which were associated with the satisfaction of their material needs; ideological motives associated with the negative attitude of

some policemen to the Soviet authority (from this point of view the Jews were considered as people related to this authority); the envy which verging on anti-Semitism; desire for power.

Material gain was an important socio-economic motivation that encouraged local residents to join the police. For example, Kryvyi Rih policeman Semyon Petrichenko received a salary of 220 rubles and food for his service in the police (SA SSU, Dnipro, fund 6 (R), op. 2, case 15055, p. 24). And investigator of the Kryvyi Rih police Grigory Zablotsky received 500 German marks a month in the service, again alongside with food (SA SSU, Dnipro, fund 6 (R), op. 2, case 16681, p. 35). Another local policeman, the head of the "reserve police troop" Anisim Ilchuk received 400 rubles for his service (SA SSU, Dnipro, fund 6 (R), op. 2, case 18835, vol. 1, p. 34). Thus, the material stimulation of policemen both in the city and in the village was a significant enough factor to work in this structure. In addition, they got uniforms, and some policemen were even allowed firearms. One witness recalls that in the village of Khristoforovka, Kryvyi Rih district, local policemen were dressed in German uniforms and had weapons (Yahad-In Unum's Archives / Testimony n. 985U). The witness of the settlement No. 8, which was located in Stalindorf district, also recalls the uniforms and weapons of local policemen (Yahad-In Unum's Archives / Testimony n. 974U). However, other witnesses from villages of Stalindorf and Kryvyi Rih areas remember that policemen only carried clubs as weapon, and were dressed in civil clothes. Thus, if payment and food were integral parts of service in police forces, weapons and uniform were allocated at the discretion of local German administration.

Another component of the financial incentive of policemen, in addition to salaries and food rations, was the opportunity to participate in the looting of property from shot or evacuated Jews. Policeman I. Kalashnyk, who in the autumn of 1941 was the head of the Kryvyi Rih city police warehouse, testified that at the end of 1941 the German police ordered him to create a group of local policemen. This group had to remove property from the apartments and houses of the shot people, including Jews. At the inquest, I. Kalashnik confessed that he took different things from the apartments: furniture, clothes, dishes, firewood, etc. All of those assets I. Kalashnik collected in the warehouse, and then it obviously was shared by the local policemen (SA SSU,

Dnipro, fund 6 (R), op. 2, case 14293, p. 31). The situation was similar in rural areas. For example, the witness recalls that after the execution of Jews from the 6th village of Stalindorf district, local policemen took everything out of Jewish houses even furniture (Yahad-In Unum's Archives / Testimony n. 986U). Police officer Datluk from the village of "area D" in the Stalindorf district physically assaulted the Jews in order to make them give him their valuables (Yahad-In Unum's Archives / Testimony n. 934U). Policemen from the colony of Ingulets were actively engaged in robbery of the Jews, eyewitnesses recall them taking all the resident's valuables away (Yahad-In Unum's Archives / Testimony n. 1077U). Sometimes, however, the Germans carried out punishment of the guilty policemen, as an example for others. A witness recalls an interesting case happened in the village of Novocomna at the beginning of the German occupation. During this period Jews in the village lived freely, but their rights had been already restricted. Local policeman Golovchenko decided to take advantage of this. He cut sofas and chairs trying to find gold in houses belonging to Jews. He used weapon to force the Jews to give him their valuables. But some of local residents decided to report the village commandant about it. He thrashed Golovchenko and forced him to leave the police. Such cases do not indicate uncensorious attitude of the Germans towards the Jewish population, but rather an attempt to strengthen the discipline of the local police structures in order to carry out "important tasks", including the ones related to the Jewish genocide.

Thus, the matching of their material needs was a significant factor for police service but not the only one. Some locals joined the police due to their ideological convictions. Many city and village policemen were unsatisfied with the Soviet regime. First of all, this discontent rose from their personal experience. For example, Zablotsky an investigator from Kryvyi Rih police testified that in 1929 his father was dekulakized, which means dispossessed, and soon died. His mother died in 1933. He was left alone and had to go to Donbass, then to Kryvyi Rih searching for money (SA SSU, Dnipro, fund 6 (R), op. 2, case 16681, p. 21). Peter Golovaty's household, another policeman, was dispossessed in 1930. After that, his father was forced to spend almost ten years in exile performing compulsory work for needs of Soviet regime (SA SSU, Dnipro, fund 6 (R), op. 2, case 17980, p. 17). There were many people with the criminal past among the

policemen who also did not show compassion either to the Soviet government or to the people who were a part of it. Above-mentioned Ilchuk was also one of the kind. He was convicted by the Soviet authorities twice in 1927 and in 1938 (SA SSU, Dnipro, fund 6 (R), op. 2, case 18835, p. 31). And the situation in rural areas was the same. For example, a witness from the village of Kamyanka said that ex-prisoners were the first chosen for service in the local police (Yahad-In Unum's Archives / Testimony n. 912U). It is clear that the occupiers were looking for such people from the local population, because they could be easily manipulated and did not have moral barriers and this had allowed to use them for murders and bullying of former Soviet regime-connected, as well as the Jews, whom German propaganda represented as "Jewish Bolshevik".

Two more motivations to join the local police appear came out of verbal testimonies. The first one is envy related to the Jews. This envy was closely linked to popular anti-Semitism extremely spread among the local residents, especially in rural areas. The majority of Yahad-In Unum interviewees said that lives of Ukrainians and Jews were fully different. Hardly anyone said that his/her Ukrainian neighbor lived better. But the most of respondent say that Jews had better quality of life. Thus, it was not only socially but also nationally related envy.

However, eyewitnesses recall that before the war there was no openly expressed discontent with the Jews in the Kryvyi Rih and Stalindorf districts and all the local residents lived in peace. But, almost all of the interviewees talking about everyday life in the 1930s admit that the Jews lived better than their Ukrainian and even German neighbors. The Jews had better houses covered by iron, better collective farms, so called kolkhoz (Yahad-In Unum's Archives / Testimony n. 990U). And Jewish settlements were less affected with the Holodomor (Yahad-In Unum's Archives / Testimony n. 982U). The Jews could hire non-Jews (mostly Ukrainians) for household chores or to look after children (Yahad-In Unum's Archives / Testimony n. 1074U). There are lots of such examples, but for the most of Ukrainians it was not the reason to hate the Jews. Thus, a witness recalls the help of the Jews from the village of Novocomna in the Stalindorf district as she moved there with her family in 1933. A local Council lent a Ukrainian family a house and a cow. An old lady from the kindergarten nourished her when the interviewee was 4 years old. Another witness

testified than during Holodomor her mother used to work for the Jewish family from the neighboring village No. 8. They shred food with her because they knew she had little children to feed (Yahad-In Unum's Archives / Testimony n. 1082U). The witness said that actually the help of Jewish family saved them lives.

But, meanwhile, some people saved the prerevolutionary anti-Semitic attitude. For example, one of the witnesses quite seriously said that before the war in the Jewish colony of Ingulets near the village of Shiroke there was a mill. The owner of a mill was the Jew, and Ukrainians worked at it (Yahad-In Unum's Archives / Testimony n. 1077U). Thus, there is a possibility that some people who later joined the police thought in terms of popular antisemitism. And they decided to use "new circumstances" either for revenge or for satisfaction.

The desire for power was also an important factor for the service in police. People who served in the local German police implemented the Soviet power model. Because in the Soviet Union in the early Stalinism time, the power and especially of the security agencies had to be carried out first of all by force and coercion. The power model carried out by the local police was of the same kind. Moreover, their brutality towards the neighbors, especially in rural areas, rooted the tumultuous events of the 1930s. Some policemen, consciously or unconsciously, adopted the behavior of their compatriots who had the power in the 30s. Often, when talking about the horrors of the Holodomor of 1932–1933, witnesses describe the activities of local Bolsheviks. These were representatives of the poor rural population as well as communists and komsomol members assigned to villages. They acted very cruelly and often used their power to satisfy their material or physical needs. Their objective was to take all the food from the local people and thus make them starve. These same witnesses described activities of the local policemen during the Holocaust and their attitude to local Jews and non-Jews in the same way (Yahad-In Unum's Archives / Testimony n. 1069U). In the years of the Holocaust, the policemen, just as the Bolsheviks in the years of the Holodomor, achieved their power ambitions. And as the best for that they considered the service of the repressive-punitive organs.

Another category of local residents who joined the German repressive-punitive bodies were those with sadistic inclinations. It is well-known that some mental disorders or psychotraumas may result

in sadistic behavior towards family members, neighbors or other people. Under normal circumstances, such people may not show their aggression, but in the extreme situations they may be unmotivated cruel and aggressive. Especially, if they know there will be no punishment for that. For example, Vasily Pasternak was the head of one of the city construction gangs before the war. But during the occupation, he not only headed the investigation Department of the Kryvyi Rih police, but also personally participated in the tortures and was present at the executions of local residents (SA SSU, Dnipro, fund 6 (R), op. 2, case 16681, p. 73). A witness from the village of Maksimovka recalls that in the years of German occupation in the village No. 8 there was a policeman Piddubets. This policeman had two sons and the elder of them did not want to join the Germans. He wanted to join the Red Army. Piddubets was against it and cut off his own son two index fingers in order to prevent that. Later Piddubets drove his wife to suicide (Yahad-In Unum's Archives / Testimony n. 974U). Sometimes witnesses tell about the changes in the people's state of mind who were quite normal before the invasion, but soon after that they began to display propensity to sadism. Thus, the policeman from the village of Progress was an ordinary tractor driver and did not display any sadistic and aggressive propensity before the occupation. However, soon after the Germans invasion, he personally chose Jewish children to be shot and was present at their execution (Yahad-In Unum's Archives / Testimony n. 925U). Thus, in the period of German occupation, people with a variety of mental disabilities and psychological traumas had the opportunity to realize their desires without any punishment. And, thus, such people joined the police too.

Conclusions. The archival criminal cases of local policemen and testimonies have a huge information potential in relation to research of the Holocaust in the region. For example, they allow us to trace the motivational component of people who joined of the German Police. Thus, the main motivation was the material benefit, because they were paid for the service in the Police, provided with clothes and food rations. In addition, the Police had the opportunity to rob the local residents, including murdered and evacuated Jews. Another motivation was the desire for power. The information from the archival criminal cases regarding the social profile of the Policemen is important too. Thus, most of Policemen were from rural families. Therefore, it is no wonder

considering the Social policy of the Soviet Union in the 30s. Furthermore, these people were undereducated and had problems with the Soviet authorities. And some, like A. Ilchuk, were sentenced before the war. And those particular people joined the bodies of the German Police.

Thus, verbal testimonies and the archival criminal cases help to reconstruct the events of the Holocaust in the region. However, research on the participation of local residents as performers and organizers of the Holocaust is only at the early stage and should be continued. In particular, the following aspects should be researched: participation of local administration in the Holocaust; ideological position of the Local Policemen; the level of involvement of members and sympathizers of the OUN in the German Police bodies.

This article was made possible thanks to Yahad – In Unum fellowship and thanks to the generosity of Ukrainian Jewish Encounter (Ontario, Canada). Special thanks Dr. Alexander Kruglov and Dr. Andriy Umansky.

Джерела та література

- ДА СБУ м. Дніпро – Державний архів Служби безпеки України м. Дніпро.
- Дерейко, І.** (2012). *Місцеві формування німецької армії та поліції у Райхскомісаріаті «Україна» (1941–1944 роки)*. Київ.
- Дітер, П.** (2015). Масове вбивство українських євреїв за німецької військової адміністрації і в Рейхскомісаріаті «Україна». Р. Брандон та В. Лауер (Ред.), *Шоа в Україні. Історія, свідчення, увічнення* (с. 41–112). Київ: Дух і Літера.
- Дюбуа, П.** (2011). *Хранитель спогадів*. Київ: Дух і Літера.
- Круглов, О., Уманський, А., & Щупак, И.** (2016). *Холокост в Україні: Рейхскомисариат «Україна», Губернаторство «Транснестрия»*. Дніпро: Український інститут вивчення Холокоста «Ткума»; ЧП «ЛІРА».
- Мельник, А.** (2014). *Криворожье: в пламени войны (1941–1944)*. Кривой Рог.
- Прусин, А.** (2007). Украинская полиция и Холокост в генеральном округе Киев, 1941–1943: действия и мотивации. *Голокост і сучасність*, 1 (2), 31–59.
- Радченко, Ю.** (2011). «Його чоботи та есесівська форма були забризкані кров'ю...»: таємна польова поліція, поліція безпеки та СД, допоміжна поліція у терорі щодо євреїв Харкова (1941–1943 рр.). *Голокост і сучасність*, 2 (10), 46–86.

- Слободянюк, М., & Шахрайчук, І.** (2004). *Рух Опору на Дніпропетровщині в роки Великої вітчизняної війни*. Дніпропетровськ: ВКФ «Оксамит-Текс».
- Стахів, Є.** (1995). *Крізь тюрми, підпілля й кордони: Повість мого життя*. Київ: Рада.
- Стецкевич, В., Шайкан, В., Шляхтич, Р., & Левченко, Є.** (2015). *Кривий Ріг: лихоліття 1941–1945 рр.* Кривий Ріг: Видавничий центр ДВНЗ «КНУ».
- Browning, Ch.** (1993). *The Path to Genocide: Essays on Launching the Final Solution*. Cambridge.
- Dean, M.** (2000). *Collaboration in the Holocaust: Crimes of the Local Police in Belorussia and Ukraine, 1941–44*. New York.
- Grabowski, J.** (2017). *The polish police: collaboration in the Holocaust*.
- Umansky, A.** (2018). *La shoah A' l'est: regards d'allemands* (pp. 225–227). Yahad-In Unum's Archives / Testimony.

References

- SA SSU, Dnipro – Derzhavnyi arkhiv Sluzhby bezpeky Ukrainy m. Dnipro [State Archives of the Security Service of Ukraine, Dnipro] [in Ukrainian].
- Dereiko, I.** (2012). *Mistsevi formuvannia nimetskoï armii ta politsii u Raikhskomisariati «Ukraina» (1941–1944 roky)* [Local Formations of the German Army and Police in the Reichskommissariat "Ukraine" (1941–1944)]. Kyiv [in Ukrainian].
- Diter, P.** (2015). *Masove vbyvstvo ukraïnskykh yevreiv za nimetskoï viiskovoï administratsii i v Raikhskomisariati «Ukraina»* [Mass murder of Ukrainian Jews under the German military administration in the Reichskommissariat "Ukraine"]. In R. Brandon & V. Lauer (Eds.), *Shoah v Ukraini. Istoriiia, svidchennia, uvichnennia – Shoah in Ukraine. History, testimony, perpetuation* (pp. 41–112). Kyiv: Dukh i Litera [in Ukrainian].
- Diubua, P.** (2011). *Khranytel spohadiv* [Keeper of Memories]. Kyiv: Dukh i Litera [in Ukrainian].
- Kruglov, O., Umanskiy, A., & Shchupak, I.** (2016). *Kholokost v Ukraine: Reykhskomissariat «Ukraina», Gubernatorstvo «Transnistriya»* [Holocaust in Ukraine: Reichskommissariat "Ukraine", Governor "Transnistria"]. Dnipro: Ukrainskiy institut izucheniya Kholokosta «Tkuma»; ChP «LIRA» [in Russian].
- Melnik, A.** (2014). *Krivorozh'ye: v plameni voyny (1941–1944)* [Kryvyi Rih: in the flames of war (1941–1944)]. Krivoy Rog [in Russian].

- Prusin, A.** (2007). Ukrainskaya politsiya i Kholokost v generalnom okruge Kiev, 1941–1943: deystviya i motivatsii [Ukrainian police and the Holocaust in the general district of Kiev, 1941–1943: actions and motivations]. *Holokost i suchasnist – Holocaust and Modernity: Studies in Ukraine and the World, 1* (2), 31–59 [in Russian].
- Radchenko, Yu.** (2011). «Yoho choboty ta esesivska forma buly zabryzkani kroviu...»: taiemna polova politsiia, politsiia bezpeky ta SD, dopomizhna politsiia u terori shchodo yevreiv Kharkova (1941–1943 rr.) ["His boots and SS uniform were blood splattered ...": Secret Field Police, Security Police and SD, Auxiliary Police in Terror Against the Jews of Kharkiv (1941–1943)]. *Holokost i suchasnist – Holocaust and Modernity: Studies in Ukraine and the World, 2* (10), 46–86 [in Ukrainian].
- Slobodianiuk, M., & Shakhraichuk, I.** (2004). *Rukh Oporu na Dnipropetrovshchyni v roky Velykoi vitchyznianoï viiny* [Resistance movement in Dnipropetrovsk region during the Great Patriotic War]. Dnipropetrovsk: VKF «Oksamyt-Teks» [in Ukrainian].
- Stakhiv, Ye.** (1995). *Kriz turyrmy, pidpillia y kordony: Povist moho zhyttia* [Through Prisons, Underground and Borders: The Tale of My Life]. Kyiv: Rada [in Ukrainian].
- Stetskevych, V., Shaikan, V., Shliakhtych, R., & Levchenko, Ye.** (2015). *Kryvyi Rih: lykholittia 1941–1945 rr.* [Kryvyi Rih: troubles 1941–1945]. Kryvyi Rih: Vydavnychiy tsentr DVNZ «KNU» [in Ukrainian].
- Browning, Ch.** (1993). *The Path to Genocide: Essays on Launching the Final Solution*. Cambridge.
- Dean, M.** (2000). *Collaboration in the Holocaust: Crimes of the Local Police in Belorussia and Ukraine, 1941–44*. New York.
- Grabowski, J.** (2017). *The polish police: collaboration in the Holocaust*.
- Umansky, A.** (2018). *La shoah A ' l'est: regards d'allemands* (pp. 225–227) [in French].
- Yahad-In Unum's Archives / Testimony.

Стаття надійшла до редакції 20.10.2020 р.

УДК 323.28:305(477)

DOI: 10.24919/2312-2595.5/47.217800

Галина СТАРОДУБЕЦЬ

докторка історичних наук, професорка, завідувачка кафедри всесвітньої історії, Житомирський державний університет імені Івана Франка, вул. Велика Бердичівська, 40, м. Житомир, Україна, індекс 10008 (starodubec@gmail.com)

ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-2005-771x>

ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/M-9514-2015>

Бібліографічний опис статті: Стародубець, Г. (2020). Моделі фемінності в гендерній політиці сталінського режиму. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 5/47, 390–406. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.5/47.217800>.

МОДЕЛІ ФЕМІННОСТІ В ГЕНДЕРНІЙ ПОЛІТИЦІ СТАЛІНСЬКОГО РЕЖИМУ

Анотація. *Мета дослідження* – виокремити моделі фемінності в гендерній політиці сталінського режиму стосовно сільської частини західноукраїнського жіноцтва в перше повоєнне десятиліття. Проаналізувати способи і методи їх конструювання засобами партійної пропаганди. Робота ґрунтується на соціокультурній та феміністській методології, яка передбачає вивчення суспільства з позиції урахування його багатокомпонентності, зокрема такого важливого стратифікаційного параметру, як «гендер». Крім того, методологічними орієнтирами дослідження виступають принципи історизму, системності, науковості, верифікації, а також на використання загальнонаукових (аналізу, синтезу, узагальнення) і спеціально-історичних (порівняльного, хронологічного та історико-системного) методів. **Наукова новизна** полягає у тому, що вперше в історіографії гендерної політики сталінського режиму у західних областях України в період пізнього сталінізму розглядаються моделі фемінності, конструю-

© Галина Стародубець, 2020

вані радянською пропагандою у контексті формування концепту «радянська жінка». **Висновки.** Гендерна політика сталінського режиму стосовно сільської частини західноукраїнського жіноцтва у перше повоєнне десятиліття була спрямована насамперед на залучення жінки до процесу радянзації регіону. Вона носила виразно мобілізаційний і етократичний характер. Засобами партійної пропаганди суспільству нав'язувався наратив емансипованої радянської жінки, рівноправної з чоловіком у Радянському Союзі, на противагу «пригнобленій наймищі польських панів» періоду «панської Польщі». Використовуючи традиційний набір інструментів з агітаційно-пропагандистського арсеналу, влада методично і цілеспрямовано працювала над формуванням образу «радянської жінки». У результаті було сконструйовано кілька основних моделей фемінності з притаманною їм інферсією гендерних ролей – «жінка-активістка», «жінка-колгоспниця», «жінка-керівник».

Ключові слова: гендерна політика; моделі фемінності; селянка; колгоспниця.

Galyna STARODUBETS

PhD hab. (History), Professor, Head of the Department of World History, Ivan Franko Zhytomyr State University, 40 Velyka Berdychivska Str., Zhytomyr, Ukraine, postal code 10008 (starodubec@gmail.com)

ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-2005-771x>

ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/M-9514-2015>

To cite this article: Starodubets, G. (2020). Modeli feminnosti v hendernii politytsi stalinskoho rezhymu [Femininity models in gender policy of Stalin's regime]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriya Istoriia – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 5/47, 390–406.* doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.5/47.217800> [in Ukrainian].

FEMININITY MODELS IN GENDER POLICY OF STALIN'S REGIME

Summary. *The purpose of the study is to identify models of femininity in the gender policy of the Stalinist regime in relation to the rural part of Western Ukrainian women in the first postwar decade; to analyze the ways and methods of their construction by instruments of*

party propaganda. The work is based on socio-cultural and feminist methodology, which requires the study of society taking into account its multicomponent nature, including such an important stratification parameter as "gender". In addition, the methodological guidelines of the study are the principles of historicism, systematization, scientificity, verification, as well as the use of general scientific (analysis, synthesis, generalization) and special-historical (comparative, chronological and historical-systemic) methods. **The scientific novelty** is that for the first time in the historiography of the gender policy of the Stalinist regime in the western regions of Ukraine during the period of late Stalinism, the authors consider models of femininity constructed by Soviet propaganda in the context of forming the concept of "Soviet woman". **Conclusions.** The gender policy of the Stalinist regime towards the rural part of Western Ukrainian women in the first postwar decade was directed primarily to involve women to the process of Sovietization of the region. It was clearly mobilizing and ethocratic in nature. The narrative of an emancipated Soviet woman, equal to a man in the Soviet Union opposed to the "oppressed mercenary of Polish lords" of the "lordly Poland" period was imposed on society with the help of party propaganda. Using the traditional set of tools from the propaganda arsenal, the authorities methodically and purposefully worked on forming the image of the "Soviet woman". As a result, several basic models of femininity with their inherent inverse of gender roles – "woman-activist", "woman-collective farmer", "woman-leader" were constructed.

Key words: gender policy; models of femininity; peasant woman; collective farmer.

Постановка проблеми. Проблеми гендерної історії відносно недавно стали об'єктом наукового вивчення. Актуальність досліджуваної проблеми детермінується все більшим увиразнюванням в останні десятиліття гендерних питань як у національному, так і глобальному контекстах. Сучасна жінка своєю діяльністю в усіх сферах життя руйнує традиційні гендерні стереотипи, які на загал набули інтеріорізованого характеру, втілюючись у поведінковій практиці взаємостосунків жінки та чоловіка як у публічній, так і приватній сферах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Предметом окремого наукового пошуку є гендерна політика перших десятиліть радянської влади. Адже саме у цей період були закладені правові та політичні основи становища жінки в СРСР. Означена

проблема під різними кутами зору досліджується низкою як вітчизняних, так і зарубіжних дослідників. Переважна більшість вчених сходяться на думці, що гендерна політика більшовицької влади в перші десятиліття після Жовтневого перевороту насамперед була спрямована на мобілізацію жіночого ресурсу для розбудови радянської держави. Використовуючи потужний пропагандистський арсенал, більшовики формують нову «нормативну модель жінки», образ якої «стає засобом конструювання реальності» (Лабур, 2010, с. 205). Позитивні й негативні сторони «радянського проекту жіночої емансипації» характеризуються в статті Н. Земзюліної (Земзюліна, 2015). Свою позицію щодо емансипації радянських жінок висловлює Barbara Evans Clements. Дослідниця вважає, що вона «була засобом, а не продуктом будівництва комунізму, оскільки сутність комунізму полягала не в технологіях і соціальній організації, а в трансформованій особистості» (Clements, 1992, р. 494). Необхідність проведення політики радянської на новоприєднаних територіях відразу після звільнення їх від німецьких окупантів, змусила сталінський режим розробити концепцію так званого «жіночого питання» та стратегію втілення її в життя у цих регіонах. Діяльність жіночих організацій в західних областях України, на відміну від інших регіонів республіки, досі залишається не достатньо вивченою. Окремі аспекти проблеми досліджуються в роботах Г. Чорній (Чорній, 2017), Р. Попп (Попп, 2017), Г. Стародубець (Стародубець, 2018). Авторки фокусують увагу на аналізі організаційного оформлення жіночого руху в західних областях України повоєнного періоду. Однак поза увагою дослідників залишається тема конструювання образу «радянської жінки» в складних умовах військово-політичного протистояння радянської влади та українського повстанського руху в період пізнього сталінізму.

Мета нашої статті – виокремити моделі фемінності в гендерній політиці сталінського режиму стосовно сільської частини західноукраїнського жіноцтва в перше повоєнне десятиліття. Проаналізувати способи і методи їх конструювання засобами партійної пропаганди.

Виклад основного матеріалу. Відразу після звільнення західних областей України від німецьких загарбників жінка стає предметом прискіпливої уваги більшовицької влади, що виявля-

ється в постійній «опіці» її з боку партійних, радянських органів, жіночих організацій тощо. Словосполучення «радянська жінка» дуже швидко набуває поширення в повсякденній лексиці, що сприяє формуванню стійкого асоціативного образу з певними традиціями, який згодом сам стане традицією. Йй, як і суспільству загалом, нав'язується нова модель поведінки, в рамках якої право на приватне життя людини поступається обов'язку підпорядкування волі «колективу». В реальному житті це виявилось у створенні впродовж квітня-травня 1945 р. жіночих відділів при райкомах, міськкомах та обкомах КП(б)У і організації жіночих делегатських зборів та жіночих рад у селах та на підприємствах. Фактично у західних областях України запроваджувалася практика діяльності жіночих організацій, апробована на території Радянської України впродовж 1920 – початку 1930-х рр.

Важливо підкреслити, що завдання, які стояли перед жін-відділами того періоду і новоствореними у західноукраїнському регіоні в середині 1945 р., мали певні схожості та принципові відмінності. Більшовики 1920-х рр. ставили за мету залучити жінок «до загальнопролетарської боротьби, виховання у них класової самосвідомості» (ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 20, спр. 348, арк. 20), втягнути «їх в радянське, професійне і партійне будівництво» (ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 20, спр. 1557, арк. 27). Схожі завдання стояли і перед партійно-радянськими посадовцями західних областей України. Так, у відомій постанові Політбюро ЦК КП(б)У від 5 квітня 1945 р. йшлося про необхідність «згуртування жіночого населення навколо радянської влади, залучення жінок до активної участі в роботі державних, громадських і культурно-побутових закладів» (*Літопис УПА*, 2001, с. 151).

З іншого боку, на середину 1930-х рр. уже було сформовано своєрідний каркас цілісного образу «радянської жінки» й офіційно оголошено «про вирішення жіночого питання в СРСР» (Олійник, 2015, с. 147). Він конструювався без чітко визначеного «макету» і наповнювався змістом залежно від політичних та соціально-економічних запитів держави. Процес організації жіночого руху в західноукраїнському регіоні здійснювався вже з урахуванням досвіду, набутого в перші десятиліття встановлення радянської влади. Відтак візуалізований образ радянської «жінки-активістки»,

«жінки-колгоспниці» використовувався більшовицькою пропагандою як зразок жіночої досконалості, до якої має прагнути місцеве жіноцтво.

Насамперед зазначимо, що ідея розгортання жіночого руху та надання йому організованої форми почала втілюватися у життя відразу після більшовицького перевороту в жовтні 1917 р. Однак важливо підкреслити, що ініціатором цього процесу виступали не громадські організації, а держава в особі більшовицької партії. Посилення політичної роботи серед жінок у перші роки радянської влади було зумовлене необхідністю «ізолювати їх від впливу буржуазних феміністок» (ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 20, спр. 348, арк. 19), про що відверто заявляли більшовицькі лідери. «Ленін розглядав жінвідділи як представника партії серед жінок» (Hayden, 1976, р. 162) і до початку 1930-х років вони насправді «стали вірними та покірними слугами партійних правителів» (Hayden, 1976, р. 171).

В умовах Західної України повоєнного періоду в структурі КП(б)У знову створюються жінвідділи як базова структурна ланка мережі жіночих організацій. В усіх офіційних документах підкреслюється, що поживавлення активності жінок зумовлене організаційним оформленням жіночого руху з боку держави, яка «довірила нам (жінкам. – Автор) роботу, і ми повинні надати велику допомогу нашій радянській владі нарівні з чоловіками» (ДАРО, ф. 400, оп. 3, спр. 97, арк. 23). Відтепер слова вдячності Сталіну, партії та уряду за турботу про долю радянської жінки – обов'язкова складова будь-якого публічного виступу серед жіночої аудиторії.

З урахуванням ціннісних трансформацій, об'єктивно зумовлених радянізацією краю, більшовицькою владою методично нав'язується західноукраїнському суспільству нормативна модель «радянської жінки» з притаманною їй інферсією гендерних ролей.

1. Жінка-активістка, організаторка

Маркером жіночої активності, а отже, її правильної політичної позиції виступала: «участь в культосвітній роботі, допомозі в ремонті шкіл, організації гуртків по ліквідації неписьменності, в роботі земельних громад, споживчих товариств, з відбудови комунального господарства і промисловості» (ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 23, спр. 1596, арк. 13). Партійні куратори від райкомів КП(б)У постійно проводили різноманітні збори, семінари, наради жінок-

активісток, на яких давали вказівки та рекомендації щодо напрямів, форм, методів роботи з місцевим жіноцтвом. Тематику виступів умовно можна розділити на дві складові – блок питань загальнотеоретичного спрямування – «Що дала радянська влада жінці?», «Структура органів радянської влади», «Радянські закони про материнство, шлюб і сім'ю» (ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 23, спр. 2771, арк. 115), «Піклування радянської влади про матір і дитину», «Військово-політичне та міжнародне становище» (ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 23, спр. 1596, арк. 61) тощо, та питання, які стосуються організації конкретної роботи на місцях, як от: «Про заходи з ліквідації порушень Статуту сільськогосподарської артілі в колгоспах», «Про хід хлібозаготівлі і завдання жіночого активу у виконанні всіх державних зобов'язань» (ДАРО, ф. 400, оп. 3, спр. 127, арк. 45) тощо. Незважаючи на тематичне різноманіття обговорюваних проблем, їх засаднича складова ґрунтувалася на трактуванні гендерної політики радянської держави як такої, що сприяє емансипації раніше поневоленої жінки. Відтак рівень її соціальної активності, насамперед, участі у процесі відбудови господарства, слугував індикатором класової свідомості та прихильності соціалістичним ідеалам.

Одним із критеріїв якісної роботи керівників жінвідділів було вміння «організувати в районі гарний жіночий колектив, який допомагає партійним і радянським органам у проведенні всіх заходів» (ДАРО, ф. 400, оп. 3, спр. 186, арк. 3). Як правило, їхні звіти наповнені інформацією про створення жінрад по селах районів, кількість залучених жінок для допомоги «колгоспові в збиранні сіна; у відбудові дитбудинку для дітей сиріт» (ДАРО, ф. 400, оп. 3, спр. 76, арк. 61), «побілці та ремонті клубів та хатчиталень» (ДАРО, ф. 400, оп. 3, спр. 186, арк. 6) тощо. Варто підкреслити, що трудові успіхи селянок часто персоніфіковувалися. У публічних виступах, у засобах масової інформації партійні посадовці висвітлювали досягнення конкретних жінок, але обов'язково крізь призму їх активної громадянської позиції. Наприклад, в одному зі звітів відділу Ровенського обкому КП(б)У по роботі з жінками знаходимо інформацію, що «жінделегатки та жіночий актив першими в селах Тучинського району приступили до здачі хліба державі. Гарно працювали жінки-активістки колгоспів Висоцького району. В Мізоцькому районі першими привезли хліб

на пункт "Заготзерно" делегатки Заворовська Ганна, Адашинська Вера, Самолук Федора» (ДАРО, ф. 400, оп. 3, спр. 186, арк. 7).

У такий спосіб сталінськими пропагандистами створювався та насаджувався у суспільній свідомості збірний образ селянки-активістки, який асоціювався не стільки з її людськими якостями, як із трудовими звершеннями. Для того, щоб заслужити повагу, схвалення своєї діяльності з боку офіційної влади, недостатньо гарно працювати і показувати високі результати своєї праці. Обов'язковою умовою мала бути участь жінки в громадсько-політичній роботі, як-то член жіночої ради, жінделегатка, та публічна демонстрація нею відданості ідеалам соціалізму. Радянські активістки повсякчас заявляли, що тільки завдячуючи турботі Сталіна та більшовицької партії вони звільнилися від гніту польських панів, які «не мали ніякої поваги, не считали нас людьми» (ДАРО, ф. 400, оп. 3, спр. 97, арк. 24). «Згадайте, чи було коли-небудь раніше, – заявила у своєму виступі делегатка обласних зборів активісток Ровенщини, – щоб нас так шанували» (ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 74, спр. 1, арк. 120). «Ми раніше при такому начальстві і сісти не сміли, а тепер от сидимо поряд з т. Бегма і розмовляємо і розказуємо про свої справи» (ДАРО, ф. 400, оп. 3, спр. 185, арк. 139). Свинарка колгоспу «Перемога» Волинської області Недзельська Агафія на одній із районних нарад сказала: «Багато горя і слід я бачила за часі панської Польщі. Молоді роки пройшли в тяжкій праці на панських полях. Але прийшов щасливий час і для волинського бідняка. Ми стали вільними господарями і це дала нам радянська влада і великий Сталін» (ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 74, спр. 6, арк. 179). Селянки, які не виявляли бажання вступати до лав жіночих організацій, піддавалися критиці, на них навішувалися ярлики «темних і не освічених» (ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 74, спр. 1, арк. 120), які «не розуміють, що радянська влада веде до кращого, все сидять зі своїми горшками і не хочуть брати участь в громадському житті» (ДАРО, ф. 400, оп. 3, спр. 185, арк. 139).

Важливим маркером жіночої активності слугувала також участь в проведенні політико-пропагандистської роботи серед селян. «Жінки агітаторки проводили роботу з роз'яснення "Положення про вибори до місцевих рад депутатів трудящих", Конституції СРСР і УРСР» (ДАРО, ф. 400, оп. 3, спр. 85, арк. 138); «під час збиральної компанії організовували бесіди, читки брошур

та газет серед жінок» (ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 23, спр. 2771, арк. 17); «читали всім жінкам наказ наркома внутрішніх справ України т. Рясного і поговорили з усіма ними, щоб вони допомогли повернутися з повинною учасникам банд, брали активну участь у викритті фашистської ідеології німецько-українських націоналістів» (ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 23, спр. 2771, арк. 119–120) тощо. Зміст і форми агітаційно-пропагандистської роботи в регіоні регламентувалися офіційними документами обкомів та райкомів КП(б)У і були спрямовані на «політизацію жінок» (Codie, 2016, р. 22).

2. Жінка-колгоспниця

Ідеологічно виплекана у 1930-х рр. модель фемінності в образі жінки-колгоспниці, вимагала соціального визнання в західноукраїнському регіоні. Проблема полягала у тому, що «скомпрометований колгоспний устрій зустрів найсильніший опір серед місцевого населення» (Малярчук, 2008, с. 178). Тому влада мусила шукати способи насадження його не тільки силовими, але й, так би мовити, м'якшими методами.

Ідеальний образ радянської «жінки-колгоспниці», фемінність якого доповнювалася деякими рисами мускулінності, став результатом «тоталітарного проєкту емансипації жінок, який поєднує класові принципи і патріархальні підходи» (Сазонова & Коваленко, 2014, с. 155). У публічному дискурсі, нав'язуваному сталінськими пропагандистами, тільки жінка-колгоспниця трактується як повноправний суб'єкт соціально-господарських процесів регіону нарівні із чоловіками. Часто-густо у виступах партійно-державних посадовців та жінок-активісток як доказ емансипованості радянської жінки звучала теза про реалізацію її права працювати нарівні з чоловіками. Так, виступаючи на обласній нараді жінок Ровенської області, перший секретар обкому КП(б)У В. Бегма зіслався на тезу Сталіна про те, що тільки «колгоспний лад робить жінку трудящу рівну будь-якому чоловікові» (ДАРО, ф. 400, оп. 3, спр. 97, арк. 71). Депутатка Верховної Ради СРСР Єфимчук-Дячук наголосила, що «жінка ніколи не приймала участі в роботі ні на селі, ні в місті. Вона знала своїх дітей і більше нічого. ... Зараз ви, жінки, вирішуєте державні завдання. Товариш Сталін сказав, що жінки повинні залучатися до політичної та господарської роботи нарівні з чоловіками» (ДАРО, ф. 400, оп. 3, спр. 97, арк. 71). Як слушно зауважує М. Барклі, «жінки в більшій мірі розглядалися

як економічний ресурс, а не категорія людей, що прагнуть до особистого самовираження у творчій роботі і фінансової незалежності» (Buckley, 1989, p. 115).

Сталінська пропаганда пропонувала набір характеристик, якими мала володіти справжня «радянська жінка-колгоспниця». Ключовою ознакою цього жіночого образу була її готовність до трудових звершень, аж до самопожертви, в ім'я побудови соціалізму. Шпальти регіональних газет, радіопередачі, виступи представників влади були густо пересипані іменами жінок-передовиків, які досягли «значних успіхів у сільському господарстві». Усі вони, без винятку, були членами колгоспів, як от: «знатна ланкова Ровенської області Секлета Слива, яка домоглася невиданого раніше врожаю – по 500 ц з гектара» (ДАРО, ф. 400, оп. 3, спр. 185, арк. 140); «ланкова колгоспу ім. Кірова Турійського району Волинської області Рута Л., яка виростила врожай жита на площі 12 га по 24 ц з кожного гектара і виробила 177 трудоднів, а Бронюк Марія виробила 166 трудоднів» (ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 74, спр. 7, арк. 180).

Пропаганда їх виробничих досягнень «виконувала функцію ілюстративного прикладу результатів досягнучої ("достижительной") мотивації, на яку радянська держава орієнтувала жіночу половину» (Барсукова, 2001, с. 77). При цьому особлива увага акцентувалася на таких рисах характеру жінки-колгоспниці, як рішучість, цілеспрямованість, готовність пожертвувати приватним життєвим простором (сімейним затишком, турботою про дітей, роботою у власному господарстві) заради процвітання колгоспу. Жінки-колгоспниці мали слугувати зразками для наслідування, тому «ідеологічний прожектор висвічував їх колективні досягнення, але не проблеми, з якими вони стикалися» (Buckley, 1989, p. 113). «Бувша неграмотна селянська дівчина перетворилася в активного трудівника-творця під впливом сили колективної праці на благо Батьківщини, – стверджується у звіті одного з партійних чиновників Ровенщини. – Ці риси нової людини соціалістичного села проявляються у всіх колгоспниць, які усвідомили, яку дорогу відкрив їм колгоспний лад» (ДАРО, ф. 400, оп. 3, спр. 405, арк. 65).

Більше того, усі негаразди, з якими стикалися селянки, працюючи в колгоспному господарстві (низька продуктивність

праці, значні фізичні навантаження, мізерна зарплата та натуроплата, завищені планові показники, фактична відсутність сфери обслуговування тощо), пов'язували не з низькою ефективністю колгоспного ладу як такого, а з існуванням «несвідомої частини колгоспників, які основну увагу приділяють особистому господарству, а не колгоспу» (ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 70, спр. 1747, арк. 40).

Активна участь у соціалістичних змаганнях не вичерпувала характеристики жінки-колгоспниці. У рамках панівної тоталітарної державно-ідеологічної парадигми її образ ідентифікувався з образом соціально активної промоутерки соціалістичних змін на селі. Західноукраїнська селянка-колгоспниця другої половини 1940-х рр. змальовувалася владою як ініціаторка творення колгоспу в своєму селі. Причому часто-густо вона протиставлялася чоловікові як більш прогресивна, свідомі, бо краще від нього розуміє переваги колгоспного способу життя. Так, делегатка зборів жіночого активу Клеванського району Ровенської області заявила: «Ми, жінки-біднячки чекали того дня, коли в нас будуть організовані колгоспи. Тільки колгосп дає нам культурне, заможне життя» (ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 74, спр. 1, арк. 120); ланкова колгоспу «30 років Жовтню» Домарецька закликала односельців, «хто ще не в колгоспі, вступаєте на єдино правильний шлях, шлях колгоспний, який вказав нам великий Сталін» (ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 74, спр. 6, арк. 176); «колгоспниця Савчук сказала: "Ми створили колгосп, щоб вийти з злиднів. Закликаю всіх жінок будувати колгоспи – єдиний, самий вірний шлях до заможного і культурного життя"» (ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 23, спр. 1596, арк. 25); «вільні жінки Волині беруть на себе зобов'язання докласти всі сили для того, щоб райони нашої області стали районами суцільної колективізації» (ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 74, спр. 6, арк. 175), – читаємо в іншому документі. І таких прикладів можна навести чимало.

Моделюючи позитивний образ жінки-колгоспниці засобами пропаганди, влада намагалася домогтися його суспільного схвалення. Однак незважаючи на усі пропагандистські потуги, у західноукраїнському суспільстві повоєнного десятиліття він викликав дві абсолютно протилежні асоціації. З одного боку – «активістки-вислужниці», досягнення якої переважно ґрунтувалися на приписках і штучному завищенні показників, а з іншого – «простої колхозниці», яка важко працювала в колгоспі, не отримуючи при

цьому належної оплати за свій труд. Однак в обох випадках її фемінність заретушовувалася, натомість увага акцентувалася на маскулінних якостях, як безкомпромісність, наполегливість, мотивація досягнення, агресивність тощо.

3. Жінка-керівник

Зміна соціальних практик, зумовлена потребами радянської регіону, призвела до коригування гендерних ролей. Для врівноваження балансу між масштабами мобілізації жінок на відбудову господарства, застосування їх праці у традиційно «чоловічих ділянках роботи», використання їх у ролі суб'єктів та об'єктів пропаганди та обсягом «компенсації» за ці зусилля, влада пропонує жінкам право «нарівні з чоловіками обирати передвизначені та запропоновані форми "служіння державі"» (Кобченко, 2016, с. 64).

Кар'єрні можливості професійного росту селянок перебували у прямій залежності від рівня їх громадсько-політичної активності та толерування державної політики. Й хоча офіційно жодних обмежень щодо висунення на керівні посади жінки не мали, однак насправді вони існували. Далеко непоодинокими були випадки, коли навіть на обласному рівні піднімалася проблема «незадовільної постановки питання про висунення жінок на керівну роботу, особливо в сільській місцевості» (ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 74, спр. 5, арк. 74).

Як правило, професійна активність селянок обмежувалася рамками діяльності жіночих організацій (голова жіночої ради, жінделегатка), або ж місцевих органів влади – секретар, чи, за виняткових обставин – голова сільради. Незважаючи на те, що «жінки, висунуті на керівні посади, повністю справлялися зі своїми обов'язками» (ДАІФО, ф. П-1, оп. 1, спр. 261, арк. 5), вони завжди залишалися в тіні чоловіка керівника і мусили доводити рівень своєї професійної кваліфікації. Маємо мало свідчень того, що жінка була звільнена з посади через те, що не справилася з посадовими обов'язками. Радше навпаки, партійні чиновники всіляко підкреслювали результативну роботу жінок-посадовців. Так, «з місцевих селян виросла голова Острожецької сільської ради т. Олійник Г.Н., яка висунута кандидатом в депутати Верховної Ради СРСР» (ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 23, спр. 2771, арк. 120). «З ініціативи Карпан Катерини, секретаря сільради с. Гузів Станіславської області, весь актив села вийшов на будівництво школи і сільради.

Крім того, вона має громадські доручення, з якими повністю справляється» (ДАІФО, ф. П-1, оп. 1, спр. 261, арк. 5); «тільки в колгоспах Любашівського району Волинської області у 1948 році працювало ланковими 137 жінок, завфермами 3, в члені правління колгоспів вибрано 42 жінки» (ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 74, спр. 5, арк. 71). Однак незважаючи на емансипаційну риторику партійно-радянських чиновників, жінці було вкрай складно обійняти керівну посаду. Переважна більшість з них мусили задовольнитися тим, що виконували функції ланкових жіночих рільничих бригад, або ж секретарів сільрад. Для прикладу, «у Волинській області в 1948 році було близько 1000 колгоспів і тільки одна жінка голова колгоспу». Мало працює жінок бригадирами і головами сільрад (ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 74, спр. 5, арк. 74), у Станіславській області в 1947 р. з 695 голів сільрад було тільки четверо жінок (ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 23, спр. 4581, арк. 189). Тим не менше, сталінська пропаганда особливу увагу акцентувала на діяльності жінок-керівників, наголошуючи, що саме завдяки радянській владі жінка отримала можливість стати вривень з чоловіком.

Як і в 1930-ті рр., влада широко послуговується візуалізованим символом успішної радянської жінки-керівника. Важливо підкреслити, що впродовж перших повоєнних років спостерігається зміщення акцентів у змісті її образу. Сталінська пропаганда методично імплементує у суспільну свідомість імена не тільки уже відомих жінок-передовиків, як от Паша Ангеліна, але пропонує тих, чия біографія тісно пов'язана із західноукраїнським регіоном. Стало традицією запрошувати на обласні наради жіночого активу відомих землячок, наприклад, Н. Ужвій (Волинська область), Єфимчук-Дячук – депутат Верховної Ради СРСР (Ровенська область). Їхні біографії мали стати візитівкою емансипованої радянської жінки, яка «не просто суспільно активна, а в першу чергу жінка, яка займається самовдосконаленням, досягаючи шляхом навчання значних успіхів та нової якості» (Лабур, 2010, с. 208).

Висновки. Таким чином, гендерна політика сталінського режиму стосовно сільської частини західноукраїнського жіноцтва у перше повоєнне десятиліття була спрямована насамперед на залучення жінки до процесу радянзації регіону. Вона мала виразно мобілізаційний і етократичний характер. Засобами партійної пропаганди суспільству нав'язувався наратив емансипованої радян-

ської жінки, рівноправної з чоловіком у Радянському Союзі, на противагу «пригнобленій наймиці польських панів» періоду «панської Польщі». Використовуючи традиційний набір інструментів з агітаційно-пропагандистського арсеналу, влада методично і цілеспрямовано працювала над формуванням образу «радянської жінки». У результаті було сконструйовано кілька основних моделей фемінності з притаманною їм інферсією гендерних ролей – «жінка-активістка», «жінка-колгоспниця», «жінка-керівник».

Джерела та література

- Барсукова, С.** (2001). Модели успеха женщин советского и постсоветского периодов: идеологическое мифотворчество. *Социологические исследования*, 2, 75–82.
- ДАВО – Державний архів Волинської області.
- ДАІФО – Державний архів Івано-Франківської області.
- ДАРО – Державний архів Рівненської області.
- Земзюліна, Н.** (2015). Ідеологічні та правові механізми формування гендерного паритету в СРСР. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія Історія*, 2 (4), 21–26.
- Кобченко, К.** (2016). Гендерна політика радянської влади 1930-х років: між пропагандою та реальністю. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія: Гендерні дослідження*, 2, 56–72.
- Лабур, О.** (2010). «Нова жінка»: унормовані образи жінки-супільниці і жінки-трудівниці в радянській літературі України 1920–1930-х років. *Краєзнавство*, 3, 205–213.
- Літопис УПА: Нова серія. Т. 3: Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: директивні документи ЦК Компартії України.* (2001). Київ – Торонто.
- Малярчук, О.** (2008). *Тоталітаризм проти західноукраїнського села.* Івано-Франківськ.
- Олійник, Н.** (2015). Емансипація жінок по-радянськи: особливості та наслідки. *Грані*, 6, 144–151.
- Попп, Р.** (2017). Політика радянської системи щодо жіноцтва Дрогобищини у перші повоєнні роки (1944–1953). *Дрогобицький краєзнавчий збірник*, спец. вип. 3, 328–336.
- Сазонова, Л., & Коваленко, С.** (2014). Онтологические особенности гендерных стереотипов в русской ментальности (на основе историко-культурного анализа). *Исторические, философские, политические и*

юридические науки, культурология и искусствоведение. Вопросы теории и практики, 7 (45), ч. I, 153–158. Тамбов: Грамота.

Стародубець, Г. (2018). Гендерні стратегії більшовицької влади в умовах радянізації західних областей України та Білорусії в 1944–1946 рр. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Історичні науки»*, 27, 270–275.

ЦДАГОУ – Центральний державний архів громадських об'єднань України.

Чорній, Г. (2017). Роль жіноцтва в контексті утвердження радянської влади на території західних областей УРСР (середина 1940-х – початок 1950-х). *Теорія і практика сучасної науки: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції* (м. Дніпро, 24–25 лютого 2017 року). (Т. 2, с. 14–17).

Buckley, M. (1989). *Women and Ideology in the Soviet Union*. New York, London: Harvester Wheatsheaf.

Clements, B. (1992). The Utopianism of the Zhenotdel. *Slavic Review*, 2, 485–496.

Codie, B. (2016). *Wife, mother, soldier, worker: depictions of peasant women in soviet propaganda: a thesis submitted in partial fulfillment of the requirements for the concentration of art history at the University of Dallas*.

Hayden, C. (1976). The Zhenotdel and the Bolshevik Party. *Russian History*, 3 (2), 150–173.

References

Barsukova, S. (2001). Modeli uspekha zhenshchin sovetskogo i postsovetskogo periodov: ideologicheskoe mifotvorchestvo [Models of Success for Women of the Soviet and Post-Soviet Periods: Ideological Myth-Making]. *Sotsiologicheskie issledovaniya – Sociological research*, 2, 75–82 [in Russian].

DAVO – Derzhavnyi arkhiv Volynskoi oblasti [State Archive of Volyn Region] [in Ukrainian].

DAIFO – Derzhavnyi arkhiv Ivano-Frankivskoi oblasti [State Archive of Ivano-Frankivsk Region] [in Ukrainian].

DARO – Derzhavnyi arkhiv Rivnenskoï oblasti [State Archive of Rivne Region] [in Ukrainian].

Zemziulina, N. (2015). Ideolohichni ta pravovi mekhanizmy formuvannia henderneho parytetu v SRSR [Ideological and legal mechanisms for the formation of gender parity in the USSR]. *Naukovi zapysky Ternopil'skoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Hnatiuka. Ser. Istoriia – Scientific notes of Ternopil National Peda-*

- gical University named after Volodymyr Hnatyuk. Series History*, 2 (4), 21–26 [in Ukrainian].
- Kobchenko, K.** (2016). *Henderna polityka radianskoi vldy 1930-kh rokiv: mizh propahandoiu ta realnistiu* [Gender policy of the Soviet power in 1930es: between propaganda and reality]. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia». Serii: Henderni doslidzhennia – Scientific notes of the National University of Ostroh Academy. Series "Gender studies"*, 2, 56–72 [in Ukrainian].
- Labur, O.** (2010). «Nova zhinka»: unormovani obrazy zhinky-suspilnytsi i zhinky-trudivnytsi v radianskii literaturi Ukrainy 1920–1930-kh rokiv ["New Woman": normalized images of a woman-socialist and a woman-worker in the Soviet literature of Ukraine in the 1920s and 1930s]. *Kraieznavstvo – Local lore*, 3, 205–213 [in Ukrainian].
- Litopys UPA: Nova serii. T. 3: Borotba proty UPA i natsionalistychnoho pidpillia: dyrektyvni dokumenty TsK Kompartii Ukrainy* [Chronicle of the Ukrainian Insurgent Army. Vol. 3: The Struggle against the UPA and the Nationalist Underground: instructional Documents of the Central Committee of the Communist Party of Ukraine]. (2001). Kyiv – Toronto [in Ukrainian].
- Maliarchuk, O.** (2008). *Totalitaryzm proty zakhidnoukrainskoho sela* [Totalitarianism against the western Ukrainian village]. Ivano-Frankivsk [in Ukrainian].
- Oliinyk, N.** (2015). *Emansypatsiia zhinok po-radiansky: osoblyvosti ta naslidky* [Emancipation of women in the Soviet way: features and consequences]. *Hrani – Faces*, 6, 144–151 [in Ukrainian].
- Popp, R.** (2017). *Polityka radianskoi systemy shchodo zhinotstva Drohobychchyny u pershi povienni roky (1944–1953)* [The policy of the Soviet system towards the women of Drohobych in the first postwar years (1944–1953)]. *Drohobyskyi kraieznavchyi zbirnyk – Drohobych local lore collection, special iss.* 3, 328–336 [in Ukrainian].
- Sazonova, L., & Kovalenko, S.** (2014). *Ontologicheskie osobennosti gendernykh stereotipov v russkoi mentalnosti (na osnove istoriko-kulturnogo analiza)* [Ontological features of gender stereotypes in the Russian mentality (based on historical and cultural analysis)]. *Istoriicheskie, filosofskie, politicheskie i yuridicheskie nauki, kulturologiya i iskusstvovedenie. Voprosy teorii i praktiki – Historical, philosophical, political and legal sciences, culturology and art history. Questions of theory and practice*, 7 (45), pt. 1, 153–158. Tambov: Gramota [in Russian].
- Starodubets, H.** (2018). *Henderni stratehii bilshovytskoi vldy v umovakh radianizatsii zakhidnykh oblastei Ukrainy ta Bilorusii v 1944–1946 rr.*

- [Gender strategies of the Bolshevik government in the conditions of Sovietization of the western regions of Ukraine and Belarus in 1944–1946]. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademii»*. Serii «Istorychni nauky» – *Scientific notes of the National University "Ostroh Academy". Historical Sciences Series*, 27, 270–275 [in Ukrainian].
- TsDAHOU – Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv hromadskykh obiednan Ukrainy [Central State Archives of Public Organizations of Ukraine] [in Ukrainian].
- Chornii, H.** (2017). Rol zhynotstva v konteksti utverdzhennia radianskoi vlady na terytorii zakhidnykh oblastei URSR (seredyna 1940-kh – pochatok 1950-kh.) [The role of women in the context of the establishment of Soviet power in the western regions of the USSR (mid-1940s – early 1950s)]. *Teoriia i praktyka suchasnoi nauky: materialy Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii* (m. Dnipro, 24–25 liutoho 2017 roku) – *Theory and practice of modern science: Proceedings of the International Scientific and Practical Conference* (Dnipro, February 24–25, 2017). (Vol. 2, pp. 14–17) [in Ukrainian].
- Buckley, M.** (1989). *Women and Ideology in the Soviet Union*. New York, London: Harvester Wheatsheaf.
- Clements, B.** (1992). The Utopianism of the Zhenotdel. *Slavic Review*, 2, 485–496.
- Codie, B.** (2016). *Wife, mother, soldier, worker: depictions of peasant women in soviet propaganda: a thesis submitted in partial fulfillment of the requirements for the concentration of art history at the University of Dallas*.
- Hayden, C.** (1976). The Zhenotdel and the Bolshevik Party. *Rusian History*, 3 (2), 150–173 [in Germany].

Стаття надійшла до редакції 19.10.2020 р.

УДК 930(438)"19":94:327(477:470)"1654"
DOI: 10.24919/2312-2595.5/47.217831

Ігор ЧАВА

здобувач кафедри Історії України, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, Україна, індекс 82100; Директор КП «Туристично-інформаційного центру міста Дрогобича», пл. Ринок, 1, м. Дрогобич, Україна, індекс 82100 (ihorchava@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0437-3288>

Бібліографічний опис статті: Чава, І. (2020). Українсько-московський договір 1654 р. в інтерпретаціях польських істориків першої половини ХХ століття. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 5/47, 407–426. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.5/47.217831>.

УКРАЇНСЬКО-МОСКОВСЬКИЙ ДОГОВІР 1654 р. В ІНТЕРПРЕТАЦІЯХ ПОЛЬСЬКИХ ІСТОРИКІВ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТОЛІТТЯ

Анотація. *Мета дослідження* полягає у вивченні інтерпретацій українсько-московського договору 1654 р. в працях польських істориків першої половини ХХ ст. *Дослідити підходи* вчених до виявлення причин порозуміння українського козацтва із царською владою. *Проаналізувати особливості* дослідження науковцями історії стосунків гетьманської канцелярії Б. Хмельницького із Москвою. *Розглянути специфіку* бачення істориками обставин укладення договорів у Переяславі та Москві, перебіг перемовин між сторонами та впровадження їх у життя. *Вивчити оцінки* дослідниками значення українсько-московської угоди в історії України, Московського царства та Речі Посполитої.

Методологія дослідження спирається на загальнонаукові принципи об'єктивності, історизму, наукового плюралізму та опори на історичні джерела. У праці застосовувалися загальнонаукові (аналіз, синтез, порівняння) та спеціально-історичні (історико-

© Ігор Чава, 2020

ISSN 2312-2595 (Print) ISSN 2664-3715 (Online)

генетичний, історико-типологічний, проблемно-хронологічний, історико-системний) методи.

Наукова новизна дослідження полягає у вивченні широкого спектру історіографічних джерел, що відображають інтерпретації польськими вченими першої половини ХХ ст. історії укладення українсько-московського договору 1654 р. Спеціально досліджено особливості підходів істориків до причин союзу між козацтвом та Москвою і обставин його укладення. Проаналізовано ідейні впливи історичних шкіл та політичних концепцій на оцінки науковцями Переяславської угоди і Березневих статтей.

Висновки. Польські історики першої половини ХХ ст. вважали 1654 р. рубіжним в долі України і одним із дуже важливих у історії Польщі. Саме із козацько-московського договору вони виводили початок відторгнення східних земель Речі Посполитої на користь Росії. Причини цих доленосних подій вчені бачили у значному виснаженні українського повстання. Як іншу причину вони також вказували ускладнення міжнародного становища козацтва через розчарування у турецькій протекції та двоїстій ролі допомоги Кримського ханства. Польські вчені акцентували увагу на тривалій історії козацько-московських відносин ще з повстань першої половини ХVІІ ст. Однак також вказували на неготовність Москви до війни проти Речі Посполитої та її нерішучості.

У своїх інтерпретаціях козацько-московських відносин за часів національно-визвольної війни польські історики акцентували на різному баченні сторонами умов союзу. Так, у працях вчених вказувалось, що Б. Хмельницький розумів угоду як військове порозуміння, спрямоване проти Польщі, де не було жодної мови про якесь обмеження широкої автономії України. Натомість царська влада розуміла договір як звичайну інкорпорацію українських земель. Це, зі свого боку, наголошували науковці, породжувало багато гострих непорозумінь. Серед найбільш дражливих дослідники називали питання фінансування козацького реєстру та незгоду українського духовенства із спробами Московського патріархату поглинути його церковну структуру. Таким чином, у баченні польських істориків першої половини ХХ ст. українсько-московський союз сприймався як безперспективний та навіть дуже небезпечний для самого існування українського народу.

Ключові слова: польська історіографія першої половини ХХ століття; козацтво; Річ Посполита; Московське царство; Переяславська рада; Березневі статті.

Ihor CHAVA

Applicant, Department of History of Ukraine, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 24 Ivan Franko Str., Drohobych, Ukraine, postal code 82100; Director of Municipal Enterprise "Tourist Information Centre of Drohobych", 1 Rynok Square, Drohobych, Ukraine, postal code 82100 (ihorchava@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0437-3288>

To cite this article: Chava, I. (2020). Ukrainsko-moskovskiyi dohovor 1654 r. v interpretatsiiakh polskykh istorykiv pershoi polovyny XX stolittia [The Ukrainian-Moscow treaty of 1654 in the interpretations of Polish historians of the first half of the twentieth century]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Serii Istorii – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*, 5/47, 407–426. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.5/47.217831> [in Ukrainian].

THE UKRAINIAN-MOSCOW TREATY OF 1654 IN THE INTERPRETATIONS OF POLISH HISTORIANS OF THE FIRST HALF OF THE TWENTIETH CENTURY

Summary. *The purpose of the study is to research the interpretations of the Ukrainian-Moscow treaty of 1654 in the works of Polish historians of the first half of the twentieth century; study the approaches of scientists to identify the reasons for the mutual understanding of the Ukrainian Cossacks with the tsarist authorities; analyze the peculiarities of the study by Polish scholars of the history of the relations of the Hetman's Chancellery of B. Khmelnytsky with Moscow; consider the specifics of historians' vision of the circumstances of concluding the agreement in Pereyaslav and Moscow as well as the course of negotiations between the parties and their implementation; study the researchers' assessments of the significance of the Ukrainian-Moscow agreement in the history of Ukraine, Tsardom of Muscovy and the Polish-Lithuanian Commonwealth.*

The research methodology is based on the general scientific principles of objectivity, historicism, scientific pluralism and reliance on historical sources. General scientific (analysis, synthesis, comparison) and special-historical (historical-genetic, historical-typological, problem-chronological, historical-systemic) methods have been used in the work.

The scientific novelty of the study lies in the analysis of a wide range of historiographical sources that reflect the interpretations of Polish scholars of the first half of the twentieth century history of the conclusion of the Ukrainian-Moscow treaty of 1654. The peculiarities of the historians' approaches to the causes of the union between the Cossacks and Moscow and the circumstances of its conclusion are particularly studied. The ideological influences of historical schools and political concepts on the assessments of scholars of the Pereyaslav agreement and Bereznevi statii (March articles) have been analyzed.

Conclusions. Polish historians of the first half of the twentieth century considered 1654 a milestone in the fate of Ukraine and one of the most important in the history of Poland. It was from the Cossack-Moscow treaty that they deduced the beginning of the rejection of the eastern lands of the Commonwealth in favor of Russia. Scholars saw the causes of these fateful events in the significant depletion of the Ukrainian uprising. As another reason, they also pointed to the complication of the international situation of the Cossacks due to frustration with the Turkish protection and the dual role of assistance to the Crimean Khanate. Polish scholars have drawn attention to the long history of Cossack-Moscow relations since the uprisings of the first half of the seventeenth century. However, they also pointed to Moscow's unpreparedness for the war against the Commonwealth and its indecision.

In their interpretations of Cossack-Moscow relations during the national liberation war Polish historians emphasized the parties' differing views on the terms of the union. Thus, the scholars indicated that B. Khmelnytsky understood the agreement as a military understanding directed against Poland, where there was no talk of any restriction of Ukraine's broad autonomy. Instead, the tsarist government understood the treaty as a simple incorporation of Ukrainian lands. This, in turn, as scientists have pointed out, it has caused many sharp misunderstandings. Among the most irritating researchers named the issue of financing the Cossack register and the disagreement of the Ukrainian clergy with the attempts of the Moscow Patriarchate to absorb its church structure. Thus, in the vision of Polish historians of the first half of the twentieth century, the Ukrainian-Moscow union was perceived as hopeless and even utterly dangerous for the very existence of the Ukrainian people.

Key words: Polish historiography of the first half of the XX century; Cossacks; Polish-Lithuanian Commonwealth; Tsardom of Muscovy; Pereyaslav Council; Bereznevi statii (March articles).

Постановка проблеми. Вагоме місце у сучасних наукових дослідженнях посідає вивчення історичної свідомості народів, а особливо відображення у ній минулого їх іноетнічних сусідів. Часто такі візії повняються різноманітними стереотипами, шаблонами, фобіями та історичними міфами, що тяжіють на взаємному сприйнятті між представниками народів і на їх стосунках. Найбільш розбудований пласт таких елементів посідають національні візії минулого у сусідніх народів, яких пов'язує тривала і часто складна спільна історія. Ключову роль в історичних візіях кожного народу займає його науковий історичний нарратив, що безпосередньо впливає на формування свідомості мас, а також і відображає у собі специфіку національної традиції у підходах до минулого. Такою зокрема є і історична свідомість та історична наука українського та польського народів, у якій відобразилась уся багата і нерідко складна історія їх взаємостосунків. Вивчення підходів та оцінок історії в працях іноземних дослідників дає змогу виявити особливі ракурси інтерпретації минулого та сприяє подоланню різноманітних історичних міфів та стереотипів, налагодження консенсусу між народами.

Аналіз останніх досліджень. Дослідження інтерпретацій проблем історії України, а зокрема польсько-козацьких воєн та Хмельниччини, у польській історіографічній спадщині посідає дедалі більш вагоме місце серед зацікавлень науковців. Так, слід звернути увагу на працю А. Стенпніка (Stepnik, 1998), присвячену візіям польських істориків ХІХ – початку ХХ ст. на історичну україніку, між іншим і на козацько-московський союз 1654 р., що знайшли відображення на сторінках тогочасних шкільних підручників та синтетичних праць з історії Польщі. Також серед вітчизняних науковців О. Руда досліджувала зображення історії козацтва в працях польських дослідників першої третини ХХ ст. У її книзі (Руда, 2010) окрему увагу присвячено й інтерпретаціям в польській історіографії Переяславської угоди. Бачення окремими польськими істориками проблем українсько-московських договорів досліджували О. Пестрікова (2018) та Е. Коко (Коко, 2006).

Мета дослідження полягає у вивченні інтерпретацій українсько-московського договору 1654 р. в працях польських істориків першої половини ХХ ст. Дослідити підходи вчених до виявлення причин порозуміння українського козацтва із царською

владою. Проаналізувати особливості дослідження науковцями історії стосунків гетьманської канцелярії Б. Хмельницького із Москвою. Розглянути специфіку бачення істориками обставин укладення договорів у Переяславі та Москві, перебіг перемовин між сторонами та впровадження їх у життя. Вивчити оцінки дослідниками значення українсько-московської угоди в історії України, Московського царства та Речі Посполитої.

Виклад основного матеріалу. Рубіжним роком в історії польсько-українських відносин та у долі України загалом польські вчені закономірно бачили рік 1654 р., коли між козаками на чолі із Б. Хмельницьким та Московським царством було укладено союзний договір. Звертаючись до вивчення причин такого повороту подій, історики одноголосно звертали увагу на виснаженні сил повстання, що зазнало значних людських втрат у тривалих війнах. З іншого боку, робилися акценти на ускладненні становища України на міжнародній арені. Саме такий стан речей, що поступово наближався до безвиході, вчені бачили основною причиною укладення українсько-московського договору.

Слід звернути увагу, що польські історики часто старалися прослідкувати традицію козацько-московських стосунків і цим вказати на закономірності такого союзу. У такий спосіб віднаходили факти певних порозумінь між козаками та владою Московського царства ще із XVI ст. та у часи повстань першої половини XVII ст. Так, наприклад, Ф. Равіта-Гавронський (Rawita-Gawroński, 1923, s. 70) та В. Томкевич (Tomkiewicz, 1939, s. 39) знаходили сліди козацько-московських домовленостей, спрямованих проти Речі Посполитої уже за часів повстання Марка Жмайла в 1625 р. Натомість В. Конопчинський бачив у козаків плани переходу на сторону Москви в повстаннях 1635–1638 рр. (Konopczyński, 1936, s. 314).

Необхідно зауважити, що для багатьох польських істориків, публіцистів та широких кіл громадськості, було характерно шукати у більшості внутрішніх конфліктів у Речі Посполитій слід «ворожої руки», інтриги іноземних держав, що бажали зруйнувати суспільний лад та саму польську державність. Особливо часто це стосувалося українського питання у повістці внутрішнього життя польської держави. Для українців польські мислителі часто відводили роль несвідомої маси, яка буцімто завдячувала

усім своїм політичним, соціальним та культурним поступом польським впливам. Будь-які ж ворожі заміри, на їх думку, могли бути або лишень тимчасовим інстинктивним вибухом темних бунтівливих мас, або продуманою зовнішніми ворогами змовою.

Висвітлюючи перебіг козацько-московських переговорів від початку Хмельниччини Ф. Равіта-Гавронський показував еволюцію умов, котрі обстоювали обидві сторони. Так, уже у 1649 р., як зазначав дослідник, до Москви вирушило перше козацьке посольство на чолі з Федором Вешняком, але на прохання допомоги воно отримало відмову. Але вже з 1651 р. російська сторона активізувалась і взялась розгортати ідею боротьби за захист православної віри. Головним переговорником із української сторони дослідник називає І. Виговського, який начебто вдавав перед московитами, що діє без відома Хмельницького. Після Берестецької кампанії (1652) московські посланці у Чигирині пропонували гетьману перейти у підданство царя та переселитися на територію Московського царства. Обіцяли виділити переселенцям землі над Дінцем або рікою Медведицею. Вчений наголошує, що «про ніякі територіальні поступки чи приєднання мови тоді ще не йшло» (Rawita-Gawroński, 1914, s. 72). І лише в червні 1653 р. цар вислав гетьману грамоту, у якій обіцяв прийняти козаків у підданство задля оборони православної віри. Також Ф. Конечний вважав, що, на заклик Хмельницького до спільної війни проти Польщі, Москва вже в 1649 р. вислала до Варшави посольство з вимогою передачі під владу царя Смоленського воєводства. Історик зазначав, що «це було оголошенням війни», однак від початку уже справжнього збройного нападу царя втримали внутрішні проблеми його держави (Копечну, 2002, s. 123).

Про московські плани війни проти Речі Посполитої ще до вибуху національно-визвольного повстання повідомляв В. Конопчинський. Причиною цього було бажання Москви помститись за давні поразки під Клушино та Смоленськом. Однак утримував росіян від таких дій страх перед повторенням катастрофічних результатів попередніх зіткнень. Історик згадує цікавий факт, що у Москві в 1648 р. вибухнув бунт, однією із причин якого були чутки серед населення, що цар бажає скористатись із козацького повстання і розпочати війну з Польщею, із чим населення було повністю незгідне. Одна поступово, під впливом православного

духовенства, войовничі настрої почали брати гору у суспільстві. Так уже в 1650 р. на вимогу московського посланця польська сторона мусила навіть публічно спалити чимало образливих для царя книжок, щоб відвернути його збройну інтервенцію. Втім уже незабаром запал Москви остудила поразка козаків у битві під Берестечком, однак це тривало недовго. Уже в 1653 р. до Львова прибув царський посол із вимогою до королівської влади поліпшити становище козацтва. Також Хмельницький натякав польським посадовцям, що «у випадку неповернення до зборівських умов буде шукати собі нового пана» (Konopczyński, 1936, s. 14).

Протилежні погляди щодо бажань Москви розпочати війну проти Речі Посполитої висловлював А. Шельонговський. Він уважав, що попри зневажливі поразки початку XVII ст., Москва точно дотримувалась мирних угод із Польщею і навіть уклала із нею союз в 1646 р., з метою відторгнення чорноморського побережжя у Туреччини, та 1647 р., для спільної боротьби проти Кримського ханства. І навіть в 1648 р. «про розрив союзу не було і мови» через повстання в Москві «служилих людей» і тяглих міщан. Учений вказує, що тоді серед московитів навіть були популярні ідеї заклику з Польщі збройної допомоги. І лише з припиненням повстання та проведенням внутрішніх реформ, на Земському соборі, після довгих дебатів та тиску із сторони грецького православного духовенства, було вирішено взяти козаків у підданство і розпочати конфронтацію із Річчю Посполитою (Szelągowski, 1936, s. 54).

Ф. Равіта-Гавронський підіймав питання про сприяння православного духовенства в укладенні козацько-московського союзу, однак він звертав увагу на активності російських церковних ієрархів при царському дворі. Він наголошував на наполяганнях духовенства в питанні необхідності захисту православних від утисків католиків (Rawita-Gawroński, 1914, s. 79). Також на значний тиск із сторони московських церковних ієрархів, а зокрема патріарха Никона, звертав увагу В. Конопчинський. Саме він, на думку вченого, найбільше підганяв царя до вступу у війну (Konopczyński, 1936, s. 19).

Прихильник табору націонал-демократів В. Собеський бачив причини порозуміння Хмельницького із Москвою у поглибленні конфлікту між повстанцями та Річчю Посполитою. Науковець

був переконаний, що з моменту винищення козаками полонених польських воїнів у битві під Батогом війна набрала непримиренного характеру, а можливість мирного врегулювання була ледь не зведена до мінімуму. Саме тому «Хмельницький, очікуючи за це [події під Батогом – І. Ч.] помсти, почав старання на користь отримання допомоги царя» (Sobieski, 1938, s. 230).

Головною причиною укладення Б. Хмельницьким союзу із Москвою Л. Кубаля бачив в умовах, у які потрапило козацтво та його гетьман після укладення Жванецького миру. На його думку, «існувати уже без московської допомоги він [Б. Хмельницький – І. Ч.] не міг». Саме підтримка Московського царства давала йому можливість втримати зайняті території, підтримати власний авторитет серед населення України і навіть, за можливості, розширити владу на донських козаків та частину Білорусі. «Небезпеки, які могли йому загрожувати із сторони Москви, – як вважав історик – не були більші від тих, на які він наражав себе у татарському чи турецькому підданстві» (Kubala, 1910, s. 90). Також гетьман, маючи достатньо сил, щоб захищати свою владу від посягань царя, не бажав обмежувати себе пунктами договору і у випадку ускладнень у відносин із Москвою був готовий їх розірвати.

Цікаву картину суперечностей між зовнішньополітичними діями Б. Хмельницького та устремліннями широких мас українського населення показав М. Бобжинський. Він наголошував, що поразка у битві під Берестечком поклала край пошукам гетьманом опори у Османській імперії. Також велику небезпеку становила ненадійність Кримського хана як союзника, якого постійно проти козаків підбурювала Польща. Особливо це стало помітним після укладення польсько-татарського порозуміння під Жванцем в 1653 р., коли над повстанцями нависла пряма загроза і вони змушені були шукати допомоги в Москві. З іншого боку, Б. Хмельницький, «який перед своїми шерегами представляв ідею згоди із Польщею, щораз більше втрачав популярність і змушений був силою придушувати повстання уже проти нього самого». Це, а також сама позиція Речі Посполитої, змусили гетьмана відмовитися від порозуміння із нею. На користь Московського царства також промовляв факт пошуку прихистку на його теренах великими кількостями вимушених переселенців із Правобережжя. Тому

Хмельницький «пішов за голосом черні, котра в Москві бачила опору східної церкви та чекала від неї вигнання польських королев'ят», та піддався у Переяславі під владу царя (Bobrzyński, 1927, s. 179).

Також Г. Мосціцький звертав увагу на складнощі османсько-козацьких стосунків, які не давали Б. Хмельницькому певності у реальній військовій допомозі у боротьбі проти Речі Посполитої. Це, на його думку, було головним фактором, що змушував гетьмана до пошуку нового союзника в образі Москви. У кінці 1653 р. його також підштовхували до цього різноманітні внутрішні конфлікти на султанському дворі, що не давали змоги Порті зосередитися на підтримці свого союзника (Mościcki, 1936, s. 901).

Несподівані причини укладення союзу між козацтвом та Московським царством називав Ф. Конечний. Дослідник у своїх викладах розробленої ним цивілізаційної теорії, вказував, що Хмельницький за наказом султана звернувся до царя із закликом розпочати війну проти Польщі. Учений вбачав у козацтві авангард турецьких сил, які, керовані турками, першими виступали проти європейської цивілізації в образі Речі Посполитої. Ф. Конечний вказував, що за гетьманування Б. Хмельницького Україна першою добровільно стала провінцією Османської імперії, адже на її теренах у вигляді козащини сформувався культурний візантійсько-туранський синтез (Kopieczny, 2004, s. 12). З 1654 р. за «оборону чистоти віри на Україні», поруч із султаном, вступає вже і Москва. Відтоді, окрім відвернення від Туреччини небезпеки нападу із сторони католицьких держав, з'являється нова ціль козацьких воєн – визнання за Москвою ролі захисника всіх православних на землях Речі Посполитої. Історик наголошує, що «відтоді на довго об'єднуються інтереси Москви і Туреччини проти польсько-литовських» (Kopieczny, 2002, s. 122).

Розглядаючи остаточне рішення Б. Хмельницького щодо об'єднання із Московським царством, Ф. Равіта-Гавронський наголошував на тому, що таким чином гетьман відмовився від «єдиного корисного для майбутнього його народу шляху – згоди та спільного життя із Річчю Посполитою», яка відкривала для Русі можливість стати «членом державницьких суспільств Європи». Однак козацькі очільники відмовилися від цих перспектив, адже були «не здатні видобутись із болота класових заздрощів і особистої

захланності, котра стала єдиним стимулом їх амбіцій» (Rawita-Gawroński, 1914, s. 80). Також і в Польщі легковажили із козацько-московської угоди, розглядаючи її однією із шерегу малозначимих актів уже укладених повстанцями із різноманітними сусідами. І лише король Ян Казимир, як вказував історик, прозорливо побачив у цьому велику майбутню небезпеку і плакав, отримавши про це звістку (Rawita-Gawroński, 1914, s. 86).

У баченні А. Яблонського союз із Московією був частиною пошуків Б. Хмельницьким приборчників у боротьбі із Річчю Посполитою і для гетьмана нічим не відрізнявся від різноманітних домовленостей з іншими державами, які він провадив до того. Цар Олексій зажадав від козаків, взамін за оголошення війни Польщі, «піддання цілої України з її Військом Запорізьким під царську зверхність». На це Хмельницький відповів згодою, будучи «переконаним у дієвості своєї мінливої дипломатії, не маючи в думках жодної різниці між новим підданством та попередній присязі султанові» (Jabłonowski, 1912, s. 256). Також вчений зауважував, що у підданство Московського царства переходили лише три воєводства, до лінії р. Случ, і жодної мови не йшло про решту українських земель на заході (Jabłonowski, 1912, s. 250).

Значну увагу польських вчених першої половини ХХ ст. привертала і самі положення українсько-московського договору. Так докладно дослідив пункти березневих домовленостей 1654 р. – т. зв. «Статтей Богдана Хмельницького» – Л. Кубаля. Цікавими були його спостереження щодо положень, які викликали суперечності між сторонами. Науковець вказував, що у питаннях меж гетьманської влади та призначення царських воєвод в українських містах, козацький очільник хотів «зайняти становище, яке б дорівнювало позиції валашського господаря і мати на Україні підлеглих собі воєвод, вибраних шляхтою та козаками» (Kubala, 1910, s. 84). Однак на таке царська влада піти ніяк не хотіла, бажаючи мати у встановлених нею воєводах-московитах противагу гетьману. Козакам довелося погодитись на призначення російських сановників, але лише у Київ та Чернігів, натомість цар пізніше надав посаду брацлавського воєводи І. Виговському.

На думку Ф. Равіти-Гавронського, що за Березневими статтями помітне бажання Б. Хмельницького отримати лише «номінальну залежність, окремішність, самоуправління, утворення

напівнезалежної держави, однак вийшло щось цілком інакше: подоба провінційної автономії без жодних прав окремого політичного організму, окрім права мати власне військо, і без жодних гарантій, окрім царських обіцянок» (Rawita-Gawroński, 1923, s. 107). Також вчений зазначає, що гетьман намагався добитися свого, чинячи супротив намаганням російської влади насадити воєвод по українських містах. Заради цього він навіть обіцяв платити щорічну данину, як це робили Наддунайські князівства для Османської імперії.

Т. Корзон акцентував на самому акті «обрання царя східного православного» на чорній раді в Переяславі. У відповідь на це Б. Хмельницький став «гетьманом Його Царської Величності» уже залежним від його монаршої ласки, а не від волі та вибору козаків. Цим він фактично отримував статус позитивного гетьманування. Також науковець звертає увагу на Березневі статті і наявність у них пункту збереження соціального статусу для усіх суспільних верств та гарантію недоторканості усіх маєтків. Щодо самого козацького війська наголошував на піднятті реєстру до 60 тис., але відсутності їх реального фінансування. Він наводив факт найбільшої виплати із сторони Москви за усю історію – лише на 42 тис. козаків у серпні 1654 р. (Korzon, 1912, s. 344).

Більш обережні оцінки Переяславських домовленостей давав В. Конопчинський. Історик уважав, що саме чернь на раді вирішила піддати України під владу царя, а уже конкретні умови договору були визначені під час подальших переговорів бояр із старшиною. Він зазначав, що, окрім оплат на війська, було обумовлено «багато користей для руського населення», однак сама автономія краю мала дуже слабкі гарантії. Усі ці негативні сторони договору залишались неважливими, доки жив могутній гетьман Хмельницький, але уже при його слабких наступниках показали усю свою загрозу сторону (Konopczyński, 1936, s. 19).

У популярних викладах історії Польщі В. Смоленський розповідав, що козацтво вибрало підданство Московського царства тому, що після повстання не могло прийняти над собою владу Речі Посполитої. Це дозволило цареві, якого постійно гнітили територіальні втрати на користь ще короля Сигізмунда III, зрвати укладений із Владиславом IV мир і вступити у війну задля «відплати Польщі за поразки і для реалізації планів своїх попередників»

(Smoleński, 1924, s. 83). Одночасно вчений робить несподіване зауваження, що цар знайшов собі союзника у Швеції, яка одночасно напала на Річ Посполиту.

У баченні Ф. Конечного укладення козацько-московського договору відбувалося за цілком відмінного розуміння його умов обома сторонами. Так, в Москві все сприймали згідно із її традиціями, тобто піддання під «необмежену самоволлю царя, з безумовним визнанням деспотичної влади». По-інакшому це розуміла козацька старшина, котра «обманювала себе» надіями, «що все буде як під королем», із таким самим отриманням шляхетських прав, визнанням за Україною самоуправлінням і ще додатковим поліпшенням у вигляді 60 тис. реєстру і відсутністю будь-якої небезпеки для православ'я. Втім козацтво відразу ж у Переяславі отримало свідчення помилковості своїх поглядів, коли царські послі відмовились чинити за традиціями польських королів і присягати на угоді та вчинили все згідно із звичаями деспотичної Москви. На додаток до цього усі українські війська відразу з ради в Переяславі відправили не до їх домівок, а на службу цареві у військовому поході на литовські землі (Konieczny, 2002, s. 124).

Г. Мосціцький стверджував, що на зустрічі із московськими боярами в Переяславі Б. Хмельницький від імені усього козацтва «присягнув підданство, взамін за встановлення його отаманом та забезпечення заплат для 60 тис. реєстровців». Таким чином, як акцентував вчений, «Україна потрапила під скіпетр царя без затвердження свобод та привілеїв, за дуже сумнівної автономії» (Mościcki, 1936, s. 901). Подібно підходив до козацько-московських угод В. Собеський котрий зазначав, що цар Олексій Михайлович «оголосив Київське та Чернігівське воєводства Малою Руссю, Хмельницького – отаманом 60 тис. козаків, раз і назавжди зайняв Київ і розпочав із Польщею православну війну за Малоросію» (Sobieski, 1938, s. 204). На невиконанні Москвою своїх зобов'язань перед козацтвом звертав увагу і О. Халецький, вказуючи, що за домовленостями в Переяславі Україна мала отримати широку автономію і лише на цих умовах вона визнавала над собою верховну владу царя, чого московська сторона не дотрималась (Halecki, 1992, s. 148).

Польські вчені звертали значну увагу на факти непорозуміння та конфліктів між українською та московською сторонами в

перші роки після укладення між ними союзного договору. Одним із таких дразливих питань була проблема фінансування реєстрових козаків та збору податків на українських землях.

На думку Л. Кубалі, Б. Хмельницький, маючи у своїх руках усі важелі влади, не дозволяв проваджувати жодні зміни в економічному становищі України та не допускав московського втручання у господарсько-майнову сферу життя. Попри усі бажання царської влади перебрати на себе отримання доходів із української земель та наголошування, що виплати реєстровим козакам будуть узалежнені від цих надходжень, гетьман таки залишив все у козацьких руках. Всі мита та податки, які продовжували збирати полковники, і надалі стікалися до гетьманської скарбниці. Б. Хмельницький навіть накладав побори на московських купців, тлумачачи їх використання на посольські видатки в Росії. Також гетьман, як зазначав історик, повністю знехтував різноманітними царськими наданнями земель для козацької старшини. Ніхто із українських посадовців не був допущений до виділених їм чужою рукою маєтків і всі землі залишилися у полковому віданні (Kubala, 1910, s. 88–89).

Наголошуючи на постійних суперечках між Б. Хмельницьким та царем у питаннях чисельності козацького реєстру та його фінансування, Ф. Равіта-Гавронський констатував, що російська сторона постійно ухилялася від виконання повних фінансових зобов'язань і обумовлювала їх перед козацькою старшиною низькою сумою надходжень податкових зборів із українських земель. Російська сторона фактично не оплачувала реєстрових козаків із власної скарбниці, а лише із грошей, які сама отримувала з України. Таким чином, уже в 1655 р. Москва забезпечила виплати грошей тільки для 42 тис. козаків з 60-тисячного реєстру, що обіцяла в Березневих статтях. Також цар Олексій Михайлович на звернення Б. Хмельницького відповідав, що «в Переяславі про це мови не йшло і все буде залежати від кількості доходів, які принесуть міста Малоросії». Цим Росія фактично погоджувалася на збільшення реєстру, але без його фінансування (Rawita-Gawroński, 1914, s. 86).

Багато уваги польські історики присвятили відносинами української православної церкви із Московським патріархатом та царською владою на час укладення союзного договору між козацтвом і Росією. Для вчених усі факти конфлікту між україн-

ськими духовними ієрархами та Москвою були свідченням полярності як інтересів України і Росії, так і їх культурного й ментального стану. У цьому ключі при описі Переяславської ради Ф. Равіта-Гавронський зауважував, що при цих подіях не були присутні жодні представники вищого духовенства української православної церкви. Тим науковець відзначав відсутність схвалення цього союзу із сторони церкви (Rawita-Gawroński, 1914, s. 82). На підтвердження своєї тези він наводить факт опору присязі на вірність царю із боку духовенства у Києві, яке до згоди схилили лише прохання та погрози.

Докладно описав усі складнощі у відносинах української православної церкви із московською владою та духовенством Л. Кубаля, акцентувавши факт конфлікту між російським послом Куракіним та митрополитом Сильвестром Косови у питанні будівництва на церковних землях фортеці, який ледь не переріс в антимосковське повстання в Києві. Також вказав на лист церковного ієрарха до короля Яна Казимира із проханням прислати військо, щоб вигнати московитів з міста. Особливо ж гострим було питання об'єднання Київської митрополії із Московським патріархатом, яке науковець бачив неможливим до розв'язання через різну сутність та роль церкви в українському та російському народі. Так, якщо московська церква була державною інституцією, то на теренах бездержавної тоді України «митрополит був духовним та світським главою народу, який промовляв від його імені і якщо визнав козаків за оборонців віри, то для того, щоб мати церковне військо, а не для того, щоб козаки Русю керували» (Kubala, 1910, s. 71). Із цих причин Л. Кубаля прирівнював Київ та Москву до відповідно «Риму і Візантії православ'я». Також вчений перелічував усі відмінності ритуалів та устрою, які, на його думку, унеможлилювали порозуміння як між духовенством, так і між вірними обох церков. Однак, як наголошував дослідник, вирішальне слово у всіх цих справах залишалося за Б. Хмельницьким, який «на своїх землях ні цареві, ні патріарху керувати не дозволив» та забороняв духовенству підтримувати контакти з Москвою (Kubala, 1910, s. 75).

Також на факти спротиву українського духовенства акту підданства московському цареві, звертав увагу і В. Конопчинський. Історик наголошував, що головною цього причиною було

намагання патріарха Никона взяти під свій контроль київського митрополита (Konopczyński, 1936, s. 19).

Акт українсько-московського договору Ф. Равіта-Гавронський оцінював як «гігантський державний переворот, початково недооцінений жодною із зацікавлених сторін, який викликав повний переворот державного будівництва на цілому північному сході» Європи. Особливо ця подія, як відзначав вчений, заважила на долі національного розвитку українського народу, «який заледве почав доходити до національного самопізнання і тепер, від імені власних очільників, відрікся від самобутності та незалежності, може і назавжди» (Rawita-Gawroński, 1914, s. 83). Подібні оцінки висловлював і В. Томкевич. Науковець наголошував, що з моменту укладення українсько-московського договору козацьке питання автоматично переходило на вищий рівень складності – стало проблемою міжнародного характеру, а не елементом внутрішньополітичного життя Речі Посполитої, як це було до того. Договір змінив сам геополітичний баланс сил і став знаменною подією для долі усієї Східної Європи. Саме козацьке питання на довгі роки стає яблуком розбрату між Москвою та Варшавою і призводить до тривалих воєн між ними (Tomkiewicz, 1939, s. 64).

Висновки. Польські історики першої половини ХХ ст. вважали 1654 р. рубіжним в долі України і одним із дуже важливих у історії Польщі. Саме із козацько-московського договору вони виводили початок відторгнення східних земель Речі Посполитої на користь Росії. Причини цих доленосних подій вчені бачили у значному виснаженні українського повстання. Як іншу причину, вони також вказували ускладнення міжнародного становища козацтва через розчарування у турецькій протекції та двоїтій ролі допомоги Кримського ханства. Польські вчені зосереджували увагу на тривалій історії козацько-московських відносин ще з повстань першої половини ХVII ст. Однак також вказували на неготовність Москви до війни проти Речі Посполитої та її нерішучості.

У своїх інтерпретаціях козацько-московських відносин за часів національно-визвольної війни польські історики акцентували на різному баченні сторонами умов союзу. Так, у працях вчених вказувалось, що Б. Хмельницький розумів угоду як військове порозуміння, спрямоване проти Польщі, де не було жодної мови

про якесь обмеження широкої автономії України. Натомість царська влада розуміла договір як звичайну інкорпорацію українських земель. Це, зі свого боку, як наголошували науковці, породжувало багато гострих непорозумінь. Серед найбільш дражливих дослідники називали питання фінансування козацького реєстру та незгоду українського духовенства зі спробами Московського патріархату поглинути його церковну структуру. Таким чином, у баченні польських істориків першої половини ХХ ст. українсько-московський союз сприймався як безперспективний та навіть дуже небезпечний для самого існування українського народу.

Перспективним напрямом досліджень є поглиблене вивчення інтерпретації польськими істориками загалу історії козацької дипломатії у часи Хмельниччини. Також важливим може бути розширення аналізованої історіографії окресленої проблематики на праці польських вчених від початку ХІХ ст. і до сучасності.

Джерела та література

- Пестрікова, О.** (2018). Доба Хмельниччини в інтерпретації польського історика Людвіка Кубалі. *Наддніпрянська Україна: історичні процеси, події, постаті*, 21 (2), 83–91. Дніпро.
- Руда, О.** (2008). *Українське козацтво в інтерпретації польських істориків кінця ХІХ – першої третини ХХ століття*. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України.
- Bobrzyński, M.** (1927). *Dzieje Polski w zarysie* (Т. 2). Warszawa; Kraków; Lublin; Łódź; Paryż; Poznań; Wilno; Zakopane: Nakład Gebethnera i Wolffa.
- Halecki, O.** (1992). *Historia Polski*. Lublin; Londyn: Towarzystwo Naukowe KUL; Katolicki Ośrodek Wydawniczy «Veritas».
- Jabłonowski, A.** (1912). *Historia Rusi Południowej do upadku Rzeczypospolitej Polskiej*. Kraków: Akademia Umiejętności.
- Koko, E.** (2006). *Franciszek Rawita-Gawroński (1846–1930) wobec Ukrainy i jej przeszłości*. Gdańsk: Wyd. Uniwersytetu Gdańskiego.
- Koneczny, F.** (2002). *Dzieje Rosji od Najdawniejszych do Najnowszych czasów*. Toulouse: Wydawnictwo Antyk.
- Koneczny, F.** (2004). *Polska między Wschodem a Zachodem*. Krzeszowice: Dom Wydawniczy Ostoja.
- Konopczyński, W.** (1936). *Dzieje Polski Nowożytnej. T. II: 1648–1795*. Warszawa; Kraków; Łódź; Poznań; Wilno; Zakopane: Skład Główny u Gebethnera i Wolffa.

- Korzon, T.** (1912). *Dzieje wojen i wojskowości w Polsce. T. 2: Epoka przedrozbiorowa*. Kraków: Nakładem Akademii Umiejętności.
- Korzon, T.** (1918). *Historja Polski*. Kijów: Wydawnictwo Rady Okręgowej.
- Kubala, L.** (1910). *Wojna Moskiewska (T. 3)*. Warszawa: Nakład Gebethnera i Wolffa.
- Kubala, L.** (1917). *Wojna Brandenburska i najazd Rakocznego 1656–1657 (T. 5)*. Warszawa: Nakład Gebethnera i Wolffa.
- Mościcki, H.** (1936). *Historia Powszechna (T. 3)*. Warszawa: Kultura i Wiedza.
- Rawita-Gawroński, F.** (1914). *Hetman kozacki B. Chmielnicki: szkic historyczny jego życia i walk*. Lwów: Wydawnictwo Tow. im. Piotra Skargi.
- Rawita-Gawroński, F.** (1923). *Kozaczyzna ukraińska w Rzeczypospolitej Polskiej do końca XVIII w.* Warszawa.
- Smoleński, W.** (1924). *Historja Polski*. Warszawa: G. Gebethner i spółka.
- Sobieski, W.** (1938). *Dzieje Polski. T. 1: Do roku 1696*. Warszawa: Wydawnictwo Zorza.
- Stępnik, A.** (1998). *Ukraina i stosunki polsko-ukraińskie w syntezach i podręcznikach dziejów ojczystych okresu porobiorowego 1795–1918*. Lublin: UMCS.
- Szelągowski, A.** (1936). *Historja Powszechna*. Warszawa: M. Arct.
- Tomkiewicz, W.** (1939). *Kozaczyzna ukraińska*. Lwów: Państwowe Wydawnictwo Książek Szkolnych.

References

- Pestrikova, O.** (2018). Doba Khmelnychchyny v interpretatsii polskoho istoryka Liudvika Kubali [The Khmelnytsky era in the interpretation of the Polish historian Ludwik Kubala]. *Naddnyprianska Ukraina: istorychni protsesy, podii, postati – Naddnyprianska Ukraine: historical processes, events, figures*, 21 (2), 83–91. Dnipro [in Ukrainian].
- Ruda, O.** (2008). *Ukrainske kozatstvo v interpretatsii polskykh istorykiv kintsia XIX – pershoi tretyny XX stolittia [Ukrainian Cossacks in the interpretation of Polish historians of the late nineteenth – first third of the twentieth century]*. Lviv: Instytut ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha NAN Ukrainy [in Ukrainian].
- Bobrzyński, M.** (1927). *Dzieje Polski w zarysie [History of Poland in outline]*. (Vol. 2). Warszawa; Kraków; Lublin; Łódź; Paryż; Poznań; Wilno; Zakopane: Nakład Gebethnera i Wolffa [in Polish].
- Halecki, O.** (1992). *Historia Polski [History of Poland]*. Lublin; Londyn: Towarzystwo Naukowe KUL; Katolicki Ośrodek Wydawniczy «Veritas» [in Polish].

- Jabłonowski, A.** (1912). *Historia Rusi Południowej do upadku Rzeczypospolitej Polskiej [History of South Rus until the fall of the Republic of Poland]*. Kraków: Akademia Umiejętności [in Polish].
- Koko, E.** (2006). *Franciszek Rawita-Gawroński (1846–1930) wobec Ukrainy i jej przeszłości [Franciszek Rawita-Gawroński (1846–1930) towards Ukraine and its past]*. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego [in Polish].
- Koneczny, F.** (2002). *Dzieje Rosji od Najdawniejszych do Najnowszych czasów [History of Russia from the earliest to the newest times]*. Toulouse: Wydawnictwo Antyk [in Polish].
- Koneczny, F.** (2004). *Polska między Wschodem a Zachodem [Poland between East and West]*. Krzeszowice: Dom Wydawniczy Ostoja [in Polish].
- Konopczyński, W.** (1936). *Dzieje Polski Nowożytnej. T. II: 1648–1795 [The History of Modern Poland. Vol. II: 1648–1795]*. Warszawa; Kraków; Łódź; Poznań; Wilno; Zakopane: Skład Główny u Gebethnera i Wolffa [in Polish].
- Korzon, T.** (1912). *Dzieje wojen i wojskowości w Polsce. Epoka przed-rozbiorowa [History of wars and military in Poland. Pre-Partition Era]*. (Vol. 2). Kraków: Nakładem Akademii Umiejętności [in Polish].
- Korzon, T.** (1918). *Historia Polski [History of Poland]*. Kijów: Wydawnictwo Rady Okręgowej [in Polish].
- Kubala, L.** (1910). *Wojna Moskiewska [Moscow War]*. (Vol. 3). Warszawa: Nakład Gebethnera i Wolffa [in Polish].
- Kubala, L.** (1917). *Wojna Brandenburska i najazd Rakoczego 1656–1657 [Brandenburg War and Rakoczi's invasion 1656–1657]*. (Vol. 5). Warszawa: Nakład Gebethnera i Wolffa [in Polish].
- Mościcki, H.** (1936). *Historia Powszechna [General History]*. (Vol. 3). Warszawa: Kultura i Wiedza [in Polish].
- Rawita-Gawroński, F.** (1914). *Hetman kozacki B. Chmielnicki: szkic historyczny jego życia i walk [Cossacks hetman B. Chmielnicki: historical sketch of his life and walk]*. Lwów: Wydawnictwo Tow. im. Piotra Skargi [in Polish].
- Rawita-Gawroński, F.** (1923). *Kozaczyzna ukraińska w Rzeczypospolitej Polskiej do końca XVIII w. [Ukrainian Cossacks in the Republic of Poland until the end of the 18th century]*. Warszawa [in Polish].
- Smoleński, W.** (1924). *Historja Polski [History of Poland]*. Warszawa: G. Gebethner i spółka [in Polish].
- Sobieski, W.** (1938). *Dzieje Polski. Do roku 1696 [History of Poland. Until 1696]*. Warszawa: Wydawnictwo Zorza [in Polish].

- Stępnik, A.** (1998). *Ukraina i stosunki polsko-ukraińskie w syntezach i podręcznikach dziejów ojczystych okresu porozbiorowego 1795–1918* [Ukraine and Polish-Ukrainian relations in syntheses and textbooks of the native history of the post-partition period 1795–1918]. Lublin: UMCS [in Polish].
- Szelągowski, A.** (1936). *Historja Powszechna* [Universal History]. Warszawa: M. Arct [in Polish].
- Tomkiewicz, W.** (1939). *Kozaczyzna ukraińska* [Ukrainian Cossacks]. Lwów: Państwowe Wydawnictwo Książek Szkolnych [in Polish].

Стаття надійшла до редакції 02.10.2020 р.

УДК 94:323.1(477.83)"1950/1951"
DOI: 10.24919/2312-2595.5/47.217759

Василь ІЛЬНИЦЬКИЙ

доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії України, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, Україна, індекс 82100; доцент кафедри мобілізаційної, організаційно-штатної, кадрової роботи та оборонного планування, Національна академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, вул. Героїв Майдану, 32, м. Львів, Україна, індекс 79026 (vilnickiy@gmail.com)

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-4969-052X>

ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/H-4431-2017>

Scopus ID: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57203399830>

Марія ЯРУШАК

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри загальної педагогіки та дошкільної освіти, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, Україна, індекс 82100 (m.yarushak@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1639-0579>

ResearcherID: <https://publons.com/researcher/1966927/mariia-yarushak/>

Бібліографічний опис статті: Ільницький, В., & Ярушак, М. (2020). До історії діяльності молодіжних націоналістичних організацій у Дрогобицькій сільськогосподарській школі та Дрогобицькому нафтовому технікумі (1950–1951). *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 5/47, 427–449. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.5/47.217759>.

© Василь Ільницький, Марія Ярушак, 2020

**ДО ІСТОРІЇ ДІЯЛЬНОСТІ МОЛОДІЖНИХ
НАЦІОНАЛІСТИЧНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ
У ДРОГОБИЦЬКІЙ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКІЙ
ШКОЛІ ТА ДРОГОБИЦЬКОМУ НАФТОВОМУ
ТЕХНІКУМІ (1950–1951)**

***Анотація.** Мета статті – опублікувати і проаналізувати витяги із доповідних записок по агентурних справах на учнів Дрогобицької сільськогосподарської школи та групу студентів Дрогобицького нафтового технікуму (1951) як джерело до історії функціонування молодіжного націоналістичного руху на Дрогобиччині зокрема, так і в Україні – загалом. **Методологія дослідження** – принципи науковості, об'єктивності, історизму, методи зовнішньої та внутрішньої критики джерел. **Наукова новизна** полягає у тому, що вперше публікуються два досі невідомі документи про розробку учнів Дрогобицької сільськогосподарської школи та студентів Дрогобицького нафтового технікуму (1951) і здійснюється їхній аналіз. **Висновки.** Отже, публіковані документи (витяги із доповідних записок із агентурних справ на учнів Дрогобицької сільськогосподарської школи та групу студентів Дрогобицького нафтового технікуму) є реальним прикладом роботи силових органів із розшуку молодіжних націоналістичних організацій. Вони зберігаються в Галузевому державному архіві Служби безпеки України (фонд 3: 5-те Управління МДБ-КДБ УРСР (1935–1959 рр.), опис 246 (1953), справа 4, арк. 47–49, 53–55, 186–187, 191–194). Перший документ – витяг із доповідної записки «Про підсумки агентурно-оперативної роботи 5 відділу Управління МДБ Дрогобицької області за березень-квітень 1951 р.» (28 квітня 1951 р.), підписаний начальником УМДБ Дрогобицької області полковником М. Морозом та адресований міністру державної безпеки УРСР генерал-лейтенантові М. Ковальчуку; другий – витяг із доповідної записки «Про підсумки агентурно-оперативної роботи 5 відділу Управління МДБ Дрогобицької області за листопад-грудень 1951 р.» (12 січня 1952 р.) направлений начальникові 5 управління МДБ УРСР Ф. Цветухіну від начальника УМДБ Дрогобицької області генерал-майора С. Кожевникова і начальника 5 відділу УМДБ Дрогобицької області майора І. Чудінова. Відзначимо, що публіковані документи є важливим джерелом до комплексного дослідження утворення та функціонування молодіжних націоналістичних організацій загалом і на Дрогобиччині зокрема. У виданні максимально збережено лексику, авторські та редак-*

торські особливості джерел. Без змін подано власні та географічні назви. Виправленню підлягали лише найбільш очевидні граматичні огріхи. Кожен документ супроводжується легендою, в якій зазначено місце зберігання документа (назва архіву, номер фонду, опису, справи, аркушів).

Ключові слова: молодіжні націоналістичні організації; Дрогобич; ОУН; Дрогобицька сільськогосподарська школа; Дрогобицький нафтовий технікум.

Vasyl ILNYTSKYI

PhD hab. (History), Professor, Head of the Department of History of Ukraine, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 24 Ivan Franko Str., Drohobych, Ukraine, postal code 82100; Associate Professor, Department of Mobilization, Personnel and Human Resources Management and Defense Planning, Hetman Petro Sahaidachnyi National Ground Forces Academy, 32 Heroyiv Maydana Str., Lviv, Ukraine, postal code 79026 (vilnickiy@gmail.com)

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-4969-052X>

ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/H-4431-2017>

Scopus ID: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57203399830>

Maria YARUSHAK

PhD (Education), Associate Professor, Department of General Pedagogy and Preschool Education, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 24 Ivana Franka Str., Drohobych, Ukraine, postal code 82100 (m.yarushak@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1639-0579>

ResearcherID: <https://publons.com/researcher/1966927/mariia-yarushak/>

To cite this article: Ilnytskyi, V., & Yarushak, M. (2020). Do istorii diialnosti molodizhnykh natsionalistychnykh orhanizatsii u Drohobytskii silskohospodarskii shkoli ta Drohobytskomu naftovomu tekhnikumii (1950–1951) [To the history of the activities of youth national organizations in the Drohobych Agricultural School and the Drohobych Oil College (1950–1951)]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriiia Istoriiia – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*, 5/47, 427–449. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.5/47.217759> [in Ukrainian].

**TO THE HISTORY OF THE ACTIVITIES
OF YOUTH NATIONAL ORGANIZATIONS
IN THE DROHOBYCH AGRICULTURAL SCHOOL
AND THE DROHOBYCH OIL COLLEGE (1950–1951)**

*Summary. The purpose of the article is to publish and analyze extracts from the reports on agent cases at the students of the Drohobych Agricultural School and a group of students of the Drohobych Oil College (1951) as a source for the history of functioning of the nationalist youth movement in Drohobych region, and in Ukraine in general. **Research methodology** – principles of scientific, objectivity, historicism, methods of external and internal critique of sources. **The scientific novelty** is that for the first time two hitherto unknown documents about the students of the Drohobych Agricultural School and students of the Drohobych Oil College (1951) are published and their analysis is carried out. **Conclusions.** Thus, the published documents (extracts from agent case reports on students of the Drohobych Agricultural School and a group of students of the Drohobych Oil College) are a real example of the work of law enforcement bodies in the search for youth nationalist organizations. They are stored in the Sectoral State Archives of the State Security Service of Ukraine (Fund 3: the fifth Department of the MGB-KGB of the UkrSSR (1935–1959), description 246 (1953), case 4, pages 47–49, 53–55, 186–187, 191–194). The first document is an extract from a memorandum "On the results of the agency-operative work of the 5th Department of the MGB of the Drohobych region for March-April 1951" (April 28, 1951), signed by Colonel M. Moroz, the chief of the UMGB of the Drohobych region, and addressed to the Minister of State Security of the USSR, Lieutenant General M. Kovalchuk; the second one is an extract from the report "On the results of the agency-operative work of the 5th Department of the MGB of the Drohobych region for November-December 1951" (January 12, 1952) was sent to the Chief of the 5th Department of MGB of UkrSSR F. Tsvietukhin from the Chief of the UMGB of the Drohobych Region, Major General S. Kozhevnikov, and the Chief of the 5th Department of the UMGB of the Drohobych Region, Major I. Chudinov. It should be noted that the published documents are an important source for a comprehensive study of the formation and functioning of national youth organizations in general and in Drohobych region in particular. The edition retains maximum vocabulary, author's style and editorial features of the sources. Proper and geographical names are presented without changes. Only the most obvious grammatical*

errors have been corrected. Each document is accompanied by a legend, indicating the place where the document is stored (archive name, fund number, descriptions, cases, pages).

Key words: *nationalist youth organizations; Drohobych; OUN; the Drohobych Agricultural School; the Drohobych Oil College.*

Постановка проблеми. Радянська адміністрація докладала особливих зусиль для утвердження у західноукраїнському регіоні. Безумовно, що однією з причин несприйняття місцевим населенням нової влади була її політика усунення місцевого населення від управління, боротьба з інакомисленням, заборона усіх політичних і громадських організацій, цілковите ігнорування місцевих звичаїв і традицій. Під репресії потрапляли не тільки ті, хто чинив спротив новоприбулій адміністрації, але й особи, які потенційно могли стати в опозицію до влади. Зі свого боку, Організація українських націоналістів приділяла значну увагу роботі з молоддю. Про її ефективність, безумовно, свідчить масштабність поширення молодіжних організацій не тільки в Західній Україні, але й загалом у країні.

Аналіз досліджень. Проблеми участі молоді в національно-визвольному русі присвячували свої дослідження доволі багато вчених. Передовсім необхідно згадати про величезний доробок відомих дослідників цих питань О. Іщука та Н. Ніколаєву (Іщук, 2005; Іщук & Ніколаєва, 2006а, 2006б, 2014). Особливої уваги заслуговує узагальнене монографічне дослідження авторства О. Іщука про функціонування молодіжних організацій ОУН (1939–1955) (Іщук, 2011). Участь студентської молоді у визвольному русі та репресії щодо них репресивно-каральною системою розглядали у своїх працях Р. Генега (2007), Т. Марусик (1999), Р. Попп (2011), С. Сворак (1998а, 1998б). Розробку тактичних схем «Дажбог», «Олег», «Орлик» у підпіллі розглядають Д. Веденєєв і Г. Биструхін (Веденєєв & Биструхін, 2007). Загальні питання діяльності молодіжних націоналістичних організацій на Дрогобиччині обсервували В. Ільницький та М. Галів (Ільницький & Галів, 2015; Ільницький, 2017, 2019). Означена проблема порушувалася в узагальнювальних працях із історії українського визвольного руху А. Кентія, Ю. Киричука, А. Русначенка, В. Сергійчука (Кентій, 1999; Киричук, 2003; Русначенко, 2002; Сергійчук, 2005). У

цих студіях описується діяльність різних молодіжних націоналістичних праць, однак документи про діяльність таких груп у Дрогобицькій сільськогосподарській школі та Дрогобицькому нафтовому технікумі не публікувалися й не аналізувалися.

Мета статті – опублікувати і проаналізувати витяги із доповідних записок по агентурних справах на учнів Дрогобицької сільськогосподарської школи та групу студентів Дрогобицького нафтового технікуму (1951) як джерело до історії функціонування молодіжного націоналістичного руху на Дрогобиччині зокрема, так і в Україні – загалом.

Виклад основного матеріалу. Впродовж 1945–1946 рр. керівники Проводу виробили три тактичні схеми – «Дажбог», «Олег», «Орлик». «Дажбог» – схема переходу в глибоке підпілля, припинення відкритої диверсійно-терористичної боротьби, що уможливило б зберегти кадри для подальшої тривалої діяльності в умовах радянської дійсності. Тактична схема «Орлик» охоплювала поширення антирадянської націоналістичної діяльності на східні області України. Схема «Олег» (скорочення від «Організація ЛЕГальна») передбачала активну роботу серед тих, хто мешкає легально, насамперед молоді, підбір і підготовку майбутніх кадрів ОУН. Пізніше ці схеми допрацьовувалися та коригувалися влітку 1945–1946 рр. (Рогатинський р-н Івано-Франківської обл.), у червні 1947–1948 рр. (Іллівський ліс Миколаївського р-ну Львівської обл.) та в червні 1949 р. (Бібрський р-н Львівської обл.) (Веденєєв & Биструхін, 2007, с. 66; ГДА СБУ, ф. 13, спр. 372, т. 9, арк. 219; спр. 372, т. 28, арк. 256).

У другій половині 1940-х рр. на західноукраїнських землях поряд із підпільними оунівськими організаціями виникали групи з числа молоді, яка проживала легально. Особливо активно цей процес проходив після 1948 р. Саме в таких організаціях члени здобували досвід, виконуючи окремі важливі завдання. Робота серед молоді, яка легально проживала на території того чи того проводу, проводилася районним і надрайонними проводами ОУН під контролем референтур СБ окружних проводів. Практично в кожному селі, класі і курсі середніх і вищих закладів освіти мали створюватися глибоко законспіровані молодіжні організації. Від-

повідальність за організацію молодіжних звен у селах покладалася на керівників районних організацій, а в містах і закладах освіти – на керівників надрайонних проводів. Учасників молодіжних оунівських організацій, які проживали легально, заборонялося залучати до виконання таких завдань, які могли потягнути за собою розшифрування звен. Щоправда, в окремих випадках дозволялося розконспіровувати легальників (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 372, т. 28, арк. 83). Плани ОУН щодо поширення впливу на місто отримали реалізацію через різні молодіжні групи, члени яких були вихідцями із села, але навчалися у середніх і вищих закладах освіти (Русначенко, 2002, с. 379).

Основними напрямками роботи всіх молодіжних націоналістичних організацій стала пропаганда націоналістичних ідей шляхом поширення листівок, літератури, просвітницьких розмов, залучення молоді до організацій, вишкіл (збройний та пропагандивний), виконання обов'язків зв'язкових структур ОУН і УПА, збір та передання підпільникам грошових, матеріальних і продовольчих ресурсів, збройні, диверсійні акції. При створенні організацій з осіб, які проживали легально, підпілля особливо дбало про проникнення своєї агентури до керівництва колгоспів, адміністрації сільських рад, шкіл, технікумів, інститутів і районних організацій.

Вдало продумана стратегія й тактика, розробка програми роботи з молоддю, яка отримала назву «Олег», давала змогу готувати кадровий резерв, вишколювати, виховувати широкі верстви патріотично налаштованої громадськості. Саме остання у відповідний момент мала стати поповненням живої сили українського визвольного руху. При цьому реалізація програми «Олег» наштовхувалася на спротив радянської влади, яка всіляко намагалася відсікти від ОУН західноукраїнську молодь, тому вироки учасникам молодіжного націоналістичного руху мали жорстокий характер. Однак навіть особливо суворі покарання не зупиняли притік патріотичної молоді в лави борців за УССД. Саме це дозволяло створювати в закладах освіти націоналістичні організації, а особам, які їхали в інші області на навчання чи роботу, ставати засновниками нових організацій із осіб, які проживали легально.

Радянська репресивно-каральна система, усвідомлюючи особливу небезпеку існування цих організацій, орієнтувала аген-

туру на виявлення й розробку таких молодіжних організацій, долучення їх до роботи з метою подальшого арешту усіх учасників і причетних. В окремих випадках ініціатива створення могла виходити навіть від агентів, хоча підпілля намагалося цьому протидіяти (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 398, т. 18, арк. 264).

У 1950 р. у Дрогобицькій області було викрито й ліквідовано 14 молодіжних боївок і організацій з осіб, які легально проживали, 84 з них заарештували (ГДА СБУ, оп. 99 (1954), спр. 2, т. 4, арк. 379; оп. 59 (1953), спр. 1, т. 1, арк. 222). Після ліквідації (січень-квітень 1950 р.) 29 легальних боївок у Дрогобицькій області було заарештовано 185 учасників і вилучено 39 одиниць зброї (ГДА СБУ, ф. 2, оп. 99 (1954), спр. 2, т. 4, арк. 365). А за період з 1 липня 1951 до 20 квітня 1952 р. у Дрогобицькій області ліквідували 12 молодіжних груп з 35 учасниками: осіб 17–20 років – 12, 21–25 років – 17, старших 25 років – троє, членів ВЛКСМ – п'ятеро, з «куркулів» – двоє, із середнього достатку – 20, із бідняків – вісім, зі службовців – двоє (Вовк, Павленко, & Черченко, 2001, с. 850–851).

Наочним прикладом роботи силових органів із розшуку молодіжних націоналістичних організацій є публіковані нами документи. Зокрема, нами подаються витяги із доповідних записок із агентурних справ на учнів Дрогобицької сільськогосподарської школи («Підпалювачі») та групу студентів Дрогобицького нафтового технікуму зберігається у Галузевому державному архіві Служби безпеки України (фонд 3: 5-те Управління МДБ-КДБ УРСР (1935–1959 рр.), опис 246 (1953), справа 4, арк. 47–49, 53–55, 186–187, 191–194). Перший документ, витяг із доповідної записки «Про підсумки агентурно-оперативної роботи 5 відділу Управління МДБ Дрогобицької області за березень–квітень 1951 р.» (28 квітня 1951 р.), підписаний начальником УМДБ Дрогобицької області полковником М. Морозом¹ та адресований міністру дер-

¹ **Мороз Микола Тихонович** (1908, с. Ново-Слов'янськ, тепер у складі м. Слов'янськ Донецької обл. – 1971). Українець. Освіта незакінчена вища. Закінчив школу-семирічку (1924). Студент робітничого факультету (07.1930–04.1931). Студент Хіміко-технологічного інституту у Кам'янці-Подільському (05.1931–04.1933). Член ВКП(б) (01.1929). Сержант держбезпеки (22.03.1936), молодший лейтенант держбезпеки (1.07.1939), лейтенант держбезпеки (22.01.1942), майор держбезпеки (1943), підполковник держбезпеки (8.02.1945), полковник

жавної безпеки УРСР генерал-лейтенанту М. Ковальчуку². Другий – витяг із доповідної записки «Про підсумки агентурно-оперативної роботи 5 відділу Управління МДБ Дрогобицької області за листопад-грудень 1951 р.» (12 січня 1952 р.), направлений начальникові 5 управління МДБ УРСР Ф. Цветухіну від началь-

держбезпеки, генерал-майор (9.01.1957). Член ВКП(б) (01.1929), на чекістській роботі з 1933 р. Робітник-баночник Слов'янського скляного заводу (11.1924–06.1925). Майстер по склу Слов'янського скляного заводу (06.1925–05.1928). Пропагандист транспортного осередку комсомолу у Слов'янську (06.1928–01.1929). Пропагандист Олександрівського райкому ЛКСМ УСРР (01–05.1929). Секретар комітету комсомолу керамічного заводу імені Крупської у Слов'янську (06.1929–03.1930). Голова районної комісії допомоги партизанам при Слов'янському міськвиконкомі (03–07.1930). Секретар президії Кам'янець-Подільського районного виконавчого комітету (04–07.1933). Уповноважений Кам'янець-Подільського прикордонного загону (07–10.1933). Помічник уповноваженого, уповноважений Слов'янського районного відділу ДПУ-НКВС (10.1933–11.1935). Оперуповноважений Слов'янського міського відділу УНКВС (11.1935–10.1936). Оперуповноважений Сніжнянського районного відділу УНКВС Донецької області (10.1936–08.1937). Оперуповноважений Ворошиловградського міського відділу УНКВС Донецької області (08.1937–02.1938). Начальник 3-го відділення УДБ Краснолуцького міського відділу УНКВС Ворошиловградської області (02–10.1938). Начальник Лисичанського міського та районного відділів УНКВС Ворошиловградської області (11.1938–04.1941). Начальник Секретно-політичного відділу УНКДБ Ворошиловградської області (04–08.1941). Начальник Контррозвідального, Економічного відділів УНКВС Ворошиловградської області (08.1941–09.1942). Начальник відділення УНКВС Комі АРСР (09.1942–06.1943). Начальник розвідального відділення УНКДБ Ворошиловградської області (06–11.1943). Начальник 2-го відділу УНКДБ Чернігівської області (11.1943–08.1944). Заступник начальника УНКДБ-МДБ УРСР Дрогобицької області (08.1944–12.1948). Начальник УМДБ УРСР Дрогобицької області (15.12.1948–6.12.1951). Начальник УМДБ УРСР по Ворошиловградській області (6.12.1951–4.04.1953). Начальник УМВС УРСР по Ворошиловградській області (4.04.1953–04.1954). Начальник УКДБ УРСР по Ворошиловградській області (04–06.1954). Заступник голови Комітету державної безпеки при Раді міністрів УРСР (19.06.1954–7.08.1959). Депутат Верховної ради УРСР (3–5 скликань). Звільнений в запас (07.10.1959). Нагороджений Орденом Вітчизняної війни 2 ст. (10.04.1945), двома орденам Червоного прапора (29.10.1948, 5.11.1954), орденом Знак Пошани (20.09.1943), орденом Червоної зірки (25.07.1949), трьома медалями.

² **Ковальчук Микола Кузьмич** (1902–1972). Українець. Генерал-лейтенант. Член партії (1927), на чекістській роботі з 1919 р. Міністр МДБ УРСР (24.08.1949–06.09.1952). Після арешту Л. Берії звільнений з органів МВС та виключений з КПРС.

ника УМДБ Дрогобицької області генерал-майора С. Кожевникова³ і начальника 5 відділу УМДБ Дрогобицької області майора І. Чудінова⁴.

³ **Кожевников Сергій Федорович** (1904, м. Ніжин Чернігівської обл. – 7.03.1961, м. Запоріжжя). Росіянин. Освіта середня. Закінчив 3 кл. Ніжинського початкового училища (1914), відтак 4 кл. Ніжинського вищого навчального училища (1918). Слухач Харківських загальноосвітніх курсів (1935–1937). Старший лейтенант державної безпеки (зг. 11.39), капітан державної безпеки (28.04.1941), майор державної безпеки (25.06.1942), полковник державної безпеки (14.02.1943), генерал-майор (26.05.1943). Член ВКП(б) (02.1926), на чекістській роботі з 1924 р. Робітник (07.1919–01.23). Стрілок охорони воспромкладу (Ніжин) (01.1923–07.1924). Рядовий, помічник начальника застави прикордонного відділу ОДПУ (Коростенського округу) (07.1924–05.1925). Співробітник для доручень Київського окружного відділу ГПУ (05.1925–01.1928). Завідувач спецчастини метеорологічної служби (м. Київ) (01.1928–01.1929). Уповноважений Ніжинського окружного відділу, Дніпропетровського оперативного сектора, Рівненського, Макіївського районного відділу ГПУ (Донецька область) (01.1929–12.1933). Заступник начальника Політичного відділу Лихачовської машинно-тракторної станції (Харківська область) (12.1933–03.1935). Оперуповноважений IV відділу УНКВС по Харківській області, НКВС УСРР (03.1935–1938). Помічник начальника Відділення НКВЧ УРСР (1938–5.1939). Старший слідчий Слідчої частини НКВС УРСР (05–11.1939). В.о. заступника начальника УНКВС Вінницької області (09.1939–06.11.1939). Заступник начальника УНКВС по Вінницькій області (11.1939–03.1941). Начальник УНКДБ по Вінницькій області (15.04–07.1941). Начальник УНКВС Вінницької області (08–09.1941). В.о. начальника УНКВС по Сумській області (09–11.1941). Заступник начальника Особливого відділу НКВС 57 армії (11–12.1941). Заступник начальника I відділу Управління особливих відділів НКВС СРСР помічник начальника Головного управління контррозвідки Народного комісаріату оборони СРСР (12.1941–04.1943). Помічник начальника ГУКР «Смерш» Ленінградського фронту (29.04.1943–04.06.46). Начальник Інспекції Союзної контрольної комісії в Румунії (08.1944). Начальник Інспекції Союзної контрольної комісії в Фінляндії (09.1944–05.1946). Помічник начальника III головного Управління МДБ СРСР (04.06.1946–08.01.1947). Начальник Інспекції МДБ СРСР (08.01.1947–16.11.1950). Начальник 9 управління МДБ СРСР (27.11.1950–21.11.1951). У розпорядженні управління кадрів МДБ СРСР (21.11.1951–06.12.1951). Начальник УМДБ Дрогобицької області (06.12.1951–28.04.1952). Начальник УМДБ по Запорізької області (28.04.1952–04.04.1953). У розпорядженні МВС УРСР (04.04.1953–12.05.1954), у запасі (12.04.1954). Нагороджений 2 орденами Леніна (13.09.1945, 24.11.1950), 3 орденами Червоного прапора (17.05.1943, 03.06.1943, 06.11.1945), орденом Вітчизняної війни 1 ст. (31.07.1944), 3 орденами Червоної зірки (03.11.1944, 25.03.1945, 24.08.1949), знаком «Заслужений працівник НКВС» (19.12.1942), 5 медалями. Проживав у Запоріжжі.

Перший документ інформує, що в квітні 1951 р. на основі матеріалів попередньої агентурної розробки та агентурних даних силові органи завели агентурну справу «Підпалювачі» на групу учнів Дрогобицької сільськогосподарської школи (розташовувалася на вул. Лесі Українки, 46) як на учасників антирадянської молодіжної організації українських націоналістів. Фігурантами справи стали: Петро Хміль (1931 р.н., с. Дев'ятники Новострілищанського р-ну), Йосиф Сенета (1932 р.н., с. Страшевичі Старосамбірського р-ну), Лев Городиський (1931 р.н., с. Луки Дублянського р-ну) та інші – разом 8 осіб. Основою для заведення агентурної справи послужили матеріали інформаторів «Євгеній», «Марія», «Невідомий» і «Явір», а також покази свідків М. Процик, П. Легкодух, В. Куліш та інших про те, що П. Хміль і Й. Сенета за завданням оунівського підпілля у Дрогобицькій сільськогосподарській школі організували антирадянську молодіжну націоналістичну організацію. Автори документа стверджували, що учасники організації зустрічалися з керівниками ОУН, отримували від них антирадянську літературу, систематично проводили нелегальні збори, де читали літературу, обговорювали питання боротьби із радянською владою. Серед учнів поширювали інформацію, спрямовану проти керівників партії і радянського уряду. Учасники організації в ніч з 12 на 13 листопада 1950 р. намагалися підпалити приміщення школи, для цього напустили в кімнатах гуртожитку газ, щоб пролунав вибух і виникла пожежа. Однак витік газу був помічений комендантом, і пожежу попередили. У 5-й відділ УМДБ Дрогобицької області надходили агентурні дані, що учасники організації на вихідні роз'їжджались по рідних селах, зустрічалися там із оунівцями та розклеювали

⁴ Чудінов Іван Іванович (1915 – ?). Росіянин. Освіта середня. Капітан, майор. Член партії (1940), на чекістській роботі з 1937 р. Начальник відділення 2 відділу УНКДБ Якутської АРСР. Начальник 1 відділення 2 відділу управління НКДБ Дрогобицької області (зг. 10.1944, 02.1945). Начальник 11 відділення 2 відділу УМДБ Дрогобицької області. Начальник 2 відділення (розшук зрадників батьківщини, активних німецько-фашистських посібників і державних злочинців, які втекли із тюрем і таборів) 4 відділу УМДБ Дрогобицької області (зг. 01.1947). Заступник начальника 5 відділу УМДБ Дрогобицької області (зг. 01.1948). Начальник 5 відділу УМДБ Дрогобицької області (зг. 01.1950, 12.1950).

антирадянські листівки (ГДА СБУ, ф. 3, оп. 246 (1953), спр. 4, арк. 53–54).

Другий документ свідчить про виявлену групу студентів Дрогобицького нафтового технікуму (у 1939–1940 рр. у Дрогобичі та Бориславі було відкрито філію Азербайджанського нафтового технікуму. Дрогобицький нафтовий технікум створили в січні 1945 р. Він займав приміщення на теперішній вул. Січових Стрільців, 2), яких силові органи запідозрили в організованій антирадянській діяльності та розробляли по агентурній справі. Фігурантами розробки стали: студенти першого курсу Роман Цабак (1933 р.н., ур. Польщі) і Євстахій Цабак (1934 р.н., ур. Польщі), студент другого курсу Тарас Бортник (1934 р.н., с. Скелівка Старосамбірського р-ну) (ГДА СБУ, ф. 3, оп. 246 (1953), спр. 4, арк. 191). Основою для заведення попередньої розробки стали матеріали інформаторів «Неля», «Дніпр», «Тітов», «Гринишин», «Андрій», «Жана» й покази свідків І.К. Ворона, Я.В. Сабара та ін. про те, що фігуранти, навчаючись у середній школі с. Скелівка Старосамбірського р-ну, проводили серед учнів антирадянську агітацію, поширювали націоналістичні листівки, погрожували та били вступників у комсомол. У січні 1950 р. Т. Бортник ходив по класах і погрожував учням розправою націоналістів над тими, хто вступить у комсомол. 5 грудня 1949 р. (день конституції) у школі села Скелівка були поширені антирадянські листівки (написані почерком Т. Бортника). Увечері 10 березня 1950 р. учасники групи на шкільному дворі у присутності учнів співали антирадянські націоналістичні пісні й висловлювали думки про повалення радянської влади (ГДА СБУ, ф. 3, оп. 246 (1953), спр. 4, арк. 192). У 1950 р. за побиття учнів Т. Бортник був виключений зі школи, після чого поступив у Дрогобицький нафтовий технікум, туди ж після закінчення середньої школи в 1951 р. були прийняті Є. Цабак і Р. Цабак (ГДА СБУ, ф. 3, оп. 246 (1953), спр. 4, арк. 193).

Отже, плани ОУН щодо поширення впливу на місто отримали реалізацію через різні молодіжні групи, члени яких були вихідцями із села, що навчалися у середніх і вищих закладах освіти (Русначенко, 2002, с. 379).

Висновки. Отже, публіковані документи (витяги із доповідних записок із агентурних справ на учнів Дрогобицької сільськогосподарської школи та групу студентів Дрогобицького нафтового

технікуму) є реальним прикладом роботи силових органів із розшуку молодіжних націоналістичних організацій. Вони зберігаються в Галузевому державному архіві Служби безпеки України (фонд 3: 5-те Управління МДБ-КДБ УРСР (1935–1959 рр.), опис 246 (1953), справа 4, арк. 47–49, 53–55, 186–187, 191–194). Перший документ – витяг із доповідної записки «Про підсумки агентурно-оперативної роботи 5 відділу Управління МДБ Дрогобицької області за березень–квітень 1951 р.» (28 квітня 1951 р.), підписаний начальником УМДБ Дрогобицької області полковником М. Морозом та адресований міністру державної безпеки УРСР генерал-лейтенантові М. Ковальчуку; другий – витяг із доповідної записки «Про підсумки агентурно-оперативної роботи 5 відділу Управління МДБ Дрогобицької області за листопад–грудень 1951 р.» (12 січня 1952 р.) направлений начальникові 5 управління МДБ УРСР Ф. Цветухіну від начальника УМДБ Дрогобицької області генерал-майора С. Кожевникова і начальника 5 відділу УМДБ Дрогобицької області майора І. Чудінова.

Відзначимо, що публіковані документи є важливим джерелом до комплексного дослідження утворення та функціонування молодіжних націоналістичних організацій загалом і на Дрогобищині зокрема.

У виданні максимально збережено лексику, авторські та редакторські особливості джерел. Без змін подано власні та географічні назви. Виправленню підлягали лише найбільш очевидні граматичні огріхи. Кожен документ супроводжується легендою, в якій зазначено місце зберігання документа (назва архіву, номер фонду, опису, справи, аркушів).

Джерела та література

- Веденєєв, Д., & Биструхін, Г.** (2007). *Двобій без компромісів. Протиборство спецпідрозділів ОУН та радянських сил спецоперацій. 1945–1980-ті роки*. Київ: К.І.С.
- Вовк, О., Павленко, І., & Черченко, Ю.** (Ред.). (2001). *Літопис Української Повстанської Армії. Нова серія. Т. 3: Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: директивні документи ЦК Компартії України. 1943–1959*. Київ; Торонто: Літопис УПА.
- ГДА СБУ – Галузевий державний архів Служби безпеки України.
- Генега, Р.** (2007). *Студентство міста Львова в українському національному русі (1944–1953)*. (Автореф. дис. ... канд. іст. наук). Львів.

- Гльницький, В.** (2017). Діяльність молодіжних націоналістичних організацій у Дрогобичі (1945–1952). *Дрогобицький краєзнавчий збірник*, спецвипуск III, 300–311.
- Гльницький, В.** (2019). Молодіжна націоналістична організація у Дрогобицькому учительському інституті. *Літопис Бойківщини. Журнал, присвячений дослідям історії, культури і побуту бойківського племені*, 1/96 (107), 79–86.
- Гльницький, В., & Галів, М.** (2015). До історії діяльності молодіжних українських націоналістичних організацій на Дрогобиччині: нове документальне свідчення. *Дрогобицький краєзнавчий збірник*, спецвипуск II, 475–485.
- Іщук, О.** (2005). *Діяльність молодіжних структур ОУН як складова українського національно-визвольного руху у 1939–1955 рр.* (Автореф. дис. ... канд. іст. наук). Київ.
- Іщук, О.** (2011). *Молодіжні організації ОУН (1939–1955 рр.)*. Торонто; Львів: Видавництво «Літопис УПА».
- Іщук, О., & Ніколаєва, Н.** (2006а). Діяльність молодіжних структур ОУН у повоєнні роки (1945–1948 рр.): деякі аспекти проблеми. *Український визвольний рух*, 7, 232–242.
- Іщук, О., & Ніколаєва, Н.** (2006б). Діяльність молодіжних структур ОУН(б) на території центральних та східних областей України у 1945–1954 рр. *Український визвольний рух*, 8, 225–252.
- Іщук, О., & Ніколаєва, Н.** (2014). Стратегії ОУН «Дажбог», «Орлик» і «Олег». *Український визвольний рух*, 19, 309–361.
- Кентій, А.** (1999). *Нарис боротьби ОУН-УПА в Україні (1946–1956 рр.)*. Київ: Інститут історії України НАН України.
- Киричук, Ю.** (2003). *Український національний рух 40–50-х років ХХ століття: ідеологія та практика*. Львів: Добра справа.
- Марусик, Т.** (1999). Студентство Буковини під тиском сталінських репресій (1945–1950-ті роки). *З архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ*, 1/2, 457–468.
- Попп, Р.** (2011). Студентство Дрогобицького учительського інституту в перші повоєнні роки (1944–1953). *Молодіжна політика: проблеми і перспективи*, 2, 99–104.
- Русначенко, А.** (2002). *Народ збурений: Національно-визвольний рух в Україні й національні рухи опору в Білорусії, Литві, Латвії, Естонії у 1940–50-х роках*. Київ: Університетське видавництво «Пульсари».
- Сворах, С.** (1998а). Молодь в авангарді національно-визвольної боротьби у Західному регіоні України (1940–1953 рр.). *Визвольний шлях*, 9, 1058–1064.

- Свора́к, С. (1998b). Молодіжний націоналістичний рух в школах та ВУЗ-ах західних областей України (1944–1953 рр.). *Галичина*, 1, 144–150.
- Сергі́йчук, В. (1998). *Десять буремних літ. Західноукраїнські землі у 1944–1953 рр.: нові документи і матеріали*. Київ: Дніпро.
- Сергі́йчук, В. (2005). *Український здви́г: Прикарпаття. 1939–1955 рр.* Київ: Українська Видавнича Спілка.

References

- Viedieniciev, D., & Bystrukhin, H. (2007). *Dvobii bez kompromisiv. Protyborstvo spetspidrozdiliv OUN ta radianskykh syl spetsoperatsii. 1945–1980-ti roky [Duel without compromise. Confrontation of OUN Special Forces and Soviet Special Operations Forces. 1945–1980s]*. Kyiv: K.I.S. [in Ukrainian].
- Vovk, O., Pavlenko, I., & Cherchenko, Yu. (Ed.). (2001). *Litopys Ukrain-skoi Povstanskoj Armii. Nova seriia. T. 3: Borotba proty UPA i natsionalistychnoho pidpillia: dyrektyvni dokumenty TsK Kompartii Ukrainy. 1943–1959 [Ukrainian Rebel Army Chronicle. Vol. 3: The Struggle against UPA and nationalist underground movement: directive documents of Central Committee of Communist Party of Ukraine. 1943–1959]*. Kyiv; Toronto: Litopys UPA [in Ukrainian].
- HDA SBU – Haluzevyi derzhavnyi arkhiv Sluzhby bezpeky Ukrainy [Sectoral State Archive of Security Service of Ukraine] [in Ukrainian].
- Heneha, R. (2007). *Studenstvo mista Lvova v ukrainskomu natsionalnomu rusi (1944–1953) [Lviv students in the Ukrainian national movement (1944–1953)]*. (Extended abstract of candidate's thesis). Lviv [in Ukrainian].
- Ilnytskyi, V. (2017). Diialnist molodizhnykh natsionalistychnykh orhanizatsii u Drohobychi (1945–1952) [Activities of Youth Nationalist Organisations in Drohobych (1945–1952)]. *Drohobytskyi kraieznavchyi zbirnyk – Drohobych Regional Studies*, spetsvyypusk III, 300–311 [in Ukrainian].
- Ilnytskyi, V. (2019). Molodizhna natsionalistychna orhanizatsiia u Drohobyt-skomu uchytsel'skomu instytuti [Youth Nationalist Organization at the Drohobych Teacher's Institute]. *Litopys Boikivshchyny. Zhurnal, pry-sviachenyi doslidam istorii, kultury i pobutu boikivskoho plemeny – Litopys Boykivshchyny*, 1/96 (107), 79–86 [in Ukrainian].
- Ilnytskyi, V., & Haliv, M. (2015). Do istorii diialnosti molodizhnykh ukrain-skykh natsionalistychnykh orhanizatsii na Drohobychchyni: nove doku-mentalne svidchennia [The history of Ukrainian nationalist youth orga-nizations in Drohobych: a new documentary evidence]. *Drohobytskyi*

kraieznavchyi zbirnyk – Drohobych Regional Studies, spetsvyypusk II, 475–485 [in Ukrainian].

- Ishchuk, O.** (2005). *Diialnist molodizhnykh struktur OUN yak skladova ukrainskoho natsionalno-vyzvolnoho rukhu u 1939–1955 rr.* [Activities of OUN youth structures as a Component of the Ukrainian National Liberation Movement in 1939–1955]. (Extended abstract of candidate's thesis). Kyiv [in Ukrainian].
- Ishchuk, O.** (2011). *Molodizhni orhanizatsii OUN (1939–1955 rr.)* [The youth organizations of the OUN (1939–1955)]. Toronto; Lviv: Vydavnytstvo «Litopys UPA» [in Ukrainian].
- Ishchuk, O., & Nikolaieva, N.** (2006a). Diialnist molodizhnykh struktur OUN u povoienni roky (1945–1948 rr.): deiaki aspekty problem [Activities of OUN youth structures in the postwar years (1945–1948): some aspects of the problem]. *Ukrainskyi vyzvolnyi rukh – Ukrainian liberation movement*, 7, 232–242 [in Ukrainian].
- Ishchuk, O., & Nikolaieva, N.** (2006b). Diialnist molodizhnykh struktur OUN(b) na terytorii tsentralnykh ta skhidnykh oblastei Ukrainy u 1945–1954 rr. [Activities of OUN(b) youth structures in the Central and Eastern Regions of Ukraine in 1945–1954]. *Ukrainskyi vyzvolnyi rukh – Ukrainian liberation movement*, 8, 225–252 [in Ukrainian].
- Ishchuk, O., & Nikolaieva, N.** (2014). Stratehii OUN «Dazhboh», «Orlyk» i «Oleh» [OUN Strategies "Dazhboh", "Orlyk" and "Oleh"]. *Ukrainskyi vyzvolnyi rukh – Ukrainian liberation movement*, 19, 309–361 [in Ukrainian].
- Kentii, A.** (1999). *Narys borotby OUN-UPA v Ukraini (1946–1956 rr.)* [An outline of the struggle of OUN-UPA in Ukraine (1946–1956)]. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy [in Ukrainian].
- Kyrychuk, Yu.** (2003). *Ukrainskyi natsionalnyi rukh 40–50-kh rokiv XX stolittia: ideolohiia ta praktyka* [Ukrainian Nationalist Movement of 1940s – 1950s: Ideology and Practice]. Lviv: Dobra sprava [in Ukrainian].
- Marusyk, T.** (1999). Studentstvo Bukovyny pid tyskom stalinskykh represii (1945–1950-ti roky) [Students of Bukovyna under the pressure of Stalinist repression (1945–1950s)]. *Z arkhiviv VUCHK–HPU–NKVD–KHB – From the archives of the VUCHK, GPU, NKVD, KGB*, 1/2, 457–468 [in Ukrainian].
- Popp, R.** (2011). Studentstvo Drohobytskoho uchytelskoho instytutu v pershi povoienni roky (1944–1953) [Student of the Drohobych Teacher's Institute in the first postwar years (1944–1953)]. *Molodizhna polityka: problemy i perspektyvy – Youth policy: problems and prospects*, 2, 99–104 [in Ukrainian].

- Rusnachenko, A.** (2002). *Narod zburenyi: Natsionalno-vyzvolnyi rukh v Ukraini u natsionalni rukhy oporu v Bilorusii, Lytvi, Latvii, Estonii u 1940–50-kh rokakh [The Revolted People: National liberation movement in Ukraine and national resistance movements in Belarus', Lithuania, Latvia, and Estonia in the 1940s – 1950s]*. Kyiv: Universytetske vydavnytstvo «Pulsary» [in Ukrainian].
- Svorak, S.** (1998a). *Molod v avanhardi natsionalno-vyzvolnoi borotby u Zakhidnomu rehioni Ukrainy (1940–1953 rr.) [Youth in the front line of the national liberation struggle in the Western region of Ukraine (1940–1953)]*. *Vyzvolnyi shliakh – Liberation Path*, 9, 1058–1064 [in Ukrainian].
- Svorak, S.** (1998b). *Molodizhnyi natsionalistychnyi rukh v shkolakh ta VUZ-akh zakhidnykh oblastei Ukrainy (1944–1953 rr.) [Youth Nationalist Movement in Schools and Universities of the Western Regions of Ukraine (1944–1953)]*. *Halychyna – Galicia, 1*, 144–150 [in Ukrainian].
- Serhiichuk, V.** (1998). *Desiat buremnykh lit. Zakhidnoukrainski zemli u 1944–1953 rr.: novi dokumenty i materialy [Ten years of the tempest. The West Ukrainian lands in 1944–1953: new documents and materials]*. Kyiv: Dnipro [in Ukrainian].
- Serhiichuk, V.** (2005). *Ukrainskyi zdvyh: Prykarpattia. 1939–1955 rr. [The Ukrainian revolt: Sub-Carpathia. 1939–1955]*. Kyiv: Ukrainska Vydavnycha Spilka [in Ukrainian].

Документ 1

Совершенно секретно
Литер «А», экз. № _____

МИНИСТРУ ГОСУДАРСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ УССР

Генерал-лейтенанту
Тов. КОВАЛЬЧУК
гор. Киев

ДОКЛАДНАЯ ЗАПИСКА

об итогах агентурно-оперативной работы
5 Отдела Управления МГБ Дрогобычской области

за март-апрель м-цы 1951 года

В результате активизации разработки подучетного элемента и приобретения квалифицированной агентуры за отчетный период 5-м Отделом УМГБ выявлено и оперативно ликвидировано несколько анти-

советских ОУНовских групп среди молодежи, а также заведено ряд перспективных учетов.

а) ЦИФРОВЫЕ ДАННЫЕ

За март-апрель м-цы 1951 года аппаратом 5-го Отдела завербовано в агентурно-осведомительную сеть – 17 человек, в том числе:

с/осведомителей – 16

содержателей ЯК – 1

Заведено оперативных учетов:

Агентурных дел – 3 на 24 человека

Дел-формуляров – 17

Предварительных аг. разработок – 16

Всего арестовано – 61 человек.

Из них:

ОУНовцев – 48

Террористов – 2

Антисоветчиков – 9

Предателей и немецких пособников – 2

Из общего количества арестованных непосредственно 5-м Отделом за два отчетных месяца арестовано – 22 человека, а остальные аресты произведены Горрайорганами МГБ.

б/ О РАЗРАБОТКЕ АНТИСОВЕТСКИХ ЭЛЕМЕНТОВ СРЕДИ МОЛОДЕЖИ

Агентурно-оперативная работа среди молодежи проводилась в отчетном периоде в направлении вскрытия в учебных заведениях, организаций и групп банд ОУНовского подполья и другого вражеского элемента, активизации их разработки и репрессий.

Характеристику оперативно ликвидированных и перспективных вновь заведенных оперативных учетов по молодежи приводим ниже:

[...]

Агентурное дело «ПОДЖИГАТЕЛИ»

На основании материалов предварительной агентурной разработки / см. нашу докладную записку № 187 за февраль 1951 г. / и вновь добытых агентурных данных в апреле месяце с/г нами заведено агентурное дело «ПОДЖИГАТЕЛИ» на группу учащихся Дрогобычской сельско-хозяй-

ственной школы полеводов, как на участников антисоветской молодежной организации украинских националистов.

Фигурантами дела являются:

Хмиль Петр Иванович, 1931 г.р., уроженец села Девятники Ново-стрилицанского района Дрогобычской области, украинец, б/п.

Сенета Иосиф Николаевич, 1932 г. рождения, уроженец села Страшевичи Старо-Самборского района Дрогобычской области, украинец, б/п.

Городыский Лев Петрович, 1931 года рождения, уроженец села Луки Дублянского района Дрогобычской области, украинец, б/п.

и другие – всего 8 человек.

Основанием для заведения агентурного дела послужили материалы источников «ЕВГЕНИЙ», «МАРИЯ», «НЕИЗВЕСТНЫЙ» и «ЯВИР», а также показания свидетелей ПРОЦИК М.Ф., ЛЕГКОДУХ П.Д., КУЛИШ В.П. и других о том, что Хмиль и Сенета по заданию ОУНовского подполья в Дрогобычской сельскохозяйственной школе создали из числа учащихся антисоветскую молодежную националистическую организацию.

Объекты разработки ввиду своего враждебного отношения к советской власти и будучи националистически настроенными, систематически проводят нелегальные ОУНовские сборища, где читают антисоветскую литературу, обсуждают вопросы борьбы с Советской властью. Среди учащихся распространяют клеветнические измышления по отношению руководителей партии и Советского Правительства.

В отношении связи с бандитами ОУН участников данной антисоветской группы свидетель МЕЛЬНИЧУК М.М. показал: «... До осени 1950 года Пучка Василий Николаевич проживал в селе Вишня Рудковского района и являлся участником нелегальной боевки ОУН, на вооружении имел винтовку. Я его неоднократно видел совместно с бандитами, когда он, вооруженный винтовкой, сопровождал их по селу».

Агент «ЯВИР» подтвердил показания свидетеля МЕЛЬНИЧУК и дополнительно сообщил следующее: «... Участники антисоветской группы, как-то: Хмиль, Сенета, Пучка, имеют связь с бандитами и периодически с ними встречаются. По возвращении в школу из села они об этом рассказывают источнику и показывают полученную от бандитов антисоветскую литературу. Так же указанные выше лица рассказали источнику, что они у себя дома хранят огнестрельное оружие, которое получили от бандитов».

По вопросу проведения среди учащихся школы активной антисоветской деятельности участниками организации свидетель АНДРИШЕВСКИЙ показал: «...В сельскохозяйственной школе существует антисоветская националистическая организация, организаторами и руководителями которой являются Хмиль и Сенета. Участники данной

организации систематически собираются в одной из комнат общежития школы на нелегальные сборища, где изучают антисоветскую ОУНовскую литературу и разучивают, а затем поют бандитские песни. Среди учащихся школы распространяют разного рода провокационные слухи, клеветают при этом на советскую действительность, запугивают учащихся скорым приходом американцев, с тем, чтобы они не вступили в комсомол».

Как далее установлено через агентуру, участники ОУН Сенета, Городыский, Трэмбач и Керда пытались поджечь здание школы, для чего в ночь с 12 на 13 ноября 1950 года умышленно напустили в комнатах общежития газ, чтобы вызвать взрыв и пожар, а сами скрылись и появились в школе через два дня. Газ был своевременно обнаружен комендантом школы, и пожар предотвращен.

Кроме того, в 5-й отдел поступили агентурные и официальные данные, что разрабатываемые по настоящему делу участники ОУН на выходные дни разъезжаются по своим селам, где встречаются с бандитами ОУН, по заданию которых в селах расклеивают антисоветские листовки.

В целях пресечения дальнейшей актовой враждебной деятельности участников ОУН агентурное дело подготовлено к полной реализации.

*Галузевий державний архів Служби безпеки України,
ф. 3, оп. 246 (1953), спр. 4, арк. 47–49, 53–55*

Документ 2

Совершенно секретно
Литер «А», экз. № _____

НАЧАЛЬНИКУ 5 УПРАВЛЕНИЯ МГБ УССР
полковнику – товарищу ЦВЕТУХИНУ Ф.А.
г. Киев

ДОКЛАДНАЯ ЗАПИСКА

об итогах агентурно-оперативной работы
5 Отдела Управления МГБ Дрогобычской области

за ноябрь-декабрь месяцы 1951 г.

Агентурно-оперативная работа по линии 5 отдела УМГБ была направлена на дальнейшее усиление чекистской работы среди антисоветских элементов из числа интеллигенции, молодежи, церковников

и сектантов, розыску авторов и распространителей антисоветских листовок и предотвращения проникновения агентуры иноразведок в специальные и шифровальные отделы учреждений и предприятий области.

а) ЦИФРОВЫЕ ДАННЫЕ.

За ноябрь-декабрь 1951 г. 5 отделом УМГБ и Горрайотделами МГБ в ходе реализации оперативных учетов арестовано 15 человек, в том числе:

членов ОУН.....8
антисоветского элемента.....5
немецких пособников2

За это же время завербовано в агентурно-осведомительную сеть 10 человек, в числе их:

резидентов.....1
с/осведомителей.....9

Заведено оперативных учетов:

дел-формуляров.....4
предварительных аг.разраб.4

[...]

б/ РАЗРАБОТКА АНТИСОВЕТСКИХ ЭЛЕМЕНТОВ СРЕДИ МОЛОДЕЖИ.

В результате агентурной работы среди молодежи заведен ряд оперативных учетов, наиболее перспективными, из которых являются:

Предварительная агентурная разработка № 718

Разработка заведена на группу студентов Дрогобычского нефтетехникума, подозреваемых в организованной антисоветской деятельности.

Фигурантами разработки являются:

1. Цабак Роман Иванович, 1933 года рождения, уроженец Польши, украинец, б/п., студент первого курса нефтетехникума.

2. Цабак Евстахий Романович, 1934 года рождения, уроженец Польши, украинец, б/п., студент первого курса нефтетехникума.

3. Бортник Тарас Михайлович, 1934 года рождения, уроженец села Скелівка Старо-Самборского района Дрогобычской области, украинец, б/п., студент 2 курса нефтетехникума.

Основанием к заведению предварительной разработки поступили материалы источников «НЕЛЯ», «ДНЕПР», «ТИТОВ», «ГРИНИШИН», «АНДРЕЙ», «ЖАНА» и показания свидетелей ВОРОНА И.К., САБАРА Я.В. и других, о том, что фигуранты, будучи учениками средней школы с. Скеливка Старо-Самборского района, среди учащихся проводили антисоветскую агитацию, распространяли националистические листовки, избивали и угрожали учащимся вступающим в комсомол.

Кроме того, показаниями свидетелей устанавливается, что Цабак Е. имеет оружие-пистолет.

Так, 7.2-1949 г. источник «НЕЛЯ» сообщила, что Бортник дирекцией школы, в числе других учащихся, был послан на экскурсию на Кавказ. Возвратившись, Бортник среди учащихся стал возводить клевету на Советскую действительность.

В январе 1950 г. Бортник ходил по классам и угрожал ученикам расправой бандитами над теми, кто вступит в комсомол.

В день Конституции, 5 декабря 1949 г., в школе села Скеливка были распространены антисоветские листовки, в чем источник по почерку подозревает Бортника.

10 марта 1950 г. участники группы, вечером, на школьном дворе, в присутствии учащихся, пели антисоветские националистические песни и выражали враждебные измышления о якобы скорой гибели Советской власти.

Источник «ТИТОВ» 15 ноября 1950 г. сообщил, что Цабаку Р., Цабаку Е. и Пославскому весной 1950 г. было поручено нарисовать план села Скеливка, для чего они использовали башню. После их ухода, комсоргом школы КОСТЮЧЕНКО на башне была обнаружена антисоветская надпись и нарисованные карикатуры на руководителей Советского государства.

Допрошенные по этому вопросу преподаватели школы САВЧЕНКО В.И., КАРАКАУС В.В. и ВОРОНА И.А. показали, что произведенным ими сличением почерков учащихся с надписями на башне они пришли к выводу, что антисоветские надписи и карикатуры на руководителей Советского государства сделали Цабак Е., Цабак Р. и Пославский.

Будучи антисоветски настроенными, участники группы запугивали учащихся, чтобы они не вступали в комсомол, а некоторых с этой целью подвергали избиениям.

Так, свидетель ВОРОНА И.К. показал, что в марте 1950 года Бортник в присутствии Цабак Р., Цабак Е. и Пославского избил ученика 8 класса ДОБАН Иосифа Васильевича за то, что он вступил в комсомол.

В 1950 г. за избиение учащихся Бортник был из школы исключен, в связи с чем он осенью 1950 г. поступил в Дрогобычский нефтетехникум, куда по окончании средней школы в 1951 г. были приняты Цабак Е. и Цабак Р.

В настоящее время фигуранты дела вновь стали собираться, вести между собою антисоветские разговоры и подбирать себе из числа студентов единомышленников.

Одновременно материалами «ПК» устанавливается, что участники группы намерены усилить проводимую ими националистическую деятельность, а Цабак Р. высказывает намерение с наступлением весны уйти в банду.

Так, Цабак Р. 13.12.1951 года в адрес Пославского Ивана Петровича, проходящего службу в Советской Армии, в Читинской области, пишет: «...Мы иногда ходим в кино, но это просто под конвоем. Нужно быть "культурными", поэтому нас гонят туда как стадо в это "русло культуры" – кино. Я твердо верю, что весной пойду в нашу армию.

Жаль немного, что нет среди нас Ивана, но думаю, что он будет стараться, чтобы мы были вместе, когда будет зеленеть трава, мы-б тогда погуляли, а гулять есть где и за что. Надежда на это есть, но мы со своей стороны должны провести кое-какие действия ...».

С целью активизации разработки данной антисоветской группы принимаем меры по внедрению в группу проверенной агентуры, для вскрытия всей антисоветской практической деятельности и возможной связи её с подпольем ОУН.

*Галузевий державний архів Служби безпеки України,
ф. 3, оп. 246 (1953), спр. 4, арк. 186–187, 191–194*

Стаття надійшла до редакції 26.10.2020 р.

УДК 327.51(477:4)"1997/2004"

DOI: 10.24919/2312-2595.5/47.217794

Сергій ПОПКО

генерал-полковник, кандидат історичних наук, Міністерство оборони України, просп. Повітрофлотський, 6, м. Київ, Україна, індекс 03168 (spopko@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3050-2517>

Бібліографічний опис статті: Попко, С. (2020). Військово-технічна співпраця України та НАТО: теорія, практика (1997–2004). *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 5/47, 450–465. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.5/47.217794>.

ВІЙСЬКОВО-ТЕХНІЧНА СПІВПРАЦЯ УКРАЇНИ ТА НАТО: ТЕОРІЯ, ПРАКТИКА (1997–2004)

Анотація. *Мета дослідження* – проаналізувати загальні тенденції військово-технічної співпраці України з НАТО на зламі ХХ–ХХІ ст. **Методологія дослідження** базується на використанні історико-порівняльного та методів аналізу, синтезу, узагальнення. **Наукова новизна.** Відзначено, що керівництво нашої держави розглядала Північноатлантичний альянс як найбільш ефективну структуру колективної безпеки в Європі, а головною метою військово-технічного співробітництва мало стати забезпечення національних інтересів і безпеки держави, оснащення Збройних Сил та інших військових формувань сучасним озброєнням і військовою технікою, іншими товарами військового призначення, розвитку експортного потенціалу військово-промислового комплексу, підвищення науково-технічного та технологічного потенціалу оборонної галузі України. **Висновки.** Окреслено законодавчі та нормативно-правові акти, які заклали фундамент військово-технічної співпраці України та НАТО, серед яких – Указ Президента України «Про заходи щодо вдосконалення військово-технічного співробітництва України з іноземними державами» (1999), Указ Президента України «Про розмежування повноважень централь-

© Сергій Попко, 2020

них органів виконавчої влади у сфері військово-технічного співробітництва з іноземними державами» (2002), Концепція військово-технічного співробітництва України з іноземними державами на період до 2010 року (2003). Наголошено, що головними проблемами військово-технічного співробітництва України з іноземними державами у досліджуваній період стали невизначеність оборонної політики держави та недосконале державне управління.

Ключові слова: НАТО; Україна; військово-технічна співпраця; оборонно-промисловий комплекс.

Sergey POPKO

Colonel-General, PhD (History), Ministry of Defense of Ukraine, 6 Povitroflotsky ave., Kyiv, Ukraine, postal code 03168 (spopko@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3050-2517>

To cite this article: Popko, S. (2020). Viiskovo-tekhnichna spivpratsia Ukrainy ta NATO: teoriia, praktyka (1997–2004) [Military-technical cooperation between Ukraine and NATO: theory, practice (1997–2004)]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Serii Istoriiia – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*, 5/47, 450–465. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.5/47.217794> [in Ukrainian].

MILITARY-TECHNICAL COOPERATION BETWEEN UKRAINE AND NATO: THEORY, PRACTICE (1997–2004)

Summary. *The purpose of this study is to analyze the general tendencies of military-technical cooperation of Ukraine with NATO at the turn of the XX–XXI centuries. The research methodology is based on the use of historical-comparative method and methods of analysis, synthesis and generalization. The scientific novelty.* It was noted that the leaders of our country considered the North Atlantic Alliance as the most effective structure of collective security in Europe and the main goal of military-technical cooperation was to ensure national interests and security, equipping the Armed Forces and other military formations with modern weapon and military equipment, development of the export potential of the military-industrial complex, increase of the scientific-technical and technological potential of the defence industry of

Ukraine. Conclusions. The legislative and normative-legal acts that laid the foundation of military-technical cooperation between Ukraine and NATO are outlined, including the Decree of the President of Ukraine "On measures to improve military-technical cooperation of Ukraine with foreign countries" (1999), the "Decree of the President of Ukraine delimitation of powers of central executive bodies in the field of military-technical cooperation with foreign states" (2002), the Concept of military-technical cooperation of Ukraine with foreign states for the period up to 2010 (2003). It is emphasized that the main problems of military-technical cooperation of Ukraine with foreign states in the period under study were the uncertainty of the state's defence policy and imperfect public administration.

Key words: *NATO; Ukraine; military-technical cooperation; defence-industrial complex.*

Постановка проблеми. Наприкінці 1990-х рр., після підписання «Хартії про особливе партнерство між Україною та НАТО» (1997) започатковано співпрацю у військово-технічній сфері між нашою державою та Північноатлантичним альянсом. Рівень цієї співпраці коригувався зовнішньополітичними чинниками та соціально-економічними процесами в Україні. Якщо у 90-х рр. XX ст. відповідно до Хартії військово-політична та технічна співпраця України з державами-членами НАТО обмежувалася здебільшого наданням Україні технічної допомоги у сферах розвитку Збройних Сил та утилізації об'єктів військової техніки (ОВТ) і боєприпасів, обміном деклараціями про можливість тіснішого партнерства та поодинокими успішними випадками виробничої кооперації й участі у спільних проектах (військово-транспортний літак Ан-7Х, модернізація вертольотів Мі-24 тощо) (Литвиненко, 2011, с. 18–19), то на початку ХХІ ст. вона виходить на якісно вищий рівень.

Теоретичні та практичні аспекти військово-технічної співпраці України з НАТО на етапі їх становлення фрагментарно розглядалися К. Білою (2002), О. Бодруком (1993), В. Кременем і В. Ткаченком (1999), В. Ліпканом (2003), А. Лазаревою (1996), А. Крамаревським (1998), О. Маначинським і В. Богдановичем (1998), Ю. Недзельським (2015), С. Пирожковим і В. Чуаком (1995), В. Радецьким (2006), С. Речичем (2012), В. Тертичним

(1996), І. Храбаном (2005), В. Шкідченком (2002) та ін. ученими, громадсько-політичними діячами та військовими.

Основна **мета статті** – охарактеризувати загальні тенденції військово-технічної співпраці України з державами-членами НАТО наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст.

Виклад основного матеріалу. Хартія (1997) відкрила нові можливості у військово-технічній співпраці України з НАТО. Які очікування керівництва нашої держави? «Головним здобутком України у військово-технічній сфері за рахунок ВТС з країнами-членами ЄС та НАТО має стати можливість проведення спільних з ними досліджень, розроблення та серійного виробництва новітніх зразків ОВТ для забезпечення ЗС України та для спільного виходу на ринки третіх країн», – констатували учені (Литвиненко, 2011, с. 18–19).

Головною метою військово-технічного співробітництва України, відповідно до Указу Президента України «Про заходи щодо вдосконалення військово-технічного співробітництва України з іноземними державами» («Про заходи», 1999), стало «забезпечення національних інтересів і безпеки держави, оснащення Збройних Сил та інших військових формувань сучасним озброєнням і військовою технікою, іншими товарами військового призначення, розвиток експортного потенціалу військово-промислового комплексу, підвищення науково-технічного та технологічного потенціалу оборонної галузі України» («Про заходи», 1999).

Військово-технічне співробітництво з іноземними державами мало здійснюватися на засадах: пріоритетності національних інтересів; монополії держави на регулювання діяльності у сфері військово-технічного співробітництва; додержання законодавства про державну таємницю; дотримання міжнародних зобов'язань України у сфері військово-технічного співробітництва; підконтрольності та підзвітності центральних органів виконавчої влади та інших державних органів, визначених у встановленому порядку як учасники військово-технічного співробітництва і наділених відповідними повноваженнями, та суб'єктів військово-технічного співробітництва; захисту державою прав та законних інтересів учасників і суб'єктів військово-технічного співробітництва; координації діяльності учасників військово-технічного співробітництва («Про заходи», 1999).

Значні зрушення у свідомості населення щодо ставлення до НАТО відбулися після ухвалення Державної програми співробітництва України з Організацією Північноатлантичного договору (НАТО) на період до 2001 р. («Про Державну програму», 1998), участь у розробці якої, зокрема, взяли представники Міністерства оборони України. У документі відзначено, що Україна розглядає НАТО як найбільш ефективну структуру колективної безпеки в Європі і вагомому складову системи загальноєвропейської безпеки. «Це обумовлюється значним внеском даної організації у підтримання миру, стабільності та загального клімату довіри на євроатлантичному просторі, у створення нової архітектури безпеки в Європі, у поглиблення процесів роззброєння, контролю над озброєннями і нерозповсюдження зброї масового знищення тощо», – йдеться у документі («Про Державну програму», 1998).

Мета програми: досягти до кінця 2000 р. виконання основних завдань, визначених Хартією (1997); поглибити співробітництво в рамках Комісії Україна-НАТО та Програми ПЗМ з тим, щоб вивести його на рівень, якому мають відповідати відносини особливого партнерства між Україною та НАТО; слугувати основою для формування щорічного Робочого плану імплементації Хартії та Індивідуальної програми партнерства (ІПП), а також інструментом, що забезпечує їх повне і якісне виконання; досягти визначених Україною цілей взаємосумісності за Процесом планування та оцінки (ПАРП); сприяти встановленню тісних зв'язків між міністерствами та іншими центральними органами виконавчої влади України, які беруть участь у реалізації Хартії, та відповідними структурами НАТО; створити дієвий механізм інформаційного забезпечення співробітництва з НАТО («Про Державну програму», 1998).

Окреслена програма співробітництва України з НАТО мала на меті забезпечити якісне виконання Хартії про особливе партнерство. Проте 27 січня 2001 р. Указом Президента України затверджено нову Державну програму співробітництва України з НАТО на 2001–2004 рр. («Про Державну програму», 2001). Імплементація цієї програми мала на меті: використання досвіду і допомоги держав-членів НАТО та держав-партнерів для реформування і розвитку ЗСУ, включаючи вдосконалення механізмів соціального захисту військовослужбовців, нормативно-правової

бази військового співробітництва та миротворчої діяльності, створення умов для впровадження засад цивільного керівництва та контролю за діяльністю у військовій сфері; підвищення взаємосумісності органів управління, підрозділів та частин ЗСУ, насамперед виділених Україною для участі у Програмі ПЗМ, з Об'єднаними збройними силами (ОЗС) НАТО; підготовку військових контингентів ЗСУ та відповідної інфраструктури для взаємодії з ОЗС НАТО під час проведення миротворчих, антитерористичних, пошукових, рятувально-відновлювальних та інших місій і завдань; досягнення національних цілей воєнної реформи для виконання завдань Державної програми реформування та розвитку Збройних Сил України на період до 2005 р.; пошук форм і механізмів співробітництва Збройних Сил України з військовими формуваннями держав – членів НАТО для реагування на нові види загроз національній безпеці, в тому числі з боку терористичних організацій із застосуванням ЗМЗ («Про Державну програму», 2001).

Надалі, військово-технічне співробітництво України з НАТО відбувалося в рамках Річних національних програм співробітництва Україна – НАТО, дворічних Робочих планів Військового комітету Україна – НАТО та його щорічних Імплементацийних програм, а також Індивідуальної програми партнерства між Україною і НАТО (з кінця 2011 р. – «Меню партнерства») у рамках Програми «Партнерство заради миру» та інших ініціатив Альянсу («Співробітництво», б.р.).

Для зняття штучних обмежень у сфері військово-технічного співробітництва між Україною та НАТО значну роль відіграв Указ Президента України від 27 серпня 2003 р., яким уведено в дію Концепцію військово-технічного співробітництва України з іноземними державами на період до 2010 року («Про Концепцію», 2003). У документі відзначено, що «військово-технічне співробітництво розглядається як один з основних чинників науково-технологічного розвитку вітчизняного оборонно-промислового комплексу (ОПК), джерело надходження коштів для розроблення новітніх технологій, створення й закупівлі озброєння і військової техніки для потреб Збройних Сил України, інших військових формувань та правоохоронних органів України» («Про Концепцію», 2003).

Під час формування стратегії військово-технічного співробітництва було враховано основні світові тенденції та зовнішні фактори, які мали впливати на розвиток ситуації на ринках озброєнь, а саме: значне перевищення пропозицій товарів військового призначення над реальним попитом і переміщення домінуючих акцентів військово-технічного співробітництва із суто економічної площини в політичну; звуження ємності світового ринку озброєнь та його традиційних сегментів, особливо щодо можливості отримання прямої комерційної вигоди; значне посилення конкурентної боротьби за збереження та переділ ринку збуту товарів військового призначення, активне застосування методів провадження «інформаційної війни», спрямованих на витіснення конкурентів з цього ринку; збільшення кількості міжнародних об'єднань у сфері розробок і виробництва військової техніки; актуалізація питань міжнародних режимів нерозповсюдження озброєнь, зокрема звичайних, у розв'язанні завдань, що стосуються створення загальносвітової та регіональних систем безпеки; підвищення ролі політичного діалогу на найвищому рівні під час розв'язання питань військово-технічного співробітництва; трансформація військово-технічного співробітництва від пріоритетної торгівлі завершеними зразками військової техніки до інтернаціоналізації їх виробництва і передач технологій з широким використанням офсетних та лізингових схем; централізація державного управління у сфері міжнародних передач товарів військового призначення; трансформація поведінки імпортерів зброї, спрямована на отримання від її закупівлі максимуму власних вигод у політичній, економічній та соціальній сферах; розширення форм взаєморозрахунків за поставлене озброєння, намагання перевести військово-технічне співробітництво з конкретним споживачем на довгострокову і комплексну основу («Про Концепцію», 2003).

Концепція передбачала, що пріоритетними напрямками державної політики у сфері військово-технічного співробітництва стали: дотримання курсу на підвищення ефективності державного регулювання військово-технічного співробітництва, недопущення перенесення акцентів з державного на місцевий рівень; створення дієвої системи інформаційної підтримки військово-технічного співробітництва та ефективної протидії деструктивному впливу

з боку іноземних держав; формування цілісної системи досліджень тенденцій розвитку світового ринку озброєнь та ОПК іноземних держав; закріплення позицій України на традиційних регіональних ринках озброєнь, перехід від разових контрактів до реалізації перспективних регіональних програм розвитку військово-технічного співробітництва; здійснення узгоджених і цілеспрямованих заходів для закріплення на ринках країн, які не входять до числа постійних споживачів продукції вітчизняного ОПК, ефективне використання з цією метою міждержавних двосторонніх комісій з питань військово-технічного співробітництва; посилення державного протекціонізму з метою підвищення результативності заходів з просування вітчизняної оборонної продукції, технологій і послуг на перспективні сегменти світового ринку озброєнь шляхом підтримання маркетингової діяльності, координації та фінансування участі національних делегацій у міжнародних виставкових заходах («Про Концепцію», 2003).

Документом передбачено:

– удосконалення державної системи експортного контролю насамперед у напрямі підвищення оперативності розгляду заяв на отримання дозволів суб'єктами військово-технічного співробітництва з одночасним недопущенням будь-яких порушень міжнародних зобов'язань та законодавства України у цій сфері;

– активізацію науково-технічної та технологічної інтеграції ОПК у міжнародні об'єднання з розроблення і виробництва новітньої військової техніки, сприяння заходам щодо набуття прав на об'єкти інтелектуальної власності та їх правової охорони;

– створення сприятливих умов для залучення до просування та фінансування проектів у сфері військово-технічного співробітництва вітчизняних та зарубіжних фінансово-промислових груп, розроблення інвестиційних механізмів реалізації міжнародних проектів розвитку та модернізації військової техніки;

– розвиток взаємовигідного двостороннього співробітництва з Російською Федерацією, іншими країнами СНД шляхом поглиблення коопераційних зв'язків;

– розширення зв'язків з країнами НАТО і Європейським Союзом; розширення та вдосконалення нормативно-правової бази військово-технічного співробітництва з високотехнологічно розвинутими країнами, а також з державами, збройні сили яких

оснащені військовою технікою виробництва колишнього Союзу РСР і які можуть розглядатися як перспективні ринки; розвиток військово-технічного співробітництва з країнами Азії, Африки та Латинської Америки;

– зміцнення потенціалу ОПК у сфері ремонту і модернізації, нарощування обсягів постачання запасних частин, надання послуг зі створення ремонтно-технічної бази та передачі технологій з ремонту і модернізації, а також з підготовки спеціалістів для країн – імпортерів української військової техніки;

– запровадження практики закупівлі та продажу (обміну) ліцензій на виробництво перспективної військової техніки та новітніх технологій військового призначення; здійснення заходів, пов'язаних із забезпеченням державного протекціонізму у сфері військово-технічного співробітництва, створенням сприятливого (пільгового) економічного режиму, наданням політичної та організаційної підтримки;

– створення дієвої системи забезпечення захисту прав вітчизняних та іноземних суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності у сфері військово-технічного співробітництва з посиленням відповідальності за порушення встановленого порядку здійснення експортно-імпортних операцій;

– забезпечення реалізації гарантій страхування експортно-імпортних операцій та кредитів, наданих українськими і/або міжнародними банками, банками іноземних держав чи за участю іноземного капіталу, спеціалізованими страховими акціонерними товариствами, контрольний пакет акцій яких належить державі;

– застосування у процесі здійснення військово-технічного співробітництва практики офсетних та лізингових схем («Про Концепцію», 2003).

Незважаючи на здійснені заходи, учені відзначають, що у 1990–2000-х рр. головними проблемами військово-технічного співробітництва України з іноземними державами були:

1. Невизначеність оборонної політики держави (підприємства ОПК залишалися без орієнтирів для розвитку, не могли планувати діяльність щодо створення сучасних виробничих потужностей).

2. Недосконале державне управління. «Низька ефективність державного управління оборонною сферою, високий рівень ко-

рупції ускладнюють вирішення наявних проблем, зумовлюють недостатній рівень оперативності й ефективності міжвідомчої взаємодії, гальмують процеси реформування ЗС, реструктуризації вітчизняної оборонної промисловості, створюють додаткові ризики зниження рівня ефективності ВТС та обороноздатності держави», – констатують дослідники.

3. Зменшення ємності світового ринку озброєнь через наслідки світової фінансово-економічної кризи та поява нових потужних конкурентів (для багатьох країн характерний перехід від імпорту озброєнь до імпорту технологій їх виробництва та намагання традиційних імпортерів ОВТ отримати статус експортера (йдеться про Китай, Індію, Пакистан, Єгипет, Польщу, Туреччину та низку інших держав).

4. Недосконалість законодавчої та нормативно-правової бази (доволі обмеженим є перелік країн, з якими Україна уклала двосторонні угоди про ВТС і про взаємний захист таємної інформації (що заважає будувати нормальні відносини з іноземними оборонними фірмами).

5. Обмежений оборонний бюджет і критичний стан оборонно-промислового комплексу (низька інвестиційна привабливість підприємств, ускладнений доступ до кредитних ресурсів, політичні обмеження на доступ до іноземних джерел, підвищення технологічного рівня виробничих потужностей оборонних підприємств).

6. Відсутність інформаційно-аналітичного забезпечення.

7. Кадровий дефіцит (незначний обсяг держоборонзамовлення робить непривабливими професії інженера космічної, авіаційної, ракетної техніки, точного приладобудування, радіолокації, кораблебудування, автоматизованих систем управління, зв'язку тощо).

8. Інерційність державної системи експортного контролю.

9. Неефективна виставкова діяльність (Литвиненко, 2011, с. 5–11).

Додамо, що, на думку науковців, у 2000-х рр. «ВТС України із зарубіжними державами зводилося переважно до отримання максимальних валютних надходжень будь-якими засобами» (Литвиненко, 2011, с. 3).

Однак, акцентуючи увагу на негативних аспектах військово-технічної співпраці України та НАТО, варто наголосити й на певних позитивах. Так, зокрема центральними органами влади у цей період були здійснені певні кроки на шляху до зняття штучних обмежень у військово-технічній сфері. Один із них – розмежування повноважень між центральними органами влади. Так, згідно з Указом Президента України «Про розмежування повноважень центральних органів виконавчої влади у сфері військово-технічного співробітництва з іноземними державами» (зі змінами) від 20 березня 2002 р. («Про розмежування», 2002). Міністерство оборони України: забезпечує додержання військово-політичних інтересів України під час здійснення ВТС; бере участь у реалізації продукції військового призначення іноземним замовникам через підприємства й організації, що отримали на те відповідні повноваження; готує пропозиції щодо переліку військового майна Збройних сил України, що пропонується до відчуження та планується для продажу, в тому числі іноземним замовникам; контролює додержання суб'єктами господарської діяльності, які належать до сфери його управління, вимог законодавства у сфері ВТС та експортного контролю; надає експертну, консультаційну та інформаційну допомогу суб'єктам ВТС; здійснює в установленому порядку підготовку та навчання військових кадрів і військово-технічного персоналу іноземних держав; організовує показ товарів військового призначення, бере участь у підготовці та проведенні виставок озброєння, військової техніки та іншого військового майна; забезпечує в установленому порядку супроводження розроблення та виробництва військової техніки та озброєння, що здійснюються відповідно до укладених міжнародних договорів (контрактів) («Про розмежування», 2002).

Відповідно до Положення про військових аташе та представника Міністерства оборони України при дипломатичному представництві України, затвердженого Указом Президента України від 10 жовтня 2008 р. («Про Положення», 2008), військовий аташе представляє інтереси України у воєнній, воєнно-політичній, військово-технічній, воєнно-економічній, інформаційній та екологічній сферах у державі перебування. Зокрема військовий аташе: представляє Міністерство оборони України у військових відомствах держав перебування; підтримує відносини з відповідними

державними органами та посадовими особами держави перебування, які уповноважені розв'язувати питання у війсьній, воєнно-політичній, військово-технічній, воєнно-економічній, інформаційній та екологічній сферах; з'ясовує всіма законними способами становище і події у війсьній, воєнно-політичній, воєнно-економічній та інших сферах життєдіяльності держави перебування, інформує про них Міністерство оборони України; інформує главу дипломатичного представництва України з питань воєнної сфери; сприяє роботі делегацій України за участю військово-службовців Збройних сил України, які прибули у службових справах до держави перебування; надає сприяння миротворчому контингенту, миротворчому персоналу, військовим підрозділам Збройних сил України на території держави перебування (Литвиненко, 2011, с. 48–49).

Висновки. На зламі ХХ–ХХІ ст. Україна розглядала НАТО як найбільш ефективну структуру колективної безпеки в Європі і вагомому складову системи загальноєвропейської безпеки. Головною метою військово-технічного співробітництва України, відповідно до Указу Президента України «Про заходи щодо вдосконалення військово-технічного співробітництва України з іноземними державами» (1999), мало стало «забезпечення національних інтересів і безпеки держави, оснащення Збройних Сил та інших військових формувань сучасним озброєнням і військовою технікою, іншими товарами військового призначення, розвиток експортного потенціалу військово-промислового комплексу, підвищення науково-технічного та технологічного потенціалу оборонної галузі України». Водночас для зняття штучних обмежень у сфері військово-технічного співробітництва між Україною та НАТО значну роль відіграв Указ Президента України від 27 серпня 2003 р., яким введено в дію Концепцію військово-технічного співробітництва України з іноземними державами на період до 2010 р. У документі відзначено, що військово-технічне співробітництво розглядається як один з основних чинників науково-технологічного розвитку вітчизняного ОПК, джерело надходження коштів для розроблення новітніх технологій, створення й закупівлі озброєння і військової техніки для потреб Збройних Сил України, інших військових формувань та правоохоронних органів України.

Джерела та література

- Біла, К.** (2002). *Особливе партнерство Україна – НАТО як проблема національної та європейської безпеки*. (Автореф. дис. ... канд. політ. наук). Київ.
- Бодрук, О.** (1993). *Національна безпека України: історія і сучасність*: монографія. Київ: Інститут світової економіки і міжнародних відносин НАН України.
- Крамаревський, А.** (1998). *Расширение НАТО и безопасность Украины*. *Підтекст*, 29, 29–34.
- Кремінь, В., & Ткаченко, В.** (1999). *На терезах глобалізму*. *Політика і час*, 2, 53–58.
- Лазарєва, А.** (1996). *Чи готова Україна до сусідства з НАТО?* *Віче*, 4, 54–64.
- Литвиненко, О.** (Ред.). (2011). *Військово-технічне співробітництво в умовах глобалізації: український вимір*: зб. матеріалів «круглого столу». Київ: НІСД.
- Ліпкан, В.** (2003). *Теоретичні основи та елементи національної безпеки України*: монографія. Київ: Текст.
- Маначинський, О., & Богданович, В.** (1998). *Нові кордони НАТО – лінія нового протистояння*. *Політика і час*, 6, 53–59.
- Недзельський, Ю.** (2015). *Роль НАТО в підтримці національних інтересів та територіальної цілісності України*. *Труди Університету*, 5 (132), 18–23.
- Пирожков, С., & Чумак, В.** (1995). *Україна і НАТО*. *Політика і час*, 6, 13–17.
- Про Державну програму співробітництва України з Організацією Північно-Атлантичного Договору (НАТО) на період до 2001 року*: Указ Президента України від 04.11.1998 № 1209/98. (1998). Взято з <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1209/98#Text>.
- Про Державну програму співробітництва України з Організацією Північноатлантичного Договору (НАТО) на 2001–2004 роки*: Указ Президента України від 27.01.2001 № 58/2001. (2001). Взято з <https://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/58/2001>.
- Про заходи щодо вдосконалення військово-технічного співробітництва України з іноземними державами*: Указ Президента України від 21.04.1999 № 422/99. (1999). Взято з <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/422/99#Text>.
- Про Концепцію військово-технічного співробітництва України з іноземними державами на період до 2010 року*: Указ Президента України від 27.08.2003 № 913/2003. (2003). Взято з <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/913/2003#Text>.

Про Положення про військових аташе та представника Міністерства оборони України при дипломатичному представництві України: Указ Президента України від 10.10.2008 № 918/2008. (2008). Взято з http://search.ligazakon.ua/1_doc2.nsf/link1/U918_08.html.

Про розмежування повноважень центральних органів виконавчої влади у сфері військово-технічного співробітництва з іноземними державами: Указ Президента України від 20.03.2002 № 276/2002. (2002). Взято з <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/276/2002#Text>.

Радецький, В. (2006). Вступ до Альянсу як вирішення складової національної безпеки України. *Військо України*, 1, 10–12.

Речич, С. (2012). *Военно-політичне співробітництво Збройних Сил України з НАТО (1991–2009 рр.)*. (Автореф. дис. ... канд. істор. наук). Київ.

Співробітництво у сфері реформування сектору безпеки. (б.р.). Взято з <https://khryst-rda.gov.ua/spivrobitnictvo-u-sferi-reformuvannya-sekto-ru-bezpeki-12-10-04-27-02-2019/>

Тертичний, В. (1996). Розширення НАТО: Військові аспекти. *Політика і час*, 8, 18–22.

Храбан, І. (2005). *Система європейської безпеки і напрями воєнно-політичної інтеграції України до її структур*: монографія. Київ.

Шкідченко, В. (2002). Еволюція поглядів України на НАТО. *Наука і оборона*, 4, 3–8.

References

Bila, K. (2002). *Osoblyve partnerstvo Ukraina – NATO yak problema natsionalnoi ta yevropeiskoi bezpeky [A special Ukraine – NATO partnership as a problem of national and European security]*. (Extended abstract of candidate's thesis). Kyiv [in Ukrainian].

Bodruk, O. (1993). *Natsionalna bezpeka Ukrainy: istoriia i suchasnist [National Security of Ukraine: History and Present]*. Kyiv: Instytut svitovoi ekonomiky i mizhnarodnykh vidnosyn NAN Ukrainy [in Ukrainian].

Kramarevskiy, A. (1998). Rasshirenie NATO i bezopasnost Ukrainy [NATO enlargement and Ukraine's security]. *Pidtekst – Subtext*, 29, 29–34 [in Russian].

Kremin, V., & Tkachenko, V. (1999). Na terezakh hlobalizmu [On the scales of globalism]. *Polityka i chas – Politics and time*, 2, 53–58 [in Ukrainian].

Lazarieva, A. (1996). Chy hotova Ukraina do susidstva z NATO? [Is Ukraine ready for a neighborhood with NATO]. *Viche – Chamber*, 4, 54–64 [in Ukrainian].

Lytvynenko, O. (Ed.). (2011). *Viiskovo-tekhniche spivrobitnytstvo v umovakh hlobalizatsii: ukrainskyi vymir: zbirnyk materialiv «kruhloho stolu» [Military-technical cooperation in the context of globalization: the*

- Ukrainian dimension: a collection proceedings of round table*]. Kyiv: NISD [in Ukrainian].
- Lipkan, V.** (2003). *Teoretychni osnovy ta elementy natsionalnoi bezpeky Ukrainy [Theoretical foundations and elements of national security of Ukraine]*. Kyiv: Tekst [in Ukrainian].
- Manachynskiy, O., & Bohdanovych, V.** (1998). Novi kordony NATO – liniia novoho protystoiannia [NATO's new borders are a line of new confrontation]. *Polityka i chas – Politics and time*, 6, 53–59 [in Ukrainian].
- Nedzelskiy, Yu.** (2015). Rol NATO v pidtrymtsi natsionalnykh interesiv ta terytorialnoi tsilisnosti Ukrainy [NATO's role in supporting Ukraine's national interests and territorial integrity]. *Trudy Universytetu – Proceedings of the University*, 5 (132), 18–23 [in Ukrainian].
- Pyrozhkov, S., & Chumak, V.** (1995). Ukraina i NATO [Ukraine and NATO]. *Polityka i chas – Politics and time*, 6, 13–17 [in Ukrainian].
- Pro Derzhavnu prohramu spivrobotnytstva Ukrainy z Orhanizatsiieiu Pivnichno-Atlantychnoho Dohovoru (NATO) na period do 2001 roku: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 04.11.1998 № 1209/98.* (1998). [State Program of Cooperation of Ukraine with the North Atlantic Treaty Organization (NATO) for the period up to 2001: Decree of the President of Ukraine from 04.11.1998 № 1209/98]. (1998). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1209/98#Text> [in Ukrainian].
- Pro Derzhavnu prohramu spivrobotnytstva Ukrainy z Orhanizatsiieiu Pivnichnoatlantychnoho Dohovoru (NATO) na 2001–2004 roky: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 27.01.2001 № 58/2001* [On the State Program of Cooperation of Ukraine with the North Atlantic Treaty Organization (NATO) for 2001–2004: Decree of the President of Ukraine from 27.01.2001 № 58/2001]. (2001). Retrieved from <https://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/58/2001> [in Ukrainian].
- Pro zakhody shchodo vdoskonalennia viiskovo-tekhnichnoho spivrobotnytstva Ukrainy z inozemnyimi derzhavami: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 21.04.1999 № 422/99* [On measures to improve military-technical cooperation of Ukraine with foreign countries: Decree of the President of Ukraine from 21.04.1999 № 422/99]. (1999). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/422/99#Text> [in Ukrainian].
- Pro Kontseptsiiu viiskovo-tekhnichnoho spivrobotnytstva Ukrainy z inozemnyimi derzhavami na period do 2010 roku: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 27.08.2003 № 913/2003* [On the Concept of military-technical cooperation of Ukraine with foreign states for the period up to 2010: Decree of the President of Ukraine from 27.08.2003 № 913/2003]. (2003). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/913/2003#Text> [in Ukrainian].

- Pro Polozhennia pro viiskovykh atashe ta predstavnyka Ministerstva obo-rony Ukrainy pry dyplomatychnomu predstavnytstvi Ukrainy: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 10.10.2008 № 918/2008 [On Regulations on Military Attaches and the Representative of the Ministry of Defense of Ukraine at the Diplomatic Mission of Ukraine: Decree of the President of Ukraine from 10.10.2008 № 918/2008].* (2008). Retrieved from http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/U918_08.html [in Ukrainian].
- Pro rozmezhuвання povnovazhen tsentralnykh orhaniv vykonavchoi vlady u sferi viiskovo-tekhnichnoho spivrobotnytstva z inozemnyimi derzhavamy: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 20.03.2002 № 276/2002 [On delimitation of powers of central executive bodies in the field of military-technical cooperation with foreign states: Decree of the President of Ukraine from 20.03.2002 № 276/2002].* (2002). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/276/2002#Text> [in Ukrainian].
- Radetskyi, V.** (2006). Vstup do Aliansu yak vyrishennia skladovoi natsionalnoi bezpeky Ukrainy [Joining the Alliance as a solution to the national security component of Ukraine]. *Viisko Ukrainy – The Army of Ukraine*, 1, 10–12 [in Ukrainian].
- Rechych, S.** (2012). *Voienno-politychne spivrobotnytstvo Zbroinykh Syl Ukrainy z NATO (1991–2009 rr.) [Military-political cooperation of the Armed Forces of Ukraine with NATO (1991–2009)].* (Extended abstract of candidate's thesis). Kyiv [in Ukrainian].
- Spivrobotnytstvo u sferi reformuvannia sektoru bezpeky [Cooperation in the field of security sector reform].* (n.d.). Retrieved from <https://khryst-rda.gov.ua/spivrobotnictvo-u-sferi-reformuvannya-sektoru-bezpeki-12-10-04-27-02-2019/> [in Ukrainian].
- Tertychnyi, V.** (1996). Rozshyrennia NATO: Viiskovi aspekty [NATO enlargement: Military aspects]. *Polityka i chas – Politics and time*, 8, 18–22 [in Ukrainian].
- Khraban, I.** (2005). *Systema yevropeiskoi bezpeky i napriamy voienno-politychnoi intehratsii Ukrainy do yii struktur [The system of European security and directions of military-political integration of Ukraine into its structures].* Kyiv: Varta [in Ukrainian].
- Shkidchenko, V.** (2002). Evoliutsiia pohliadiv Ukrainy na NATO [Evolution of Ukraine's views on NATO]. *Nauka i oborona – Science and defense*, 4, 3–8 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 08.10.2020 р.

UDC 528.94:94(477=112.2)

DOI: 10.24919/2312-2595.5/47.217779

Алла КРИЛОВА

кандидат історичних наук, доцент кафедри історії та археології, Мелітопольський державний університет імені Богдана Хмельницького, вул. Гетьманська, 20, м. Мелітополь, Україна, індекс 72312 (allakr2014@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9507-1818>

ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/V-3496-2017>

Scopus ID: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57211294259>

Бібліографічний опис статті: Krylova, A. (2020). Historical maps in GIS: scientific and methodological aspect (Molochna German settlement maps as example). *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 5/47, 466–485. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.5/47.217779>.

ІСТОРИЧНІ КАРТИ В ГІС: НАУКОВО-МЕТОДИЧНИЙ АСПЕКТ (КАРТИ НІМЕЦЬКИХ ПОСЕЛЕНЬ МОЛОЧНОЇ ЯК ПРИКЛАД)

Анотація. В українських школах дуже мало уваги приділяється методологічним компонентам геоінформатики та методам навчання з використанням історичних карт у ГІС (геоінформаційні системи). **Метою** дослідження є показати, як ГІС можна використовувати для викладання місцевої історії. **Методологія дослідження** базується на принципах історизму, системності, науковості та об'єктивності, використанні загальнонаукових та спеціально-історичних методів. **Наукова новизна** статті полягає у створенні й використанні інформаційних карт у ГІС, які розкривають історію німців та менонітів Запорізької області як основного картографічного матеріалу для навчальних курсів з місцевої історії. Такі карти показують соціо-економічний розвиток різних етнічних груп та конфесій на Півдні України. Зокрема, менонітів та етнічних німців, які зробили величезний внесок

© Alla Krylova, 2020

у культурний і економічний розвиток регіону та залишили значний шар культурної спадщини. **Висновок.** Карти, представлені в цій статті, базуються на великій базі даних історичних джерел і вже частково стали основою таких курсів, як «Історія Запорізької області», «Історичне краєзнавство», які викладаються у Мелітопольському державному педагогічному університеті. За допомогою ГІС-карт на перший план виходять різні первинні історичні джерела (статистичні, картографічні та ін.), що дадуть змогу вивчати місцеві територіальні одиниці. Стаття демонструє ГІС-карти 27 німецьких поселень Молочної (Пришибська волость) за певний період часу.

Ключові слова: Запорізька область; ГІС; Молочанські німецькі поселення; викладання; краєзнавство.

Alla KRYLOVA

PhD (History), Associate Professor, Department of History and Archeology, Bogdan Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University, 20 Getmanska Str., Melitopol, Ukraine, postal code 72312 (allakr2014@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9507-1818>

ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/V-3496-2017>

Scopus ID: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57211294259>

To cite this article: Krylova, A. (2020). Historical maps in GIS: scientific and methodological aspect (Molochna German settlement maps as example). *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Serii Istorii – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 5/47, 466–485.* doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.5/47.217779>.

HISTORICAL MAPS IN GIS: SCIENTIFIC AND METHODOLOGICAL ASPECT (MOLOCHNA GERMAN SETTLEMENT MAPS AS EXAMPLE)

Summary. In Ukrainian schools and high schools very little attention is paid to the methodological components of Geoinformatics and teaching methods using historical maps in GIS (geographic information systems). **The purpose of the research** is to show how GIS can be used in teaching local history. **The research methodology** is based on

the principles of historicism, system-formation, scientific character, verification, the author's objectivity, moderated narrative constructivism, and the use of general scientific and specially-historical methods.

The scientific novelty of the article consists in the creation and use of information maps in GIS with regard to the history of Germans and Mennonites of the Zaporizhzhia oblast, as a basic cartographic material for training courses in local history. Such maps show the territory of Southern Ukraine in relation to various ethnic groups and faiths. In particular, Mennonites and ethnic Germans, who made a huge contribution to the cultural and economic development of the region and left a significant layer of cultural heritage.

The maps findings presented in this article are parts of a large database of historical sources, and have already partially become the basis of such courses of local history as "History of the Zaporizhzhia oblast", "Historical Local History" at Melitopol State Pedagogical University. With the help of GIS maps, various primary historical sources (statistical, cartographic, etc.) come to the forefront and allow the study of local territorial units. The article will demonstrate the GIS maps of 27 German settlements of Molochna German settlements (Prishibskaya volost) for a certain time period.

Conclusions. The use of historical GIS technologies contributes to the formation of such students' skills as read the information on the historical maps; search for objects or information by given parameters, for example, by name; carry out calculations on digital maps; to form the spatial thinking of students, demonstrating the historical objects in three dimensions; create digital maps by own, especially based on the results of student observations.

Key words: Zaporizhzhia oblast; GIS; Molochna German settlements; teaching; local history.

Problem statement. Schools and universities within Ukraine are constantly developing the technique and skills of using visual teaching computer methods. Importantly, regarding this is the use of GIS in various fields of knowledge. Academic disciplines such as "Historical Informatics" and "Geoinformation Systems" are included in the curricula of Ukrainian Universities. But a review of the programs of these courses has suggested that the main emphasis is on the general use of digital technologies in research or the teaching process. At the same time, very little attention is paid to the methodological component of geoinformatics and teaching methods which use historical

maps in GIS. To improve the situation in Ukrainian Universities substantially, it is important to address the leading world experience in teaching historical courses using historical maps in GIS. In historical courses at schools and universities, it would be beneficial for teachers to increase their use to develop key academic competencies. Historians and history teachers are beginning to understand key aspects of GIS, such as the ability to integrate, analyze, and visualize large volumes of spatial and temporal data from different disciplines and sources. They are also beginning to understand the ability of technology to move at different scales, both spatially and temporally, geographically and historically. This ability to combine space and time in one integrated system has profound implications for research and education in the field of history and geography (Richardson, 2020).

Thus, the main goal of the project was to create the information maps in GIS of History of Germans and Mennonites in the Zaporizhzhia oblast as a cartographic material for local course "History of the Zaporizhzhia oblast".

Local GIS applications allow students to complete an in-depth study of local problems and conditions. The use of GIS technology involves spatial understanding, which, in turn, involves spatial thinking. Spatial thinking is considered fundamental and this knowledge is applicable throughout life (Lambrinos & Asiklari, 2014).

The analysis of sources and recent researches. The use of international and Ukrainian experience in the creation of such projects allows the implementation of historical GIS projects in teaching local history. One of the most successful Ukrainian projects is the GIS-Atlas of the Holodomor of 1932–1933, created by the staff of the Institute of History of Ukraine (Boriak & Sossa, 2012).

Belarusian researchers are successfully studying the use of geographic information technologies in education. Using GIS, they help the teacher and student to control the flow of information focusing on the most interesting or complex points of the material being studied. Interactive tools provide the ability to simulate geographical phenomena and processes, clearly demonstrating them in dynamics. Thus, they facilitate understanding of the essence of these phenomena and processes (Vinokurova, Badin, & Badina, 2014).

One of the most famous archaeographic projects for visualizing historical sources, which can be useful in teaching history, was the

KLEO project by professor Manfred Taller (Max Planck Institute). Thus, a source-oriented approach to any written source was implemented. Source-oriented data processing is a computer simulation of the entire amount of source information with the most accurate preservation of the features of the historical source (Riabko & Kukharchuk, 2014).

Altaweel Mark (University College London) provides examples of how GIS has changed the field of history so that our understanding of historical events improves. He claims that teaching history now is made easier by visualizing to classrooms and students places mentioned and GIS analysis could be used to provide students with historical awareness. One area where GIS has been more recently used in understanding the past has been reconstructing sites or places so that one can visualize in 3D and understand how individuals experience cityscapes or landscapes in the past as they walked through them (Altaweel, 2020; Pinyagin, 2010).

Andrew J. Milson, a professor of history and geography at the University of Texas in Arlington, provides an overview and analysis of the theory, research, and practice associated with geospatial technology in social sciences. He explores the history of geospatial technology in education, the impact of standards movement and the growth of the international community of geospatial education. He provides examples and discussions on the use of geospatial technology to teach and study history, geography, citizenship, economics and environmental science (Milson & Alibrandi, 2008).

Dr. Thomas C. Hammond (Lehigh University) claims that the community of geospatial technology educators has long been interested in engaging students in local research. Geospatial tools provide a way to explore and illustrate local conditions, including links to the main narrative presented in the history curriculum. For example, the question of what life was like then can be solved in several ways (Hammond, 2007).

When studying the history of human settlements, researchers draw on additional sources, including address books, reference books, election results, and other localized information. These sources formed the basis for the creation of GIS for two American cities – Newport and Alexandria. Spatial analysis leads researchers to rather unexpected conclusions. So, it is clear that the close proximity of water bodies and railways did not affect population density. Religious aspects of

urban history are considered by American historians E. Diamond and D. Bodenhamer (Diamond & Bodenhamer, 2001). The authors try to find the relationship between religious affiliation and race based on Indianapolis material. This study is an example of the fact that without a GIS, it is difficult for a historian to associate quality data with a geographic reference, and then visualize the results (Rygalova, 2014).

The project is in close connection with our historical studies on the territory of southern Ukraine, relating to various ethnic groups and faiths. In particular, Mennonites and ethnic Germans, who made a huge contribution to the cultural and economic development of the region and left a significant layer of cultural heritage. We have a large database of historical sources at our disposal (more than 100 thousand pages of archival copies), which have already partially become the basis of geoinformation maps of the Mennonite and German colonies.

GIS is considered one of the possibilities of using technologies in the process of studying the history of Germans in Southern Ukraine. The use of GIS is not only historical, but also universal, affecting various aspects of social development, although the historical component remains decisive. This treatment has great potential. The use of GIS in this direction makes it possible to visualize not only cartographic and statistical data, but also other types of sources. A large number of studies on the history of Russian Germans in various regions, including Molochna, require a more comprehensive approach and digitalization of data. This will help re-examine the already studied stages of their integration into the surrounding society.

The information obtained is presented in the form of a QGIS database (desktop 3.8.1). Thus, the use of GIS in this study allows you to analyze 27 German settlements of Prishibskaya volost for a certain time period and consider the demographic, economic and other aspects of its development.

The main historical sources (19th – early 20th centuries) that are used to create maps were Reference books on industry and agriculture (materials of the Ministry of Trade and Industry of Russia) (*Adresnaya kniga zavodov*, 1912). They were used to localize the main industrial and agricultural enterprises in the territory of Prishibskaya volost, as well as to analyze the activities of these enterprises.

In the process of research, we used reviews of the state of the settlements (documents of the Trusteeship Committee on Foreign Settlers

of the Southern Territory of Russia (State Archives of Odessa Region), "Office of the Tauricheskiy Governor" and "Tauria Provincial Government" (State Archive of the Autonomous Republic of Crimea)) (*Naselennyye mesta*, 1905), Reports of the governor and their annexes (Russian State Historical Archive) (*Prilozhenie*, 1890).

These sources were used to analyze the statistics of the population of the settlements, its changes in specific periods. It also provides data on the number of livestock in the settlements. Zemstvo (land administration) materials (resolutions of provincial and district Zemstvo, statistics) (Andrievskiy, 1915) provide extensive information about settlements, but primarily about statistics and the mobilization of land-ownership. Data from state censuses (revisions of the population, the All-Russian population census, etc.) (Information about the inhabited places. Melitopol uyezd, 1896) provide information on changes in the size of the national and religious composition of the population, the amount of land and social objects in the colonies.

Cartographic materials (3 verst map of Russia, county maps, plans of rural societies and estates) (Lebedev, 1889) allow you to localize the object in space and time. They provide the opportunity to create and analyze a historical map in GIS.

Information of modern reference books and publications (Dizendorf, 2006) provides an opportunity to clarify data on various aspects of the development of the settlements.

Based on the curriculum of the specialty "Secondary Education (History)", the local history course "History of the Zaporizhzhia oblast" was chosen. One of the topics of this course is the history of the Germans in the Zaporizhzhia oblast including the features of their resettlement and culture.

The study of this topic is focused on the creation and analysis of the historical and cultural development of the Germans in the Zaporizhzhia oblast. The main points are being studied: name (options, with renaming dates), settlement status; The time of existence (the occurrence or time of the first mention and liquidation); administrative subordination (in dynamics); the number of yards; population (abundance, composition); industry; agriculture and forestry; social development (churches, schools, trade); significant events; famous residents.

The main activity of the Germans in the area of the Molochna River took place from the beginning of the 19th century to the 20s of

the 20th century. There are some key dates used in the map creation process. 1812 was chosen as the data of initial period of German settlement process in Zaporizhzhia oblast; 1843 – completion of the formation of the resettlement network; 1864 – on the eve of the decree of 1871, which allowed the colonists to sell public land; 1884 – shows the consequence of the decree of 1871, when there is a reduction in the number of yards in many colonies; 1896 – the first All-Russian population census; 1913 – the eve of the First World War and the Civil War; 1925 – after the First World War and the Civil War.

The purpose of the publication. Thus, the cultural and landscape studies carried out using GIS are didactically located at the junction of key topics: "spatial orientation" and "time orientation".

Students should be able to formulate their own queries regarding local history, to form their own perception of the history of the region.

On the basis of GIS maps, students compare the current state of the former German settlements with their condition in the 19th – early 20th centuries. They are trying to identify how the German-speaking population influenced the development of the region.

Students develop knowledge not only how to create a map but also enhance visual and descriptive skills. Technical equipment and computer applications are used as "tools" for the development of specialized knowledge (Brauckmann, 2020).

In the process of training students should: localize the object on the map; determine the spatial position and location (in particular, to localize a settlement that no longer exists); interpret knowledge about objects and phenomena; understand the qualitative and quantitative characteristics, condition, relationships, dynamics (for example, the relationship between the development of German industry and the availability of natural resources) (Tsemenkova, 2007).

The formation of many scientific concepts would be impossible without the introduction of systems of signs and methods for operating them. The appearance of the signs, their combinations and combinations contributes to the creative processes of thinking, facilitates penetration into complex and hidden connections. The advantage of conventional signs is that they not only accumulate a significant amount of information but also make it possible to trace spatio-temporal relationships and relationships, the knowledge of which by means of the language of words would be extremely difficult. In the learning

process, students must develop their own way of forming concepts, scientific abstractions.

Statement of the basic material. Teaching materials are divided into three blocks.

The first block is the QGIS database and reference generalized maps (OpenStreetMap etc.). The second block is pre-created maps of the cultural development of the Germans in Zaporizhzhia oblast. The third block is tabular data with historical sources in Excel.

The first block of teaching materials is QGIS 3.18 software. Initially, it is supposed to teach students the basics of working in GIS. The main points that are emphasized: creating a simple project, choosing the right projection and coordinate system, choosing a base map. Particular attention is paid to working with pop-ups and adding links to historical sources

The second block: teaching historical maps of the German settlements of Prishibskaya volost. Students must learn to open these maps in a GIS and analyze the history of German settlements in time and space.

The position of Pryshibskaya volost is shown on the map of modern Ukraine. Now it is a part of Zaporizhzhia oblast, South Ukraine. The foundation of the German settlements began in 1804. 27 colonies were established there in 19th century. The presented map shows the time of foundation of the colonies. Five stages are highlighted – 1804–1816, 1816–1828, 1828–1840, 1840–1852 and 1852–1864. The majority of colonies were established at the initial stage of foundation period.

One of the maps presents religion situation in the settlement. Lutherans and Catholics took part in the settlement. The map contains information about the religion of the inhabitants as well as the location of religious buildings (church and houses of prayer).

The colonists gave the settlements German names, however, all settlements were renamed during the 20th century. After the deportation of the Germans, Russian names were given to the settlements and part of them was included in neighboring ones. Some settlements were deregistered because the residents left their homes forever.

In 1945 German settlements lost their initial names. In the 1950s, some settlements were excluded from the State register list (Hochheim, Blumenthal, Tiefenbrun, Waldorf Durlach and Hoffenthal).

Next map shows us current names of the settlements and the existing of the ones. In addition to the settlements that disappeared in the 1950s, Durlach and Neu-Nassau do not exist now. The process of localization of the settlement and clarification of its current name is carried out using the overlay of three-verst map and OSM standart.

Water availability was decisive when setting up a settlement. Thus, we created the map, which shows base water supply for people. It shows the geographical features of the location of the colonies, water sources. The main water sources were the Kurkular, the Molochna and the Chungul rivers. The settlers also took water from wells and ravine (the lowering of the earth surface).

For each settlement, a specific plot of land was allocated. Area of the settlements was determined by the population. Information on the size of land ownership is presented on the map. We took four years – 1858, 1884, 1906 and 1913. The largest settlement was Heidelberg, the smallest – Durlach.

We analyzed the number of yards in the settlements and next map shows the dynamics of the number of yards on marked dates: 1843, 1864, 1884, 1896, 1913, 1925. Eventually, it is clear from the map that an upward tendency prevailed during the second part of XIX – begining of XX century. However, in 1884 the number of yards was decreased and jumped considerably only in 1925.

Other maps characterize the population density of the colonies in 1884, 1906 and 1913. The average population density fluctuated between 0.09 and 0.193 people per desyatina (1.09 hectar). Between 1906 and 1913 the density slowed down.

There were a lot of plants and factories in the settlements. The map shows the industrial composition and location of enterprises at the end of the 19th – beginning of the 20th centuries. Three maps show workshops indicating their specialization. For a more complete coverage of their location, information is presented in a regional aspect.

Due to the fact that the main industry was flour milling, the distribution of mills is shown on a separate map. Mills were almost in every settlement. There was also an oil mill in Alexanderheim.

The geography of drinking establishments, indicating their type, is presented in the proposed slide. There were only three Taverns, three restaurants, four pubs two wine cellars in 27 settlements.

The colonists were quite active in trade. In the settlements the most popular product was bread. The bread shops were almost everywhere in Prishibskaya volost. There were also manufactory stores, grocery stores, book shops, pharmacy.

The education was important in the life of the colonists. Different types of educational institutions were available in every settlement. Educational network is presented on the map. There was elementary and specialized school in each settlement, and school for deafhead in Prishib.

The third block are literature and sources related to the settlement of Germans in the area of the Molochna River. Initially, it is planned to transfer data from these historical sources to Word and Excel. Next is the translation of this information into QGIS attribute data and the creation of their own maps on the history of the German settlements.

The main stages of creating new maps by students are creating a project in QGIS and choosing a base map; creating an attribute tables relating to the following aspects of the history of the Germans in Zaporizhzhia oblast: features of agriculture (Andrievskiy, 1915); forestry (SAZR, f. F-250, vol. 1, № 165); features of livestock (*Materialy podvornoj perepisi*, 1915); landownership (Krylova, 2010); significant events, famous residents ("O pozhertvovaniyakh", 1854); creating a layout of new maps; analysis of the maps.

All data on the map should be confirmed by a link to an external resource (in word file). Time changes of individual indicators can be visualized with Time manager plugin. Additional information can be visualized through pop-up item.

The main problems that may arise in the process of working with historical sources when creating maps. Sources often have inconsistencies, are partially lost, incomprehensible and contradictory. The meaning of a certain piece of data cannot exist without interpretations that are subjective by definition. And all these aspects must be taken into account when introducing a source into an information system.

Additional problems arise when several sources are used in a historical study, primarily the coordination of these sources, the meaning of which depends on the spatial and temporal context. For example, land tenure censuses for different years often differ in accounting methods, so it is difficult to compare or combine them.

The specificity of historical electronic cartography and historical geographic information systems is that their content should reflect not only a specific situation in the region being mapped, but also its development over a period of time. One of the tasks of historical cartography is to display the dynamics of objects fixed on the map: moving, changing boundaries, the emergence of new objects. In this case, it is important not only to put a list of events on the map, but also to show their sequence so that the card consumer can trace all significant changes from the initial conditions. It is the unresolved problems of spatio-temporal analysis that led to the insufficient demand for GIS technologies when working with the analysis of long historical processes. So, Jan Gregory believes that the map can represent only one of the components of the geographic information system for history – space (Gregory, 2003).

The other two components – time and topic – are broadcast in the form of textual information or a combination of several cards at different time intervals. The starting point for this statement is the fact that initially in the GIS it was not possible to analyze time and space at the same time (Grishin, 2017).

Conclusions. New socio-economic conditions for the development of Ukraine at the beginning of the XXI century require the formation of a powerful scientific, personnel potential of the country. The modern domestic economy can effectively develop if there are specialists who have consciously chosen a profession taking into account the real needs of society. The ongoing modernization of the education system is aimed at solving the problems of graduates entering the labor markets, and, consequently, at updating the system of pre-vocational and narrowly vocational education, which determines the state-wide need for realizing the life and professional self-determination of schoolchildren and students. That is why the priority is the concept of introducing GIS technologies into the training system for the development of new abilities and skills useful in the process of life and professional self-determination of pupils and students in changing living conditions.

The effective work of an educational institution in professional and personal orientation is built, on the one hand, taking into account the personal interests and abilities of the child, his rights to self-determination, and, on the other hand, socio-economic feasibility. For its implementation, new conditions must be created that meet the challenges

of the time when the school or university environment acquires the properties of a multicultural educational environment and becomes the epicenter of a wide educational space in which students form not only narrowly-oriented but also personal qualities. Such personal qualities include a developed historical, ecological, as well as multicultural spatial worldview, aesthetic views and beliefs of a person based on the principles of tolerance, non-violence, which form a single picture of the world in consciousness and are the foundation of its productive activity.

Currently, one of the priority areas of the process of informatization of modern society is GIS using. It is significant that the use of GIS does not in itself implement the new educational paradigm of continuous learning, but is a powerful tool for putting it into practice. Of course, for the effective use of GIS in education, appropriate organization of the learning process, information and training resources, as well as the willingness and ability of teachers to work within the framework of the new educational paradigm are necessary. The pace of technological development, their cardinal change over the life of one generation, requires not only the development of new technological means, but also the understanding that this process will be constant.

Modern GIS provide access, both for the teacher and students, to the electronic sources of cartographic information for the possibilities of its processing, which makes it possible to grow creatively based on their use in the educational process. The use of GIS for educational purposes involves the individualization of training based on interactivity and optimization of training time. This direction is a strategic goal and is designated as the formation of a continuing education system. Achieving the prescribed goals is carried out through the introduction of GIS in the organization of the educational process, which ensures the effective implementation of new learning models.

The presence of computer equipment in a school or university in itself does not solve the issue of its effective use in the educational process. Most teachers do not have a sufficient level of information and communication competencies, course training and retraining programs for teachers are mainly not focused on the study and application of new information technologies in the educational process. Today,

given the needs of the development of education, the content and technology of conducting classes for students from the point of view of practice are not well developed.

Despite the fact that GIS is currently widely used, research on the possibility and results of their use is practically absent, which suggests that there are contradictions between: the need for the formation of competence of spatial analysis and thinking among graduates of secondary and higher educational institutions and insufficient theoretical research this phenomenon in modern pedagogical science.

There is a problem of poorly developed methodological approaches to the use of modern information technologies in the existing education system of Ukraine.

There is also an objective need for the use of GIS in professional pedagogical activities for the formation of professional self-determination of students and advanced training of teachers.

Using visualized historical sources, teaching methods which use historical maps in GIS significantly improve the learning process of schoolchildren and students.

The use of historical GIS technologies contributes to the formation of students' skills: read the information of the historical maps; search for objects or information by given parameters, for example, by name; carry out calculations on digital maps; form the spatial thinking of students demonstrating the historical objects in three-dimension; create own digital maps especially the ones based on the results of student observations. In the future, we plan to undertake a more detailed study of foreign experience (methodology) of using the historical maps in GIS in the process of studying local history.

Джерела та література

Адресная книга заводов, мастерских и складов с/х машин и орудий: составлено по сведениям 1911–1912 гг. (1909 – некоторые). (1912). Санкт-Петербург.

Андрієвський, Ф.Н. (1915). *Статистический справочник Таврической губернии. Часть 2, вып. 3: Мелитопольский уезд. Список населенных мест.* Симферополь.

Боряк, Г.В., & Сосса, Р.І. (2012). ГІС-Атлас Голодомору в Україні 1932–1933 рр. *Національне картографування: стан, проблеми та перспективи розвитку: збірник матеріалів V Всеукраїнської науково-практичної конференції «Національні атласи у форму-*

ванні глобального інформаційного простору» (м. Київ, 13–14 вересня 2012 р.). (Вип. 5, с. 30–35). Київ.

- Винокурова, Н.Ф., Бадьин, М.М., & Бадьина, О.Н.** (2014). Изучение географического краеведения в школе средствами информационно-коммуникативных технологий. *Вестник Минского университета*, 2. Взято с <https://cyberleninka.ru/article/n/izuchenie-geograficheskogo-kraevedeniya-v-shkole-sredstvami-informatsionno-kommunikativnyh-tehnologiy>.
- ГАЗО – Государственный архив Запорожской области. Ф. Ф-250, оп. 1, д. 165. Сведения о лесокультурных работах и лесоводстве на участках частных землевладельцев. 1895–10.06.1899 г. 196 л.
- Гришин, Е.С.** (2017). Технологии и методика применения пространственно-временного анализа в специально исторических ГИС-проектах. *Историческая информатика*, 2, 74–84. doi: 10.7256/2585-7797.2017.2.23295. Взято с https://nbpublish.com/library_read_article.php?id=23295.
- Дизендорф, В.Ф.** (Сост.). (2006). *Немцы России: населенные пункты и места поселения*: энциклопедический словарь. Москва: «ЭРН».
- Крилова, А.М.** (2010). Земські статистичні публікації як джерело дослідження землеволодіння етнічних та соціальних груп Північного Приазов'я. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*, XXVIII, 446–451. Запоріжжя: ЗНУ.
- Лебедев, П.** (1915). *Карта Мелитопольского уезда Таврической губернии: по сведениям 1889 года*.
- Материалы подворной переписи Мелитопольского уезда. Вып. 1: Таблицы сведений о крестьянском населении, скотоводстве, землевладении и землепользовании.* (1915). Симферополь.
- Населенные места Российской империи в 500 и более жителей с указанием всего наличного в них населения и числа жителей преобладающих вероисповеданий, по данным Первой всеобщей переписи населения 1897 г.* (1905). Санкт-Петербург.
- О пожертвованиях сделанных в пользу войск колонистами и государственными крестьянами.* (1854). *ЖМГИ*, 53 (11), 73–80.
- Пинягин, С.В.** (2010). Опыт германских ученых по созданию автоматизированной системы обработки данных исторических источников КЛЕЮ. *Вестник Челябинского государственного университета. История*, 15 (196), вып. 40, 168–175.
- Приложение ко всеподданнейшему отчету о состоянии Таврической губернии за 1889 год.* (1890). Симферополь.
- Рыгалова, М.В.** (2014). Зарубежный опыт применения ГИС в исторических исследованиях: основные направления. *Известия Алтай-*

- ского государственного университета. *История*, 4/1, 199–203. doi: 10.14258/izvasu(2014)4.1-33. Взято с <https://cyberleninka.ru/article/n/zarubezhnyy-opyt-primeneniya-gis-v-istoricheskikh-issledovaniyah-osnovnye-napravleniya>.
- Рябко, А.В., & Кухарчук, Р.П.** (2014). Інформаційні технології в історії. *Вісник Глухівського національного педагогічного університету ім. Олександра Довженка. Сер. Педагогічні науки*, 25, 141–146.
- Топографическая карта Генерального штаба Красной Армии.* (1941).
- Цеменкова, С.И.** (2007). Картографирование исторических данных: методологические проблемы использования ГИС. *Документ. Архив. История. Современность*, 7, 262–269. Екатеринбург: Изд-во Урал. ун-та.
- Altaweel, M.** (2016). How GIS is used to understand history. *Gis Lounge*. Retrieved from <https://www.gislounge.com/gis-used-understand-history/>.
- Brandes, D., & Dönninghaus, V.** (Hrsg.). (1999). *Bibliographie zur Geschichte und Kultur der Rußlanddeutschen. Bd. 2: Von 1917 bis 1998*. München.
- Brauckmann, S.** (2012). GIS in Primary Schools – Teaching Local History and Cultural Landscape. In T. Jekel, A. Car, J. Strobl, & G. Griesebner (Eds.), *GIS_Forum 2012: Geovizualisation, Society and Learning* (pp. 309–317). Berlin: Offenbach.
- Diamond, E., & Bodenhamer, D.J.** (2001). Race and the Decline of Mainline Protestantism in American Cities: a GIS Analysis of Indianapolis in the 1950s. *History and Computing*, 13 (1).
- Gregory, I.N.** (2003). A Place in History. *A Guide to Using GIS in Historical Research*. Retrieved from <http://hds.essex.ac.uk/g2gp/gis/index.asp>.
- Hammond, T.** (2007). Transforming the history curriculum with geospatial tools. *Contemporary Issues in Technology and Teacher Education*, 14 (3), 266–287.
- Lambrinos, N., & Asiklari, F.** (2014). The introduction of GIS and GPS through local history teaching in primary school. *European Journal of Geography*, 5 (1), 32–47. Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/261622478_The_introduction_of_GIS_and_GPS_through_local_history_teaching_in_primary_school.
- Milson, A.J., & Alibrandi, M.** (2008). *Digital Geography: Geospatial Technologies in the Social Studies Classroom, Information Age*. Retrieved from <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/00221341.2011.521849>.
- Richardson, D.** (2020). *Teaching History with GIS*. Retrieved from <https://www.esri.com/about/newsroom/arcnews/teaching-history-with-gis/>.

References

- Adresnaya kniga zavodov, masterskikh i skladov s/h mashin i orudiy: sostavleno po svedeniyam 1911–1912 gg. (1909 – nekotorye) [Address book of factories, workshops and warehouses of agricultural machines and implements: Compiled according to information from 1911–1912]. (1912). Saint Petersburg [in Russian].*
- Andrievskiy, F.N.** (1915). *Statisticheskii spravochnik Tavricheskoy gubernii. Ch. 2, vyp. 3: Melitopolskiy uezd. Spisok naselennykh mest [Statistical reference book of the Tauride province. Pt. 2, iss. 3: Melitopol district. List of settlements].* Simferopol [in Russian].
- Boriak, H.V., & Sossa, R.I.** (2012). HIS-Atlas Holodomoru v Ukraini 1932–1933 rr. [Geographic Information System (GIS)-based Digital Atlas of the Holodomor in Ukraine 1932–1933]. *Natsionalne kartohrafuvannya: stan, problemy ta perspektyvy rozvytku: zbirnyk materialiv V Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii «Natsionalni atlasu u formuvanni hlobalnoho informatsiinoho prostoru»* (m. Kyiv, 13–14 veresnia 2012 r.) – *National mapping: state, problems and prospects of development: collection of materials of the V All-Ukrainian scientific-practical conference "National atlases in the formation of the global information space"* (Kyiv, September 13–14, 2012). (Vol. 5, pp. 30–35). Kyiv [in Ukrainian].
- Vinokurova, N.F., Badin, M.M., & Badina, O.N.** (2014). Izuchenie geograficheskogo kraevedeniya v shkole sredstvami informatsionno-kommunikativnykh tekhnologiy [Geographical study of local history in the school by means of information and communication technologies]. *Vesnik Minskogo universiteta – Bulletin of Minsk University*, 2. Retrieved from <https://cyberleninka.ru/article/n/izuchenie-geograficheskogo-kraevedeniya-v-shkole-sredstvami-informatsionno-kommunikativnykh-tehnologiy> [in Russian].
- SAZR – Gosudarstvennyy arkhiv Zaporozhskoy oblasti. F. F-250, op. 1, d. 165. Svedeniya o lesokulturnykh rabotakh i lesovodstve na uchastkakh chastnykh zemlevladel'tsev. 1895–10.06.1899 g. [State Archives of Zaporizhzhya Region. F. F-250, vol. 1, № 165. Information about forestry and forestry activities on private landowner plots. 1895–10.06.1899] [in Russian].
- Grishin, E.S.** (2017). Tekhnologii i metodika primeneniya prostranstvenno-vremennogo analiza v spetsialno istoricheskikh GIS-proektakh [Technologies and methods of using space-time analysis in specially historical GIS projects]. *Istoricheskaya informatika – Historical informatics*, 2, 74–84. doi: 10.7256/2585-7797.2017.2.23295. Retrieved from https://nbpublish.com/library_read_article.php?id=23295 [in Russian].

- Dizendorf, V.** (Comp.). (2006). *Nemtsy Rossii: naseleynnye punkty i mesta poseleniya: entsiklopedicheskiy slovar [Die Deutschen Russlands: Siedlungen und Siedlungsgebiete: Lexikon]*. Moskva. Retrieved from <http://kraeved.od.ua/history/deutsche.php> [in Russian].
- Krylova, A.** (2010). Zemski statystychni publikatsii yak dzherelo doslidzhennia zemlevolodinnia etnichnykh ta sotsialnykh hrup Pivnichnoho Pryazovia [The descriptive-statistical publications of Zemstva as a source of ethnic and social population groups landownership in North Priasovie region]. *Naukovi pratsi istorychnoho fakultetu Zaporizkoho natsionalnoho universytetu – Scientific works of Historical department of Zaporizhzhia National University*, 28, 446–451. Zaporizhzhia. Retrieved from <http://www.istznu.org/page/issues/28/krylova.pdf> [in Ukrainian].
- Lebedev, P.** (1889). *Karta Melitopolskogo uezda Tavricheskoy gubernii: po svedenyam 1889 goda [Map of Melitopol uyezd of the Tauride province: according to 1889]* [in Russian].
- Materialy podvornoj perepisi Melitopolskogo uezda. Vyp. 1: Tablitsy svedeniy o krestyanskom naselenii, skotovodstve, zemlevladdenii i zemlepolzovanii [Materials of the court census of Melitopol district. Issue. 1: Tables of information on the peasant population, cattle breeding, land tenure and land use]*. (1915). Simferopol [in Russian].
- Naseleynnye mesta Rossiyskoy imperii v 500 i bolee zhiteley s ukazaniem vsego nalichnogo v nikh naseleniya i chisla zhiteley preobladayushchikh veroispovedaniy, po dannym Pervoy vseobshchey perepisi naseleniya 1897 g. [Populated places of the Russian Empire of 500 or more inhabitants, indicating the total population in them and the number of inhabitants of the predominant religions, according to the First General Census of 1897]*. (1905). Saint Petersburg [in Russian].
- O pozhertvovaniyakh sdelaynykh v polzu voysk kolonistami i gosudarstvennymi krestyanami [About donations made in favor of troops by colonists and state peasants]. (1854). *Zhurnal Ministerstva gosudarstvennykh imushchestv – Journal of the Ministry of State*, 53 (11), 73–80 [in Russian].
- Pinyagin, S.V.** (2010). Opyt germanskikh uchenykh po sozdaniyu avtomatizirovannoy sistemy obrabotki dannykh istoricheskikh istochnikov KLEIO [The experience of German scientists in the creation of an automated data processing system for historical sources KLEIO]. *Vestnik Chelyabinskogo gosudarstvennogo universiteta. Istoriya – Bulletin of Chelyabinsk State University. History*, 15 (196), iss. 40, 168–175 [in Russian].

Prilozhenie ko vsepoddanneyshemu otchetu o sostoyanii Tavricheskoy gubernii za 1889 god [Supplement to the all-subject report on the state of the Taurida province for 1889]. (1890). Simferopol [in Russian].

Rygalova, M.V. (2014). Zarubezhnyy opyt primeneniya GIS v istoricheskikh issledovaniyakh: osnovnye napravleniya [Foreign experience in the use of GIS in historical research: main directions]. *Izvestiya Altayskogo gosudarstvennogo universiteta. Istoriya – Bulletin of the Altai State University. History*, 4/1, 199–203. doi: 10.14258/izvasu(2014)4.1-33. Retrieved from <https://cyberleninka.ru/article/n/zarubezhnyy-opyt-primeneniya-gis-v-istoricheskikh-issledovaniyah-osnovnye-napravleniya> [in Russian].

Riabko, A.V., & Kukharchuk, R.P. (2014). Informatsiini tekhnolohii v istorii [Information technology in history]. *Visnyk Hlukhivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu im. Oleksandra Dovzhenka. Seriya: Pedahohichni nauky – Bulletin of the Glukhiv Alexander Dovzhenko National Pedagogical University. Series: Pedagogical sciences*, 25, 141–146 [in Ukrainian].

Topograficheskaya karta Generalnogo shtaba Krasnoy Armii [Topographic map of the General Staff of the Red Army]. (1941). [in Russian].

Tsemenkova, S.I. (2007). Kartografirovanie istoricheskikh dannykh: metodologicheskie problemy ispolzovaniya GIS [Historical data mapping: methodological problems of using GIS]. *Dokument. Arkhiv. Istorii. Sovremennost*, 7, 262–269. Ekaterinburg: Izd-vo Ural. un-ta. Retrieved from <http://elar.urfu.ru/handle/10995/20490?locale=en> [in Russian].

Altaweel, M. (2016). How GIS is used to understand history. *Gis Lounge*. Retrieved from <https://www.gislounge.com/gis-used-understand-history/>.

Brandes, D., & Dönninghaus, V. (Hrsg.). (1999). *Bibliographie zur Geschichte und Kultur der Rußlanddeutschen. Bd. 2: Von 1917 bis 1998*. München.

Brauckmann, S. (2012). GIS in Primary Schools – Teaching Local History and Cultural Landscape. In T. Jekel, A. Car, J. Strobl, & G. Griesebner (Eds.), *GIS_Forum 2012: Geovizualisation, Society and Learning* (pp. 309–317). Berlin: Offenbach.

Diamond, E., & Bodenhamer, D.J. (2001). Race and the Decline of Mainline Protestantism in American Cities: a GIS Analysis of Indianapolis in the 1950s. *History and Computing*, 13 (1).

Gregory, I.N. (2003). A Place in History. *A Guide to Using GIS in Historical Research*. Retrieved from <http://hds.essex.ac.uk/g2gp/gis/index.asp>.

Hammond, T. (2007). Transforming the history curriculum with geospatial tools. *Contemporary Issues in Technology and Teacher Education*, 14 (3), 266–287.

- Lambrinos, N., & Asiklari, F.** (2014). The introduction of GIS and GPS through local history teaching in primary school. *European Journal of Geography*, 5 (1), 32–47. Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/261622478_The_introduction_of_GIS_and_GPS_through_local_history_teaching_in_primary_school.
- Milson, A.J., & Alibrandi, M.** (2008). *Digital Geography: Geospatial Technologies in the Social Studies Classroom, Information Age*. Retrieved from <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/00221341.2011.521849>.
- Richardson, D.** (2020). Teaching History with GIS. Retrieved from <https://www.esri.com/about/newsroom/arcnews/teaching-history-with-gis/>.

Стаття надійшла до редакції 12.10.2020 р.

РЕЦЕНЗІЇ

УДК 930.85(474.5=161.2)

DOI: 10.24919/2312-2595.5/47.217803

Юрій СТЕЦИК

доктор історичних наук, доцент, професор кафедри історії України, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, Україна, індекс 82100 (stetsyk_u_o@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1795-687X>

ResearcherID: <https://publons.com/researcher/1959605/E-5136-2018>

НОВЕ ДОСЛІДЖЕННЯ РУСЬКОЇ РЕЛІГІЙНОЇ КУЛЬТУРИ РАНЬОМОДЕРНОГО ЧАСУ

Рецензія на монографію:

Тимошенко Л. Руська релігійна культура Вільна.
Контекст доби. Осередки. Література та книжність
(XVI – перша третина XVII ст.). Дрогобич :
Коло, 2020. 796 с.: іл.

Останнім часом в українській історіографії активізувались дослідження релігійної культури киево-руського християнства. Без перебільшення, ведучу роль у виданні досліджень згаданого напрямку посідає Український католицький університет у Львові, який здійснює публічний проект «Соборна Україна та Київська традиція» в рамках навчально-дослідницької програми «Київське християнство та унійна традиція». Так, наприклад, у XVI-му серійному томі була опублікована колективна монографія про монастир

© Юрій Стецик, 2020

і храм Пресвятої Трійці у Вільнюсі¹. Співавтором дослідження є дрогобицький історик Леонід Тимошенко, який має вагомі здобутки в галузі історії церкви доби Берестейської унії.

Дослідник вирішив тепер розширити віленську проблематику і підготував нове монографічне дослідження, спеціально присвячене руській релігійній культурі. Рецензоване дослідження покликане до життя недостатньою увагою в історіографії до релігійно-культурної проблематики ранньомодерного періоду взагалі, в стосунку до Вільна – столичного міста ВКЛ, зокрема. Заповнюючи згадану лакуну, рецензована монографія Л. Тимошенка відкриває нову дослідницьку перспективу, адже релігійній культурі українських та білоруських міст у складі ВКЛ (та й навіть польських у землях Корони та Речі Посполитої) досі не присвячено жодної праці.

Структура дослідження досить логічна та послідовна. У вступі, крім традиційного акцентування актуальності теми, проведено історичні паралелі із іншими містами Речі Посполитої, а також окреслено особливості розвитку Вільна як політичного та релігійного центру для різних конфесій: православних, католиків, уніатів, юдеїв та мусульман. Привабливо вирізняється й методологічні підходи до вивчення проблеми, які базуються на здобутках переважно зарубіжної історіографії. Зокрема дослідник послуговується низкою методологічних концептів та методів: релігійна культура, локальні простори віри, пережите християнство, конфесіоналізація, кодифікація національного варіанту християнства, культурний код, топіка міста, гомогенність релігійної культури Речі Посполитої, еклезіальна ідентичність, етноконфесійне усвідомлення. Задля глибшого розкриття теми застосовано методи порівняльної церковної історії, а також аналізу літератури доби бароко.

У першому розділі ґрунтовно проаналізовано внесок української, польської, білоруської, литовської, американської, французької та російської як урбаністичної, так і церковної історіографій

¹ На перехресті культур: Монастир і храм Пресвятої Трійці у Вільнюсі : колективна монографія / за ред. Альфредаса Бумблаускаса, Сальвіюса Кулевічюса та Ігоря Скочилися. 2-ге виправл. й доповнене видання. Львів : УКУ, 2019. 912 с. (Серія «Київське християнство». Т. 16).

у вивчення історії ранньомодерного Вільна. Л. Тимошенко розкриває упередженість російської історіографії, яка базувалася на антикатолицьких і антиуніатських гаслах (напрямок «західно-русизму»). У підсумку науковець дійшов висновку, що, незважаючи на значний масив різнобічних досліджень, які мають переважно міждисциплінарний характер, досі залишається нерозкритою низка проблем, які можна розв'язати шляхом проведення порівняльних студій і аналізу релігійної культури Вільна у більш широку контексті. Також досить вдало проведено класифікацію історичних джерел, які вдалося виявити та опрацювати досліднику: пам'ятки книжної культури, акти різних інституцій (міського суду, цехів, фундаційна документація, привілеї); листування (церковної ієрархії, світських патронів); ревізії, пом'яники, навчальні тексти із віленських шкіл, епітафії, заповіти, погребові казання, матеріали міжконфесійних конфліктів, фондуші, ухвали архієрейських соборів, сфрагістичні джерела. Слушно зауваживши, що до нашого часу цілісно не збереглися архіви руських осередків релігійної культури Вільна, автор подав докладний аналіз фондів церковних архівів, в яких відклалися досліджувані документальні джерела (більшість з них зберігається за кордоном). Він зауважує й ту чи ту документацію, яка не збереглася або ж не віднайдена дослідниками (наприклад, це протоколи засідань віленських мирянських організацій, матеріали братських шкіл та інші). Автор також пропонує ознайомитися із корпусом документальних збірок до історії Берестейських соборів, а також до біографії та діяльності Йосафата Кунцевича крізь призму віленської книжності, подаючи їх переліки у відповідних розділах монографії. Такий підхід значно полегшує сприйняття дослідницького матеріалу. Загалом, досить різнобічний масив джерельної інформації допоміг дослідникові розкрити поставлені завдання.

Другий розділ монографії розкриває різноманітні контексти досліджуваної доби (переважно XVI ст.). Так, автор докладно аналізує поширення на теренах Східної Європи візантійської церковно-релігійної традиції, яка знайшла вираження у богослов'ї, релігійному гуманізмі, обряді, церковному законодавстві, богослужбовій літературі, іконографії, в укладі монастирського життя (ісихазм) тощо. Значний акцент зроблено на дієвості візантійського чинника в укладенні Берестейської унії; канонічних зв'язках

Києва із Константинополем; новітніх релігійно-культурних ініціативах щодо засвоєння візантійської духовної спадщини із одночасним використанням досягнень західної релігійної культури; православно-католицькій полеміці; заснуванні ставропігійських братств; візантійській освітній традиції; книжній спадщині Отців Церкви; трилінгвізмі видань (грецька, руська, латинська); перекладах творів з грецької на руську мову.

Дослідник стверджує, що Київська унійна митрополія мала чіткі риси помісної церкви, зберігаючи греко-візантійський обряд. Берестейська унія поставила на порядок денний проблему поєднання традиціоналізму (візантійська східна культура) та динамізму (римська західна культура) в духовному житті руського суспільства. *Slavia Unita* створила достатньо оригінальну релігійну культуру, намагаючись синтезувати дві культури та релігії. Автор докладно проаналізував полемічну літературу у розрізі рецепції візантійської духовної спадщини, а також порушив питання етноконфесійної ідентифікації православних Київської митрополії (релігійні конверсії, ментальні стереотипи, своєрідність православної релігійної культури Речі Посполитої). Дослідник переконливо доводить, що нову релігійну культуру продукували церковні братства (феномен ставропігії) Київської православної митрополії. З цього випливає логічний висновок, що візантійська спадщина у різних вимірах складала основи руської релігійної культури та книжності досліджуваної доби, проте з плином часу все більш відчутними ставали впливи латинського Заходу, що складає істотну відмінність протонаціональної культури (православної і уніатської) від тих зразків, які склалися в Московській Русі.

У параграфі «Флорентійська традиція та ідея руського патріархату» розглянуто поширення флорентійських ідей до і після Берестейського собору (1596 р.). Саме після Берестейського собору ситуація радикально змінюється: католики продовжують пропагувати флорентійську ідею, поступово до них підключаються уніати. Дослідник подав докладний аналіз цілої низки антифлорентійських пам'яток, які були спрямовані на формування негативного сприйняття унійних ідей. Детально розглянуто зародження та поширення ідеї перенесення осідку Константинопольського патріархату на Річпосполитську Русь (до Вільна чи до Києва), або й до Москви.

У параграфі «Організаційна структура Київської митрополії в другій половині XVI ст.: становище та функціонування інституцій» з'ясовано матеріальне становище церкви на різних рівнях (митрополичому, єпархіальному, намісницькому, парафіяльному) та окреслено значення права патронату для створення матеріального підґрунтя для церков і монастирів східного обряду. Розглянуто особливості функціонування митрополичих, єпископських і намісницьких урядів, крилосів, діяльність визначних намісників. Автор уже в цьому підрозділі наводить порівняльні контексти руської церкви зі становищем у польському католицизмі та московському православ'ї.

Параграф «Передумови Берестейської унії» спочатку загально їх окреслює (Л. Тимошенко вважає, що вони добре досліджені). Надалі підрозділ присвячено дискусійному питанню щодо тлумачення кризи церкви як передумови Берестейської унії. Він ставить цілу низку дослідницьких питань про походження кризи та її типологію. При цьому він свідомий того, що на багато поставлених питань немає простих відповідей. Відповідно він пропонує своє бачення, однак схиляється до думки, що потрібно говорити радше не про «тотальну кризу», а лише про її окремі прояви.

У третьому розділі «Руські релігійні осередки і книжкова культура Вільна в XVI ст.» докладно розглянуто історію церкви і монастиря Св. Трійці у міському соціумі та сакральному просторі *Slavia Orthodoxa*. Тут добре представлено особливості сакральної топографії ранньомодерного Вільна, адже візитною карткою столиці ВКЛ були руські православні храми, тут розміщувалася кафедра київського митрополита, проте православний монастир Св. Трійці не посідав особливого статусу в ВКЛ. Водночас згаданий монастир був центром релігійної культури віленської православної спільноти, оскільки при ньому засновано школу, друкарню, ставропігійське братство, облаштовано усипальницю для представників визначних шляхетських родин.

Окремий параграф присвячений Святотроїцькому православному братству у контексті братського руху Київської митрополії. Тут автор представляє новітні підходи до історії генези братств, його періодизації, типологізації. Зрештою, він говорить про братську реформу релігійно-культурного життя, яка в XVI ст.

була найбільш ефективною. Проаналізовано й віленську братську документацію на відтинку порівняння її із іншими ставропігіями з метою виявлення певних особливостей. Дослідник доходить висновку, що у фундаційних, підтверджувальних та декретово-розпорядчих джерелах знайшли відображення основні функції братства: релігійно-обрядова, господарська, харитативна та освітньо-виховна. Автор відзначає, що віленські братчики долучилися до розв'язання загальноцерковних справ. Докладно проаналізовано реєстр віленського братства 1584 р. (за статевою ознакою, за соціальним та професійним походженням членів братства). Представлено огляд культурно-освітньої діяльності братства: школи та друкарні (її історія висвітлена в окремому параграфі).

Промовистим і водночас новаторським є параграф «Книговидання як дзеркало руської релігійної культури», в якому представлено огляд кількох рукописних, здебільшого ж – продуктованих у віленських друкарнях релігійних пам'яток (видавничі проекти Ф. Скорини, братів Зарецьких, Мамоничів, Василя Гарабурди та братства). Визначено основний репертуар книжкової спадщини: богослужбова, проповідницька, обрядова, молитовна, навчальна, полемічна, законодавча, агіографічна, патристична, церковно-історична та світська література (повний перелік віленських видань подано у додатку 2). Дослідник зауважує, що більшість книг надруковано церковнослов'янською та руською мовами. У висновках автор висловив власну рефлексію про те, що віленські руські видання не склали конкуренцію католицьким та протестантським взірцям, проте русини Вільна в дечому їх таки випереджували: наприклад, книговидання у Вільні розпочалося з руських книг Ф. Скорини.

Четвертий розділ монографії спеціально присвячений аналізу маловідомого полемічного твору Іпатія Потія про Берестейський собор (Вільно, 1597 р.), який досі не впроваджений ні в контекст українсько-білоруської полеміки, ні в історіографію Берестейських соборів. Дослідник подає історіографічні рефлексії про історію Берестейських соборів, відзначаючи дискусійні питання. Тут також наведено детальний історіографічний огляд біографічних праць і джерел про автора твору Іпатія Потія (його життя та діяльність ще зберігають чимало лакун). У цьому ж розділі автор аналізує зміст синхронних полемічних творів 1597 р. про Бере-

стейський собор. Після цього він логічно переходить до характеристики твору, подає його докладний книгознавчий опис, з'ясовує структуру та композицію (повний текст твору подано у додатку 1). Науковець аналізує аргументацію, наведену І. Потієм на захист унії, виділяючи канонічно-богословський, історично-правовий, громадсько-політичний і соціальний виміри. Представлено хронологічно-подієву канву твору, яка супроводжується коментарями дослідника із залученням історіографічного доробку із берестейської проблематики. Також автор подає інтерпретації Іпатія Потія щодо берестейських соборів, аналізує сюжет про «чудо» на уніатському соборі, вченість та богословську обізнаність автора твору. Представлено огляд інших поберестейських творів про собори: «Апокрисис» Христофора Філалета, «Ekthesis», «Атирезис». У висновках дослідник проводить огляд документальних джерел до історії Берестейських соборів з метою верифікації поглядів полемістів: ухвал; грамоти Берестейської унії, листів Петра Аркудія; реляцій невідомих учасників антисобору; звітів про собор королівських делегатів; листування митрополита; протестації до трибунальських книг та інші. Дослідник намагається розв'язати найскладнішу проблему в історії унії – питання правосильності Берестейських соборів у жовтні 1596 р. (унійного і православного).

У п'ятій розділі «Вільно як центр руського релігійно-культурного відродження (перша третина XVII ст.)» розглянуто діяльність руських релігійно-культурних осередків, передовсім – Святотроїцького унійного. Докладно висвітлено діяльність Й. Рутського та Й. Кунцевича у Вільні, утворення Святотроїцької провінції ЧСВВ; заснування семінарії. Автор доходить висновку, що монастир Св. Трійці у першій половині XVII ст. перетворився на духовний та інтелектуальний центр василіанського чину.

У наступному параграфі викладено історію православної церкви, монастиря та братства Св. Духа, в якому охарактеризовано стійку позицію віленців щодо збереження православної віри. Простежено історію храму, монастиря та братства. Показано проблематику міжконфесійного протистояння. Розглянуто діяльність та творчу спадщину основних представників свято-

духівського осередку. Проаналізовано братський статут, соціальне походження братчиків та основні напрями їх діяльності. Окремо розглянуто функціонування святодухівської братської школи.

У параграфі «Малознана віленська полеміка першої третини XVII ст. довкола святотроїцької спадщини» порушено питання щодо рецепції братського руху в полемічній літературі кінця XVI – першої половини XVII ст. Л. Тимошенко здійснив спробу нового прочитання віленських текстів («Синопис», «Єдність», «Права і привілеї...»), у яких об'єктом полеміки були монастир і братство Святої Трійці.

Заключний параграф п'ятого розділу присвячений розгляду подальшого розвитку книговидавничої справи у Вільні в різних друкарнях (Мамоничів, унійній та православної) впродовж першої третини XVII ст. Ідеться про видання кирилических книг, польськомовних полемічних творів обох таборів (їх перелік подано у додатку 2).

Шостий розділ – це текстовий аналіз і порівняльні контексти однієї із визначних пам'яток віленських видань: фунерального панегірика Лева Кревзи на погреб Йосафата Кунцевича (1625 р.), оскільки досі пам'ятка не зазнала комплексного аналітичного вивчення. Подано історіографію досліджуваної постаті, автор чітко окреслює методологічні та науково-методичні засади аналізу твору, зупиняється докладно на огляді відомостей про автора казання у контексті аналізу інших його творів, книгознавчому описі та аналізі композиції і топіки твору, хронологічно-фактологічній канві казання, богословській й латинській вченості твору та його автора, полемічності погребового казання тощо. Наводить цитати з листів, промов та спогадів Й. Кунцевича.

У сьомому розділі представлено дослідження міської символіки, на тлі якої виокремлюється руський топос Вільна як «богоспасаємого града». Закріплення означеного топосу за Вільном, зумовлено, на думку Л. Тимошенка, тим, що в місті були кафедральний собор, парафіяльні храми, монастирі, братства, церковні школи та друкарні.

Восьмий розділ подає загальні порівняльні контексти історії релігійних культур на Сході Європи. Проаналізовано статус Православної та Католицької (Унійної і Римо-католицької) Церков у

Речі Посполитій. Визначено вплив латинської полемічної літератури на розвиток руського письменства, а також впливи протестантської і католицької освіти на православні школи, католицьких конфраaternій на православні братства, капітул на крилоси, вплив православного сакрального мистецтва та культу чудотворних ікон на католицьку культуру. Порушено проблему релігійних конверсій. Дослідник пропонує замінити категоричні поняття «конфлікт» чи «порозуміння» на категорію «конкуренція» православної та католицької релігійних культур Речі Посполитої, яка може виступати найбільш характерним маркером епохи толеранції. Такий підхід допоможе уникнути негативних оцінок міжконфесійного протистояння.

При порівнянні київського та московського православ'я дослідник виокремив низку відмінностей: у московському православ'ї були відсутні право патронату (киторства), поділ на намісництва (деканати), крилоси (капітули), середня ланка церковних навчальних закладів, катехизис для навчання правд віри, проповідницька література, учительні євангелії, принцип соборноправності, церковні братства, обмеженість репертуару книгодрукованої продукції. Відзначає розбіжності в традиціях та практиках поминання померлих. Зауважує, що традиції московського православ'я порушували чинні канони Східної Церкви та посідали споживацький характер, користаючи із киево-руської духовної спадщини.

До видання включено досить об'ємний блок ілюстрацій (60 сторінок), до якого увійшли титульні аркуші віленських стародруків (XVI – перша третина XVII ст. зі вказівкою про місце їх зберігання) та архівні рукописні матеріали, які походять із цього ж періоду.

Основні результати дослідження сконцентровані у висновках монографії. У них відображено авторський погляд на киево-руську релігійну традицію як «змодернізоване православ'я східно-західного типу» з виразним акцентуванням східновізантійської елкезіальної ідентичності (уніати декларували в цей період свою амбівалентність). Руська релігійна культура в кількох аспектах не відставала від польської. Релігійна модернізація руського християнського ареалу внаслідок Берестейської унії 1596 р. ще більше

віддалила його від православної Московії, а тому уявлення про «кризу» руської церкви в XVI ст. Л. Тимошенко вважає історіографічним і конфесійним анахронізмом. Північно-східна модель східного християнства у порівнянні з киево-руською релігійною культурою перебувала у стані глибокої кризи і не витримувала з нею жодної конкуренції.

Сподіваємося, що висловлені автором думки та рефлексії спричинять жваву дискусію в різних академічних середовищах, а окреслене коло недосліджених питань стане предметом вивчення для наступних поколінь істориків церкви.

Рецензія надійшла до редакції 20.10.2020 р.

УДК 94(=161.2):343.819.5(476)"1934/1939"
DOI: 10.24919/2312-2595.5/47.217753

Галина ГРИЦЕНКО

кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри всесвітньої історії та спеціальних історичних дисциплін, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, Україна, індекс 82100 (grycenko84@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7047-5664>

**ТРАГІЧНІ СТОРІНКИ
БЕРЕЗА-КАРТУЗЬКОГО КОНЦТАБОРУ
(липень 1934 – вересень 1939)**

Рецензія на монографію:

Ільїн О.Л., Мазур П.Є. Нариси історії
Береза-Картузького концтабору (липень 1934 – вересень 1939).
Тернопіль : ТЗОВ «Тернограф», 2019. 640 с.

У 2019 р. побачила світ монографія історика-краєзнавця, доцента Поліського університету Олександра Ільїна та доктора філософії в галузі медицини, директора Кременецького медичного училища ім. Арсена Річинського Петра Мазура «Нариси Береза-Картузького концтабору (липень 1934 – вересень 1939)», присвячена таємницям концентраційного табору. Це значущий крок до розкриття правди про трагічну історію ХХ ст., з архіву в'язнів концтабору (1934–1935) часів II Речі Посполитої.

Концентраційний табір для політичних в'язнів був утворений в приміщеннях колишнього картезіанського монастиря у м. Береза Картузька (тепер територія Брестської області Республіки Білорусь), яка тоді входила до Поліського воєводства. За п'ять років існування через нього пройшли біля десяти тисяч ув'язнених, майже чотириста з яких померли від хвороби, голоду та знущань. «Береза-Картузький концентраційний табір, це трагічна сторінка в історії українського, білоруського, єврейського, німецького та інших народів, а в історії польського – ще й ганебна» (с. 4).

© Галина Гриценко, 2020

Попри все частіші звернення до теми Береза-Картузького концтабору українських і зарубіжних дослідників, до появи монографії О. Льїна та П. Мазура у вітчизняній історіографії було відсутнє цілісне дослідження його історії. Досі цю тему було представлено розрізненими публікаціями, присвяченими різним її аспектам або постатям, які опинилися у концтаборі. Вони утворили розмаїте полотно розрізнених відомостей, однак не сформували узагальнений погляд на цю трагічну сторінку історії українського, білоруського та інших народів. Можливо, це і підштовхнуло дослідників О. Льїна та П. Мазура до написання правдивої та повної історії концтабору.

Структура роботи виглядає цілком логічною і визначена основними тематичними блоками, у яких показані злочини польської влади проти в'язнів концтабору та одночасно уможливають новий погляд на події проголошення Карпатської України і сталінсько-гітлерівської змови 1939 р. Окремо проаналізовано перший набір і останні дні існування. Авторам вдалося висвітлити передумови створення концтабору у Березі Картузькій, його внутрішній розпорядок тощо. У виданні подано список перших 200 в'язнів за їх порядковими номерами з вказанням дня прибуття до страшного концентраційного табору у Березі Картузькій (с. 122–126).

Праця справляє приємне враження ґрунтовною аналітикою та використанням значного масиву джерел. Перший розділ складається з повідомлень на тему табору у львівській газеті «Діло». Привертає увагу колосальна робота авторів із пошуку та залучення до розгляду білоруських архівних матеріалів. Важливим самоцінним компонентом дослідження є ілюстрації більше сотні рідкісних фотографій, свідчення очевидців, а також матеріали Кременецького краєзнавчого музею із розповідями уродженців Кременецького повіту, які перебували у концтаборі у вересні 1939 р. Видання містить найрізноманітніші матеріали преси міжвоєнного періоду ХХ ст., а також навіть мемуари в'язнів табору, особисті справи, листування табірної адміністрації та інші унікальні документи, котрі дають змогу створити відносно об'єктивну картину історії «Берези Картузької».

Безліч документів у книзі подані українською, російською та білоруською мовами, а також мовою оригіналу – польською.

Основною метою діяльності табору було не знищення людей, а за допомогою вчинення фізичного тиску здійснювати їх моральний злам, психологічне знищення особистості та схилення до цілковитої лояльності владі і панівному політичному режиму. Автори згаданого видання пишуть: «Так, концтабір в Березі створювався не для вбивства людей, як в Радянському Союзі та Німеччині, а з метою їх психологічного зламу і відмови від своїх переконань. Адже часто страждання, страх і невідомість бувають гірше за смерть».

Опубліковані документи (особові справи в'язнів) є важливим джерелом до історії українського визвольного руху першої третини ХХ ст. У них міститься така інформація: прізвище та ім'я в'язня, імена батьків, місце проживання, національність, віросповідання, дата і місце народження, професія, сімейний стан, освіта, сфера громадсько-політичної діяльності. У багатьох справах є дані про попередні ув'язнення осіб, часом по днях розписана їх громадська діяльність. Простежується також кількість і причини покарань у Березі Картузькій.

Завдяки архівним документам дізнаємося про родини та рядових членів і провідних діячів УВО, ОУН та УПА, людей з активною проукраїнською позицією.

Табір у Березі створювався передовсім для боротьби з політичною опозицією, тому в книзі є розділ «Політичні партії і їх діяльність в концтаборі» (с. 268). Тут, сиділи члени комуністичної партії Західної України і Білорусі, представники різноманітних релігійних конфесій, які явно опиралися окатоличенню, учасники Карпатської Січі. Автори також акцентують увагу на тому, що в польському уряді в 1935 р., в момент досягнення польсько-української угоди, був шанс ліквідувати концтабір. Але він ним не скористався. Напередодні війни в концтаборі з'явилися інтерновані вояки Карпатської Січі.

Ця категорія була досліджена вперше, і вона дала змогу виявити момент оформлення напередодні Другої світової війни геополітичного союзу Радянського Союзу і Третього Рейху. Існування концтабору було однією з причин початку Другої світової війни.

Згодом за ґратами опинилися також економічні злочинці, кримінальники, шахраї, махінатори, сутенери, валютники, спекулянти. Про життєвий шлях багатьох в'язнів у книзі розміщені

окремі розповіді. Досліджена доля в'язнів, які після Другої світової війни емігрували на Захід, і про перебування у сталінських концтаборах тих, які залишились під радянською окупацією.

Окрім того, зібрана інформація у розділі «Ув'язнені» про табірний побут і життя, медичну допомогу та гігієну в'язнів, про табірну охорону, суворі порядки та знущання над в'язнями. Страшні знущання – фізичні, моральні, які принижують людську гідність, відсутність медицини та гігієни, і ще до цього страшна непосильна праця – це надломлювало дух українців, білорусів та представників інших народів.

Автори звернули увагу на репресії до діячів культури. Їм присвячено окремий розділ «Березовський удар по культурі» (с. 233). В'язнями «Берези Картузької» були радикальні польські націоналісти, євреї, здебільшого, прихильники комуністичних ідей. Але в'язні-українці становили в таборі окрему групу, члени якої характеризувалися належним рівнем освіти та високою національною свідомістю. Серед них зустрічаємо майбутніх діячів українського національного руху Тараса Бульбу-Боровця та Романа Шухевича. Опинилися в цьому концтаборі також українці, які боролися проти угорських окупантів на Закарпатті (1939). Їх взяли в полон поляки й кинули в «Березу Картузьку». Були там і українські культурні діячі, багато української інтелігенції з Львівської, Рівненської, Тернопільської області, в основному молодих людей віком від 20 до 30 років, які були проти польського уряду. Це священники, режисери, актори, журналісти, науковці – вся еліта західної України. Наприклад, тут відбував покарання Володимир Горбовий – адвокат відомого борця за свободу української нації Степана Бандери. Це трагічна сторінка історії українського народу, котру замовчувати не можна, щоб не повторилася ця жорстокість.

Значну частину книги займає розділ «Береза-Картузькій концтабір як знаряддя терору проти національних меншин і їх культури» (с. 197), куди потрапили українці-«русини» (в певні періоди польська адміністрація ігнорувала існування сучасної української нації, використовувала історичний етнонім «русини», підтримувала ініціативи дроблення українського етносу на «малі народи» (білоруси, євреї, литовці, чехи, німці і навіть китайці)). Однак ґрунтовно розкрити тему функціонування концтабору, обмежившись меншинами, неможливо. У двох останніх розділах

«Василь Козицький – забутий український діяч і комуніст з Перемишля», «Саломон Йоллес – "король" карцеру» описуються біографії польських націоналістів, комуністів, майбутніх діячів Польської народної республіки.

Завершує книгу рубрика «Післямова», в якій автори зі свого бачення історії намагаються об'єктивно пояснити таке жорстоке ставлення польської влади в 30-і рр. «Польща знаходилася в кліщах, перебуваючи між двома жакливими і підступними хижаками: гітлерівською Німеччиною і сталінським Радянським Союзом, готовими її розтерзати і поділити. ...Світова економічна криза 1929–1933 рр. дуже болюче вдарила по Польщі.... П Річ Посполита перебувала на межі свого існування.... Звичайно, польська влада не хотіла такого, але це не знімає з неї відповідальності...» (с. 632–633). Хоча Береза Каргузька не виконала тих завдань, які покладались на неї властями, зокрема, більшість українських націоналістів після звільнення поверталися до антипольської діяльності, однак, табір був проявом авторитарного режиму Польщі 1930-х рр.

Однією з характерних ознак рецензованої роботи є її змістовність. Автори довели, що, відповідно до наукового завдання, в роботі правильно визначено предмет й об'єкт, мету та завдання дослідження, обґрунтовано окреслено його хронологічні межі. Як видно з тексту книги, завдяки ретельному вивченню величезного масиву архівних матеріалів до наукового обігу вводиться значний пласт нових історіографічних знань.

Певним недоліком книги є відсутність іменного та географічного покажчиків, хоча у ній згадано чимало прізвищ і населених пунктів.

Без сумніву, книга матиме цінність не лише для фахових істориків, музеєзнавців, студентів, краєзнавців, а й передовсім для пересічного читача, кому не байдужа історія рідного краю. Адже автори намагалися пролити світло на непросту сторінку минулого, яка стосується поляків, українців, євреїв, білорусів та інших народів.

Викладений у ній фактичний матеріал цілком може бути використаний при підготовці узагальнювальних праць з означених проблем.

Рецензія надійшла до редакції 28.10.2020 р.

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

ДРОГОБИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА

ПРОБЛЕМИ ГУМАНІТАРНИХ НАУК

Збірник наукових праць Дрогобицького
державного педагогічного університету
імені Івана Франка

Серія Історія. Випуск 5/47 (2020)

Головний редактор **Юрій Стецик**

Технічний редактор **Ольга Лужецька**

Коректор **Олександр Голубєв**

Підписано до друку 28.12.2020 р. Формат 60x84/16.
Папір офсетний. Гарнітура Times. Цифровий друк.
Умовно-друк. арк. 31,37. Тираж 50. Замовлення № 50.
Віддруковано з готового оригінал-макета.

Видавничий дім «Гельветика»

65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглєзі, 6/1

Телефон: +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08

Е-mail: mailbox@helvetica.com.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи

ДК № 6424 від 04.10.2018 р.

COLLECTION OF SCIENTIFIC ARTICLES

DROHOBYCH IVAN FRANKO STATE
PEDAGOGICAL UNIVERSITY

PROBLEMS OF HUMANITIES

a collection of scientific articles

Drohobych Ivan Franko
State Pedagogical University

History Series. Issue 5/47 (2020)

Editor-in-chief Yuriy Stetsyk
Technical Editor Olha Luzhetska
Corrector Oleksandr Golubev

Signed for printing on 28.12.2020. Format 60x84/16. Offset paper.

Times New Roman Font. Digital printing. Printer's sheet 31.37.

Circulation 50. Order № 50.

Printed from the finished original layout.

"Helvetica" Publishing House
65101, Ukraine, Odessa, Inglezi Street, 6/1
Telephone: +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.com.ua
Certificate of the subject of publishing
DK № 6424 dated October 4, 2018